

ΕΘΝΙΚΟ ΚΑΙ ΚΑΠΟΔΙΣΤΡΙΑΚΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΑΘΗΝΩΝ
ΣΧΟΛΗ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΩΝ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ
ΤΜΗΜΑ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ ΕΠΙΣΤΗΜΗΣ ΚΑΙ ΔΗΜΟΣΙΑΣ ΔΙΟΙΚΗΣΗΣ

Τίτλος Διδακτορικής Διατριβής

Πολιτικά κόμματα και ανάδειξη των πολιτικών ελίτ στο
ελληνικό κομματικό σύστημα 1989 – 2011:

παράγοντες συνδιαμόρφωσης των ηγετικών κομματικών
ομάδων

Υποψήφιος διδάκτορας: Γεράσιμος Κάρουλας

Τριμελής Επιτροπή: Μιχάλης Σπουρδαλάκης (επιβλέπων)
Χρήστος Λυριντζής
Δημήτρης Σωτηρόπουλος

Αθήνα, Οκτώβριος 2014

Περιεχόμενα

Ευχαριστίες	5
Πρόλογος.....	7
1. Η διαχρονική εξέλιξη των θεωριών για τις ελίτ	10
1.1 Εισαγωγή	10
1.2 Η ιταλική σχολή των ελίτ	12
1.3 Οι θεωρίες και ο ρόλος των ελίτ στις δημοκρατικές κοινωνίες	20
1.4 Η σύγχρονη μελέτη για τις πολιτικές ελίτ.....	39
1.5 Πολιτικά κόμματα, πολιτικές ελίτ και Μέσα Ενημέρωσης.....	47
2. Η ανάδειξη των πολιτικών ελίτ κατά την περίοδο της Μεταπολίτευσης (1974-1989).....	58
2.1 Εισαγωγή	58
2.2 Οι κυριότερες πηγές ανάδειξης των πολιτικών ελίτ κατά την πρώτη περίοδο της Μεταπολίτευσης ..	63
2.2.1 Ο ρόλος των πολιτικών αρχηγών στην ανάδειξη των πολιτικών ελίτ	70
2.2.2 Η οργανωτική ανάπτυξη και η εσωκομματική λειτουργία των κομμάτων.....	81
2.2.3 Η πολιτική παράδοση ως παράγοντας ανάδειξης των πολιτικών ελίτ	87
2.2.4 Ο ρόλος του συνδικαλισμού στην ανάδειξη πολιτικών ελίτ	90
2.2.5 Το δημογραφικό προφίλ των κοινοβουλευτικών ελίτ της περιόδου.....	93
3. Παρουσίαση της έρευνας.....	100
3.1. Εισαγωγή	100
3.1.1 Σύνδεση με θεωρητικό πλαίσιο της έρευνας	100
3.1.2 Κύριο ερευνητικό ερώτημα, υποθέσεις εργασίας και επιμέρους ερευνητικά ερωτήματα	101
3.2 Περιγραφή της έρευνας	104
3.2.1 Το πρωτόκολλο της έρευνας	104
3.2.2 Μεθοδολογία της έρευνας και επιλογή περιόδου έρευνας	108
3.2.3 Υλοποίηση της έρευνας	110
3.3 Αποτελέσματα της έρευνας	114
3.3.1 Φύλο	118
3.3.2 Ηλικιακή Ομάδα.....	127
3.3.3 Επίπεδο Εκπαίδευσης	132
3.3.4 Σπουδές στο εξωτερικό.....	137
3.3.5 Επαγγέλματα	140
3.3.6 Κύρια πηγή ανάδειξης	147
3.3.7 Δευτερεύουσα πηγή ανάδειξης.....	158
3.3.8 Κομματικά όργανα ανάδειξης.....	165

3.3.9 Συνεχής Εκλογή στο αξίωμα	171
3.3.10 Η εξέλιξη της Οικογενειακής παράδοσης	181
3.3.11 Η εκπροσώπηση των επαγγελματιών δημοσιότητας.....	199
3.3.12 Η επιλογή των στελεχών από τις κομματικές ηγεσίες.....	210
3.3.13 Οι δείκτες της έρευνας.....	236
4. Συμπερασματικές παρατηρήσεις – Επίλογος.....	254
4.1 Συμπεράσματα επί των αποτελεσμάτων της έρευνας	254
4.2 Επίλογος: Πολιτικές ελίτ και λειτουργία του δημοκρατικού πολιτεύματος.....	269
4.3 Περιορισμοί της έρευνας- Προτάσεις για περαιτέρω μελέτη.....	277
Βιβλιογραφία	284
ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ 1: Πρωτόκολλο έρευνας «Ανάδειξη και αναπαραγωγή των πολιτικών ελίτ»	295
ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ 2: Στατιστικά τεστ	305

Ευχαριστίες

Ξεκινώντας να γράφω τις τελευταίες αυτές γραμμές της διδακτορικής μου εργασίας, δίχως άλλο, συνειδητοποίησα ότι ήμουν αντιμέτωπος με το πιο δύσκολο κομμάτι της. Και αυτό όχι γιατί δεν είχα τι να γράψω. Αλλά γιατί αντίθετα είχα να γράψω πάρα πολλά! Γιατί μέσα σε λίγες μόνο γραμμές θα πρέπει να συμπυκνώσω σκέψεις και συναισθήματα τα οποία με ακολουθούν τα τελευταία περίπου 15 χρόνια, από τότε που πέρασα στο πανεπιστήμιο, έως και σήμερα. Το να ευχαριστήσω όλους αυτούς τους ανθρώπους που με βοήθησαν κατά τη διάρκεια της συγκεκριμένης διαδρομής αποτελεί ένα εγχείρημα το οποίο δεν θα αποτολμήσω όχι μόνο γιατί κάτι τέτοιο θα μπορούσε να αποτελέσει αντικείμενο ενός ξεχωριστού κεφαλαίου, αλλά από φόβο και μόνο μήπως ξεχάσω κάποιον.

Δεν μπορώ όμως από την άλλη να μην ευχαριστήσω ορισμένους ανθρώπους οι οποίοι στάθηκαν δίπλα μου κατά τη διάρκεια της συγγραφής της συγκεκριμένης εργασίας. Κατ' αρχάς θα ήθελα να ευχαριστήσω τον Μιχάλη Σπουρδαλάκη, ο οποίος ως επιβλέπων καθηγητής, μου διέθεσε πολύ χρόνο προκειμένου να μοιραστεί μαζί μου σκέψεις, προτάσεις και προβληματισμούς, καθ' όλη τη διάρκεια των τελευταίων αυτών χρόνων. Παράλληλα αισθάνομαι την ανάγκη να ευχαριστήσω τους καθηγητές κ.κ. Δημήτρη Σωτηρόπουλο και Χρήστο Λυριντζή για τις πολύτιμες παρατηρήσεις τους προκειμένου για την υλοποίηση του συγκεκριμένου εγχειρήματος. Ένα πολύ μεγάλο ευχαριστώ και στους παλιούς μου καθηγητές στο Τμήμα Πολιτικής Επιστήμης του Πανεπιστημίου της Κρήτης, γιατί δεν μου δίδαξαν απλά το αντικείμενο της πολιτικής επιστήμης, αλλά με έκαναν να το αγαπήσω πραγματικά.

Ένα πολύ μεγάλο ευχαριστώ στο συνάδελφο, αλλά πάνω απ' όλα φίλο, Σταμάτη Πουλακιδάκο, για την τεράστια συμβολή του στην πραγματοποίηση της συγκεκριμένης εργασίας. Η υποστήριξή του σε ερευνητικό, επιστημονικό και ψυχολογικό επίπεδο ήταν κάτι παραπάνω από σημαντική.

Παράλληλα, θα ήθελα να ευχαριστήσω όλους εκείνους τους ανθρώπους που κατάλαβαν και κατανόησαν το γεγονός ότι η συγγραφή μιας διδακτορικής εργασίας αποτελεί ένα μοναχικό ταξίδι. Στο πλαίσιο αυτό, θα ήθελα να ευχαριστήσω τους γονείς μου, Νίκο και Κική, για την ανεξάντλητη υποστήριξη και ενθάρρυνση όλα αυτά τα χρόνια, κατά τη διάρκεια της συγκεκριμένης διαδρομής. Δίχως άλλο η συμβολή τους είναι τεράστια.

Τέλος, την διατριβή αυτή θα ήθελα να αφιερώσω στη σύζυγό μου Εμμανουέλα. Όχι μόνο γιατί αποτέλεσε τον άνθρωπο που με ενθάρρυνε κάτω από δύσκολες πολλές φορές συνθήκες όλα

αυτά τα χρόνια, αλλά γιατί στα τέλη του 2013 μου έκανε το σημαντικότερο δώρο της ζωής μου.
Το νέο μέλος της οικογένειας μας, τον μικρό Νικόλα.

Γεράσιμος Κάρουλας

Πρόλογος

Σκοπός της παρούσας διδακτορικής εργασίας αποτελεί η μελέτη για την ανάδειξη και αναπαραγωγή των ελληνικών πολιτικών ελίτ κατά τις τελευταίες δεκαετίες. Η συγκεκριμένη εργασία ιδωμένη υπό το πρίσμα των θεωριών των ελίτ στοχεύει στο να παρουσιάσει τις αλλαγές που έχουν λάβει χώρα κατά τα τελευταία χρόνια και πιο συγκεκριμένα από το 1989 έως και το 2011 και που ως αντίκτυπο έχουν την μεταβολή της διαδικασίας ανάδειξης των πολιτικών ελίτ της χώρας.

Στο πλαίσιο αυτό θα μελετηθεί η εξέλιξη μιας σειράς σημαντικών παραμέτρων που αφορούν τις ελληνικές πολιτικές ελίτ κατά την περίοδο που προαναφέραμε, όπως επί παραδείγματι το δημογραφικό τους προφίλ, οι πηγές ανάδειξής τους, η οικογενειακή παράδοση, η συνεχής ή μη παρουσία τους στα υπό διερεύνηση αξιώματα, αλλά και ο ρόλος των κομματικών οργάνων.

Πριν όμως τη διεξαγωγή μιας έρευνας, απαραίτητη προϋπόθεση αποτελεί η διαμόρφωση ενός συγκεκριμένου θεωρητικού πλαισίου πάνω στο οποίο η έρευνα δομείται και υλοποιείται. Υπό αυτό το πρίσμα, στο πρώτο εισαγωγικό κεφάλαιο της διδακτορικής μας εργασίας θα αναφερθούμε στις θεωρίες για τις ελίτ έτσι όπως έχουν διαμορφωθεί από τα τέλη του 19^{ου} αιώνα έως και τις πλέον πρόσφατες θεωρητικές προσεγγίσεις. Σκοπός του συγκεκριμένου κεφαλαίου είναι να αναδειχθούν οι πτυχές εκείνες στη μελέτη για τις ελίτ, οι οποίες σχετίζονται με τα κυριότερα ζητήματα που θα καλυφθούν στο πλαίσιο του ερευνητικού μέρους της εργασίας μας. Μέσω της παρουσίασης της διαχρονικής εξέλιξης των θεωριών για τις ελίτ θα σταθούμε σε μια σειρά από ζητήματα που άπτονται της λειτουργίας των ηγετικών πολιτικών ομάδων (έναν όρο που θα χρησιμοποιούμε εναλλακτικά με εκείνο των πολιτικών ελίτ προκειμένου να αποφεύγονται οι συχνές επαναλήψεις μέσα στη ροή του κειμένου), όπως οι κυριότερες κατηγορίες ελίτ (π.χ. πολιτικές, οικονομικές, γραφειοκρατικές) και ο βαθμός αλληλεπίδρασής τους στο εσωτερικό μιας κοινωνίας, η κυκλοφορία των ελίτ, η αναπαραγωγή και ανάδειξή τους, η συμπεριφοράς τους σε περιόδους κρίσεων και σταθερότητας του πολιτικού συστήματος, καθώς και η σχέση με τους πολίτες, αλλά και τη λειτουργία του δημοκρατικού πολιτεύματος. Παράλληλα, ξεχωριστή αναφορά θα κάνουμε και στις αλλαγές που έχουν διαμορφωθεί κατά τα τελευταία χρόνια στη σχέση των πολιτικών ελίτ με μια σειρά από παράγοντες που συμβάλλουν στη διαμόρφωσή τους, όπως ο ρόλος των πολιτικών κομμάτων και των ΜΜΕ, δύο παράγοντες που διαδραματίζουν σε μικρότερο ή μεγαλύτερο βαθμό σημαντικό ρόλο τόσο στην επιρροή και τη διαμόρφωση των απόψεων των πολιτών, όσο και στη σύνθεση και ανάδειξη των ηγετικών πολιτικών ομάδων.

Λαμβάνοντας υπόψη την ανάλυση αυτή που θα ακολουθήσει στο θεωρητικό μέρος της έρευνας και ιδιαίτερα τις πρόσφατες θεωρίες για τις ελίτ διαμορφώνουμε και τον αντίστοιχο ορισμό μας για τις πολιτικές ελίτ, εστιάζοντας σε δύο βασικές παραμέτρους. Την κατοχή πολιτικού αξιώματος σε κεντρικό επίπεδο και τη δυνατότητα άμεσης επιρροής των αποφάσεων. Ως εκ τούτου στο πλαίσιο της συγκεκριμένης εργασίας ως πολιτικές ελίτ ορίζονται τα πολιτικά στελέχη εκείνα τα οποία ως αποτέλεσμα του πολιτικού αξιώματος που διαθέτουν σε κεντρικό πολιτικό επίπεδο διατηρούν τη δυνατότητα άμεσης επιρροής των πολιτικών αποφάσεων σε εθνικό ή διεθνές επίπεδο. Στο σημείο αυτό αξίζει να διευκρινίσουμε, ότι όπως θα δούμε και στο επόμενο εισαγωγικό κεφάλαιο, η προσπάθεια ορισμού των πολιτικών ελίτ, κάθε άλλο παρά εύκολο εμπόδιο έχει αποδειχθεί με τους σχετικούς ορισμούς να ποικίλλουν σε μεγάλο βαθμό ανάλογα με τις πτυχές που εστιάζει το κάθε θεωρητικό μοντέλο.

Ακολούθως, το δεύτερο θεωρητικό κεφάλαιο συνιστά μια ιστορική προσέγγιση στην ανάδειξη των ελληνικών πολιτικών ελίτ, από την αρχή της Μεταπολίτευσης έως και την περίοδο που ξεκινάει η έρευνά μας το 1989. Σκοπός της συγκεκριμένης ανάλυσης αποτελεί η ανάδειξη των παραμέτρων εκείνων που συνέβαλλαν στην ανάδειξη και διαμόρφωση των ηγετικών πολιτικών ομάδων κατά τα πρώτα χρόνια που ακολούθησαν την πτώση του καθεστώτος των Συνταγματαρχών. Στο πλαίσιο αυτό έμφαση θα δοθεί σε πτυχές όπως ο ρόλος των πολιτικών αρχηγών της περιόδου, οι μηχανισμοί των κομμάτων, ο ρόλος των πολιτικών οικογενειών, οι πελατειακές σχέσεις, αλλά και ο συνδικαλισμός. Η αναφορά στις συγκεκριμένες παραμέτρους στοχεύει σε μια αρχική παρουσίαση των κυριότερων πηγών ανάδειξης των πολιτικών ελίτ, οι οποίες θα μελετηθούν ενδελεχώς κατά το τρίτο κεφάλαιο της εργασίας όπου θα γίνει η παρουσίαση της έρευνας μας. Το συγκεκριμένο θεωρητικό κεφάλαιο θα ολοκληρωθεί με την παρουσίαση της εξέλιξης του δημογραφικού προφίλ των κοινοβουλευτικών στελεχών της περιόδου, μια αναφορά που στοχεύει στην παρουσίαση κάποιων πρώτων συμπερασμάτων αναφορικά με τη σύνθεση των πολιτικών ελίτ.

Την παρουσίαση των δύο πρώτων κεφαλαίων, ακολουθεί η ανάλυση των ευρημάτων της έρευνάς μας. Σκοπός της συγκεκριμένης έρευνας αποτελεί η ποσοτική απεικόνιση των κυριότερων αλλαγών που έχουν συντελεστεί στην ανάδειξη και αναπαραγωγή των ελληνικών πολιτικών ελίτ κατά τις τελευταίες δύο και πλέον δεκαετίες, υπό το πρίσμα των θεωριών των ελίτ. Υπό αυτές τις συνθήκες, αντικείμενο της έρευνάς μας αποτελεί το σύνολο των βουλευτών, ευρωβουλευτών και μελών των κυβερνήσεων της περιόδου, ενώ για την εκπόνηση της έρευνάς μας επιλέχτηκε τόσο η ανάλυση των βιογραφικών σημειωμάτων του συνόλου των πολιτικών

στελεχών, όσο και η εξέλιξη της κοινοβουλευτικής εκπροσώπησης και της κυβερνητικής σύνθεσης των ηγετικών πολιτικών ομάδων που καλύπτει η συγκεκριμένη έρευνα.

Για την υλοποίηση της έρευνας και την άντληση των απαραίτητων στοιχείων χρησιμοποιήθηκαν μια σειρά από πηγές όπως, η υπάρχουσα βιβλιογραφία, τα αρχεία και οι εκδόσεις εφημερίδων, οι επίσημες διαδικτυακές σελίδες του ελληνικού κοινοβουλίου, του ευρωπαϊκού κοινοβουλίου, των πολιτικών κομμάτων, των ίδιων των πολιτικών στελεχών, αλλά και της Γενική Γραμματεία της Κυβερνήσεως.

Αρχικά, στο τρίτο κεφάλαιο θα διατυπωθούν αναλυτικά οι υποθέσεις εργασίας και τα επί μέρους ερευνητικά ερωτήματα που θα απαντηθούν στο πλαίσιο της συγκεκριμένης έρευνας, ενώ στη συνέχεια θα αναλυθούν ο τρόπος υλοποίησης της έρευνας, η μεθοδολογία που εφαρμόστηκε, καθώς και το πρωτόκολλο με τις μεταβλητές που χρησιμοποιήθηκε κατά τη διάρκεια της έρευνας. Ακολούθως θα παρουσιαστούν τα ευρήματα της έρευνας τα οποία χωρίζονται σε επιμέρους κατηγορίες, όπως η εξέλιξη του δημογραφικού προφίλ των στελεχών, οι κύριες και δευτερεύουσες πηγές ανάδειξης (κομματικά όργανα, τοπική αυτοδιοίκηση, ΜΜΕ, κρατικοί οργανισμοί κ.τ.λ.), ο ρόλος των κομματικών οργάνων, η χρονική παρουσία και αναπαραγωγή των στελεχών, οι διαφοροποιήσεις ανά κατηγορίες στελεχών (π.χ. οικογενειακή παράδοση, επαγγέλματα δημοσιότητας, σύμβουλοι πολιτικών αρχηγών), καθώς και δύο δείκτες που δημιουργήθηκαν για την καλύτερη απεικόνιση των αποτελεσμάτων της έρευνας.

Τέλος, στο τέταρτο κεφάλαιο της έρευνάς μας θα παρουσιαστούν τα κυριότερα συμπεράσματα που προκύπτουν από τη συγκεκριμένη διδακτορική εργασία. Στο διευρυμένο αυτό κεφάλαιο που θα έχει τη μορφή μιας ευρύτερης αναφοράς στη λειτουργία των πολιτικών ελίτ, σ' ένα πρώτο επίπεδο θα απαντηθούν οι υποθέσεις εργασίας και τα επί μέρους ερευνητικά ερωτήματα που είχαν διατυπωθεί στο τρίτο κεφάλαιο της εργασίας. Ακολούθως, θα υπάρξει ξεχωριστή αναφορά στον τρόπο λειτουργίας του δημοκρατικού πολιτεύματος υπό το πρίσμα της λειτουργίας των ελίτ στην Ελλάδα κατά τα τελευταία χρόνια με έμφαση σε ζητήματα που αναφέρθηκαν τόσο στα δύο πρώτα εισαγωγικά κεφάλαια όσο και στο ερευνητικό κεφάλαιο της εργασίας. Το τελευταίο αυτό κεφάλαιο θα ολοκληρωθεί με μια αναφορά σε προτάσεις για περαιτέρω μελέτη γύρω από το αντικείμενο των ελίτ όσο και τους περιορισμούς της έρευνάς μας.

1. Η διαχρονική εξέλιξη των θεωριών για τις ελίτ

1.1 Εισαγωγή

Η έρευνα για την εξέλιξη και την λειτουργία των πολιτικών κομμάτων, από τα πρώτα της κιόλας βήματα συνδυάστηκε με την έρευνα για την ανάδειξη και τον ρόλο των ηγετών και των ηγετικών κομματικών ομάδων ή αλλιώς των κομματικών ελίτ, ως μιας από τις βασικότερες παραμέτρους στον τρόπο διαμόρφωσης των κομματικών σχηματισμών.

Ήδη από τις αρχές του 20^{ου} αιώνα, οι πρώτες μελέτες για τα πολιτικά κόμματα εστίασαν ένα μεγάλο μέρος της προσοχής τους στις κομματικές ηγεσίες και στον τρόπο με τον οποίο αφενός αναδεικνύονται και αφετέρου επηρεάζουν τον τρόπο λειτουργίας τους. Τόσο ο M. Ostrogorski όσο και ο R. Michels αφιέρωσαν ένα σημαντικό μέρος της έρευνάς τους, στον τρόπο με τον οποίο συμπεριφέρονται και επί της ουσίας ελέγχουν την λειτουργία των πολιτικών κομμάτων, οι πολιτικές τους ελίτ.

Παρ' όλα αυτά, η έρευνα για τις ελίτ και τον ρόλο που διαδραματίζουν σε μια κοινωνία δεν συνδυάστηκε εξ' αρχής με την έρευνα για τα πολιτικά κόμματα και τον τρόπο με τον οποίο αναδεικνύονται και λειτουργούν στο πλαίσιο της δημοκρατικής λειτουργίας μιας κοινωνίας και αυτό γιατί πολύ απλά οι ελίτ, θεωρήθηκαν αναπόσπαστο στοιχείο μιας κοινωνίας, ανεξαρτήτου πολιτεύματος. Ένα φαινόμενο δηλαδή, τόσο παλιό όσο και οι ίδιες οι οργανωμένες κοινωνίες. Η ιταλική σχολή των ελίτ, αποτελούμενη από τους G. Mosca, V. Pareto και R. Michels, ήταν εκείνη που άνοιξε το δρόμο για την έρευνα των ελίτ¹, στηριζόμενη στο διχοτομικό μοντέλο μεταξύ ελίτ και μαζών (όρος που χρησιμοποιείται ευρύτητα στις πρώτες αυτές θεωρητικές προσεγγίσεις, έναντι άλλων αντίστοιχων όρων όπως εκείνου των πολιτών), ενώ μόνο στη περίπτωση του Michels που αποτελούσε και την πιο πρόσφατη από τις τρεις θεωρητικές προσεγγίσεις, υπήρξε συστηματική μελέτη για τον τρόπο ανάδειξης των ελίτ μέσα από τα κόμματα.

Δίχως άλλο, η κυρίαρχη οπτική για τις ελίτ φαίνεται να διαφοροποιείται σημαντικά, τα χρόνια που προηγήθηκαν του Δευτέρου Παγκοσμίου Πολέμου, αλλά κυρίως μετά το τέλος του, οπότε και η μελέτη του φαινομένου των ελίτ αποδεσμεύτηκε από τη συσχέτισή της με τα αντιδημοκρατικά πολιτεύματα -και κυρίως εκείνο του φασισμού- και θεωρήθηκε ενδημικό

---

¹Αν και οι έρευνες της Ιταλικής Σχολής των ελίτ, ήταν εκείνες που συστηματικά εστίασαν στη λειτουργία των ελίτ, κάποια πρώτα στοιχεία της έρευνας για τους ηγέτες και τις ηγετικές ομάδες που αναλαμβάνουν την άσκηση της εξουσίας εντοπίζουμε τόσο στα *Πολιτικά* του Αριστοτέλη όσο και στη θεωρία του Saint Simon για την κατανομή των κοινωνικών τάξεων, μια θεωρία η οποία επηρέασε την πολιτική σκέψη των ιταλών θεωρητικών των ελίτ, όπως του Pareto και του Mosca.

φαινόμενο ακόμα και των δημοκρατικών πολιτευμάτων. Αν και η έρευνα για τη εξέλιξη των ελίτ καλύπτει ένα ευρύ φάσμα θεωρητικών προσεγγίσεων, παρ' όλα αυτά όλες έχουν ως αφετηρία την παραδοχή ότι οι ελίτ σε μια κοινωνία είναι περισσότερες από μια και όχι μόνο οι πολιτικές.

Η θεωρία για τις ηγετικές ομάδες κατά το δεύτερο μισό του 20^{ου} αιώνα, ανέπτυξε μια ευρύτατη σκέψη και μια ποικιλόμορφη αντίληψη αναφορικά με ένα ευρύ φάσμα θεμάτων, όπως ο αριθμός των ελίτ που υφίστανται σε μια κοινωνία, οι παράγοντες που επηρεάζουν την αναπαραγωγή τους, η στρατολόγηση νέων μελών, η κινητικότητα των ελίτ, αλλά και η συμπεριφορά τους σε περιόδους κρίσεων και έντονων κοινωνικών αλλαγών. Η πραγματικότητα είναι ότι ένα μεγάλο μέρος των διαφοροποιήσεων αυτών οφείλεται και στο γεγονός ότι δεν υπήρξε ένας κοινός ορισμός –ή καλύτερα ένα κοινό περιεχόμενο- ως προς το τι συνιστά μια ελίτ.

Οι προπολεμικές θεωρίες των ελίτ, εν πολλοίς και λόγω της πορείας των θεωρητικών που τις ανέπτυξαν, συνδέθηκε στενά με τον φασισμό και την εφαρμογή της στο πλαίσιο του συγκεκριμένου ιδεολογικού ρεύματος. Όπως υποστηρίχθηκε ευρύτατα (π.χ. C.W. Mills, Suzan Keller, Robert Putnam), η μεταπολεμική θεωρία των ηγετικών ομάδων έπρεπε να απαγκιστρωθεί από τη συγκεκριμένη οπτική και να αναπτυχθεί μέσα σε νέα όρια. Αν και η τάση αυτή επικράτησε, παρ' όλα αυτά, σε καμία περίπτωση δεν μπορεί να αποδοθεί αποκλειστικά και μόνο στη συγκεκριμένη αντίληψη, αλλά σε μια σειρά παραγόντων, όπως η εγκαθίδρυση δημοκρατικών πολιτευμάτων, η επέκταση του δικαιώματος της ψήφου, η μαζικότητα των πολιτικών κομμάτων, η επικράτηση οικουμενικών αξιών, ο καταμερισμός εργασίας και η ανάπτυξη των κοινωνικών τάξεων, αλλά και ο ρόλος των Μέσων Μαζικής Ενημέρωσης τα οποία κατά τις τελευταίες δεκαετίες συνέβαλλαν σημαντικά στην ισχυροποίηση των πολιτικών ηγεσιών και των ηγετικών πολιτικών ομάδων, συρρικνώνοντας παράλληλα άλλες πτυχές της λειτουργίας του πολιτικού συστήματος, όπως ο ρόλος των οργάνων των κομμάτων, του κοινοβουλίου, αλλά και η συμμετοχή των πολιτών στα κοινά.

Στις σελίδες που θα ακολουθήσουν θα περιγράψουμε τις θεωρίες για τις ελίτ που αναπτύχθηκαν από τα τέλη του 19^{ου} αιώνα, έως και τις πλέον πρόσφατες ερμηνευτικές προσεγγίσεις, προκειμένου να αντλήσουμε χρήσιμα συμπεράσματα για τη εξέλιξή τους, αλλά και παράλληλα να λειτουργήσουν ως θεωρητικό υπόβαθρο για την έρευνα των ηγετικών κομματικών ομάδων στην Ελλάδα κατά τις δύο τελευταίες δεκαετίες.

1.2 Η ιταλική σχολή των ελίτ

Ο Mosca και η κυρίαρχη τάξη (ruling class)

Σύμφωνα με τον Gaetano Mosca στο διάσημο έργο του *The Ruling Class* (1896)², οι κοινωνίες σ' όλα τα στάδια εξέλιξής τους και ανεξάρτητα από το πολίτευμά που τις διέπει, απαρτίζονται από δύο τάξεις. Την κυρίαρχη τάξη (ruling class), η οποία αποτελεί μια μικρή μειοψηφία του λαού, και η οποία όμως διαθέτει το μονοπώλιο άσκησης της εξουσίας και την τάξη των εξουσιαζόμενων (ruled class) η οποία αποτελεί την μεγάλη πλειοψηφία του λαού και η οποία κατευθύνεται και ελέγχεται από την κυρίαρχη τάξη³. Σύμφωνα με τον ιταλό θεωρητικό η μόνη διαφοροποίηση που υφίσταται με την πάροδο του χρόνου, είναι τα μέσα που η κυρίαρχη τάξη έχει στη διάθεσή της για να διασφαλίσει και να αναπαράγει την εξουσία της. Η αιτιολογία που αποδίδει για την υπερίσχυση της κυρίαρχης τάξης, είναι η ίδια που συναντάμε και στον Michels, όπως θα δούμε παρακάτω, σύμφωνα με την οποία οι μειοψηφίες μπορούν να οργανώνονται καλύτερα και ευκολότερα σε σχέση με την πλειοψηφία. Μάλιστα η αντίθεση αυτή μεταξύ πλειοψηφίας και μειοψηφίας, αποκτάει ακόμα μεγαλύτερη σημασία στις μεγάλες πληθυσμιακές κοινωνίες και αυτό γιατί όσο μεγαλύτερη είναι η μια κοινότητα τόσο μικρότερη η αναλογία της μειοψηφίας και παράλληλα τόσο πιο δύσκολη η προοπτική οργάνωσης της πλειοψηφίας⁴.

Οι οργανωμένες μειοψηφίες διαθέτουν συγκεκριμένες δυνατότητες που όχι μόνο τις ισχυροποιούν και τις νομιμοποιούν, αλλά παράλληλα τις κάνουν να ξεχωρίζουν και από τις ανοργάνωτες πλειοψηφίες. Τα μέσα αυτά όπως αναφέραμε και παραπάνω διαφοροποιούνται μέσα στην πάροδο του χρόνου και τον τρόπο λειτουργίας της κάθε κοινωνίας. Στο πλαίσιο αυτό και ανεξάρτητα της δομής του πολιτεύματος σε κάθε κοινωνία, υπάρχει μια «πολιτική φόρμουλα», η οποία συνιστά ένα δόγμα ή ένα πλέγμα αντιλήψεων οι οποίες στοχεύουν στη νομιμοποίηση της εξουσίας της κυρίαρχης τάξης. Η πολιτική αυτή φόρμουλα στην πραγματικότητα έχει μια νομική και μια ηθική βάση διαμέσου της οποίας διασφαλίζεται η επικράτηση και η αναπαραγωγή της κυρίαρχης τάξης. Ο έλεγχος της κατοχής των μέσων βίας (στρατός, αστυνομία) ο έλεγχος της δημόσιας διοίκησης, η λειτουργία του κράτους, η κατοχή της εξειδικευμένης γνώσης, ο έλεγχος της προπαγάνδας, της εκπαίδευσης και της θρησκείας, αποτελούν όλα μέσα τα οποία έχει στη διάθεσή της η κυρίαρχη τάξη για να επιβληθεί και στα οποία ανάλογα με την λειτουργία της κοινωνίας, η πλειοψηφία έχει από ελάχιστη έως

---

² Mosca G., *The Ruling Class*, McGraw- Hill Book Company, New York and London, 1939.

³ Mosca G., *The Ruling Class...*, ό.π., σελ. 50.

⁴ Mosca G., *The Ruling Class...*, ό.π., σελ. 52-53.

καθόλου πρόσβαση ή επιρροή⁵. Η θέση αυτή του Mosca, θα αποκτήσει ιδιαίτερη σημασία στις θεωρίες που αναπτύχθηκαν πριν και μετά τον Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο όπως στις περιπτώσεις των Lasswell, Mannheim, και C.W. Mills.

Παράλληλα, ο Mosca αναφέρθηκε στην αναγκαιότητα σε κάθε κοινωνία ο ηγέτης να πλαισιώνεται από μια ομάδα έμπιστων ανθρώπων, οι οποίοι θα αποτελούν τον συνδετικό του κρίκο με την κοινωνία και παράλληλα θα επιφορτίζονται με το καθήκον να προωθούν τις αντιλήψεις του στο ευρύ κοινό. Η αναγκαιότητα αυτή άλλωστε δικαιολογείται και από το γεγονός, ότι θεωρεί αναγκαία την αποδοχή της κυρίαρχης τάξης, από ένα μέρος της πλειοψηφίας. Παρ' όλα αυτά όμως ο Mosca, στάθηκε κριτικός απέναντι στις αρχές του δημοκρατικού πολιτεύματος. Σε μια εποχή που το καθολικό δικαίωμα ψήφου ήταν ακόμα ζητούμενο, υποστήριξε πως η συγκεκριμένη εξέλιξη κάθε άλλο παρά θα αντιμετώπιζε αποτελεσματικά την κυριαρχία της μειοψηφίας, καθώς δεν θα μπορούσε να συντελέσει σε μια αναλογική εκπροσώπηση όλων των κοινωνικών ομάδων και των αιτημάτων τους. Σύμφωνα με τον Ιταλό θεωρητικό, οι εκλογές στην πραγματικότητα δεν αποτελούν τίποτα περισσότερο από ένα ακόμα όπλο στα χέρια της κυρίαρχης τάξης για να επιβάλλει τους ηγέτες της. Και αυτό γιατί έχει στην κατοχή της όλα τα απαιτούμενα μέσα (θρησκεία, εκπαίδευση, κράτος, δημόσια διοίκηση, διαχείριση αξιών, προπαγάνδα) για να επιβάλλει τη θέλησή της στην ανοργάνωτη πλειοψηφία⁶.

Τέλος, ο Mosca αναφερόμενος στην ανάδειξη στελεχών και υποψηφίων υποστήριξε ότι αποτελεί μια διαδικασία η οποία ελέγχεται αποκλειστικά και μόνο από την κυρίαρχη τάξη με κύριο γνώμονα την αποδοχή συγκεκριμένων κανόνων, αξιών και πεποιθήσεων. Με τον τρόπο αυτό διασφαλίζεται η ομαλή λειτουργία του συστήματος και η αναπαραγωγή του. Μάλιστα, από την συγκεκριμένη διαπίστωση του ιταλού θεωρητικού προκύπτει και μια ακόμα κριτική του απέναντι στην κοινοβουλευτική δημοκρατία, καθώς σύμφωνα με τον ίδιο, ο θεσμός του κοινοβουλίου στην πράξη αποτελεί την έκφραση συγκεκριμένων μειοψηφιών. Σύμφωνα με τον Mosca, η εξουσία που οι πλειοψηφίες ασκούν στους ηγέτες τελειώνει με την ολοκλήρωση της εκλογικής διαδικασίας, μια άποψη που αποτέλεσε βασικό σημείο σε διάφορες θεωρίες για την δημοκρατία με κυριότερη εκείνη του Schumpeter όπως θα δούμε και παρακάτω. Από το σημείο εκείνο και μετά οι εκλεγμένοι βουλευτές αποκτούν το δικαίωμα να διαχειριστούν τις τύχες των εκλογέων τους, καθώς πλέον η εξουσία μεταφέρεται στην κυρίαρχη τάξη. Την άποψη αυτή του Mosca υιοθέτησε και ο Michels, όπως θα δούμε και παρακάτω προκειμένου

---

⁵ Mosca G., *The Ruling Class...*, ό.π., σελ. 52-72.

⁶ Mosca G., *The Ruling Class...*, ό.π., σελ. 51-53, και 152-157.

να απορρίψει την αντιπροσωπευτική δημοκρατία, η οποία σε βάθος χρόνου όπως υποστήριξε, καθίσταται ως η κυριαρχία των αντιπροσώπων επί των αντιπροσωπευόμενων⁷.

Ο Vilfredo Pareto και η κυκλοφορία των ελίτ

Με τον Vilfredo Pareto, λίγα χρόνια αργότερα παρουσιάζεται η πρώτη συστηματική αναφορά στον όρο ελίτ, αλλά και η πρώτη συστηματική μελέτη για τον τρόπο με τον οποίο αναδεικνύονται, αναπαράγονται, αλλά και εναλλάσσονται στην εξουσία⁸. Στο θεωρητικό του μοντέλο για την «εναλλαγή των ελίτ» (circulation of elites) υποστήριξε ότι η πτώση και η ανάδειξη νέων ελίτ, αποτελεί ένα αναπόφευκτο εξελικτικό στάδιο της ιστορίας. Ή όπως εναλλακτικά ανέφερε «...η ιστορία του ανθρώπου είναι η ιστορία της διαρκούς εναλλαγής των ελίτ»⁹. Η εναλλαγή αυτή μεταξύ των ελίτ πάντα προβάλλει ως η δικαίωση των αδυνάτων έναντι των ισχυρών. Η πραγματικότητα όμως όπως επισήμανε είναι πολύ διαφορετική. Η ανερχόμενη ελίτ μέχρι και την κατάκτηση της εξουσίας είναι ευμετάβλητη και ανοιχτή. Όταν όμως κατακτήσει την εξουσία και εδραιωθεί αποκτάει τα χαρακτηριστικά των προηγούμενων ελίτ. Γίνεται δηλαδή επιλεκτική και απόμακρη.

Αναφορικά με την κατάκτηση της εξουσίας, η προσέγγιση του Pareto παρουσιάζει σημαντικές ομοιότητες με εκείνη του Mosca, λίγα χρόνια πριν. Στο θεωρητικό του μοντέλο, αναφέρθηκε στην αναγκαιότητα οι ελίτ να στηρίζονται στη συναίνεση ενός σημαντικού μέρους της κυριαρχούμενης τάξης, μια συναίνεση η οποία μπορεί να διασφαλιστεί με δύο αντιφατικούς τρόπους. Αφενός διαμέσου της πειθούς και της συναίνεσης και αφετέρου διαμέσου της βίας, την οποία σε μεγάλο βαθμό θεωρούσε αναγκαία¹⁰. Τη συλλογιστική του αυτή ανέπτυξε στο κυκλικό του σχήμα για το λιοντάρι και την αλεπού, σύμφωνα με το οποίο η ελίτ που κυβερνά στηριζόμενη στη λογική του λιονταριού, χρησιμοποιεί τη βία και τη διαφθορά, ενώ η ελίτ που κυβερνά με βάση τη λογική της αλεπούς στηρίζεται στην εξυπνάδα και την πειθώ. Οι δύο αυτές μορφές διακυβέρνησης εναλλάσσονται στην εξουσία¹¹, σε διαφορετικές ιστορικές φάσεις.

---

⁷ Michels R., *Η Κοινωνιολογία των Πολιτικών Κομμάτων στη Σύγχρονη Δημοκρατία: έρευνες από τις ολιγαρχικές τάσεις του ομαδικού βίου*, Γνώση, Αθήνα, 1997, σ.203-4

⁸ Pareto V., *The Rise and Fall of the Elites: An application of theoretical Sociology*, Bedminster Press, New Jersey, 1968.

⁹ Pareto V., *The Rise and Fall of the Elites:...*, ό.π., σελ. 36.

¹⁰ Hartmann M., *The Sociology of Elites*, Routledge, London and New York, 2007, σελ. 12-15.

¹¹ Η θεωρία του Pareto για την εναλλαγή των ελίτ στην εξουσία, που βασίζεται στο θεωρητικό μοντέλο των λιονταριών και των αλεπούδων, απασχόλησε ευρύτατα τη θεωρητική σκέψη για τις ελίτ. Βλ. ενδεικτικά Putnam R., *The Comparative Study of Political Elites*, Prentice Hall, New Jersey, 1976, σελ. 167-8. Keller S., *Beyond the Ruling Class: strategic elites in modern society*, Randon House, New York, 1963, σελ. 12-13. Αξίζει πάντως να αναφέρουμε ότι ο Putnam, αν και προσεγγίζει με κριτική σκέψη το θεωρητικό

Ο Pareto συνδέει την διαδικασία της εναλλαγής των ελίτ με τη διαδικασία στρατολόγησης που εφαρμόζουν –τη διαδικασία αυτή ονομάζει ως «κυκλοφορία των ελίτ», σύμφωνα με την οποία κύριο μέλημα των ελίτ είναι η αναπαραγωγή τους μέσω της κατάλληλης επιλογής και εκπαίδευσης των υποψηφίων-. Σύμφωνα με τη συγκεκριμένη προσέγγιση οι κυρίαρχες ηγετικές ομάδες πρέπει να εφαρμόζουν μια ανοιχτή διαδικασία ικανή να προσαρμόζεται στις συνθήκες που διαμορφώνονται κάθε φορά στο πλαίσιο μιας κοινωνίας. Η ένταξη στους κόλπους των ελίτ νέων μελών που αναδεικνύονται στα ανώτερα κοινωνικοοικονομικά στρώματα από τον λαό, είναι απαραίτητη προϋπόθεση. Η άποψη αυτή όμως συνδέεται στον Pareto, αποκλειστικά και μόνο με τις ελίτ και όχι με την αντιπροσώπευση του λαού για την οποία στην πραγματικότητα πίστευε ότι συνιστά απλά και μόνο ένα κατασκευάσμα¹², συμφωνώντας με την άποψη που είχε διατυπώσει νωρίτερα και ο Mosca. Με τον τρόπο αυτό οι ελίτ μπορούν με μεγαλύτερη ευκολία να διασφαλίζουν την αναπαραγωγή τους. Σε αντίθετη περίπτωση η μη προσαρμογή στα νέα δεδομένα μπορεί να οδηγήσει σε απώλεια ελέγχου της εξουσίας ή ακόμα και επαναστάσεις.

Η συγκεκριμένη θέση του Pareto παρουσιάζει εξαιρετικό ενδιαφέρον. Αν και παρέμεινε πιστός στο διχοτομικό μοντέλο της ιταλικής σχολής, παρ' όλα αυτά η παραπάνω διαπίστωση σε μεγάλο βαθμό θα μπορούσε να δικαιολογήσει την ύπαρξη και επιπλέον ελίτ, όπως της οικονομικής. Ένα συμπέρασμα στο οποίο δεν έφτασε βέβαια ποτέ ο Pareto, αλλά που αποτέλεσε κοινό τόπο στις μεταπολεμικές θεωρίες για τις ελίτ. Άλλωστε, όπως υποστήριξε, η εναλλαγή των ελίτ, προκύπτει από τις δομικές αλλαγές που συντελούνται στους κόλπους της κοινωνίας. Μια λογική που συναντάμε και σε πιο πρόσφατες θεωρίες, όπως της Suzan Keller στη θεωρία της για τις στρατηγικές ελίτ.

Ο Robert Michels και ο «σιδερένιος νόμος της ολιγαρχίας»

Το τελευταίο χρονικά μέλος της ιταλικής σχολής των ελίτ, ήταν ο Robert Michels. Στη διάσημη μελέτη του για τα πολιτικά κόμματα και πιο συγκεκριμένα για το Γερμανικό Σοσιαλδημοκρατικό κόμμα, υποστήριξε ότι σε κάθε οργάνωση υπάρχει η ροπή προς την ολιγαρχία ή αλλιώς ο «σιδερένιος νόμος της ολιγαρχίας». Σύμφωνα με το συγκεκριμένο κανόνα σε κάθε οργάνωση τα ανώτερα στελέχη είναι αυτά που συμμετέχουν ουσιαστικά και

αυτό μοντέλο του Pareto, αναφέρει ως παράδειγμα εφαρμογής της συγκεκριμένης κυκλικής λογικής μεταξύ αλεπούδων και λιονταριών, την ελληνική περίπτωση της αντικατάστασης της κοινοβουλευτικής δημοκρατίας από το πραξικόπημα των συνταγματαρχών το 1967 και στην συνέχεια την αντικατάσταση αυτού από ένα δημοκρατικό κοινοβουλευτικό καθεστώς.

¹² Hartmann M., *The Sociology...*, ό.π., σελ. 12-15.

λαμβάνουν όλες τις αποφάσεις¹³. Η δυνατότητα αυτή που διασφαλίζουν οι ηγετικές κομματικές ομάδες, απορρέει από την ικανότητα που διαθέτουν να οργανώνονται ευκολότερα απ' ό,τι ο λαός, μια άποψη που συναντήσαμε και στον Mosca. Οι μάζες, σύμφωνα με τον Γερμανό θεωρητικό δεν μπορούν να διαβουλευθούν και να αποφασίσουν με σύνεση γύρω από ένα ζήτημα, καθώς μπορούν να επηρεαστούν πολύ εύκολα από τα πρόσωπα, το γνώριμο όνομα, και τον χαρισματικό ηγέτη.

Οι ηγέτες με τη σειρά τους γνωρίζοντας τις αδυναμίες αυτές των μαζών δημιουργούν έναν κύκλο έμπιστων ανθρώπων, οι οποίοι καλούνται να επιλέξουν όσους θα αναλάβουν ηγετικές θέσεις, αλλά και τις τύχες του κομματικού μηχανισμού¹⁴. Η διαδικασία αυτή όπως είναι λογικό επιφυλάσσει έναν ήσσονος σημασίας ρόλο για τις μάζες, αλλά και τα κομματικά μέλη τα οποία αντί να επιλέγουν τα ίδια τους εκπροσώπους τους, έρχονται απλά για να παράσχουν την αναγκαία νομιμοποίηση, άμεση ή έμμεση¹⁵. Ο Michels όπως και ο Ostrogorski λίγα χρόνια νωρίτερα θεωρούν, ότι οι κομματικές μηχανές μέσω των ιεραρχικών βαθμίδων και των επιτροπών που δημιουργούν, αποκτούν μια αυστηρά οριοθετημένη γραφειοκρατία, η οποία συμβάλλει τα μέγιστα στην εύρυθμη λειτουργία της κομματικής μηχανής¹⁶. Μέσω της στοχευμένης αυτής δημιουργίας συμπαγούς δομής, οι πολιτικές ελίτ επιτυγχάνουν την αντιστροφή της σχέσης μεταξύ των εκλεγμένων ηγετών και της πλειοψηφίας, η οποία είναι πλέον απόλυτα χειραγωγημένη. Οι πρακτικές αυτές στον τρόπο λειτουργίας των κομμάτων μπορούν να προσδώσουν μια ψευδεπίφαση δημοκρατικών διαδικασιών στο εσωτερικό τους, παραπέμποντας σε κόμματα μαζών, με τους ηγέτες πρώτους απ' όλους να αναφέρονται στη συγκεκριμένη λειτουργία¹⁷. Στην πραγματικότητα όμως, όπως παρατηρεί και ο Τσερόνι¹⁸, ο τρόπος με τον οποίο λειτουργούν παραπέμπουν στα κόμματα στελεχών.

---

¹³ Michels R., *Η Κοινωνιολογία των Πολιτικών...*, σελ. 62 και 90.

¹⁴ Michels R., ό.π., σελ. 129-30.

¹⁵ Michels R., ό.π., σελ. 242.

¹⁶ Michels R., ό.π., σελ. 129-30.

¹⁷ Η θέση αυτή του Michels και του Ostrogorski φαίνεται πως είναι εξαιρετικά επίκαιρη στις μέρες μας, αν αναλογιστούμε την περίπτωση του κόμματος- δικτύου, το οποίο ως θεωρητικό μοντέλο φαίνεται να παρουσιάζει πολλά κοινά χαρακτηριστικά με τα όσα υποστήριξαν οι δύο κλασικοί θεωρητικοί των κομμάτων (π.χ. ο περιορισμένος ρόλος των μελών τα οποία εν πολλοίς ταυτίζονται με τους απλούς υποστηρικτές, η ψευδεπίφαση της άμεσης συμμετοχής και ο αυξημένος ρόλος των ηγετικών κομματικών ομάδων). Για τη λειτουργία του κόμματος- δικτύου βλ. Heidar K.- Saglie J., "Predestined Parties? Organizational Change in Norwegian Political Parties", *Party politics*, V.9, Sage, London- Thousand Oaks- New Delhi, 2003 και Σακκελαρόπουλος Σ.- Σωτήρης Π., «Ο μετασχηματισμός των σύγχρονων πολιτικών κομμάτων και η ανάδυση του κόμματος- δικτύου: η περίπτωση του ΠΑΣΟΚ», *Πολιτική Επιστήμη*, τ. 1, Σάκκουλας, Αθήνα- Θεσσαλονίκη, 2005.

¹⁸ Τσερόνι Ου., *Θεωρία του Πολιτικού Κόμματος*, Παρατηρητής, Θεσσαλονίκη, 1986, σελ. 67.

Αν και ο Michels χαρακτηρίζει ως ιδανικό τον άμεσο τρόπο λειτουργίας των κομμάτων, όπου η επιρροή των μελών θα είναι άμεση και ισομερώς κατανεμημένη, κατέληξε τελικώς στο συμπέρασμα ότι κάτι τέτοιο είναι αδύνατο, εν πολλοίς και εξαιτίας του τρόπου με τον οποίο λειτουργούν οι πολιτικές ελίτ¹⁹, μια άποψη την οποία λίγα χρόνια πριν είχε διατυπώσει και ο Ostrogorski. Άλλωστε, σύμφωνα με τον Michels πρωταρχικός στόχος των ελίτ είναι η ισχυροποίηση της θέσης τους και η αναπαραγωγή τους.

Mosca, Pareto και Michels, συνέβαλλαν τα μέγιστα και επηρέασαν σημαντικά όχι μόνο την έρευνα για τις ελίτ και τις πολιτικές ηγεσίες, αλλά και την ίδια τη λειτουργία των πολιτικών κομμάτων. Αν και μεταξύ των εκπροσώπων της ιταλικής σχολής των ελίτ υπάρχουν σημαντικές διαφορές, παρ' όλα αυτά υφίστανται και ορισμένες εξίσου σημαντικές ομοιότητες.

Η πρώτη ομοιότητα, είναι ότι η πολιτική εξουσία είναι κατανεμημένη ανισομερώς μεταξύ δύο ομάδων. Αυτών που έχουν πολιτική εξουσία και που αποτελούν την πολιτική ελίτ και αυτών που δεν κατέχουν πολιτική εξουσία και αποτελούν την μεγάλη πλειοψηφία του λαού. Αν και κάποιες μικρές διαφοροποιήσεις μπορούν να γίνουν αντιληπτές, όπως επί παραδείγματι στη θεωρία του Pareto, παρ' όλα αυτά η συγκεκριμένη διαπίστωση αποτελεί μια από τις σημαντικότερες αντιλήψεις στις προσεγγίσεις των τριών θεωρητικών²⁰. Το δεύτερο, από τα κοινά σημεία είναι η μορφή των ελίτ ως συμπαγών και ομοιογενών ομάδων. Στην πράξη αυτό σημαίνει ότι οι ελίτ παρουσιάζουν κοινά χαρακτηριστικά και μοιράζονται κοινές αντιλήψεις και αξίες. Μια τρίτη ομοιότητα που συναντάμε μεταξύ των τριών θεωρητικών μοντέλων σχετίζεται με τον τρόπο στρατολόγησης νέων μελών και συνεπακόλουθα της αναπαραγωγής των ελίτ. Αν και οι προσεγγίσεις στο συγκεκριμένο θέμα διαφοροποιούνται σημαντικά, παρ' όλα αυτά είναι γεγονός ότι συγκλίνουν στην άποψη, πως έχουμε να κάνουμε με μια διαδικασία η οποία ελέγχεται αποκλειστικά και μόνο από τις ελίτ, κύρια στοχοθεσία των οποίων αποτελεί ο αποκλεισμός της πρόσβασης της πλειοψηφίας στην εξουσία και η διασφάλιση των προνομίων που διαθέτουν²¹. Μια ακόμα κοινή διαπίστωση είναι η θέση για την αυτονομία και την ανεξαρτησία των ελίτ, οι οποίες είναι σε θέση να αποφασίζουν, χωρίς να είναι υποχρεωμένες να λογοδοτήσουν για τις αποφάσεις τους αυτές²². Ακολούθως κοινή παρατήρηση στους Mosca, Pareto και Michels, αποτελεί η ανάδειξη του πολιτικού παράγοντα

---

¹⁹ Daadler. H., "Parties: Denied, dismissed or redundant? A critique" στο Gunther R.- Montero J.R.- Linz H.(eds), *Political Parties: Old concepts and new challenges*, Oxford University Press, σελ. 40-42.

²⁰ Για τη συγκεκριμένη παράμετρο βλ. σχετικά Putnam R., *The Comparative Study...*, σελ. 3-4 και Hartmann M., *The Sociology of Elites...*, ο.π., σελ. 18-20

²¹ Norris P., *Political Recruitment: Gender, race and class in the British parliament*, Cambridge University Press, Cambridge, 1995, σελ. 1.

²² Putnam R., *The Comparative Study...*, σελ. 3-4.

ως πρωταρχικής σημασίας για την κυριαρχία των ελίτ –θέση που έρχεται σε αντίθεση με τους μαρξιστές θεωρητικούς, αλλά και την μεταπολεμική αντίληψη των ελίτ-, έναντι άλλων κοινωνικοοικονομικών κριτηρίων. Η εξέλιξη αυτή προκύπτει από τον τρόπο με τον οποίο εξελίσσονται και αναπτύσσονται οι πολιτικές οργανώσεις, όπως τα πολιτικά κόμματα, τα οποία είναι σε θέση να διασφαλίζουν μεγάλη δύναμη για τους ηγέτες και τις ηγετικές τους ομάδες²³.

Μια έκτη ομοιότητα μεταξύ των κλασικών θεωρητικών των ελίτ είναι η αρνητική τους προσέγγιση για το δημοκρατικό πολίτευμα, για το οποίο πιστεύουν ότι στην πραγματικότητα αποτελεί απλά και μόνο έναν τρόπο για την νομιμοποίηση των ελίτ, οι οποίες έχοντας στη διάθεσή τους όλα τα απαραίτητα εργαλεία μπορούν να χειραγωγήσουν την πλειοψηφία. Στην εξέλιξη αυτή σημαντικό ρόλο διαδραματίζουν τα ίδια τα πολιτικά κόμματα τα οποία διαμέσου του τρόπου λειτουργίας τους, διασφαλίζουν την αναπαραγωγή των πολιτικών ελίτ. Οι ελίτ αυτές μην όντας αντιπροσωπευτικές των κοινωνικών ομάδων, εξαλείφουν τη μοναδική δυνατότητα που θα μπορούσαν να έχουν οι πλειοψηφίες για να ελέγχουν την μειοψηφία. Η συγκεκριμένη θέση δίχως άλλο έχει απασχολήσει εκτενώς την θεωρία για τις ελίτ για πολλές δεκαετίες, έως και τις μέρες μας.

Ένα βασικό ερώτημα που απασχόλησε εκτενώς τη μεταπολεμική θεωρία για τις ελίτ –και το οποίο είχε διατυπωθεί αρχικά από την ιταλική σχολή των ελίτ-, ήταν το κατά πόσο μια κοινωνικοοικονομικά αντιπροσωπευτική πολιτική ελίτ διασφαλίζει και την αντιπροσωπευτικότητα αναγκών και επιδιώξεων για το σύνολο των κοινωνικών τάξεων. Με τη συγκεκριμένη άποψη διαφώνησαν τόσο ο Putnam όσο και ο Mills οι οποίοι υποστήριξαν ότι μια κοινωνικοοικονομικά αντιπροσωπευτική πολιτική ελίτ δεν προδικάζει και μια αντίστοιχη αντιπροσωπευτικότητα του συνόλου των αιτημάτων όλων των κοινωνικών τάξεων²⁴. Ως προς τη συγκεκριμένη θέση αξίζει να αναφέρουμε ότι η αντιπροσωπευτικότητα με βάση συγκεκριμένα δημογραφικά ή κοινωνικοοικονομικά χαρακτηριστικά, δεν προδικάζει απαραίτητα και την προσπάθεια για εξυπηρέτηση και ανάδειξη των αιτημάτων των συγκεκριμένων κοινωνικοοικονομικών ομάδων. Ενδεικτικά και μόνο μπορούμε να υποστηρίξουμε ότι η ένταξη ενός ατόμου σε κάποιο κομματικό μηχανισμό και η αποδοχή συγκεκριμένων απόψεων, ιδεολογιών και αξιών μπορεί κάλλιστα να επηρεάζει και να αλλοιώνει την κοινωνικοοικονομική του ταύτιση με κάποια ομάδα (δεν πρέπει άλλωστε να παραγνωρίζεται ότι η τήρηση της κομματικής πειθαρχίας σε πολλές χώρες, μεταξύ των οποίων

---

²³Elcock H., *Political Leadership*, Edward Elgar Publishing, Northampton, 2001, σελ.4.

²⁴ Putnam R., *The Comparative Study...*, σελ. 41-44., Mills Wright C., *The Power Elite*, Oxford University Press, Oxford, 2000, σελ. 279-281.

και η Ελλάδα, είναι εν πολλοίς απαραίτητη προϋπόθεση για την ανάδειξη και παραμονή στο καθεστώς των πολιτικών ελίτ). Παρ' όλα αυτά η απουσία συγκεκριμένων κοινωνικοοικονομικών ομάδων από τα αξιώματα των πολιτικών ελίτ –όπως θα δούμε και στο τρίτο κεφάλαιο για την ελληνική περίπτωση- σίγουρα δεν αποτελεί ένα ενθαρρυντικό στοιχείο για την λειτουργία της αντιπροσωπευτικής δημοκρατίας, καθώς στην πραγματικότητα αποτυπώνει μια σειρά εμποδίων που υφίστανται για το μεγαλύτερο μέρος του πληθυσμού, προκειμένου για την ανάδειξή του στα αξιώματα των πολιτικών ελίτ. Η ερμηνεία του συγκεκριμένου φαινομένου σε πολύ μεγάλο βαθμό εδράζεται και στην ανάλυση του R. Miliband, ο οποίος μελετώντας την κοινωνική ομοιογένεια των ελίτ στην Βρετανία και την Αμερική υποστήριξε ότι στην πραγματικότητα καταλήγουν να αποτελούν μια πραγματική κυρίαρχη τάξη, η οποία και καταφέρνει να εκμεταλλεύεται το υπόλοιπο κομμάτι της κοινωνίας, που συνιστά και την μεγάλη πλειοψηφία, μια εξέλιξη που προκύπτει από την κατοχή των μέσων παραγωγής και το συνεπακόλουθο αντίκτυπο που μπορούν και διαδραματίζουν σε πολιτικό επίπεδο (π.χ. αναπαραγωγή των πολιτικών ελίτ, έλεγχος της διαδικασίας στρατολόγησης) οι συγκεκριμένες ελίτ²⁵. Υπό το πρίσμα αυτό άλλωστε δεν είναι τυχαίο, ότι τόσο ο Michels όσο και ο Ostrogorski, οι οποίοι μελέτησαν τη λειτουργία των κομμάτων, υποστήριξαν την αναγκαιότητα να επικρατήσει μια άμεση και αδιαμεσολάβητη μορφή δημοκρατίας, αλλά και ένας τύπος κόμματος όπου τα μέλη θα έχουν την ίδια επιρροή.

Το τελευταίο κοινό σημείο μεταξύ των κλασικών θεωρητικών των ελίτ, είναι η αναγκαιότητα της ύπαρξης ενός κύκλου ανθρώπων, οι οποίοι λειτουργούν ως ηγετική ομάδα και συνιστούν τους πιο στενούς συνεργάτες της ηγεσίας. Ο βασικός ρόλος των ηγετικών αυτών στελεχών είναι διττός, καθώς από τη μία συνιστούν τους βασικούς συνεργάτες και συμβούλους της πολιτικής ηγεσίας και από την άλλη είναι εκείνοι οι οποίοι αναλαμβάνουν να διαμεσολαβήσουν μεταξύ των ηγετών και του λαού (και φυσικά και των μελών του πολιτικού κόμματος). Η σπουδαιότητα της συγκεκριμένης ομάδας ηγετικών στελεχών, διαφαίνεται και από το γεγονός, ότι σε περίπτωση που εκλείψει ή διαρραγεί τότε η ελίτ βαθμιαία θα συρρικνωθεί και θα αντικατασταθεί. Η συγκεκριμένη θέση για τον ρόλο των ηγετικών πολιτικών ομάδων, στη θεωρία των κλασικών ιταλών θεωρητικών των ελίτ, θα μπορούσε κάλλιστα να ερμηνευτεί από τη βαρύτητα που αναγνωρίζουν στα θεωρητικά τους μοντέλα, αφενός στην αναπαραγωγή των ελίτ και αφετέρου στην αναγκαιότητα που υφίσταται η κυρίαρχη ελίτ να τυχάνει έστω και μιας περιορισμένης αποδοχής από τις κυρίαρχες τάξεις (κυρίως) και από τους πολίτες (σε μικρότερο βαθμό).

---

²⁵ Miliband R., *The State in Capitalist Society*, Basic Books, New York, 1969, σελ. 23-67.

Όπως είναι λογικό μεταξύ των εκπροσώπων της ιταλικής σχολής των ελίτ υφίστανται και σημαντικές διαφορές. Τόσο ο Pareto, όσο και ο Michels αποδέχονται τη βία ως μέσο επίτευξης των στόχων των πολιτικών ελίτ, καθώς όπως υποστηρίζουν σε ορισμένες περιπτώσεις φαντάζει ως αναγκαίο εργαλείο για την επίτευξη της κοινωνικής ενσωμάτωσης²⁶. Ο Mosca από την πλευρά του αν και αναγνώρισε στη βία ένα από τα μέσα με τα οποία μπορεί να αναδειχθεί μια ελίτ, παρ' όλα αυτά δεν την αποδέχθηκε. Όπως υποστήριξε, ειδικά για τις προοδευμένες πολιτικά κοινωνίες θα πρέπει να αναπτυχθεί αυτό που αποκάλεσε «νομική άμυνα» (juridical defense), σύμφωνα με την οποία θα προστατεύονται τα δικαιώματα των πολιτών και θα υπάρχει διάχυση της εξουσίας²⁷. Το βασικότερο όμως απ' όλα για τον Mosca, είναι ότι στα δημοκρατικά πολιτεύματα, η κυρίαρχη ελίτ μπορεί να διασφαλίσει την επιβίωσή της μέσα από νόμιμα μέσα²⁸.

Μια επιπλέον διαφοροποίηση μεταξύ των κλασικών θεωρητικών των ελίτ έχει να κάνει και με το ζήτημα της αντικατάστασης τους. Σύμφωνα με τον Michels, οι ελίτ δεν αντικαθίστανται ακόμα και μετά από επαναστάσεις. Αντίθετα, όπως υποστήριξε, οι παλιές ελίτ παραμένουν σταθερές και απλά προστίθενται νέα στοιχεία, ως προς τον τρόπο με τον οποίο αναπαράγονται²⁹.

Παρά το γεγονός ότι οι θεωρίες της ιταλικής σχολής των ελίτ συνδέθηκαν με τον εθνικοσοσιαλισμό στην Γερμανία και με τον φασισμό στην Ιταλία, άσκησαν σημαντική επιρροή στις μετέπειτα θεωρίες για τις ελίτ. Κατά την μεταπολεμική κυρίως περίοδο η έρευνα για τις ελίτ και τις πολιτικές ηγεσίες εξελίχθηκε με βάση την ανάγκη να ξεπεραστεί το παραδοσιακό διχοτομικό μοντέλο μεταξύ ελίτ και λαού, το οποίο είχε συνδεθεί με τις ιδεολογίες του εθνικοσοσιαλισμού και του φασισμού.

1.3 Οι θεωρίες και ο ρόλος των ελίτ στις δημοκρατικές κοινωνίες

Στα μοντέλα που αναπτύχθηκαν την περίοδο λίγο πριν, αλλά κυρίως μετά το Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο, υπάρχουν δύο βασικές παραδοχές που αποτελούν κοινό τόπο για όλες τις θεωρίες. Το πρώτο είναι η μελέτη τους ως αναπόσπαστο κομμάτι ενός δημοκρατικού

---

²⁶ Auernheimer G., «Robert Michels, Κριτική της Σοσιαλδημοκρατίας: Οι καταβολές της κοινωνιολογίας των κομμάτων», *Ελληνική Επιθεώρηση πολιτικής Επιστήμης*, τ.9, Θεμέλιο, 1997, σελ. 20-21.

²⁷ Mosca G.,..., ό.π., σελ 120-152

²⁸ Για τη θεωρία των Mosca, Pareto, Michels, σχετικά με τη βία, αλλά και το φασισμό βλ. Hayward J., "The populist challenge to elite democracy in Europe", στο Hayward J.(eds.), *Elitism, populism and European politics*, Oxford University Press, Oxford, 1996, σελ. 13-14.

²⁹ Hartmann, ό.π., σελ. 203 και King M.- Seligman L.,..., Eulau H.- Czudnowski M. (eds), *Elite Recruitment in Democratic Politics: Comparative Studies Across Nations*, Sage, New York, 1976

πολιτεύματος και το δεύτερο η παραδοχή ότι στο πλαίσιο μιας δημοκρατικής κοινωνίας υπάρχουν περισσότερες από μια ελίτ.

Ο Harold Lasswell και ο έλεγχος του περιβάλλοντος και των αξιών

Ο Harold Lasswell, στο βιβλίο του *Politics: who gets what, when, how*³⁰, στα μέσα της δεκαετίας του 1930 ήταν ο πρώτος θεωρητικός που σε αντίθεση με την ιταλική σχολή των ελίτ, υποστήριξε ότι οι ελίτ υφίστανται σ' όλους τους θεσμοποιημένους τομείς της κοινωνίας και όχι μόνο στους θεσμούς της πολιτικής και της διακυβέρνησης. Ο τίτλος του βιβλίου, όπως υποστήριξε ο αμερικανός θεωρητικός, αποτελεί έναν οδηγό για την μελέτη της πολιτικής, όπου η παράμετρος του «Ποιος» ουσιαστικά σημαίνει την μελέτη των ελίτ, τις οποίες ορίζει ως «όλους όσους σε κάθε κατάσταση έχουν στη διάθεσή τους περισσότερα απ' όσα θα έπρεπε να διαθέτουν» ή εναλλακτικά «...αν η επιρροή διαμοιραζόταν ισομερώς τότε όλα τα μέλη θα ανήκαν στην ελίτ, αλλιώς τα μέλη τα οποία ασκούν μεγαλύτερη επιρροή ανήκουν στην ελίτ και τα υπόλοιπα στην μεσο-ελίτ (mid-elite) ή αλλιώς στο λαό (rank and file)³¹. Είναι προφανές ότι ο ορισμός που δίνει ο Lasswell για τις ελίτ, είναι ιδιαίτερα ευρύς και σίγουρα δεν μπορεί με σαφήνεια και ακρίβεια να περιγράψει το ακριβές τους περιεχόμενο. Επιπρόσθετα, θα μπορούσαμε να υποστηρίξουμε ότι ο παραπάνω ορισμός δεν εμπερικλείει συγκεκριμένα ζητήματα που άπτονται της λειτουργίας των ελίτ, όπως η δυνατότητα λήψης και επηρεασμού σημαντικών αποφάσεων που επηρεάζουν ένα μεγάλο μέρος του πληθυσμού, οι βασικές δομές από τις οποίες προέρχονται οι ελίτ σε μια κοινωνία (π.χ. οικονομία, πολιτική, γραφειοκρατία), αλλά και η περαιτέρω επεξήγηση της έννοιας της κατοχής περισσότερης δύναμης (π.χ. μέσα παραγωγής, άσκηση επιρροής στο εκλογικό ακροατήριο).

Αν και δεν όρισε με σαφήνεια τους τομείς στους οποίους εντοπίζονται οι ελίτ, αλλά μόνο αποσπασματικά, όπως για παράδειγμα στις αναφορές του για την οικονομική ελίτ, παρ' όλα αυτά το έργο του παρουσιάζει εξαιρετικό ενδιαφέρον, όχι μόνο για την αναφορά του στην ύπαρξη διαφόρων ελίτ στο εσωτερικό μιας κοινωνίας, αλλά και επειδή τοποθετεί τη μελέτη των ελίτ στο κέντρο της μελέτης του πολιτικού φαινομένου. Μέσα από την έρευνα για τις πολιτικές

---

³⁰ Lasswell H., *On Political Sociology*, University of Chicago Press, Chicago and London, 1977, σελ. 108.

³¹ Lasswell H., *On Political Sociology...*, ό.π., σελ.119-134. Marvick D., "The Work of Harold D. Lasswell: His approach. Concern and influence", *Political Behaviour*, V.2, Agathon Press Inc., New York, 1980, σελ. 219.

ελίτ μπορεί να μελετηθεί η ηγεσία και τα κοινωνικά στρώματα από τα οποία προέρχονται οι ηγέτες, αλλά παράλληλα και να ερμηνευθεί η κοινωνική και πολιτική αλλαγή³².

Η αντίληψη αυτή είναι που οδηγεί τον Lasswell στο να παρουσιάσει μια πολύπλευρη θεωρία για την ανάδειξη των ελίτ, τη δύναμη που έχουν να ελέγχουν τις βασικές κοινωνικές αξίες μιας κοινωνίας (εκπαίδευση, ήθη, έθιμα, θρησκεία) προκειμένου να αναπαράγονται, αλλά και τα μέσα που χρησιμοποιούν (π.χ. ΜΜΕ ή οικονομία) για να πετύχουν τον στόχο τους.

Μεταξύ αυτών, ο τρόπος επηρεασμού και διαχείρισης των αξιών διαδραματίζει σημαντικό ρόλο στην προσέγγιση του Lasswell. Η μελέτη για τον τρόπο με τον οποίο κατανέμονται συγκεκριμένες αξίες στο πλαίσιο μιας κοινωνίας, αποτελούν το βασικότερο στοιχείο για την μελέτη του φαινομένου των ελίτ και των μεταβολών τους μέσα στο χρόνο. Οι αξίες αυτές συνιστούν το περιβάλλον που οι ελίτ θα πρέπει να διαχειριστούν και να επιβληθούν προκειμένου να διατηρηθεί ο κυριαρχικός τους ρόλος. Στο πλαίσιο αυτό, οι αλλαγές που πραγματοποιούνται σε μια κοινωνία, είναι εξαιρετικά σημαντικές, καθώς μπορούν να μεταβάλλουν την κατανομή των αξιών που διαθέτουν οι διάφορες ελίτ. Σύμφωνα με τον Lasswell η εναλλαγή των ελίτ συνδέεται με τις κοινωνικοοικονομικές αλλαγές που λαμβάνουν χώρα στο πλαίσιο μιας κοινωνίας. Υπό αυτό το πρίσμα η ανάδειξη και εναλλαγή των ελίτ συνδέεται με την ανάδειξη νέων τάξεων, όπως και την ανάδειξη νέων δεξιοτήτων, οι οποίες προκύπτουν ως αποτέλεσμα της αλλαγής στα μέσα παραγωγής, μια άποψη, η οποία όπως θα δούμε και παρακάτω, βρίσκεται πολύ κοντά στα όσα υποστήριξε η Suzan Keller στη θεωρία της για τις στρατηγικές ελίτ.

Ο Karl Mannheim και η κατηγοριοποίηση των ελίτ ως «πολιτικό σώμα»

Το δεύτερο θεωρητικό μοντέλο που απομακρυνόταν από την παραδοσιακή προσέγγιση της κλασικής ιταλικής σχολής των ελίτ και που δημοσιεύτηκε στις αρχές του Δευτέρου Παγκοσμίου Πολέμου, ήταν του Karl Mannheim. Ξεκινώντας από τον ισχυρισμό ότι ακόμα και οι υγιείς δημοκρατίες απαιτούν ένα βαθμό αυτοπεριορισμού των μελών τους, απέρριψε την ιδέα εφαρμογής μιας άμεσης δημοκρατίας, ειδικά σε μεγάλου μεγέθους κοινωνίες. Αν και θεώρησε ως αναπόφευκτη τη συγκέντρωση της εξουσίας στα χέρια των ελίτ, στις δημοκρατικές κοινωνίες, παρ' όλα αυτά δεν θεώρησε ότι κάτι τέτοιο στρέφεται ενάντια στο δημοκρατικό πολίτευμα, καθώς οι πολίτες διαθέτουν διάφορους τρόπους προκειμένου να προωθήσουν τα

---

³² Eulau H., "Elite analysis and democratic theory: the contribution of Harold D. Lasswell", στο Czudnowski M.- Eulau H. (eds.), *Elite Recruitment in Democratic Polities: Comparative studies across nations*, Sage, New York, 1976, σελ. 17-18.

αιτήματα και τις απόψεις τους και να επηρεάσουν τον τρόπο με τον οποίο συμπεριφέρονται και αποφασίζουν οι ελίτ³³.

Για τον Mannheim η επικράτηση του δημοκρατικού πολιτεύματος δεν συνεπάγεται την εξάλειψη των ελίτ, αλλά τον σχηματισμό τους μέσα από συγκεκριμένους κανόνες που διέπουν το δημοκρατικό πολίτευμα. Αν και αποδέχτηκε την άποψη του Pareto ότι πάντα κυβερνά μια μειοψηφία και του Michels για το «σιδερένιο νόμο της ολιγαρχίας» που υφίσταται στα κόμματα, παρ' όλα αυτά η πιο σημαντική διαφορά έγκειται στο γεγονός ότι στο πλαίσιο της δημοκρατικής λειτουργίας του πολιτεύματος η διαδικασία ανάδειξης και επιλογής των ελίτ δεν γίνεται από μια κλειστή ομάδα, αλλά κάλλιστα τα μέλη της μπορούν να προέρχονται από το λαό. Υπό αυτό το πρίσμα η διαδικασία ανάδειξης των ελίτ σε μια δημοκρατική κοινωνία δεν είναι μονοδιάστατη, αλλά διαφέρει ανάλογα με τις συνθήκες που κάθε φορά διαμορφώνονται, αλλά και τα κριτήρια που οι ίδιες οι ελίτ υιοθετούν. Η άποψη αυτή σύμφωνα με τον Mannheim εν πολλοίς στηρίζεται και στον τρόπο λειτουργίας των μαζικών κομμάτων που αναπτύχθηκαν κατά τη διάρκεια του 20^{ου} αιώνα και πριν τον Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο, σύμφωνα με την οποία για την ανάδειξη στις θέσεις των πολιτικών ελίτ δεν αποφασίζει αποκλειστικά ένας ισχυρός ή χαρισματικός ηγέτης, αλλά τα μέλη της ομάδας που αντιπροσωπεύει³⁴.

Ενδιαφέρον παρουσιάζει και η άποψη του, αναφορικά με τη σχέση που διαμορφώνεται μεταξύ ελίτ και λαού και η οποία μπορεί να συνοψιστεί σε δύο κύρια σημεία. Το πρώτο είναι ότι ακριβώς επειδή τα στελέχη της ελίτ μπορούν να προέρχονται και από το λαό, η εξέλιξη αυτή επηρεάζει θετικά στην αποδοχή τους από το λαό, παρέχοντας παράλληλα την απαραίτητη νομιμοποίηση. Το δεύτερο σημείο ουσιαστικά περιγράφει την ακριβώς αντίθετη κατάσταση, καθώς μια ελίτ δεν είναι απαραίτητο να παραμείνει στο συγκεκριμένο καθεστώς, αλλά αντίθετα κάτω από συγκεκριμένες προϋποθέσεις μπορεί να επιστρέψει στη θέση του λαού³⁵ (αν για παράδειγμα η στρατολόγηση νέων μελών στις ελίτ ακολουθεί μια κλειστή διαδικασία, και δεν αποτυπώνει τις αλλαγές που λαμβάνουν χώρα στο εσωτερικό της κοινωνίας τότε βαθμιαία μπορούν να δημιουργηθούν συνθήκες αντικατάστασης των ελίτ ειρηνικά ή μη).

---

³³ Mannheim K., *Essays on the Sociology of Culture: Collected works*, V.7, Routledge, New York, 1956, σελ. 179.

³⁴Ως παράδειγμα στη συγκεκριμένη περίπτωση ο Mannheim φέρνει τον τρόπο με τον οποίο επιλέγονται οι φιλελεύθεροι και οι εργατικοί ηγέτες. Στη πρώτη περίπτωση η επιλογή γίνεται μέσα από την επιρροή και την πολιτική εξουσία που αποκτούν, ενώ στη δεύτερη χάρη στην αύξηση της δύναμης που αποκτά η εργατική τάξη. Βλ. σχετικά Mannheim K., *Essays...*, ό.π., σελ. 201-2.

³⁵Mannheim K., ό.π., σελ. 200-205.

Είναι γεγονός ότι ο Mannheim, αντιμετώπισε την ύπαρξη των ελίτ ως ένα σύστημα συλλογικών σχέσεων και αναγκών στο πλαίσιο λειτουργίας μιας κοινωνίας. Υπό αυτό το πρίσμα, ο Ούγγρος θεωρητικός εντοπίζει έξι βασικές κατηγορίες ελίτ με βάση το ρόλο που επιτελούν και πιο συγκεκριμένα τις πολιτικές, τις οργανωτικές, τις ηθικές, τις θρησκευτικές, καθώς και τις ελίτ της διανοητικής και των τεχνών. Οι πρώτες δύο εξ' αυτών -δηλαδή οι πολιτικές και οργανωτικές ελίτ- εντοπίζονται στο χώρο της πολιτικής, της διοίκησης και των επιχειρήσεων και στοχεύουν στην ολοκλήρωση και εκπλήρωση των διαφορετικών αιτημάτων και επιδιώξεων του λαού. Οι υπόλοιπες τέσσερις ελίτ έχουν ως κύριο στόχο να αναπτύξουν και να διαδώσουν τον πολιτισμό και τις επιστήμες μιας κοινωνίας³⁶. Οι ελίτ αυτές αποτελούν ένα σύστημα αλληλεξαρτώμενων μερών, οι οποίες συμμετέχουν σ' αυτό που αποκαλεί «πολιτικό σώμα», όχι όμως με την παραδοσιακή έννοια του όρου, αλλά ως τις ομάδες και τους ηγέτες εκείνους που διαδραματίζουν ένα σημαντικό ρόλο μέσα στη κοινωνία³⁷. Η συγκεκριμένη λειτουργία του «πολιτικού σώματος» σύμφωνα με τον Mannheim, στην πράξη σημαίνει ότι οι ελίτ από τη μια είναι ανεξάρτητες και από την άλλη αλληλοεξαρτώμενες. Η άποψη αυτή θα κυριαρχήσει στη μεταπολεμική θεωρία για τις ελίτ. Μάλιστα όπως υποστήριξε το μέγεθος του «πολιτικού σώματος» μεγαλώνει όσο μεγεθύνεται η εκβιομηχάνιση της κοινωνίας. Η θεωρία του Mannheim, συνδέεται στενά με την ολοένα και αυξανόμενη πολυπλοκότητα της βιομηχανικής και μαζικής κοινωνίας για την οποία θεωρεί πως επηρεάζει σημαντικά τον τρόπο λειτουργίας των ελίτ³⁸.

Ο C.W. Mills και οι «ελίτ της εξουσίας»

Μια από τις πλέον σημαντικές μεταπολεμικές προσεγγίσεις για το φαινόμενο των ελίτ ήταν αυτή του C.W. Mills, την οποία παρουσίασε στο βιβλίου *The Power Elite* το οποίο δημοσιεύτηκε το 1956. Στην ανάλυσή του για τις ελίτ στην Αμερική εστίασε στις ηγετικές εκείνες ομάδες, οι οποίες διαθέτουν τις σημαντικότερες εξουσίες και αρμοδιότητες. Ορίζοντας τις ελίτ «ως τους πολίτες εκείνους οι οποίοι χάρη στις θέσεις που κατέχουν μπορούν να λαμβάνουν αποφάσεις οι οποίες έχουν πολύ σημαντικό αντίκτυπο για ένα μεγάλο μέρος της κοινωνίας»³⁹, διέκρινε τρεις βασικές κατηγορίες ελίτ τις οποίες όρισε ως «ελίτ της εξουσίας» (power elite). Την πολιτική, την οικονομική και την στρατιωτική ελίτ, μέλη των οποίων αποτελούν τα ανώτερα

---

³⁶ Hartmann M., ...ό.π., σελ. 21-22 και Blokland H., *Modernization and its Political Consequences: Weber, Mannheim and Schumpeter*, Yale University Press, New Haven and London, 2006, σελ. 76-78.

³⁷ Keller S., *Beyond...*, ό.π., σελ. 13-16.

³⁸ Mannheim K., ό.π., σελ. 200-205.

³⁹ Mills C.W., *The Power Elite*, Oxford University Press, Oxford, 2000, σελ. 3-4.

στελέχη της κάθε μίας εξ' αυτών. Οι ελίτ αυτές παρουσιάζουν υψηλό βαθμό ομοιογένειας σε διάφορα επίπεδα όπως η εκπαίδευση, το κοινωνικοοικονομικό υπόβαθρο (παράμετροι οι οποίες είναι υψηλότερες από τις αντίστοιχες του λαού) και οι αντιλήψεις⁴⁰. Μέσα από την ομοιογένεια αυτή μπορούν και ελέγχουν σε σημαντικό βαθμό την πρόσβαση στους κόλπους τους και παράλληλα διασφαλίζουν την αναπαραγωγή τους, μέσα από τον συνολικό έλεγχο της λειτουργίας τους. Μάλιστα, σύμφωνα με τον Mills, η δυσαναλογία αυτή της εκπροσώπησης όπου τα μέλη της ελίτ προέρχονται κατά κύριο λόγο από τα ανώτερα κοινωνικοοικονομικά στρώματα, δεν είναι απαραίτητα και ένδειξη του ελλειμματικού τρόπου λειτουργίας της δημοκρατίας. Όπως χαρακτηριστικά υποστήριξε η ανώτερη κοινωνικοοικονομική προέλευση δεν αποδεικνύει την εκπροσώπηση των συμφερόντων μόνο των ανώτερων κοινωνικοοικονομικά ομάδων, όπως και η αναλογική εκπροσώπηση δεν συνεπάγεται εκπροσώπηση του συνόλου των αιτημάτων μιας κοινωνίας⁴¹.

Όπως υποστήριξε και ο Mannheim, οι τρεις αυτές ελίτ, δρουν ως ένα βαθμό ανεξάρτητα πλην όμως υπάρχει μεταξύ τους αλληλοεπρροή και αλληλεξάρτηση, σε συνδυασμό πάντα μ' έναν υψηλό βαθμό οργάνωσης (σε αντίθεση πάντα με το ανοργάνωτο και κατακερματισμένο μεγάλο μέρος του λαού). Το σημαντικότερο εργαλείο που έχουν στη διάθεσή τους οι ελίτ, είναι η δύναμή τους να επηρεάζουν και να διαμορφώνουν τις κυρίαρχες κοινωνικές και πολιτικές αξίες που διέπουν μια κοινωνία (μια άποψη που συναντάμε και στον Lasswell), όπως είναι η οικογένεια, το σχολείο και η θρησκεία.

Παράλληλα, ο Αμερικανός θεωρητικός υποστήριξε –εν αντιθέσει με όσα είχαν μέχρι εκείνη τη στιγμή υποστηριχθεί– ότι εξαιτίας των διεθνών συνθηκών και εξελίξεων, η πολιτική ελίτ φαίνεται να έχει απολέσει πλέον ένα μέρος της δύναμής της, προς όφελος των δύο άλλων ελίτ. Βέβαια, η συγκεκριμένη συνθήκη δεν είναι στατική όπως χαρακτηριστικά αναφέρει, αλλά μπορεί κάλλιστα να μεταβληθεί αν μεταβληθούν αντίστοιχα οι εθνικές και διεθνείς συνθήκες (π.χ. η δημιουργία ολοένα μεγαλύτερων επιχειρήσεων, σημαίνει παράλληλα και την ισχυροποίηση της οικονομικής ελίτ)⁴². Η μεταβλητότητα της ισχύς των ελίτ δίχως άλλο παρουσιάζει εξαιρετικό ενδιαφέρον, αν αναλογιστούμε ότι στις μέρες μας οι συγκεκριμένες συνθήκες έχουν μεταβληθεί σημαντικά, με την στρατιωτική ελίτ να διαδραματίζει έναν μάλλον περιορισμένο ρόλο (τουλάχιστον στα δημοκρατικά πολιτεύματα) και παράλληλα την οικονομική ελίτ να ισχυροποιείται ολοένα και περισσότερο έναντι της πολιτικής.

---

⁴⁰ Mills C.W., *The Power Elite...*, ό.π., σελ. 19-20

⁴¹ Mills C.W., *The Power Elite...*, ό.π., σελ. 279-280.

⁴² Mills C.W., *The Power Elite...*, ό.π., σελ. 9.

Ο Mills απομακρύνθηκε σημαντικά από τις κλασικές θεωρίες των ελίτ και ιδιαίτερα από τον Mosca, απορρίπτοντας τη θέση του για την ύπαρξη μιας κυρίαρχης τάξης, ως μια απλή ταυτολογία και γενικότητα η οποία δεν μπορεί να ερμηνεύσει επαρκώς τόσο το παρελθόν όσο και το παρόν. Στο ίδιο πλαίσιο στάθηκε επικριτικός απέναντι στην ιστορική προσέγγιση που χρησιμοποίησε ο Mosca- μια στάση η οποία είναι ορατή και σε μετέπειτα προσεγγίσεις για τις ελίτ- απορρίπτοντας το σκεπτικό ότι οι ελίτ είναι αυτές οι οποίες διαμορφώνουν πάντα τα βασικότερα ιστορικά γεγονότα, καθώς σε συγκεκριμένες περιπτώσεις και ιδιαίτερα σ' αυτές των μεγάλων και σημαντικών αλλαγών, είναι πολύ πιθανό οι αλλαγές αυτές να μην γίνουν αντιληπτές από τα μέλη των ελίτ⁴³. Παρ' όλα αυτά βρίσκεται πολύ πιο κοντά στο Michels και στο «σιδερένιο νόμο της ολιγαρχίας». Εστιάζοντας στο ρόλο του ηγέτη σε μια οργάνωση υποστήριξε -όπως και ο Michels- ότι από τη στιγμή που ένα μέλος αναλάβει το ρόλο του ηγέτη, στην πραγματικότητα παύει να αποτελεί εργαλείο της οργάνωσης για δύο βασικούς λόγους. Αφενός γιατί εστιάζει στο πως θα διατηρήσει την ηγετική του θέση και αφετέρου γιατί δεν αποτελεί πλέον ένα απλό μέλος μιας μαζικής ένωσης ή ενός οργανισμού, αλλά μέλος μιας εξέχουσας ελίτ⁴⁴.

Η ένταξη σε μια ελίτ έχει σαν αποτέλεσμα να δημιουργείται ένα τεράστιο χάσμα αναφορικά με το πως συγκεκριμένα ζητήματα γίνονται αντικείμενο διαβούλευσης και επίλυσης μεταξύ των μελών των ελίτ, αλλά και του τρόπου που παρουσιάζονται στις μαζικές οργανώσεις. Σε αντίθεση όμως με τον Michels, θεωρεί ότι το συγκεκριμένο χάσμα δεν οδηγεί απαραίτητα στο σιδερένιο νόμο της ολιγαρχίας, αλλά στο νόμο του εκπροσώπου (spokesmanship)⁴⁵.

Η διάσταση αυτή στη θεωρία του Mills, παρουσιάζει εξαιρετικό ενδιαφέρον καθώς είναι η πρώτη θεωρία για τις ελίτ όπου αρχίζει να διαφαίνεται έντονα ο ρόλος των Μέσων Ενημέρωσης και ιδιαίτερα της τηλεόρασης. Μια διάσταση, που ακόμα και σε μεταγενέστερες αναλύσεις για τις ελίτ (π.χ. Puntnam, Keller) δεν έτυχε της δέουσας προσοχής. Σύμφωνα με τον Mills με την ολοκλήρωση του Δευτέρου Παγκοσμίου Πολέμου, οι σύγχρονες μορφές δημοκρατίας που ακολούθησαν είχαν μαζική μορφή με σημαντικό αντίκτυπο σε επίπεδο δικαιωμάτων και ελευθεριών (μια θέση στην οποία αναφέρθηκε και ο Mannheim). Η συγκεκριμένη, όμως κατάσταση δεν συνεπάγεται, ότι οι πολίτες μιας μαζικής δημοκρατίας δεν μπορούν να μετατραπούν σε μάζα, με πολύ μικρότερο βαθμό αυτονομίας και με πολύ λιγότερες δυνατότητες να ακουστεί η άποψή τους και συνεπακόλουθα να επηρεάσουν

---

⁴³ Mills C.W., *The...*, ό.π., σελ. 20.

⁴⁴ Mills C.W., *The...*, ό.π., σελ. 307-308.

⁴⁵ Mills C.W., *The...*, ό.π., σελ. 308.

σημαντικά τις εξελίξεις⁴⁶. Στην όλη διαδικασία τα Μέσα Ενημέρωσης και ιδιαίτερα η τηλεόραση διαδραματίζουν ξεχωριστό ρόλο. Οι ελίτ, πολιτικές ή οικονομικές, μπορούν να απευθύνουν -π.χ. μέσω των δημοσιογράφων- με σχετική ευκολία τα μηνύματά τους, τα οποία χάρη στα μέσα που διαθέτουν (ειδικούς της επικοινωνίας, πολιτικό μάρκετινγκ) μπορούν να ελέγχουν και να διαμορφώνουν⁴⁷. Η τάση αυτή στα ΜΜΕ, όπως είναι λογικό επηρεάζει σημαντικά τον τρόπο που δραστηριοποιούνται και αναδεικνύονται οι πολιτικές ελίτ. Πλέον οι πολιτικοί είναι διασημότητες, οι οποίες εξαρτώνται ολοένα και περισσότερο από τα ΜΜΕ για να αναδειχθούν και παράλληλα να διατηρηθούν στη θέση τους. Το αποτέλεσμα είναι να εκτοξεύεται το κόστος της προεκλογικής εκστρατείας ενός πολιτικού, αναδεικνύοντας σε σημαντικό πολιτικό κριτήριο το επικοινωνιακό χάρισμα και την επικοινωνιακή διάσταση της πολιτικής⁴⁸. Η όλη κατάσταση όπως πολύ σωστά προέβλεψε ο Mills θα γινόταν ολοένα και πιο απαραίτητη τα επόμενα χρόνια, καθώς μέσα από την προβολή και ιδιαίτερα την τηλεόραση τα μέλη των ελίτ εθνικοποιούνται και αποκτούν αναγνωρισιμότητα⁴⁹.

Οι παρατηρήσεις αυτές του Mills θα αποκτήσουν ιδιαίτερη σημασία στον τρόπο λειτουργίας της πολιτικής τα επόμενα χρόνια -κυρίως στις χώρες της Δυτικής Ευρώπης- αναδεικνύοντας το φαινόμενο της «αμερικανοποίησης» (americanization) της πολιτικής ζωής. Η στάση αυτή του Mills, για το ρόλο των ΜΜΕ και τον επηρεασμό των ελίτ, δίχως άλλο συνδέεται με τον αυξημένο ρόλο της προπαγάνδας η οποία αποτέλεσε ένα σημαντικό όπλο στα χέρια των αντιμαχόμενων πλευρών την περίοδο του Δεύτερου Παγκοσμίου Πολέμου⁵⁰, αλλά και με το γεγονός ότι την περίοδο που έγραψε το συγκεκριμένο έργο, στις ΗΠΑ είχε αρχίσει να αναπτύσσεται η τηλεόραση ως μαζικό Μέσο. Ως προς το τελευταίο αυτό σημείο αξίζει να αναφέρουμε ότι, εν αντιθέσει με τα όσα ίσχυαν στις χώρες της Δυτικής Ευρώπης και την Ελλάδα, στις ΗΠΑ η τηλεόραση ξεκίνησε εξ' αρχής της λειτουργίας της ως εμπορικό Μέσο και όχι ως δημόσιο αγαθό, όπως στις περισσότερες χώρες της Ευρώπης μέχρι τη δεκαετία του '80.

Συμπερασματικά θα ήταν σκόπιμο να αναφέρουμε ότι η θεωρητική προσέγγιση του Mills ερχόταν σε άμεση διαφοροποίηση τόσο με την πλουραλιστική θεωρία και τους εκπροσώπους

---

⁴⁶ Αξίζει πάντως να αναφερθεί ότι η συγκεκριμένη εξέλιξη σύμφωνα με τον Mills δεν οφείλεται αποκλειστικά και μόνο στο ρόλο των ΜΜΕ, αλλά και σε άλλες παραμέτρους, όπως η αποξένωση των ανθρώπων στις μεγάλες πόλεις, αλλά και το γεγονός ότι υπάρχει ελλιπής πολιτική εκπαίδευση και διαβούλευση βλ. σχετικά Hartmann M., ό.π., σελ. 41-46.

⁴⁷ Mills C.W., *The...*, ό.π., σελ. 302-304 και 311.

⁴⁸ Mills C.W., *The...*, ό.π., σελ. 250- 251 και 311.

⁴⁹ Mills C.W., *The...*, ό.π., σελ. 84

⁵⁰ Για τον ρόλο της προπαγάνδας στο Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο, αλλά και για τον γενικότερο ρόλο της μέχρι και τις μέρες μας βλ. Jowett G.- O' Donnell V., *Propaganda and Persuasion*, Sage, London- New Delhi, 1999, και ιδιαίτερα τα κεφάλαια 4-6 σελ. 161-298.

της, όπως ο Robert Dahl, όσο και με την μαρξιστική θεωρία. Ο Mills ερμηνεύει την κατανομή της εξουσίας ως μια πυραμίδα στην κορυφή της οποίας βρίσκονται οι ελίτ οι οποίες διαχειρίζονται και λαμβάνουν τις αποφάσεις, τις οποίες και επιβάλλουν στις μάζες. Η άποψη αυτή διαφοροποιείται σημαντικά σε σχέση με εκείνη των πλουραλιστών οι οποίοι υποστηρίζουν ότι η διαδικασία λήψης αποφάσεων συνιστά το αποτέλεσμα της διαδικασίας διαπραγμάτευσης και διαμάχης μεταξύ τόσο των ομάδων συμφερόντων που υφίστανται στο εσωτερικό της κοινωνίας, όσο και μεταξύ των ομάδων συμφερόντων και της πολιτικής εξουσίας. Θεωρητική αφετηρία των διαφοροποιήσεων μεταξύ των δύο προσεγγίσεων αποτελεί, ο έλεγχος των βασικών πηγών αναπαραγωγής της εξουσίας όπως επί παραδείγματι ο πλούτος, η εξειδικευμένη γνώση, αλλά και ο έλεγχος σημαντικών θέσεων στο κράτος και τις επιχειρήσεις. Σύμφωνα με τον Mills οι συγκεκριμένες πηγές ελέγχονται σε πολύ μεγάλο βαθμό από τις ελίτ μια διαδικασία που συμβάλλει στην ευκολότερη επιβολή και αναπαραγωγή τους. Αντίθετα, στην περίπτωση των πλουραλιστών αν και αναγνωρίζεται ότι οι παραπάνω πηγές δεν είναι ισομερώς κατανεμημένες στο εσωτερικό των κοινωνιών, παρ' όλα αυτά θεωρούν πως οι συγκεκριμένες πηγές διαχέονται με τέτοιο τρόπο στην κοινωνία ώστε καμία κοινωνική ομάδα να μην είναι σε θέση να επιβάλλεται πλήρως στην πολιτική διαδικασία. Όπως ήταν λογικό η θέση αυτή του Mills αμφισβητήθηκε έντονα από τους πλουραλιστές θεωρητικούς, όπως ο Dahl, ο οποίος αμφισβήτησε την ύπαρξη της συγκεκριμένης ελίτ⁵¹.

Στο ίδιο πλαίσιο ο Mills διαφοροποιήθηκε από τη Μαρξιστική θεωρία για την οποία θεωρούσε ότι η ερμηνεία του ελέγχου της πολιτικής εξουσίας στηριζόμενη αποκλειστικά και μόνο στην διαμάχη μεταξύ κυρίαρχης και εργατική τάξης είναι ιδιαίτερα μονοδιάστατη και απλουστευτική. Αντιθέτως, υποστήριξε ότι θα πρέπει να εφαρμοστεί μια συνδυαστική προσέγγιση η οποία θα περιλαμβάνει μια σειρά από οργανωτικούς, αλλά και ταξικούς παράγοντες⁵².

Η Suzan Keller και οι στρατηγικές ελίτ

Σημαντική επίδραση στον τρόπο ανάλυσης των πολιτικών ελίτ άσκησε και η Suzan Keller, με το έργο της *Beyond the Ruling Class*, που δημοσιεύτηκε λίγα χρόνια αργότερα (1963). Η Keller,

---

⁵¹ Για τη διαμάχη μεταξύ πλουραλιστών και Mills βλ. Dahl R., "A critique of the Ruling Elite model", *The American Political Science Review*, V. 52, N.2, American Political Science Association, New York, 1958, σελ. 463-469' Domhoff G.W., "C. Wright Mills, power structure research, and the failures of mainstream political science", *New Political Science*, V.27, N. 1, Routledge, London, 2007, σελ. 97-114' Roskin M. G.-Cord R. L.-Medeiros J. A.-Jones W. S., *Εισαγωγή στην Πολιτική Επιστήμη*, Επίκεντρο, Αθήνα, 2008, σελ. 156-161.

⁵² Domhoff G.W., "C. Wright Mills...", ό.π.

όπως και οι υπόλοιποι θεωρητικοί των ελίτ της μεταπολεμικής περιόδου, υποστήριξε ότι σε μια κοινωνία υπάρχουν περισσότερες από μια ελίτ. Σε αντίθεση όμως με τους περισσότερους θεωρητικούς της εποχής της, εστίασε ένα μεγάλο μέρος της έρευνάς της στο να ορίσει με σαφήνεια το ακριβές περιεχόμενο των ελίτ, παράμετρος που σε πολλές περιπτώσεις φαίνεται να αγνοήθηκε⁵³.

Σύμφωνα με την Keller οι ελίτ συνιστούν τις μειοψηφίες εκείνες οι οποίες επιλέγονται προκειμένου να υπηρετήσουν μια συλλογικότητα μ' έναν κοινωνικά αποδεκτό τρόπο. Οι ελίτ προσδιορίζονται με βάση τις εξουσίες και τις αρμοδιότητες που αναλαμβάνουν ως «αποτελεσματικές και υπεύθυνες μειοψηφίες», έναντι αυτών που τις έχουν επιλέξει και αποτελούν τους κύριους υπεύθυνους για την εκπλήρωση συγκεκριμένων κοινωνικών στόχων, καθώς και για την απρόσκοπτη λειτουργία της κοινωνίας. Η λειτουργία αυτή της κοινωνίας, σύμφωνα με την αμερικανίδα θεωρητικό είναι απαραίτητη, καθώς η ύπαρξη ισχυρών μειοψηφιών αποτελεί αναγκαίο χαρακτηριστικό των οργανωμένων κοινωνιών⁵⁴.

Οι οργανωμένες αυτές μειοψηφίες μπορούν με σχετική ευκολία να σκιαγραφηθούν σε περιόδους σταθερότητας, όπου αναπαράγονται ομαλά, καθώς αποκτούν και υιοθετούν κοινούς στόχους, συμπεριφορές και συνήθειες -την άποψη αυτή για την ομοιογένεια των ελίτ την συναντήσαμε τόσο στον Lasswell, όσο και στον Mills με την αναφορά τους στις κοινές αξίες των ελίτ-. Αντιθέτως, σε περιόδους κοινωνικών αλλαγών και κρίσεων, οι ελίτ παύουν να μοιράζονται κοινά χαρακτηριστικά, καθώς οι νέες συνθήκες που διαμορφώνονται οδηγούν στην δημιουργία νέων προϋποθέσεων λειτουργίας, νέων συνθηκών αναπαραγωγής και στρατολόγησης και τελικά νέων ελίτ.

Στο βασικότερο σημείο της θεωρίας της, η Keller υποστηρίζει ότι στους κόλπους της βιομηχανικής κοινωνίας αναδεικνύεται ένας μεγάλος αριθμός ελίτ τις οποίες ονομάζει «στρατηγικές ελίτ». Η εξέλιξη αυτή προκύπτει ως αποτέλεσμα της αλλαγής του καταμερισμού εργασίας που παρατηρείται στις βιομηχανικές κοινωνίες, αλλά και της συγκέντρωσης των εξουσιών σε κεντρικό επίπεδο. Οι συγκεκριμένες εξελίξεις, αντίθετα απ' ό,τι θα περίμενε κανείς σύμφωνα με τη συγγραφέα, δεν έχουν περιορίσει, αλλά αντίθετα έχουν αυξήσει τις ελίτ (άποψη που λίγα χρόνια πριν είχε εκφράσει και ο Mannheim), οι οποίες πλέον είναι πολύ πιο ισχυρές και ικανές να επιβάλλουν την άποψή τους. Όπως και στις προηγούμενες θεωρίες που αναπτύχθηκαν μετά τον πόλεμο, η Keller αποδέχεται το γεγονός ότι οι ελίτ είναι τόσο ανεξάρτητες, αλλά παράλληλα και αλληλοεξαρτώμενες.

---

⁵³ Keller S., *Beyond the...*, ό.π., σελ. 4.

⁵⁴ Keller S., *Beyond the...*, ό.π., σελ. 4-5.

Αν και απορρίπτει τη θεωρία του Mosca για την ύπαρξη μιας και μόνο άρχουσας τάξης, παρ' όλα αυτά θεωρεί ότι οι στρατηγικές ελίτ αποτελούν την μετεξέλιξη των κυρίαρχων τάξεων σε μια πολυπλοκότερη από πλευράς δομής και λειτουργίας, κοινωνία. Οι βασικές διαφορές στον τρόπο λειτουργίας των σύγχρονων ελίτ σε σχέση με την άρχουσα τάξη του Mosca, εντοπίζονται σε μια σειρά από παραμέτρους. Αρχικά, σε ό,τι αφορά τον τρόπο στρατολόγησης και αναπαραγωγής, η κληρονομικότητα και η μεταφορά προνομίων, έχει περιοριστεί σημαντικά, ενώ η συμμετοχή πλέον στις στρατηγικές ελίτ είναι κατά βάση εθελοντική. Η εξέλιξη αυτή έχει σαν αποτέλεσμα τα μέλη που συνιστούν μια στρατηγική ελίτ να επιλέγονται στη βάση προσωπικών κινήτρων και ικανοτήτων και όχι υποχρεωτικά στη βάση συγκεκριμένων δικαιωμάτων και προνομίων, όπως ίσχυε κατά το παρελθόν. Η κατάσταση αυτή συμβάλλει ώστε οι στρατηγικές ελίτ να αποτελούνται από πολύ λιγότερα μέλη και να μπορούν πολύ πιο δύσκολα να γίνουν δεσποτικές⁵⁵.

Παράλληλα, η συμμετοχή στις στρατηγικές ελίτ απαιτεί αφενός εξειδίκευση και αφετέρου την ικανότητα τα μέλη τους να προσαρμόζονται σε νέα δεδομένα όταν οι συνθήκες το απαιτούν. Η Keller απέδωσε τον πολλαπλασιασμό των ελίτ σε τέσσερις διαφορετικές παραμέτρους: α) την αύξηση του πληθυσμού, β) την αλλαγή του καταμερισμού της εργασίας, γ) την αύξηση των επίσημων οργανώσεων και της γραφειοκρατίας και τέλος δ) την αύξηση του ηθικών αξιών που παρατηρούνται σε μια κοινωνία. Σύμφωνα με τα όσα υποστήριξε για να θεωρηθεί μια ελίτ στρατηγική, απαραίτητη προϋπόθεση είναι η κατοχή ενός σημαντικού ρόλου μέσα στην κοινωνία και παράλληλα η δυνατότητα να λαμβάνει αποφάσεις οι οποίες έχουν σημαντικό αντίκτυπο σ' ένα μεγάλο μέρος της κοινωνίας⁵⁶. Στην κατηγορία αυτή κατατάσσει την πολιτική, την οικονομική, την στρατιωτική, την επιστημονική, την πολιτισμική και την ηθική ή θρησκευτική ελίτ, για τις οποίες υποστηρίζει ότι παρουσιάζουν σημαντικό βαθμό οργανωτικής, επαγγελματικής και ηθικής αυτονομίας. Υιοθετώντας το κλασικό μοντέλο του Parsons για τη δομή των κοινωνικών σχέσεων σε μια κοινωνία⁵⁷, η Keller υποστήριξε ότι οι

---

⁵⁵ Keller S., *Beyond the...*, ό.π., σελ. 30-32 και 56-57.

⁵⁶ Keller S., *Beyond the...*, ό.π., σελ. 276-277.

⁵⁷ Για την ανάλυση του μοντέλου του Talcott Parsons για τη δομή και την ιεράρχηση των σχέσεων στο πλαίσιο ενός κοινωνικού συστήματος βλ. Parsons T., *On Institutions and Social Evolution: selected writings*, the University of Chicago Press, Chicago and London, 1982, σελ. 157-172. Η θεωρία πάντως αυτή της Keller που στηρίζεται στο μοντέλο του Parsons, δεν παρουσιάστηκε πρώτη φορά από την ίδια, καθώς λίγα χρόνια πριν τόσο ο Raymond Aron όσο και ο Gabriel Almond είχαν αναφερθεί στην ύπαρξη ελίτ οι οποίες αντιστοιχούσαν στις τέσσερις κατηγορίες που σχετίζονται με τις θεμελιακές λειτουργίες μιας κοινωνίας. Ο Almond είχε μιλήσει για τις πολιτικές, τις διοικητικές ή γραφειοκρατικές, τις ελίτ των ομάδων συμφερόντων και των μέσων επικοινωνίας, ενώ ο Aron αναγνώρισε έναν ακόμα μεγαλύτερο αριθμό από ελίτ στο πλαίσιο μιας κοινωνίας. Παρ' όλα αυτά η Keller συνέδεσε τη συγκεκριμένη θεωρία με το ευρύτερο πλαίσιο των στρατηγικών ελίτ, προσδιορίζοντάς τις ως εσωτερικές ή εξωτερικές, ανάλογα με τους στόχους που εκπληρώνουν. Βλ. Σχετικά Aron R., "Social structure and the Ruling

ελίτ ανήκουν σε κάθε μια από τις τέσσερις διαστάσεις του συγκεκριμένου μοντέλου (προσαρμοστικότητα, εκπλήρωση στόχων, ολοκλήρωση, επίλυση συγκρούσεων και διατήρηση του συστήματος). Λεπτομερέστερα, η πολιτική, η οικονομική, η στρατιωτική, η ακαδημαϊκή και η διπλωματική ελίτ ταυτίζονται με τις δύο πρώτες κατηγορίες στο κοινωνικό σύστημα του Parsons, όπου είναι υπεύθυνες για την επίτευξη συγκεκριμένων στόχων. Οι ελίτ αυτές σύμφωνα με την Keller είναι οι εξωτερικές ελίτ λόγω της φύσης των προβλημάτων που επεξεργάζονται τα οποία έχουν μαζικό χαρακτήρα, ενώ οι εσωτερικές ελίτ (π.χ. θρησκευτικές, καλλιτεχνικές, ελίτ των γραμμάτων) που αποτελούν τις άλλες δύο κατηγορίες πραγματεύονται περισσότερο ατομικά ζητήματα στο πλαίσιο μιας κοινωνίας.

Ο G.W. Domhoff και η επιχειρηματική κοινότητα

Ένα από τα σημεία στα οποία οι θεωρίες των ελίτ συγκλίνουν είναι η αλληλεπίδραση και αλληλοεπρροή που υφίσταται μεταξύ των κυριότερων ελίτ που δραστηριοποιούνται στο εσωτερικό μιας κοινωνίας. Μια συνθήκη η οποία στο επίπεδο της λειτουργίας των πολιτικών ελίτ έχει αντίκτυπο σε μια σειρά από ζητήματα, όπως η διαδικασία στρατολόγησης, η αναπαραγωγή τους, αλλά και η λήψη αποφάσεων. Στο πλαίσιο αυτό ξεχωριστό ενδιαφέρον παρουσιάζει η θεωρητική προσέγγιση του G.W. Domhoff, η οποία εστιάζει στη σχέση που διαμορφώνεται μεταξύ πολιτικών και οικονομικών ελίτ στις ΗΠΑ.

Σύμφωνα με τον Domhoff οι επιχειρήσεις στην Αμερική ελέγχουν τις πολιτικές ελίτ ως αποτέλεσμα της ιδιαίτερα μεγάλης δύναμης που διαθέτουν. Η επιρροή αυτή οφείλεται στην επιχειρηματική κοινότητα (corporate community), η οποία αποτελείται από τους ιδιοκτήτες, αλλά και τα ανώτερα στελέχη των επιχειρήσεων, η συνεργασία των οποίων διασφαλίζει τη διατήρησή τους ως κυρίαρχη ομάδα εξουσίας⁵⁸. Στη διαδικασία της αναπαραγωγής, ξεχωριστό ρόλο διαθέτει η ύπαρξη μιας κοινής συνείδησης, αυτής της ανώτερης κοινωνικοοικονομικά τάξης, η οποία επιτυγχάνεται μέσω συγκεκριμένων πρακτικών που υιοθετεί η επιχειρηματική κοινότητα, όπως η συγκρότηση δικών της κοινωνικών θεσμών (ιδρύματα, δεξαμενές σκέψης), οι ξεχωριστές εκπαιδευτικές δυνατότητες (ιδιωτικά σχολεία, ακριβά πανεπιστήμια), οι κλειστές λέσχες αλλά και οι απομονωμένες γειτονιές στις οποίες διαμένουν τα μέλη της. Ιδιαίτερα ενδιαφέρον χαρακτηριστικό της διαδικασίας στρατολόγησης και αναπαραγωγής των

---

class", *The British Journal of Sociology*, V.1 και V.2, Blackwell Publishing, London, 1950 και Κουτσούκης Κ., *Η Πολιτική Ηγεσία: θεωρία, συγκριτική έρευνα του πολιτικού προσωπικού και ανάλυση πολιτικών ηγετών*, Αναστασίου, Αθήνα, 1990, σελ. 47-49.

⁵⁸ Domhoff G.W., *Who Rules America? Power, politics, and social change*, McGraw-Hill, New York, 2006, σελ. x-xi.

οικονομικών ελίτ αποτελεί η προσαρμοστικότητα της, καθώς μπορεί να αντλεί στελέχη και από την μεσαία τάξη, τα οποία όμως βαθμιαία αποκτούν τις ίδιες συνήθειες και χαρακτηριστικά με την ανώτερη κοινωνικοοικονομικά τάξη⁵⁹.

Οι παραπάνω δραστηριότητες που αναπτύσσει η επιχειρηματική κοινότητα συμβάλλουν στη δημιουργία ενός εξελιγμένου δικτύου πολιτικής, το οποίο συνεπικουρείται από φορείς και οργανισμούς μη κερδοσκοπικού χαρακτήρα (think tanks, ερευνητικά ιδρύματα, ομάδες πολιτικού προβληματισμού), οι οποίοι παρέχουν στην επιχειρηματική κοινότητα την απαραίτητη τεχνογνωσία και ερευνητική εξειδίκευση. Τόσο τα μέλη της επιχειρηματικής κοινότητας όσο και τα μέλη που έχουν αναλάβει τη διαχείριση των φορέων του δικτύου πολιτικής αποτελούν μέλη της ανώτερης τάξης, τα οποία συγκροτούν την ελίτ της εξουσίας (power elite), έναν όρο που χρησιμοποίησε και ο C.W. Mills αν και με διαφορετικό περιεχόμενο όπως θα διαπιστώσουμε και παρακάτω.

Υπό το πρίσμα αυτό, η επιχειρηματική κοινότητα προκειμένου να μετατρέψει την οικονομική της δύναμη σε πολιτική επιρροή διαθέτει συγκεκριμένα μέσα, όπως η δυνατότητα διορισμού σημαντικών μελών της σε ισχυρές θέσεις στην κυβέρνηση και το κράτος, η διασφάλιση εξειδικευμένης γνώσης μέσω «φιλικών» ερευνητικών ινστιτούτων και πανεπιστημίων, αλλά και η δυνατότητα συγκέντρωσης μεγάλων ποσών για διεξαγωγή προεκλογικών εκστρατειών, επιρροή της κοινής γνώμης, αλλά και διασφάλιση ευνοϊκής μεταχείρισης από τα ΜΜΕ (η ιδιοκτησία των οποίων ούτως ή άλλως ανήκει σε μέλη της επιχειρηματικής κοινότητας)⁶⁰.

Βασικό χαρακτηριστικό της επιχειρηματικής κοινότητας αποτελεί η ομοιογένειά της, η οποία μεταφράζεται σε στενή συνεργασία σε θέματα πολιτικών που την αφορούν, ενώ διαφοροποιήσεις παρατηρούνται μόνο όταν πρόκειται για την εκμετάλλευση επιμέρους επιχειρηματικών ευκαιριών.

Σύμφωνα με τη συγκεκριμένη θεωρητική προσέγγιση η αμφισβήτηση της κυριαρχίας της επιχειρηματικής κοινότητας από τις υπόλοιπες κοινωνικές ομάδες (π.χ. εργαζόμενοι, μειονότητες, μικρές επιχειρήσεις), είναι περιορισμένη και αυτό ως αποτέλεσμα μιας σειράς παραγόντων όπως, η ανομοιογένειά των συγκεκριμένων κοινωνικών ομάδων, τα συγκρουόμενα σε πολλές περιπτώσεις συμφέροντα, οι περιορισμένοι πόροι που διαθέτουν, αλλά και ο πολύ μεγάλος αριθμός τους. Σε γενικές γραμμές η αδυναμία των κοινωνικών ομάδων για επιτυχή επιρροή των πολιτικών αποφάσεων προκύπτει από το γεγονός ότι δεν

---

⁵⁹ Domhoff G.W., *Who Rules America?...*, ό.π., σελ. xiii-xiv και 51-90.

⁶⁰ Domhoff G.W.,..., ό.π., σελ. 11-20.

έχουν καταφέρει να αναπτύξουν οργανωτικά χαρακτηριστικά σε πολιτικό και οικονομικό επίπεδο⁶¹.

Επιπροσθέτως, σύμφωνα με τον αμερικανό θεωρητικό σε περιόδους οικονομικών και πολιτικών κρίσεων, η δύναμη της επιχειρηματικής κοινότητας αυξάνει σημαντικά, καθώς μέσω των κεφαλαίων που διαθέτει μπορεί να επηρεάσει σημαντικά τη λειτουργία της οικονομίας (π.χ. επενδύσεις), μια συνθήκη που θα έχει αντίκτυπο στην αλλαγή της σύνθεσης των πολιτικών ελίτ. Στο ίδιο πλαίσιο ο Domhoff θεωρεί ότι τα ΜΜΕ, ενώ σε περιόδους ομαλότητας δεν επηρεάζουν σημαντικά την κοινή γνώμη, σε περιόδους κρίσεων αποκτούν έναν ιδιαίτερα ισχυρό ρόλο.

Σε εκλογικό επίπεδο η επιχειρηματική κοινότητα παρεμβαίνει μέσω της επιχειρηματικής – συντηρητικής συμμαχίας, της οποίας ηγείται. Πέρα από την επιχειρηματική κοινότητα, στην επιχειρηματική συντηρητική συμμαχία συμμετέχει και ένας σημαντικός αριθμός από συντηρητικές ομάδες της μεσαίας τάξης (π.χ. πατριωτικές ή θρησκευτικές ομάδες), οι οποίες αφενός χρηματοδοτούνται από την επιχειρηματική κοινότητα και αφετέρου διασφαλίζουν το απαραίτητο εκλογικό ακροατήριο. Πολιτική έκφραση της συγκεκριμένης συμμαχίας σύμφωνα με τον αμερικανό θεωρητικό είναι το κόμμα των ρεπουμπλικάνων, αλλά και η πλειοψηφική πτέρυγα των δημοκρατικών που κυριαρχείται από τα μεγάλα επιχειρηματικά συμφέροντα των Νότιων πολιτειών. Κύριος αντίπαλος της συντηρητικής συμμαχίας, είναι οι υπόλοιπες κοινωνικές ομάδες στις οποίες αναφερθήκαμε και νωρίτερα και οι οποίες συγκροτούν τη φιλελεύθερη- εργατική συμμαχία η οποία αποτελείται από περιβαλλοντικά κινήματα, μειονοτικές ομάδες, μικρές επιχειρήσεις, καθώς και φιλελεύθερες θρησκείες και πανεπιστήμια. Η πολιτική έκφραση της συγκεκριμένης συμμαχίας είναι η φιλελεύθερη πτέρυγα των δημοκρατικών η οποία όμως αποτελεί μειοψηφία μέσα στο κόμμα⁶².

Η θεωρητική προσέγγιση του Domhoff για τη σχέση μεταξύ πολιτικών και οικονομικών ελίτ παρουσιάζει εξαιρετικό ενδιαφέρον, καθώς περιγράφει με ξεκάθαρο τρόπο το ρόλο που διαδραματίζουν στη διαδικασία σύνθεσης και στρατολόγησης των πολιτικών ελίτ, όχι μόνο τα μεγάλα επιχειρηματικά συμφέροντα, αλλά και μια σειρά από ανώτερα στελέχη τα οποία στην πραγματικότητα διοικούν ή ελέγχουν τη λειτουργία των επιχειρήσεων, αλλά και του δικτύου πολιτικής. Παράλληλα το γεγονός ότι συνέδεσε τη λειτουργία των οικονομικών ελίτ μ' ένα ευρύτερο πλέγμα δραστηριοτήτων που αναπτύσσει προκειμένου να αναπαραχθεί σε επίπεδο

---

⁶¹ Domhoff G.W.,..., ό.π., xii, 39-46

⁶² Domhoff G.W.,..., ό.π., σελ. 109-159.

απόψεων, συμπεριφοράς και συνείδησης, συνέβαλλε ώστε να γίνει καλύτερα κατανοητός ο τρόπος που επιδρά στην αναπαραγωγή της οικονομικής ελίτ.

Αξίζει να αναφερθεί ότι η θεωρία του Domhoff σε μεγάλο βαθμό εφαρμόζει με ιδιαίτερα ξεκάθαρο τρόπο μια σειρά από θέσεις που έχουμε συναντήσει και σε παλαιότερες θεωρίες για τις ελίτ. Η πρώτη εξ' αυτών είναι αναφορά του στην ελίτ της εξουσίας που περιγράψαμε και στον C.W. Mills, παρουσιάζοντας όμως σημαντικές διαφοροποιήσεις τόσο ως προς το ποιες είναι οι συγκεκριμένες ελίτ (π.χ. εντοπίζει περιορισμένο ρόλο στην στρατιωτική ελίτ, εντάσσοντας παράλληλα ανώτερα στελέχη επιχειρήσεων στην ελίτ της εξουσίας)⁶³, όσο και τον βαθμό επιβολής τους στην εξουσία (για την οποία ο Domhoff θεωρεί ότι είναι πλήρης). Ένα δεύτερο στοιχείο, που συναντάμε στην ιταλική σχολή των ελίτ, είναι το γεγονός ότι οι ελίτ κυριαρχούν γιατί παρουσιάζουν σημαντικό βαθμό ομοιογένειας, εν αντιθέσει με την πλειοψηφία (τις υπόλοιπες δηλαδή κοινωνικές ομάδες) η οποία λόγω μεγέθους, αλλά και μεγάλου βαθμού διαφοροποιήσεων είναι ανοργάνωτη και με μικρότερες δυνατότητες παρέμβασης. Μια τρίτη παράμετρος που είναι και πάλι εμφανής στην ιταλική σχολή των ελίτ είναι η ύπαρξη ενός κύκλου έμπιστων ανθρώπων (π.χ. ανώτερα στελέχη επιχειρήσεων) οι οποίοι αναλαμβάνουν την διαχείριση, αλλά και προώθηση των αντιλήψεων της ελίτ στο κοινό. Τέλος, η ύπαρξη ενός ολοκληρωμένου πλέγματος συμπεριφορών και συνηθειών σε συγκεκριμένους τομείς της καθημερινότητας (π.χ. εκπαίδευση, κλειστές λέσχες) αναμφίβολα παραπέμπουν στον έλεγχο των βασικών κοινωνικών αξιών που συναντάμε στην περίπτωση του Lasswell, αλλά και αργότερα στον Mills.

Ο Robert Putnam και η ομοιογένεια των ελίτ

Εξίσου σημαντική επίδραση στην έρευνα για τις πολιτικές ελίτ, άσκησε και η θεωρία του Robert Putnam, ο οποίος εστίασε την προσοχή του σε μια σειρά παραμέτρων που επηρεάζουν το συγκεκριμένο φαινόμενο, όπως η διαδικασία στρατολόγησης, η συνεργασία μεταξύ των ελίτ, ο ρόλος του πολιτεύματος, αλλά και τα μέσα που έχουν στη διάθεσή τους για να διαμορφώνουν και να επηρεάζουν τις εξελίξεις.

Σύμφωνα με τον αμερικανό θεωρητικό, η επίτευξη ενός κοινά αποδεκτού ορισμού των ελίτ μεταξύ των ερευνητών αποτελεί έναν στόχο σχεδόν ανέφικτο. Παρ' όλα αυτά θεωρεί αναγκαία την αποδοχή ενός απλοϊκού ορισμού, ο οποίος θα μπορεί να γίνει αποδεκτός απ' όλους όπως

---

⁶³ Domhoff G.W., *The Power Elite and the State: how policy is made in America*, Aldine de Gruyter, New York, 1990, σελ. 1-15.

ότι «κάποιοι άνθρωποι διαθέτουν περισσότερη πολιτική εξουσία από κάποιους άλλους». Ακόμα όμως και σ' αυτήν την περίπτωση πρέπει να υπάρξουν ορισμένες διευκρινήσεις, όπως για παράδειγμα ο ορισμός των ατόμων εκείνων τα οποία συγκεντρώνουν την πραγματική εξουσία. Ως προς την συγκεκριμένη παράμετρο αναγνωρίζει τρεις βασικές κατηγορίες ανάλογα με τη κατοχή και διατήρηση εξουσίας. Η πρώτη, αποτελείται από εκείνους που διαθέτουν άμεση επιρροή και λαμβάνουν αποφάσεις. Η δεύτερη από όσους διαθέτουν έμμεση επιρροή, δηλαδή όσους διαθέτουν τη δυνατότητα να επηρεάζουν εκείνους που λαμβάνουν τις αποφάσεις και τέλος εκείνους που διαθέτουν επουσιώδη ή και καθόλου επιρροή και οι οποίοι ούτε επηρεάζουν ούτε συμμετέχουν στη λήψη αποφάσεων. Όπως γίνεται κατανοητό οι ελίτ ανήκουν στις δύο πρώτες κατηγορίες.

Στηριζόμενος στη κατηγοριοποίηση αυτή ο Putnam κατένειμε το σύνολο των πολιτών σε μια πυραμίδα με βάση την πολιτική επιρροή που διαθέτουν. Στις δύο πρώτες θέσεις της πυραμίδας ανήκουν όσοι κατέχουν άμεση και έμμεση επιρροή. Στην τρίτη κατηγορία ανήκει ένας πολύ μεγαλύτερος αριθμός πολιτών οι οποίοι συμμετέχουν ενεργά στην πολιτική ως κομματικά μέλη, ακτιβιστές ή μέλη της κοινωνίας πολιτών. Στην επόμενη κατηγορία εντάσσονται όσοι ενδιαφέρονται και παρακολουθούν χωρίς όμως να συμμετέχουν ενεργά. Τέλος, στις δύο τελευταίες κατηγορίες ανήκουν στην μεν πρώτη όσοι δεν ενδιαφέρονται για τα κοινά και απλά συμμετέχουν στις εκλογές και στην τελευταία όσοι είτε από επιλογή είτε από αποκλεισμό που προέρχεται από την ίδια την εξουσία δεν ασκούν καμία απολύτως επιρροή και δεν έχουν καμία απολύτως εμπλοκή⁶⁴.

Όπως και οι περισσότεροι θεωρητικοί, της μεταπολεμικής περιόδου που υποστήριξαν την ύπαρξη πολλών ελίτ, έτσι και ο Putnam αναφέρθηκε στον τρόπο με τον οποίο οι ελίτ ομογενοποιούνται, αποκτούν κοινά χαρακτηριστικά και αλληλοεξαρτώνται. Σύμφωνα με το θεωρητικό του μοντέλο, για να αξιολογηθεί ο βαθμός ομοιογένειας μεταξύ των ελίτ πρέπει να μελετηθούν συγκεκριμένες παράμετροι, όπως η κοινωνικοοικονομική ομοιογένεια, ο τρόπος στρατολόγησης, οι προσωπικές διασυνδέσεις, η αλληλεγγύη μεταξύ των ομάδων, ο τρόπος λειτουργίας των θεσμών και τέλος ο βαθμός ομοφωνίας γύρω από τον τρόπο λειτουργίας του πολιτικού συστήματος. Η τελευταία αυτή παράμετρος σύμφωνα με τον Putnam είναι και η πιο σημαντική προκειμένου να αξιολογηθεί ο βαθμός ομοιογένειας μεταξύ των ελίτ. Με βάση αυτό το αξιολογικό μοντέλο κατανέμει τις ελίτ σε τρεις βασικές κατηγορίες όπως προκύπτει από το βαθμό ομοιογένειάς τους. Τις συναινετικές, τις ανταγωνιστικές και τις συγκεραστικές ελίτ, οι οποίες αξιολογούνται βάση της ομοφωνίας που παρουσιάζουν ως προς τις πολιτικές

---

⁶⁴ Putnam R., *The Comparative...*, ό.π., σελ. 11-14.

διαδικασίες και την επιλογή πολιτικών που ακολουθείται⁶⁵. Η πρώτη απ' αυτές τις κατηγορίες εντοπίζεται στις χώρες της Σοβιετικής Ένωσης και της Ανατολικής Ευρώπης πριν την κατάρρευση των κομμουνιστικών καθεστώτων. Στη συγκεκριμένη κατηγορία, ένα ευρύ φάσμα κοινωνικών προτύπων και μηχανισμών στρατολόγησης διασφαλίζει ότι οι ηγέτες και τα ενεργά μέλη θα παραμείνουν προσηλωμένα στην κυρίαρχη ιδεολογία. Η πρακτική αυτή διασφαλίζει, ότι σε περιπτώσεις ραγδαίων κοινωνικών αλλαγών ο βαθμός ομοφωνίας μεταξύ των ελίτ είναι μεγαλύτερος απ' ό,τι είναι μεταξύ των υποστηρικτών τους και του λαού. Στις ανταγωνιστικές ελίτ, οι οποίες κατά κύριο λόγο εντοπίζονται στις δυτικές δημοκρατίες, οι πολιτικές ελίτ συμφωνούν ως προς τις διαδικασίες που ακολουθούνται και εφαρμόζονται αναφορικά με τη λειτουργία του πολιτικού συστήματος, πλην όμως υπάρχουν σημαντικές διαφορές ως προς τις πολιτικές που ακολουθούνται. Οι ηγέτες στις συγκεκριμένες δημοκρατίες είναι πρωτίστως κομματικοί ηγέτες. Ακριβώς γι αυτό το λόγο οι διαφοροποιήσεις μεταξύ των ελίτ είναι πολύ πιο σημαντικές απ' ό,τι μεταξύ του λαού. Τέλος οι συγκεραστικές ελίτ εντοπίζονται σε χώρες με έντονες εθνικές και πολιτισμικές διαιρετικές τομές και έχουν ως κύριο χαρακτηριστικό την προσπάθεια των πολιτικών ελίτ να γεφυρώσουν το χάσμα που υφίσταται στους κόλπους του λαού. Το συμπέρασμα στο οποίο καταλήγει ο Putnam είναι ότι όσο πιο ομογενοποιημένες είναι οι πολιτικές ελίτ τόσο πιο εύκολο είναι να κυβερνήσουν. Στην συγκεκριμένη όμως περίπτωση όσο πιο ομογενοποιημένες είναι οι πολιτικές ελίτ τόσο πιο ολιγαρχικές τάσεις παρουσιάζουν⁶⁶. Με άλλα λόγια, αυτό που ο Putnam υποστήριξε, είναι ότι από κοινωνία σε κοινωνία οι ελίτ διαφοροποιούνται και παρουσιάζουν διαφορετικά χαρακτηριστικά τα οποία συνδέονται τόσο με τη μορφή και τη λειτουργία του πολιτεύματος, όσο και με τον εσωτερικό τρόπο λειτουργίας των πολιτικών ελίτ⁶⁷.

Εξαιρετικό ενδιαφέρον παρουσιάζει και η προσέγγιση του αμερικανού θεωρητικού, αναφορικά με τη στρατολόγηση νέων στελεχών στην οποία εντοπίζει πέντε βασικούς παράγοντες που επηρεάζουν τη συγκεκριμένη διαδικασία: α) *τα δίκτυα ανέλιξης*, τα οποία αναφέρονται στις διαδρομές που ακολουθούνται για την ανάδειξη σε ηγετικές θέσεις (επάγγελμα, κληρονομικότητα, κομματικός μηχανισμός) β) *τις πόλεις και τους πύλωρους*, παράμετροι που περιγράφουν στο πώς και ποιοι επιλέγονται (παλαιότητα, εξετάσεις, κλήρος) γ) *τα προσόντα*, που θα πρέπει να διαθέτει για να εκπληρώσει τα καθήκοντά του δ) *την εναλλαγή και την διαδοχή*, των βασικότερων μελών των ηγετικών ομάδων στις ηγετικές θέσεις των ελίτ και

---

⁶⁵ Putnam R., *The Comparative...*, ό.π., σελ. 115-121.

⁶⁶ Putnam R., *The Comparative...*, ό.π., σελ. 124 και 129.

⁶⁷ Best H.- Higley J., "Introduction: democratic elitism reappraised", στο Best H.- Higley J., *Democratic Elitism: new theoretical and comparative perspectives*, Brill, Leiden- Boston, 2010, σελ. 7.

στ) την επίδραση της διαδικασίας στρατολόγησης, στον τρόπο λειτουργίας των ελίτ και των πολιτικών που ασκούν. Σύμφωνα με τον Putnam οι συγκεκριμένες προϋποθέσεις στρατολόγησης διαφοροποιούνται σημαντικά από χώρα σε χώρα ανάλογα με τον τρόπο λειτουργίας των βασικότερων θεσμικών παραγόντων που επηρεάζουν την όλη διαδικασία και οι οποίοι δεν είναι άλλοι από τα πολιτικά κόμματα, τη γραφειοκρατία και τις τοπικές κυβερνήσεις⁶⁸.

Ειδικότερα, σ' ό,τι αφορά την σχέση μεταξύ γραφειοκρατικής και πολιτικής ελίτ ο Putnam υποστήριξε (σε συνεργασία με τους Joel Aberbach και Bert Rockman)⁶⁹ ότι παρουσιάζουν μια - εν πολλοίς- συνεργατική σχέση η οποία είναι απαραίτητη για την λήψη αποφάσεων και την εφαρμογή επιθυμητών για τις ελίτ, πολιτικών. Η διαμόρφωση της συγκεκριμένης σχέσης στηρίζεται σε δύο βασικές παραμέτρους, μια κοινωνιολογική και μια πολιτική. Αναφορικά με την πρώτη σημαντικό ρόλο διαδραματίζει το γεγονός ότι οι ανώτεροι κρατικοί λειτουργοί (όπως προκύπτει από την σχετική έρευνα των συγγραφέων σε έξι ευρωπαϊκές χώρες και τις ΗΠΑ), προέρχονται από τα ανώτερα κοινωνικοοικονομικά στρώματα, λαμβάνοντας υπόψη παραμέτρους όπως η εκπαίδευση, η οικογενειακή παράδοση σε ανώτερα κρατικά αξιώματα, τα επαγγέλματα των γονέων, αλλά και το φύλο, όπου η παρουσία των γυναικών εκλείπει σχεδόν ολοκληρωτικά. Μάλιστα όπως προκύπτει και από τα πορίσματα της σχετικής έρευνας η υπερεκπροσώπηση των ανώτερων κοινωνικοοικονομικά στρωμάτων είναι μεγαλύτερη στους ανώτερες κρατικούς λειτουργούς απ' ό,τι στις πολιτικές ελίτ⁷⁰. Αντίστοιχα, η πολιτική διάσταση της παραπάνω σχέσης σχετίζεται με το γεγονός ότι οι γραφειοκρατικές ελίτ, ως επί το πλείστον παρουσιάζουν μετριοπαθείς πολιτικές θέσεις και έντονο ενδιαφέρον για διαμόρφωση συνθηκών σταθερότητας (ανήκοντας κατά βάση στο κέντρο της πολιτικής κλίμακας), παράμετροι που διαφοροποιούνται σημαντικά στην περίπτωση των πολιτικών ελίτ. Παράλληλα, προς τη διαμόρφωση της παραπάνω σχέσης συμβάλλει και το γεγονός ότι οι πολιτικές και γραφειοκρατικές ελίτ προσεγγίζουν με εντελώς διαφορετικό τρόπο τη διαδικασία λήψης αποφάσεων. Ενώ, οι πολιτικές ελίτ από την πλευρά τους στοχεύουν στην ικανοποίηση συγκεκριμένων στόχων όπως η ικανοποίηση της πολιτικής τους πελατείας και μεμονωμένων αιτημάτων, η διαμόρφωση πολιτικού πλεονεκτήματος και η διασφάλιση της ευνοϊκότερης προβολής, οι γραφειοκρατικές ελίτ έρχονται για να εκπληρώσουν άλλες προϋποθέσεις όπως η εξειδικευμένη γνώση, η πρακτική επίλυση προβλημάτων, αλλά και η

---

⁶⁸ Putnam R., *The Comparative...*, ό.π., σελ. 46-50.

⁶⁹ Βλ. σχετικά Aberbach J.D.- Putnam R.- Rockman B.A., *Bureaucrats and Politicians in Western Democracies*, Harvard University Press, Cambridge and London, 1981.

⁷⁰ Aberbach J.D.- Putnam R.- Rockman B.A., *Bureaucrats and Politicians in Western...*, ό.π., σελ. 45-57.

προώθηση οργανωμένων αιτημάτων. Η παραπάνω σχέση, όπως είναι αναμενόμενο, έχει σημαντικό αντίκτυπο και στην ανάδειξη των πολιτικών ελίτ, με τις γραφειοκρατικές ελίτ σε πολλές περιπτώσεις να αναδεικνύονται ως μέλη των πολιτικών ελίτ⁷¹.

Στο πλαίσιο αυτό ο Putnam, αποδέχεται την άποψη που πριν από αυτόν διατύπωσαν αρκετοί θεωρητικοί των ελίτ για τις αξίες, αλλά και τις ικανότητες εκείνες που αποτελούν προαπαιτούμενα για την ανάδειξη των μελών των ελίτ οι βασικότερες εκ των οποίων είναι: α) η εξειδίκευση/ εκπαίδευση β) η οργανωτική ικανότητα γ) το επάγγελμα δ) η αξιοπιστία και η αφοσίωση ε) η ιδεολογική ταύτιση στ) οι οικογενειακοί δεσμοί ζ) οι πελατειακές σχέσεις, και η) οι δεσμοί με την τοπική κοινωνία.

Τέλος, ο Putnam συνέδεσε την εναλλαγή των ηγετών σε μια κοινωνία με το βαθμό σταθερότητας ενός πολιτικού συστήματος. Σύμφωνα με τα όσα υποστήριξε ο υψηλός βαθμός εναλλαγής μεταξύ των ηγετικών ομάδων συνεπάγεται την ύπαρξη κρίσης και χαμηλού βαθμού σταθερότητας. Η εξέλιξη αυτή σε ένα πολιτικό σύστημα θα έχει σαν αποτέλεσμα την εφαρμογή καινοτόμων και ευέλικτων πολιτικών, αλλά παράλληλα και το άνοιγμα της διαδικασίας στρατολόγησης σε περισσότερα άτομα. Ο αρνητικός όμως αντίκτυπος στη συγκεκριμένη περίπτωση είναι ότι περιορίζεται η εμπειρία και η αποτελεσματικότητα των ελίτ. Στην αντίθετη περίπτωση, εντοπίζονται αντίστροφες τάσεις, όπου ο χαμηλός βαθμός μεταβλητότητας σημαίνει υψηλό βαθμό σταθερότητας του πολιτικού συστήματος και χαμηλό βαθμό κρίσης⁷².

Συμπερασματικά, θα μπορούσαμε να υποστηρίξουμε ότι αν και οι θεωρίες για τις πολιτικές ελίτ που αναπτύχθηκαν την περίοδο του Δευτέρου Παγκοσμίου Πολέμου και μετά, εξελίχθηκαν σε διαφορετικές κατευθύνσεις παρ' όλα αυτά συγκλίνουν σε ορισμένα τους σημεία. Κατ' αρχάς οι ελίτ και πιο συγκεκριμένα οι πολιτικές, στις οποίες ως επί το πλείστον εστιάζει η συγκεκριμένη εργασία, θεωρήθηκαν αναπόσπαστο κομμάτι της λειτουργίας των δημοκρατιών, ανεξαρτήτως των ιδιαίτερων χαρακτηριστικών του κάθε πολιτικού συστήματος. Είναι γεγονός άλλωστε ότι όλες οι θεωρίες θεωρούν απαραίτητη προϋπόθεση για την λειτουργία των ελίτ την αποδοχή ορισμένων κοινών κανόνων και αντιλήψεων, με βάση τις οποίες λειτουργούν και διαμορφώνονται. Επιπρόσθετα, όλες οι θεωρίες ανεξάρτητα του αριθμού των ελίτ και των τρόπων ορισμού τους, συγκλίνουν στην άποψη ότι οι ελίτ είναι τόσο ανεξάρτητες μεταξύ τους, όσο παράλληλα και αλληλοεπηρεαζόμενες σε διάφορες πτυχές της λειτουργίας τους (π.χ. στρατολόγηση στελεχών). Ένα τρίτο κοινό σημείο αποτελεί η

---

⁷¹ Aberbach J.D.- Putnam R.- Rockman B.A., *Bureaucrats and Politicians in Western...*, ό.π., σελ. 209-250.

⁷² Putnam R., *The Comparative...*, ό.π., σελ. 66-67.

διαπίστωση ότι οι ελίτ μπορούν να συντηρούνται και να αναπαράγονται ακριβώς επειδή έχουν υπό τον έλεγχό τους τις βασικές αξίες και τους κύριους μηχανισμούς αναπαραγωγής της κοινωνίας (εκπαίδευση, θρησκεία, έθιμα). Τέλος, μια βασική παραδοχή στο σύνολο των θεωριών που εξετάστηκαν, είναι το γεγονός ότι οι ελίτ προκειμένου να διατηρηθούν και να αναπαραχθούν οφείλουν να προσαρμόζονται στο περιβάλλον στο οποίο λειτουργούν, όπως συμβαίνει επί παραδείγματι στην περίπτωση της στρατολόγησης νέων μελών.

Αν και οι πρώτες μεταπολεμικές έρευνες για τις πολιτικές ελίτ δεν εστίασαν, παρά ελάχιστα, στο ρόλο των Μέσων Ενημέρωσης, εν πολλοίς δικαιολογημένα -καθώς ο ρόλος της μαζικής επικοινωνίας άρχισε να διαφαίνεται έντονα κατά τις τελευταίες δεκαετίες-, είναι γεγονός ότι ασκούν έντονη επίδραση σε πολλά σημεία των θεωριών για τις ελίτ που αναφέραμε στις σελίδες που προηγήθηκαν. Η ισχυροποίηση των ελίτ έναντι του λαού, η ανάδειξη νέων μελών, η επαγγελματοποίησή τους και η αύξηση του κόστους για την ανάδειξη τους, αλλά και ο έλεγχος των κύριων μηχανισμών αναπαραγωγής, είναι όλες παράμετροι που φαίνονται να επηρεάζονται σημαντικά από την μαζική επικοινωνία και ιδιαίτερα από την τηλεόραση. Αξίζει πάντως σ' αυτό το σημείο να αναφέρουμε ότι ο ρόλος της τηλεόρασης και των Μέσων Ενημέρωσης, δεν παραπέμπει στη δημιουργία μιας καινούργιας ελίτ. Τα Μέσα Ενημέρωσης, ειδικά από την περίοδο της αποκρατικοποίησης του ραδιοφώνου και της τηλεόρασης, δεν αποτελούν παρά μια καινούργια κατηγορία επιχειρήσεων η οποία εξακολουθεί να λειτουργεί με τους νόμους της αγοράς και ως τέτοια πρέπει να προσεγγίζεται, ως μέρος δηλαδή της οικονομικής ελίτ⁷³ η οποία είναι δεδομένο, όπως προαναφέραμε, ότι μπορεί και επηρεάζει την λειτουργία των πολιτικών ελίτ.

Η τάση αυτή άλλωστε διαφαίνεται πολύ πιο έντονα στις θεωρίες για την λειτουργία των κομμάτων και ιδιαίτερα στις πιο πρόσφατες εξ' αυτών, όπως θα δούμε και παρακάτω.

1.4 Η σύγχρονη μελέτη για τις πολιτικές ελίτ

Στις σελίδες που προηγήθηκαν έγινε μια συνοπτική παρουσίαση των κυριότερων θεωριών για τις πολιτικές ελίτ, έτσι όπως αυτές διαμορφώθηκαν από τα τέλη του 19^{ου} αιώνα έως και τις πρώτες δεκαετίες που ακολούθησαν μετά τη λήξη του Δευτέρου Παγκοσμίου Πολέμου. Παρ' όλα αυτά είναι πολύ βασικό να αναλυθεί και η σύγχρονη εξέλιξη στη μελέτη των πολιτικών ελίτ, μια παράμετρος ιδιαίτερα σημαντική για τον τρόπο δόμησης και του ερευνητικού μας κεφαλαίου.

---

⁷³ Hartmann M., *The Sociology...* ό.π., σελ. 4-5.

Από τη δεκαετία του 1990 και μετά η έρευνα για τις πολιτικές ελίτ αποκτάει διαφορετικά χαρακτηριστικά σε σχέση με τα προηγούμενα χρόνια με έμφαση είτε στην ανάδειξη νέων παραμέτρων στον τρόπο μελέτης των πολιτικών ελίτ είτε στον επαναπροσδιορισμό των ήδη υφιστάμενων χαρακτηριστικών. Η θεωρητική αυτή εξέλιξη εν πολλοίς αναπτύχθηκε από συγκεκριμένους θεωρητικούς, όπως οι John Higley, Heinrich Best, Mattei Dogan, Jan Pakulski, Luca Verzichelli, Maurizio Cotta και Michael Burton, στις θέσεις των οποίων θα σταθούμε στις σελίδες που θα ακολουθήσουν.

Εστιάζοντας, λοιπόν στις συγκεκριμένες αλλαγές θα ήταν σκόπιμο να αναφερθούμε στις κυριότερες εξ' αυτών. Ένα πρώτο βασικό σημείο που αναπτύχθηκε κατά τις δεκαετίες του 1990 και του 2000 ήταν η προσήλωση στη συγκέντρωση και αξιοποίηση εμπειρικών δεδομένων⁷⁴. Η έμφαση αυτή ανέδειξε σε πολύ μεγάλο βαθμό το ρόλο της ποσοτικής έρευνας στην μελέτη των πολιτικών ελίτ. Η ανάλυση και επεξεργασία των συγκεκριμένων δεδομένων συμβάλλει στην ποσοτικοποίηση των αλλαγών που λαμβάνουν χώρα σε μια σειρά από παραμέτρους όπως οι αλλαγές στο δημογραφικό προφίλ των πολιτικών ελίτ⁷⁵, οι βασικές πηγές ανάδειξής τους, αλλά και οι θέσεις τους για μεμονωμένα ζητήματα. Οι έρευνες αυτές στοχεύουν στον εντοπισμό των αλλαγών που έχουν συντελεστεί είτε σε βάθος χρόνου⁷⁶ είτε σε επίπεδο συγκριτικής ανάλυσης με την ταυτόχρονη αντιπαραβολή στοιχείων από διάφορες χώρες⁷⁷. Η εξέλιξη αυτή διαμόρφωσε τις προϋποθέσεις, ώστε η μελέτη για τις πολιτικές ελίτ να προσαρμοστεί σε μια σειρά από δεδομένα που έλαβαν χώρα, ιδιαίτερα από τη δεκαετία του 1980 και μετά, όπως η ισχυροποίηση υπερεθνικών οργανισμών (π.χ. η Ε.Ε., το ΔΝΤ ή ο ΟΟΣΑ)

---

⁷⁴ Bermeo N.- Costa Pinto A.- Tavares De Almeida P. (eds.), *Who Governs...*, ό.π., σελ. 2

⁷⁵ Χαρακτηριστικότερο παράδειγμα στην αλλαγή που έχει συντελεστεί κατά τις τελευταίες δεκαετίες σ' ό,τι αφορά τη μελέτη του δημογραφικού προφίλ, αποτελεί και το ενδιαφέρον που επιδεικνύεται στις συγκεκριμένες αναλύσεις αναφορικά με το ρόλο των γυναικών, ως αποτέλεσμα και της αλλαγής στην προσέγγιση του κοινωνικού τους ρόλου όπου από κατ' εξοχήν «ιδιωτικός» βαθμιαία προσεγγίζεται ως «δημόσιος», ρόλος που μέχρι σχετικά πρόσφατα αναγνωριζόταν στους άνδρες. Για μια ανάλυση κοινωνικού ρόλου των γυναικών, αλλά και τις προϋποθέσεις που συνέβαλαν στην περιορισμένη συμμετοχή τους στα κοινά βλ. Παντελίδου – Μαλούτα Μ., *Πολιτική Συμπεριφορά*, Αντ. Ν. Σάκκουλας, Αθήνα – Κομοτηνή, 1993, σελ. 83-90.

⁷⁶ Ενδεικτικά και μόνο σ' ότι αφορά τη μελέτη για τη συγκριτική εξέλιξη των πολιτικών ελίτ βλ. Cotta M.- Verzichelli M., "Ministers in Italy: Notables, Party Men, Technocrats and Media Men", *South European Society and Politics*, V. 7, Routledge, London, 2002' Teruel J.R., "Ministerial and Parliamentary Elites in Multilevel Spain 1977- 2009, *Comparative Sociology*, V.10, Brill, Leiden 2011' Best H., "New Challenges, New Elites? Changes in the Recruitment and Career Patterns of European Representative Elites, *Comparative Sociology*, V.6, Brill, Leiden 2007.

⁷⁷ Conti N.- Cotta M.- Tavares De Almeida P., "Southern Europe: a Distinctive and More Pro-European Region in the EU?", *South European Society and Politics*, V.15, Routledge, 2010' Helms L., *Presidents, Prime Ministers and Chancellors: executive leadership in Western democracies*, Palgrave, New York, 2005' Page E.- Wright V.(eds.), *Bureaucratic Elites in Western European States: a comparative analysis of top officials*, Oxford University Press, Oxford, 1999' Dogan M., (eds.), *Elite Configurations at the Apex of Power*, Brill, Leiden – Boston, 2003.

η παγκοσμιοποίηση και κινητικότητα του κεφαλαίου, αλλά και η ανάπτυξη νέων θεσμών και δομών στο εσωτερικό των κοινωνιών, όπως τα ΜΜΕ και το κράτος. Η συγκεκριμένη τάση όπως ήταν λογικό συνέβαλλε τα μέγιστα στην καλύτερη και πιο πλήρη απεικόνιση των αλλαγών, μεταξύ άλλων στο επίπεδο της στρατολόγησης των ελίτ, αλλά και των αλλαγών στις δομές εξουσίας μιας κοινωνίας⁷⁸. Παράλληλα, ένα ιδιαίτερα ενδιαφέρον χαρακτηριστικό της εμπειρικής προσέγγισης στη μελέτη των πολιτικών ελίτ, ήταν και η δυνατότητα που παρείχε για τη διερεύνηση, αλλά και την ανάπτυξη συγκεκριμένων μοντέλων αναφορικά με τη λειτουργία των πολιτικών ελίτ (όπως π.χ. η μελέτη για την ύπαρξη ενός Νοτιοευρωπαϊκού μοντέλου⁷⁹), συνδυάζοντας ταυτόχρονα και άλλα χαρακτηριστικά, όπως οικονομικά, πολιτιστικά ή κοινωνικά. Τέλος εξίσου σημαντικό ήταν και το γεγονός ότι η συγκριτική αυτή ανάλυση και η αξιοποίηση εμπειρικών δεδομένων συνέβαλλε στην ασφαλέστερη απάντηση ερωτημάτων που είχαν διατυπωθεί και κατά το παρελθόν για τις πολιτικές ελίτ, όπως επί παραδείγματι το κατά πόσο η υπερεκπροσώπηση ή αντίθετα η υποεκπροσώπηση κάποιας κοινωνικής ομάδας ταυτίζεται παράλληλα και με την καλύτερη ή μη εξυπηρέτηση συγκεκριμένων αιτημάτων της⁸⁰.

Ένα δεύτερο σημαντικό στοιχείο στην πρόσφατη μελέτη για τις πολιτικές ελίτ είναι το ενδιαφέρον που επιδεικνύεται στη διαδικασία ανανέωσης των πολιτικών ελίτ, ένα ενδιαφέρον που πηγάζει από τις αλλαγές που λαμβάνουν χώρα στο εσωτερικό των σύγχρονων κοινωνιών. Όπως είχαμε την ευκαιρία να διαπιστώσουμε και νωρίτερα η συγκεκριμένη διάσταση αποτέλεσε αντικείμενο διερεύνησης και σε προγενέστερες θεωρητικές προσεγγίσεις. Παρ' όλα αυτά, κατά τις τελευταίες δύο δεκαετίες η συγκεκριμένη παράμετρος απέκτησε ακόμα μεγαλύτερη βαρύτητα στην μελέτη της αντικατάστασης και στρατολόγησης των πολιτικών ελίτ. Η κυριότερη διαφοροποίηση σε σχέση με το παρελθόν είναι ο περιορισμένος ρόλος που πλέον διαδραματίζουν τα πολιτικά κόμματα στην κινητοποίηση των μαζών και την ενασχόληση των πολιτών με τα κοινά⁸¹. Φυσικά, η συγκεκριμένη εστίαση δεν περιορίζεται μόνο στα κόμματα, αλλά και σε άλλους παραδοσιακούς θεσμούς που συνέβαλλαν στην κινητοποίηση των μαζών, όπως ο συνδικαλισμός, αν και σε μικρότερο βαθμό λόγω και του πιο περιορισμένου ρόλου που κατείχαν στη συγκεκριμένη διαδικασία. Αντίθετα το ενδιαφέρον

---

⁷⁸ Bermeo N.- Costa Pinto A.- Tavares De Almeida P. (eds.),..., ό.π., σελ. 2-5.

⁷⁹ Bermeo N.- Costa Pinto A.- Tavares De Almeida P. (eds.), *Who Governs Southern...*, ό.π., σελ. 194- 204 και Conti N.- Cotta M.- Tavares De Almeida P., "Southern Europe: ..., ό.π., 121- 142.

⁸⁰ Sotiropoulos D.- Bourikos D., "Ministerial elites in Greece, 1843- 2001: a synthesis of old sources and new data", στο Bermeo N.- Costa Pinto A.- Tavares De Almeida P. (eds.), *Who Governs...*, ό.π., σελ. 145.

⁸¹ Andeweg R., "Elite Mass linkages in Europe: Legitimacy Crises or Party Crisis?", στο Hayward J.(eds.), *Elitism, populism and...*, ό.π., σελ. 158-159

πλέον εστιάζεται και ό όλα εκείνα τα δίκτυα ανέλιξης που συμβάλλουν στην ανάδειξη των πολιτικών ελίτ, όπως τα επιχειρηματικά και οικονομικά συμφέροντα, τα ΜΜΕ, οι ανώτερες κρατικές θέσεις⁸², αλλά και η κοινωνία πολιτών, μια εξέλιξη που εν τέλει συνδέεται με την δημοκρατική ανανέωση και την προσαρμοστικότητα στις υφιστάμενες αλλαγές στο εσωτερικό των κοινωνιών⁸³.

Ολοκληρώνοντας την αναφορά μας στις αλλαγές που έχουν διαμορφωθεί στον τρόπο προσέγγισης της έρευνας για την ανανέωση των πολιτικών ελίτ, σύμφωνα με τους Cotta και Verzhichelli⁸⁴, το ενδιαφέρον για τις αλλαγές στη διαδικασία της στρατολόγησης εστιάζει σε τρεις βασικές παραμέτρους, όπως προκύπτει και από τις σχετικές έρευνες. Η πρώτη είναι ο εκδημοκρατισμός της διαδικασίας στρατολόγησης, μια εξέλιξη που συνδέεται με τη δυνατότητα ανάδειξης στα αξιώματα των πολιτικών ελίτ, πολιτών που δεν προέρχονται αποκλειστικά από τις ανώτερες κοινωνικοοικονομικά τάξεις. Η δεύτερη είναι η επαγγελματικοποίηση και κομματικοποίηση της όλης διαδικασίας, με έμφαση στην ανάδειξη στελεχών με αυξημένες ικανότητες και προσόντα στη διαδικασία της αντιπροσώπευσης. Προφανώς στη συγκεκριμένη παράμετρο η αναφορά στην κομματικοποίηση της διαδικασίας δεν προκύπτει από το ρόλο που διαδραματίζουν πλέον τα κομματικά όργανα, αλλά αντίθετα από την ισχυροποίηση της κομματικής ηγεσίας και τον στενό κύκλο της ηγετικής πολιτικής ομάδας του κάθε κόμματος. Η αναφορά αυτή άλλωστε συνδέεται και με το γεγονός ότι και μεταξύ των πολιτικών ελίτ, δεν είναι όλα τα μέλη της το ίδιο ισχυρά και ικανά να επιηρεάσουν τη λήψη αποφάσεων, όπως αναφέρει σχετικά και ο Mattei Dogan προχωρώντας στο διαχωρισμό μεταξύ «ισχυρών κοινοβουλευτικών» (great parliamentarians) και «απλών αντιπροσώπων» (ordinary deputies), ενώ αντίστοιχοι διαχωρισμοί είναι συνήθεις κατά τα τελευταία χρόνια στη διεθνή βιβλιογραφία για τις πολιτικές ελίτ⁸⁵. Η τρίτη και τελευταία αλλαγή στη διαδικασία της στρατολόγησης, συνδέεται με τη θεσμική εδραίωση των πολιτικών ελίτ, όπου η βαρύτητα δίνεται στους παράγοντες εκείνους που συμβάλλουν στη σταθεροποίηση των πολιτικών ελίτ και το χαμηλό βαθμό ανανέωσής τους. Η όλη διαδικασία προφανώς περιλαμβάνει και μια σειρά από επιπλέον μεταβλητές οι οποίες χρήζουν σαφώς μεγαλύτερης ανάλυσης. Επί παραδείγματι σε ό,τι αφορά τον εκδημοκρατισμό της διαδικασίας στρατολόγησης, είναι μια θέση η οποία αξιολογείται σε σχέση με το παρελθόν, όπου η

---

⁸² Higley J., "Introduction: Circulation and qualities of political elites", *Comparative Sociology*, V.10, Brill, Leiden, 2011 σελ. 832-834

⁸³ Best H.- Cotta M. (eds), *Democratic Representation in...*, ό.π., σελ. 9-18.

⁸⁴ Cotta M.- Verzhichelli M., "Paths of institutional development and elite transformations", στο Best H.- Cotta M. (eds), *Democratic Representation in Europe:...*, ό.π., σελ. 421- 424.

⁸⁵ Βλ. σχετικά Dogan M., "Is there a ruling class in France?", *Elite Configurations...*, ό.π., σελ.67-68.

διαδικασία στρατολόγησης ήταν μια κλειστή και απομακρυσμένη για τους πολίτες διαδικασία. Αν και σήμερα η διαδικασία είναι σαφώς πιο διευρυμένη, παρ' όλα αυτά συγκεκριμένοι παράγοντες συμβάλλουν προς τον αποκλεισμό μεγάλων κοινωνικών ομάδων από την ανάδειξή τους στις θέσεις των πολιτικών ελίτ, όπως το μορφωτικό επίπεδο, η άσκηση συγκεκριμένων επαγγελματιών, η ύπαρξη ή μη πολιτικής παράδοσης ή η αύξηση του κόστους διεξαγωγής προεκλογικών εκστρατειών ως αποτέλεσμα και των εξελίξεων στο χώρο των ΜΜΕ⁸⁶. Ειδικά σ' ό,τι αφορά την ύπαρξη πολιτικής παράδοσης, όπως υποστηρίζεται και σε πρόσφατες θεωρίες για τις ελίτ, είναι αναμενόμενο σ' έναν σχετικά περιορισμένο βαθμό να υφίσταται σε κάθε πολιτικό σύστημα⁸⁷.

Μια επιπλέον διαφοροποίηση αναφορικά με τον τρόπο προσέγγισης της σύγχρονης λειτουργίας των πολιτικών ελίτ, (η οποία συνδέεται ως ένα βαθμό και με την αλλαγή που αναφέραμε παραπάνω), είναι η διαμόρφωση της σχέσης τους με τις υπόλοιπες ελίτ που υφίστανται στο εσωτερικό μιας κοινωνίας. Στο πλαίσιο αυτό η προσέγγιση της μεταξύ τους σχέσης είναι σημαντικά διαφοροποιημένη κατά τα τελευταία χρόνια. Μια πρώτη παράμετρος που είδαμε να αναπτύσσεται σχετικά πρόσφατα είναι η προσπάθεια λεπτομερούς προσδιορισμού των ελίτ εκείνων οι οποίες είναι σε θέση να ασκούν έντονη επιρροή στη λήψη αποφάσεων τόσο των πολιτικών ελίτ όσο και των πολιτικών ηγετών μεμονωμένα⁸⁸. Η προσπάθεια αυτή διαφοροποιείται σε σχέση με τις προηγούμενες θεωρητικές προσεγγίσεις στη βάση των αλλαγών που υφίστανται στο σύγχρονο παγκοσμιοποιημένο περιβάλλον, αλλά και τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά του κάθε πολιτικού συστήματος. Οι αλλαγές αυτές εντοπίζονται σε δύο βασικά επίπεδα. Σ' ένα πρώτο επίπεδο οι ελίτ δεν προσεγγίζονται αποκλειστικά ως ομοιογενείς με βάση το χώρο από τον οποίο προέρχονται (π.χ. πολιτικές, οικονομικές, γραφειοκρατικές), αλλά αντίθετα ως καλύτερα οργανωμένα και αμοιβαία ανταγωνιστικά στρατόπεδα αποτελούμενα από διαφορετικές κατηγορίες ελίτ (π.χ. συνεργασία μεταξύ κάποιων εκ των πολιτικών και κάποιων εκ των οικονομικών ελίτ) που ανταγωνίζονται για τον έλεγχο των οικονομικών πηγών μιας κοινωνίας μέσω της ανάδειξης τους στην εκτελεστική εξουσία⁸⁹. Υπό το πρίσμα αυτό αναγνωρίζεται και το γεγονός –κυρίως από τις λειτουργικές προσεγγίσεις που αναπτύχθηκαν από τη δεκαετία του '70 και μετά- ότι δεν υπάρχει συγκεκριμένη κυριαρχία κάποιας ελίτ έναντι των υπολοίπων (π.χ. της οικονομικής ελίτ), αλλά

⁸⁶ Dogan M., "Is there a ruling class in France?", *Elite Configurations...*, ό.π., σελ. 25-42, 45-50, 64-66.

⁸⁷ Στη συγκεκριμένη διαπίστωση προχωράει μεταξύ άλλων και ο M. Dogan ο οποίος αναφερόμενος στη γαλλική πολιτική ελίτ υπολογίζει το ποσοστό πολιτικής παράδοσης περίπου στο 15% των μελών της. Βλ. σχετικά Dogan M., "Is there a ruling class...", ό.π., σελ. 30.

⁸⁸ Higley J.- Pakulski J., "Elite and Leadership in Liberal Democracies", *Comparative Sociology*, Brill, V. 6, Leiden, 2007, σελ. 8-9.

⁸⁹ Higley J.- Burton M., *Elite Foundations of...*, ό.π., σελ. 192.

αντίθετα υποελίτ (subelites) οι οποίες ανταγωνίζονται στο ανώτατο επίπεδο της κοινωνίας⁹⁰. Στο ίδιο πλαίσιο σημαντικός είναι και ο ρόλος που ο Mattei Dogan αναγνωρίζει στην πολιτιστική ελίτ (cultural elite), καθώς ενώ δεν επηρεάζει άμεσα την λήψη αποφάσεων, παρ' όλα αυτά επηρεάζει τόσο τις αντιλήψεις και τις απόψεις όσων ασκούν την εξουσία, όσο και τις ιδέες των πολιτών, καθιστώντας εξαιρετικά δύσκολη την αγνόηση της συγκεκριμένης ελίτ⁹¹.

Σ' ένα δεύτερο επίπεδο οι αλλαγές αυτές εντοπίζονται στο διεθνοποιημένο περιβάλλον του 21^{ου} αιώνα. Πλέον η αξιολόγηση και μελέτη των πολιτικών ελίτ δεν περιορίζεται μόνο στα στενά όρια του έθνους κράτους, αλλά αντίθετα στην σύμπλευσή τους σε διεθνές επίπεδο ή όπως χαρακτηριστικά αναφέρουν οι Higley και Pakulski⁹² στην ύπαρξη καρτέλ διεθνοποιημένων ελίτ (π.χ. πολιτικών και οικονομικών). Στο πλαίσιο των συγκεκριμένων καρτέλ οι τοποθετήσεις και οι θέσεις των ελίτ είναι εξίσου σημαντικές με τις πολιτικές που επιδιώκουν να διαμορφώσουν και σε εθνικό επίπεδο, ενώ παράλληλα η συγκεκριμένη συσχέτιση συμβάλλει στην καλύτερη και πληρέστερη μετάδοση των θέσεων τους και στο εξωτερικό. Όπως είναι φυσιολογικό η συγκεκριμένη διάταξη των σχέσεων μεταξύ των πολιτικών ελίτ, έχει αντίκτυπο και στον τρόπο συμπεριφοράς των πολιτικών ηγετών οι οποίοι λαμβάνουν αντίστοιχα στήριξη και σε διεθνές επίπεδο, είτε αυτή αφορά στην υιοθέτηση συγκεκριμένων πολιτικών είτε αντίστοιχα στην υποστήριξή τους σε περιόδους εκλογών και πολιτικών κρίσεων, μια κατάσταση που είναι ιδιαίτερα εμφανής και στην περίπτωση της Ελλάδας κατά τα τελευταία χρόνια και ιδιαίτερα από την περίοδο του Μνημονίου και μετά.

Η αναφορά μας αυτή στον αντίκτυπο του τρόπου συμπεριφοράς των πολιτικών ηγετών, συνδέεται και με την επόμενη σημαντική αλλαγή που υφίσταται στο πεδίο της μελέτης των πολιτικών ελίτ και η οποία αφορά στην ισχυροποίηση του ρόλου των πολιτικών αρχηγών. Όπως θα έχουμε τη δυνατότητα να δούμε και στα επόμενα κεφάλαια η συγκεκριμένη εξέλιξη αποτελεί κύριο χαρακτηριστικό της λειτουργίας των κομμάτων τόσο σε εθνικό όσο και σε διεθνές επίπεδο. Η ισχυροποίηση αυτή των πολιτικών ηγετών, έναντι των μελών αλλά και των εκπροσώπων των πολιτικών κομμάτων στάθηκε δυνατή υπό το πρίσμα συγκεκριμένων αλλαγών όπως, επί παραδείγματι η παγκοσμιοποίηση σε οικονομικό και πολιτικό επίπεδο, αλλά και η ενίσχυση του ρόλου που διαδραματίζουν μια σειρά από επιπλέον παράγοντες,

---

⁹⁰ Hartmann M., *The Sociology...* ό.π., σελ 35- 40.

⁹¹ Σύμφωνα με τη συγκεκριμένη θεωρητική προσέγγιση η πολιτιστική ελίτ αποτελείται από σημαντικούς ανθρώπους των γραμμάτων και των τεχνών, καθηγητές πανεπιστημίου, αλλά και εξέχοντες δημοσιογράφους, οι οποίοι έχουν τη δυνατότητα να επηρεάζουν τους πολίτες, τις πολιτικές ελίτ, αλλά και τα ΜΜΕ, συνιστώντας μια ιδιότυπη συμμαχία με σημαντικό αντίκτυπο στη λήψη των πολιτικών αποφάσεων. Βλ. σχετικά Dogan M., "Is there a ruling class in France?", ..., ό.π., σελ. 64-66.

⁹² Higley J.- Pakulski J., "Elite and Leadership...", ό.π., σελ. 20-21.

όπως τα ΜΜΕ και ιδιαίτερα η τηλεόραση. Αν και το ρόλο των ΜΜΕ θα έχουμε τη δυνατότητα να τον αναλύσουμε και στην επόμενη ενότητα εκείνο που αξίζει να αναφερθεί στο συγκεκριμένο σημείο είναι ότι διαδραμάτισαν έναν ιδιαίτερα σημαντικό ρόλο στην προσωποποίηση της πολιτικής και ιδιαίτερα για την περίπτωση της Ελλάδας έχει ξεχωριστό ενδιαφέρον, δεδομένου τους γεγονότος, ότι ενώ κατά τη δεκαετία του 1980 και του 1990 αποχωρούν όλοι οι ιστορικοί ηγέτες της μεταπολιτευτικής περιόδου, παρ' όλα αυτά οι διάδοχοί τους κατάφεραν να αποκτήσουν αντίστοιχη αν όχι και μεγαλύτερη δύναμη στο εσωτερικό των κομμάτων τους⁹³.

Σε επίπεδο πολιτών η ισχυροποίηση αυτή μεταφράζεται στην υπερβολική εστίαση των ψηφοφόρων στα πρόσωπα των πολιτικών ηγετών και στην παράλληλη συρρίκνωση του ενδιαφέροντος τους για άλλες παραμέτρους προσδιορισμού της πολιτικής τους συνειδητοποίησης, όπως η ιδεολογία και η συμμετοχή στα κοινά⁹⁴. Η τάση όμως αυτή για ισχυροποίηση των πολιτικών ελίτ προφανώς και δεν θα μπορούσε να λάβει χώρα χωρίς την αντίστοιχη συναίνεση και αποδοχή από την πλευρά των πολιτικών ελίτ. Αν και η κυριαρχία αυτή των πολιτικών ηγετών μεταφράζεται σε μια πολύ μικρότερη εστίαση στην διασφάλιση συμβιβασμών και ομοφωνίας, επιδεικνύοντας παράλληλα πιο αυταρχικές και συγκεντρωτικές τάσεις, παρ' όλα αυτά ο ρόλος των πολιτικών ελίτ εξακολουθεί να παραμένει εξαιρετικά σημαντικός⁹⁵. Στη σύγχρονη μελέτη για τις πολιτικές ελίτ υπάρχει σχεδόν ομοφωνία αναφορικά με το γεγονός ότι οι πολιτικοί ηγέτες και οι πολιτικές ελίτ αλληλοεπηρεάζονται. Από τη μία οι πολιτικοί ηγέτες είναι εκείνοι που κινητοποιούν και κατευθύνουν τις πολιτικές ελίτ, από την άλλη όμως οι πολιτικές ελίτ είναι απαραίτητες για τη διασφάλιση της σχετικής εξουσίας των ηγετών μέσω της διαμεσολαβητικού ρόλου που διαθέτουν μεταξύ ηγετών και πολιτών και παράλληλα της επιρροής που διαθέτουν στο εκλογικό ακροατήριο⁹⁶.

Με βάση και τις αλλαγές που αναφέρθηκαν παραπάνω και που έχουν διαμορφωθεί στις περισσότερες κοινοβουλευτικές δημοκρατίες της Δύσης, βασική παράμετρος έρευνας πλέον αποτελεί η διασύνδεση και αλληλεπίδραση μεταξύ των πολιτικών ελίτ και των υπολοίπων ελίτ στην διαδικασία λήψης αποφάσεων, τη στιγμή που υπό το πρίσμα των συγκεκριμένων

---

⁹³ Μαυρής Γ., «Οι τάσεις αποδόμησης/μετασχηματισμού του μεταπολιτευτικού κομματικού συστήματος», στο *Ελληνική Επιθεώρηση Πολιτικής Επιστήμης*, τ.9, Θεμέλιο, Αθήνα, 1997, σελ. 183.

⁹⁴ Best H. Higley J.(eds), *Democratic Elitism: New theoretical and comparative perspectives*, Brill, Leiden-Boston, 2010, σελ. 12-15.

⁹⁵ Higley J.- Pakulski J., "Elite and Leadership...", ό.π., σελ. 6-7

⁹⁶ Higley J.- Pakulski J., "Elite and Leadership...", ό.π., σελ. 8-10

αλλαγών ο ρόλος των πολιτών στην όλη διαδικασία περιθωριοποιείται περαιτέρω σε σχέση με το παρελθόν⁹⁷.

Το πέμπτο και τελευταίο σημείο στο οποίο γίνεται εμφανής η διαφοροποίηση στο επίπεδο της μελέτης των πολιτικών ελίτ, είναι στην περίπτωση της αξιολόγησης της συμπεριφοράς τους σε περιόδους κρίσεων. Αν και τα πρώτα στοιχεία ανάλυσης της σχέσης μεταξύ πολιτικών ελίτ και περιόδων κρίσεων τα συναντάμε από τις πρώτες κιάλας θεωρίες για τις ελίτ, είναι γεγονός ότι κατά τις τελευταίες δύο δεκαετίες η συγκεκριμένη ανάλυση αποκτάει ιδιαίτερα χαρακτηριστικά εν πολλοίς διαφοροποιημένα σε σχέση με το παρελθόν. Στην σύγχρονη ανάλυση της σχέσης μεταξύ πολιτικών ελίτ και περιόδων κρίσεων, βασικότερο στοιχείο μελέτης αποτέλεσε ο ρόλος που μπορούν να διαδραματίσουν οι έντονες κοινωνικοοικονομικές ή πολιτικές αλλαγές στην αντικατάσταση των ελίτ⁹⁸. Η ουσιαστικότερη διαφοροποίηση σε σχέση με τις παραδοσιακές θεωρίες των πολιτικών ελίτ που αναπτύχθηκαν έως και τη δεκαετία του 1970, είναι το γεγονός ότι πλέον οι περίοδοι κρίσεων αποτελούν μια αναπόσπαστη μεταβλητή στο πλαίσιο της λειτουργίας του δημοκρατικού πολιτεύματος και όχι μια συνθήκη που υφίσταται ως επί το πλείστον σε περιόδους αλλαγής του πολιτεύματος. Στην όλη διαδικασία πλέον σημαντικός ρόλος αναγνωρίζεται σε μια σειρά από παραμέτρους, όπως η συμμετοχή των πολιτών στα κοινά, ο ρόλος της κοινωνίας πολιτών, ο συνδικαλισμός, αλλά και η περιορισμένη πλέον ισχύς των κομμάτων⁹⁹. Σύμφωνα με το συγκεκριμένο σκεπτικό μια σειρά από αρνητικές εξελίξεις όπως οικονομικά σκάνδαλα, διαφθορά, κακοδιαχείριση αρνητικός αντίκτυπος από προβολή θεμάτων από τα ΜΜΕ, είναι όλα παράμετροι που επίσης μπορούν να οδηγήσουν στη δημιουργία κρίσεων οι οποίες μπορούν να έχουν έντονο αντίκτυπο στην αντικατάσταση των πολιτικών ελίτ. Σχετικό παράδειγμα αποτέλεσε κατά την Τρίτη Ελληνική Δημοκρατία τόσο η περίοδος του 1989 με το «Σκάνδαλο Κοσκωτά», όσο και η

---

⁹⁷ Engelstad F., “Democratic Elitism- Conflict and Consensus”, στο Best H. Higley J.(eds), *Democratic Elitism: New...*, ό.π., σελ. 61.

⁹⁸ Σύμφωνα με τους Dogan και Higley ως περίοδοι κρίσεων ικανές να επιφέρουν αλλαγές στη σύνθεση και τη λειτουργία των πολιτικών ελίτ ορίζονται οι ακόλουθες περιπτώσεις: α) η δημιουργία νέων εθνών κρατών, ειδικά μετά από βίαιες διαμάχες β) η ήττα σ' έναν πόλεμο γ) η ύπαρξη επαναστάσεων δ) η απόσυρση της στήριξης των κυρίαρχων ελίτ από το εξωτερικό ε) η πολιτική «κατάρρευση», όπου υπάρχει αποδόμηση ή κατάρρευση κάποιας βασικής κρατικής πτυχής (π.χ. στρατός, κεντρική διοίκηση, αστυνομία) και 6) οι οικονομικές καταστροφές που επιφέρουν σημαντικό αντίκτυπο σε μεγάλο μέρος της κοινωνίας βλ. σχετικά το άρθρο Dogan M. – Higley J., “Elites, crises, and regimes in comparative analysis”, *Historical Social Research*, V.37, Gesis Leibniz-Institute, Mannheim, 2012

⁹⁹ Gill G., *The Dynamics of Democratization: Elites, Civil Society and the Transition Process*, MacMillan, Hampshire and London, 2000, σελ. 12-15.

πρόσφατη οικονομική κρίση με τον τεράστιο αντίκτυπο που έχει, μεταξύ άλλων, και σε επίπεδο αντικατάστασης των πολιτικών ελίτ¹⁰⁰.

1.5 Πολιτικά κόμματα, πολιτικές ελίτ και Μέσα Ενημέρωσης

Όπως τονίσαμε και στη δεύτερη ενότητα του παρόντος κεφαλαίου, ο ρόλος των ηγετικών πολιτικών ομάδων αποτέλεσε από τις απαρχές κιόλας της έρευνας για τα πολιτικά κόμματα ένα αναπόσπαστο μέρος της. Είναι γεγονός άλλωστε ότι η ύπαρξη πολιτικών ελίτ, προηγείται της εμφάνισης των πολιτικών κομμάτων, από τη στιγμή που αποτέλεσαν αναπόσπαστο κομμάτι των οργανωμένων κοινωνιών.

Αν και η θεωρία του Ostrogorski για την μελέτη των πολιτικών κομμάτων, ουδέποτε συνδυάστηκε και μελετήθηκε υπό το πρίσμα της μελέτης του για τις ηγετικές πολιτικές ομάδες, παρ' όλα αυτά είναι γεγονός ότι ένα μεγάλο μέρος της θεωρίας του εστίασε στον ρόλο των ελίτ ενός κόμματος, για τις οποίες πίστευε ότι αναπαράγουν ένα είδος ολιγαρχίας εις βάρος των κομματικών μελών, περιορίζοντας παράλληλα τη δημοκρατική τους λειτουργία. Η διαπίστωση αυτή σύμφωνα με τον Ostrogorski δεν είναι τυχαία και προκύπτει από το γεγονός, ότι πρωταρχικός στόχος των κομμάτων είναι η πρόσβαση στην πολιτική εξουσία και γι αυτό το σύνολο των επιδιώξεων, αλλά και η λειτουργία ενός κόμματος υποτάσσεται στη συγκεκριμένη στοχοθεσία¹⁰¹. Υπό αυτό το πρίσμα εν πρώτοις ο ηγέτης και ακολούθως οι ηγετικές πολιτικές ομάδες, διαβουλευονται με τα υπόλοιπα στελέχη και τα μέλη ενός κόμματος, πλην όμως οι προτάσεις τους δεν μπορούν να είναι δεσμευτικές (άλλωστε όπως χαρακτηριστικά αναφέρει τα κόμματα και οι ηγεσίες τους, έχουν διαφορετικά συμφέροντα από εκείνα των μελών τους). Η ενότητα της κομματικής μηχανής, σύμφωνα με τον Ostrogorski, απαιτεί τη συγκέντρωση σ' έναν ηγέτη, ο οποίος όσο διασφαλίζει νίκες για το κόμμα του, τόσο δεν αμφισβητείται. Το αποτέλεσμα της όλης διαδικασίας είναι η γραφειοκρατικοποίηση του κόμματος και η ύπαρξη μιας αυστηρής ιεραρχίας, όπως στα πρότυπα του στρατού¹⁰². Μάλιστα, η ηγετική ομάδα ενός κόμματος είναι εκείνη η οποία μεσολαβεί μεταξύ ηγέτη και ψηφοφόρων ή μελών προκειμένου να κατευθύνουν τους ψηφοφόρους.

---

¹⁰⁰ Για τον τρόπο συμπεριφοράς των πολιτικών ελίτ σε περιόδους κρίσεων με έμφαση στην παρουσίαση του Μνημονίου από τα ΜΜΕ και τα πολιτικά κόμματα βλ. Πουλακιδάκος Σ.- Κάρουλας Γ., «Πολιτικές ελίτ και προπαγάνδα: η προβολή του Μνημονίου από τα ελληνικά πολιτικά κόμματα μέσα από τα δελτία ειδήσεων», στο Πλειός Γ. (επιμ.), *Η Κρίση και τα ΜΜΕ*, Παπαζήσης, Αθήνα, 2013, σελ. 351-386.

¹⁰¹ Ostrogorski M., *Democracy and the Organization of Political Parties*, V.2: *The United States*, Anchor Books, 183-186, 200-206 και 289-293, καθώς και στον εξαιρετικό πρόλογο του S.M. Lipset και στις δύο εκδόσεις του 1964, σελ. xi-xxi.

¹⁰² Ostrogorski M., *Democracy and the Organization of Political Parties V.1: England*, Anchor Books, 1964, σελ. xxi.

Δίχως άλλο, ο Ρώσος θεωρητικός άσκησε ιδιαίτερη επίδραση στις μετέπειτα θεωρίες για τις πολιτικές ελίτ, αλλά και την λειτουργία των κομμάτων. Σε ό,τι αφορά τα κόμματα, αναφορικά με τη θέση του ότι δεν συνιστούν δημοκρατική απεικόνιση της λαϊκής βούλησης, αλλά πανίσχυρα εργαλεία για τον έλεγχο του εκλογικού σώματος, την επιβολή στελεχών, αλλά και συγκεκριμένων απόψεων, δεν μπορούμε παρά να εντοπίσουμε ομοιότητες με τη θεωρία του Michels και τον «σιδερένιο νόμο της ολιγαρχίας», αλλά και άλλες μεταγενέστερες θεωρίες για τα κόμματα. Επιπρόσθετα, η θέση του για το ρόλο του κράτους και τους μηχανισμούς που διαθέτει στην ισχυροποίηση των πολιτικών ηγετών, αλλά και την επανεκλογή τους, αποτελούν θέσεις τις οποίες συναντάμε τόσο σε θεωρίες για τις ελίτ (και συγκεκριμένα στον Lasswell και τον Mannheim για το ρόλο των αξιών που το κράτος ελέγχει), όσο και σε θεωρίες για τα κόμματα, όπως στην περίπτωση του κόμματος καρτέλ¹⁰³.

Ο Ostrogorski στάθηκε επικριτικός απέναντι στα κόμματα, αλλά και στην έμμεση μορφή δημοκρατίας. Υποστήριξε ότι τα μέλη των ηγετικών τους ομάδων προέρχονται από την ανώτερη κοινωνικοοικονομικά τάξη τα συμφέροντα την οποίων κατά βάση εξυπηρετούν. Στο πλαίσιο αυτό τα κόμματα αποτελούν τις απαραίτητες μηχανές κατεύθυνσης των ψηφοφόρων, τα οποία ουσιαστικά διασφαλίζουν την απαραίτητη νομιμοποίηση¹⁰⁴.

Η άποψη αυτή του Ostrogorski για τον πραγματικό ρόλο των ψηφοφόρων σε μια έμμεση δημοκρατία βρίσκεται πολύ κοντά στο θεωρητικό μοντέλο του Schumpeter για τη δημοκρατία, για την οποία πίστευε ότι στην πραγματικότητα οι ψηφοφόροι δεν είναι σε θέση να αποφασίζουν πραγματικά, καθώς κάτι τέτοιο δεν είναι εφικτό. Η μόνη δύναμη που διατηρούν οι ψηφοφόροι στο πλαίσιο μιας έμμεσης δημοκρατίας, είναι η επιλογή να αποδεχτούν ή να απορρίψουν αυτούς που θα τους κυβερνήσουν¹⁰⁵. Σύμφωνα με τον Schumpeter «..η δημοκρατική μέθοδος αποτελεί μια θεσμική συμφωνία προκειμένου να λαμβάνονται πολιτικές αποφάσεις, κατά την οποία τα άτομα (εννοώντας τους ηγέτες και τις πολιτικές ελίτ) αποκτούν τη δυνατότητα να αποφασίζουν, δια μέσου της ανταγωνιστικής διεκδίκησης της ψήφου των πολιτών»¹⁰⁶. Σε μια έμμεση δημοκρατία οι ψηφοφόροι από την στιγμή που θα αναδείξουν τους αντιπροσώπους τους πρέπει να κατανοούν ότι αφενός δεν πρέπει να αποσύρουν τη στήριξή τους με μεγάλη ευκολία και αφετέρου να αντιληφθούν ότι

---

¹⁰³ Ostrogorski M., *Democracy and the Organization of Political Parties*, V.2: *The United States ...*, ό.π., σελ. 103-105, 326 και 342-5

¹⁰⁴ Ostrogorski M., *Democracy and the Organization of Political Parties* V.1: *England...*, ό.π., σελ. lix

¹⁰⁵ Schumpeter J.A., *Capitalism, Socialism and Democracy*, Routledge, London and New York, 2003, σελ. 272-277 και 284-285.

¹⁰⁶ Schumpeter J.A., *Capitalism, Socialism...*, σελ.269.

πλέον η λήψη πολιτικών αποφάσεων αποτελεί έργο των αντιπροσώπων και όχι δική τους¹⁰⁷. Η θεωρία του Schumpeter, για την οποία πολλοί χρησιμοποίησαν τον όρο «δημοκρατικός ελιτισμός», (έναν όρο τον οποίο ο ίδιος ποτέ δεν χρησιμοποίησε), άσκησε σημαντική επιρροή τόσο στην μελέτη των κομμάτων όσο και στην έρευνα για τις πολιτικές ελίτ, συνδυάζοντας ουσιαστικά τις ελίτ με την λειτουργία του δημοκρατικού πολιτεύματος¹⁰⁸.

Δίχως άλλο, ο ρόλος των ελίτ αποτέλεσε μια πολύ σημαντική παράμετρο στη μελέτη των πολιτικών κομμάτων στο δεύτερο μισό του 20^{ου} αιώνα, όταν και πλέον το μαζικό κόμμα το οποίο σε μεγάλο βαθμό είχε επικρατήσει κατά τις προηγούμενες δεκαετίες, (με την γενίκευση του δικαιώματος της ψήφου και τη βιομηχανική ανάπτυξη η οποία συνέβαλλε τα μέγιστα στην οριοθέτηση των κοινωνικών τάξεων και την ιδεολογική ταύτιση), έδωσε την θέση του σε νέες μορφές κομματικής οργάνωσης και λειτουργίας.

Το πολυσυλλεκτικό κόμμα (catch-all party) σύμφωνα με τον Otto Kirchheimer¹⁰⁹, δεν στοχεύει και δεν στηρίζεται παρά σε πολύ μικρό βαθμό στην ιδεολογική συγκρότηση των μελών του και στον ταξικό του προσδιορισμό. Αντίθετα, πρωταρχικός του στόχος είναι η εκλογική επιτυχία, η οποία διασφαλίζεται μέσω της προσέλκυσης όσο το δυνατόν περισσότερων ψηφοφόρων. Η στοχοθεσία αυτή έχει σαν αποτέλεσμα μια σειρά από σημαντικές αλλαγές στο εσωτερικό των κομμάτων, όπως η βαθμιαία αποϊδεολογικοποίησή τους, ο αυξημένος ρόλος των πολιτικών τους ελίτ, και η σημαντική συρρίκνωση του ρόλου του μέλους (το οποίο αν και εξακολουθεί να διαδραματίζει κάποιο ρόλο, κυρίως σε περίοδο προεκλογικών εκστρατειών, παρ' όλα αυτά είναι γεγονός ότι αυτός ο ρόλος είναι πολύ πιο περιορισμένος ειδικά σ' ότι αφορά τη διαβούλευση και τη λήψη αποφάσεων)¹¹⁰. Όπως τονίζει ο Kirchheimer η εξέλιξη αυτή στα κόμματα δεν ήταν τυχαία, αλλά οφείλεται σε μια σειρά από παραμέτρους όπως οι μαζικές καταναλωτικές συνήθειες και οι λιγότερο αυστηρές ταξικές διαιρέσεις. Παρ' όλα αυτά αξίζει να αναφερθεί ότι η μετάλλαξη αυτή κατά βάση εντοπίστηκε από τον Kirchheimer στα

---

¹⁰⁷ Schumpeter J.A., *Capitalism, Socialism,...*, ό.π., σελ. 290-296.

¹⁰⁸ Αν και σε πολλές περιπτώσεις η δημοκρατική θεωρία του Schumpeter θεωρήθηκε ότι αποτέλεσε τη βάση της μεταπολεμικής έρευνας για τις πολιτικές ελίτ αποδεσμεύοντας την από την συσχέτισή της με τον φασισμό με τον οποίο είχε συνδεθεί η Ιταλική Σχολή των ελίτ, η πραγματικότητα είναι ότι μάλλον η συγκεκριμένη σύνδεση είναι εν πολλοίς καταχρηστική. Δίχως άλλο ο Schumpeter επηρέασε την μελέτη για τις ελίτ, αλλά ο παραπάνω ισχυρισμός μάλλον δεν ανταποκρίνεται στην πραγματικότητα. Ενδεικτικά και μόνο μπορούμε να αναφέρουμε ότι ένα μέρος της έρευνας για τις ελίτ στη λογική που αναπτύχθηκε εν πολλοίς την μεταπολεμική περίοδο προηγήθηκε του έργου του Schumpeter (και πιο συγκεκριμένα οι απόψεις για τις ελίτ των Lasswell και Mannheim), όπως είδαμε και παραπάνω. Για μια αναλυτική παρουσίαση του συγκεκριμένου ισχυρισμού βλ. Best H.- Higley J.(eds), *Democratic Elitism: New theoretical...*, ό.π.

¹⁰⁹ Kirchheimer O., "The Transformation of Western European Party", στο LaPalombara J.- Weiner M.(eds.), *Political Parties and Political Development*, Princeton University Press, Princeton, 1966.

¹¹⁰ Kirchheimer O., "The Transformation of Western European Party",..., ό.π., σελ. 7-10.

μεγάλα κόμματα, τα οποία είναι σε θέση να αποκτήσουν τα παραπάνω χαρακτηριστικά¹¹¹. Στο πλαίσιο αυτό η σημαντικότερη διαδικασία στη λειτουργία του πολυσυλλεκτικού κόμματος είναι η επιλογή των υποψηφίων –μια διαδικασία η οποία πλέον είναι πολύ πιο ανοικτή και δεν διαμορφώνεται με βάση ιδεολογικές προϋποθέσεις- καθώς μέσω αυτών διασφαλίζεται η επιτυχία στις εκλογικές αναμετρήσεις¹¹².

Είναι γεγονός ότι το μοντέλο του Kirchheimer αν και περιέγραψε μια σημαντική και υπαρκτή εξέλιξη στη λειτουργία των κομμάτων, παρ' όλα αυτά υπάρχουν σημαντικές παράμετροι που έχριζαν περισσότερης και λεπτομερέστερης ανάλυσης¹¹³. Μεταξύ αυτών δίχως άλλο και το κομμάτι των επιδράσεων που ασκούνται από τα Μέσα Ενημέρωσης και ιδιαίτερα από την τηλεόραση που είχε βαθμιαία κάνει την εμφάνισή της ως μαζικό εμπορικό Μέσο σε χώρες όπως η Αμερική και που σε ένα κόμμα το οποίο στοχεύει πρωτίτως στην επιτυχία στις εκλογές, δεν θα μπορούσε παρά να έχει εξαιρετικό αντίκτυπο. Άλλωστε, όπως πολύ σωστά επισημαίνεται ο σημαντικότερος στόχος πλέον δεν είναι η κινητοποίηση, αλλά η διασφάλιση της υποστήριξης των ψηφοφόρων, μέσω της απεύθυνσης σε όσο το δυνατόν μεγαλύτερα ακροατήρια¹¹⁴, χωρίς την απαραίτητη διαμεσολάβηση των μελών.

Αντίθετα, στο επαγγελματικό- εκλογικό κόμμα του Panebianco, η επικοινωνία και τα Μέσα Ενημέρωσης διαδραματίζουν κεντρικό ρόλο. Σύμφωνα με τον Panebianco τα σύγχρονα κόμματα είναι αναγκασμένα να προσαρμόζονται στις αλλαγές που υφίσταται το εξωτερικό τους περιβάλλον, το οποίο και αποτελεί τη βασικότερη παράμετρο επιρροής και επίδρασης των κομμάτων. Στο πλαίσιο αυτό, οι δύο βασικότερες αλλαγές που εντοπίζονται στο περιβάλλον των Δυτικών κοινωνιών, είναι η μεν πρώτη η αλλαγή της κοινωνικής διαστρωμάτωσης (μια διάσταση που περιλαμβάνει τις αλλαγές στο επίπεδο του καταμερισμού της εργασίας, αλλά και του τρόπου λειτουργίας της οικονομίας, με έμφαση στις επιδράσεις της παγκοσμιοποίησης) και η δεύτερη οι αλλαγές που έχουν συντελεστεί στο επίπεδο των τεχνολογιών και των Μέσων Ενημέρωσης (όπου προφανώς η τηλεόραση διαδραματίζει δεσπόζουσα θέση). Η εξέλιξη αυτή στο κομμάτι των Μέσων και ιδιαίτερα της τηλεόρασης είχε

---

¹¹¹ Kirchheimer O., "The Transformation of Western European Party", ..., ό.π., σελ.10.

¹¹² Kirchheimer O., "The Transformation...", ό.π., σελ. 15-16.

¹¹³ Για μια κριτική ως επισκόπηση του συγκεκριμένου μοντέλου βλ. Σπουρδαλάκης Μ., *Για τη Θεωρία και τη Μελέτη των Πολιτικών Κομμάτων*, Εξάντας, Αθήνα, 1990, σελ. 55-57.

¹¹⁴ Για τον ρόλο των ΜΜΕ και της τηλεόρασης στο πολυσυλλεκτικό κόμμα βλ. Smith J., "Campaigning and the Catch- all party: the process of party transformation in Britain, *Party Politics*, V.15, Sage Publications, LA- London- New Delhi, 2009, σελ. 564, Katz R.- Mair P., "Changing Models of Party Organization and Party Democracy: The Emergence of Cartel Party", *Party Politics*, V.1, N.1, Sage Publications, London- Thousand Oaks- New Delhi, σελ. 7-8, Heidar K.- Saglie J., "Predestined Parties? Organizational...", ό.π., σελ. 222-223 και Carty R.K., "Parties as Franchise Systems: The Stratarchical Organizational Imperative", *Party Politics*, V.10, Sage, London- Thousand Oaks- New Delhi, 2004, σελ. 6

σαν αποτέλεσμα την αύξηση της επαγγελματικοποίησης τόσο των στελεχών όσο και του κόμματος. Η τάση αυτή όπως είναι λογικό ισχυροποιεί ακόμα περισσότερο τον ρόλο του ηγέτη και των ηγετικών ομάδων, οι οποίοι καλούνται να επιτελέσουν έναν σημαντικό επικοινωνιακό ρόλο. Πλέον, νέες παράμετροι όπως η τηλεόραση (περισσότερο από τα άλλα ΜΜΕ) και οι ομάδες συμφερόντων έρχονται να αντικαταστήσουν παραδοσιακές μορφές δραστηριοποίησης και επιρροής των κομμάτων, όπως τα κομματικά μέλη και η κομματική γραφειοκρατία¹¹⁵. Το εκλογικό επαγγελματικό κόμμα ως οργάνωση είναι ιδιαίτερα περιορισμένο, μια τάση η οποία θα εξακολουθήσει να ισχύει όσο η ανεξαρτησία των ψηφοφόρων από τα κόμματα θα συνεχίσει να αυξάνει και ο ρόλος των ομάδων πίεσης (αλλά και των ΜΜΕ) αντιστοίχως να γίνεται πιο ισχυρός¹¹⁶. Άλλωστε η οργάνωση του επαγγελματικού- εκλογικού κόμματος είναι πολύ περιορισμένη σε μη εκλογικές περιόδους, ενώ η δραστηριοποίησή του αυξάνει κατά τη διάρκεια των προεκλογικών περιόδων¹¹⁷.

Στο κόμμα καρτέλ των Katz και Mair, τονίζεται η συμβιωτική σχέση που τα κόμματα αποκτούν με το κράτος. Τα κόμματα από την μία αποτελούν εκπροσώπους του κράτους, και από την άλλη ανταγωνίζονται πάνω σε θεσμοποιημένους και κοινά αποδεκτούς κανόνες για την κατάληψη των θέσεων της κρατικής μηχανής. Μάλιστα η αποδοχή της συγκεκριμένης αλληλεπίδρασης μεταξύ κομμάτων και κράτους είναι που ωθεί τους συγγραφείς στην ονομασία κόμμα καρτέλ¹¹⁸, καθώς στην πράξη τα κόμματα αποτελούν ηγετικές ομάδες οι οποίες ανταγωνίζονται για την ανάληψη κυβερνητικών και κρατικών θέσεων¹¹⁹. Παράλληλα ο ρόλος του μέλους είναι ιδιαίτερα περιορισμένος και σε ορισμένες περιπτώσεις όχι ιδιαίτερα ευκρινής, καθώς το κόμμα επιδιώκει τη συμμετοχή και απλών υποστηρικτών πέραν των μελών στις δραστηριότητες και τις διαδικασίες του. Η συγκεκριμένη εξέλιξη, όπως είναι λογικό έχει σαν αποτέλεσμα τα κόμματα καρτέλ να στρέφουν την προσοχή τους στο εκλογικό αποτέλεσμα και συνεπακόλουθα στις οργανωμένες επαγγελματικά εκστρατείες (και όχι στην εθελοντική

---

¹¹⁵ Panebianco A., *Political Parties: Organization and power*, Cambridge University Press, Cambridge, 1988, σελ. 265-266.

¹¹⁶ Panebianco A., *Political Parties: Organization...*, ό.π., σελ. 267.

¹¹⁷ Για μια κριτική του συγκεκριμένου μοντέλου βλ. Diamond L.- Gunther R., "Species of Political Parties: a new typology", *Party Politics*, V.9, Sage, London- Thousand Oaks- New Delhi, 2003, σελ. 186-188.

¹¹⁸ Katz R.- Mair P., "Changing Models of Party Organization and Party Democracy: The Emergence of Cartel Party", *Party Politics*, V.1, N.1, Sage Publications, London- Thousand Oaks- New Delhi, σελ. 5-6 και 17.

¹¹⁹ Katz R.- Mair P., "Changing Models...", ό.π., σελ. 21.

συμμετοχή των μελών)¹²⁰, οι οποίες διεξάγονται κατά βάση στο πεδίο των ΜΜΕ και από επαγγελματίες πολιτικούς.

Στην περίπτωση του κόμματος καρτέλ, το γεγονός ότι υπάρχει αποδοχή από ένα μεγάλο μέρος του κομματικού φάσματος για τον τρόπο λειτουργίας του πολιτικού συστήματος, έχει σαν αποτέλεσμα ο ανταγωνισμός μεταξύ των κυρίαρχων πολιτικών σχηματισμών να είναι περιορισμένος λόγω των κοινών τους επιδιώξεων και στόχων που διασφαλίζουν την επιβίωσή τους¹²¹. Η έντονη αυτή σχέση με το κράτος, σε μεγάλο βαθμό είναι αυτή που συμβάλλει στην αναπαραγωγή του υπάρχοντος status quo και του κομματικού συστήματος¹²² το οποίο σε μεγάλο βαθμό χρηματοδοτείται από το κράτος, απορρίπτοντας μ' αυτόν τον τρόπο την ανάδειξη νέων κομματικών σχηματισμών και την συνεπακόλουθη σταθεροποίηση των πολιτικών ελίτ¹²³. Σύμφωνα με τη Norris η αυξημένη χρηματοδότηση και οι πόροι που έχουν στη διάθεσή τους τα κόμματα, οδηγεί στην ολοένα και μεγαλύτερη εξάρτησή τους από τα ΜΜΕ και ιδιαίτερα την τηλεόραση¹²⁴.

Ένα ακόμα μοντέλο που τα τελευταία χρόνια έκανε την εμφάνισή του είναι αυτό του κόμματος- δικτύου. Το συγκεκριμένο μοντέλο, το οποίο βρίσκεται πιο κοντά χρονικά στις πρόσφατες τεχνολογικές εξελίξεις, έχει ως βασικά χαρακτηριστικά την κυριαρχία των επαγγελματικών ηγετικών ομάδων, τη συρρίκνωση του ρόλου των μελών, τη διατήρηση του κομματικού μηχανισμού, πρωτίστως για τη λήψη συγκεκριμένων αποφάσεων και διαδικασιών (όπως η εκλογή ηγέτη, αλλά και η ευκαιριακή συμμετοχή σε θεματικές δραστηριότητες του κόμματος), τη διαμόρφωση κομματικών στρατηγικών και πολιτικών μέσα από ανεπίσημα δίκτυα, το συνδυασμό κρατικής και ιδιωτικής χρηματοδότησης, καθώς και τη διατήρηση ενός συγκεκριμένου πολιτικού προφίλ προκειμένου να διατηρηθεί η εκλογική δύναμη¹²⁵.

Αν και πολλά από τα χαρακτηριστικά του κόμματος δικτύου, εντοπίζονται και σ' άλλα κόμματα, όπως στο κόμμα καρτέλ ή στο επαγγελματικό- εκλογικό κόμμα, είναι γεγονός ότι η

---

¹²⁰ Mair P., *Party Systems Change: Approaches and interpretations*, Clarendon Press, Oxford, 1997, σελ. 112-113.

¹²¹ Fiers S.- Secker I., "A Career through the party: the recruitment of party politicians in parliament", στο Best H.- Cotta M. (eds), *Democratic Representation in Europe: Diversity, change and convergence*, Oxford University Press, Oxford, 2007, σελ. 139.

¹²² Scarrow S., "Party subsidies and the freezing of party competition: Do cartel mechanisms work?", *West European Politics*, V.29, Routledge, London, 2006, σελ. 619

¹²³ Best H., "Associated Rivals: Antagonism and Cooperation in the German Political Elite", στο Best H.- Higley J. (eds.), *Democratic Elitism: new...*, ό.π., σελ. 114.

¹²⁴ Norris P., *A Virtuous Circle: Political Communication in postindustrial Societies*, Cambridge University Press, Cambridge, 2000, σελ. 155-156.

¹²⁵ Heidar K.- Saglie J., "Predestined Parties? Organizational Change in Norwegian Political Parties", *Party politics*, V.9, Sage, London- Thousand Oaks- New Delhi, 2003, σελ. 221-222.

περιγραφή του συγκεκριμένου μοντέλου, παρουσιάζει και κάποιες σημαντικές διαφοροποιήσεις. Στο κόμμα δίκτυο οι κομματικές ελίτ είναι υποχρεωμένες να δραστηριοποιούνται σε μια κυριαρχούμενη από τα Μέσα αρένα. Το κόμμα πλέον είναι υποχρεωμένο να προσαρμόζεται στα υπάρχοντα, αλλά και σε νέα κανάλια επικοινωνίας προκειμένου να διατηρήσει τη θέση και την ανταγωνιστικότητά του στο πλαίσιο του πολιτικού συστήματος¹²⁶. Πλέον οι προεκλογικές εκστρατείες διαδραματίζουν το σημαντικότερο ρόλο στη λειτουργία του κόμματος, μια κυριαρχία η οποία συνοδεύεται από την ισχυροποίηση των επαγγελματιών της πολιτικής, της επικοινωνίας, αλλά και των ηγετικών ομάδων και από την παράλληλη εξασθένιση του ρόλου της κομματικής οργάνωσης και των οργάνων της¹²⁷. Μια σημαντική παράμετρος που συμβάλλει στην μείωση του ρόλου της οργάνωσης, είναι και η λογική της άμεσης δημοκρατίας, όπου στις εσωκομματικές διαδικασίες (όπως π.χ. στην εκλογή ηγεσίας) μπορούν πλέον να συμμετέχουν και απλοί υποστηρικτές του κόμματος και όχι μόνο τα μέλη. Η συγκεκριμένη λογική στην πραγματικότητα συμβάλλει στην συρρίκνωση των εσωκομματικών διαδικασιών και στην ισχυροποίηση των κομματικών ελίτ, οι οποίες αποκτούν την αναγκαία νομιμοποίηση μέσα από επιλογές που οι ίδιες ουσιαστικά προσφέρουν¹²⁸.

Είναι γεγονός ότι όλες οι θεωρίες για τα πολιτικά κόμματα που αναλύθηκαν παραπάνω, αλλά και άλλες πρόσφατες θεωρίες στις οποίες δεν εστιάσαμε, όπως στην περίπτωση του κυβερνο-κόμματος (cyber-party) της Margetts¹²⁹, συγκλίνουν σε μια σειρά από παραδοχές. Η πρώτη απ' αυτές είναι ότι υπάρχει μια αδιαμφισβήτητη ισχυροποίηση των ελίτ των κομμάτων, εις βάρος του ρόλου των οργάνων και των μελών του κόμματος, τα οποία φαίνεται να διαδραματίζουν έναν ολοένα και πιο περιορισμένο ρόλο. Η δεύτερη διαπίστωση είναι η μετατροπή των κομμάτων σε εκλογικούς μηχανισμούς, οι οποίοι στοχεύουν στην εκλογική επιτυχία. Μια επιτυχία η οποία διασφαλίζεται μέσω της συρρίκνωσης του ιδεολογικού τους χαρακτήρα και της προσπάθειάς τους να απευθυνθούν σε ευρύτερα εκλογικά ακροατήρια. Η τάση αυτή έχει

---

¹²⁶ Heidar K.- Saglie J., "Predestined Parties? Organizational...", ό.π., σελ. 222-223.

¹²⁷ Σακκελαρόπουλος Σ.- Σωτήρης Π., «Ο μετασχηματισμός των σύγχρονων πολιτικών κομμάτων και η ανάδυση του κόμματος- δικτύου: η περίπτωση του ΠΑΣΟΚ», *Πολιτική Επιστήμη*, τ. 1, Σάκκουλας, Αθήνα- Θεσσαλονίκη, 2005, σελ. 107-108.

¹²⁸ Heidar K.- Saglie J., "Predestined...", ό.π., σελ. 226-227 και Σακκελαρόπουλος Σ.- Σωτήρης Π., «Ο μετασχηματισμός...», ό.π., σελ. 109-110 και 116.

¹²⁹ Margetts H., "The Cyber Party", paper presented at the ECPR Joint Sessions of Workshops, Grenoble, France, April 2001. Πολύ κοντά στην άποψη αυτή Margetts για ένα κυβερνο-κόμμα βρίσκεται και ο Ευάγγελος Βενιζέλος κάνοντας λόγο για το «ανοιχτό» κόμμα, ως απάντηση στο ρόλο των κομμάτων, χρησιμοποιώντας εν πολλοίς και κάποιο χαρακτηριστικά του κόμματος δικτύου. Βλ. σχετικά Βενιζέλος Ε., «Το «ανοιχτό» κόμμα ως απάντηση στην κρίση του κομματικού φαινομένου», στο Τσάτος Δ.- Κοντιάδης Ξ.(επίμ), *Το Μέλλον των Πολιτικών Κομμάτων*, Παπαζήσης, Αθήνα, 2003.

σαν αποτέλεσμα την ισχυροποίηση διαφόρων ομάδων πίεσης οι οποίες μπορούν να συμβάλλουν στον επηρεασμό των ψηφοφόρων. Μια τρίτη, διαπίστωση είναι η επαγγελματοποίηση που διακρίνει πλέον τη λειτουργία των κομμάτων, όχι μόνο στο επίπεδο των ηγετικών ομάδων, αλλά και στο επίπεδο της πολιτικής επικοινωνίας και της λειτουργίας τους. Η εξέλιξη αυτή έχει σαν αποτέλεσμα την εκτόξευση του κόστους λειτουργίας των κομμάτων, τα οποία πλέον είναι αναγκασμένα πέρα από την κρατική χρηματοδότηση και τις περιορισμένες πλέον εισφορές των μελών, να βρίσκουν και επιπλέον πόρους για την λειτουργία τους από ιδιωτικές χρηματοδοτήσεις (επιχειρηματικά συμφέροντα και δανειοδότηση από τράπεζες), προκειμένου να αντιμετωπίσουν τα συγκεκριμένα έξοδα. Οι εξελίξεις αυτές, έχουν σαν αποτέλεσμα την ολοένα και μεγαλύτερη εξάρτηση των κομμάτων από τα ΜΜΕ, τα οποία ως ανεπίσημοι θεσμοί επηρεάζουν πλέον εξαιρετικά σημαντικά τις πολιτικές ηγεσίες και τις ηγετικές ομάδες¹³⁰. Η εξέλιξη αυτή έρχεται για να λειτουργήσει υποστηρικτικά στις παραπάνω εξελίξεις μέσω των πολλαπλών επιδράσεων που ασκεί στους παραπάνω τομείς¹³¹, κυρίως μέσω της συμβολής τους στην αύξηση του κόστους των προεκλογικών εκστρατειών, την υπερβολική τους εστίαση στις ηγετικές ομάδες των κομμάτων, αλλά και την ανάδειξη στελεχών από το χώρο των ΜΜΕ ως μελών των πολιτικών ελίτ. Πλέον ακόμα και η πιο απλή δραστηριότητα των κομμάτων απαιτεί την συμμετοχή των Μέσων Ενημέρωσης και των ειδικών της επικοινωνίας¹³².

Η συγκεκριμένη διαδικασία περιγράφεται από τον Meyer ως «αποικισμός της πολιτικής από τα Μέσα»¹³³, μια διαδικασία η οποία έχει άμεσο αντίκτυπο στο σύνολο της λειτουργίας του πολιτικού συστήματος, και πιο συγκεκριμένα σε επίπεδο πολιτικών προσώπων, κομμάτων και κυβέρνησης. Φυσικά η συγκεκριμένη σχέση δεν είναι αμφίδρομη, αλλά πολύπλευρη καθώς και τα ίδια τα ΜΜΕ χρειάζονται τις πολιτικές ελίτ προκειμένου να λειτουργήσουν, χρησιμοποιώντας των εκπροσώπους των ηγετικών πολιτικών ομάδων και κυρίως της κυβέρνησης και των κομμάτων ως επίσημες πηγές προκειμένου δια μέσου του τρόπου αυτού

---

¹³⁰ Helms L., "Governing in the Media Age: The Impact of the Mass Media on Executive Leadership in Contemporary Democracies", *Government and Opposition*, V.43, Blackwell Publishing, Oxford, 2008 σελ. 29-30.

¹³¹ Είναι γεγονός ότι ειδικά στην Ελλάδα, η τηλεόραση ασκεί έναν δυσανάλογα σημαντικό ρόλο σε σχέση με τα άλλα Μέσα όπως οι εφημερίδες και το διαδίκτυο (κυρίως λόγω χαμηλής διείσδυσης στα ελληνικά νοικοκυριά σε σχέση με άλλες χώρες της Αμερικής και της Ευρώπης), ή όπως υποστηρίζουν η Hallin και Mancini η Ελλάδα και οι χώρες της Μεσογείου διαθέτουν ένα «τηλεοπτικοκεντρικό» μοντέλο επικοινωνίας. Βλ. σχετικά Hallin D.- Mancini P., *Comparing Media Systems: three models of media and politics*, Cambridge University Press, Cambridge, 2004, σελ. 73-74 και 90-138.

¹³² Σπουρδαλάκης Μ., *Για τη Θεωρία και τη...*, ό.π., σελ. 170.

¹³³ Meyer T.- Hinchman L., *Από τη δημοκρατία των κομμάτων στη δημοκρατία των ΜΜΕ*, Πολύτροπον, Αθήνα, 2008, σελ 99-113 και 129-160.

να μπορέσουν με μεγαλύτερη ευκολία (τόσο χρονική όσο και οικονομική) να δημιουργήσουν τις απαραίτητες ειδησεογραφικές αναφορές.

Επιδιώκοντας μάλιστα να καλύψουμε τη συγκεκριμένη συσχέτιση μεταξύ πολιτικών ελίτ και ΜΜΕ, μπορούμε να σταθούμε σε μια σειρά από παραμέτρους. Η πρώτη εξ' αυτών είναι ο αντίκτυπος που έχει η όλη διαδικασία στη λειτουργία του κοινοβουλίου. Πιο συγκεκριμένα είναι γεγονός ότι κατά τα τελευταία χρόνια το πεδίο εκφοράς του δημοσίου λόγου έχει μετατοπιστεί σε μεγάλο βαθμό από τα έδρανα του κοινοβουλίου στα στούντιο των τηλεοπτικών καναλιών. Η εξέλιξη αυτή σε μεγάλο βαθμό έχει προκύψει ως αποτέλεσμα μιας σειράς γεγονότων, όπως η περιορισμένη προβολή του κοινοβουλίου από τα ΜΜΕ, η προβλεψιμότητα των διαδικασιών του κοινοβουλίου¹³⁴ που προκύπτει ως αποτέλεσμα της αμοιβαίας συνεργασίας μεταξύ πολιτικών ελίτ και πολιτικών αρχηγών –μια παράμετρο που θίξαμε και νωρίτερα- και ειδικότερα σε περιόδους σταθερότητας του πολιτικού συστήματος. Παράλληλα, προς τη συγκεκριμένη κατεύθυνση συμβάλλει και η προτίμηση των εκπροσώπων των πολιτικών ελίτ να αποστέλλουν τα μηνύματά τους μέσω των τηλεοπτικών δεικτών διασφαλίζοντας μεγαλύτερα ακροατήρια, καθώς και μεγαλύτερη αποτελεσματικότητα στο μήνυμά τους¹³⁵.

Η δεύτερη παράμετρος στην οποία θα αναφερθούμε σχετίζεται με τη μείωση του ρόλου των κομμάτων στη διαδικασία λήψης αποφάσεων και επιρροής των πολιτικών ελίτ. Αν και στη συγκεκριμένη εξέλιξη αναφερθήκαμε και νωρίτερα, είναι γεγονός ότι και τα ΜΜΕ και ιδιαίτερα η τηλεόραση συνέβαλλαν προς τη συγκεκριμένη κατεύθυνση, καθώς το γεγονός ότι λειτουργούν σε ζωντανό χρόνο στρέφεται ενάντια στο βασικό κανόνα λειτουργίας των κομμάτων που είναι η διαβουλευτική διαδικασία των οργάνων τους. Το γεγονός όμως ότι η διαδικασία αυτή είναι εξαιρετικά χρονοβόρα συμβάλλει προς την ελαχιστοποίηση του ρόλου τους και την αντίστοιχη ισχυροποίηση της κομματικής ηγεσίας και των κομματικών ελίτ, προκειμένου να μπορούν να επηρεάζουν την προβολή τους από τα ΜΜΕ¹³⁶.

Μια ακόμα παράμετρος αναφορικά με τον τρόπο λειτουργίας των ΜΜΕ και ιδιαίτερα της τηλεόρασης, η οποία είχε σημαντικό αντίκτυπο στην ανάδειξη των πολιτικών ελίτ, ήταν η εκτόξευση του κόστους υλοποίησης προεκλογικών εκστρατειών. Με την αποκρατικοποίηση της τηλεόρασης από τα τέλη της δεκαετίας του 1980 και μετά επήλθε η πλήρης

---

¹³⁴ Negrine R., «Το Κοινοβούλιο, ο Τύπος και η τηλεόραση στα τέλη του 20^{ου} αιώνα», στο *Επικοινωνία και Κοινωνία από τον 20^ο στον 21^ο αιώνα*, Καστανιώτης, Αθήνα, 2000, σελ. 392-394

¹³⁵ Παπαθανασόπουλος Στ., *Η Δύναμη της Τηλεόρασης: Η λογική του Μέσου και η αγορά*, Καστανιώτης, Αθήνα, 1997, σελ. 222.

¹³⁶ Meyer T., *Από τη δημοκρατία...*, ό.π., σελ. 103· Δεμερτζής Ν., *Πολιτική Επικοινωνία: διακινδύνευση, δημοσιότητα, διαδίκτυο*, Παπαζήσης, Αθήνα, 2002, σελ. 273-274

εμπορευματοποίηση της διαδικασίας των εκλογών εκτοξεύοντας το κόστος συμμετοχής των στελεχών στην όλη διαδικασία (προκειμένου να υπάρχουν ρεαλιστικές πιθανότητες εκλογής τους στο αξίωμα του βουλευτή)¹³⁷. Η κατάσταση αυτή όπως είναι λογικό δημιουργεί πρόσθετα εμπόδια για την εκλογή και ανάδειξη στελεχών από τα κατώτερα κοινωνικοοικονομικά στρώματα, καθώς αδυνατούν να ανταπεξέλθουν στις συγκεκριμένες οικονομικές απαιτήσεις, μεταβάλλοντας πλέον σημαντικά την ίδια τη διαδικασία ανάδειξης των πολιτικών στελεχών των κομμάτων¹³⁸. Στο πλαίσιο αυτό, όπως είναι αναμενόμενο, διαμορφώνεται μια διττή σχέση μεταξύ πολιτικών ελίτ και ΜΜΕ. Από τη μία οι πολιτικές ελίτ είναι υποχρεωμένες να προσαρμόζονται στις απαιτήσεις των Μέσων προκειμένου να επιτύχουν την επιθυμητή προβολή και από την άλλη στελέχη τα οποία προέρχονται από το χώρο των ΜΜΕ (δημοσιογράφοι, καλλιτέχνες, ηθοποιοί) τείνουν να αποτελούν μια νέα δεξαμενή άντλησης στελεχών εκμεταλλευόμενα την αναγνωρισιμότητά τους¹³⁹.

Τέλος σημαντικός αντίκτυπος από το ρόλο των ΜΜΕ προκύπτει και σε μια ακόμα παράμετρο που θίξαμε στην ενότητα για τη σύγχρονη μελέτη για τις πολιτικές ελίτ, εκείνη της ισχυροποίησης των πολιτικών ηγετών. Όπως είχαμε τη δυνατότητα να αναλύσουμε οι πρόσφατες εξελίξεις σε επίπεδο λειτουργίας κομμάτων, αλλά και συμμετοχής των πολιτών στα κοινά συνέβαλλαν προς τη συγκεκριμένη κατεύθυνση. Ενισχυτικά προς τη συγκεκριμένη εξέλιξη λειτούργησε και ο ρόλος της τηλεόρασης, κατά κύριο λόγο και σε μικρότερο βαθμό των υπόλοιπων ΜΜΕ, αφενός εξαιτίας της υπερβολικής προβολής των πολιτικών ηγετών και αφετέρου εξαιτίας του περιορισμένου ρόλου των ιδεολογιών, αλλά και της συμμετοχής στα κοινά ως παραγόντων διαμόρφωσης πολιτικής ταυτότητας¹⁴⁰. Οι συγκεκριμένες εξελίξεις αναφορικά με την ισχυροποίηση των πολιτικών ηγετών συμπυκνώνονται στον όρο προεδροποίηση της πολιτικής¹⁴¹ (*presidentialization of politics*), ο οποίος περιγράφει την τάση των πολιτών να μην επιλέγουν πλέον προγράμματα, αλλά τον ηγέτη που τους πείθει περισσότερο¹⁴².

---

¹³⁷ Για το κόστος εκτόξευσης του κόστους συμμετοχής των προεκλογικών εκστρατειών βλ. Χαιρετάκης Μ., *Τρία κείμενα για την πολιτική διαφήμιση*, University Studio Press, Θεσσαλονίκη, 2008, ό.π., σελ. 19-61

¹³⁸ Χαιρετάκης Μ., *Τηλεόραση και Διαφήμιση...*, ό.π., σελ 192

¹³⁹ Willis J., *The Media Effect: How the news influence politics and government*, Praeger, Westport-Connecticut- London, 2007, σελ. 93-4.

¹⁴⁰ Craig G., *The Media, Politics and Public Life*, Allen and Unwin, Crows Nest, 2004, σελ 119-20.

¹⁴¹ Poguntke T.- Webb P.(eds.), *The presidentialization of politics: a comparative study of modern democracies*, Oxford University Press, Oxford, 2005, και ιδιαίτερα το εισαγωγικό άρθρο των ιδίων *The presidentialization of politics in democratic societies: A framework for analysis*

¹⁴² Η συγκεκριμένη τάση είναι εμφανής σε πολλές σχετικές μελέτες. Μεταξύ αυτών βλ. Katz R.- Mair P., "Changing Models of Party Organization and Party Democracy...", ό.π., σελ. 7-8 και Helms L., "Governing in the Media Age...", ό.π., σελ. 27-29.

Στις σελίδες που προηγήθηκαν αναφερθήκαμε σε μια σειρά από σημαντικά ζητήματα που σχετίζονται με την ανάδειξη και αναπαραγωγή των πολιτικών ελίτ, υπό το πρίσμα των κλασικών, αλλά και των πρόσφατων θεωριών για τις ελίτ. Η αναγκαιότητα της αναφοράς στις προαναφερθείσες θεωρητικές προσεγγίσεις πηγάζει από το γεγονός, ότι η μελέτη και η έρευνα για τις ελίτ έχει διαφοροποιηθεί σημαντικά κατά τον τελευταίο έναν και πλέον αιώνα, κυρίως ως αποτέλεσμα σημαντικών αλλαγών που έχουν λάβει χώρα τόσο στο εσωτερικό όσο και στο εξωτερικό περιβάλλον της λειτουργίας των ηγετικών πολιτικών ομάδων. Στην αρχή του συγκεκριμένου κεφαλαίου αναφερθήκαμε στην Ιταλική Σχολή των Ελίτ, η οποία αν και αναπτυσσόμενη κάτω από εντελώς διαφορετικές ιστορικές, πολιτικές και κοινωνικές συνθήκες (όπως περιγράψαμε και νωρίτερα) έθεσε μια σειρά από ζητήματα που παρέμειναν αντικείμενα μελέτης τα χρόνια που ακολούθησαν. Ζητήματα όπως ο έλεγχος των κυρίαρχων μέσων αναπαραγωγής της εξουσίας, η προσαρμογή της διαδικασίας στρατολόγησης στις αλλαγές που λαμβάνουν χώρα στο εσωτερικό των κοινωνιών, η ύπαρξη μιας ισχυρής ελίτ που μεσολαβεί μεταξύ ηγετών και πολιτών, αλλά και ο περιορισμένος έλεγχος που ασκούν οι πολίτες στους ηγέτες μετά τις εκλογές, είναι όλα ζητήματα που διατυπώθηκαν στις πρώτες αυτές θεωρητικές προσεγγίσεις. Αντίστοιχα, οι περισσότερες θεωρητικές προσεγγίσεις που ακολούθησαν, κυρίως μετά το Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο, προσέγγισαν το φαινόμενο της λειτουργίας των ελίτ δίνοντας βαρύτητα σε συγκεκριμένες παραμέτρους και αγνοώντας παράλληλα άλλες σημαντικές πτυχές.

Λαμβάνοντας υπόψη τους παραπάνω περιορισμούς, στο πλαίσιο της συγκεκριμένης εργασίας και προκειμένου για τη διαμόρφωση της μεθοδολογίας, των επιμέρους ερευνητικών μας ερωτημάτων, των υποθέσεων εργασίας, αλλά και για την ερμηνεία των συμπερασμάτων που θα προκύψουν από την έρευνά μας, το ενδιαφέρον μας εστιάζει τόσο στις θεωρίες των C.W. Mills και Robert Putnam, οι οποίες αποτέλεσαν τις θεωρητικές προσεγγίσεις που ανέπτυξαν με μεγαλύτερη ευρύτητα και πληρότητα το ζήτημα της αναπαραγωγής και ανάδειξης των πολιτικών ελίτ, όσο και τις πρόσφατες μελέτες των J. Higley, H. Best και M. Dogan οι οποίες συμπεριέλαβαν τις πλέον πρόσφατες εξελίξεις στη λειτουργία των πολιτικών ελίτ, όπως είχαμε την ευκαιρία να διαπιστώσουμε και νωρίτερα στο συγκεκριμένο κεφάλαιο.

2. Η ανάδειξη των πολιτικών ελίτ κατά την περίοδο της Μεταπολίτευσης (1974-1989)

2.1 Εισαγωγή

Η πτώση του καθεστώτος των Συνταγματαρχών το καλοκαίρι του 1974, σηματοδότησε την επιστροφή της Ελλάδας στο δημοκρατικό πολίτευμα. Η πρόκληση πλέον δεν ήταν απλά και μόνο η αναγνώριση των δημοκρατικών αρχών και αξιών, αλλά η έμπρακτη εφαρμογή τους. Βασικός στόχος της Μεταπολιτευτικής δημοκρατίας αποτέλεσε η αντιμετώπιση των ανακολουθιών του παρελθόντος και ιδιαίτερα του προδικτατορικού δημοκρατικού πολιτεύματος, το οποίο μόνο σε επίπεδο διακηρύξεων μπορούσε να χαρακτηριστεί ως δημοκρατικό, δεδομένων των αντιφάσεων και των απαγορεύσεων που παρουσίαζε. Τα πιστοποιητικά πολιτικών φρονημάτων, η απαγόρευση λειτουργίας του κομμουνιστικού κόμματος, η δίωξη προοδευτικών και γενικότερα αντιφρονούντων πολιτών, το παρακράτος, αλλά και ο ασφυκτικός έλεγχος του κράτους από τις συντηρητικές κυβερνήσεις της περιόδου, αποτελούν ορισμένα μόνο παραδείγματα καταπάτησης των θεμελιωδών δημοκρατικών ελευθεριών και προστασίας των σημαντικότερων ανθρωπίνων δικαιωμάτων, επαληθεύοντας ουσιαστικά τον αντιδημοκρατικό χαρακτήρα του προδικτατορικού πολιτεύματος.

Στο πλαίσιο αυτό το κομματικό σύστημα της προδικτατορικής περιόδου υπήρξε ιδιαίτερα αδύναμο και ανεπαρκές προκειμένου να ρυθμίσει και να διαμορφώσει τις συνθήκες λειτουργίας του πολιτεύματος. Από τη μία σε επίπεδο πολιτικού συστήματος, τα κόμματα και η κυβέρνηση, δεν αποτελούσαν παρά έναν μόνο από τους πόλους εξουσίας. Έναν πόλο ενίοτε λιγότερο ισχυρό σε σχέση με τους άλλους, όπως ο στρατός, τα σώματα ασφαλείας και το παλάτι, όπου η μεταξύ τους αμοιβαία συνεργασία εν πολλοίς καθόριζε και την εν γένει επιβίωση των κυρίαρχων κομματικών σχηματισμών. Από την άλλη τα κόμματα δεν αποτελούσαν παρά συνενώσεις στελεχών με ισχυρά τοπικά δίκτυα, τα οποία συνασπίζονταν γύρω από έναν ισχυρό ηγέτη με στόχο τη διεκδίκηση της εξουσίας¹⁴³. Ο αντίκτυπος του συγκεκριμένου τρόπου λειτουργίας των κομμάτων στην πραγματικότητα απεικονίζεται και στο γεγονός ότι μολονότι τα μεγαλύτερα κόμματα της περιόδου, όπως η ΕΡΕ και η ΕΚ, είχαν συγκεκριμένα όργανα τα οποία αναγνωρίζονταν στο καταστατικό τους, στην πραγματικότητα ελάχιστα από τα όργανα

---

¹⁴³ Macridis R., *Η Ελληνική Πολιτική στο Σταυροδρόμι: το Σοσιαλιστικό πείραμα*, Ελληνική Ευρωεκδοτική, Αθήνα, 1984, σελ. 78.

αυτά λειτουργούσαν έστω και υποτυπωδώς ή διέθεταν ουσιαστικές αρμοδιότητες¹⁴⁴. Ο παροπλισμός αυτός των οργάνων στην πραγματικότητα διασφάλιζε τον απόλυτο έλεγχο των πολιτικών αρχηγών και της στενής ηγετικής τους ομάδας, στο κόμμα.

Η συγκεκριμένη κατάσταση με ελάχιστες παραλλαγές ήταν αυτή που επικράτησε καθ' όλη τη διάρκεια της συγκρότησης του ελληνικού κράτους από την περίοδο της απελευθέρωσης έως και την αποκατάσταση της δημοκρατίας το 1974. Υπό αυτό το πρίσμα, η εσωκομματική οργάνωση και λειτουργία των κομμάτων ήταν ουσιαστικά ανύπαρκτη, ενώ η κινητικότητα των πολιτικών ελίτ και η θνησιγένεια των κομματικών αυτών συνασπισμών (με εξαίρεση το ΚΚΕ), συνιστούσαν τα κυριότερα χαρακτηριστικά της περιόδου. Τα κόμματα έως και την περίοδο πριν το 1967 δεν είχαν προβεί σε καμία οργανωτική ανάπτυξη των μηχανισμών τους, επιδιώκοντας εν πολλοίς σκόπιμα να μην εντάξουν τους πολίτες στην ενεργό συμμετοχή στα κοινά. Μάλιστα όπως αναφέρουν και συντηρητικοί συγγραφείς της εποχής¹⁴⁵, η μη οργάνωση των κομμάτων εμπεριείχε σημαντικά μειονεκτήματα, καθώς τα κόμματα αδυνατούσαν να ελέγξουν την κινητικότητα των ψηφοφόρων και συνεπακόλουθα να αξιολογήσουν με μεγαλύτερη ασφάλεια τα αποτελέσματα των εκλογών. Μοναδική εξαίρεση στην οργανωτική ανυπαρξία των κομμάτων υπήρξαν τα κόμματα της Αριστεράς και ιδιαίτερα η ΕΔΑ, η οποία από τη στιγμή της συγκρότησής της έως και το 1965 κατάφερε να συγκεντρώσει και να οργανώσει έναν σημαντικό αριθμό μελών¹⁴⁶, αλλά και μια εξίσου δραστήρια και μαζική νεολαία, εκείνη της Δημοκρατικής Νεολαίας Λαμπράκη (ΔΝΛ), με κύριο στόχο των συγκεκριμένων δράσεων την ανασυγκρότηση των οργανώσεων του ΚΚΕ στην Ελλάδα¹⁴⁷.

Κάτω απ' αυτές τις συνθήκες, το κομματικό σύστημα της Μεταπολίτευσης κλήθηκε να λειτουργήσει και να αποτελέσει τον πυλώνα ενός εντελώς νέου και ισχυρού δημοκρατικού πολιτεύματος, ακολουθώντας το πνεύμα εκδημοκρατισμού της περιόδου και ιδιαίτερα της Νότιας Ευρώπης, συμπλέοντας με τις προϋποθέσεις και τις απαιτήσεις για την ένταξη της χώρας στην Ενωμένη Ευρώπη.

Παρ' όλα αυτά, όμως, δεν πρέπει να παραγνωρίζουμε το γεγονός ότι το ελληνικό πολιτικό σύστημα βγήκε από μια περίοδο έντονης κρίσης, μια κατάσταση η οποία σε μεγάλο βαθμό υπαγόρευσε και τις εξελίξεις που ακολούθησαν και ιδιαίτερα κατά τα πρώτα χρόνια της

---

¹⁴⁴ Meynaud J., *Οι Πολιτικές Δυνάμεις στην Ελλάδα: 1946-1965*, Σαββάλας, Αθήνα, 2002, σελ. 278- 298 και 320- 330.

¹⁴⁵ Δαφνής Γ., *Τα Ελληνικά Πολιτικά Κόμματα*, Γαλαξίας, Αθήνα, 1961, σελ. 158- 165.

¹⁴⁶ Βερναρδάκης Χ.- Μαυρήs Γ., *Κόμματα και Κοινωνικής Συμμαχίες στη Προδικτατορική Ελλάδα*, Εξάντας, Αθήνα, 1991, σελ. 98- 108.

¹⁴⁷ Νικολακόπουλος Η., *Η Καχεκτική Δημοκρατία: κόμματα και εκλογές 1946-1967*, Σαββάλας, Αθήνα, 2001, σελ. 345-348.

λειτουργίας του. Είναι χαρακτηριστικό άλλωστε, ότι τόσο οι θεωρίες για τα πολιτικά κόμματα όσο και οι θεωρίες για τις πολιτικές ελίτ (όπως είδαμε και στο προηγούμενο κεφάλαιο), επιδεικνύουν εξαιρετικό ενδιαφέρον για τον τρόπο συμπεριφοράς των ηγετικών πολιτικών ομάδων σε περιόδους κρίσεων και έντονων κοινωνικοπολιτικών και οικονομικών αλλαγών.

Υπό το πρίσμα των όσων αναφέρθηκαν παραπάνω, σκοπός του παρόντος κεφαλαίου είναι η παρουσίαση και ο ρόλος των κυριότερων παραμέτρων που συνέβαλλαν στην ανάδειξη των πολιτικών ελίτ στο ελληνικό πολιτικό σύστημα από τις αρχές της Μεταπολίτευσης έως και το 1989. Η ανάλυση που θα ακολουθήσει αν και εστιάζει στις παραμέτρους που προαναφέραμε, παρ' όλα αυτά θα εμπεριέχει αναφορές σε συγκεκριμένες υποπεριόδους, ανάλογες με τα χαρακτηριστικά που παρουσιάζουν οι κυρίαρχοι κομματικοί σχηματισμοί και τα οποία σε μεγάλο βαθμό επηρέασαν και συνέβαλλαν στον τρόπο ανάδειξης των πολιτικών στελεχών, μια διάσταση που θα αναλύσουμε εκτενέστερα και στην επόμενη ενότητα. Στο συγκεκριμένο σημείο είναι σκόπιμο να αναφέρουμε ότι οι προαναφερθείσες εξελίξεις, καθώς και οι περίοδοι κατά τις οποίες εκτυλίσσονται δεν είναι κοινές για όλα τα κόμματα. Η αναφορά μας αυτή προκύπτει από το γεγονός, ότι οι όποιες εξελίξεις που επηρεάζουν τη διαμόρφωση των ηγετικών πολιτικών ομάδων συνδέονται τόσο με τις εξελίξεις στο εσωτερικό των κομμάτων (οργανωτική εξέλιξη, ιδεολογική ταυτότητα, ανάδειξη κομματικών στελεχών στα αξιώματα των πολιτικών ελίτ, βαθμός επικράτησης του πολιτικού αρχηγού στο κόμμα), όσο και με τις γενικότερες εξελίξεις στο εξωτερικό περιβάλλον των πολιτικών κομμάτων και του πολιτικού συστήματος (εκλογές, περίοδοι κρίσεων, ανάπτυξη κοινωνικών κινημάτων, πολιτικά σκάνδαλα, αναθεώρηση Συντάγματος κ.ά.).

Αναλυτικότερα, κατά την πρώτη αυτή περίοδο της Μεταπολίτευσης τέσσερις είναι οι βασικότερες μεταβλητές που επηρέασαν και διαμόρφωσαν την ανάδειξη των ελληνικών πολιτικών ελίτ. *Πρώτον*, ο ρόλος των κομματικών αρχηγών της περιόδου οι οποίοι υπό το πρίσμα της χαρισματικής ηγεσίας και των ιστορικών στιγμών που καλούνται να διαχειριστούν διαδραματίζουν έναν ολοένα και πιο σημαντικό ρόλο στη λειτουργία των κομμάτων και την άσκηση της νομοθετικής και εκτελεστικής εξουσίας. *Δεύτερον*, η εσωκομματική λειτουργία και οι οργανώσεις των κομμάτων οι οποίες αναπτύσσονται κατά τη μεταπολιτευτική περίοδο και ιδιαίτερα κατά τη δεκαετία του '80, συμβάλλοντας ουσιαστικά στη διαδικασία ανάδειξης των πολιτικών ελίτ των κομμάτων. *Τρίτον*, σημαντικό ρόλο στη διαδικασία ανάδειξης και αναπαραγωγής των ηγετικών πολιτικών ομάδων εξακολουθούν να διαδραματίζουν τα πολιτικά τζάκια, τα οποία αποτέλεσαν ενδημικό χαρακτηριστικό του ελληνικού πολιτικού συστήματος από τις αρχές κιόλας της απελευθέρωσης της Ελλάδας κατά

τον 19^ο αιώνα. Τέταρτον, ξεχωριστή σημασία αρχίζει να αποκτάει βαθμιαία και ο συνδικαλισμός και γενικότερα οι ομάδες πίεσης, οι οποίες από την εγκαθίδρυση της Γ' Ελληνικής Δημοκρατίας και μετά αποκτούν πιο οργανωμένα και μαζικότερα χαρακτηριστικά.

Οι παραπάνω μεταβλητές αν και διαδραματίζουν ξεχωριστό ρόλο στον τρόπο ανάδειξης και αναπαραγωγής των πολιτικών ελίτ, παρ' όλα αυτά είναι γεγονός ότι παρουσιάζουν και κοινά χαρακτηριστικά τα οποία σε μεγάλο βαθμό διαμορφώνουν την εξέλιξή τους. Το βασικότερο εξ' αυτών είναι ο τρόπος μετάλλαξης των πελατειακών σχέσεων στην Ελλάδα, μια παράμετρο στην οποία θα αναφερθούμε εκτενέστερα και στις ενότητες που θα ακολουθήσουν.

Πέρα όμως από τις μεταβλητές που αναφέραμε παραπάνω, στην ανάδειξη των πολιτικών ελίτ, σημαντικό ρόλο κατά τη συγκεκριμένη περίοδο διαδραματίζουν και κάποιες ακόμα παράμετροι, οι οποίες είτε αποτελούν σταθερή πτυχή σε κάθε πολιτικό σύστημα, όπως π.χ. η ανάδειξη από τη δημόσια διοίκηση με έμφαση στην ανάδειξη από τις τοπικές ελίτ¹⁴⁸ (δηλαδή τους Ο.Τ.Α. στην περίπτωση της Ελλάδας) ή άλλες πτυχές της κρατικής μηχανής (π.χ. Υπουργεία, ΔΕΚΟ, κρατικοί οργανισμοί και φορείς) της κάθε χώρας¹⁴⁹, είτε αντίθετα αποτελούν ιδιαιτερότητα της κάθε χώρας, όπως π.χ. στην περίπτωση της Ελλάδας η ανάδειξη μιας σειράς στελεχών κατά την Μεταπολίτευση που ανέπτυξαν έντονη αντιστασιακή δράση. Στις συγκεκριμένες παραμέτρους θα σταθούμε εκτενέστερα στο επόμενο κεφάλαιο και ιδιαίτερα στα σημεία εκείνα τα οποία αναφέρονται στις πηγές ανάδειξης των στελεχών της πρώτης περιόδου της Μεταπολίτευσης, η παράθεση της οποίας καλύπτει την αναγκαιότητα προσαρμογής των ερευνητικών μας μεταβλητών στις ανάγκες της έρευνας και στη διαχρονική τους εξέλιξη. Εκείνο όμως που πρέπει να διευκρινίσουμε είναι ότι η ανάδειξη των συγκεκριμένων μεταβλητών συμπίπτουν με μια σειρά από παραδοχές για τις πολιτικές ελίτ. Επί παραδείγματι στην περίπτωση των στελεχών που αναδεικνύονται -κυρίως στα κόμματα της Αριστεράς, του ΠΑΣΟΚ και της ΕΚ-ΝΔ- ως αποτέλεσμα της αντιστασιακής δράσης που ανέπτυξαν κατά τη διάρκεια της δικτατορίας, η συγκεκριμένη διαπίστωση συνδέεται με τη σημαντική αντικατάσταση των πολιτικών ελίτ μετά από μια περίοδο κρίσης, μια συνθήκη στην οποία αναφερθήκαμε και στο πρώτο κεφάλαιο. Συνεπακόλουθα η συγκεκριμένη πηγή ανάδειξης εύλογα εξαφανίζεται μετά την πρώτη περίοδο της Μεταπολίτευσης. Αντίστοιχα και

---

¹⁴⁸ Κουτσούκης Κ., *Η πολιτική Ηγεσία: θεωρία συγκριτική έρευνα του πολιτικού προσωπικού και ανάλυση πολιτικών ηγετών*, Α. Αναστασίου, Αθήνα, 1990, σελ. 72-74.

¹⁴⁹ Για το ρόλο της οποίας ο Putnam θεωρούσε ότι μπορεί να είναι πολύ σημαντικός μέσω της ανάδειξης μιας ισχυρής τεχνοκρατικής ελίτ, βλ. σχετικά Putnam R, *The Comparative Study...*, ό.π., σελ. 49-50. Επίσης για το ρόλο των τεχνοκρατών στις πολιτικές ελίτ και ιδιαίτερα στις ελληνικές κυβερνήσεις τη δεκαετία του 1980 βλ. Sotiropoulos D., "Bureaucrats and politicians: a case study of the determinants of perceptions of conflict and patronage in the Greek bureaucracy under PASOK rule, 1981 1989", *The British Journal of Sociology*, V.45, Blackwell, London, 1994.

οι άλλες παράμετροι στις οποίες αναφερθήκαμε έχουν η κάθε μία τα δικά της χαρακτηριστικά. Στην περίπτωση των στελεχών που αναδεικνύονται από την κρατική μηχανή, ο ρόλος και ο βαθμός τους σχετίζεται αντίστοιχα με την έκταση και το ρόλο του κράτους σε μια οικονομία, όπου στην ελληνική περίπτωση είναι ιδιαίτερα σημαντικός και έντονος. Μάλιστα η συγκεκριμένη κατηγορία στελεχών τόσο διεθνώς όσο και στην ελληνική περίπτωση όπως θα έχουμε τη δυνατότητα να διαπιστώσουμε και στο επόμενο κεφάλαιο συνδέεται με τον υψηλό βαθμό κατάκτησης σημαντικών αξιωμάτων, όπως υπουργικών θέσεων. Στη συγκεκριμένη περίπτωση η ανάδειξη των συγκεκριμένων στελεχών σχετίζεται με τη διαδικασία αλληλεξάρτησης και αλληλοεπρροής των ελίτ στις σύγχρονες κοινωνίες (και εν προκειμένω μεταξύ πολιτικών και γραφειοκρατικών ελίτ). Αντιθέτως, στην περίπτωση των στελεχών που αναδεικνύονται από την τοπική αυτοδιοίκηση πρόκειται για στελέχη που επιλέγονται στη βάση της δυναμικής που διαθέτουν στην τοπική κοινωνία, σε επίπεδο εκλογικών ακροατηρίων, μια συνθήκη που επιβεβαιώνεται και από το γεγονός ότι καταλαμβάνουν υπουργικά αξιώματα σε πολύ μικρότερο βαθμό τόσο διεθνώς¹⁵⁰ όσο και στην Ελλάδα¹⁵¹, όπως θα δούμε και στο επόμενο κεφάλαιο.

Πριν όμως προχωρήσουμε στην ανάλυση των παραπάνω μεταβλητών θα ήταν σκόπιμο να αναφέρουμε ότι η παρουσίαση της συγκεκριμένης περιόδου θα εμπλουτιστεί με ορισμένα στοιχεία που σχετίζονται με το δημογραφικό προφίλ των πολιτικών στελεχών, όπως προκύπτουν από σχετικές βιβλιογραφικές έρευνες που έχουν πραγματοποιηθεί ήδη από τις αρχές της δεκαετίας του 1980. Η αναγκαιότητα της ανάλυσης του δημογραφικού προφίλ στη μελέτη για τις πολιτικές ελίτ συμβάλλει ώστε να απαντηθούν συγκεκριμένα ερωτήματα, πολλά εκ των οποίων αναφέρθηκαν στο πρώτο κεφάλαιο της συγκεκριμένης εργασίας, όπως η δυνατότητα συγκριτικής, αλλά και διαχρονικής εξέλιξης συγκεκριμένων χαρακτηριστικών των πολιτικών ελίτ. Θέλοντας λοιπόν να αναφερθούμε στα κυριότερα πλεονεκτήματα της ανάλυσης του δημογραφικού προφίλ θα ήταν σκόπιμο να σταθούμε στα ακόλουθα χαρακτηριστικά:

1. Παρέχεται η δυνατότητα μετατροπής ποιοτικών χαρακτηριστικών των στελεχών (εκπαίδευση, ηλικία, επάγγελμα) σε ποσοτικά χαρακτηριστικά, παρουσιάζοντας μια συνολική απεικόνιση των πολιτικών ελίτ

---

¹⁵⁰ Tavares De Almeida P. – Costa Pinto A., “Portuguese Ministers, 1851–1999: Social Background and Paths to Power”, στο Bermeo N.- Costa Pinto A.- Tavares De Almeida P. (eds.), *Who Governs Southern...*, ό.π., σελ. 32-41

¹⁵¹ Bermeo N., “Ministerial Elites in Southern Europe: Continuities, Changes and Comparisons”, στο Bermeo N.- Costa Pinto A.- Tavares De Almeida P.(eds.), *Who Governs Southern...*, ό.π., σελ. 196-197.

2. Αποτελεί μια σημαντική ένδειξη εκπροσώπησης του συνόλου ή μη των κοινωνικών ομάδων στα ανώτερα πολιτικά αξιώματα (π.χ. επαγγελματικοί κλάδοι, βαθμίδες εκπαίδευσης, ηλικιακές ομάδες, φύλο), παρουσιάζοντας μια ουσιαστική εικόνα υπερεκπροσώπησης ή υποεκπροσώπησης συγκεκριμένων κατηγοριών του πληθυσμού. Η ανάλυση αυτή μάλιστα μπορεί να συμβάλλει στην ερμηνεία του γιατί συγκεκριμένες κοινωνικές ομάδες τείνουν να συμμετέχουν σε μικρότερο βαθμό στα κοινά και σε περιόδους κρίσεων να αναζητούν εναλλακτικές μορφές έκφρασης (π.χ. κοινωνικά κινήματα ή νέες πολιτικές δυνάμεις).
3. Παρέχει τη δυνατότητα επαλήθευσης και εφαρμογής συγκεκριμένων θεωρητικών προσεγγίσεων για τις πολιτικές ελίτ (π.χ. προσαρμοστικότητα της διαδικασίας στρατολόγησης στις αλλαγές που λαμβάνουν χώρα στο εσωτερικό μιας κοινωνίας, αναπαραγωγή των πολιτικών ελίτ σε περιόδους σταθερότητας του πολιτικού συστήματος, δυνατότητα αλληλεπίδρασης μεταξύ των πολιτικών ελίτ)
4. Προσφέρει τη δυνατότητα συγκριτικής αντιπαραβολής συγκεκριμένων μεταβλητών προκειμένου να διαπιστωθεί κατά πόσο λειτουργούν ανεξάρτητα ή μη (π.χ. αν η ηλικία ανάδειξης στα ανώτερα πολιτικά αξιώματα μπορεί να επηρεάζεται από την ύπαρξη ή μη οικογενειακής παράδοσης)
5. Διαφοροποιεί τη διαδικασία ανάδειξης των πολιτικών στελεχών σε επίπεδο πολιτικών κομμάτων και καθιστά εφικτή τη συγκριτική ανάλυση μεταξύ των πολιτικών τους ελίτ.

2.2 Οι κυριότερες πηγές ανάδειξης των πολιτικών ελίτ κατά την πρώτη περίοδο της Μεταπολίτευσης

Σκοπός της συγκεκριμένης ενότητας είναι να περιγράψει τις κυριότερες πηγές ανάδειξης των ελληνικών πολιτικών ελίτ κατά την πρώτη περίοδο της Μεταπολίτευσης, η οποία ολοκληρώνεται το 1989. Όπως όμως τονίσαμε και νωρίτερα, οι φάσεις εξέλιξης των συγκεκριμένων παραμέτρων σε μεγάλο βαθμό επηρεάστηκαν αφενός από τις αλλαγές που έλαβαν χώρα στο εσωτερικό των κυριότερων κομματικών σχηματισμών (π.χ. αλλαγή πολιτικής ηγεσίας, μαζικοποίηση κομματικών οργανώσεων) και οι οποίες διαφοροποιούνται χρονικά ανάλογα με το κόμμα και αφετέρου από τις παραμέτρους εκείνες που εντοπίζονται στις περισσότερες από τις προαναφερθείσες πηγές ανάδειξης, όπως οι πελατειακές σχέσεις. Πριν όμως προχωρήσουμε στην ανάλυση των κυριότερων πηγών ανάδειξης θα ήταν σκόπιμο να αναφερθούμε εν συντομία στις κυριότερες από τις προϋποθέσεις που αναφέραμε.

Κατ' αρχάς, όπως περιγράψαμε και νωρίτερα, οι διάφορες υποπερίοδοι οι οποίες παρατηρούνται στην εξέλιξη των κομμάτων δεν είναι κοινές και σε μεγάλο βαθμό σχετίζονται με τις αλλαγές που υλοποιούνται στο εσωτερικό τους. Η αναφορά μας αυτή κατά βάση σχετίζεται με τα δύο κόμματα εξουσίας της περιόδου, τη ΝΔ και το ΠΑΣΟΚ, καθώς αυτά ήταν τα κόμματα που σε μεγάλο βαθμό παρουσιάζουν σημαντικές διαφοροποιήσεις ως προς την ανάπτυξή τους, όντας παράλληλα και οι ισχυρότεροι κομματικοί σχηματισμοί της περιόδου.

Εστιάζοντας αρχικά στη ΝΔ μπορούμε να διακρίνουμε δύο κύρια στάδια ανάπτυξης του κόμματος. Στο πρώτο στάδιο το οποίο εκτείνεται από το 1974 έως και το 1981 το κόμμα χαρακτηρίζεται από τη χαρισματική ηγεσία του Κ. Καραμανλή και την παραδοσιακή δομή στη λειτουργία του, εν πολλοίς απότοκο των συνηθειών της προδικτατορικής περιόδου, αλλά και της εύκολης κυριαρχίας του κόμματος κατά την πρώτη αυτή περίοδο. Το δεύτερο στάδιο από το οποίο διέρχεται το κόμμα της ΝΔ, ξεκινάει από την αποχώρηση του ιστορικού ηγέτη της παράταξης από την ηγεσία του κόμματος και ιδιαίτερα από τις χαμένες εκλογές του 1981 και μετά, οπότε και λαμβάνουν χώρα μια σειρά από σημαντικές αλλαγές όπως η οργανωτική ανάπτυξη του κόμματος, καθώς και η προσπάθεια της συνδικαλιστικής εξάπλωσης της επιρροής του, παράμετροι οι οποίοι κορυφώνονται καθ' όλη τη διάρκεια της δεκαετίας του 1980.

Αντίστοιχα, το ΠΑΣΟΚ κατά την πρώτη αυτή Μεταπολιτευτική περίοδο, διέρχεται από τρία βασικά στάδια. Το πρώτο εξ' αυτών ξεκινάει με τη δημιουργία του κόμματος, τις πρώτες εκλογές του 1974 και την προσπάθεια για πλήρη έλεγχο του κόμματος από τον Α. Παπανδρέου μια περίοδος που ολοκληρώνεται με τις εκλογές του 1977 και την ανάδειξη του ΠΑΣΟΚ σε αξιωματική αντιπολίτευση. Η δεύτερη περίοδος εξέλιξης ταυτίζεται με την οργανωτική ανάπτυξη και την υιοθέτηση πολυσυλλεκτικών πρακτικών στο κόμμα μια περίοδος που ολοκληρώνεται με τις εκλογές του 1981 και την ανάδειξη του ΠΑΣΟΚ ως κυβερνώντος κόμματος. Τέλος η τελευταία από τις τρεις περιόδους, σχετίζεται με την περίοδο της διακυβέρνησης από το κόμμα τη δεκαετία του 1980 και τις αλλαγές που επέρχονται σε επίπεδο οργανωτικής ανάπτυξης, ελέγχου του κράτους από το κόμμα, αλλά και ανάπτυξης νέων δεσμών με την κοινωνία και το συνδικαλιστικό κίνημα.

Επιπρόσθετα, σε επίπεδο ανάλυσης κομμάτων θα εστιάσουμε και στη λειτουργία των υπολοίπων κομματικών σχηματισμών της περιόδου, που κατάφεραν να διαδραματίσουν κάποιο σημαντικό ρόλο στη λειτουργία του πολιτικού συστήματος, ανεξαρτήτως του αν δραστηριοποιούνται στο σύνολο της περιόδου ή όχι. Υπό το πρίσμα αυτό θα εστιάσουμε στις περιπτώσεις της ΕΚ-ΝΔ (η οποία το 1976 μετονομάστηκε σε ΕΔΗΚ), καθώς και στην

Κομμουνιστική Αριστερά η οποία κατά τη συγκεκριμένη περίοδο εκφράζεται από δύο κόμματα, το ΚΚΕ και το ΚΚΕσ τα οποία δραστηριοποιήθηκαν είτε αυτόνομα είτε σε συνεργασία (εκλογές 1974, 1989 και 1990) καθ' όλη την πρώτη αυτή περίοδο της μεταπολίτευσης. Αν και η περιодολόγηση στην περίπτωση των συγκεκριμένων σχηματισμών είναι ιδιαίτερα δύσκολη για διάφορους λόγους (περιορισμένη χρονική διάρκεια δραστηριοποίησης, έλλειψη σχετικών στοιχείων και μελετών), αξίζει να γίνει μια σημαντική διαπίστωση η οποία είναι κοινή στις περιπτώσεις των συγκεκριμένων κομμάτων. Ότι στην πραγματικότητα αποτέλεσαν τους πολιτικούς σχηματισμούς εκείνους οι οποίοι προέβαλλαν και στηρίχθηκαν περισσότερο από κάθε άλλον, στην λογική της ιστορικής συνέχειας σε σχέση με το προδικτατορικό τους παρελθόν¹⁵², μια συνθήκη που εν πολλοίς διαμόρφωσε και τη μελλοντική τους εξέλιξη.

Πριν όμως προχωρήσουμε στην ανάλυση των επί μέρους πηγών ανάδειξης των πολιτικών ελίτ της περιόδου έχει ιδιαίτερη σημασία να αναφερθούμε σε δύο σημαντικές πτυχές που επηρεάζουν τη διαδικασία ανάδειξης. Διευκρινιστικά πάντως θα ήταν σκόπιμο να πούμε ότι οι πηγές ανάδειξης που θα αναλυθούν στη συνέχεια, δεν λειτουργούν ανεξάρτητα, αλλά αντίθετα αλληλεπιδρούν και αλληλοεπηρεάζονται σε πολύ σημαντικό βαθμό. Η συγκεκριμένη συσχέτιση απορρέει από το γεγονός ότι στο πλαίσιο της λειτουργίας του ελληνικού πολιτικού συστήματος υπάρχουν συγκεκριμένες παράμετροι που επηρεάζουν τη διαδικασία ανάδειξης των στελεχών τόσο οριζόντια όσο και κάθετα (π.χ. ο πρωθυπουργικοκεντρικός χαρακτήρας του πολιτικού συστήματος, η αυστηρή τήρηση των κομματικών γραμμών). Στο πλαίσιο αυτό θα ήταν σκόπιμο να σταθούμε εν συντομία σε δύο απ' αυτές τις παραμέτρους, τις πελατειακές σχέσεις -οι οποίες είναι εμφανείς στο σύνολο των πηγών ανάδειξης όλης της περιόδου-, αλλά και το ρόλο των ΜΜΕ και της πολιτικής επικοινωνίας, δύο παράμετροι οι οποίοι θα διαδραματίσουν ιδιαίτερα σημαντικό ρόλο τόσο στην περίοδο που εξετάζουμε, όσο και στην μετέπειτα περίοδο που καλύπτει η έρευνάς μας.

Σ' ότι αφορά τις πελατειακές σχέσεις, αναμφίβολα κατά την πρώτη αυτή περίοδο αποτελούν τη σημαντικότερη από τις προαναφερθείσες παραμέτρους, καθώς ανέκαθεν αποτελούσαν και εξακολουθούν να αποτελούν, ενδημικό χαρακτηριστικό του τρόπου λειτουργίας των κομμάτων στην Ελλάδα. Επειδή ως παράμετρος επηρεασμού υφίσταται ουσιαστικά στο σύνολο των μεταβλητών που θα αναλύσουμε παρακάτω (αν και σε κάποιες περιπτώσεις σε

---

¹⁵² Κυπριανός Π., «Συγκρότηση και λειτουργία του κομματικού πεδίου στην Ελλάδα (1974-1989), *Ελληνική Επιθεώρηση Πολιτικής Επιστήμης*, τ.9, Θεμέλιο, Αθήνα, 1997, σελ 106 και Βερναρδάκης Χ., *Τα πολιτικά κόμματα στην Ελλάδα 1974-1985...*, ό.π., σελ. 45 και 48.

μικρότερο και σε κάποιες σε μεγαλύτερο βαθμό) θα ήταν σκόπιμο εν τάχει να αναφέρουμε ορισμένα βασικά σημεία στην εισαγωγική αυτή ενότητα.

Από τα τέλη της δεκαετίας του 1960 και μετά, τα πολιτικά κόμματα αρχίζουν να γραφειοκρατικοποιούνται¹⁵³, μια εξέλιξη η οποία κορυφώνεται κατά την περίοδο της Μεταπολίτευσης. Η συγκεκριμένη τάση σε μεγάλο βαθμό ταυτίζεται και με την αποδυνάμωση των παραδοσιακών τοπικών πελατειακών δικτύων, μια παράμετρος που εν πολλοίς διασφάλιζε την ανάδειξη και την αναπαραγωγή των πολιτικών ελίτ (τόσο σε τοπικό όσο και σε εθνικό επίπεδο). Η εξέλιξη αυτή προέκυψε ως αποτέλεσμα συγκεκριμένων παραγόντων. Κατ' αρχάς προς τη συγκεκριμένη κατεύθυνση συνέβαλε η μετανάστευση, τόσο εσωτερική (από την επαρχία προς την Αθήνα και την Θεσσαλονίκη, αλλά και από την ύπαιθρο προς τα αστικά κέντρα) όσο και εξωτερική, η οποία περιόρισε σημαντικά την ισχύ των τοπικών πελατειακών δικτύων¹⁵⁴. Αντίστοιχα, η μεταπολιτευτική οργάνωση των κομμάτων, κατέστησε επιτακτική ανάγκη, τη δημιουργία συγκεκριμένων μηχανισμών οι οποίοι θα συνέβαλλαν στον αποτελεσματικό έλεγχο του κόμματος από τις πολιτικές τους ελίτ. Επιπρόσθετα, την ανάγκη δημιουργίας των συγκεκριμένων μηχανισμών επέτεινε και η δημιουργία ενός δημοκρατικού πολιτεύματος μαζικού τύπου, σε συνδυασμό με την ανάδειξη του ρόλου της μαζικής επικοινωνίας και των ΜΜΕ (η οποία αρχίζει να εντατικοποιείται κατά τη δεκαετία του '80 όπως θα δούμε και παρακάτω) επηρεάζοντας σημαντικά τη διαμόρφωση των πολιτικών εξελίξεων.

Η προαναφερθείσα αλλαγή στην παραδοσιακή δομή των πελατειακών σχέσεων, όπου τα ισχυρά τοπικά δίκτυα έδωσαν τη θέση τους σε μια κεντρικά ελεγχόμενη και διαχειριζόμενη μορφή πελατειακών σχέσεων, στην πραγματικότητα σηματοδότησε τον έλεγχο των πελατειακών σχέσεων, όχι από μεμονωμένους τοπικούς παράγοντες, αλλά από τους κομματικούς μηχανισμούς και τις πολιτικές ελίτ. Τη συγκεκριμένη διαδικασία ο Χ. Λυριντζής όρισε ως «Γραφειοκρατικές πελατειακές σχέσεις» ή εναλλακτικά «γραφειοκρατική πατρωνία» (bureaucratic clientelism)¹⁵⁵, περιγράφοντας ουσιαστικά την προσπάθεια των κομμάτων και ιδιαίτερα των κομμάτων εξουσίας να ελέγξουν και να διαχειριστούν προνομιακά το κράτος, προκειμένου να εξυπηρετήσουν διαμέσου του τρόπου αυτού, την εκλογική τους πελατεία. Το

---

¹⁵³ Για το περιεχόμενο της γραφειοκρατικοποίησης των κομμάτων βλ. Βέμπερ Μ., *Κοινωνιολογία του Κράτους: Κοινωνιολογία της ορθολογικής οργάνωσης του κράτους και των σύγχρονων πολιτικών κομμάτων και κοινοβουλίων*, Κένταυρος, Αθήνα, 1996, σελ. 88- 127.

¹⁵⁴ Τσαούσης Δ.Γ., «Εκλογές και Πολιτική Παράδοση», *Επιθεώρηση Πολιτικής Επιστήμης*, Τύπος Ελλάς, τ.2, Αθήνα, 1982, σελ. 79-87.

¹⁵⁵ Lyrintzis C., "Political parties in post junta Greece: A case of "bureaucratic clientelism?", *West European Politics*, V.7, Routledge, London, 1984, σελ. 103

αποτέλεσμα ήταν να αναδυθεί μια νέα μορφή πελατειακών σχέσεων -αποδεικνύοντας την προσαρμοστικότητα τους-, δημιουργώντας παράλληλα μια κατάσταση που οδήγησε στην επέκταση και τον αποικισμό της κρατικής μηχανής από τα κόμματα και τους υποστηρικτές τους¹⁵⁶. Η συγκεκριμένη αλλαγή στη δομή των πελατειακών σχέσεων κάθε άλλο παρά τυχαία ήταν και σε μεγάλο βαθμό οφείλεται στην ανάπτυξη μαζικών δομών και σταθερής πελατείας, από τα δύο μεγάλα κόμματα εξουσίας¹⁵⁷ και ιδιαίτερα από το ΠΑΣΟΚ, το οποίο δραστηριοποιήθηκε οργανωτικά μακριά από τα παραδοσιακά πρότυπα. Η ισχύς των γραφειοκρατικών πελατειακών σχέσεων ήταν τόσο σημαντική ώστε αποτέλεσαν έναν εξαιρετικά σημαντικό μηχανισμό αναπαραγωγής και καθιέρωσης του ΠΑΣΟΚ ως κόμματος εξουσίας, καθ' όλη τη περίοδο της Μεταπολίτευσης και παράλληλα σημαντικό παράγοντα δραστηριότητας του κόμματος¹⁵⁸.

Τη συγκεκριμένη εξέλιξη στις πελατειακές σχέσεις συνδέει άμεσα ο Μοσχονάς¹⁵⁹ με τη διαιρετική τομή δεξιάς/ αντιδεξιάς. Όπως χαρακτηριστικά αναφέρει «...η τομή δεξιά/ αντιδεξιά αποτελεί σύγκρουση και για τον έλεγχο του κράτους- πάτρωνα, του κράτους προνομιακού μηχανισμού για την παροχή εξασφαλίσεων στους «ημέτερους». Σχηματίζεται έτσι ένας άξονας αντιπαραθέσεων όχι στη βάση της οικονομικής ιδιοκτησίας στα μέσα παραγωγής, αλλά στη βάση της πολιτικής ιδιοκτησίας πάνω στο κράτος...». Είναι η εποχή όπου η κεντρική διαχείριση των πελατειακών σχέσεων, μετατρέπεται σε κύρια πολιτική του κόμματος¹⁶⁰.

Πλέον το κόμμα αρχίζει να λειτουργεί ως ένας ενδιάμεσος φορέας μεταξύ κράτους και κοινωνίας για την εύρεση εργασίας στο δημόσιο τομέα, αλλά και την ικανοποίηση αντίστοιχων αιτημάτων. Δεν θα ήταν υπερβολή να υποστηριχθεί ότι ειδικά στην περίπτωση του ΠΑΣΟΚ, ένα μεγάλο μέρος του κόμματος μετατοπίστηκε προς το δημόσιο τομέα, καθώς στελέχη του κόμματος μετακόμισαν μαζικά σε οργανισμούς και Υπουργεία με το κόμμα να λειτουργεί πλέον ως συλλογικός πάτρωνας¹⁶¹. Αναμφισβήτητα ο συγκεκριμένος στόχος

---

¹⁵⁶Λυριντζής Χ., «Το μεταβαλλόμενο κομματικό σύστημα: Σταθερή δημοκρατία, αμφισβητούμενος «εκσυγχρονισμός», στο Featherstone K. (επιμ.), *Η πολιτική στην Ελλάδα: Η πρόκληση του εκσυγχρονισμού*, Οκτώ, Αθήνα, 2007, σελ. 54.

¹⁵⁷Lyrantzis C., «The Changing Party System: Stable Democracy, Contested 'Modernisation', *West European Politics*, V.28, Routledge, London, 2005, σελ. 249.

¹⁵⁸Petras J., «The Contradictions...», ό.π., σελ. 125-126.

¹⁵⁹Μοσχονάς Γ., «Η Διαιρετική τομή δεξιάς- αντιδεξιάς στη μεταπολίτευση...», ό.π., σελ. 197-199.

¹⁶⁰Mavrogordatos G., From traditional clientelism to machine politics: the impact of PASOK populism in Greece, *South European Society and Politics*, V.2, Frank Cass, London, 1997, σελ. 2-3.

¹⁶¹Sotiropoulos D., «Bureaucrats and politicians: a case study of the determinants of perceptions of conflict and patronage in the Greek bureaucracy under PASOK rule, 1981-1989», *The British Journal of Sociology*, V.45, Blackwell, London, 1994, σελ. 351-353.

επετεύχθη ακριβώς γιατί το ΠΑΣΟΚ ήταν ένα οργανωμένο και μαζικό από άποψης μελών κόμμα¹⁶². Βέβαια η συγκεκριμένη σχέση λειτούργησε και αντίθετα, καθώς η προοπτική της «τακτοποίησης» από το κόμμα συνέδραμε τα μέγιστα στον διπλασιασμό των μελών του κατά τα δύο πρώτα χρόνια της διακυβέρνησής του¹⁶³.

Πρέπει όμως να τονιστεί ότι οι παραπάνω εξελίξεις έχουν ως αποτέλεσμα την περαιτέρω ισχυροποίηση του αρχηγού του κόμματος Α. Παπανδρέου έναντι των υπολοίπων στελεχών του κόμματος (βουλευτές, στελέχη, μέλη). Κατά την περίοδο αυτή και ιδιαίτερα κατά τη δεύτερη κυβερνητική θητεία το ΠΑΣΟΚ βαθμιαία μετατρέπεται σ' ένα κόμμα καρτέλ, όπου κύρια μέριμνα αποτελεί ο προνομιακός έλεγχος του κράτους¹⁶⁴.

Φυσικά η όλη εξέλιξη κάθε άλλο παρά τυχαία ήταν από την πλευρά του αρχηγού του κόμματος. Η αρχική εξάρτηση από ισχυρούς τοπικούς πολιτευτές, βαθμιαία συρρικνώνεται μια εξέλιξη την οποία ενθάρρυνε και ο ίδιος ο πρόεδρος του κινήματος. Ενδεικτικό είναι το γεγονός ότι σε ορισμένες περιπτώσεις ισχυροί τοπικοί παράγοντες δεν κατάφεραν να επανεκλεγούν, ενώ σε κάποιες άλλες περιπτώσεις οι ίδιες οι παρεμβάσεις του προέδρου συνετέλεσαν ώστε τα συγκεκριμένα στελέχη να μην είναι καν υποψήφια για το βουλευτικό αξίωμα. Ενισχυτικά προς την αλλαγή της δομής αυτής στις πελατειακές σχέσεις λειτούργησε και η αδυναμία που παρουσίασαν τα καινούργια αυτά στελέχη να δημιουργήσουν τα δικά τους τοπικά πελατειακά δίκτυα, μια παράμετρος που ούτως ή άλλως θα προκαλούσε την αντίδραση του Α. Παπανδρέου¹⁶⁵.

Η διαμόρφωση αυτή των πελατειακών σχέσεων και ο έλεγχος της κρατικής μηχανής από τα δύο κόμματα εξουσίας, θα μας απασχολήσει εκτενώς και στο επόμενο κεφάλαιο της συγκεκριμένης διδακτορικής εργασίας. Εκείνο όμως που θα ήταν σκόπιμο να αναφερθεί στο συγκεκριμένο σημείο είναι το γεγονός ότι ο έλεγχος του κράτους από τα δύο κόμματα εξουσίας θα συμβάλλει σημαντικά ώστε κατά τις τελευταίες δεκαετίες το ίδιο το κράτος να αποτελέσει και αυτό μια επιπλέον πηγή ανάδειξης στελεχών στα αξιώματα των πολιτικών ελίτ, όπως θα έχουμε την ευκαιρία να διαπιστώσουμε και στο επόμενο κεφάλαιο.

Πέρα όμως από τις πελατειακές σχέσεις, κατά την περίοδο της Μεταπολίτευσης αρχίζει να διαφαίνεται και ο ρόλος της πολιτικής επικοινωνίας και των ΜΜΕ τα οποία βαθμιαία από τη

---

¹⁶² Papadopoulos Y., "Parties, the state and society in Greece: Continuity within change", *West European Politics*, V.12, Routledge, London, 1989, σελ. 65.

¹⁶³ Σπουρδαλάκης Μ., *ΠΑΣΟΚ: Δομή εσωκομματικές κρίσεις...*, ό.π., σελ. 313 και Παππιάς Τ., *Το Χαραismaticό Κόμμα...*, ό.π., σελ. 188.

¹⁶⁴ Spourdalakis M.- Tassis C., "Party Change in Greece...", ό.π., σελ. 504-505 και Λυριντζής Χ., «Το μεταβαλλόμενο κομματικό σύστημα...», ό.π., σελ. 65.

¹⁶⁵ Lyrantzis C., "The rise of PASOK and the emergence of a new...", ό.π., σελ. 125.

δεκαετία του '90 και μετά αποκτούν πρωταρχικό ρόλο στη λειτουργία του πολιτικού συστήματος και την επιρροή των πολιτικών ελίτ. Η εξέλιξη αυτή δεν ήταν τίποτα παραπάνω από την τάση που ακολουθήθηκε στο σύνολο των χωρών του Δυτικού κόσμου και η οποία κορυφώθηκε με την αποκρατικοποίηση του ραδιοτηλεοπτικού πεδίου.

Στην Ελλάδα, ο ρόλος των ΜΜΕ αρχίζει να διαφαίνεται από τα τέλη της δεκαετίας του '70 και ιδιαίτερα από τις αρχές της δεκαετίας του '80. Κατά τη συγκεκριμένη περίοδο και με μοναδική εξαίρεση το ΚΚΕ, οι κυρίαρχες πολιτικές δυνάμεις της ΝΔ και του ΠΑΣΟΚ, έχουν αποκτήσει μαζικές δομές, αλλά και πολυσυλλεκτικές τακτικές στην προσέγγιση των ψηφοφόρων¹⁶⁶. Ο μετασχηματισμός αυτός των κομμάτων σε πολυσυλλεκτικά έχει σαν αποτέλεσμα τη βαθμιαία αποϊδεολογικοποίησή τους και την ισχυροποίηση της κομματικής ηγεσίας. Πλέον ο πολιτικός λόγος και η ιδεολογική αντιπαράθεση περνάνε σε δεύτερη μοίρα, ενώ το πολιτικό μάρκετινγκ, οι δημόσιες σχέσεις τα επικοινωνιακά γεγονότα, η προσωποποίηση της πολιτικής ζωής μέσω των ισχυρών ηγετών, αλλά και οι εντυπωσιακές προεκλογικές συγκεντρώσεις¹⁶⁷ αποκτούν ολοένα και μεγαλύτερη σημασία. Η καθημερινή πολιτική αρχίζει βαθμιαία να κυριαρχείται από την εικόνα και τα εύηχα συνθήματα¹⁶⁸ τα οποία με χαρακτηριστική ευκολία αναπαράγονται και αποτυπώνονται στην μνήμη των πολιτών.

Οι συγκεκριμένες εξελίξεις όπως ήταν λογικό επέδρασαν στην εσωκομματική λειτουργία των κομμάτων κατά τη συγκεκριμένη περίοδο, καθώς επήλθαν σημαντικές διαφοροποιήσεις σε διάφορα επίπεδα, όπως ο ρόλος των μελών, η ιδεολογική τους συγκρότηση, ο τρόπος άντλησης πόρων, αλλά και ο μεγαλύτερος βαθμός επαγγελματοποίησης των πολιτικών ελίτ. Οι εξελίξεις αυτές εύλογα υπαγορεύουν και την αντίστοιχη μεταβολή στην μορφολογία των κομμάτων τα οποία από μαζικά κόμματα μετεξελίσσονται σε πολυσυλλεκτικά κόμματα και βαθμιαία σε κόμματα καρτέλ¹⁶⁹.

---

¹⁶⁶ Μεταξάς Α.-Ι., «Μεταθέσεις εξουσίας στο ελληνικό πολιτικό σύστημα», στο Κοντιάδης Ξ.-Ανθόπουλος Χ. (επιμ.), *Κρίση του Ελληνικού Πολιτικού Συστήματος*, Παπαζήσης, Αθήνα, 2008, σελ. 44.

¹⁶⁷ Βαμβακάς Β., *Εκλογές και Επικοινωνία στην Μεταπολίτευση: πολιτικότητα και θέαμα*, Σαββάλας, Αθήνα, 2006, σελ. 85-94.

¹⁶⁸ Pasmazoglou S., "The 1980s in the looking Glass: PASOK and the Media" στο Glogg R. (eds.), *Greece, 1981-89: The populist decade*, St. Martin's Press, New York, 1993, σ.94.

¹⁶⁹ Για χαρακτηριστικά των κομμάτων σε κάθε μία από αυτές τις περιπτώσεις βλ. Katz R.- Mair P., "Changing Models of Party Organization and Party Democracy: The Emergence of Cartel Party", *Party Politics*, V.1, N.1, Sage Publications, London- Thousand Oaks- New Delhi, 1995, Kirchheimer O., "The Transformation of Western European Party", στο LaPalombara J.- Weiner M.(eds.), *Political Parties and Political Development*, Princeton University Press, Princeton, 1966 και για μια πολύ ενδιαφέρουσα συγκριτική προσέγγιση Mair P., *Party Systems Change: Approaches and interpretations*, Clarendon Press, Oxford, 1997.

Οι εξελίξεις αυτές επιφέρουν σημαντικές αλλαγές στον τρόπο λειτουργίας των κομμάτων, την λειτουργία των εσωκομματικών τους θεσμών, αλλά και τον δημοκρατικό τρόπο λειτουργίας τους. Τα μέλη των κομμάτων βαθμιαία διαδραματίζουν έναν ήσσονος σημασίας ρόλο και αυτό αφενός γιατί τα ίδια τα κόμματα μπορούν με μεγαλύτερη ευκολία να μεταδίδουν τα μηνύματα και τις θέσεις τους στον ευρύ κοινό και αφετέρου επειδή η διασφάλιση του επιθυμητού τρόπου προβολής των πολιτικών ελίτ τα αναγκάζει να εμπιστευτούν την επικοινωνιακή τους διαχείριση σε ειδικούς της επικοινωνίας¹⁷⁰. Η συγκεκριμένη τάση στην Ελλάδα θα γίνει ακόμα πιο έντονη από την αποκρατικοποίηση του ραδιοτηλεοπτικού χώρου και μετά.

Καταληκτικά, σ' όλες τις παραπάνω εξελίξεις κοινή συνισταμένη αποτέλεσε η εγκαθίδρυση ισχυρών κομματικών ηγεσιών και συνεπακόλουθα η ισχυροποίηση του ρόλου τους στην ανάδειξη των κομματικών ελίτ, όπως θα δούμε και στη συνέχεια του κεφαλαίου. Αξίζει όμως να αναφέρουμε ότι οι εξελίξεις αυτές έλαβαν χώρα σε διαφορετικές χρονικές στιγμές της Μεταπολίτευσης επηρεαζόμενες σε σημαντικό βαθμό από τον ιδεολογικό πολιτικό προσανατολισμό στελεχών και κομμάτων, το πολιτικό τους παρελθόν, αλλά και την δυναμική που ανέπτυξαν κατά την πρώτη περίοδο που ακολούθησε την πτώση του καθεστώτος των Συνταγματαρχών. Δεν πρέπει επίσης να παραγνωρίζεται το γεγονός ότι τα κόμματα της Μεταπολιτευτικής περιόδου, εστίασαν στην ανάγκη μιας ουσιαστικής τομής με το παρελθόν¹⁷¹. Η απόκλιση ορισμένων κομματικών σχηματισμών από τη συγκεκριμένη πρακτική εν πολλοίς σήμανε και την θνησιγένεια ή την περιθωριοποίησή τους, με χαρακτηριστικότερο παράδειγμα της συγκεκριμένης κατηγορίας την ΕΚ-ΝΔ, η οποία όντας το κόμμα με τα περισσότερα κοινά χαρακτηριστικά με την προδικτατορική περίοδο, εξαφανίστηκε πολύ σύντομα από το πολιτικό σκηνικό της χώρας.

2.2.1 Ο ρόλος των πολιτικών αρχηγών στην ανάδειξη των πολιτικών ελίτ

Στη συγκεκριμένη ενότητα θα αναλύσουμε το ρόλο των κομματικών αρχηγών, στην ανάδειξη των κομματικών τους ελίτ κατά την πρώτη αυτή μεταπολιτευτική περίοδο. Όπως είναι λογικό μεγαλύτερη έμφαση θα δοθεί στα δύο κόμματα εξουσίας, το ΠΑΣΟΚ και τη ΝΔ, τα οποία κατά

---

¹⁷⁰Σπουρδαλάκης Μ., *Για τη Θεωρία και τη Μελέτη των Πολιτικών Κομμάτων*, Εξάντας, Αθήνα, 1990, σελ. 170.

¹⁷¹Βερναρδάκης Χ., *Τα πολιτικά κόμματα στην Ελλάδα 1974-1985: Σχέσεις εκπροσώπησης και σχέσεις νομιμοποίησης στο φως του κοινωνικού και πολιτικού ανταγωνισμού*, Αθήνα, 1995, (αδημοσίευτη διδακτορική διατριβή), σελ. 48.

τη συγκεκριμένη περίοδο διαδραματίζουν και το σημαντικότερο ρόλο στο ελληνικό πολιτικό σύστημα.

Ξεκινώντας από τη ΝΔ, την επαύριο της πτώσης του δικτατορικού καθεστώτος, ο Κωνσταντίνος Καραμανλής κλήθηκε να αναλάβει τις τύχες της χώρας και να την οδηγήσει σε ένα σταθερό και σύγχρονο δημοκρατικό πολίτευμα. Δίχως άλλο η Ελλάδα βίωνε μια πολύ σημαντική κρίση την οποία όφειλε να αντιπαρέλθει και μάλιστα μέσα σ' ένα πολύ σύντομο χρονικό διάστημα. Η άνοδος του Καραμανλή προβλήθηκε και συντηρήθηκε στην ελληνική πολιτική σκηνή, υπό το πρίσμα της χαρισματικής ηγεσίας και του εθνικού ηγέτη που επιφορτιζόταν με την αναγκαιότητα της εγκαθίδρυσης ενός σταθερού και σύγχρονου δημοκρατικού πολιτεύματος¹⁷². Η στάση αυτή βρίσκεται σε άμεση συνάφεια με τις θεωρίες των ελίτ, αλλά και την άποψη που αναπτύσσεται ότι η χαρισματική ηγεσία αποτελεί ένα χαρακτηριστικό γνώρισμα που προκύπτει σε περιόδους κρίσεων¹⁷³.

Υπό αυτό το πρίσμα, η πρώτη φάση δημιουργίας και εξέλιξης της ΝΔ εν πολλοίς χαρακτηρίζεται από την επιβλητική προσωπικότητα του αρχηγού της και τις ανάγκες που ανέκυψαν για την οικοδόμηση του νέου πολιτεύματος. Αν και η ΝΔ αποτέλεσε τη συνέχεια της προδικτατορικής συντηρητικής παράταξης, είναι γεγονός ότι παρουσίασε σημαντικές διαφοροποιήσεις σε σχέση με το παρελθόν της. Οι διαφοροποιήσεις αυτές σε μεγάλο βαθμό εντοπίζονται στο επίπεδο του ιδεολογικού της προσανατολισμού και λιγότερο στο επίπεδο της οργάνωσης του κόμματος και της επιλογής των στελεχών, τουλάχιστον κατά την πρώτη μεταπολιτευτική περίοδο έως και το 1980, οπότε και αποχωρεί από την πρωθυπουργία και την αρχηγία του κόμματος, ο Κ. Καραμανλής προκειμένου να αναλάβει το αξίωμα του Προέδρου της Δημοκρατίας.

Αν και οι πρώτες προσπάθειες για την συγκρότηση οργάνων και μαζικής βάσης στο κόμμα αρχίζουν την ίδια περίοδο, είναι γεγονός ότι η συγκεκριμένη πρακτική δεν ενισχύθηκε ουσιαστικά ούτε από τον πρόεδρο του κόμματος, αλλά ούτε και από τα ισχυρά και προβεβλημένα στελέχη¹⁷⁴. Από τη μία τα ισχυρά τοπικά στελέχη εναντιώθηκαν στην προοπτική ένταξης των δικτύων τους σ' έναν κομματικό μηχανισμό, ο οποίος δεν θα ελεγχόταν από τους ίδιους, με την πλειοψηφία βουλευτών και πολιτευτών να υπονομεύουν τη συγκεκριμένη προσπάθεια¹⁷⁵. Από την άλλη ο ίδιος ο πρόεδρος της ΝΔ, αν και αναφερόταν

---

¹⁷² Pappas T., *Making Party Democracy in Greece*, MacMillan, London, 1999. σελ. 30-34.

¹⁷³ Mavrogordatos G., "The Greek Party System: a case of 'Limited but polarized pluralism'?", *West European Politics*, V.7, Routledge, London, 1984, σελ. 166-168.

¹⁷⁴ Βερναρδάκης Χ., *Τα πολιτικά κόμματα στην Ελλάδα 1974-1985...*, ό.π., σελ. 91-4

¹⁷⁵ Pappas T., *Making Party Democracy...*, ό.π. σελ.120-122 και 132-133

συχνά στην ανάγκη δημοκρατικής λειτουργίας του κόμματος η πραγματικότητα είναι ότι ούτε ο ίδιος υποστήριξε την συγκεκριμένη προοπτική¹⁷⁶.

Ο Καραμανλής αν και σημαντικά διαφοροποιημένος ως πολιτική προσωπικότητα σε σχέση με την περίοδο 1955-1963, σε ό,τι αφορά τη λειτουργία του κόμματος και τον σχηματισμό της κομματικής ελίτ ακολούθησε την συνταγή της προδικτατορικής συντηρητικής παράταξης. Ένα μεγάλο μέρος της ηγετικής πολιτικής ομάδας και του κύκλου των συνεργατών του, όπως επίσης και ένα σημαντικό μέρος της Κοινοβουλευτικής Ομάδας του κόμματος που εκλέχτηκε μετά τις εκλογές του Νοεμβρίου του 1974, αποτελούνταν από στελέχη της Εθνικής Ριζοσπαστικής Ένωσης (Ε.Ρ.Ε.)¹⁷⁷. Μ' αυτόν τον τρόπο προφανώς και θέλησε να διασφαλίσει την αναγκαία υποστήριξη –όπως υποστηρίζεται και μεταξύ των θεωριών των ελίτ- της πολιτικής ελίτ του κόμματος, μια υποστήριξη απαραίτητη τόσο για τη διατήρηση της ισχύς του μέσα στο κόμμα, όσο και για την ακόμα μεγαλύτερη υποστήριξή του από τα μέλη του κόμματος και το εκλογικό ακροατήριο.

Φυσικά η Κοινοβουλευτική Ομάδα της ΝΔ παρουσίαζε και ένα σημαντικό ποσοστό ανανέωσης σε σχέση με το παρελθόν¹⁷⁸, συνθήκη όμως εν πολλοίς αναμενόμενη λόγω της μεγάλης κοινοβουλευτικής πλειοψηφίας που κατάφερε να διασφαλίσει (220 βουλευτές) ως αποτέλεσμα του μεταβατικού χαρακτήρα των εκλογών του 1974, του εκλογικού συστήματος, αλλά και των διλημμάτων προ των οποίων ήρθε αντιμέτωπος ο λαός (το Καραμανλής ή τανκς αποτελεί χαρακτηριστικό παράδειγμα των συγκεκριμένων διλημμάτων), για την διασφάλιση του δημοκρατικού πολιτεύματος¹⁷⁹.

Πως όμως προκύπτει και που οφείλεται η ανανέωση αυτή; Μια σειρά από λόγους συνέβαλαν προς την συγκεκριμένη κατεύθυνση αν και πρέπει εξ' αρχής να διευκρινίσουμε ότι τα νέα αυτά στελέχη αν και αποτελούσαν μέλη της κομματικής ελίτ δεν αποτελούσαν μέλη της στενής ηγεσίας του κόμματος που πλαισιώναν τον αρχηγό της ΝΔ. Ένα από τα βασικά στοιχεία στα

---

¹⁷⁶ Όπως χαρακτηριστικά αναφέρει ο Παπαβλασόπουλος: «όταν ο Καραμανλής αναφέρεται προγραμματικά στην δημοκρατική οργάνωση του κόμματος, είναι προφανές ότι εξαιρεί τον εαυτό του από τους περιορισμούς που μια τέτοια λειτουργία συνεπάγεται. Ένα τέτοιο κόμμα θα μπορούσε να είναι η ΝΔ των επιγόνων του Καραμανλή, αλλά όχι η δική του». Παπαβλασόπουλος Ε., *Η ανασυγκρότηση του ελληνικού συντηρητισμού...*, ό.π., σελ. 238

¹⁷⁷ Lyrantzis C., "The rise of PASOK and the emergence of a new political personnel", στο Tzannatos Z. (eds.), *Socialism in Greece: the first years*, Gower, Aldershot, 1987, σελ. 114-115.

¹⁷⁸ Νικολακόπουλος Η., «Εκλογές και ψηφοφόροι, 1974-2004: παλιές ρήξεις και νέα ζητήματα», στο Featherstone K. (επιμ.), *Η πολιτική στην Ελλάδα...*, ό.π., σελ. 70

¹⁷⁹ Χαρακτηριστικά ως προς την πρώτη αυτή εκλογική αναμέτρηση είναι και τα όσα αναφέρει ο Βερναρδάκης: «Το 54% του Καραμανλή στις εκλογές του Νοεμβρίου του '74 αποτύπωνε κατά κύριο λόγο τη προτεραιότητα εκείνη της στιγμής για μετάβαση στη δημοκρατία και λιγότερο η συμπίκνωση των μονιμότερων κοινωνικών ή ταξικών χαρακτηριστικών. Επρόκειτο δηλ για στιγμιαία εκπροσώπηση». Βλ. σχετικά Βερναρδάκης Χ., *Τα πολιτικά κόμματα στην Ελλάδα 1974-1985...*, ό.π., σελ. 32.

οποία διαφαίνεται ομοφωνία μεταξύ των θεωρητικών των ελίτ είναι, ότι σε περιόδους έντονων κοινωνικών αλλαγών, κρίσεων ή και επαναστάσεων, ανανεώνεται ένα μεγάλο μέρος του πολιτικού προσωπικού εν πολλοίς ως αποτέλεσμα της ανάδειξης νέων κοινωνικών δυνάμεων, αλλά και ως αποτέλεσμα της ανάγκης για αποκοπή από το παρελθόν¹⁸⁰.

Η θέση αυτή βρήκε εφαρμογή και στην περίπτωση της ΝΔ και του ηγέτη της Κ. Καραμανλή. Στις πρώτες εκλογές του 1974 ο Κ. Καραμανλής ανέλαβε την αποκλειστική ευθύνη σε συνεργασία μ' έναν πολύ στενό κύκλο συνεργατών, για τον ορισμό των υποψηφίων για την ανάδειξη στο κοινοβουλευτικό αξίωμα. Ένας από τους σημαντικότερους λόγους που συνέβαλε προς την συγκεκριμένη κατεύθυνση είναι η επιθυμία του ηγέτη της συντηρητικής παράταξης να αποκλείσει στελέχη που προέρχονταν από τον ακροδεξιό χώρο, καθώς και στελέχη που είχαν συνεργαστεί με το καθεστώς των Συνταγματαρχών¹⁸¹. Η στάση αυτή συνδεόταν με την ανάγκη πλήρους αποκοπής του συντηρητικού χώρου από την δικτατορία, αλλά και τις πολιτικές συνθήκες που οδήγησαν σ' αυτήν τα χρόνια που προηγήθηκαν. Ενδεικτικό ως προς αυτό είναι και το γεγονός ότι στις πρώτες αυτές εκλογές του 1974 είναι πολύ περιορισμένη η εκπροσώπηση των απόστρατων αξιωματικών, μια επαγγελματική ομάδα που παραδοσιακά εκπροσωπούταν από την προδικτατορική ΕΡΕ (9% της κοινοβουλευτικής δύναμης το 1964) και η οποία στις εκλογές που ακολούθησαν το 1977 είχε σημαντική εκπροσώπηση στην Κ.Ο του κόμματος (με ποσοστό που κυμαίνεται μεταξύ 6% και 7%). Ένας δεύτερος παράγοντας που συνέβαλε προς την κατεύθυνση της ανανέωσης ήταν ο βιολογικός και συνδέεται με την ηλικιακή σύνθεση των στελεχών της ΕΡΕ. Όπως φαίνεται ήδη από την ηλικιακή σύνθεση των μελών της στις εκλογές του 1964 το 27% των κοινοβουλευτικών της στελεχών ξεπερνούσε τα 60 χρόνια¹⁸², κάτι που σημαίνει ότι το 1974 τα στελέχη αυτά ξεπερνούσαν τα 70 έτη, δημιουργώντας μια επιπλέον ανάγκη για ανανέωση των μελών της. Τέλος η τεράστια κοινοβουλευτική δύναμη της ΝΔ δεν μπορούσε παρά να συμβάλλει και προς την συγκεκριμένη κατεύθυνση.

Σε ό,τι αφορά πάντως τη λογική της ιστορικής ασυνέχειας στην περίπτωση της επιλογής των στελεχών της ΝΔ, αξίζει να αναφερθεί ότι η απορρόφηση της ακροδεξιάς Εθνικής Παράταξης (η οποία στις εκλογές του 1977 συγκέντρωσε το 6,82% των ψήφων και εξέλεξε πέντε βουλευτές)

---

¹⁸⁰ Βλ. σχετικά Putnam R., *The Comparative Study of Political Elites*, Prentice Hall, New Jersey, 1976, σελ. 66,-69, 166 και 190 και Eulau H., "Elite Analysis and Democratic Theory: the contribution of Harold D. Lasswell", στο Eulau H.- Czudnowski M.(eds.), *Elite Recruitment in Democratic Politics: Comparative studies across nations*, Sage, New York- London, 1976, σελ. 17-18.

¹⁸¹ Βούλγαρης Γ., *Η Ελλάδα από τη Μεταπολίτευση στη Παγκοσμιοποίηση*, Πόλις, Αθήνα, 2008. σελ. 240-250, Pappas T., *Making Party Democracy...*, ό.π. σελ. 73

¹⁸² Μεταξάς Α-Ι., «Βιοκοινωνική και πολιτισμική χαρτογραφία ...», ό.π., σελ. 23-24.

που ξεκίνησε το 1978 και ολοκληρώθηκε το 1981, όπως και των περισσότερων στελεχών της, είχε σαν αποτέλεσμα η ΝΔ να φανερώνει την εικόνα της προδικτατορικής Δεξιάς. Μια κίνηση που φάνηκε να την απομακρύνει από τον μεσαίο χώρο στον οποίο είχε επενδύσει κατά τα πρώτα μεταπολιτευτικά χρόνια (μια εξέλιξη που δεν μπορούσε να αποφευχθεί παρά την προσχώρηση στο κόμμα ορισμένων κεντρικών στελεχών)¹⁸³. Η συγκεκριμένη εξέλιξη, φανερώνει ότι η αρχική απομάκρυνση από ορισμένα χαρακτηριστικά του παρελθόντος δεν αποτελούσε παρά μια στρατηγική επιλογή που υπαγόρευαν οι συνθήκες της πρώτης μεταπολιτευτικής περιόδου. Μάλιστα, στην περίπτωση της αρχηγίας του Ε. Αβέρωφ, η αλλαγή αυτή είναι ιδιαίτερα εμφανής και σε επίπεδο πολιτικού λόγου, όπου εν αντιθέσει με τον Κ. Καραμανλή και τον Γ. Ράλλη, παρουσιάζεται μια συντηρητική στροφή προς τον αντικομμουνισμό, την κινδυνολογία και το εμφυλιοπολεμικό κλίμα¹⁸⁴.

Από την ανάλυση που προηγήθηκε γίνεται σαφές ότι κατά την πρώτη αυτή Μεταπολιτευτική περίοδο, η ΝΔ και ειδικότερα ο αρχηγός της Κωνσταντίνος Καραμανλής προσπάθησε να προβεί στην ανανέωση της πολιτικής ελίτ του κόμματος, μια προσπάθεια η οποία όμως έμεινε ημιτελής. Αν και το ποσοστό των νεοεκλεγέντων στελεχών ανανεώθηκε σε σημαντικό βαθμό μια σειρά από παράγοντες ακύρωνε τη συγκεκριμένη προσπάθεια, όπως η ισχυρή παρουσία των τοπικών στελεχών της προδικτατορικής περιόδου, η διατήρηση των πολιτικών τζακιών (όπως θα έχουμε την ευκαιρία να διαπιστώσουμε και στο επόμενο κεφάλαιο), αλλά και η συντηρητική στροφή, κυρίως με την άνοδο του Ε. Αβέρωφ στην αρχηγία του κόμματος. Καταληκτικά θα μπορούσαμε να υποστηρίξουμε ότι η ανανέωση αυτή στην πολιτική ελίτ της ΝΔ, ήταν περισσότερο συγκυριακή και όχι αποτέλεσμα αλλαγής της νοοτροπίας κατά την πρώτη αυτή περίοδο της αποκατάστασης του δημοκρατικού πολιτεύματος.

Την πτώση της δικτατορίας των Συνταγματαρχών ακολούθησε και η δημιουργία του ΠΑΣΟΚ με ηγέτη το άλλοτε στέλεχος της ΕΚ, Ανδρέα Παπανδρέου. Αν και ο Α. Παπανδρέου αναδείχτηκε και αυτός ως χαρισματική προσωπικότητα της Μεταπολίτευσης, είναι γεγονός ότι ο τρόπος εξέλιξης της οργάνωσης του κόμματος και της ανάδειξης των στελεχών του, παρουσιάζει σημαντικές διαφοροποιήσεις σε σχέση με εκείνη της ΝΔ. Η κυριαρχία του Παπανδρέου στο κόμμα αν και εν πολλοίς ολοκληρωτική, όπως και στην περίπτωση του Καραμανλή, είναι γεγονός ότι υπήρξε σαφώς πολύ λιγότερο ομαλή.

Η δημιουργία του ΠΑΣΟΚ προέκυψε από τη συμφωνία δημιουργίας του κόμματος μεταξύ των αντιστασιακών οργανώσεων του Πανελλήνιου Αγωνιστικού Κινήματος (Π.Α.Κ.) και της

---

¹⁸³ Νικολακόπουλος Η., «Εκλογές και ψηφοφόροι, 1974-2004...», ό.π., σελ. 72

¹⁸⁴ Μαυρή Γ., *Οι κοινωνικές συντεταγμένες...*, ό.π., σελ. 145.

Δημοκρατικής Άμυνας (Δ.Α.), με την πρώτη να αποτελεί τον κυρίαρχο σχηματισμό. Πέρα όμως από τις συγκεκριμένες οργανώσεις, κάτω από την σκέπη του κόμματος συνυπήρξαν και πολλές ακόμα τάσεις, όπως στελέχη της Ένωσης Κέντρου που προέρχονταν από την αριστερή της πτέρυγα και τα οποία μεταπολιτευτικά συνασπίστηκαν με τον Α. Παπανδρέου, μέλη άλλων αντιστασιακών οργανώσεων, ανεξάρτητα μέλη της παραδοσιακής αριστεράς, καθώς και τροτσκιστικές τάσεις¹⁸⁵.

Η αρχικά ομαλή συνύπαρξη όλων αυτών των τάσεων ευνοήθηκε από τις συνθήκες που προηγήθηκαν των πρώτων εκλογών του 1974. Ο πρώτος από τους παράγοντες που συνέβαλε προς την συγκεκριμένη κατεύθυνση ήταν το πολύ σύντομο χρονικό διάστημα που μεσολάβησε μεταξύ πτώσης του καθεστώτος και εκλογών, καθώς και η απουσία ουσιαστικής διαπραγμάτευσης μεταξύ των πολιτικών ελίτ, με τον Κ. Καραμανλή να αποτελεί των αποκλειστικό διαχειριστή της μεταβατικής διαδικασίας¹⁸⁶. Το δεύτερο σημείο σχετίζεται με την αδυναμία ανάπτυξης οργανωμένων μαζικών βάσεων και δομών στα κόμματα εν πολλοίς λόγω του πολύ σύντομου χρονικού διαστήματος που μεσολάβησε μέχρι τις πρώτες εκλογές. Ο τρίτος ήταν η αρχική ιδεολογική τοποθέτηση του ΠΑΣΟΚ, όπου βαρύτητα δόθηκε στην επικράτηση ενός σοσιαλιστικού πολιτικού λόγου με εν πολλοίς ακραίες θέσεις σε μια σειρά από ζητήματα, τα οποία καθιστούσαν το ΠΑΣΟΚ ένα κόμμα το οποίο απευθυνόταν σε συγκεκριμένο εκλογικό ακροατήριο. Άλλωστε δεν πρέπει να παραγνωρίζουμε το γεγονός ότι οι πρώτες αυτές εκλογές διεξήχθησαν κάτω από συγκεκριμένα διλήμματα όπως αναφέραμε και παραπάνω και υπό το φόβο του παρελθόντος. Η κατάσταση αυτή σε μεγάλο βαθμό συνέβαλε έστω και προσωρινά στην άμβλυνση των όποιων διαφορών και την ομαλή διαμόρφωση των σχέσεων στο εσωτερικό του κόμματος. Υπό αυτό το πρίσμα η κύρια στοχοθεσία του ΠΑΣΟΚ και του ηγέτη του, ήταν η δημιουργία ενός νέου κόμματος με συγκεκριμένες ιστορικές καταβολές παρουσιάζοντας μια ενδιάμεση κατάσταση μεταξύ συνέχειας και ασυνέχειας με το παρελθόν¹⁸⁷.

Η κατάσταση αυτή διαφοροποιήθηκε σημαντικά την επαύριο των πρώτων εκλογών. Το χαμηλό ποσοστό στις πρώτες εκλογές του κόμματος είχε σαν αποτέλεσμα να αναγκάσει τον πρόεδρο του κινήματος να αλλάξει την πολιτική του στάση ακολουθώντας μια πιο πολυσυλλεκτική προσέγγιση, υιοθετώντας παράλληλα περισσότερο μετριοπαθείς θέσεις.

---

¹⁸⁵ Παππάς Τ., *Το Χαρισματικό Κόμμα: ΠΑΣΟΚ, Παπανδρέου, Εξουσία*, Πατάκης, Αθήνα, 2008, σ.56-57 και Kariotis T., "The Rise and the Fall of the Green Sun", στο Kariotis Th. (eds.), *The Greek Socialist Experiment: Papandreou's Greece 1981-1989*, Pella, New York, 1992, σελ.12

¹⁸⁶ Βλ. σχετικά Karakatsanis N., *The politics of Elite Transformation: the consolidation of Greek democracy in theoretical perspective*, Praeger, Westport, 2001, σελ. 7-8 και 72.

¹⁸⁷ Κοπριανός Π., «Συγκρότηση και λειτουργία του κομματικού πεδίου στην...», ό.π., σελ. 106.

Παράλληλα, η οργανωτική ανάπτυξη του κόμματος έφερε στην επιφάνεια από συγκεκριμένες κομματικές ομάδες και στελέχη το διακηρυγμένο αίτημα του προέδρου κατά τους πρώτους μήνες της μεταπολίτευσης για εσωκομματική δημοκρατία και ισχυρό ρόλο της οργάνωσης. Μια εξέλιξη όμως, η οποία βρισκόταν σε αντίθετη τροχιά με την πραγματική στοχοθεσία του προέδρου του ΠΑΣΟΚ για ισχυρό έλεγχο του κόμματος από τον ηγέτη του, και την υλοποίηση συγκεκριμένης τακτικής για την κατάκτηση της εξουσίας. Προκειμένου λοιπόν, για την επίτευξη του συγκεκριμένου στόχου ήταν απαραίτητος ο έλεγχος των διαφορετικών τάσεων που εμφιλοχωρούσαν μέσα στο κόμμα¹⁸⁸. Άλλωστε η προοπτική της δημοκρατικής οργάνωσης του κόμματος ερχόταν σε αντίθεση και με στελέχη του ίδιου του κινήματος όπως οι παλαιοκομματικοί, αλλά και ένα μέρος του ΠΑΚ, οι οποίοι επιθυμούσαν μια χαλαρή οργάνωση συσπειρωμένη γύρω από μια χαρισματική ηγεσία, καθώς μια τέτοια δομή θα παρέμενε πολύ πιο δεκτική στις παραδοσιακές μεθόδους άντλησης ψήφων και ανάδειξης της κομματικής ελίτ¹⁸⁹.

Δεν πρέπει άλλωστε να παραγνωρίζουμε ότι ο πρόεδρος του ΠΑΣΟΚ ήταν εκείνος ο οποίος κατά τις πρώτες εκλογές του 1974, σε συνεργασία με έναν μικρό αριθμό στελεχών της παλιάς ΕΚ, επέλεξαν τους υποψηφίους που θα εκπροσωπούσαν το κόμμα στις εκλογές. Μάλιστα στην όλη διαδικασία σημαντικό κριτήριο στρατολόγησης των στελεχών δεν αποτελούσε η ιδεολογική τους κατάρτιση, αλλά η εκλογική τους απήχηση στις τοπικές κοινωνίες. Παράλληλα σημαντικό κριτήριο αποτελούσε και η σχέση των υποψηφίων με τον αρχηγό του κόμματος. Οι μοναδικές περιπτώσεις στις οποίες τα κριτήρια στρατολόγησης ξέφευγαν από τα όσα αναφέρθηκαν παραπάνω, είχαν να κάνουν με την δυσκολία του νεοσύστατου κόμματος να συμπληρώσει τα ψηφοδέλτιά του με υποψηφίους σε ορισμένες περιοχές¹⁹⁰.

Οι διαφωνίες αυτές είχαν σαν αποτέλεσμα να υπάρξουν τα πρώτα ρήγματα στο εσωτερικό του κόμματος ήδη από τις αρχές του 1975, με αφορμή τον έλεγχο του κόμματος από τον Α. Παπανδρέου και την αλλαγή στην στρατηγική του. Η μονομερής απόφασή του να διαλύσει την προσωρινή ΚΕ και να συγκαλέσει συνέδριο, καθώς και οι αποφάσεις του Συνεδρίου αυτού που πραγματοποιήθηκε το καλοκαίρι του ίδιου έτους, οδήγησαν στις πρώτες διαγραφές (35 συνολικά μελών της ΚΕ, του μοναδικού αιρετού οργάνου του κόμματος) και αποχωρήσεις και πιο συγκεκριμένα της ΔΑ, ενός εκ των δύο συνιδρυτών του ΠΑΣΟΚ. Η βασικότερη αιτία που

---

¹⁸⁸Ifantis K., "From factionalism to autocracy: PASOK's de-radicalization during the regime transition of the 1970's", *Democratization*, V.2, Routledge, London, 1995, σελ. 83.

¹⁸⁹Σπουρδαλάκης Μ., *ΠΑΣΟΚ: Δομή, εσωκομματικές κρίσεις και συγκέντρωση εξουσίας*, Εξάντας, Αθήνα, 1988, σελ. 127.

¹⁹⁰ Παπιάς Τ., *Το Χαρισματικό Κόμμα...*, ό.π., σελ. 133

οδήγησε στη συγκεκριμένη εξέλιξη ήταν η επιθυμία των στελεχών της ΔΑ για άμεση εκλογή των στελεχών στα κομματικά όργανα και όχι ο διορισμός τους, όπως επιθυμούσε ο Α. Παπανδρέου. Την επόμενη χρονιά ξέσπασε η δεύτερη μεγάλη κρίση στο ΠΑΣΟΚ όπου αρχικά οδηγήθηκε στην αποχώρηση από το κόμμα η τροτοκιστική του τάση, η οποία αν και περιορισμένη αριθμητικά, κατείχε σημαντική ιδεολογική απήχηση¹⁹¹. Ακολούθως στα τέλη του 1976 και πάλι με αφορμή τον έλεγχο του κόμματος διαγράφηκαν πολλά στελέχη της ηγετικής ομάδας της ΠΑΣΠ, αλλά και στελέχη του ΠΑΚ εξωτερικού¹⁹². Τέλος, το καλοκαίρι του 1980 διαγράφηκε το μεγαλύτερο μέρος της οργάνωσης της Θεσσαλονίκης, ολοκληρώνοντας μ' αυτόν τον τρόπο ο Α. Παπανδρέου την πλήρη επιβολή του πάνω στο κόμμα.

Οι συγκεκριμένες κρίσεις αν και αποτέλεσαν την εξάλειψη της οποιασδήποτε πιθανότητας δημιουργίας ενός δημοκρατικά οργανωμένου κόμματος, παρ' όλα αυτά, είχαν θετικό αντίκτυπο στην πορεία του κόμματος προς την κατάκτηση της εξουσίας¹⁹³. Ο Α. Παπανδρέου χάρη στις παραπάνω ενέργειες διασφάλισε με τον πλέον σίγουρο τρόπο τον απόλυτο έλεγχο του κόμματος και των οργάνων του, μέσω του διορισμού έμπιστών στον ίδιο στελεχών¹⁹⁴. Η ολοκλήρωση του ελέγχου του κόμματος σήμανε και τις πρώτες προσπάθειες για αλλαγή του χαρακτήρα του ΠΑΣΟΚ, τόσο σε ιδεολογικό όσο και σε οργανωτικό επίπεδο.

Οι εκλογές του 1977 και η ανάδειξη του ΠΑΣΟΚ στη θέση της αξιωματικής αντιπολίτευσης με διπλάσια σχεδόν ποσοστά σε επίπεδο ψήφων (από 13.6% σε 25.3%), αλλά και με μια μεγάλη πλέον κοινοβουλευτική δύναμη η οποία αριθμούσε 93 μέλη, αποτέλεσαν μια σαφή ένδειξη επαλήθευσης των πρωτοβουλιών του Α. Παπανδρέου. Η υιοθέτηση πιο μετριοπαθών θέσεων σε μια σειρά από θέματα, αλλά και η εστίαση στην οργανωτική ανάπτυξη του κινήματος, αποτέλεσαν τις δύο σημαντικότερες πρωτοβουλίες για την κατάκτηση της εξουσίας. Επιπρόσθετα, οι εκλογές του 1977 συνέβαλαν στην πολύ μεγάλη ανανέωση της πολιτικής ελίτ του ΠΑΣΟΚ, αλλά και του κοινοβουλίου γενικότερα, καθώς στις περισσότερες των περιπτώσεων τα νέα αυτά στελέχη εκλέγονταν για πρώτη φορά στο συγκεκριμένο αξίωμα.

Προκειμένου για την επίτευξη του στόχου της κατάκτησης της εξουσίας, το ΠΑΣΟΚ προέβη σε ιδεολογικές και πολιτικές μετατοπίσεις σε σχέση με τα προηγούμενα χρόνια¹⁹⁵. Πλέον η διαιρετική τομή δεξιάς/αντιδεξιάς συνιστά το κυρίαρχο θεωρητικό υπόβαθρο της παράταξης για την κατάκτηση της εξουσίας. Μέσω της συγκεκριμένης ερμηνευτικής προσέγγισης το

¹⁹¹ Σπουρδαλάκης Μ., *ΠΑΣΟΚ: Δομή εσωκομματικές κρίσεις...*, ό.π., σελ. 189-90

¹⁹² Παπιάς Τ., *Το Χαραismaticό Κόμμα...*, ό.π., σελ. 56-57

¹⁹³ Χαραλάμπης Δ., *Πελατειακές σχέσεις και λαϊκισμός...*, ό.π., σελ.308.

¹⁹⁴ Petras J., "The Contradictions of Greek Socialism", στο Kariotis Th. (eds.), *The Greek Socialist...*, ό.π., σελ. 104.

¹⁹⁵ Σπουρδαλάκης Μ., *ΠΑΣΟΚ: Δομή εσωκομματικές κρίσεις...*, ό.π., σελ. 250.

ΠΑΣΟΚ αρχικά κατάφερε να πλήξει και ουσιαστικά να εξαφανίσει από το πολιτικό σκηνικό την ΕΚ-ΝΔ (που πλέον είχε μετονομαστεί σε ΕΔΗΚ) κατηγορώντας την για δεξιά πολιτική και στη συνέχεια να καταλάβει το ίδιο το ΠΑΣΟΚ το χώρο του Κέντρου δημιουργώντας και διευρύνοντας μ' αυτόν τον τρόπο την δεξαμενή των ψηφοφόρων του¹⁹⁶. Την τακτική αυτή που ο Μοσχονάς ονόμασε «κεντρόφυγο κεντρισμό»¹⁹⁷, την εντοπίζουμε όχι μόνο σε ιδεολογικό επίπεδο, αλλά και σε επίπεδο στελεχών, καθώς το ΠΑΣΟΚ προσπάθησε να εντάξει στο δυναμικό του ορισμένα από τα επιφανέστερα στελέχη του Κέντρου. Φυσικά η όλη διαδικασία ολοκληρώθηκε με τις εκλογές του 1981, οπότε και την κορυφή του ψηφοδελτίου Επικρατείας του ΠΑΣΟΚ καταλαμβάνει ο πρώην πρόεδρος της ΕΚ-ΝΔ Γ. Μαύρος. Η διεύρυνση αυτή ελάχιστο αντίκτυπο είχε στις θέσεις του κινήματος σύμφωνα με τον αρχηγό του, αλλά αντίθετα μέσω του συγκεκριμένου τρόπου επιτυγχάνονταν η μεγαλύτερη προσέγγιση των μαζών στον δρόμο προς την εξουσία¹⁹⁸. Ακόμα όμως και στο επίπεδο του προφίλ των ελίτ του κόμματος ελάχιστος επηρεασμός υπήρξε δεδομένου του πολυσυλλεκτικού χαρακτήρα των συγκεκριμένων στελεχών, αλλά και του γεγονότος ότι υπήρξε σημαντική διεύρυνση και από τα αριστερά του κόμματος¹⁹⁹.

Παράλληλα, σε ιδεολογικό επίπεδο και πέρα από την διαιρετική τομή δεξιάς/αντιδεξιάς, ο πολιτικός λόγος του κόμματος και του αρχηγού του, κυριαρχείται από έναν άκρατο λαϊκισμό, ο οποίος θα στιγματίσει την κυβέρνηση του ΠΑΣΟΚ καθ' όλη τη δεκαετία του '80. Μέσω της συγκεκριμένης εκφοράς του πολιτικού λόγου, το ΠΑΣΟΚ θα καταφέρει να διασφαλίσει την απαραίτητη εκλογική υποστήριξη από ευρύτατα κοινωνικά στρώματα²⁰⁰. Επιπρόσθετα, μέσω του λαϊκισμού επετεύχθη η ταχεία απορρόφηση των δυνάμεων του Κέντρου, ενώ συνέβαλε στην ουσιαστική ομαδοποίηση του αντιδεξιού ρεύματος²⁰¹, δημιουργώντας ένα

---

¹⁹⁶ Μοσχονάς Γ., «Η Διαιρετική τομή δεξιάς- αντιδεξιάς στη μεταπολίτευση (1974-1990): το περιεχόμενο της τομής και όψεις της στρατηγικής των κομμάτων του «αντιδεξιού υποσυστήματος», στο Δεμερτζής Ν (επιμ.), *Η Ελληνική Πολιτική Κουλτούρα Σήμερα*, Οδυσσέας, Αθήνα, 1995, σελ. 174-179.

¹⁹⁷ Τον όρο «κεντρόφυγο κεντρισμό» ο Μοσχονάς περιγράφει ως εξής: «Δίπλα στον κεντρικό προσανατολισμό, στραμμένο προς της κεντρώα συγκέντρωση εκλογέων, εκδηλώνονται, ξετυλίγονται και αναπτύσσονται κεντρόφυγες κινήσεις ή τακτικές, ρητές και υπαινικτικές, οι οποίες -χάρη στη δεξιολογία της επιτελικής ομάδας του ΠΑΣΟΚ- αντί να εξουδετερώσουν τον κεντρικό προσανατολισμό του λειτουργούν συμπληρωματικά». Μάλιστα σύμφωνα με τον συγγραφέα η συγκεκριμένη τακτική εντοπίζεται και κατά την πρώτη περίοδο διακυβέρνησης του κόμματος αναφέροντας ότι: «Η σύνθετη αυτή ισορροπιστική στρατηγική επιτρέπει στον Σοσιαλιστικό πόλο, ιδιαίτερα κατά την περίοδο που κυβερνά η χώρα, να περιορίσει το υψηλό εκλογικό και πολιτικό κόστος της μετριοπάθειας και να μειώσει την απόσταση ανάμεσα στα υπεσχημένα και στην «εκκρεμότητα της πραγμάτωσής τους».

¹⁹⁸ Σπουρδαλάκης Μ., *ΠΑΣΟΚ: Δομή εσωκομματικές κρίσεις...*, ό.π., σελ. 235-236.

¹⁹⁹ Βλ. σχετικά Τσαούσης Δ.Γ., «Εκλογές και πολιτική παράδοση», ό.π., σελ. 79-81.

²⁰⁰ Lyrintzis C., «PASOK in Power: From 'Change' to Disenchantment», στο Glogg R., *Greece, 1981-89...*, ό.π., σελ. 30.

²⁰¹ Βούλαρης Γ., *Η Ελλάδα από τη Μεταπολίτευση...*, ό.π., σελ. 250-263.

πολυσυλλεκτικό και αταξικό εκλογικό ακροατήριο «μη προνομιούχων», το οποίο στρεφόταν ενάντια στις κυρίαρχες πολιτικές και οικονομικές ελίτ²⁰². Δεν πρέπει άλλωστε να παραγνωρίζουμε ότι σε θεωρητικό επίπεδο τουλάχιστον ο λαϊκισμός δεν συνιστά παρά το άλλο άκρο του ελιτισμού²⁰³. Η πρακτική αυτή της εξίσωσης των «μη προνομιούχων τάξεων», συνεισέφερε στην απόκρυψη των αντιφάσεων του προγράμματος του ΠΑΣΟΚ, το οποίο σε πολλές περιπτώσεις υποσχόταν σε διαφορετικές κοινωνικές ομάδες, την ικανοποίηση αντικρουόμενων συμφερόντων²⁰⁴. Μάλιστα η επικράτηση αυτή του πολιτικού λόγου, εντοπίζεται και σε επίπεδο πολιτικής επικοινωνίας, όπου πλέον τα αριστερά σύνθηματά της πρώτης περιόδου βαθμιαία περιορίζονται και τελικά μέχρι τις εκλογές του 1981, εξαλείφονται πλήρως (με μοναδική εξαίρεση το σύνθημα «Αλλαγή» το οποίο διατηρείται καθ' όλη την πρώτη αυτή περίοδο της Μεταπολίτευσης)²⁰⁵.

Στις εκλογές του 1981 το ΠΑΣΟΚ ανέλαβε την εξουσία, την οποία θα διατηρήσει έως και τις εκλογές του 1989. Η συγκεκριμένη εξέλιξη κάθε άλλο παρά επηρέασε το συγκεντρωτικό τρόπο διοίκησης του κόμματος από τον αρχηγό του, παρά την τεράστια οργανωτική του ανάπτυξη και την μαζικοποίησή του. Ο αρχηγός του ΠΑΣΟΚ, κατά τη δεκαετία του '80 ακολούθησε μια έντονα αντιφατική πολιτική ως προς τον τρόπο προβολής του έργου της κυβέρνησης. Από τη μία πλευρά ο λαϊκισμός αποτέλεσε το κύριο χαρακτηριστικό της διακυβέρνησής του, το οποίο μάλιστα αναδείχτηκε ως κύριο όπλο για την επανεκλογή του ΠΑΣΟΚ το 1985²⁰⁶, καλύπτοντας μ' αυτόν τον τρόπο την μη υλοποίηση συγκεκριμένων δεσμεύσεων που είχε αναλάβει κατά την πρώτη κυβερνητική του θητεία. Από την άλλη ακολούθησε μια ιδιαίτερα ελιτίστικη προσέγγιση ως προς την «αδιαμφισβήτητη» ικανότητα των στελεχών του να αντιμετωπίσουν τα προβλήματα της χώρας. Σύμφωνα με τη συγκεκριμένη προσέγγιση τα στελέχη και οι υπουργοί της κυβέρνησης ήταν εκείνοι που «αναντίρρητα» διέθεταν την απαραίτητες ικανότητες και γνώσεις για να διασφαλίσουν τις αναγκαίες κοινωνικές αλλαγές²⁰⁷, εν πολλοίς δικαιολογώντας μέσω του συγκεκριμένου επιχειρήματος, την έλλειψη δημοκρατικής συμμετοχής, τόσο σε εσωκομματικό επίπεδο όσο και σε επίπεδο κοινωνίας.

---

²⁰² Hayward J., "The populist challenge to elitist democracy in Europe", στο Hayward J. (eds.), *Elitism, populism and European politics*, Oxford University Press, Oxford, 1996, σ. 25-26.

²⁰³ Canovan M., *Populism*, Harcourt Brace, New York, 1981, σελ. 294.

²⁰⁴ Lyrantzis C., "PASOK in Power...", ό.π., σελ. 30 και Lyrantzis C., "The Changing Party System...", ό.π., σελ. 274.

²⁰⁵ Kariotis T., "The Rise and the Fall of the Green Sun...", ό.π., σελ. 13.

²⁰⁶ Βούλγαρης Γ., *Η Ελλάδα από τη Μεταπολίτευση...*, ό.π., σελ. 98

²⁰⁷ Pappas P., "The eighteenth October of Andreas Papandreou" στο Kariotis Th.(eds.),..., ό.π., σελ. 67-68

Ακόμα όμως και κάτω από αυτές τις συνθήκες το κόμμα αποκτάει συγκεκριμένες λειτουργίες κατά την πρώτη αυτή περίοδο διακυβέρνησης και μάλιστα ιδιαίτερα σημαντικές. Οι λειτουργίες αυτές δεν σχετίζονται βέβαια τόσο με την εσωκομματική δημοκρατία στο κόμμα, αλλά με τους μηχανισμούς εκείνους που συμβάλλουν στην αναπαραγωγή και διατήρησή του στην εξουσία. Λεπτομερέστερα, όπως είχαμε τη δυνατότητα να διαπιστώσουμε και νωρίτερα- και σε αντίθεση με τα όσα υποστήριζαν όσο ήταν στην αντιπολίτευση τα στελέχη του ΠΑΣΟΚ και ο αρχηγός του-, το κόμμα κάθε άλλο παρά προσπάθησε να εξαλείψει τις πελατειακές σχέσεις που για δεκαετίες ολόκληρες (ή καλύτερα από συγκροτήσεως του ελληνικού κράτους) διαδραματίζαν πολύ σημαντικό ρόλο στην αναπαραγωγή των πολιτικών ελίτ²⁰⁸. Αυτό που γρήγορα έγινε κατανοητό από τον Α. Παπανδρέου ήταν ότι για να διατηρηθεί το ΠΑΣΟΚ στην εξουσία έπρεπε να εμμένει στη λογική των πελατειακών σχέσεων και παράλληλα να τις επεκτείνει, μια πρακτική που συνιστούσε τον ασφαλέστερο τρόπο για την διατήρηση της εξουσίας²⁰⁹ και την οποία το ΠΑΣΟΚ αναμφίβολα ακολούθησε με μεγάλη επιτυχία.

Επιπρόσθετα, η τάση της ενίσχυσης του αρχηγού κατά τη διάρκεια της δεκαετίας του '80 υποβοηθήθηκε και από την αλλαγή στον τρόπο εκλογής των βουλευτών των κομμάτων, μια πρακτική που υιοθετήθηκε από το ΠΑΣΟΚ όταν ανήλθε στην εξουσία. Η κατάργηση του σταυρού προτίμησης για την ανάδειξη των βουλευτών και η υιοθέτηση της λίστας προτίμησης, σύστημα με το οποίο διενεργήθηκαν οι εκλογές του 1985 και μόνο, συνέβαλλαν προς αυτήν την κατεύθυνση. Η λύση αυτή που υιοθετήθηκε ως αντίβαρο για την αντιμετώπιση των πελατειακών σχέσεων σε τοπικό επίπεδο κάθε άλλο παρά εξυπηρέτησε τον σκοπό της. Ο Παπανδρέου απέκτησε ακόμα ισχυρότερο ρόλο στην ανάδειξη των υποψηφίων, ενώ όπως είναι λογικό κάτι τέτοιο δεν θα μπορούσε παρά να αυξήσει την εξάρτηση των στελεχών του από τον ίδιο²¹⁰ (μια εξάρτηση που ούτως ή άλλως υφίστατο), καθώς πιθανές αντιδράσεις θα μπορούσαν να σημάνουν την χαμηλότερη τοποθέτηση στη λίστα εκλογής²¹¹, ενώ παράλληλα ο συγκεκριμένος τρόπος διενέργειας της εκλογικής αναμέτρησης συνέβαλλε στην περαιτέρω γραφειοκρατικοποίηση του κόμματος²¹². Στο ίδιο πλαίσιο η υιοθέτηση της λίστας προτίμησης είχε σαν αποτέλεσμα κατά τη συγκεκριμένη εκλογική αναμέτρηση να παρατηρείται ο

---

²⁰⁸ Για την αναπαραγωγή των τζακιών κατά τον 19^ο αιώνα βλ. σχετικά την ανάλυση του Λυριντζή για την περίπτωση του νομού Αχαΐας στο Λυριντζής Χ., *Το Τέλος των «Τζακιών»: κοινωνία και πολιτική στην Αχαΐα του 19^{ου} αιώνα*, Θεμέλιο, Αθήνα, 1991.

²⁰⁹ Pappas P., "The eighteenth October of Andreas Papandreou" στο Kariotis Th.(eds.),..., ό.π., σελ. 54

²¹⁰ Macridis R., *Η Ελληνική Πολιτική στο Σταυροδρόμι...*, ό.π., σελ. 111-112.

²¹¹ Limberes N., "The Greek Election of 1985: A socialist entrenchment, *West European Politics*, V.9, Routledge, London, 1986, σελ. 144.

²¹² Δώδου Δ., «Η κατάργηση του σταυρού προτίμησης και η καθιέρωση της λίστας», *Επιθεώρηση Πολιτικής Επιστήμης*, Τύπος Ελλάς, τ.2, Αθήνα, 1982, σελ. 61-62.

χαμηλότερος βαθμός ανανέωσης των πολιτικών ελίτ, ενώ παράλληλα ελάχιστες μεταβολές υπήρξαν και στο δημογραφικό προφίλ των βουλευτών, όπως θα έχουμε τη δυνατότητα να διαπιστώσουμε και παρακάτω (ενότητα 2.2.5).

Εξίσου όμως σημαντικό ρόλο διαδραμάτισαν τόσο το κόμμα όσο και τα μέλη του στον τρόπο διεξαγωγής των προεκλογικών εκστρατειών, καθώς η δεκαετία του '80 αποτέλεσε την απαρχή της εμπορευματοποίησης και της «αμερικανοποίησης» τους, όπως είδαμε και νωρίτερα. Οι οργανώσεις του κόμματος, οι οποίες υπολειπουργούσαν χωρίς να διαθέτουν συγκεκριμένες αρμοδιότητες, κατά την διάρκεια των προεκλογικών περιόδων αποκτούσαν έντονη κινητικότητα. Συνιστούσαν τη βασική μηχανή του κόμματος για την υλοποίηση και την προβολή της προεκλογικής εκστρατείας, αλλά και την προσέλκυση ψηφοφόρων²¹³, μια διαδικασία η οποία βαθμιαία είχε αρχίσει να κυριαρχείται από την εποχή της εικόνας, τους ειδικούς της πολιτικής επικοινωνίας και των δημοσίων σχέσεων, καθώς και του πολιτικού μάρκετινγκ²¹⁴.

Την νέα αυτή δυναμική της πολιτικής επικοινωνίας και των ΜΜΕ στον χώρο της πολιτικής και ιδιαίτερα στον τρόπο ελέγχου και διατήρησης της εξουσίας, αντιλήφθηκε πολύ γρήγορα ο πρόεδρος του ΠΑΣΟΚ (μια αντίληψη που δεν μπορεί παρά να σχετίζεται με την πολυετή παραμονή του στο εξωτερικό και ιδιαίτερα στην Αμερική όπου ο ρόλος της επικοινωνίας στην πολιτική ήταν πολύ σημαντικός ήδη από την δεκαετία του 1950). Στη βάση αυτή μπορεί να αιτιολογηθεί σε πολύ μεγάλο βαθμό ο ασφυκτικός έλεγχος από την πλευρά του ΠΑΣΟΚ των ραδιοτηλεοπτικών Μέσων, που μέχρι τότε βρίσκονταν κάτω από την αποκλειστική λειτουργία του κράτους. Όπως άλλωστε τονίζει χαρακτηριστικά και ο Πεσμαζόγλου²¹⁵ «ο έλεγχος των ΜΜΕ και ο έλεγχος των μαζικών οργανώσεων αποτελούσαν δύο παράλληλες επιχειρήσεις».

2.2.2 Η οργανωτική ανάπτυξη και η εσωκομματική λειτουργία των κομμάτων

Η δεύτερη από τις παραμέτρους που συνέβαλε στην ανάδειξη των πολιτικών ελίτ της περιόδου, ήταν η οργανωτική ανάπτυξη και η ενδυνάμωση της εσωκομματικής λειτουργίας των κομμάτων. Το «σύνδρομο της οργάνωσης» εκδηλώνεται κατ' αρχάς στα κόμματα της Αριστεράς και στη συνέχεια εξαπλώνεται και στα υπόλοιπα κόμματα, όπως η ΝΔ²¹⁶. Σε άμεση

---

²¹³ Βαμβακάς Β., *Εκλογές και Επικοινωνία στην Μεταπολίτευση...*, ό.π., σελ. 93.

²¹⁴ Σπουρδαλάκης Μ., *ΠΑΣΟΚ: Δομή εσωκομματικές κρίσεις...*, ό.π., σελ. 268-270.

²¹⁵ Pesmazoglou "The 1980s in the looking Glass...", ό.π., σελ. 107.

²¹⁶ Σπουρδαλάκης Μ. – Παπαβλασόπουλος Ε., "Κόμματα, ομάδες συμφερόντων και οι μετασχηματισμοί στο σύστημα εκπροσώπησης. Πέρα από τις θεωρίες της κρίσης", στο Κοντιάδης Ξ.- Ανθόπουλος Χ.(επιμ.), *Κρίση του Ελληνικού Πολιτικού Συστήματος*, Παπαζήσης, Αθήνα, 2008, σελ. 299-302.

συνάφεια με την παραπάνω παρατήρηση προβάλλει και η προσπάθεια των κομμάτων να δημιουργήσουν μια ισχυρή βάση μελών, ικανή αφενός να προπαγανδίζει τις θέσεις τους και αφετέρου να αποτελέσει μια βάση υποστήριξης η οποία θα κινητοποιηθεί κατά την προεκλογική περίοδο. Η κινητοποίηση αυτή δεν σχετίζεται τόσο με τις εξουσίες που τα μέλη των κομμάτων απολαμβάνουν και ασκούν, αλλά κυρίως με την επικοινωνιακή προβολή τους, η οποία ιδιαίτερα από την περίοδο της Μεταπολίτευσης και μετά αρχίζει να διαδραματίζει σημαντικό ρόλο στη λειτουργία των κομμάτων.

Η εσωκομματική λειτουργία της ΝΔ άρχισε να διαφοροποιείται σημαντικά από την περίοδο της αποχώρησης του Κ. Καραμανλή και μετά. Η ΝΔ είχε μέχρι τότε αποκτήσει κάποια εσωκομματική δομή η οποία όμως όντας υποταγμένη στην ηγεσία και χωρίς ξεκάθαρες αρμοδιότητες αδυνατούσε να διαδραματίσει ουσιαστικό ρόλο. Παράλληλα οι μαζικές δομές της συγκεκριμένης περιόδου φαίνονται αποκομμένες από την κεντρική διοίκηση του κόμματος²¹⁷.

Η αποχώρηση του Κ. Καραμανλή από την ηγεσία της ΝΔ αποτέλεσε το σημαντικότερο παράγοντα αλλαγής στον τρόπο λειτουργίας του κόμματος. Οι ηγεσίες του Γ. Ράλλη και του Ε. Αβέρωφ που ακολούθησαν, δεν κατάφεραν να επιβληθούν ολοκληρωτικά στο κόμμα και τα στελέχη του, μια συνθήκη που διαφαίνεται και από το βραχύβιο της παραμονής τους στη συγκεκριμένη θέση. Είναι γεγονός όμως ότι η συγκεκριμένη περίοδος χαρακτηρίζεται από σημαντικές αλλαγές στο εσωτερικό της ΝΔ τόσο σε οργανωτικό επίπεδο, όσο και σε επίπεδο ιδεολογίας.

Η οργανωτική άνθηση της ΝΔ λαμβάνει ουσιαστικά χώρα μετά την εκλογική της ήττα από το ΠΑΣΟΚ το 1981, μια διαδικασία που επρόκειτο να ολοκληρωθεί μετά και την δεύτερη ήττα το 1985. Προς αυτήν την κατεύθυνση συνέβαλε η περίοδος αρχηγίας του Αβέρωφ, όπου κινήθηκε στην λογική ανάπτυξης μαζικών δομών, στα πρότυπα της οργάνωσης του ΠΑΣΟΚ. Η οργανωτική ανάπτυξη της ΝΔ την τριετία που ακολούθησε τις εκλογές του 1981 υπήρξε τεράστια καθώς τη διετία 1982-1983 προσχωρούν περισσότερα από 70 χιλιάδες νέα μέλη, ενώ το Σεπτέμβριο του 1984 ο αριθμός των μελών του κόμματος ξεπερνάει τις 300 χιλιάδες²¹⁸.

Η αρχική λειτουργία των οργάνων του κόμματος συνέβαλε στην αύξηση της συμμετοχής των υποστηρικτών της ΝΔ, στα κοινά. Κατά τη συγκεκριμένη περίοδο (1982-4) το κόμμα μεταμορφώνεται στον κύριο παράγοντα ανέλιξης και σταδιοδρομίας για τα μη

---

²¹⁷ Παπαβλασόπουλος Ε., *Η ανασυγκρότηση του ελληνικού συντηρητισμού: η οργάνωση της Νέας Δημοκρατίας 1974-93*, Αθήνα, 2004, (αδημοσίευτη διδακτορική διατριβή), σελ. 44.

²¹⁸ Παπαβλασόπουλος Ε., *Η ανασυγκρότηση του ελληνικού συντηρητισμού...*, ό.π., σελ. 117-8

κοινοβουλευτικά στελέχη. Τα νέα αυτά στελέχη αν και δεν έχουν τον διακοσμητικό ρόλο της πρώτης περιόδου, είναι γεγονός ότι προέρχονται από τα πάνω με διορισμούς και τοποθετήσεις²¹⁹. Η τάση αυτή όπως αναφέραμε και νωρίτερα θα συμβάλλει ώστε τα στελέχη αυτά να διοριστούν αρχικά στην κρατική μηχανή και στη συνέχεια να αναδειχθούν (και ιδιαίτερα σε περιόδους διακυβέρνησης από τη ΝΔ) σε θέσεις των πολιτικών ελίτ (π.χ. βουλευτές, εξωκοινοβουλευτικοί υπουργοί ή ευρωβουλευτές).

Η οργανωτική ανάπτυξη του κόμματος συνεχίζεται και ολοκληρώνεται με την ανάδειξη στην ηγεσία του Κ. Μητσοτάκη. Κατά τη χρονική περίοδο από το 1984 έως το 1986 το κόμμα αποκτάει εκατοντάδες νέες τοπικές οργανώσεις. Αποτέλεσμα είναι η οργάνωση και λειτουργία κάποιων οργάνων που στελεχώνονται τόσο από κοινοβουλευτικό όσο και από εξωκοινοβουλευτικό προσωπικό. Πλέον η νέα μαζική δομή έχει και πιο ενεργό ρόλο τόσο στην ανάδειξη του αρχηγού, όσο και στην ανάδειξη των τοπικών πολιτευτών για την εκλογή στο βουλευτικό αξίωμα. Η οργανωμένη αυτή λογική αποκτάται από το Συνέδριο της Χαλκιδικής το 1986 και μετά. Σύμφωνα με τα όσα καθιερώθηκαν για την λειτουργία του κόμματος, ορίζεται ότι στην ανάδειξη του αρχηγού δικαίωμα ψήφου έχει και ένας εκπρόσωπος από κάθε Νομαρχιακή Διοικούσα Επιτροπή (ΝΟ.Δ.Ε.). Αντίστοιχα οι τοπικές οργανώσεις συμβάλλουν στην ανάδειξη των υποψηφίων βουλευτών, καθώς λίγο πριν τις εκλογές τα ενδιαφερόμενα μέλη καταθέτουν την υποψηφιότητά τους στην οικεία ΝΟΔΕ. Στη συνέχεια το Νομαρχιακό Συμβούλιο (Ν.Σ.) διαμορφώνει μια λίστα υποψηφίων η οποία απαρτίζεται από τα διπλάσια μέλη απ' αυτά των βουλευτών της εκλογικής περιφέρειας στην οποία συμμετέχουν πρόσθετα και οι εν ενεργεία βουλευτές και η οποία στη συνέχεια κατατίθεται στην Εκτελεστική Επιτροπή του κόμματος. Παρ' όλα αυτά όμως, τόσο η διαδικασία της ανάδειξης του αρχηγού του κόμματος, όσο και η διαδικασία ανάδειξης των υποψηφίων βουλευτών εξακολουθούσε να παραμένει εν πολλοίς ελεγχόμενη από την ηγεσία του κόμματος και την στενή κομματική ελίτ. Από τη μία ενώ οι εκπρόσωποι των ΝΟΔΕ είχαν δικαίωμα να συμμετέχουν στην διαδικασία ανάδειξης αρχηγού του κόμματος, αφενός αποτελούσαν μειοψηφία σε σχέση με τους κοινοβουλευτικούς εκπροσώπους και αφετέρου δεν διέθεταν δικαίωμα αμφισβήτησης του προέδρου, μια δυνατότητα που διέθετε μόνο η Κοινοβουλευτική Ομάδα (Κ.Ο.). Από την άλλη, σε επίπεδο ανάδειξης τοπικών υποψηφίων οι λίστες που κατατίθενται από τα ΝΣ αποτελούν πρόταση και όχι δέσμευση προς το κόμμα, καθώς την τελική ευθύνη για την ανάδειξη των υποψηφίων του κόμματος διατηρεί ο πρόεδρος, ο οποίος αποφασίζει αποκλειστικά για το ψηφοδέλτιο Επικρατείας και τους ευρωβουλευτές, ενώ για τους υπόλοιπους υποψηφίους

---

²¹⁹ Παπαβλασόπουλος Ε., *Η ανασυγκρότηση του ελληνικού συντηρητισμού...*, ό.π., σελ. 122-3

αποφασίζει από την λίστα των ΝΣ, χωρίς όμως η συγκεκριμένη επιλογή να είναι δεσμευτική²²⁰.

Γενικότερα αυτό που θα μπορούσε να ειπωθεί, είναι ότι οι ηγεσίες που ακολούθησαν την αποχώρηση του Κ. Καραμανλή από την προεδρία του κόμματος, συνέβαλλαν στη σημαντική πλην όμως ελεγχόμενη ανάπτυξη του. Η διαδικασία ανάδειξης των στελεχών παρέμεινε σε μεγάλο βαθμό υπόθεση των αρχηγών του κόμματος κατά τη συγκεκριμένη περίοδο, με τη διαφορά ότι πλέον ήταν υποχρεωμένοι να διαπραγματεύονται με τους βουλευτές και τους ισχυρούς τοπικούς παράγοντες, τη λίστα των υποψηφίων. Οι τελευταίοι χάρη στην εκλογική επιρροή που διέθεταν ήταν σε θέση να επηρεάσουν μερικώς τη συγκεκριμένη διαδικασία.

Το ΠΑΣΟΚ από την πλευρά του, από τις εκλογές του 1977 και μετά αναπτύσσει έντονη δραστηριότητα προκειμένου να αποκτήσει μαζικές δομές και όργανα, μέσω της ένταξης στο κόμμα νέων μελών²²¹. Η στρατηγική αυτή απέδωσε γρήγορα καρπούς, καθώς σε πολύ σύντομο χρονικό διάστημα το ΠΑΣΟΚ απέκτησε εκατοντάδες χιλιάδες μέλη, ενώ δημιουργήθηκαν εκατοντάδες νέες τοπικές οργανώσεις στο σύνολο της επικράτειας. Λεπτομερέστερα, ενώ στις εκλογές του 1977 το κόμμα διέθετε μόλις 27 χιλιάδες μέλη, στις εκλογές του 1981 ο αριθμός αυτός ανερχόταν σε περίπου 110 χιλιάδες. Μάλιστα ο αριθμός αυτός διπλασιάζεται κατά τα πρώτα τρία χρόνια του κόμματος στην εξουσία φτάνοντας το 1984, τις 220 χιλιάδες μέλη²²². Παρ' όλα αυτά, η οργανωτική ανάπτυξη του κόμματος δεν ακολουθήθηκε από αύξηση του βαθμού εσωκομματικής δημοκρατίας, αλλά ούτε και από την πραγματική ένταξη των συγκεκριμένων μελών του κόμματος στις λειτουργίες του. Οι οργανώσεις αυτές, αν και άρχισαν να πολλαπλασιάζονται με μεγάλη συχνότητα είναι γεγονός ότι δεν εμπλουτίζονται και από συγκεκριμένες αρμοδιότητες, με την εξαίρεση των προεκλογικών περιόδων όπου η κινητικότητα είναι έντονη, κυρίως όμως για λειτουργικούς και επικοινωνιακούς λόγους²²³. Η πρακτική της περιορισμένης συμμετοχής των μελών του κόμματος μπορεί να δικαιολογηθεί σε μια σειρά από λόγους, ο κυριότερος εκ των οποίων ήταν ο ίδιος ο αρχηγός του ΠΑΣΟΚ ο οποίος επέβαλλε μια συγκεντρωτική λογική στον τρόπο διοίκησης των οργανώσεων του κινήματος. Παράλληλα, προς τη συγκεκριμένη κατεύθυνση συνέβαλλαν και ακόμα δύο παράγοντες. Ο πρώτος ήταν ο σημαντικός ρόλος που διέθετε το Εκτελεστικό Γραφείο (Ε.Γ.) (το οποίο σε μεγάλο βαθμό αποτελούταν από στελέχη διορισμένα και πιστά στον πρόεδρο του

---

²²⁰ Παπαβλασόπουλος Ε., *Η ανασυγκρότηση του ελληνικού συντηρητισμού...*, σελ. 177-8.

²²¹ Χαρακτηριστικό ως προς αυτό είναι τα όσα αναφέρει ο Τ. Παπιάς ο οποίος υποστηρίζει ότι κατά τη δεκαετία του 1970 το ΠΑΣΟΚ δεν διαθέτει κανένα από τα χαρακτηριστικά του κόμματος μαζών. Βλ. σχετικά Παπιάς Τ., *Το Χαραismaticό Κόμμα...*, ό.π., σελ. 119.

²²² Βερναρδάκης Χ., *Τα πολιτικά κόμματα στην Ελλάδα 1974-1985...*, ό.π., σελ. 128

²²³ Σπουρδαλάκης Μ., *ΠΑΣΟΚ: Δομή εσωκομματικές κρίσεις...*, ό.π., σελ. 206-208.

ΠΑΣΟΚ) και ο δεύτερος η αναβάθμιση της Κοινοβουλευτικής Ομάδας (Κ.Ο.) του κόμματος η οποία μετά τις εκλογές του 1977 ήταν πλέον ιδιαίτερα πολυπληθής και δραστήρια²²⁴.

Οι αλλαγές αυτές που λαμβάνουν χώρα τόσο στο εσωτερικό του κόμματος, όσο και στην εν γένει στάση του απέναντι στο πολιτικό σύστημα και τους πολίτες, ουσιαστικά καταδεικνύουν την μεταλλαγή του ΠΑΣΟΚ από ένα κόμμα στελεχών αρχικά, το οποίο στηρίζεται στην προσωπικότητα του ηγέτη του (παράμετροι που συνήθως εντοπίζονται σε περιόδους κρίσεων των πολιτικών συστημάτων), σ' ένα κόμμα με πολυσυλλεκτικά χαρακτηριστικά (εν πολλοίς καταδεικνύοντας πλέον το πέρασμα προς ένα σταθερό δημοκρατικό πολίτευμα) από τις εκλογές του 1977 και μετά²²⁵.

Κλείνοντας την αναφορά μας αυτή στην οργανωτική ανάπτυξη των δύο κομμάτων εξουσίας, η βασικότερη παρατήρηση που θα μπορούσε να γίνει είναι ότι επρόκειτο για μια αλλαγή περισσότερο ποσοτική και σαφώς λιγότερο ποιοτική. Αν και οι αριθμοί των μελών των κομμάτων δίνονται από τα ίδια τα κόμματα και ως εκ τούτου πρέπει να προσεγγίζονται και με μια σχετική επιφυλακτικότητα, παρ' όλα αυτά δίνουν μια τάση της ανάπτυξης των κομμάτων σε οργανωτικό επίπεδο ιδιαίτερα σε σύγκριση με την πρώτη περίοδο της λειτουργίας τους αμέσως μετά την αποκατάσταση της δημοκρατίας. Το γεγονός όμως ότι η ποσοτική αυτή ανάπτυξη δεν ακολουθήθηκε παρά σε ελάχιστο βαθμό από μια ποιοτική εμπλοκή των μελών στη λειτουργία του κόμματος, είχε σαν αποτέλεσμα την περιορισμένη ενασχόλησή τους με τα κοινά, μια διαπίστωση ιδιαίτερα έντονη κατά τα χρόνια που ακολούθησαν και που σ' ό,τι αφορά την περιορισμένη συμμετοχή τους στην ανάδειξη των πολιτικών ελίτ των κομμάτων θα έχουμε τη δυνατότητα να το διαπιστώσουμε και στο ερευνητικό κεφάλαιο της εργασίας μας.

Εν τάχει στο συγκεκριμένο σημείο θα ήταν σκόπιμο να κάνουμε ορισμένες παρατηρήσεις και για τα υπόλοιπα κόμματα της περιόδου. Σε ό,τι αφορά την κομμουνιστική αριστερά η συνεργασία που έλαβε χώρα στις εκλογές του 1974, κάθε άλλο παρά επιτυχής υπήρξε καθώς συγκέντρωσε το χαμηλότερο ποσοστό ψήφων στην περίοδο της Μεταπολίτευσης, με την εκλογική της δύναμη να ανέρχεται στο 9.47%. Η συγκεκριμένη συνεργασία, όπως και εκείνες που ακολούθησαν 15 χρόνια αργότερα αποδείχτηκαν εξαιρετικά βραχύβιες εξαιτίας των διαφορετικών τάσεων και ιδεολογικών θέσεων στο εσωτερικό των δύο κομμάτων. Μετά τις εκλογές του 1977 το ΚΚΕ αναδεικνύεται ως η κυρίαρχη δύναμη στο χώρο της κομμουνιστικής

---

²²⁴ Lyrantzis C., "Political parties in post junta Greece...", ό.π., σελ. 112.

²²⁵ Spourdalakis M.- Tassis C., "Party Change in Greece and the Vanguard Role of PASOK", *South European Society and Politics*, Routledge, London, 2009, σελ. 504-505.

αριστεράς²²⁶. Πέρα, όμως από την ιδεολογικοπολιτική αυτή διαμάχη, είναι γεγονός ότι το ΚΚΕ (και σε μικρότερο βαθμό το ΚΚΕεσ), βρίσκονται σε μια περίοδο σχετικής αμηχανίας απέναντι στο ΠΑΣΟΚ το οποίο κατά τα πρώτα χρόνια αυτοπροβάλλεται ως ένα σοσιαλιστικό κόμμα. Η επιφυλακτικότητα αυτή εν πολλοίς οφείλεται στην προσωπικότητα του ίδιου του Α. Παπανδρέου²²⁷ και λιγότερο στις προγραμματικές θέσεις του κόμματος για την αποτελεσματικότητα και εφαρμογή των οποίων υφίσταντο πολύ σημαντικές διαφοροποιήσεις οι οποίες αρχίζουν να διαφαίνονται κατά την περίοδο της διακυβέρνησης του κόμματος μετά το 1981. Μια διαφοροποίηση που δεν περιορίζεται μόνο σε επίπεδο κομματικών ελίτ, αλλά και σε επίπεδο ψηφοφόρων²²⁸.

Τα στελέχη του ΚΚΕ κατά την πρώτη αυτή περίοδο είναι νέα στελέχη (με εξαίρεση τον στενό ηγετικό του πυρήνα), τα οποία εντάχθηκαν σ' αυτό κατά την περίοδο της δικτατορίας και του Πολυτεχνείου²²⁹. Παράλληλα αξίζει να αναφερθεί ότι το ΚΚΕ υπήρξε το μοναδικό κόμμα που δεν στηρίχθηκε καθόλου στις πελατειακές σχέσεις, αλλά αντίθετα εστίασε στην οργανωτική του ανάπτυξη, στη λειτουργία του ως ένα μαζικό κόμμα, αλλά και στην κινητοποίηση των μελών του²³⁰. Αν και το ΚΚΕ κατάφερε να αναπτυχθεί σημαντικά σε επίπεδο μελών και ιδιαίτερα κατά την περίοδο 1977-1982 (φτάνοντας να αριθμεί περίπου 50 χιλιάδες μέλη)²³¹, είναι γεγονός ότι η περιορισμένη απήχηση σε εκλογικό επίπεδο που παρατηρήθηκε ήδη από τις πρώτες εκλογές του 1974, διατηρήθηκε καθ' όλη την περίοδο που εξετάζουμε στο συγκεκριμένο κεφάλαιο²³².

Τέλος, σε ό,τι αφορά την παρουσία της ΕΚ-ΝΔ υπήρξε ιδιαίτερα βραχύβια στο μεταπολιτευτικό πολιτικό τοπίο και αυτό ως αποτέλεσμα συγκεκριμένων παραγόντων. Ο πρώτος εξ' αυτών ήταν, ότι συνιστούσε τον κομματικό σχηματισμό με τα περισσότερα κοινά στοιχεία με το προδικτατορικό παρελθόν δίνοντας μια αίσθηση στασιμότητας σε ένα δίχως άλλο μεταβαλλόμενο πολιτικό περιβάλλον²³³. Ο δεύτερος παράγοντας σχετίζεται με το γεγονός ότι δεν κατάφερε να συγκεντρώσει το σύνολο των στελεχών της, πολλά εκ των οποίων προσχώρησαν είτε στη ΝΔ (ως επί το πλείστον) είτε στο ΠΑΣΟΚ (κυρίως στελέχη της

---

²²⁶ Βερναρδάκης Χ., *Τα πολιτικά κόμματα στην Ελλάδα 1974-1985...*, ό.π., σελ. 52.

²²⁷ Σπουρδαλάκης Μ., *ΠΑΣΟΚ: Δομή εσωκομματικές κρίσεις...*, ό.π., σελ. 94

²²⁸ Νικολακόπουλος Η., «Η εκλογική επιρροή των πολιτικών δυνάμεων», στο Λυριντζής Χ.-Νικολακόπουλος Η.(επιμ.), *Εκλογές και Κόμματα στη δεκαετία του '80: εξελίξεις και προοπτικές του πολιτικού συστήματος*, Θεμέλιο, Αθήνα, 1990, σελ. 207-208 και 214.

²²⁹ Βερναρδάκης Χ., *Τα πολιτικά κόμματα στην...*, ό.π., σελ. 168-169.

²³⁰ Lyrintzis C., σελ. 123-124 και Τσασούσης Δ.Γ., «Εκλογές και Πολιτική Παράδοση»..., ό.π., σελ. 81

²³¹ Βερναρδάκης Χ., *Τα πολιτικά κόμματα στην Ελλάδα 1974-1985...*, ό.π., σελ. 181-183.

²³² Μαυρής Γ., *Οι κοινωνικές συντεταγμένες...*, ό.π., σελ. 90

²³³ Κυπριανός σελ. 100 και Βερναρδάκης Χ., *Τα πολιτικά κόμματα στην Ελλάδα 1974-1985...*, ό.π., σελ. 45.

Αριστερής πτέρυγας της παλιάς ΕΚ)²³⁴. Ένας τρίτος παράγοντας συνίσταται στην παλαιομοδίτικη αντίληψη οργάνωσης του κόμματος και των στελεχών του. Είναι γεγονός ότι τα ηγετικά στελέχη του κόμματος παρέμειναν προσκολλημένα στο παρελθόν με την ΕΚ-ΝΔ να αποτελεί ουσιαστικά ένα κόμμα στελεχών στηριζόμενο στα τοπικά πελατειακά δίκτυα, χωρίς ξεκάθαρη οργάνωση και λειτουργία. Η διαπίστωση αυτή άλλωστε επιβεβαιώνεται και από τον κατακερματισμό της όταν πλέον διασπάστηκε μετά το αποτυχημένο αποτέλεσμα των εκλογών του 1977 (όπου είχε απολέσει σχεδόν τη μισή εκλογική της δύναμη), με τα στελέχη της να προσχωρούν είτε στη ΝΔ και το ΠΑΣΟΚ είτε να ιδρύουν καινούργια κόμματα όπως το ΚΟΔΗΣΟ (με ηγετικά στελέχη τον Γ. Πεσμαζόγλου και τη Β. Τσουδερού) ή το Κόμμα των Φιλελευθέρων (επιχείρημα που προσπάθησε να αναβιώσει ο Ν. Βενιζέλος).

2.2.3 Η πολιτική παράδοση ως παράγοντας ανάδειξης των πολιτικών ελίτ

Μια εξίσου σημαντική παράμετρος στον τρόπο ανάδειξης των πολιτικών ελίτ της περιόδου, αποτελεί και η διατήρηση στην πολιτική ζωή των πολιτικών οικογενειών που είτε είχαν ήδη αναδειχθεί πριν τη δικτατορία και απλά συνεχίζουν την πορεία τους και μετά είτε αναδεικνύονται κατά την περίοδο της Μεταπολίτευσης και συνεχίζουν για πολύ μεγάλο χρονικό διάστημα κατά τις δεκαετίες που ακολουθούν.

Ο ρόλος αυτός των πολιτικών τζακιών σχετίζεται με τον τρόπο που λειτουργούσαν οι προδικτατορικές πελατειακές σχέσεις και τα πολιτικά κόμματα. Όπως αναφέραμε και παραπάνω, τα πολιτικά κόμματα έως και την δεκαετία του '60 αποτελούσαν ενώσεις ισχυρών τοπικών παραγόντων οι οποίοι συσπειρώνονταν γύρω από έναν αρχηγό. Τα στελέχη αυτά χάρη στην δύναμη που διέθεταν, από τον έλεγχο του κράτους και τη σχέση τους με τα τοπικά οικονομικά συμφέροντα, κατάφερναν να δομήσουν τα δικά τους πελατειακά δίκτυα, τα οποία τους διασφάλιζαν την απαραίτητη εκλογική υποστήριξη. Η τάση αυτή στις πελατειακές σχέσεις στην πραγματικότητα δημιουργούσε σχέσεις πελατείας τόσο μεταξύ των πολιτικών ελίτ και των αρχηγών των κομμάτων όσο και με τους δυνάμει ψηφοφόρους τους, δημιουργώντας έτσι μια πολυεπίπεδη εξάρτηση, η οποία είχε σαν αποτέλεσμα τη διατήρηση των πολιτικών τζακιών (π.χ. οικογένεια Βαρβιτσιώτη, οικογένεια Παπανδρέου, οικογένεια Καραμανλή, οικογένεια Κεφαλογιάννη, οικογένεια Βαλυράκη, οικογένεια Κεδίκογλου, οικογένεια Σκουλά, οικογένεια Στεφανόπουλου). Οι εκπρόσωποι των συγκεκριμένων τζακιών

---

²³⁴ Βερναρδάκης Χ., *Τα πολιτικά κόμματα στην Ελλάδα 1974-1985...*, ό.π., σελ. 115.

ήταν που σε συνεργασία με τους αρχηγούς των κομμάτων διαμόρφωναν και τις λίστες με τους υποψηφίους των κομμάτων τους²³⁵.

Μεταδικτατορικά τα συγκεκριμένα πελατειακά δίκτυα, αν και αποδυναμωμένα, εξακολουθούν σε μεγάλο βαθμό να είναι ακόμα ενεργά. Η πραγματικότητα αυτή ήταν που κατέστησε απαραίτητη και την συμπερίληψη των συγκεκριμένων στελεχών στα ψηφοδέλτια της ΝΔ²³⁶. Ενδεικτικό είναι το γεγονός ότι ένα σημαντικό μέρος των στελεχών που εξελέγησαν κατά την πρώτη εκλογική αναμέτρηση του 1974, δεν αποτελούσαν παρά εκπροσώπους των πολιτικών τζακιών οι οποίοι στην πράξη κληρονόμησαν την πολιτική πελατεία των γονιών ή άλλων συγγενών τους²³⁷.

Την προαναφερθείσα κατάσταση ενδυνάμωνε και η ανυπαρξία οργανωτικής δομής, εν πολλοίς και ως αποτέλεσμα τον πολύ σύντομων εκλογών που διενεργήθηκαν από την αποκατάσταση της δημοκρατίας το 1974. Επιπρόσθετα, στις περιοχές που υπήρχε οργανωτική δομή δεν περιοριζόταν παρά σε καθαρά συμβουλευτικό ρόλο, χωρίς δυνατότητα επηρεασμού των αποφάσεων. Ακόμα όμως και στην περίπτωση των ισχυρών στελεχών του κόμματος που διασφάλιζαν ένα σημαντικό μέρος της εκλογικής υποστήριξης, οι προτάσεις για τον ορισμό των υποψηφίων βουλευτών αποτελούσαν περισσότερο αιτήματα, παρά αντικείμενο διαπραγμάτευσης²³⁸. Η κυριαρχία αυτή του Κ. Καραμανλή στο κόμμα αναγνωρίζεται και από το ίδιο το καταστατικό της παράταξης του 1977, μέσω της αναγνώρισης διευρυμένων αρμοδιοτήτων και της συγκέντρωσης εξουσιών στον ηγέτη του κόμματος²³⁹.

Παρά τις όποιες προσπάθειες έγιναν τη δεκαετία του '70, η ΝΔ παρέμεινε ένα κόμμα στελεχών, η εκλογική επιτυχία της οποίας στηριζόταν στα τοπικά πελατειακά δίκτυα²⁴⁰ και τον αυστηρό κρατικό έλεγχο. Στάση που πρώτα απ' όλα ενθάρρυνε ο ίδιος ο Κ. Καραμανλής²⁴¹. Μέσω της συγκεκριμένης τακτικής η ΝΔ κατάφερε να διασφαλίσει την απαραίτητη υποστήριξη μεγάλων τμημάτων της υπαίθρου, αλλά και των μικροαστικών στρωμάτων της πόλης²⁴².

---

²³⁵Περδικάρης Ε., «Ο Ρόλος του Κοινωνικού Μετασχηματισμού στην Εξέλιξη της Κοινωνικής Σύνθεσης της Βουλής 1964-1977», *Επιθεώρηση Πολιτικής Επιστήμης*, τ.1, IBS, Αθήνα, 1981, σελ. 60-62.

²³⁶ Pappas T., *Making Party Democracy...*, ό.π. σελ. 72-73

²³⁷ Pappas T., *Making Party Democracy...*, ό.π., σελ. 89

²³⁸Παπαβλασόπουλος Ε., *Η ανασυγκρότηση του ελληνικού συντηρητισμού...*, ό.π., σελ. 398-9.

²³⁹Παπαβλασόπουλος Ε., *Η ανασυγκρότηση του ελληνικού συντηρητισμού*, ό.π., σελ. 18.

²⁴⁰Lyrantzis, "Political parties in post junta Greece...", ό.π., σελ. 106.

²⁴¹Χαραλάμπης Δ., *Πελατειακές σχέσεις και λαϊκισμός: η εξωθεσμική συναίνεση στο ελληνικό πολιτικό σύστημα*, Εξάντας, Αθήνα, 1989, σελ. 294-296 και Pappas T., *Making Party Democracy...*, ό.π. σελ. 122.

²⁴²Λυριντζής Χ., «Το μεταβαλλόμενο κομματικό σύστημα...», ό.π., σελ. 53.

Αντίστοιχη τάση παρατηρούμε και στην περίπτωση του ΠΑΣΟΚ κατά την πρώτη περίοδο της Μεταπολίτευσης. Το αποτέλεσμα ήταν στις πρώτες αυτές εκλογές το ΠΑΣΟΚ να παρουσιάζει σχετικά χαμηλό ποσοστό ανανέωσης (περίπου 50%), καθώς από τους 15 βουλευτές που εξέλεξε οι 9 ήταν στα ψηφοδέλτια της προδικτατορικής ΕΚ (7 εκ των οποίων είχαν καταλάβει το αξίωμα του βουλευτή ενώ οι άλλοι 2 θα συμμετείχαν στις εκλογές του 1967 που ποτέ δεν έγιναν). Επιπρόσθετα, άλλοι 2 βουλευτές ήταν συγγενείς πρώην βουλευτών της ΕΚ από τους οποίους και εξασφάλισαν τις εκλογικές τους πελατείες²⁴³. Αξίζει πάντως να αναφερθεί ότι και τα υπόλοιπα 4 μέλη της ΚΟ του κόμματος ανήκαν στο χώρο της ΕΚ. Όπως γίνεται κατανοητό η ριζοσπαστική ιδεολογία του ΠΑΣΟΚ και οι πολιτικές του θέσεις δεν ακολουθήθηκαν από την αντίστοιχη ανανέωση σε επίπεδο στελεχών και εκφραστών των συγκεκριμένων θέσεων. Αντίθετα το ΠΑΣΟΚ στις πρώτες αυτές μεταπολιτευτικές εκλογές απέτυχε να αποκτήσει ερείσματα στα μεγάλα αστικά κέντρα, αλλά και μεταξύ των εργατών, ξεπερνώντας το εθνικό του ποσοστό κυρίως σε χωριά και σε περιοχές της επαρχίας. Μάλιστα, η ευνοϊκή αυτή ψήφος σε πολλές περιπτώσεις οφειλόταν στην απήχηση που είχαν στις τοπικές κοινωνίες οι υποψήφιοι του κόμματος²⁴⁴.

Σε ό,τι αφορά τέλος την περίπτωση της ΕΚ-ΝΔ και της ΕΔΗΚ, όπως αναφέραμε και νωρίτερα στην πραγματικότητα παρέμεινε ένα κόμμα στελεχών χωρίς τη συγκρότηση συγκεκριμένου κομματικού μηχανισμού. Η εξέλιξη αυτή εν πολλοίς απεικονίζεται και στο γεγονός ότι ένας μεγάλος αριθμός από τα στελέχη της προέρχονταν από πολιτικές οικογένειες της προδικτατορικής περιόδου. Με βάση και τα διαθέσιμα σχετικά στοιχεία²⁴⁵ περίπου το 30- 35% των στελεχών που εξελέγησαν στις εκλογές του 1974 και του 1977 προέρχονταν από πολιτικές οικογένειες (Κ. Αλαβάνος, Ν. Αλαβάνος, Ν. Βενιζέλος, Θ. Αναγνωστόπουλος, Φ. Μαύρος, Α. Πετραλιάς, Δ. Τσάτσος, Γ.-Α. Μαγκάκης, Ν. Παπαπολίτης κ.ά.). Η συγκεκριμένη έλλειψη κομματικής ταύτισης κατέστησε άλλωστε πολύ πιο εύκολη την μετακίνηση των συγκεκριμένων στελεχών μέσα σε πολύ μικρό χρονικό διάστημα προς το ΠΑΣΟΚ και τη ΝΔ τα χρόνια που ακολούθησαν²⁴⁶.

---

²⁴³ Παπιάς Τ., *Το Χαρismaticό Κόμμα...*, ό.π., σελ. 130

²⁴⁴ Macridis R., *Η Ελληνική Πολιτική στο Σταυροδρόμι...*, ό.π., σελ. 56.

²⁴⁵ Τζιοβάρας Γ.- Χιώτης Β., *Ο Πολιτικός Χάρτης της Μεταπολίτευσης: 1974- 2006*, Λιβάνης, Αθήνα, 2006.

²⁴⁶ Για μια αναλυτική παράθεση της μετακίνησης των στελεχών της ΕΚ-ΝΔ προς τη ΝΔ και το ΠΑΣΟΚ βλ. Τσαούσης Δ.Γ., «Εκλογές και Πολιτική Παράδοση», *Επιθεώρηση...*, σελ. 79.

2.2.4 Ο ρόλος του συνδικαλισμού στην ανάδειξη πολιτικών ελίτ

Η τελευταία από τις παραμέτρους που φαίνεται να διαδραματίζει σημαντικό ρόλο –αν και σαφώς πιο περιορισμένο σε σχέση με τις παραμέτρους που αναφέραμε παραπάνω-, ως πηγή ανάδειξης των πολιτικών ελίτ, κατά τη συγκεκριμένη περίοδο είναι εκείνη του συνδικαλισμού και των επαγγελματικών οργανώσεων. Κατά τη συγκεκριμένη περίοδο ο συνδικαλισμός και γενικότερα η οργανωμένη εκπροσώπηση των συμφερόντων αποκτάει έναν ισχυρό ρόλο στην επιρροή και τη διαμόρφωση πολιτικών αποφάσεων, μια τάση που συντελείται αφενός ως αποτέλεσμα του εκδημοκρατισμού του πολιτικού συστήματος και αφετέρου ως αποτέλεσμα της δημιουργίας συνδικαλιστικών παρατάξεων από τα ίδια τα κόμματα. Φυσικά ο ρόλος των κομμάτων στην ανάπτυξη του συνδικαλισμού κατά τη συγκεκριμένη περίοδο θα μπορούσε να χαρακτηριστεί ως ένα βαθμό διαφορούμενος κυρίως για δύο λόγους. Ο πρώτος γιατί τα ίδια τα κόμματα –και ιδιαίτερα η ΝΔ- φάνηκαν ιδιαίτερα επιφυλακτικά απέναντι στη συγκεκριμένη προοπτική και ο δεύτερος γιατί η ανάπτυξη του συνδικαλιστικού κινήματος σε μεγάλο βαθμό ήταν μια διαδικασία εν πολλοίς ελεγχόμενη από τα κόμματα και κυρίως την εκάστοτε κυβέρνηση.

Κατά τα πρώτα χρόνια της Μεταπολίτευσης η στάση της ΝΔ είναι ιδιαίτερα αρνητική ως προς την συγκρότηση μαζικών δομών μια τάση που δεν διαφαίνεται μόνο στο πλαίσιο της εσωκομματικής της λειτουργίας, αλλά και στην εκπροσώπηση της στην κοινωνία. Ενδεικτικό είναι το γεγονός ότι ενώ τα περισσότερα κόμματα οργάνωσαν συνδικαλιστικές παρατάξεις και μαζική συγκρότηση στους χώρους εργασίας, η ΝΔ κινήθηκε στη προδικτατορική λογική του ελέγχου των συνδικαλιστικών οργανώσεων μέσω του διορισμού φιλικών προς αυτήν διοικήσεων. Η πρακτική αυτή συνέβαλε ώστε να διατηρήσει τον έλεγχο της ΓΣΕΕ μέχρι το 1981, τη στιγμή που η διοίκηση της ΓΣΕΒΕΕ παρέμεινε ίδια με εκείνη της δικτατορικής περιόδου²⁴⁷. Παράλληλα δεν έλλειψε και η ανάπτυξη πελατειακών σχέσεων με συνδικαλιστικά στελέχη τα οποία της εξασφάλιζαν την απαραίτητη στήριξη για την εκλογή φιλικών προς τη ΝΔ, διοικήσεων²⁴⁸. Ενδεικτικό είναι το γεγονός ότι η συνδικαλιστική παράταξη της ΝΔ, δεν συγκροτήθηκε παρά το 1985 όταν ήδη μετρούσε τέσσερα χρόνια στην αντιπολίτευση. Η τάση αυτή σε συνδυασμό με το γεγονός ότι αναπτύχθηκε εχθρική αντιμετώπιση απέναντι στα

---

²⁴⁷Βούλγαρης Γ., *Η Ελλάδα από τη Μεταπολίτευση...*, ό.π., σελ. 306-8.

²⁴⁸Παπαβλασόπουλος Ε., *Η ανασυγκρότηση του ελληνικού συντηρητισμού*, ό.π..., σελ. 151-2.

κοινωνικά κινήματα της εποχής, είχε σαν αποτέλεσμα η πολιτική επιρροή της ΝΔ να μην μετατραπεί ποτέ σε κοινωνική επιρροή²⁴⁹.

Η πολιτική του Κ. Καραμανλή κατά τη συγκεκριμένη χρονική περίοδο προσεγγίζει σε πολύ μεγάλο βαθμό το δημοκρατικό μοντέλο που περιέγραψε ο Schumpeter (το οποίο όπως είδαμε και στο προηγούμενο κεφάλαιο αποτέλεσε την αφετηρία για την ανάλυση των θεωριών για τις ελίτ από τον Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο και μετά και το οποίο ονομάστηκε «δημοκρατικός ελιτισμός») και στο οποίο οι πολίτες ελέγχουν τους πολιτικούς μόνο περιοδικά κατά την περίοδο των εκλογών. Ο Κ. Καραμανλής συνέβαλε στην εγκαθίδρυση ενός σταθερού δημοκρατικού πολιτεύματος, όπου όμως οι κυβερνήσεις θα ήταν πολύ πιο ισχυρές σε σχέση με το κοινοβούλιο, ενώ ακόμα και η συμμετοχή των πολιτών θα ήταν περιορισμένη σ' ένα επιθυμητό για τα κυρίαρχα κόμματα και την κυβέρνηση επίπεδο. Ενδεικτική ως προς τα παραπάνω είναι η άρνηση του Κ. Καραμανλή τόσο ως προς τη δημιουργία συνδικαλιστικών παρατάξεων που να προέρχονται από τη ΝΔ, όσο και ως προς την εχθρικότητα που επέδειξε στην αντιμετώπιση κινήματων διαμαρτυρίας και απεργιών²⁵⁰.

Παρ' όλα αυτά είναι γεγονός ότι στην περίπτωση της ΝΔ, οι αλλαγές ως προς τη συνδικαλιστική ανάπτυξη του κόμματος δεν υλοποιήθηκαν παρά μόνο όταν υπήρξε και αλλαγή σε επίπεδο προσώπων. Λεπτομερέστερα, η αποχώρηση του Καραμανλή από την αρχηγία και ιδιαίτερα με την άνοδο του Αβέρωφ στην αρχηγία του κόμματος αρχίζει να αναπτύσσεται η οργάνωση του κόμματος, ενώ παράλληλα οργανώνεται και σε συνδικαλιστικό επίπεδο²⁵¹, προσπαθώντας μ' αυτόν τον τρόπο να διευρύνει την επιρροή του και στην κοινωνία.

Εν αντιθέσει με τη ΝΔ το ΠΑΣΟΚ επέδειξε εξ' αρχής ιδιαίτερη βαρύτητα στην ανάπτυξη μιας ισχυρής συνδικαλιστικής οργάνωσης των μελών του. Η διαδικασία αυτή μάλιστα κορυφώνεται κατά την περίοδο της διακυβέρνησής του από το 1981 έως το 1989. Η αναγκαιότητα της άμεσης οργάνωσης των συνδικαλιστικών παρατάξεων του ΠΑΣΟΚ, αλλά και των κομμάτων της Αριστεράς, εν πολλοίς προέκυψε ως απότοκο της προδικτατορικής νοοτροπίας που διατήρησε η ΝΔ ως προς τον έλεγχο των ηγεσιών των μεγάλων συνδικαλιστικών φορέων, όπως της ΓΣΕΕ και της ΑΔΕΔΥ, μέσω του διορισμού φιλικών προς

---

²⁴⁹Μαυρής Γ., *Οι κοινωνικές συντεταγμένες της κομματικής επιρροής: οι σχέσεις εκπροσώπησης στη περίοδο 1974-85: διερεύνηση ψήφου στο επίπεδο των βουλευτικών κ συνδικαλιστικών εκλογών της μεταπολιτευτικής περιόδου*, Αθήνα, 1993, (αδημοσίευτη διδακτορική διατριβή) σελ. 95-96.

²⁵⁰Pappas T., *Making Party...*, ό.π., σελ. 39-43.

²⁵¹ Βερναρδάκης Χ., *Τα πολιτικά κόμματα στην Ελλάδα 1974-1985...*, ό.π., σελ. 93 και Παπαβλασσόπουλος Ε., *Η ανασυγκρότηση του ελληνικού...*, ό.π., σελ. 99 και 201.

αυτήν στελεχών²⁵². Παρ' όλα αυτά είναι γεγονός ότι μετά τον αρχικό εκδημοκρατισμό του ΠΑΣΟΚ, η συνέχεια ήταν εντελώς διαφορετική δεδομένου του γεγονότος ότι ακολουθήθηκε αυστηρώς έλεγχος των μεγαλύτερων συνδικαλιστικών φορέων της χώρας²⁵³. Μια εξέλιξη η οποία λαμβάνει χώρα ουσιαστικά μετά την ανάδειξη του ΠΑΣΟΚ στην εξουσία, όπου μια από τις πρώτες κινήσεις αποτέλεσε η αντικατάσταση της ηγεσίας της ΓΣΕΕ που είχε διοριστεί από την προηγούμενη κυβέρνηση και δεν έχαιρε καμίας νομιμοποίησης. Παρ' όλα αυτά η εν γένει προσπάθεια ελέγχου της ΓΣΕΕ από το ΠΑΣΟΚ οδήγησε ουσιαστικά στην αποχώρηση των εκπροσώπων της ΝΔ και τη μετατροπή της σε συχνό πεδίο αντιπαράθεσης μεταξύ των εκπροσώπων του ΠΑΣΟΚ και των αριστερών δυνάμεων ²⁵⁴. Μάλιστα, η τάση αυτή όπως ήταν αναμενόμενο απέδωσε στο συνδικαλιστικό κίνημα τη λογική του κρατικού κορπορατισμού κατά την περίοδο 1974- 1989²⁵⁵. Η ανάπτυξη της συγκεκριμένης πρακτικής στο συνδικαλισμό είχε σαν αποτέλεσμα τη δημιουργία ενός ιδιότυπου τριπόλου συναλλαγής μεταξύ κόμματος εξουσίας, κράτους και συνδικαλιστικών στελεχών, όπου με άξονα και πάλι τις πελατειακές σχέσεις υπήρχαν ευθείες παρεμβάσεις στο συνδικαλιστικό κίνημα²⁵⁶. Τα ίδια τα συνδικαλιστικά στελέχη αποκτούσαν ισχυρή εκλογική επιρροή μια συνθήκη που σε πολλές περιπτώσεις διασφάλιζε και την άνοδό τους στα αξιώματα των πολιτικών ελίτ.

Στην περίπτωση του ΚΚΕ ακριβώς λόγω της ισχυρής κομματικής του οργάνωσης, αλλά και εξαιτίας του κινηματικού χαρακτήρα του κόμματος, ο ρόλος του συνδικαλισμού ήταν εξ' αρχής πολύ σημαντικός στην ανάδειξη των στελεχών. Μάλιστα δεν ήταν λίγες οι περιπτώσεις, όπου βουλευτές του ΚΚΕ διατηρούσαν παράλληλα και κάποια σημαντική θέση σε κάποιον συνδικαλιστικό φορέα²⁵⁷. Είναι γεγονός όμως ότι το ΚΚΕ προώθησε μια αντίληψη του συνδικαλισμού αυστηρά προσκολλημένη και ελεγχόμενη από το ίδιο το κόμμα²⁵⁸. Παρ' όλα αυτά η ισχυρή παρουσία του ΚΚΕ κατά την πρώτη αυτήν περίοδο της Μεταπολίτευσης στο χώρο του συνδικαλισμού, όπως στη ΓΣΕΕ, την ΠΑΣΕΙΓΕΣ, αλλά και την ΓΣΕΒΕΕ -της οποίας ήταν πρώτη δύναμη για αρκετά χρόνια κατά τη δεκαετία του 1980- συνέβαλε ώστε ο

---

²⁵² Βούλγαρης Γ., *Η Ελλάδα από τη Μεταπολίτευση...*, ό.π., σελ. 284-303.

²⁵³ Μαυρογορδάτος Γ., *Μεταξύ Πιτυοκάμπη και Προκρούστη...*, ό.π., σελ. 33-36

²⁵⁴ Βούλγαρης Γ., *Η Ελλάδα της Μεταπολίτευσης 1974- 1990: σταθερή δημοκρατία σηματοδεδιμένη από τη μεταπολεμική ιστορία*, Θεμέλιο, Αθήνα, 2001, σελ. 193- 196.

²⁵⁵ Ζαμπάρλουκου Σ., «Συνδικαλιστικό κίνημα και κρατικός παρεμβατισμός στη Μεταπολιτευτική Ελλάδα: μια συγκριτική προσέγγιση», στο Λυριντζής Χ.- Νικολακόπουλος Η.- Σωτηρόπουλος Δ. (επιμ.), *Κοινωνία και Πολιτική: Όψεις της Γ' Ελληνικής Δημοκρατίας, 1974- 1994*, Θεμέλιο, Αθήνα, 1996, σελ. 91-95

²⁵⁶ Ζαμπάρλουκου Σ., «Συνδικαλιστικό κίνημα και κρατικός...», ό.π., σελ. 107.

²⁵⁷ Μαυρογορδάτος Γ. Θ., *Μεταξύ Πιτυοκάμπη και Προκρούστη: οι επαγγελματικές οργανώσεις στη σημερινή Ελλάδα*, Οδυσσέας, Αθήνα, 1998, σελ. 50.

²⁵⁸ Βερναρδάκης Χ., *Τα πολιτικά κόμματα στην Ελλάδα 1974-1985...*, ό.π., σελ. 173-178.

συγκεκριμένος χώρος να αποτελεί μια από τις σημαντικότερες πηγές ανάδειξης στελεχών για το κόμμα, όπως θα έχουμε τη δυνατότητα να διαπιστώσουμε και στο επόμενο κεφάλαιο.

2.2.5 Το δημογραφικό προφίλ των κοινοβουλευτικών ελίτ της περιόδου

Όπως αναφέραμε και νωρίτερα η ανάλυση του δημογραφικού προφίλ των πολιτικών ελίτ αποτελεί μια πολύ σημαντική παράμετρο στην μελέτη για την ανάδειξη και τη διαχρονική τους εξέλιξη. Στις σελίδες που θα ακολουθήσουν θα ασχοληθούμε με την εξέλιξη του δημογραφικού προφίλ των πολιτικών ελίτ της περιόδου προκειμένου να λειτουργήσει εισαγωγικά στην ανάλυση των αποτελεσμάτων της έρευνας που θα ακολουθήσουν στο επόμενο κεφάλαιο.

Σε ό,τι αφορά το κόμμα της ΝΔ, παρατηρούμε ότι κατά την μεταπολιτευτική περίοδο ο ηλικιακός μέσος όρος είναι σημαντικά μειωμένος σε σχέση με τις τελευταίες προδικτατορικές εκλογές του 1964. Ενώ το 1964 μόλις το 26,3% των βουλευτών του κόμματος είναι νεώτεροι των 50 ετών, η τάση αυτή αλλάζει σημαντικά από το 1974 και μετά. Ήδη από τις πρώτες κιόλας εκλογές ο μέσος όρος ηλικίας των βουλευτών του κόμματος περιορίζεται στα 51-52 χρόνια παραμένοντας σχετικά σταθερός έως και το τέλος της συγκεκριμένης περιόδου το 1989²⁵⁹. Ως προς αυτό ενδιαφέρον παρουσιάζει το γεγονός ότι ακόμα και μεταξύ των 78 στελεχών που συμμετείχαν στην προδικτατορική ΕΡΕ και εξελέγησαν στη συνέχεια με τη ΝΔ, οι 35 εξ' αυτών (ποσοστό 44,8%) δεν είχαν συμπληρώσει τα 60 τους χρόνια (ενώ οι 12 εξ' αυτών δεν είχαν συμπληρώσει τα 50 χρόνια)²⁶⁰. Αλλαγή ως προς την ηλικιακή σύνθεση παρουσιάζεται στις εκλογές του Νοεμβρίου του 1989 και του 1990 όπου ο ηλικιακός μέσος όρος περιορίζεται στα 49 χρόνια.

Αντίθετα, με την ηλικιακή παράμετρο όπου υπάρχει η στροφή προς την ανάδειξη νεότερων στελεχών (μια συνθήκη που εν πολλοίς προκύπτει και από το γεγονός ότι το πολιτικό σύστημα βγήκε από μια περίοδο έντονης κοινωνικής και πολιτικής κρίσης που σημαίνει και την ανανέωση των πολιτικών ελίτ, όπως αναφέραμε και προηγουμένως) η γυναικεία παρουσία στο καθεστώς των πολιτικών ελίτ παραμένει εξαιρετικά περιορισμένη, καθ' όλη την πρώτη αυτή μεταπολιτευτική περίοδο. Κατά τις πρώτες εκλογές του 1974 μόλις τέσσερις γυναίκες εξελέγησαν στην κοινοβουλευτική ομάδα της ΝΔ (όλες για πρώτη φορά). Η τάση αυτή παραμένει σταθερή καθ' όλη την περίοδο που εξετάζουμε, καθώς το ποσοστό των γυναικών

---

²⁵⁹ Μεταξάς Α-Ι., «Βιοκοινωνική και πολιτισμική χαρτογραφία της Βουλής...», ό.π., σελ. 23-24 και Παπαβλασόπουλος Ε., *Η ανασυγκρότηση του ελληνικού συντηρητισμού...*, ό.π., σελ 387-388

²⁶⁰ Papas T., *Making Party...*, ό.π., σελ. 75-77

που εξελέγησαν στο βουλευτικό αξίωμα ανέρχεται μόλις στο 3%. Μοναδική περίπτωση αλλαγής εντοπίζεται στις εκλογές του 1989 και του 1990 όπου το σχετικό ποσοστό αυξάνεται στο 5% και 7% αντίστοιχα²⁶¹.

Αναφορικά με το επίπεδο εκπαίδευσης των βουλευτών της ΝΔ βλέπουμε ότι το ποσοστό όσων έχουν ολοκληρώσει πανεπιστημιακές σπουδές στις πρώτες εκλογές του 1974 ανέρχεται στο 96,8% όντας υψηλότερο ακόμα και από το 91,9% των μελών της ΕΡΕ στις εκλογές του 1964. Το ποσοστό αυτό από τις εκλογές του 1977 και μετά αυξάνεται ακόμα περισσότερο, καθώς τα κοινοβουλευτικά στελέχη που δεν διαθέτουν πτυχίο τριτοβάθμιας εκπαίδευσης δεν υπερβαίνουν το 2%²⁶².

Ακολουθώντας, σε ό,τι αφορά το επάγγελμα των βουλευτών της ΝΔ, από τις πρώτες κιόλας εκλογές του 1974 έως και εκείνες του 1990 περίπου οι μισοί εξ' αυτών (με ποσοστό από 48% έως 56%) προέρχονται από τον νομικό κλάδο. Η επόμενη πιο πολυπληθής επαγγελματική ομάδα που ακολουθεί με μεγάλη όμως απόσταση είναι εκείνη των γιατρών, οι οποίοι αριθμούν περίπου το 10% των κοινοβουλευτικών στελεχών, ενώ σε ποσοστό που κυμαίνεται από 6% έως 10% η κοινοβουλευτική ομάδα απαρτίζεται από μηχανικούς και αρχιτέκτονες. Παράλληλα και ιδιαίτερα από τις εκλογές του 1981 και μετά σημαντικό ρόλο αποκτούν και οι οικονομολόγοι οι οποίοι συμμετέχουν στην κοινοβουλευτική ομάδα του κόμματος σε ποσοστό που κυμαίνεται από 5% έως 7%. Παράλληλα στη ΝΔ, εν αντιθέσει μ' ό,τι συμβαίνει στα υπόλοιπα κόμματα, αντιπροσωπεύονται σχεδόν αποκλειστικά εφοπλιστές, βιομήχανοι και επιχειρηματίες, ενώ από τις εκλογές του 1977 και μετά επανέρχονται στην κοινοβουλευτική ομάδα και οι απόστρατοι αξιωματικοί. Στον αντίποδα από την κοινοβουλευτική ομάδα της ΝΔ εκλείπουν σχεδόν ολοκληρωτικά οι μισθωτοί, οι συνταξιούχοι και οι αγρότες. Τέλος, σε ό,τι αφορά την παρουσία των επαγγελματιών που συνδέονται με την αναγνωρισιμότητα είναι γεγονός ότι κατά τη συγκεκριμένη χρονική περίοδο, η παρουσία των συγκεκριμένων επαγγελματιών (π.χ. καλλιτέχνες, δημοσιογράφοι, συγγραφείς) είναι εξαιρετικά περιορισμένη και δεν ξεπερνάει το 3%.

Σε ό,τι αφορά το δημογραφικό προφίλ των βουλευτών του ΠΑΣΟΚ κατά τη συγκεκριμένη περίοδο αυτό που αξίζει να αναφερθεί είναι η πολύ μεγάλη ανανέωση που έφερε σε επίπεδο εκπροσώπησης και ιδιαίτερα από το 1977 και μετά οπότε και αρχίζει να αναπτύσσεται ως ο ένας από τους δύο πόλους εξουσίας στο ελληνικό πολιτικό σύστημα.

---

²⁶¹ Παπαβλασόπουλος Ε., *Η ανασυγκρότηση του ελληνικού συντηρητισμού...*, ό.π., σελ. 384-5 και Δρεττάκης Μ., *Η Ανατομία της Βουλής 1974-1990*, Gutenberg, Αθήνα, 1991, σελ. 21-22.

²⁶² Μεταξάς Α-Ι., «Βιοκοινωνική και πολιτισμική χαρτογραφία της Βουλής...», ό.π., σελ. 42-44, και Παπαβλασόπουλος Ε., *Η ανασυγκρότηση του ελληνικού συντηρητισμού...*, ό.π., σελ. 391-393

Λεπτομερέστερα, αναφορικά με την ηλικία των βουλευτών του ΠΑΣΟΚ στις πρώτες εκλογές του 1974 –όπου το ΠΑΣΟΚ συγκεντρώνει μια πολύ μικρή κοινοβουλευτική δύναμη- βλέπουμε ότι ανέρχεται στα 52 χρόνια εν πολλοίς εξ’ αιτίας του γεγονότος ότι οι 7 από τους 15 βουλευτές είχαν εκλεγεί και κατά την προδικτατορική περίοδο (οι 3 εκλέγονταν για δεύτερη φορά και οι 4 για τρίτη, κυρίως με το κόμμα της ΕΚ)²⁶³. Η κατάσταση αυτή αλλάζει σημαντικά από τις εκλογές του 1977 και μετά οπότε το ΠΑΣΟΚ αποκτάει μεγάλη κοινοβουλευτική δύναμη και πλέον το πολιτικό του προσωπικό ανανεώνεται σε πολύ μεγάλο βαθμό. Συγκεκριμένα, στις εκλογές του 1977, όπου το ΠΑΣΟΚ εξέλεξε 93 βουλευτές, παρουσιάζει το χαμηλότερο μέσο όρο ηλικίας για την περίοδο της Μεταπολίτευσης, καθώς περιορίζεται μόλις στα 46 έτη. Ο χαμηλός αυτός ηλικιακός μέσος όρος συνδέεται με το γεγονός ότι στην συντριπτική τους πλειοψηφία οι βουλευτές του ΠΑΣΟΚ ήταν νεοεκλεγέντες, καθώς οι 74 εξ’ αυτών εκλέγονταν για πρώτη φορά (ποσοστό 79,6%)²⁶⁴. Εξίσου χαμηλός είναι ο ηλικιακός μέσος όρος και κατά τις εκλογές του 1981 όπου ο μέσος όρος ηλικίας της ΚΟ του κόμματος είναι τα 48 έτη. Από εκείνη την περίοδο και μετά ο μέσος όρος ηλικίας των βουλευτών του κόμματος και μέχρι τα τέλη της συγκεκριμένης περιόδου, κυμαίνεται στα ίδια επίπεδα με εκείνον των βουλευτών της ΝΔ (52 έτη στις εκλογές του 1985 όπως και της ΝΔ, 50 στις εκλογές του 1989 με το αντίστοιχο μέσο όρο της ΝΔ να είναι τα 51 χρόνια, ενώ στις δύο επόμενες εκλογικές αναμετρήσεις το ποσοστό πέφτει στα 49 χρόνια)²⁶⁵.

Αναφορικά με την παρουσία των γυναικών στο ελληνικό κοινοβούλιο κατά τη συγκεκριμένη περίοδο, είναι γεγονός ότι και στην περίπτωση του ΠΑΣΟΚ ισχύει ο «σιδερένιος νόμος της ανδροκρατίας»²⁶⁶. Αν και η γυναικεία παρουσία είναι πιο έντονη σε σχέση με τη ΝΔ μέχρι και τις εκλογές του 1985, η παρουσία αυτή εξακολουθεί να παραμένει εξαιρετικά περιορισμένη καθώς κυμαίνεται περίπου στο 5%. Μάλιστα στις εκλογές του Ιουνίου του 1989 οι γυναίκες βουλευτές στο ΠΑΣΟΚ περιορίζονται ακόμα περισσότερο (μόλις στο 3%), με την ΝΔ στις τρεις αυτές διαδοχικές αναμετρήσεις να συγκεντρώνει μεγαλύτερο αριθμό γυναικών βουλευτών²⁶⁷. Αυτό που αξίζει πάντως να αναφερθεί είναι το γεγονός, ότι η γυναικεία εκπροσώπηση στο ανώτατο επίπεδο των κομματικών ελίτ εξακολουθεί να παραμένει εξαιρετικά περιορισμένη, παρά το γεγονός ότι κατά τη συγκεκριμένη χρονική περίοδο, νέες κοινωνικές τάξεις και

---

²⁶³Μεταξάς Α-Ι., «Βιοκοινωνική και πολιτισμική χαρτογραφία της Βουλής...», ό.π., σελ. 18-19 και 30-31.

²⁶⁴Μεταξάς, Α-Ι., «Βιοκοινωνική και πολιτισμική χαρτογραφία της Βουλής...», ό.π., σελ. 30-31

²⁶⁵Δρεττάκης Μ., *Η Ανατομία της Βουλής 1974-1990...*, ό.π., σελ. 23-25.

²⁶⁶Τον όρο «σιδερένιος νόμος της ανδροκρατίας» παραφράζοντας τον Michels, χρησιμοποιεί ο Κουτσούκης μελετώντας τη γυναικεία εκπροσώπηση στο ελληνικό κοινοβούλιο από τον Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο έως και τις πρώτες εκλογές της Μεταπολίτευσης. Βλ. σχετικά Κουτσούκης Κ., *Η πολιτική Ηγεσία: θεωρία συγκριτική έρευνα του πολιτικού προσωπικού ...*, ό.π., σελ. 83-84.

²⁶⁷Δρεττάκης Μ., *Η Ανατομία της Βουλής...*, ό.π., σελ. 21-22.

ευρύτατα κοινωνικά στρώματα εντάσσονται μαζικά στην πολιτική διαδικασία. Μάλιστα θέλοντας να προβούμε και σε μια επιπλέον ανάλυση σε επίπεδο πολιτικών ελίτ, αξίζει να αναφερθεί ότι αν εστιάζαμε στα ισχυρότερα αξιώματα των ηγετικών πολιτικών ομάδων, όπως εκείνα των στελεχών της κυβέρνησης, θα έπρεπε να παρατηρήσουμε ότι η γυναικεία παρουσία, περιορίζεται ακόμα περισσότερο. Στη συγκεκριμένη παράμετρο θα σταθούμε εκτενέστερα και στο επόμενο κεφάλαιο.

Σε ό,τι αφορά το επίπεδο εκπαίδευσης των βουλευτών του ΠΑΣΟΚ, αυτό είναι ιδιαίτερα υψηλό, καθώς τόσο στις εκλογές του 1974 όσο και σε εκείνες του 1977 πανεπιστημιακό πτυχίο διαθέτει ποσοστό μεγαλύτερο του 93%, ενώ κατά τις δύο επόμενες εκλογικές αναμετρήσεις το ποσοστό αυτό περιορίζεται στο 88%. Αξίζει να αναφέρουμε ότι το συγκεκριμένο ποσοστό για τη ΝΔ είναι ακόμα μεγαλύτερο καθ' όλη την περίοδο, καθώς σε ορισμένες περιπτώσεις προσεγγίζει ακόμα και το 100% (όπως στις εκλογές του 1977). Εκεί όμως που φαίνεται να υπάρχει σημαντικότερη διαφοροποίηση καθ' όλη τη συγκεκριμένη περίοδο, είναι η ποιοτική προσέγγιση των συγκεκριμένων ποσοστών, καθώς οι σπουδές στο εξωτερικό είναι πιο πολύ πιο συνηθισμένες μεταξύ των βουλευτών της ΝΔ, όπως επίσης και η κατοχή μεταπτυχιακών και διδακτορικών τίτλων. Αντίθετα οι βουλευτές του ΠΑΣΟΚ υπερέχουν ως προς την κατοχή πτυχίων από τα ελληνικά πανεπιστήμια²⁶⁸.

Τέλος αναφορικά με την επαγγελματική εκπροσώπηση των βουλευτών του ΠΑΣΟΚ βλέπουμε ότι όπως και στην περίπτωση της ΝΔ, το πιο σύνηθες επάγγελμα σε ποσοστό που προσεγγίζει το 50% είναι των εκπροσώπων του νομικού κλάδου, ακολουθούμενο με μεγάλη απόσταση από εκείνο του γιατρού (περίπου 10% των βουλευτών). Εξίσου σημαντική είναι και η εκπροσώπηση μηχανικών και αρχιτεκτόνων η οποία γίνεται ιδιαίτερα έντονη κατά τις εκλογές του 1989 και του 1990 (στις συγκεκριμένες εκλογικές αναμετρήσεις το ποσοστό τους ανέρχεται στο 15%). Εκεί όμως που φαίνεται να υπάρχει μια ενδιαφέρουσα διαφοροποίηση σε σχέση με τη ΝΔ, είναι στην εκπροσώπηση των επαγγελματιών όπου μέχρι την άνοδο του ΠΑΣΟΚ, ήταν αποκλεισμένα από την εκπροσώπησή τους στο κοινοβούλιο. Συγκεκριμένα, μεταξύ των βουλευτών του ΠΑΣΟΚ είναι πιο έντονη η παρουσία των μισθωτών επαγγελματιών και των συνταξιούχων, καθώς οι καθηγητές μέσης εκπαίδευσης κατά τη συγκεκριμένη περίοδο συγκεντρώνουν ένα ποσοστό λίγο πάνω από το 4% τη στιγμή που το αντίστοιχο ποσοστό στη ΝΔ είναι μικρότερο του 1%. Αντίστοιχα οι συνταξιούχοι μέχρι και το 1985 αποτελούν περίπου

---

²⁶⁸ Βλ. σχετικά για τις εκλογές του 1974 και 1977. Μεταξάς Α-Ι., «Βιοκοινωνική και πολιτισμική χαρτογραφία της Βουλής...», ό.π., σελ. 38-44, για τις εκλογές του 1981 και του 1985 Βερναρδάκης Χ., *Τα πολιτικά κόμματα στην Ελλάδα 1974-1985...*, ό.π., σελ. 138 και για τις εκλογές του 1990 Λύτρας Π., *Οι 300 της Βουλής Χωρίς Μυστικά*, Interbooks, Αθήνα, 1990, σελ. 24-26.

το 3-4% των βουλευτών του κόμματος, ενώ στη ΝΔ ο συγκεκριμένος αριθμός είναι και πάλι μικρότερος του 1%. Επιπρόσθετα, μεταξύ των εκλεγμένων βουλευτών του ΠΑΣΟΚ εντοπίζεται και ένας μικρός αριθμός αγροτών και κτηνοτρόφων, μια κοινωνική ομάδα που απουσιάζει σχεδόν εξ' ολοκλήρου από τη ΝΔ. Τέλος σε ό,τι αφορά τα επαγγέλματα που συνδέονται με την αναγνωρισιμότητα βλέπουμε ότι το συγκεκριμένο ποσοστό είναι εξαιρετικά περιορισμένο και στην περίπτωση του ΠΑΣΟΚ, καθώς υπάρχουν ελάχιστοι εκλεγμένοι δημοσιογράφοι, ηθοποιοί, τραγουδιστές, συγγραφείς ή αθλητές²⁶⁹. Η τελευταία αυτή παράμετρος, των στελεχών που προέρχονται από το χώρο των ΜΜΕ θα αποτελέσει μια σημαντική διάσταση στο ερευνητικό μέρος της συγκεκριμένης εργασίας, δεδομένου του γεγονότος, ότι πλέον αποτελούν μια πολύ σημαντική πτυχή στην ανάδειξη των πολιτικών ελίτ.

Τέλος ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει και το δημογραφικό προφίλ των κοινοβουλευτικών στελεχών της ΕΚ-ΝΔ και του ΚΚΕ (το οποίο θα εξεταστεί από κοινού με το ΚΚΕεσ). Αναφορικά με την ΕΚ-ΝΔ βλέπουμε ότι η ηλικία των μελών της είναι σχετικά μεγάλη καθώς εξέλεξε αναλογικά τα περισσότερα μέλη που υπερβαίνουν τα 65 χρόνια, ενώ ο μέσος όρος των βουλευτών του κόμματος ανέρχεται στα 54 χρόνια όντας το μεγαλύτερο κατά τις πρώτες αυτές εκλογές. Η τάση αυτή διατηρήθηκε και στην εκλογική αναμέτρηση του 1977 αν και με πολύ μικρότερη εκλογική δύναμη. Η μεγάλη αυτή ηλικιακή σύνθεση αποτυπώνεται και στην συχνότητα εκλογής των στελεχών της, καθώς περίπου το 60% των στελεχών του 1974 εκλεγόταν τουλάχιστον για τρίτη φορά²⁷⁰. Η ερμηνεία του συγκεκριμένου φαινομένου μπορεί να δοθεί και από το γεγονός ότι σε μεγάλο βαθμό το κόμμα της ΕΚ-ΝΔ μεταπολιτευτικά αποτέλεσε ένα κόμμα στελεχών (με ισχυρές τοπικές διασυνδέσεις), αλλά και στελέχη που προέρχονταν από πολιτικές οικογένειες, μια διάσταση η οποία σε πολύ μεγάλο βαθμό διασφαλίζει την μακροβιότητα στην πολιτική ζωή, παράμετροι οι οποίοι θα αναλυθούν εκτενώς και στο ερευνητικό μέρος της συγκεκριμένης εργασίας.

Σε ό,τι αφορά την γυναικεία παρουσία στο κοινοβούλιο, αυτή είναι ουσιαστικά ανύπαρκτη καθώς και στις δύο εκλογικές αναμετρήσεις εξέλεξε από μία γυναίκα βουλευτή. Αναφορικά με την επαγγελματική σύνθεση της κοινοβουλευτικής ομάδας της ΕΚ-ΝΔ βλέπουμε ότι και στις δύο αναμετρήσεις οι εκπρόσωποι του νομικού κλάδου υπερβαίνουν το 50%. Το δεύτερο πιο συνηθισμένο επάγγελμα είναι εκείνο του καθηγητή Πανεπιστημίου με ποσοστό περίπου 15% (υψηλότερο σε σχέση με οποιοδήποτε άλλο κόμμα), ενώ ακολουθεί εκείνο του γιατρού που ανέρχεται περίπου στο 10%. Επίσης και σε αντίθεση με τα υπόλοιπα κόμματα απουσιάζει

---

²⁶⁹ Δρεττάκης Μ., *Η Ανατομία της Βουλής...*, ό.π., σελ. 60-72 Lyrantzis C., "The rise of PASOK and the emergence...", ό.π., σελ. 114-119.

²⁷⁰ Μεταξάς Α-Ι., «Βιοκοινωνική και πολιτισμική χαρτογραφία της Βουλής...», ό.π., σελ 20-21 και 31-32

σχεδόν ολοκληρωτικά η επαγγελματική ομάδα των μηχανικών και των αρχιτεκτόνων, όπως επίσης οι συνταξιούχοι, οι δημοσιογράφοι και οι εκπρόσωποι των επαγγελμάτων με υψηλό βαθμό αναγνωρισιμότητας. Αναφορικά με το επίπεδο εκπαίδευσης είναι ιδιαίτερα υψηλό καθώς το 93.44% των εκπροσώπων στις εκλογές του 1974 και το σύνολο των εκπροσώπων στις εκλογές του 1977 είναι απόφοιτοι πανεπιστημίου²⁷¹.

Σε ό,τι αφορά τους βουλευτές των δύο Κομμουνιστικών κομμάτων η ηλικιακή τους σύνθεση είναι σταθερά η υψηλότερη μεταξύ του συνόλου των κομμάτων έως και τις εκλογές του 1985 και κυμαίνεται από τα 51 έως και τα 59 έτη. Στη συνέχεια ομογενοποιείται με τα υπόλοιπα κόμματα και περιορίζεται στα 48-49 χρόνια. Αναφορικά με τις γυναίκες βουλευτές η παρουσία τους είναι εξαιρετικά περιορισμένη, καθώς κατά τη συγκεκριμένη χρονική περίοδο τα κόμματα της κομμουνιστικής αριστεράς δεν εξέλεξαν ποτέ περισσότερες από δύο γυναίκες εκπροσώπους. Τέλος, αν και τα διαθέσιμα στοιχεία σχετικά με την επαγγελματική δραστηριότητα και το επίπεδο εκπαίδευσης των στελεχών του ΚΚΕ και του ΚΚΕσ δεν είναι επαρκή, αυτό που μπορεί με σχετική ασφάλεια να υποστηριχθεί είναι ότι το επίπεδο εκπαίδευσης των στελεχών των δύο κομμάτων είναι σαφώς χαμηλότερο σε σχέση με τα υπόλοιπα κόμματα, καθώς ένας σημαντικός αριθμός των κοινοβουλευτικών τους αντιπροσώπων δεν διαθέτουν πτυχίο τριτοβάθμιας εκπαίδευσης. Αντίστοιχα σε ό,τι αφορά την επαγγελματική εκπροσώπηση των στελεχών υφίστανται σημαντικές διαφορές με τα υπόλοιπα κόμματα, μιας και η επαγγελματική ενασχόληση των στελεχών του κόμματος δεν περιορίζεται στα παραδοσιακά επαγγέλματα από τα οποία προέρχονται τα στελέχη των πολιτικών κομμάτων (π.χ. δικηγόροι, γιατροί, μηχανικοί), αλλά προέρχονται και από εργατικά και μισθωτά επαγγέλματα²⁷².

Στις σελίδες που προηγήθηκαν περιγράφηκαν οι βασικότερες παράμετροι ως προς την ανάδειξη των ελληνικών πολιτικών ελίτ, κατά τα πρώτα χρόνια της Τρίτης Ελληνικής Δημοκρατίας, έως και την περίοδο που προηγείται της έρευνάς μας. Όπως αναφέρθηκε και παραπάνω, το γεγονός ότι το ελληνικό πολιτικό σύστημα βγήκε από μια περίοδο κρίσης το 1974 είχε σαν αποτέλεσμα να αναδειχθούν ισχυροί πολιτικοί ηγέτες, οι οποίοι σε μεγάλο βαθμό επηρέασαν τη διαδικασία ανάδειξης και αναπαραγωγής των πολιτικών ελίτ. Και αν οι κομματικοί ηγέτες είναι αναμενόμενο σε κάθε πολιτική συγκυρία να διαδραματίζουν σημαντικό ρόλο, κάτι τέτοιο δεν ισχύει απαραίτητα για την περίπτωση των κομματικών οργάνων. Όπως είδαμε και νωρίτερα, τα κόμματα της Μεταπολίτευσης προχώρησαν στη

---

²⁷¹ Δρεττάκης Μ., *Η Ανατομία της Βουλής...*, ό.π., σελ. 21-24 και 60-66.

²⁷² Δρεττάκης Μ., *Η Ανατομία της Βουλής...*, ό.π., σελ. 60-66 και Μεταξάς Α-Ι., «Βιοκοινωνική και πολιτισμική χαρτογραφία της Βουλής...», ό.π., σελ. 38-39.

διαδικασία σύστασης τοπικών οργανώσεων, αλλά και κομματικών οργάνων, παράμετροι οι οποίοι εξέλειπαν σχεδόν ολοκληρωτικά κατά την προδικτατορική περίοδο. Αν και η κομματική αυτή άνθιση δεν συνοδεύτηκε και από μια ισχυροποίηση σε επίπεδο αρμοδιοτήτων, παρ' όλα αυτά είναι γεγονός ότι οι τοπικές οργανώσεις μπόρεσαν να επηρεάσουν ως έναν βαθμό τη διαδικασία ανάδειξης των πολιτικών ελίτ, τουλάχιστον σ' ό,τι αφορά την παρουσία στελεχών που δεν ανήκαν στην στενή ηγεσία του κόμματος και όπου δεν υπήρχαν ξεκάθαρες προτιμήσεις από την πλευρά του εκάστοτε πολιτικού αρχηγού.

Στο ίδιο πλαίσιο, αναμφίβολα εξαιρετικά σημαντική παράμετρος ανάδειξης των πολιτικών ελίτ αποτελούν και τα πολιτικά τζάκια τα οποία όπως είδαμε, αλλά και όπως θα έχουμε την ευκαιρία να διαπιστώσουμε και στη συνέχεια αποτελούν μια σταθερή συνισταμένη στην σύνθεση των πολιτικών ελίτ. Αντίστοιχα αναφερθήκαμε και στο ρόλο του συνδικαλισμού ο οποίος αν και σε μικρότερο βαθμό αναπτύχθηκε έντονα κατά τη συγκεκριμένη περίοδο, σε στενή πάντα συνάρτηση με τα κόμματα της περιόδου.

Ο ρόλος των συγκεκριμένων παραμέτρων, είναι που θα μελετηθεί στο επόμενο τρίτο κεφάλαιο προκειμένου να διαπιστώσουμε τον αντίκτυπο που έχουν διαδραματίσει στη διαδικασία ανάδειξης και αναπαραγωγής των πολιτικών ελίτ κατά την περίοδο της έρευνάς μας, εντάσσοντας παράλληλα και άλλες σημαντικές παραμέτρους. όπως ο ρόλος των ΜΜΕ, του κράτους, αλλά και της τοπικής αυτοδιοίκησης, που φαίνεται να διαδραματίζουν έναν ολοένα και πιο σημαντικό ρόλο κατά τα τελευταία χρόνια.

3. Παρουσίαση της έρευνας

3.1. Εισαγωγή

3.1.1 Σύνδεση με θεωρητικό πλαίσιο της έρευνας

Στα δύο θεωρητικά κεφάλαια που προηγήθηκαν δομήσαμε το θεωρητικό πλαίσιο που διέπει τη συγκεκριμένη ερευνητική εργασία. Στο πρώτο κεφάλαιο παρουσιάσαμε τα βασικότερα σημεία των θεωριών για τις ελίτ, από την ιταλική σχολή των θεωρητικών των ελίτ, έως και τις πιο πρόσφατες θεωρίες, με κύριο στόχο να εντοπίσουμε τα βασικότερα χαρακτηριστικά που διέπουν τον τρόπο λειτουργίας των ελίτ. Όπως υποστηρίξαμε οι θεωρίες για τις ελίτ σε μεγάλο βαθμό επηρεάστηκαν από το εξωτερικό περιβάλλον της κάθε περιόδου, μια συνθήκη η οποία σε πολλές περιπτώσεις αποτυπώθηκε σε μια σειρά από παραμέτρους που η κάθε θεωρητική προσέγγιση επέλεξε να αναλύσει. Αν και οι θεωρίες για τις ελίτ παρουσιάζουν έντονες διαφοροποιήσεις, είναι γεγονός ότι υπάρχει μια σημαντική τομή στον τρόπο δόμησης των θεωρητικών μοντέλων και η οποία σχετίζεται με τα χρόνια του Δευτέρου Παγκοσμίου Πολέμου, όπου το ενδιαφέρον των θεωρητικών εστίασε ως επί το πλείστον στην αποδέσμευση των θεωριών των ελίτ από τον εθνικοσοσιαλισμό και το φασισμό.

Υπό το πρίσμα αυτό, τα θεωρητικά μοντέλα που περιγράφηκαν δεν ξεκινούν από μια κοινή αφετηρία και αυτό, γιατί όπως και σε πολλές περιπτώσεις στην πολιτική επιστήμη, εγείρεται ένα θέμα αποδοχής του τι ακριβώς ορίζουμε όταν μιλάμε για πολιτικές ελίτ. Ο ορισμός που εμείς επιλέξαμε στη συγκεκριμένη έρευνα συνδέεται με δύο βασικές προϋποθέσεις. Την κατοχή πολιτικού αξιώματος σε κεντρικό επίπεδο και τη δυνατότητα άμεσης επιρροής των πολιτικών αποφάσεων. Στο πλαίσιο αυτό σε επίπεδο ελίτ έγινε εκτενής αναφορά σε μια σειρά από παραμέτρους, όπως ο τρόπος με τον οποίο αναδεικνύονται οι ελίτ, ο τρόπος με τον οποίο αναπαράγονται προκειμένου να διατηρήσουν τον κυρίαρχό τους ρόλο, ο τρόπος και οι διαδικασίες με τις οποίες επιλέγουν τα μέλη τους, αλλά και ο τρόπος με τον οποίο οι διάφορες ελίτ αλληλοεπηρεάζονται και αλληλοϋποστηρίζονται. Εύλογα η παραπάνω ανάλυση άγγιξε μια σειρά από θέματα τα οποία δεν περιορίζονται μόνο στη μελέτη για τις ελίτ, αλλά σχετίζονται και με συγγενή γνωστικά πεδία, όπως ο ρόλος των πολιτικών κομμάτων, των κομματικών συστημάτων, των πολιτών, των εκλογών, των κρίσεων που διέρχεται ένα σύστημα, αλλά και των εν γένει αλλαγών που λαμβάνουν χώρα σε μια κοινωνία, όπως η ύπαρξη κοινωνικοοικονομικών κρίσεων και οι αλλαγές που υφίστανται σε επίπεδο λειτουργίας θεσμών και φορέων (όπως π.χ. η Τοπική Αυτοδιοίκηση και τα ΜΜΕ).

Στο δεύτερο μέρος του θεωρητικού μας πλαισίου κάναμε μια ιστορική αναδρομή στην μεταπολιτευτική περίοδο, από το 1974 έως και την περίοδο που προηγήθηκε της έρευνάς μας. Βασικός μας στόχος ήταν η παρουσίαση των παραμέτρων εκείνων που διαμόρφωσαν την ανάδειξη των πολιτικών στελεχών της συγκεκριμένης περιόδου. Γεγονός είναι ότι από τη Μεταπολίτευση και μετά η Ελλάδα κατόρθωσε να διαμορφώσει το πρώτο πραγματικά δημοκρατικό πολιτικό σύστημα αποδεδειγμένη από τα κακέτυπα του παρελθόντος. Παρ' όλα αυτά, το νέο αυτό πολιτικό σύστημα χαρακτηρίζεται από στοιχεία συνέχειας, αλλά και ασυνέχειας σε σχέση με το παρελθόν. Οι τοπικοί πολιτικοί παράγοντες, οι χαρισματικές ηγεσίες της συγκεκριμένης περιόδου, η αλλαγή στη δομή των πελατειακών σχέσεων, η επέκταση του ρόλου του κράτους στην οικονομία, η λειτουργία και ο έλεγχος των κομματικών μηχανισμών, αλλά και το εκλογικό σύστημα, αποτέλεσαν παραμέτρους που σε μεγάλο βαθμό διαμόρφωσαν το πολιτικό πλαίσιο της περιόδου.

3.1.2 Κύριο ερευνητικό ερώτημα, υποθέσεις εργασίας και επιμέρους ερευνητικά ερωτήματα

Με βάση το θεωρητικό υπόβαθρο που προηγήθηκε (και δίνοντας έμφαση κυρίως στις θεωρίες των Mills, Putnam, Best, Higley και Dogan) θα δομηθεί και το κύριο ερευνητικό ερώτημα της συγκεκριμένης εργασίας το οποίο συνίσταται στον εντοπισμό των βασικότερων αλλαγών στην ανάδειξη και αναπαραγωγή των πολιτικών ελίτ κατά τη τελευταία εικοσαετία στο ελληνικό πολιτικό σύστημα. Για την απάντηση του συγκεκριμένου ερευνητικού ερωτήματος, έχουν προκύψει μια σειρά από υποθέσεις εργασίας και επί μέρους ερευνητικά ερωτήματα τα οποία θα προσπαθήσουμε να απαντήσουμε κατά την παράθεση του συγκεκριμένου ερευνητικού κεφαλαίου. Αναλυτικότερα,

1. Μια βασική παράμετρος που θα διερευνηθεί είναι οι αλλαγές που λαμβάνουν χώρα ως προς το δημογραφικό προφίλ των εκπροσώπων των πολιτικών ελίτ. Η συγκεκριμένη ανάλυση θα μας βοηθήσει να κατανοήσουμε το βαθμό προσαρμοστικότητας της διαδικασίας στρατολόγησης, στις αλλαγές που υλοποιούνται στο πλαίσιο μιας κοινωνίας (π.χ. αύξηση των γυναικών στα πολιτικά αξιώματα ως αποτέλεσμα της αναβάθμισης του ρόλου των γυναικών στην κοινωνία, υψηλότερο επίπεδο εκπαίδευσης, ανάδειξη νέων επαγγελματιών ως αποτέλεσμα της δημιουργίας νέων επαγγελματικών κλάδων), προϋπόθεση απαραίτητη για τη διατήρηση και την αναπαραγωγή των υφιστάμενων πολιτικών ελίτ.

2. Θα αναλυθούν οι διαφοροποιήσεις που υφίστανται στο δημογραφικό προφίλ, μεταξύ των κομμάτων εξουσίας και των υπόλοιπων πολιτικών κομμάτων, ως αποτέλεσμα του διαφορετικού τους ιδεολογικού προσανατολισμού, της πολυσυλλεκτικής τους ή μη προσέγγισης ως προς την επιρροή του εκλογικού ακροατηρίου, αλλά και του διαφορετικού τρόπου ανάδειξης στελεχών ανάλογα με τα διαθέσιμα μέσα (π.χ. έλεγχος του κράτους από τα δύο κόμματα εξουσίας της περιόδου).
3. Θα διερευνηθεί η σύγκλιση του δημογραφικού προφίλ και των πηγών ανάδειξης (π.χ. κρατική μηχανή, ΜΜΕ) των δύο κομμάτων εξουσίας της περιόδου (ΠΑΣΟΚ και ΝΔ), μια τάση που εδράζεται στη συχνή εναλλαγή τους στην εξουσία, καθώς και στην επικράτηση της λογικής της καθεστωτικής νοοτροπίας.
4. Θα εστιάσουμε στις αλλαγές και στις διαφοροποιήσεις που υφίστανται τόσο στις παραδοσιακές (ρόλος κομμάτων, συνδικαλισμός) όσο και στις πιο σύγχρονες πηγές ανάδειξης στελεχών (ΜΜΕ, ΟΤΑ, σύμβουλοι πρωθυπουργών και υπουργών). Η ανάγκη της συγκεκριμένης διερεύνησης, προκύπτει από τη σχετική θεωρητική αφετηρία των πολιτικών ελίτ, σύμφωνα με την οποία η διαδικασία ανάδειξης των πολιτικών στελεχών επηρεάζεται τόσο από τις αλλαγές που λαμβάνουν χώρα σε μια κοινωνία, όσο και από τις αλλαγές που πραγματοποιούνται στο ίδιο το εσωτερικό των πηγών ανάδειξης (π.χ. στο εσωτερικό των κομμάτων), καθιστώντας αναγκαία την προσαρμογή της διαδικασίας στρατολόγησης στις υφιστάμενες αλλαγές.
5. Θα παρουσιαστεί ο ρόλος των ΜΜΕ αφενός ως πηγής ανάδειξης και διατήρησης των πολιτικών ελίτ και αφετέρου ως δεξαμενής άντλησης νέων στελεχών από επαγγέλματα που λαμβάνουν μεγάλο βαθμό προβολής και δημοσιότητας (π.χ. δημοσιογράφοι, ηθοποιοί, αθλητές, τραγουδιστές). Η συγκεκριμένη ανάλυση εδράζεται στην ανάγκη αποτύπωσης των αλλαγών που έχει επιφέρει η ισχυροποίηση του ρόλου των ΜΜΕ και κυρίως της τηλεόρασης στην ελληνική δημόσια σφαίρα, όπως άλλωστε υποστηρίζεται και από τις πλέον πρόσφατες θεωρητικές προσεγγίσεις για τις πολιτικές ελίτ, τα κόμματα και την πολιτική επικοινωνία.
6. Θα διερευνηθεί η προσπάθεια των πολιτικών ελίτ να ελέγξουν τα ΜΜΕ προκειμένου διαμέσου του τρόπου αυτού να διασφαλιστεί η αναπαραγωγή τους στην εξουσία (περισσότεροι εκπρόσωποι των ΜΜΕ στις πολιτικές ελίτ, καθώς και περισσότεροι σύμβουλοι αρχηγών κομμάτων και υπουργών). Η συγκεκριμένη εξέλιξη συνδέεται με τη δυνατότητα που έχουν οι πολιτικές ελίτ να ελέγχουν συγκεκριμένα μέσα αναπαραγωγής προκειμένου διαμέσου του τρόπου αυτού να διατηρούνται στην εξουσία, (έλεγχος άσκησης κυρίαρχης προπαγάνδας).

7. Ένα επιπλέον ζήτημα που θα αναλυθεί είναι ο αντίκτυπος των συνθηκών κρίσης στην ανανέωση των πολιτικών ελίτ και πιο συγκεκριμένα η πολιτική κρίση που έλαβε χώρα στην Ελλάδα την περίοδο 1989-1990. Σε αντίστοιχες περιπτώσεις όπως υποστηρίζεται και από τις σχετικές θεωρίες για τις πολιτικές ελίτ παρατηρείται μεγάλος βαθμός ανανέωσης του πολιτικού προσωπικού, καθώς οι περίοδοι κρίσεων συμβάλλουν στην έντονη ανανέωση του πολιτικού προσωπικού τόσο γιατί αποδομείται ένα σημαντικό μέρος της υφιστάμενης πολιτικής ελίτ όσο και γιατί υπάρχουν κοινωνικές ομάδες οι οποίες δεν αντιπροσωπεύονταν από τις προϋπάρχουσες πολιτικές ελίτ.

8. Θα αναλυθεί ο βαθμός ανανέωσης των ηγετικών πολιτικών ομάδων κατά την περίοδο της έρευνας, υπό το πρίσμα του γεγονότος ότι ο υψηλός βαθμός σταθερότητας του πολιτικού συστήματος κατά την υπό εξέταση περίοδο -και ιδιαίτερα από το 1993 και μετά- συμβάλλει στον περιορισμένο βαθμό ανανέωσης των πολιτικών ελίτ.

9. Θα διερευνηθεί ο αντίκτυπος που έχουν μια σειρά από παράμετροι (όπως η ισχυροποίηση της ηγεσίας των πολιτικών κομμάτων, η ανάπτυξη των ΜΜΕ, αλλά και η αλλαγή στην μορφή των πελατειακών σχέσεων), στην διατήρηση ή μη των πολιτικών τζακιών και της οικογενειοκρατίας, στα αξιώματα των πολιτικών ελίτ.

10. Θα αναλυθεί η εξέλιξη της παρουσίας των συμβούλων των πολιτικών αρχηγών στα αξιώματα των πολιτικών ελίτ, μια συνθήκη που επηρεάζεται άμεσα από την αύξηση της δύναμης των αρχηγών των πολιτικών κομμάτων τόσο ως προς την εσωκομματική λειτουργία όσο και ως προς τη λειτουργία του πολιτικού συστήματος.

11. Θα παρουσιαστούν οι διαφοροποιήσεις που υφίστανται (πηγές ανάδειξης, δημογραφικό προφίλ) μεταξύ των στελεχών που έχουν επιλεγεί απευθείας από τους αρχηγούς των κομμάτων (ευρωβουλευτές, εξωκοινοβουλευτικοί υπουργοί, βουλευτές επικρατείας) και των στελεχών που έχουν εκλεγεί άμεσα από τους πολίτες. Η συγκεκριμένη αναλυτική προσέγγιση προκύπτει ως αποτέλεσμα της πρόθεσης των πολιτικών αρχηγών να αναδεικνύουν στα πολιτικά αξιώματα συγκεκριμένα στελέχη με διαφορετικό δημογραφικό προφίλ και από διαφορετικές πηγές ανάδειξης (π.χ. επαγγελματική σταδιοδρομία και ΜΜΕ) προκειμένου να αποστέλλουν συγκεκριμένα πολιτικά μηνύματα, αλλά και να στελεχώνουν την ηγετική πολιτική ομάδα του κόμματός τους με στελέχη της απολύτου εμπιστοσύνης τους.

12. Θα διερευνηθεί η δυνατότητα των στελεχών που καταλαμβάνουν τη θέση του υπουργού ή του υφυπουργού, να διατηρούνται στο καθεστώς των πολιτικών ελίτ με μεγαλύτερη ευκολία σε

σχέση με τα υπόλοιπα στελέχη, εξαιτίας της μεγαλύτερης πρόσβασης που διασφαλίζουν στον έλεγχο του κράτους, αλλά και στα ΜΜΕ.

Σε μια λογική ακολουθία και στηριζόμενοι στα αποτελέσματα που θα προκύψουν από την παράθεση των στοιχείων της έρευνας και των υποθέσεων εργασίας που προηγήθηκαν θα απαντηθούν και μια σειρά από επί μέρους ερευνητικά ερωτήματα, όπως:

- 1) Πόσο έχει συρρικνωθεί ο ρόλος των κομμάτων κατά την τελευταία εικοσαετία στην ανάδειξη των πολιτικών ελίτ;
- 2) Πόσο έχει μεταβληθεί η διαδικασία ανάδειξης και αναπαραγωγής των πολιτικών ελίτ από άλλες παραμέτρους που έχουν λάβει χώρα στο πλαίσιο της κοινωνίας κατά την τελευταία εικοσαετία (ΜΜΕ, ισχυροποίηση πολιτικών αρχηγών, οικογενειοκρατία κ.ά.)

3.2 Περιγραφή της έρευνας

3.2.1 Το πρωτόκολλο της έρευνας

Η διαμόρφωση του ερευνητικού πρωτοκόλλου στηρίχθηκε στις υποθέσεις εργασίας και τα επιμέρους ερευνητικά ερωτήματα, που περιγράφηκαν στην προηγούμενη υποενότητα. Η δομή του συγκεκριμένου πρωτοκόλλου ακολουθεί μια συγκεκριμένη λογική ανάλογα με τις θεματικές ενότητες που πρέπει να καλυφθούν. Ακολουθώς θα περιγραφούν οι μεταβλητές που περιέχονται, χωρίς όμως την αναλυτική παράθεση των τιμών της κάθε μεταβλητής, καθώς σε ορισμένες περιπτώσεις ο αριθμός των τιμών είναι πολύ μεγάλος και μια τέτοια παράθεση θα ήταν εις βάρος της ευκολότερης ανάγνωσης του κειμένου (ο αναγνώστης μπορεί να ανατρέξει στο Παράρτημα 1, εφ' όσον το επιθυμεί, προκειμένου να δει το πλήρες πρωτόκολλο της έρευνας).

Πριν όμως προχωρήσουμε στην παράθεση των μεταβλητών αξίζει να προβούμε σε μια αναγκαία διευκρίνιση. Επειδή όπως αναφέραμε και παραπάνω ο αριθμός των τιμών σε ορισμένες μεταβλητές είναι πολύ μεγάλος, σε αρκετές περιπτώσεις έχει υπάρξει ομαδοποίηση των συγκεκριμένων τιμών, πρωτίστως γιατί σε πολλές περιπτώσεις η επιλογή των συγκεκριμένων τιμών ήταν περιορισμένη και δεν υπήρχε η δυνατότητα περαιτέρω στατιστικής τους επεξεργασίας και δευτερευόντως για να είναι πιο εύκολη η απεικόνιση και ανάλυση των αποτελεσμάτων που θα ακολουθήσουν. Παρ' όλα αυτά στην παράθεση των μεταβλητών που θα ακολουθήσει θα αναφερθεί και ο αριθμός των τιμών της κάθε μεταβλητής, καθώς και αν έχει υπάρξει ομαδοποίηση στο πλαίσιο της ανάλυσης της έρευνας.

Συγκεκριμένα, οι μεταβλητές που εξετάστηκαν έχουν ως ακολούθως:

1) Ονοματεπώνυμο μέλους πολιτικής ελίτ

Στη συνέχεια ακολουθήθηκε η ανάλυση των δημογραφικών μεταβλητών:

2) Κομματική προέλευση (έξι τιμές)

3) Κομματική προέλευση 2 (έξι τιμές, η συγκεκριμένη μεταβλητή συμπληρωνόταν σε περίπτωση που κάποιο μέλος είχε καταλάβει κάποιο από τα υπό εξέταση αξιώματα σε περισσότερα από ένα κόμματα. Ως πρώτη τιμή κομματικής προέλευσης συμπληρωνόταν η παλαιότερη από τις δύο συμμετοχές σε κάποιο κόμμα)

4) Ηλικία πρώτης εκλογής (στην έρευνα συμπληρωνόταν η ακριβής ηλικία πρώτης εκλογής. Στην παρουσίαση όμως των αποτελεσμάτων οι ηλικίες παρουσιάζονται ομαδοποιημένες με βάση τις κυρίαρχες ηλικιακές ομάδες που χρησιμοποιούμε συνήθως στην κοινωνική έρευνα δηλ. 1) έως 34, 2) 35-44, 3) 45-54, 5) 55-64, 6) μεγαλύτερος των 64)

5) Φύλο πολιτικού προσώπου (δύο τιμές)

6) Επίπεδο εκπαίδευσης πολιτικού προσώπου (έξι τιμές)

7) Σπουδές στο εξωτερικό (δύο τιμές)

8) Επάγγελμα πολιτικού προσώπου (22 τιμές, στην παρουσίαση των αποτελεσμάτων θα παρουσιαστεί η συγκεκριμένη μεταβλητή ομαδοποιημένη σε έξι μεγάλες κατηγορίες δηλ. 1) ελεύθερος επαγγελματίας, 2) επιχειρηματίας, 3) δημόσιος υπάλληλος, 4) ιδιωτικός υπάλληλος, 5) επαγγέλματα δημοσιότητας και 6) λοιπά επαγγέλματα)

9) Περιφέρεια εκλογής πολιτικού προσώπου (58 τιμές και πιο συγκεκριμένα οι 57 εκλογικές περιφέρειες της Ελλάδας και μια ξεχωριστή τιμή για το ευρωκοινοβούλιο. Στην έρευνα η μεταβλητή θα παρουσιαστεί στις περισσότερες των περιπτώσεων ομαδοποιημένη ανά διοικητική περιφέρεια, ενώ θα γίνονται αναφορές σε εκλογικές περιφέρειες μόνο όπου κάτι τέτοιο κρίνεται απαραίτητο για τις ανάγκες της έρευνας)

10) Περιφέρεια εκλογής πολιτικού προσώπου 2 (ισχύουν οι παραπάνω μεταβλητές και συμπληρώνεται αν κάποιο πρόσωπο έχει εκλεγεί σε περισσότερες από μία εκλογικές περιφέρειες ή το ευρωκοινοβούλιο. Και η συγκεκριμένη μεταβλητή συμπληρώνεται με βάση την παλαιότητα από την παλαιότερη στην πιο πρόσφατη τιμή)

Στην δεύτερη κατηγορία μεταβλητών εξετάζεται η δυνατότητα αναπαραγωγής και διατήρησης στο καθεστώς των πολιτικών ελίτ. Λεπτομερέστερα:

- 11) Πολιτική ιδιότητα πολιτικού προσώπου (4 τιμές, μέλος κυβέρνησης, βουλευτής, ευρωβουλευτής, μέλος κυβέρνησης πριν την περίοδο έρευνας)
- 12) Συχνότητα παραμονής στο συγκεκριμένο αξίωμα (συμπληρώνεται ο αριθμός εκλογής ή διορισμού των πολιτικών στελεχών σε κάποιο από τα παραπάνω αξιώματα)
- 13) Πολιτική ιδιότητα πολιτικού προσώπου 2 (3 τιμές, συμπληρώνεται υπό την προϋπόθεση ότι κάποιο πολιτικό στέλεχος έχει καταλάβει περισσότερα του ενός από τα υπό εξέταση αξιώματα)
- 14) Συχνότητα παραμονής στο συγκεκριμένο αξίωμα 2 (συμπληρώνεται ο αριθμός εκλογής ή διορισμού των πολιτικών στελεχών σε κάποιο από τα παραπάνω αξιώματα, υπό την προϋπόθεση ότι έχουν καταλάβει τουλάχιστον δύο από τα υπό εξέταση αξιώματα)
- 15) Πολιτική ιδιότητα πολιτικού προσώπου 3 (2 τιμές, συμπληρώνεται υπό την προϋπόθεση ότι κάποιο πολιτικό στέλεχος έχει αναλάβει τουλάχιστον τρία από τα υπό εξέταση πολιτικά αξιώματα)
- 16) Συχνότητα παραμονής στο συγκεκριμένο αξίωμα 3 (συμπληρώνεται ο αριθμός εκλογής ή διορισμού των πολιτικών στελεχών σε κάποιο από τα παραπάνω αξιώματα, υπό την προϋπόθεση ότι έχουν καταλάβει τουλάχιστον τρία από τα υπό εξέταση πολιτικά αξιώματα)
- 17) Πολιτική ιδιότητα πολιτικού προσώπου 4 (1 τιμή, συμπληρώνεται ο αριθμός εκλογής ή διορισμού των πολιτικών στελεχών υπό την προϋπόθεση ότι έχει καταλάβει και τα τέσσερα πολιτικά αξιώματα)²⁷³
- 18) Συχνότητα παραμονής στο συγκεκριμένο αξίωμα 4 (συμπληρώνεται ο αριθμός εκλογής ή διορισμού των πολιτικών στελεχών, υπό την προϋπόθεση ότι έχουν αναλάβει το σύνολο των υπό εξέταση αξιωμάτων)
- 19) Συνεχής ή μη παραμονή στο καθεστώς των πολιτικών ελίτ (2 τιμές, ως συνεχής παραμονή θεωρείται η μη διακοπόμενη –ανεξαρτήτως χρονικού διαστήματος- παρουσία σε κάποιο από τα υπό εξέταση αξιώματα)

---

²⁷³ Για ερευνητικούς λόγους στη συμπλήρωση των συγκεκριμένων μεταβλητών δεν ακολουθήθηκε η λογική της παλαιότητας, όπως σε άλλες μεταβλητές που προαναφέρθηκαν, αλλά η λογική της ισχύος του κάθε πολιτικού αξιώματος (μέλος κυβέρνησης, βουλευτής, ευρωβουλευτής), μια λογική την οποία θα αναλύσουμε εκτενέστερα και παρακάτω. Αυτός είναι και ο λόγος που όσο περισσότερα διαφορετικά αξιώματα καταλαμβάνει κάποιο πολιτικό στέλεχος τόσο μειώνονται οι πιθανές τιμές της μεταβλητής «πολιτική ιδιότητα πολιτικού προσώπου». Σε ορισμένες περιπτώσεις, όπως στην περίπτωση των δεικτών της έρευνας που παρουσιάζονται στο τελευταίο κομμάτι του συγκεκριμένου κεφαλαίου οι τιμές ένα και τέσσερα (μέλος κυβέρνησης, μέλος κυβέρνησης πριν τη μεταπολίτευση), παρουσιάζονται ομαδοποιημένες.

20) Πρώτη περίοδος εκλογής (29 τιμές, συμπληρώνεται η χρονιά κατά την οποία κάποιο πολιτικό στέλεχος ανέλαβε για πρώτη φορά κάποιο πολιτικό αξίωμα. Στο πλαίσιο των αποτελεσμάτων της έρευνας οι χρονολογίες παρουσιάζονται ομαδοποιημένες σε τρεις βασικές περιόδους, 1974- 1990, 1991- 2000, 2001- 2011)

21) Τελευταία περίοδος εκλογής (20 τιμές)

22) Συνολική διάρκεια παραμονής στα αξιώματα των πολιτικών ελίτ (συμπληρώνεται σε έτη και παρουσιάζεται στην έρευνα ομαδοποιημένη σε έξι βασικές κατηγορίες)

Η επόμενη κατηγορία μεταβλητών σχετίζεται με τις πηγές ανάδειξης των πολιτικών ελίτ στα αξιώματα που καλύπτει η συγκεκριμένη έρευνα. Συγκεκριμένα:

23) Κύρια πηγή ανάδειξης πολιτικών στελεχών (13 τιμές, στο πλαίσιο της παρουσίασης των αποτελεσμάτων της έρευνας θα γίνει ομαδοποίησή τους σε 8 μεγαλύτερες κατηγορίες)

24) Δευτερεύουσα πηγή ανάδειξης (13 τιμές, όπου ακολουθείται η ίδια ομαδοποίηση με την μεταβλητή 23. Συμπληρώνεται σε περίπτωση που κάποιο πολιτικό στέλεχος πριν αναδειχθεί στα αξιώματα των πολιτικών ελίτ έχει περάσει και από κάποιο δεύτερο θεσμό ή φορέα ανάδειξης)²⁷⁴

Η τελευταία κατηγορία μεταβλητών εστιάζει στα πολιτικά κόμματα και στην οικογενειακή παράδοση. Πιο αναλυτικά:

25) Σε περίπτωση που έχει αναδειχθεί από τον κομματικό μηχανισμό, σε ποιο ή ποια κομματικά όργανα έχει συμμετάσχει και αν έχει υπάρξει σύμβουλος αρχηγού κόμματος (17 τιμές, η συντριπτική πλειοψηφία των οποίων καλύπτει την πιθανότητα συμμετοχής σε περισσότερα του ενός κομματικά όργανα)

26) Ύπαρξη οικογενειακής παράδοσης του πολιτικού στελέχους (2 τιμές)

27) Το πολιτικό στέλεχος έχει διατελέσει αρχηγός κόμματος (2 τιμές)

Η τελική μορφή του πρωτοκόλλου πραγματοποιήθηκε μετά και την διεξαγωγή του πιλοτικού μέρους της έρευνας περίπου στο 12% του συνολικού πληθυσμού, ο οποίος ανερχόταν σε 1.080 πολιτικά στελέχη. Η αρχική μορφή του ερωτηματολογίου προέκυψε από το θεωρητικό μας πλαίσιο, τις υποθέσεις εργασίας και τα επιμέρους ερευνητικά ερωτήματα που είχαμε διατυπώσει. Κατά τη διάρκεια της πιλοτικής έρευνας προστέθηκαν διάφορες τιμές σε

---

²⁷⁴ Στις δύο συγκεκριμένες μεταβλητές όπου γίνεται αναφορά στις πηγές ανάδειξης, ως κύρια πηγή λογίζεται εκείνη από την οποία έχει αναδειχθεί πιο πρόσφατα κάποιο πολιτικό στέλεχος. Σε περίπτωση που κάποιο στέλεχος αναδεικνύεται από δύο πηγές ανάδειξης τις οποίες διατηρεί σε παράλληλο χρόνο, τότε ως κύρια πηγή ανάδειξης εκλαμβάνεται η παλαιότερη από τις δύο.

συγκεκριμένες μεταβλητές, ενώ η ακόμα μεγαλύτερη εμβάθυνση σε θεωρητικά ζητήματα κατέστησε αναγκαία και την προσθήκη ενός μικρού αριθμού επιπλέον μεταβλητών, οι οποίες διαμόρφωσαν και την τελική μορφή του πρωτοκόλλου της έρευνας.

3.2.2 Μεθοδολογία της έρευνας και επιλογή περιόδου έρευνας

Όπως έχει ήδη αναφερθεί η έρευνά μας εκτείνεται χρονικά από τις πρώτες εκλογές του Ιουνίου του 1989 και ολοκληρώνεται με το τέλος της κοινοβουλευτικής περιόδου του 2009. Η επιλογή της συγκεκριμένης περιόδου δεν είναι τυχαία και σχετίζεται με μια σειρά από παραμέτρους. Η πρώτη από τις παραμέτρους αυτές είναι η αποκρατικοποίηση των ΜΜΕ και η δημιουργία ιδιωτικών ραδιοτηλεοπτικών σταθμών. Η συγκεκριμένη εξέλιξη όπως εύκολα μπορεί να γίνει κατανοητό είχε σημαντικό αντίκτυπο στην αλλαγή του τρόπου λειτουργίας των κομμάτων και την ανάδειξη των πολιτικών ελίτ. Η εμφάνιση της τηλεόρασης, κατά κύριο λόγο, η οποία εξ' αρχής διαδραμάτισε πολύ σημαντικό ρόλο στη ευρύτερη λειτουργία των ΜΜΕ, είχε σημαντικό αντίκτυπο στην λειτουργία των κομμάτων με την ισχυροποίηση της εικόνας στην πολιτική και πιο συγκεκριμένα των αρχηγών και των ισχυρότερων πολιτικών τους στελεχών. Μια τάση που είχε άμεσο αντίκτυπο στον τρόπο λειτουργίας των κομματικών μηχανισμών, αλλά και στον τρόπο ανάδειξης των πολιτικών στελεχών λόγω και της σημαντικής επικοινωνιακής προβολής που συγκεκριμένες κατηγορίες επαγγελματιών λαμβάνουν. Παράλληλα δεν πρέπει να παραγνωρίζουμε ότι η συγκεκριμένη διαδικασία είχε σαν αποτέλεσμα την εκτόξευση του κόστους υλοποίησης των προεκλογικών εκστρατειών, θέτοντας ουσιαστικά εν αμφιβόλω το δικαίωμα του «εκλέγεσθαι» για τα χαμηλότερα κοινωνικοοικονομικά στρώματα.

Η δεύτερη από τις δύο παραμέτρους που οριοθετούν την συγκεκριμένη περίοδο είναι η παράμετρος της κρίσης. Στην πρώτη περίπτωση έχουμε την πολιτική κρίση του 1989 η οποία βρίσκεται στο επίκεντρο των εξελίξεων στην Ελλάδα με το «Σκάνδαλο Κοσκωτά» και την παραπομπή στο ειδικό δικαστήριο του αρχηγού του ΠΑΣΟΚ, αλλά και ορισμένων ακόμα κορυφαίων στελεχών του κόμματος, η οποία ασκεί έντονη κοινωνικοπολιτική επίδραση λόγω και του μεγάλου χρονικού διαστήματος που απασχόλησε τη χώρα. Η δεύτερη κρίση η οποία εξακολουθεί να βρίσκεται σε εξέλιξη είναι αυτή που βιώνει η χώρα από το 2010 και μετά, οπότε και η Ελλάδα περνάει πλέον το κατώφλι του Μνημονίου με πολλές και δυσμενείς επιδράσεις σε πολλαπλό επίπεδο. Επιδράσεις πρωτίστως κοινωνικοοικονομικές -επιρεάζοντας ένα

σημαντικό μέρος του πληθυσμού- και δευτερευόντως πολιτικές και κατά κύριο λόγο από κάποιο σημείο και μετά.

Αν και οι θεωρίες για τις ελίτ εστιάζουν ένα σημαντικό μέρος της έρευνάς τους στον τρόπο που οι πολιτικές ελίτ συμπεριφέρονται σε περιόδους κρίσεων και έντονων κοινωνικών αλλαγών, στο πλαίσιο της συγκεκριμένης έρευνας αυτό που μας ενδιαφέρει ως επί το πλείστον είναι η συμπεριφορά των ελίτ σε περιόδους σταθερότητας του πολιτικού συστήματος. Μια παράμετρος η οποία είναι εμφανής κατά την περίοδο της έρευνάς μας με εξαίρεση την αρχή και το τέλος της συγκεκριμένης περιόδου.

Στο πλαίσιο αυτό, ως περιπτώσεις έρευνας ορίζονται τα πολιτικά στελέχη της περιόδου, τα οποία συμπεριλαμβάνονται στον ορισμό που αναφέρθηκε και παραπάνω για τις πολιτικές ελίτ. Υπό αυτό το πρίσμα η έρευνα μας περιλαμβάνει όλους τους βουλευτές, ευρωβουλευτές και υπουργούς (είτε κοινοβουλευτικούς είτε εξωκοινοβουλευτικούς) που έχουν εκλεγεί κατά τη συγκεκριμένη περίοδο. Επεξηγηματικά πάντως στο συγκεκριμένο σημείο θα πρέπει να πούμε ότι στο δείγμα συμπεριλαμβάνονται και τα στελέχη εκείνα τα οποία εξελέγησαν και πριν το 1989 υπό την προϋπόθεση ότι διατήρησαν κάποιο από τα παραπάνω αξιώματα τουλάχιστον μία φορά κατά την χρονική περίοδο που εξετάζεται. Η περίοδος μας ολοκληρώνεται με τις τελευταίες ανακατατάξεις στο πολιτικό σκηνικό, οι οποίες έλαβαν χώρα με τη συγκρότηση της κυβέρνησης συνεργασίας του Λουκά Παπαδήμου.

Για την διεξαγωγή της έρευνας χρησιμοποιήθηκαν τα βιογραφικά των συγκεκριμένων στελεχών, όπως αντλήθηκαν από συγκεκριμένες πηγές, όπως η υπάρχουσα βιβλιογραφία (όπου μοναδική αναλυτική καταγραφή αποτελεί η δουλειά των Τζιοβάρα - Χιώτη²⁷⁵ έως και το 2006), τα αρχεία εφημερίδων, οι επίσημες διαδικτυακές σελίδες του ελληνικού κοινοβουλίου, του ευρωπαϊκού κοινοβουλίου, των πολιτικών κομμάτων, των ιδίων των πολιτικών στελεχών, αλλά και από τη Γενική Γραμματεία της Κυβερνήσεως. Παράλληλα, η συγκέντρωση του συνόλου των μεταβλητών της έρευνας απαιτούσε και τη μελέτη της σύνθεσης των αντιπροσωπευτικών σωμάτων (εθνικό κοινοβούλιο, ευρωβουλή), καθώς και τις συνθέσεις των κυβερνητικών σχημάτων της περιόδου που ερευνάμε. Η συγκέντρωση των στοιχείων έγινε την περίοδο από το Μάρτιο έως τον Αύγουστο του 2013.

---

²⁷⁵ Βλ. σχετικά Τζιοβάρας Γ.- Χιώτης Β., *Ο Πολιτικός Χάρτης της Μεταπολίτευσης: 1974- 2006...*, ό.π.

3.2.3 Υλοποίηση της έρευνας

Για την υλοποίηση της έρευνας μας πραγματοποιήθηκε απογραφική- ποσοτική έρευνα, καθώς περιλαμβάνει το σύνολο του πληθυσμού, το οποίο στην περίπτωση μας αποτελείται από τα πολιτικά στελέχη της περιόδου. Συνολικά αντλήθηκαν στοιχεία για 1.080 πολιτικά στελέχη (βουλευτές, ευρωβουλευτές, υπουργοί, υφυπουργοί), τα οποία αποτελούν το συνολικό αριθμό στελεχών που ανέλαβαν κάποιο από τα παραπάνω αξιώματα κατά την περίοδο της έρευνας μας και πιο συγκεκριμένα από τις εκλογές του Ιουνίου του 1989 έως και την ολοκλήρωση της κοινοβουλευτικής περιόδου των βουλευτικών εκλογών του 2009. Στον αριθμό αυτό συμπεριλαμβάνονται και στελέχη τα οποία δεν είχαν εκλεγεί εξ' αρχής σε κάποιο αξίωμα, αλλά για μια σειρά από λόγους αναδείχθηκαν κατά τη διάρκεια κάποιας κοινοβουλευτικής περιόδου (π.χ. απόφαση εκλογοδικείου, παραίτηση από αξίωμα, θάνατος εκλεγμένου αντιπροσώπου κ.ά.). Υπό το πρίσμα αυτό, ακόμα και για μια μέρα να κατέλαβε ένα πολιτικό στέλεχος κάποιο από τα παραπάνω αξιώματα αποτελεί μέρος της έρευνάς μας.

Τέλος αξίζει να αναφερθεί ότι για έναν μικρό αριθμό μελών (περίπου 80, ποσοστό 7,4%) δεν κατέστη δυνατό να βρεθούν πλήρη βιογραφικά στοιχεία. Ως επί το πλείστον πρόκειται για στελέχη τα οποία εμφανίζονται στις αρχές της περιόδου της έρευνάς μας και διατηρούν κάποιο αξίωμα για πολύ μικρό χρονικό διάστημα (π.χ. 1-2 εκλογές στο αξίωμα του βουλευτή) και στην συνέχεια φαίνεται να αποχωρούν από την κεντρική πολιτική σκηνή. Στις συγκεκριμένες περιπτώσεις στελεχών υπήρξε καταγραφή μόνο για τις μεταβλητές όπου στάθηκε δυνατό να αντληθούν στοιχεία.

Στην ενότητα 3.2.1 περιγράφηκαν οι βασικές μεταβλητές που περιέχονταν στην έρευνά μας. Για λόγους καλύτερης κατανόησης της έρευνας στην συγκεκριμένη ενότητα που αφορά την υλοποίησή της θα προχωρήσουμε σε μια σειρά από αναγκαίες διευκρινήσεις, προκειμένου να είναι και πιο κατανοητή η ανάλυση των ευρημάτων που θα ακολουθήσει στα επόμενα κεφάλαια.

Κατ' αρχάς στη μεταβλητή κόμμα προέλευσης έχουμε δώσει έξι τιμές. Η επιλογή των τιμών αυτών σχετίζεται με τα κόμματα της περιόδου και εδράζεται σε δύο βασικές παραμέτρους. Η πρώτη σχετίζεται με τη χρονική διάρκεια δραστηριοποίησης ενός κόμματος κατά τη συγκεκριμένη περίοδο και η δεύτερη με την ύπαρξη ενός σχετικά μεγάλου αριθμού προσώπων προκειμένου να υπάρχει μεγαλύτερη ασφάλεια στην ανάλυση ανά κόμμα. Ως εκ τούτου η ανάλυσή μας περιλαμβάνει το ΠΑΣΟΚ, τη ΝΔ, το ΚΚΕ, το ΣΥΡΙΖΑ και την τιμή «Άλλο» η οποία αναφέρεται στα μικρά κόμματα της περιόδου που έδρασαν σε μια συγκεκριμένη περίοδο και στη συνέχεια εξαφανίζονται από το πολιτικό σκηνικό (π.χ. ΔΗΚΚΙ, ΠΟΛΙΤΙΚΗ

ΑΝΟΙΞΗ, ΛΑΟΣ). Μοναδική εξαίρεση εδώ αποτελεί ο Ενιαίος Συνασπισμός της περιόδου 1989-90 (από τη διάσπαση του οποίου στη συνέχεια προήλθε το ΚΚΕ και ο ΣΥΝΑΣΠΙΣΜΟΣ, μετέπειτα ΣΥΡΙΖΑ), ο οποίος αν και έδρασε σε τρεις μόνο αναμετρήσεις εξετάζεται ξεχωριστά αφενός γιατί συγκεντρώνει έναν ικανοποιητικό αριθμό στελεχών και αφετέρου γιατί ήταν δύσκολο να καταγραφεί η μεταγενέστερη πορεία και ένταξη ορισμένων εξ' αυτών των στελεχών. Αξίζει να διευκρινίσουμε στο συγκεκριμένο σημείο ότι τα στελέχη του ΚΚΕ και του ΚΚΕσ κατά την περίοδο πριν το 1989 μελετώνται ξεχωριστά (το ΚΚΕ στην σχετική κατηγορία και το ΚΚΕσ στην κατηγορία «Άλλο» λόγω του πολύ μικρού αριθμού των στελεχών του).

Αναφορικά με την πολιτική ιδιότητα των στελεχών, καταγράφηκε με βάση τις τέσσερις βασικές τιμές, όπως αναφέρθηκε και παραπάνω. Εδώ αξίζει να διευκρινίσουμε ότι η συμπλήρωση της συχνότητας των αξιωμάτων για λόγους συγκρισιμότητας έγινε σε επίπεδο περιόδου και όχι αξιώματος. Συγκεκριμένα, αν κάποιο στέλεχος χρημάτισε στην ίδια περίοδο μέλος κυβέρνησης σε δύο διαφορετικές κυβερνητικές θέσεις τότε καταγράφεται μια φορά στην έρευνά μας. Ο λόγος είναι ότι σε αντίθετη περίπτωση θα μπορούσαμε να οδηγηθούμε σε λανθασμένα συμπεράσματα αναφορικά με τη διάρκεια παραμονής σε κάποιο αξίωμα έναντι εκείνων οι οποίοι παραμένουν στο ίδιο αξίωμα για μια μεγάλη χρονική περίοδο. Φυσικά αν κάποιο μέλος παραμείνει μετά από τη διεξαγωγή εκλογών στο ίδιο αξίωμα τότε καταγράφεται δύο φορές και όχι μία. Επεξηγηματικά αυτό που πρέπει να αναφερθεί είναι ότι αυτό που μας ενδιαφέρει στο πλαίσιο της συγκεκριμένης έρευνας, είναι η δυνατότητα αναπαραγωγής σε συγκεκριμένα αξιώματα και όχι η κινητικότητα των μελών των πολιτικών ελίτ.

Σε ό,τι αφορά τη συνεχή παραμονή σε κάποιο αξίωμα αυτό που κατεγράφη ήταν η συνεχής ή μη παραμονή στο σύνολο των αξιωμάτων από τα οποία διήλθε κάποιο πολιτικό στέλεχος. Αντίθετα η χρονική διάρκεια παραμονής στο καθεστώς των πολιτικών ελίτ αθροίζει το σύνολο των ημερολογιακών ετών κατά τα οποία τα πολιτικά στελέχη διατήρησαν κάποιο από τα παραπάνω αξιώματα ανεξάρτητα του αν η παραμονή αυτή ήταν διακεκομμένη ή συνεχής.

Σχετικά με τις μεταβλητές για τις πηγές ανάδειξης των στελεχών, όπως αναφέρθηκε και παραπάνω κατά τη διεξαγωγή της έρευνάς μας υπήρχε η δυνατότητα καταγραφής έως και δύο διαφορετικών τιμών. Η βασική κατηγοριοποίηση λοιπόν είναι μεταξύ κύριας και δευτερεύουσας πηγής ανάδειξης. Προκειμένου για την επιλογή κάποιας τιμής εφ' όσον υπήρχαν δύο τιμές, ως κύρια επελέγη εκείνη η πηγή ανάδειξης που κατείχε το πολιτικό στέλεχος ως τελευταία και πριν την ανάδειξή τους σε κάποιο από τα αξιώματα που μελετάμε. Έτσι αν κάποιο στέλεχος που εξελέγη βουλευτής ήταν πιο πριν δήμαρχος και πιο πριν μέλος

της ΝΕ του κόμματός του, καταγράφεται ως κύρια πηγή η Τοπική Αυτοδιοίκηση και ως δευτερεύουσα ο κομματικός μηχανισμός.

Σε ό,τι αφορά στη μεταβλητή που εξετάζει τα κομματικά όργανα από τα οποία έχει περάσει ένα στέλεχος, υπό την προϋπόθεση ότι έχει αναδειχθεί από κάποιο κόμμα, υπάρχει η δυνατότητα συνολικής καταγραφής των οργάνων από τα οποία έχει διέλθει κάποιο στέλεχος. Επιπρόσθετα καταγράφεται στη συγκεκριμένη μεταβλητή και η πιθανότητα το στέλεχος να έχει υπάρξει και σύμβουλος αρχηγού κόμματος ή υπουργού πριν την ανάδειξή του σε κάποιο αξίωμα.

Τέλος, η παράθεση των στοιχείων θα ολοκληρωθεί με την ανάλυση δύο δεικτών οι οποίοι δημιουργήθηκαν στο πλαίσιο της έρευνας. Ο «δείκτης κομματικής ανάδειξης» και ο «δείκτης πολιτικής αναπαραγωγής» στοχεύουν στην παρουσίαση μιας πιο πολύπλευρης απεικόνισης των αποτελεσμάτων της έρευνας. Οι δύο δείκτες αποτελούνται από μεταβλητές που καταγράφηκαν και αναλύθηκαν κατά τη διάρκεια της έρευνας ο συνδυασμός των οποίων μπορεί να μας οδηγήσει σε χρήσιμα συμπεράσματα. Συγκεκριμένα, αν και οι δύο δείκτες θα αναλυθούν εκτενώς παρακάτω στο αντίστοιχο κεφάλαιο, εν τάχει να πούμε ότι ο «δείκτης κομματικής ανάδειξης» αποτελείται από ποιοτικές μεταβλητές και στοχεύει στο να παρουσιάσει τη συσχέτιση και την ταύτιση των στελεχών με το κόμμα στο οποίο ανήκουν πριν την ανάδειξή τους σε κάποιο αξίωμα. Αντίστοιχα, ο δείκτης πολιτικής αναπαραγωγής αποτελείται ως επί το πλείστον από ποσοτικές μεταβλητές και αποτυπώνει τη δυνατότητα παραμονής και αναπαραγωγής στο καθεστώς των πολιτικών ελίτ.

Ολοκληρώνοντας τη συγκεκριμένη υποενότητα θα ήταν σκόπιμο να προσθέσουμε ότι για την υλοποίηση της έρευνας χρησιμοποιήσαμε το SPSS 20, λόγω των δυνατοτήτων που προσφέρει στην καταγραφή, την ανάλυση και την στατιστική επεξεργασία των δεδομένων. Παράλληλα και προκειμένου στο πλαίσιο της έρευνάς μας να έχουμε τη δυνατότητα ελέγχου των αποτελεσμάτων που παρουσιάζονται, πραγματοποιήσαμε μια σειρά στατιστικών ελέγχων, μέσω του SPSS, ώστε να διαπιστώσουμε κατά πόσο υφίσταται στατιστικά σημαντικές διαφορές μεταξύ ενός ή περισσότερων δειγμάτων. Στο πλαίσιο αυτό υλοποιήσαμε τρία στατιστικά τεστ. Το στατιστικό τεστ χ^2 (chi-square test), τον στατιστικό έλεγχο μέσων τιμών t (t test), καθώς και την ανάλυση διακύμανσης ANOVA (analysis of Variance). Αν και η λεπτομερής περιγραφή των συγκεκριμένων ελέγχων ξεφεύγει από τα όρια της παρούσας εργασίας είναι σημαντικό να κάνουμε έστω και μια σύντομη αναφορά στο περιεχόμενο των παραπάνω ελέγχων.

Κατ' αρχάς σ' ότι αφορά το στατιστικό τεστ χ^2 αποτελεί έναν έλεγχο ο οποίος παρέχει τη δυνατότητα να διαπιστωθεί κατά πόσο δύο μεταβλητές συνδέονται μεταξύ τους, χωρίς όμως

να μας παρέχει πληροφορίες αναφορικά με την κατεύθυνση της συγκεκριμένης συσχέτισης²⁷⁶. Ο έλεγχος χ^2 υπολογίζει την αναμενόμενη τιμή για κάθε κελί της έρευνας στηριζόμενο στην υπόθεση ότι δύο τιμές που συγκρίνονται είναι ανεξάρτητες μεταξύ τους. Αν η πραγματική τιμή διαφέρει από την αναμενόμενη τότε η τιμή του χ^2 είναι υψηλή υποδηλώνοντας στατιστικά σημαντική διαφορά, ενώ αν οι αναμενόμενες τιμές είναι κοντά με τις πραγματικές τότε η τιμή του χ^2 είναι μικρή και δεν υπάρχει στατιστικά σημαντική διαφορά. Για παράδειγμα τον έλεγχο χ^2 θα τον χρησιμοποιήσουμε προκειμένου να διαπιστώσουμε κατά πόσο υφίσταται συσχέτιση μεταξύ της ύπαρξης οικογενειακής παράδοσης και του χρόνου παραμονής στα αξιώματα των πολιτικών ελίτ.

Ο επόμενος έλεγχος στον οποίο αναφερθήκαμε είναι ο έλεγχος μέσων τιμών t test ο οποίος χρησιμοποιείται σε διαφορετικές περιπτώσεις δειγμάτων (ανεξάρτητα δείγματα, ζεύγη δειγμάτων, ένα μόνο δείγμα). Ο συγκεκριμένος έλεγχος χρησιμοποιείται προκειμένου να διερευνηθεί η διαφορά μεταξύ δύο μέσων τιμών μιας ποσοτικής μεταβλητής για δύο εξαρτημένα μεταξύ τους δείγματα ή για να ελεγχθεί η μέση τιμή μιας μεταβλητής με μια μέση τιμή που έχει επιλέξει ο ερευνητής ή τέλος για να ελεγχθεί η διαφορά των μέσων τιμών μιας μεταβλητής μεταξύ ανεξάρτητων μεταξύ τους ομάδων²⁷⁷.

Η τελευταία στατιστική ανάλυση που θα χρησιμοποιηθεί είναι εκείνη της ανάλυσης διακύμανσης ANOVA, όπου εξετάζεται κατά πόσο οι διαφορές μεταξύ μέσων τιμών είναι στατιστικά σημαντικές. Ο έλεγχος της ANOVA αν και συνδέεται με το t test διαφοροποιείται ως προς το γεγονός, ότι ενώ το t test συγκρίνει τις μέσες τιμές μεταξύ δύο ομάδων μεταβλητών, η ANOVA μπορεί να πραγματοποιήσει ακριβώς τον ίδιο έλεγχο για τις μέσες τιμές περισσότερων ομάδων. Βασική προϋπόθεση για την πραγματοποίηση του συγκεκριμένου στατιστικού τεστ είναι η ύπαρξη μιας ποιοτικής ανεξάρτητης μεταβλητής και η ύπαρξη μιας συνεχούς εξαρτημένης μεταβλητής. Ακολουθώς εξετάζεται κατά πόσο οι μέσες τιμές τριών ή περισσότερων ομάδων διαφέρουν σημαντικά και η διαφορά αυτή δεν οφείλεται σε τυχαίους παράγοντες. Αν οι μέσοι δεν διαφέρουν σημαντικά τότε προκύπτει ότι η ανεξάρτητη μεταβλητή δεν επιδρά στην εξαρτημένη²⁷⁸.

Τα παραπάνω τρία στατιστικά τεστ τα οποία υλοποιήθηκαν στο πλαίσιο της έρευνας παρουσιάζονται αναλυτικά στο Παράρτημα 2 της έρευνας για όσους πίνακες υπήρχε η δυνατότητα υλοποίησής τους και αυτό γιατί η αναλυτική παράθεσή τους στο πλαίσιο της

---

²⁷⁶ Σιώμκος Γ. - Βασιλακοπούλου Α., *Εφαρμογή Μεθόδων Ανάλυσης στην Έρευνα Αγοράς*, Σταμούλης, Αθήνα, 2005, σελ. 173-178.

²⁷⁷ Γναρδέλλης Χ., *Εφαρμοσμένη Στατιστική*, Παπαζήσης, Αθήνα, 2003, σελ. 360-365.

²⁷⁸ Σιώμκος Γ. - Βασιλακοπούλου Α., *Εφαρμογή Μεθόδων Ανάλυσης...*, ό.π., σελ. 229-240.

παρουσίασης των αποτελεσμάτων θα καθιστούσε την κατανόηση του κειμένου εξαιρετικά πολύπλοκη.

3.3 Αποτελέσματα της έρευνας

Η παρουσίαση των αποτελεσμάτων της έρευνας θα γίνει αρχικά σε επίπεδο χρονικής εξέλιξης με βάση τρεις χρονικές περιόδους. Η πρώτη από το 1974 έως και το 1990, η δεύτερη από το 1991 έως και το 2000 και η τρίτη από το 2001 έως και το 2011, παρουσιάζοντας μ' αυτόν τον τρόπο την διαμόρφωση των μεταβλητών της έρευνας κατά τη διάρκεια των τελευταίων ετών. Στη συνέχεια θα εστιάσουμε σε συγκεκριμένες κατηγορίες στελεχών που διαδραμάτισαν σημαντικό ρόλο στην εξέλιξη των πολιτικών ελίτ, όπως τα στελέχη που προέρχονται από οικογένειες με πολιτική παράδοση, τα στελέχη που προέρχονται από επαγγέλματα δημοσιότητας και τέλος, τα στελέχη που αναδείχθηκαν ως αποτέλεσμα επιλογής τους από τους ίδιους τους αρχηγούς των κομμάτων. Τα αποτελέσματα της έρευνας θα ολοκληρωθούν με την παρουσίαση των δύο δεικτών που αναφέραμε και παραπάνω.

Η περίοδος 1974- 1990

Αναφορικά με την χρονική παρουσίαση των αποτελεσμάτων, η πρώτη περίοδος της έρευνάς μας, η οποία θα μπορούσε να χαρακτηριστεί και ως εισαγωγική, αναφέρεται στην περίοδο 1974- 1990, μια περίοδος όπου υπήρχε έντονη κομματική ρευστότητα η οποία απεικονίζεται σε μια σειρά από αλλαγές στο κομματικό πεδίο, όπως η εξαφάνιση της ΕΚ-ΝΔ από το κομματικό σύστημα, η ανάδειξη του ΠΑΣΟΚ σε κόμμα εξουσίας, αλλά και της προσπάθειας για τη δημιουργία μιας ενιαίας Αριστεράς, ένα πείραμα που έμελλε να αποτύχει μέσα σε πολύ σύντομο χρονικό διάστημα.

Στο δεύτερο εισαγωγικό κεφάλαιο είχαμε τη δυνατότητα να δούμε τα βασικότερα χαρακτηριστικά της συγκεκριμένης περιόδου τα οποία σε μεγάλο βαθμό διαμόρφωσαν τόσο την ανάδειξη όσο και την παραμονή των πολιτικών ελίτ στο ελληνικό πολιτικό σύστημα. Μεταξύ των βασικότερων αυτών χαρακτηριστικών αναφερθήκαμε στον εκδημοκρατισμό της ελληνικής κοινωνίας και πολιτικής, την ισχυροποίηση των αρχηγών των κομμάτων, την επέκταση του ρόλου του κράτους στην οικονομία, την αλλαγή στη δομή των πελατειακών σχέσεων, καθώς και τη συνεπακόλουθη ισχυροποίηση του ρόλου των κομμάτων σε πολλές πτυχές λειτουργίας της κοινωνίας (όπως ο συνδικαλισμός, η δημόσια διοίκηση και η τοπική αυτοδιοίκηση).

Η περίοδος από το 1974 έως και το 1990 δεν αναφέρεται στο σύνολο των στελεχών της περιόδου, όπως αναφέρθηκε και νωρίτερα, αλλά περιλαμβάνει μόνο τα στελέχη εκείνα τα οποία ανέλαβαν κάποια από τις θέσεις των μελών της κυβέρνησης, του βουλευτή ή του ευρωβουλευτή τουλάχιστον μια φορά από τις εκλογές της 18^{ης} Ιουνίου του 1989 (που διεξήχθησαν παράλληλα τόσο για τις εκλογές του εθνικού όσο και του ευρωπαϊκού κοινοβουλίου) και εντεύθεν. Η δημιουργία μιας ξεχωριστής χρονικής περιόδου που να αναφέρεται στα χαρακτηριστικά των συγκεκριμένων στελεχών (δημογραφικό προφίλ, πηγές ανάδειξης, κομματικά όργανα, συνεχής ή μη παρουσία στα αξιώματα, οικογενειακή παράδοση), παρ' όλο που για έναν αριθμό μεταβλητών θα μπορούσε να βρεθεί από άλλες παλαιότερες έρευνες, στοχεύει στο να προσαρμόσει τα δεδομένα της έρευνας μας στον τρόπο ανάλυσης, στα ερευνητικά ερωτήματα, αλλά και τις υποθέσεις εργασίας που έχουν τεθεί. Παράλληλα, αξίζει να αναφερθεί ότι η συγκεκριμένη χρονική περίοδος περιλαμβάνει έναν πολύ σημαντικό αριθμό στελεχών (για την ακρίβεια 481 στελέχη τα οποία αποτελούν το 44,5% των μελών της έρευνας), μια κατάσταση άλλωστε που οφείλεται και στο μεγάλο ποσοστό ανανέωσης μετά και τις εκλογές του 1989.

Η περίοδος 1991- 2000

Η δεκαετία 1991- 2000 αποτέλεσε μια περίοδο έντονων αλλαγών. Πλέον στην Ελλάδα είχε εμπεδωθεί ένα κατασταλαγμένο πολιτικό σύστημα με κόμματα που σε μεγάλο βαθμό συναντάμε και στο σύνολο της περιόδου της έρευνάς μας, με μοναδική εξαίρεση τα μικρά κόμματα της περιόδου που κατάφεραν να εκλέξουν αντιπροσώπους σε ορισμένες μόνο εκλογικές αναμετρήσεις, όπως η Πολιτική Άνοιξη (ΠΟΛ.ΑΝ.) και το Δημοκρατικό Κοινωνικό Κίνημα (ΔΗ.Κ.ΚΙ.). Κύριο χαρακτηριστικό της συγκεκριμένης περιόδου, δίχως άλλο, αποτέλεσε η αποχώρηση των ιστορικών αρχηγών των κομμάτων της μεταπολιτευτικής περιόδου (Α. Παπανδρέου, Κ. Καραμανλής, Κ. Μητσοτάκης, Χ. Φλωράκης, Λ. Κύρκος) από την κεντρική πολιτική σκηνή ή την αρχηγία των κομμάτων τους, αν και για διαφορετικούς σε κάθε περίπτωση λόγους. Η συγκεκριμένη εξέλιξη μάλιστα, αποτέλεσε και αντικείμενο μελέτης, στο χώρο της πολιτικής επιστήμης αναφορικά με τον αντίκτυπο που θα είχε η αποχώρηση των χαρισματικών ηγετών από τις ηγεσίες των κομμάτων τους²⁷⁹. Η εξέλιξη αυτή όπως ήταν

---

²⁷⁹ Η χαρισματική ηγεσία και ο ρόλος της στη διαμόρφωση του ελληνικού μεταπολιτευτικού πολιτικού σκηνικού αποτέλεσε πολύ συχνά αντικείμενο μελέτης, ακόμα και πριν την αποχώρηση των ιστορικών πολιτικών αρχηγών της περιόδου. Ενδεικτικά για το ρόλο της χαρισματικής ηγεσίας βλέπε, Lyrintzis C., "Political parties in post junta Greece...", ό.π. σελ. 110-112, Featherstone K., "The 'party-state' in Greece and the fall of Papandreou, *West European Politics*, V. 13, Routledge, London, 1990, σελ. 101- 108,

φυσικό αναμενόταν να έχει σημαντικό αντίκτυπο και στον τρόπο ανάδειξης των πολιτικών ελίτ.

Αλλα σημαντικά χαρακτηριστικά της περιόδου αποτέλεσαν η δημιουργία του επικοινωνιακού (πρωτίστως τηλεοπτικού) πεδίου της χώρας με έντονο το στοιχείο του κατακερματισμού και της αδυναμίας ελέγχου του συγκεκριμένου χώρου. Παράλληλα η συγκεκριμένη εξέλιξη συνέβαλλε τα μέγιστα στη δημιουργία νέων συνηθειών και αντιλήψεων προς μια μαζική κοινωνία²⁸⁰ με έντονα τα χαρακτηριστικά της μαζικής κουλτούρας, της αποξένωσης και του απομονωτισμού και τελικά της απουσίας συμμετοχής από τα κοινά. Η τελευταία αυτή εξέλιξη σε μεγάλο βαθμό οφείλεται στις ίδιες τις συνθήκες που διαμορφώνονται από τα ΜΜΕ και ιδιαίτερα από την τηλεόραση. Η συγκεκριμένη κατάσταση περιγράφεται από την έννοια του «πολιτικού κυνισμού»²⁸¹, ο οποίος μεταφράζεται ως μια απόρριψη και απαισιοδοξία για τους πολιτικούς και τα κίνητρά τους, σε ό,τι αφορά την ενασχόληση τους με τα κοινά, η οποία καταλήγει στην πλήρη απόρριψη των πολιτικών και της πολιτικής γενικότερα. Η πλαισίωση της πολιτικής αυτής μάλιστα δεν ολοκληρώνεται με την ανατροπή των υφιστάμενων πολιτικών ελίτ και την αντικατάστασή τους, αλλά με την αύξηση της αποχής και τη δραστηριοποίηση από την πλευρά των πολιτών²⁸². Στην Ελλάδα η απόρριψη αυτή βρίσκει εφαρμογή όχι μόνο στη συρρίκνωση του ρόλου των κομμάτων και των μελών τους, αλλά και στον εν πολλοίς περιορισμένο ρόλο της κοινωνίας πολιτών και των κινημάτων στην ελληνική κοινωνία²⁸³.

Κατσούλης Η., Ο ρόλος και η σημασία της χαρισματικής ηγεσίας στην ελληνική μεταβατική κοινωνία», στο Παπασαραντόπουλος Π. (επίμ.), *ΠΑΣΟΚ και Εξουσία*, Παρατηρητής, Αθήνα, 1980., σελ. 443- 463, Σπουρδαλάκης Μ., ΠΑΣΟΚ: δομή, εσωκομματικές κρίσεις..., ό.π., σελ. 337, Mavrogordatos G., "Civil society under populism" στο Glogg R.(eds.), *Greece, 1981-89: The populist decade*, St. Martin's Press, New York, 1993, σελ. 50-54, Παππάς Τ., «Το τέλος του χαρισματικού; Πολιτική κρίση, χαρισματική ηγεσία και δημοκρατία στην Ελλάδα του 20^{ου} αιώνα», *Ελληνική Επιθεώρηση Πολιτικής Επιστήμης*, τ.19, Θεμέλιο, Αθήνα, 2002 και Παππάς Τ., *Το Χαρισματικό Κόμμα: ΠΑΣΟΚ, Παπανδρέου...*, ό.π., σελ. 41-46.

²⁸⁰ Για μια συνολική αποτίμηση του αντίκτυπου των ΜΜΕ στη λειτουργία της κοινωνίας βλέπε Curran J.- Gurevitch M.(επίμ.), *Μέσα Μαζικής Επικοινωνίας και Κοινωνία*, Πατάκης, Αθήνα, 2001 και Νόταρης Σ.- Παναγιωτοπούλου Ρ.- Ρηγοπούλου Π.- Ρήγου Μ. (επίμ.), *Η «Κατασκευή» της Πραγματικότητας και τα Μέσα Μαζικής Ενημέρωσης*, Αλεξάνδρεια, Αθήνα, 1997.

²⁸¹ Βλέπε σχετικά Sloterdijk P., *Critique of Cynical Reason*, Verso, New York, 1988.

²⁸² Δεμερτζής Ν.- Καφετζής Π., «Πολιτικός κυνισμός, πολιτική αλλοτρίωση και ΜΜΕ. Η περίπτωση της τρίτης ελληνικής δημοκρατίας», στο Λυριντζής Χ.- Νικολακόπουλος Η.- Σωτηρόπουλος Δ., *Κοινωνία και Πολιτική. Όψεις της Τρίτης Ελληνικής Δημοκρατίας 1974- 1994*, Θεμέλιο, Αθήνα, 1996.

²⁸³ Ο ρόλος της κοινωνίας πολιτών στην Ελλάδα είναι σχεδόν κοινά αποδεκτό ότι είναι ιδιαίτερα περιορισμένος ως αποτέλεσμα μιας σειράς παραμέτρων μεταξύ των οποίων μπορούμε να αναφέρουμε την εξάπλωση του ρόλου των κομμάτων σε πολλές πτυχές της λειτουργίας της κοινωνίας, της διαρκούς επικράτησης των πελατειακών σχέσεων, των σχέσεων συνδικαλισμού και κράτους, αλλά και του ρόλου των ΜΜΕ που συμβάλλουν στην αποξένωση, τον απομονωτισμό και την αποχή από τα κοινά. Για μια πολύ ενδιαφέρουσα εξέλιξη της κοινωνίας πολιτών στην Ελλάδα από την Μεταπολίτευση και μετά, αλλά και μια νέα προσέγγιση ως προς τον τρόπο αποτόπωσης της αδυναμίας αυτής βλ. Σωτηρόπουλος

Ένα πρόσθετο στοιχείο της συγκεκριμένης περιόδου αποτέλεσε και η σημαντικότερη μέχρι σήμερα προσπάθεια ελέγχου του τρόπου διορισμού των δημοσίων υπαλλήλων μέσα από τον «νόμο Πεπονή» για τη λειτουργία του ΑΣΕΠ. Η συγκεκριμένη εξέλιξη είχε ως κύριο στόχο της αποφυγή διορισμού των υπαλλήλων σε δημόσιους φορείς και οργανισμούς με αποκλειστικά και μόνο κομματικά κριτήρια, δημιουργώντας ένα θεσμικό πλαίσιο διαδικασιών και προϋποθέσεων για την πρόσληψη στο δημόσιο τομέα.

Η περίοδος 2001- 2011

Η περίοδος 2001- 2011 είναι η τελευταία περίοδος που μελετάμε στην έρευνά μας. Κατά τη συγκεκριμένη περίοδο στο ελληνικό πολιτικό σύστημα δεν υπήρχαν ιδιαίτερα σημαντικές αλλαγές, ενώ και σε επίπεδο κομμάτων οι κύριες πολιτικές δυνάμεις του ελληνικού πολιτικού συστήματος παρέμειναν σταθερές. Μοναδικές εξαιρέσεις αποτέλεσαν η περίπτωση του Λαϊκού Ορθόδοξου Συναγερμού (ΛΑ.Ο.Σ.) ο οποίος κατάφερε να εκλέξει βουλευτές τόσο στις βουλευτικές εκλογές του 2007 και του 2009, όσο και στις ευρωεκλογές του 2004 και του 2009.

Ο ΛΑΟΣ αποτέλεσε το πρώτο κόμμα της άκρας δεξιάς το οποίο κατάφερε να συγκεντρώσει τόσο υψηλά ποσοστά κατά την περίοδο της έρευνας. Παράλληλα είναι γεγονός ότι αποτέλεσε και το πιο τηλεοπτικό κόμμα της περιόδου, καθώς ανέπτυξε έντονα στοιχεία life style²⁸⁴ από τα στελέχη του, ενώ το μεγαλύτερο μέρος της πολιτικής του ελίτ προερχόταν από το χώρο της δημοσιογραφίας και της βιομηχανίας του θεάματος. Η συγκεκριμένη πρακτική βέβαια στάθηκε ικανή να νομιμοποιήσει σε μεγάλο βαθμό το συγκεκριμένο ιδεολογικό χώρο και παράλληλα κατάφερε να επιβάλλει σε πολύ μεγάλο βαθμό την πολιτική του ατζέντα, τα αποτελέσματα της οποίας εύλογα αναδειχθηκαν ακόμα πιο έντονα την περίοδο της κρίσης, αν και από έναν διαφορετικό και πολύ πιο ακραίο χώρο, εκείνον της Χρυσής Αυγής.

Τέλος στις ευρωεκλογές του 2009 εξέλεξε έναν ευρωβουλευτή και το κόμμα των Οικολόγων-Πράσινων, είκοσι χρόνια μετά την πρώτη φορά και τις εκλογές του Νοεμβρίου του 1989, όπου είχαν καταφέρει να εκλέξουν έναν βουλευτή (με το κόμμα να ονομάζεται τότε Οικολόγοι Εναλλακτικοί). Κατά τη συγκεκριμένη δεκαετία ανέλαβαν τη διακυβέρνηση της χώρας τόσο

Δ., «Υποθέσεις εργασίας και ανοικτά ερωτήματα στη βιβλιογραφία για την ελληνική κοινωνία πολιτών», στο Κοντιάδης Ξ.- Ανθόπουλος Χ.(επιμ.), *Κρίση του Ελληνικού Πολιτικού Συστήματος*, Παπαζήσης, Αθήνα, 2008, σελ. 317- 330.

²⁸⁴ Με τον όρο “Life Style” πολιτικοί περιγράφουμε τα στελέχη εκείνα τα οποία προβαίνουν συστηματικά και κατ’ επιλογή στην χρησιμοποίηση σκηνοθετημένων και μη γεγονότων από την προσωπική τους ζωή, προς όφελος της δημόσιας εικόνας τους και της ευνοϊκότερης αντιμετώπισής τους από τα ΜΜΕ. Για μια περιγραφή της συγκεκριμένης κατηγορίας στελεχών βλ. Meyer T., *Από τη Δημοκρατία των Κομμάτων στη Δημοκρατία των ΜΜΕ*, Πολύτροπον, Αθήνα, 2008, σελ. 99- 138.

το ΠΑΣΟΚ όσο και η ΝΔ, ενώ τα δύο κόμματα της Αριστεράς, το ΚΚΕ και ο ΣΥΡΙΖΑ αποτέλεσαν σταθερές δυνάμεις του ελληνικού πολιτικού συστήματος.

Το τέλος της συγκεκριμένη περιόδου ολοκληρώνεται και πάλι με μια περίοδο κρίσης, αυτή τη φορά όχι μόνο πολιτική, αλλά κυρίως και πρωτίστως κοινωνικοοικονομική. Όπως ήταν λογικό η συγκεκριμένη περίοδος απέκτησε βαθμιαία και έντονα χαρακτηριστικά πολιτικής κρίσης που αρχικά οδήγησαν στις έντονες πολιτικές ανακατατάξεις της περιόδου 2010-2012 και που σ' ένα πρώτο στάδιο ολοκληρώθηκαν με την δημιουργία της κυβέρνησης Παπαδήμου το 2011.

Συμπληρωματικά θα ήταν σκόπιμο να αναφέρουμε ότι κατά την συγκεκριμένη περίοδο εντοπίζεται και ένας πολύ μικρός αριθμός στελεχών (3) τα οποία δεν ανήκουν σε κάποιο κόμμα και τα οποία διετέλεσαν μέλη του υπουργικού συμβουλίου στη συμμαχική κυβέρνηση υπό τον Λουκά Παπαδήμο. Επειδή ο αριθμός των συγκεκριμένων στελεχών σε αντίθεση με τον αντίστοιχο αριθμό των στελεχών της πρώτης περιόδου είναι πολύ περιορισμένος δεν παρουσιάζονται σε ξεχωριστή στήλη. Παρ' όλα αυτά θα υπάρχει ξεχωριστή αναφορά όπου αυτό κρίνεται απαραίτητο στα αντίστοιχα γραφήματα.

3.3.1 Φύλο

Η αναλογία αντρών και γυναικών ανέκαθεν αποτελούσε μια από τις πιο ενδιαφέρουσες πτυχές του δημογραφικού προφίλ των πολιτικών ελίτ, καθώς συνιστούσε μια παράμετρο η οποία συνδεόταν με την ύπαρξη ισότητας ευκαιριών, τον εκδημοκρατισμό και τον εκσυγχρονισμό μιας κοινωνίας, αλλά και την καλύτερη εκπροσώπηση του συνόλου των κοινωνικών ομάδων. Στο Γράφημα 1 παρουσιάζεται η αναλογία ανδρών και γυναικών κατά τις τρεις περιόδους της έρευνάς μας.

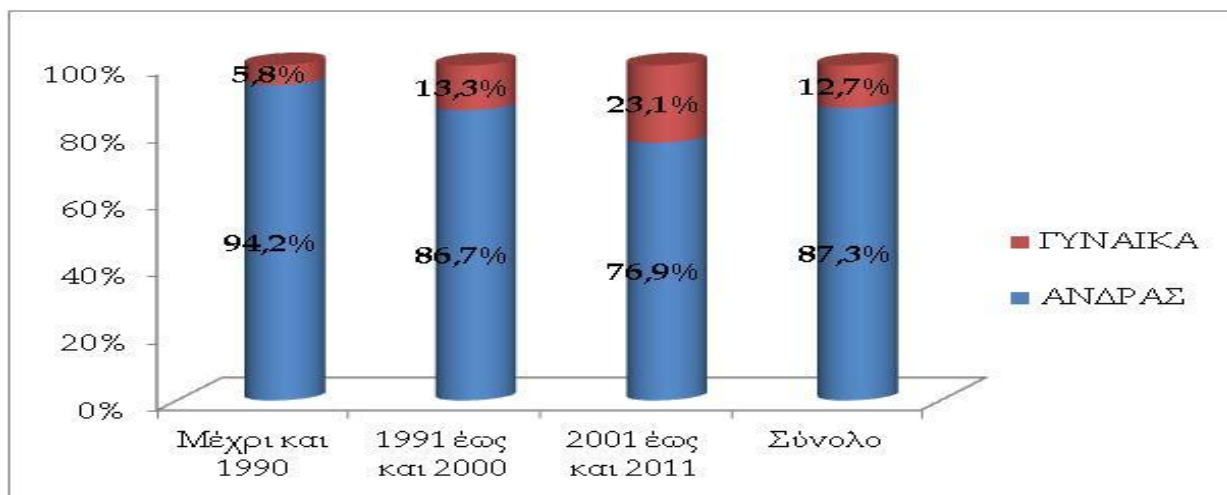
Κατά την πρώτη περίοδο (1974- 1990) παρατηρούμε την εξαιρετικά χαμηλή παρουσία των γυναικών στα αξιώματα των ελληνικών πολιτικών ελίτ (μόλις 5,8%), μια διαπίστωση στην οποία αναφερθήκαμε και στο προηγούμενο κεφάλαιο και η οποία έχει αποτελέσει αντικείμενο αναφοράς και σε άλλες αντίστοιχες έρευνες που έχουν διεξαχθεί κατά το παρελθόν. Η συγκεκριμένη διαπίστωση συνδέεται φυσικά με μια σειρά από παράγοντες όπως για παράδειγμα η ιδιαίτερα συντηρητική δομή της ελληνικής κοινωνίας, αλλά και η αποφυγή από την πλευρά των κομμάτων να λάβουν συγκεκριμένες πρωτοβουλίες (π.χ. υιοθέτηση της ποσοστώσης) κατά την πρώτη αυτή περίοδο προκειμένου για την ενθάρρυνση της συμμετοχής των γυναικών στα κοινά.

Σε αντίθεση με την πρώτη περίοδο παρατηρούμε μια σημαντική αύξηση στην εκλογή των γυναικών κατά τη δεύτερη περίοδο της έρευνας, καθώς η παρουσία τους πλέον είναι υπερδιπλάσια (13,3%) σε σχέση με την πρώτη περίοδο, ενώ ενδιαφέρον είναι και το στοιχείο ότι το ποσοστό της συγκεκριμένης περιόδου είναι σχεδόν ίδιο με το αντίστοιχο του συνόλου της περιόδου έρευνας. Αν και είναι γεγονός ότι κατά την δεύτερη αυτή περίοδο υπήρξε σημαντική αύξηση της γυναικείας εκπροσώπησης, παρ' όλα αυτά η αναλογία αντρών και γυναικών εξακολουθεί να παραμένει εξαιρετικά ανισοκαταμερής σε σχέση με την αναλογία του πληθυσμού.

Τέλος, κατά τη τελευταία περίοδο της έρευνάς μας, η παρουσία των γυναικών είναι ιδιαίτερα αυξημένη σε σχέση με τις προηγούμενες περιόδους, καθώς ανέρχεται στο 23,1% και δίχως άλλο είναι το μεγαλύτερο ιστορικά ποσοστό γυναικών εκπροσώπων στην ελληνική πολιτική σκηνή, χωρίς όμως ακόμα και στη συγκεκριμένη περίπτωση να μπορούμε να ισχυριστούμε ότι η γυναικεία παρουσία είναι ιδιαίτερα ισχυρή.

Η αύξηση της γυναικείας παρουσίας ακολουθεί και την γενικότερη τάση που αναπτύσσεται στην Ευρώπη (ή γενικότερα στις χώρες της Δύσης) όπου η παρουσία των γυναικών στην πολιτική ζωή γίνεται ολοένα και πιο έντονη²⁸⁵. Φυσικά και θέλοντας να εμβαθύνουμε λίγο περισσότερο στη συγκεκριμένη παράμετρο, αξίζει να αναφέρουμε ότι η συγκεκριμένη τάση δεν είναι τόσο έντονη όσο σ' ορισμένες άλλες χώρες της Ευρώπης (π.χ. Σκανδιναβικές χώρες).

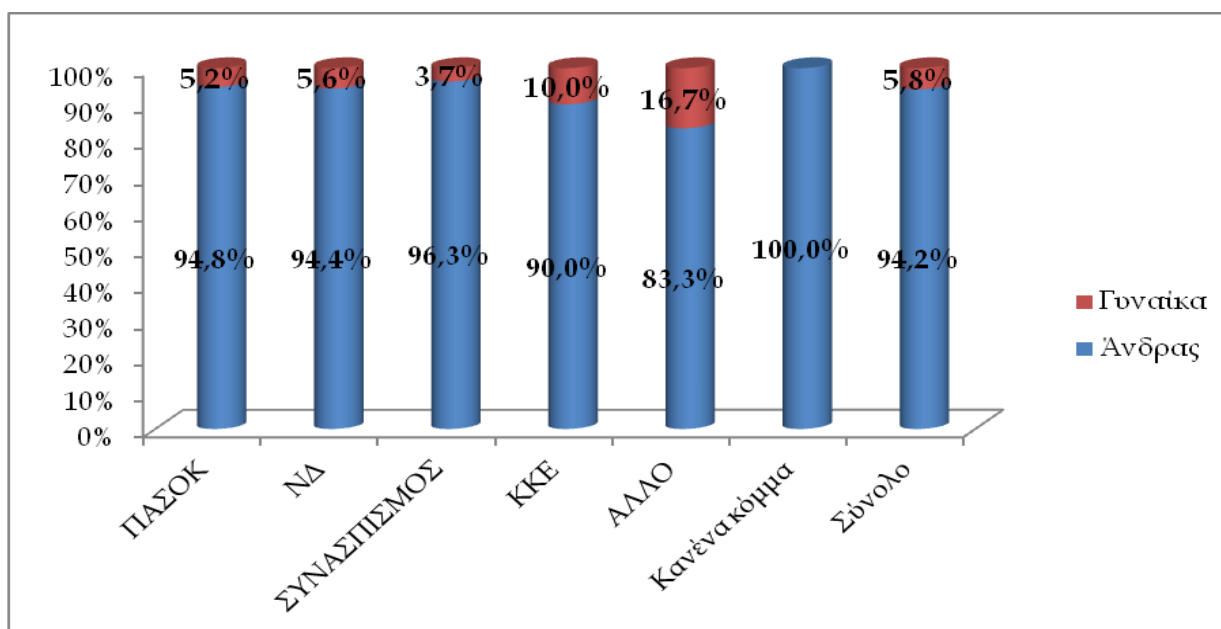
Γράφημα 1: Φύλο ανά περίοδο πρώτης εκλογής

²⁸⁵ Christmas- Best V.- Kjaer U., "Why So Few and Why So Slow? Women as Parliamentary Representatives in Europe from a Longitudinal Perspective" στο Best H.- Cotta M. (eds), *Democratic Representation in Europe: Diversity,...*, ό.π., σελ. 77- 100, Scarrow S., "Parties and the expansion of Direct Democracy: Who benefits?", *Party Politics*, V. 5, Sage, London- Thousand Oaks- New Delhi 1999, σελ. 349- 353 και Norris P., *Political Recruitment: Gender, race...*, ό.π., σελ. 60-142. Για την ελληνική περίπτωση και την παρουσία των γυναικών στην πολιτική βλ. Παντελίδου – Μαλούτα Μ., *Το Φύλο της Δημοκρατίας: ιδιότητα του πολίτη και έμφυλα υποκείμενα*, Σαββάλας, Αθήνα, 2002.

Εστιάζοντας στην ανάδειξη των γυναικών σε επίπεδο κομμάτων κατά την πρώτη περίοδο (Γράφημα 2), το πιο ενδιαφέρον στοιχείο αποτελεί η περίπτωση του ΚΚΕ, καθώς έναν χρόνο αργότερα (1991) εξέλεξε στην αρχηγία του κόμματος την Αλέκα Παπαρήγα, η οποία αποτέλεσε την πρώτη γυναίκα αρχηγό, χωρίς μάλιστα να έχει εκλεγεί πριν βουλευτής, καθώς η μόνη βουλευτής που καταγράφεται στην περίπτωση του ΚΚΕ είναι και πάλι μια μετέπειτα αρχηγός κόμματος, η Μαρία Δαμανάκη, η οποία εξελέγη στην αρχηγία του Συνασπισμού λίγους μήνες αργότερα. Επιπρόσθετα, ενδιαφέρον παρουσιάζει το μεγάλο ποσοστό γυναικών που παρατηρείται στα κόμματα της κατηγορίας «Άλλο» και στην οποία εντάσσονται τα υπόλοιπα κόμματα της συγκεκριμένης περιόδου (π.χ. ΚΚΕ εσ., ΕΚ- ΝΔ, ΕΔΗΚ, Οικολόγοι Πράσινοι). Αξίζει να αναφερθεί ότι το συγκεκριμένο ποσοστό προκύπτει εν πολλοίς από το κόμμα των Οικολόγων- Πράσινων που εξέλεξαν στις εκλογές του Νοεμβρίου του 1989 και του 1990 από ένα βουλευτή, προχωρώντας όμως στην ετήσια εναλλαγή τους στο βουλευτικό αξίωμα αναδεικνύοντας μ' αυτόν τον τρόπο τρεις γυναίκες βουλευτές. Στα υπόλοιπα κόμματα η γυναικεία παρουσία σε καμία των περιπτώσεων δεν υπερβαίνει το 10%, ενώ ενδιαφέρον στοιχείο αποτελεί και το γεγονός ότι το σύνολο των εξωκοινοβουλευτικών υπουργών της περιόδου που καταγράφονται στην κατηγορία «Κανένα Κόμμα» ήταν στο σύνολό τους άντρες.

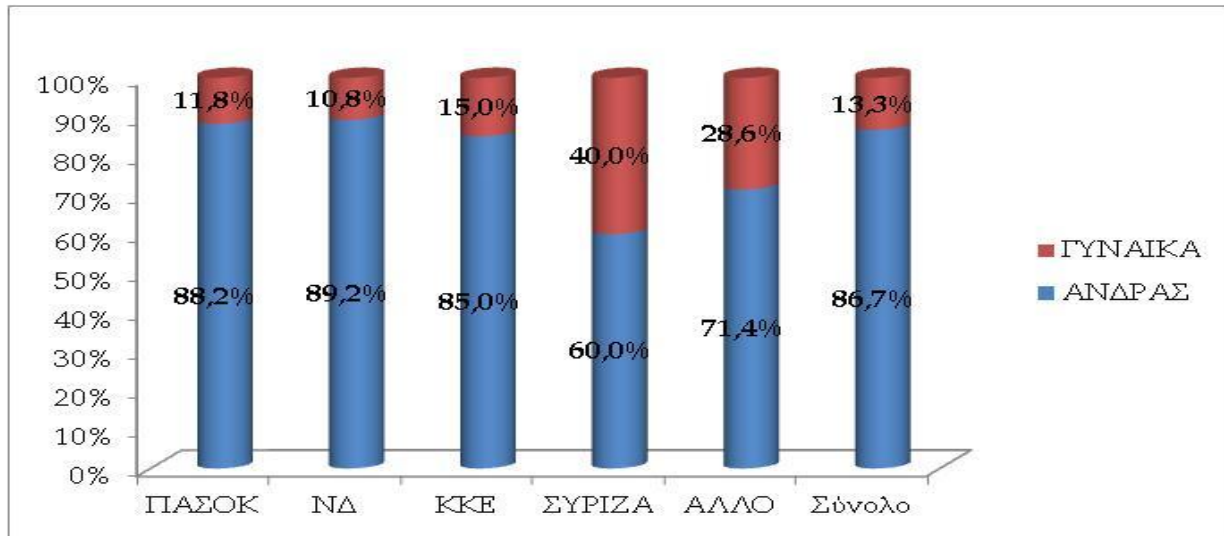
Γράφημα 2: Φύλο ανά κόμμα (περίοδος πρώτης εκλογής 1974- 1990)

Κατά την δεύτερη περίοδο της έρευνας η παρουσία των γυναικών έχει σχεδόν διπλασιαστεί στα δύο κόμματα εξουσίας, το ΠΑΣΟΚ και τη ΝΔ, ενώ σημαντική είναι και στην περίπτωση του ΚΚΕ, καθώς η παρουσία των γυναικών ανέρχεται στο 15%. Αντιθέτως στην περίπτωση των

υπόλοιπων κομμάτων της περιόδου η παρουσία των γυναικών είναι ιδιαίτερα έντονη, καθώς στην περίπτωση του ΣΥΡΙΖΑ ανέρχεται στο 40%, ενώ ένα σημαντικό ποσοστό της τάξεως του 30% παρουσιάζουν τα μικρά κόμματα της περιόδου και πιο συγκεκριμένα η ΠΟΛ. ΑΝ. και το ΔΗΚΚΙ.

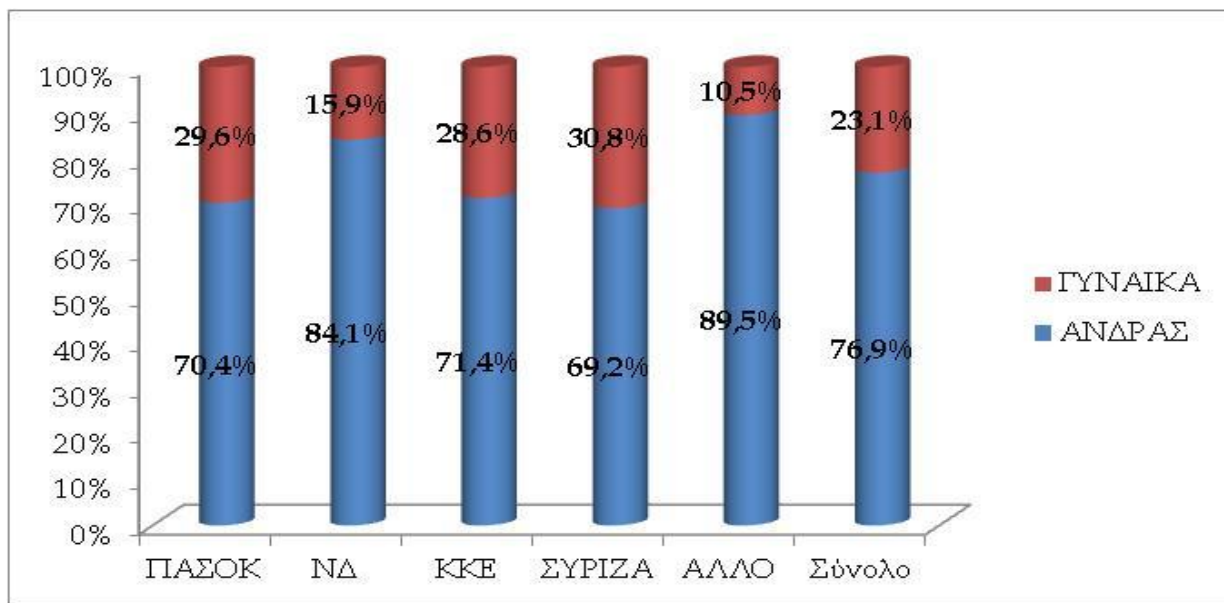
Γράφημα 3: Φύλο ανά κόμμα (περίοδος πρώτης εκλογής 1991- 2000)

Σε αντιδιαστολή με τις δύο πρώτες περιόδους, κατά την τελευταία περίοδο η ανάδειξη γυναικών εκπροσώπων είναι πλέον πολύ έντονη. Παρατηρώντας την κατανομή αντρών γυναικών σε επίπεδο κομμάτων βλέπουμε ότι η τάση που έχει παρατηρηθεί η γυναικεία παρουσία να είναι πιο περιορισμένη στα συντηρητικά κόμματα έναντι των πιο προοδευτικών και ριζοσπαστικών κομμάτων επαληθεύεται και στη συγκεκριμένη περίπτωση. Έτσι ενώ στην περίπτωση των μικρών κομμάτων της περιόδου και πιο συγκεκριμένα στην περίπτωση του ΛΑΟΣ που αποτελεί την συντριπτική πλειοψηφία των συγκεκριμένων στελεχών, μόλις που υπερβαίνει το 10% η παρουσία των γυναικών που έχουν εκλεγεί κατά τη συγκεκριμένη περίοδο, όσο μεταφερόμαστε πιο αριστερά στην κλίμακα αριστεράς δεξιάς το ποσοστό αυτό ανεβαίνει με τη ΝΔ να συγκεντρώνει 15,9% και στη συνέχεια το ποσοστό αυτό να εκτινάσσεται περίπου στο 30% για τα υπόλοιπα κόμματα (ΠΑΣΟΚ 29,6%, ΚΚΕ 28,6%, ΣΥΡΙΖΑ 30,8%) της υπό εξέταση περιόδου.

Η παραπάνω διαπίστωση άλλωστε ισχύει και για το σύνολο της περιόδου όπου η ΝΔ παρουσιάζει το χαμηλότερο ποσοστόν γυναικείας εκπροσώπησης (μόλις 9,5%) και αυξάνει πηγαίνοντας προς τα αριστερά, καθώς στην περίπτωση του ΠΑΣΟΚ αποτελούν το 14,2%, ενώ στα κόμματα της Αριστεράς είναι αρκετά μεγαλύτερο (ΚΚΕ 18%, ΣΥΡΙΖΑ 30,8%).

Γράφημα 4: Φύλο ανά κόμμα (περίοδος πρώτης εκλογής 2001- 2011)

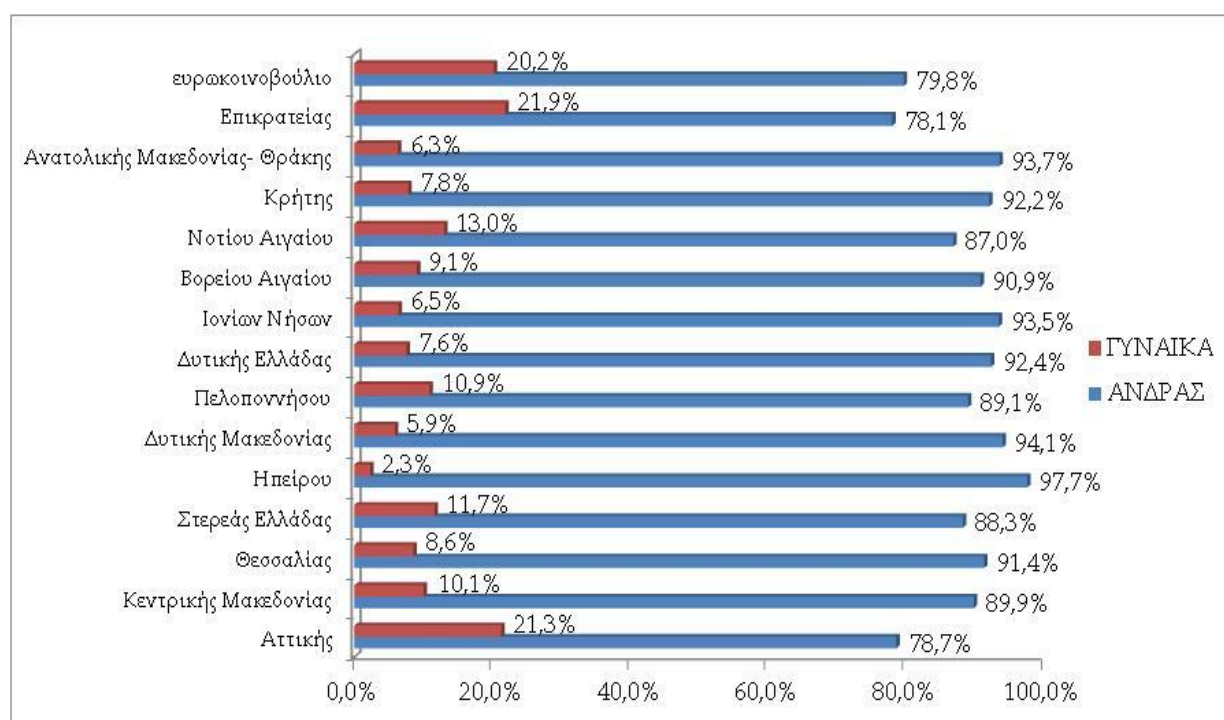

Ένα επιπλέον χρήσιμο χαρακτηριστικό διαμόρφωσης της παρουσίας ανδρών και γυναικών στην κεντρική πολιτική σκηνή, είναι και οι περιοχές από τις οποίες αναδεικνύονται προκειμένου να διαπιστώσουμε αν υπάρχουν σημαντικές διαφοροποιήσεις με βάση το φύλο. Όπως παρατηρούμε λοιπόν από το Γράφημα 5 υπάρχουν όντως πολύ σημαντικές διαφοροποιήσεις σε επίπεδο περιφερειών, όπως επίσης και στον τρόπο εκλογής των γυναικών στα αξιώματα του βουλευτή ή του ευρωβουλευτή. Λεπτομερέστερα, παρατηρούμε ότι η παρουσία των γυναικών είναι πολύ έντονη μεταξύ των ψηφοδελτίων όπου η ανάδειξη γίνεται με λίστα και όχι με σταυρό προτίμησης, όπως συμβαίνει στις περιπτώσεις των βουλευτών επικρατείας (21,9%) και του ευρωκοινοβουλίου (20,2%). Η συγκεκριμένη διαπίστωση αν μη τι άλλο παρουσιάζει μια τάση των ηγεσιών των κομμάτων να ενισχύσουν τη γυναικεία παρουσία σε επίπεδο κεντρικής πολιτικής σκηνής, μιας και η επιλογή των υποψηφίων μέσω των λιστών με σειρά προτεραιότητας, είναι μια διαδικασία η οποία ελέγχεται σχεδόν αποκλειστικά από την ηγετική πολιτική ομάδα των κομμάτων.

Σε επίπεδο περιφερειών η μοναδική περίπτωση όπου παρατηρείται σημαντική γυναικεία παρουσία είναι στην Αττική (21,3% του συνόλου των βουλευτών), μια συνθήκη όπου προφανώς συνδέεται και με το γεγονός ότι αναφερόμαστε σε μεγάλες εκλογικές περιφέρειες με τη δυνατότητα εκλογής γυναικών να αυξάνει σημαντικά σε σχέση με τις μικρότερες περιφέρειες της επαρχίας, λόγω και του μεγαλύτερου αριθμού υποψηφίων που μπορούν να επιλέξουν οι ψηφοφόροι. Αναφορικά με τις υπόλοιπες διοικητικές περιφέρειες η γυναικεία παρουσία είναι πολύ περιορισμένη, όπου με εξαίρεση τις περιφέρειες του Νοτίου Αιγαίου

(13%), της Στερεάς Ελλάδας (11,7%), της Πελοποννήσου (10,9%) και της Κεντρικής Μακεδονίας (10,1%), η γυναικεία εκπροσώπηση δεν υπερβαίνει το 10% (σημαντικότερο παράδειγμα απουσίας γυναικείας εκπροσώπησης αποτελεί η περιφέρεια της Ηπείρου, όπου μόλις το 2,3% των εκπροσώπων είναι γυναίκες). Αξίζει να διευκρινίσουμε ότι από τις τέσσερις περιφέρειες που προαναφέραμε, μόνο στις περιπτώσεις της Στερεάς Ελλάδας και της Πελοποννήσου η ελαφρώς μεγαλύτερη γυναικεία παρουσία μπορεί να συνδεθεί με κάποια συγκεκριμένη παράμετρο και πιο συγκεκριμένα με εκείνη της οικογενειακής παράδοσης, καθώς σ' όλες τις υπόλοιπες περιπτώσεις δεν παρουσιάζεται κάποια ευθεία σύνδεση με αντίστοιχες παραμέτρους (π.χ. επαγγέλματα δημοσιότητας).

Γράφημα 5: Φύλο ανά περιφέρεια εκλογής

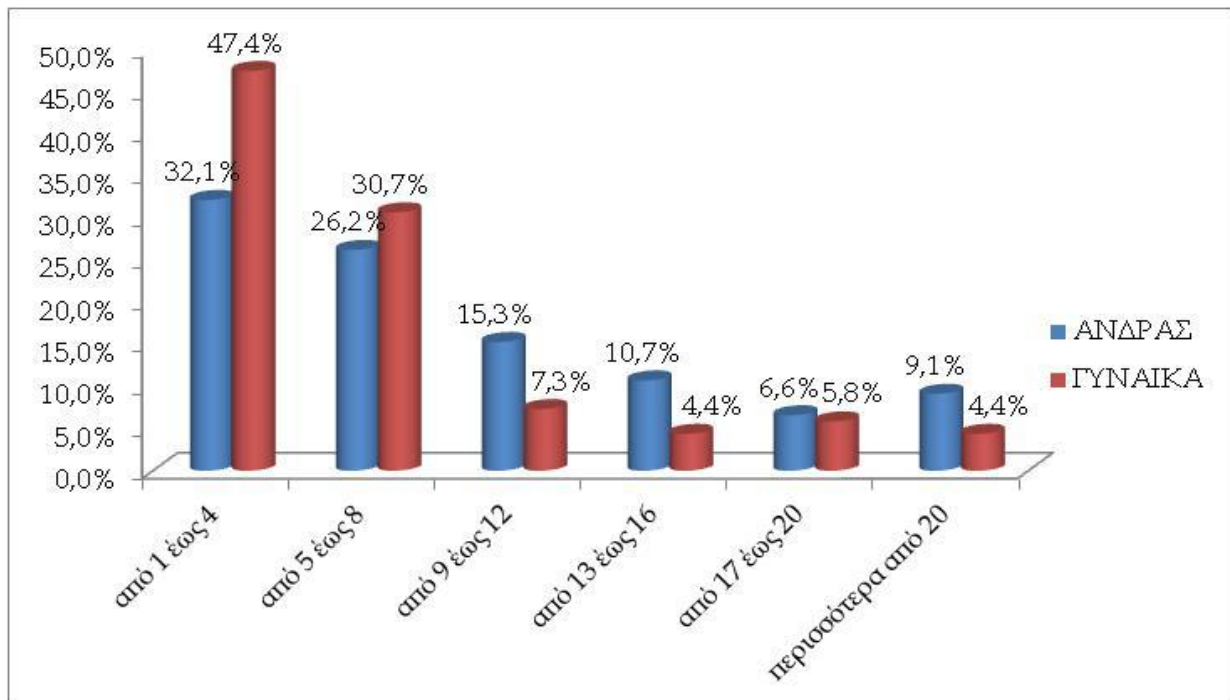

Επιπρόσθετα, η περιορισμένη δυνατότητα ανάδειξης των γυναικών στην κεντρική πολιτική σκηνή και στα αξιώματα των πολιτικών ελίτ, επιβεβαιώνεται και από δύο επιπλέον παράγοντες. Την χρονική διάρκεια παραμονής, αλλά και τη δυνατότητα συνεχούς παρουσίας τους στα υπό εξέταση αξιώματα, όπως παρουσιάζονται στα Γραφήματα 6 και 7.

Όπως παρατηρούμε η χρονική διάρκεια διατήρησης των συγκεκριμένων αξιωμάτων από τις γυναίκες εκπροσώπους είναι πολύ πιο περιορισμένη σε σχέση με εκείνη των ανδρών, καθώς σε ποσοστό 78,1% η παρουσία τους στην κεντρική πολιτική σκηνή δεν υπερβαίνει τα 8 έτη, όταν το αντίστοιχο ποσοστό για τους άνδρες είναι μόλις 58,3%. Αντίστοιχα μόλις το 4,4% των

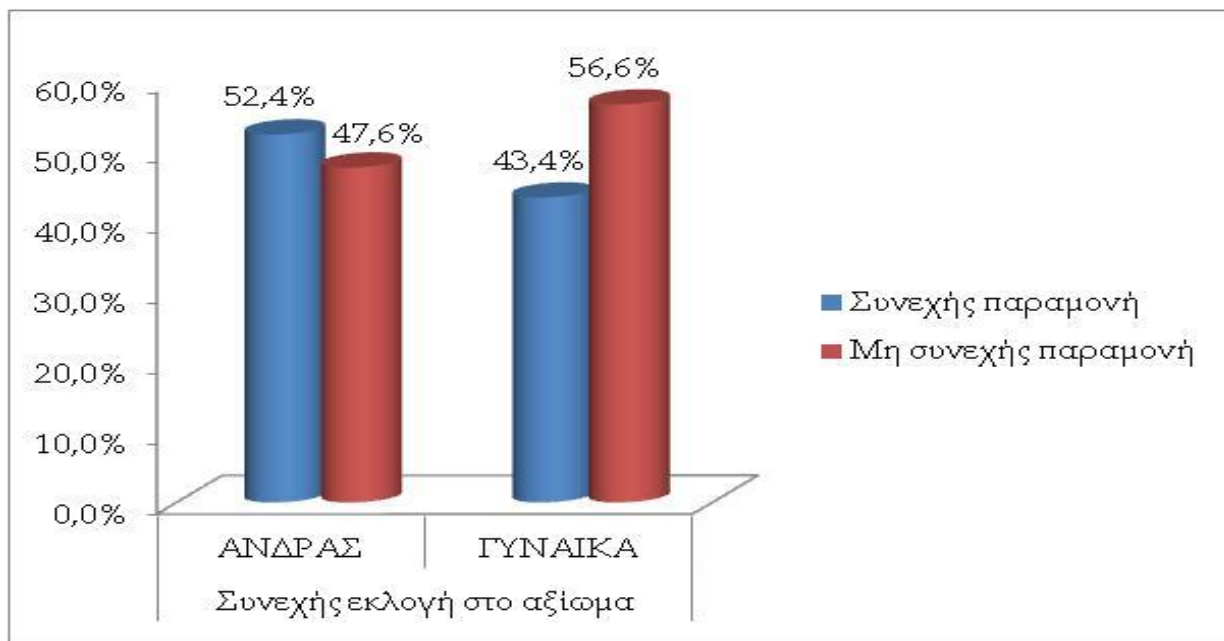
γυναικών συμπληρώνει δύο δεκαετίες στα αντίστοιχα αξιώματα, όταν στην περίπτωση των ανδρών εκπροσώπων το αντίστοιχο ποσοστό είναι 9,1%. Η διαφορά στην παραμονή στις συγκεκριμένες θέσεις αντικατοπτρίζεται και από το σχετικό μ.ό. όπου οι άνδρες αντιπρόσωποι παραμένουν στο καθεστώς των πολιτικών ελίτ για 9,4 έτη, ενώ οι γυναίκες μόλις για 6,7 έτη.

Γράφημα 6: Φύλο ανά χρονική διάρκεια παραμονής στα αξιώματα των πολιτικών ελίτ

Αντίστοιχη τάση παρατηρούμε και στην περίπτωση της συνεχούς εκλογής στα υπό διερεύνηση αξιώματα. Όπως παρατηρούμε οι άνδρες- μέλη των πολιτικών ελίτ καταφέρνουν σε πολύ μεγαλύτερο ποσοστό (52,4%) να έχουν συνεχή παρουσία ως βουλευτές, ευρωβουλευτές ή μέλη κυβέρνησης, έναντι μόλις 43,4% στην περίπτωση των γυναικών, παρουσιάζοντας μ' αυτόν τον τρόπο μια ακόμα πτυχή της δυσκολίας των γυναικών να αναδειχθούν και να διατηρηθούν στα ανώτατα πολιτικά αξιώματα.

Γράφημα 7: Φύλο ανά συνεχή ή μη παραμονή στα αξιώματα των πολιτικών ελίτ

Μια τελευταία παρατήρηση αναφορικά με το ζήτημα της γυναικείας εκπροσώπησης έχει να κάνει και με τις πρωτοβουλίες που έχουν λάβει χώρα κατά τα τελευταία χρόνια και ιδιαίτερα κατά την τελευταία δεκαετία για την ενίσχυση της γυναικείας παρουσίας σε εθνικό επίπεδο. Συγκεκριμένα μια σημαντική πρωτοβουλία που έχει ληφθεί είναι και η υιοθέτηση της ποσοστωσης στα ψηφοδέλτια των κομμάτων όπου κάθε φύλο πρέπει να εκπροσωπείται σε ποσοστό τουλάχιστον 30% (ενδεικτικά ν.3231/2004, άρ. 34 του ΠΔ 96/2007, αρ.3 του ν.3636/2008, αρ. 34 του ΠΔ 26/2012). Αν και η συγκεκριμένη κίνηση προφανώς και έχει συμβάλει προς την κατεύθυνση της αύξησης της γυναικείας εκπροσώπησης σε επίπεδο βουλευτών, παρ' όλα αυτά σίγουρα δεν έχει προς το παρόν τα αναμενόμενα αποτελέσματα, καθώς όπως είδαμε και νωρίτερα ειδικά στις μικρές περιφέρειες, όπου η εκλογή γίνεται άμεσα από τους ψηφοφόρους, η γυναικεία παρουσία εξακολουθεί να είναι πολύ περιορισμένη και μόνο στις μεγάλες περιφέρειες της Αττικής και τις περιπτώσεις όπου η εκλογή δεν γίνεται άμεσα με σταυρό προτίμησης η γυναικεία παρουσία είναι πιο αισθητή.

Όπως προκύπτει λοιπόν, ο περιορισμένος αριθμός γυναικών αντιπροσώπων σε μεγάλο βαθμό αποτελεί και θέμα επιλογής των ψηφοφόρων, καθώς αν και οι γυναίκες υποψήφιες αποτελούν πλέον σημαντικό μέρος των ψηφοδελτίων των κομμάτων, παρ' όλα αυτά δεν τυγχάνουν της αποδοχής των πολιτών. Ενδεικτικό ως προς αυτό είναι και το γεγονός ότι αν και η παρουσία

των γυναικών στο εθνικό κοινοβούλιο αυξάνεται σ' όλες τις τελευταίες εκλογικές αναμετρήσεις, αυτό γίνεται με πολύ αργό βηματισμό²⁸⁶.

Σε ό,τι αφορά όμως την ανάδειξη των γυναικών ως εκπροσώπων σε επίπεδο κεντρικών πολιτικών αξιωμάτων, αξίζει να προσθέσουμε και μια ποιοτική μεταβλητή στην όλη ανάλυση. Αν και το ποσοστό των γυναικών εκπροσώπων κατά την τελευταία περίοδο της έρευνας προσεγγίζει την αναλογία ένα προς τέσσερα, εστιάζοντας στην ποιοτική του διάσταση μπορούμε να υποστηρίξουμε ότι στο ανώτερο κλιμάκιο των πολιτικών ελίτ, εκείνο των μελών της κυβέρνησης, ο ρόλος τους είναι πολύ πιο περιορισμένος.

Στο Γράφημα 8 παρουσιάζεται η αναλογία ανδρών και γυναικών σε κάθε ένα από τα αξιώματα που μελετάμε (μέλη κυβέρνησης, βουλευτές, ευρωβουλευτές). Αναφορικά με τη συγκεκριμένη κατηγορία γραφημάτων, επειδή ένας μεγάλος αριθμός στελεχών έχει καταλάβει περισσότερα από ένα αξιώματα (π.χ. μέλη κυβέρνησης και βουλευτές ή βουλευτές και ευρωβουλευτές), η κατανομή τους γίνεται με βάση το πιο ισχυρό από πλευράς αρμοδιοτήτων αξίωμα που έχουν καταλάβει τα μέλη της πολιτικής ελίτ, με τα μέλη της κυβέρνησης να είναι πιο ισχυρά σε σχέση με τους βουλευτές τα οποία με τη σειρά τους είναι πιο ισχυρά απ' ό,τι οι ευρωβουλευτές. Ο συλλογισμός αυτός στηρίζεται στη βάση των αρμοδιοτήτων που η κάθε κατηγορία αξιωμάτων καλείται να επιλύσει, το βαθμό της εμπλοκής τους στις σχετικές αποφάσεις, αλλά και τις δυνατότητες επιρροής που μπορούν να αναπτύξουν. Η συγκεκριμένη μορφή παρουσίασης θα ακολουθηθεί και στα υπόλοιπα Γραφήματα που θα υπάρξει αναφορά σε επίπεδο αξιωμάτων.

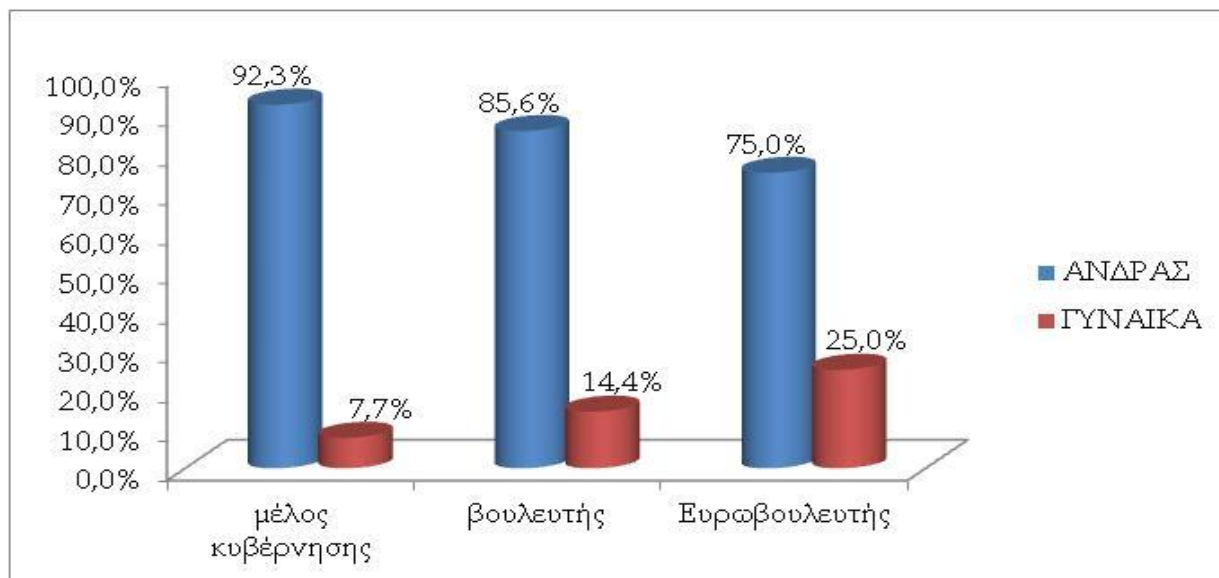
Όπως παρατηρούμε λοιπόν από το Γράφημα 8, η γυναικεία παρουσία σε επίπεδο κυβερνητικών θέσεων δεν ξεπερνάει το 7,7% στο σύνολο της περιόδου της έρευνας (ποσοστό το οποίο κατά την τελευταία περίοδο ανέρχεται στο 11,4%), η συντριπτική πλειοψηφία των οποίων είχε εκλεγεί προηγουμένως και στο βουλευτικό αξίωμα. Αντιθέτως θα μπορούσαμε να υποστηρίξουμε ότι η γυναικεία παρουσία αυξάνει όσο η ισχύς των σχετικών αξιωμάτων φθίνει. Έτσι η παρουσία των γυναικών είναι πιο έντονη στην περίπτωση των βουλευτών (αποτελούν το 14,4% των βουλευτών) σε σχέση με εκείνη των μελών της κυβέρνησης, ενώ είναι ακόμα πιο έντονη στην περίπτωση των ευρωβουλευτών (25% του συνόλου των ευρωβουλευτών), οι οποίοι και συγκεντρώνουν τις λιγότερες αναλογικά αρμοδιότητες. Άλλωστε όπως προκύπτει και από τα σχετικά στοιχεία της έρευνάς μας, ενώ στην περίπτωση

---

²⁸⁶ Ενδεικτικά, από τις εθνικές εκλογές του 1996 και μετά η ανάδειξη γυναικών μεταξύ των νεοεκλεγέντων στελεχών έχει εξελιχθεί ως ακολούθως: εκλογές 1996 6,3%, εκλογές 2000 10,3%, εκλογές 2004 13%, εκλογές 2007 16%, εκλογές 2009 17,3%.

των ανδρών πολιτικών το 39% καταλαμβάνει περισσότερα του ενός αξιώματα κατά τη διάρκεια του πολιτικού τους βίου (π.χ. βουλευτής και μέλος κυβέρνησης ή βουλευτής και ευρωβουλευτή), το σχετικό ποσοστό στην περίπτωση των γυναικών είναι μόλις 24%.

Γράφημα 8: Φύλο ανά ανάληψη ισχυρότερου πολιτικού αξιώματος

3.3.2 Ηλικιακή Ομάδα

Η ηλικία ανάδειξης, αποτελεί μια σημαντική διάσταση του δημογραφικού προφίλ των πολιτικών στελεχών (Γράφημα 9) μιας και συνδέεται με μια σειρά από παραμέτρους στην έρευνα των πολιτικών ελίτ, όπως η ανανέωση, αλλά και η αναπαραγωγή τους στην εξουσία. Για λόγους ευκολίας της ανάλυσής μας η παρουσίαση που ακολουθεί έχει ομαδοποιηθεί με βάση τις ηλικιακές ομάδες που χρησιμοποιούμε κατά κύριο λόγο στην κοινωνική έρευνα, καθώς σε αντίθετη περίπτωση ή μη ομαδοποιημένη παρουσίασή τους θα παρουσίαζε ένα πολύ μεγάλο εύρος τιμών.

Κατά την πρώτη λοιπόν περίοδο της έρευνάς μας χαρακτηριστικό αποτελεί το ιδιαίτερα χαμηλό ηλικιακό μ.ό. των μελών της πολιτικής ελίτ τόσο σε απόλυτους αριθμούς όσο και σε σχέση με τις άλλες δύο περιόδους της έρευνάς μας. Όπως παρατηρούμε περισσότερα από τα μισά στελέχη (54,5%) έχουν εκλεγεί για πρώτη φορά πριν συμπληρώσουν το 45^ο έτος της ηλικίας τους. Η συγκεκριμένη εξέλιξη οφείλεται σε δύο βασικές παραμέτρους. Η πρώτη είναι η μεγάλη ανανέωση του πολιτικού προσωπικού μετά και την ανάδειξη του ΠΑΣΟΚ σε κόμμα εξουσίας από τις εκλογές του 1977 και μετά, το οποίο ανέδειξε έναν σημαντικό αριθμό νέων στελεχών στον πολιτικό στίβο. Η δεύτερη σχετίζεται με την περίοδο κρίσης του πολιτικού συστήματος κατά τις εκλογές του 1989. Όπως και ένα μεγάλο μέρος των θεωριών για τις ελίτ

υποστηρίζει²⁸⁷, οι έντονες κοινωνικοοικονομικές και πολιτικές αλλαγές που λαμβάνουν χώρα σε μια κοινωνία έχουν σαν αποτέλεσμα το μεγάλο βαθμό αντικατάστασης των πολιτικών στελεχών που αποτελούν την πολιτική ελίτ, μια παράμετρος που φαίνεται να επαληθεύεται και στην συγκεκριμένη περίπτωση.

Αντιθέτως, τόσο στην δεύτερη όσο και στην τελευταία περίοδο της έρευνας, ο ηλικιακός μ.ό. των πολιτικών στελεχών αυξάνει ολοένα και περισσότερο. Κατά την περίοδο 1991 - 2000 στις περισσότερες των περιπτώσεων οι ηλικιακές ομάδες πρώτης ανάδειξης των στελεχών, ταυτίζονται με εκείνες του συνόλου της περιόδου. Μοναδική περίπτωση διαφοροποίησης αποτελεί η μικρότερη ηλικιακή ομάδα, όπου είναι εμφανώς πιο περιορισμένη σε σχέση με το σύνολο της περιόδου. Η εξέλιξη αυτή εν πολλοίς οφείλεται στο γεγονός, ότι κατά τη δεύτερη αυτή περίοδο εντοπίζουμε το χαμηλότερο ποσοστό στελεχών που προέρχονται από πολιτικές οικογένειες, όπου όπως θα δούμε και παρακάτω, λόγω του πολιτικού ονόματος που διαθέτουν, μπορούν και αναδεικνύονται στα πολιτικά αξιώματα σε πολύ νεότερη ηλικία.

Η ίδια ακριβώς τάση εντοπίζεται και κατά την τρίτη και τελευταία περίοδο όπου, είναι ιδιαίτερα εμφανής η αύξηση του ηλικιακού μέσου όρου των εκπροσώπων της πολιτικής ελίτ, καθώς η προέλευση των στελεχών από τις δύο νεότερες ηλικιακές ομάδες περιορίζεται μόλις στο 33,2%. Συγκρίνοντας μάλιστα το συγκεκριμένο ποσοστό σε σχέση με το σύνολο της περιόδου της έρευνάς μας, βλέπουμε ότι το άθροισμα των δύο νεότερων ηλικιακών ομάδων υπολείπεται κατά 11 και πλέον ποσοστιαίες μονάδες (44,9%). Ένα ποσοστό που θα μπορούσε να ήταν ακόμα μικρότερο αν δεν υπήρχε η αύξηση της παρουσίας των μελών που προέρχονται από πολιτικές οικογένειες, κατά την περίοδο 2001-2011.

Η «γήρανση» της ελληνικής πολιτικής ελίτ φαίνεται άλλωστε και από το ηλικιακό μ.ό. ανάδειξης της κάθε περιόδου. Ενώ λοιπόν κατά την περίοδο 1974- 1990 το ηλικιακό μ.ό. των στελεχών που καταγράφονται στην συγκεκριμένη έρευνα είναι μόλις τα 44,1 έτη, κατά την δεύτερη περίοδο το αντίστοιχο μ.ό. εκτινάσσεται στα 47 έτη, φτάνοντας σε ακόμα μεγαλύτερη επίπεδα την τελευταία περίοδο και πιο συγκεκριμένα τα 48,4 έτη (ηλικιακό μ.ό. συνόλου της έρευνας αποτελούν τα 46 έτη). Γίνεται λοιπόν σαφές ότι μέσα σε περίπου δύο δεκαετίες το μ.ό. εκλογής των πολιτικών στελεχών έχει αυξηθεί κατά περίπου 4,5 έτη, υποδηλώνοντας μ' αυτόν τον τρόπο τον αποκλεισμό ουσιαστικά των νεότερων ηλικιών από τα αξιώματα των πολιτικών ελίτ.

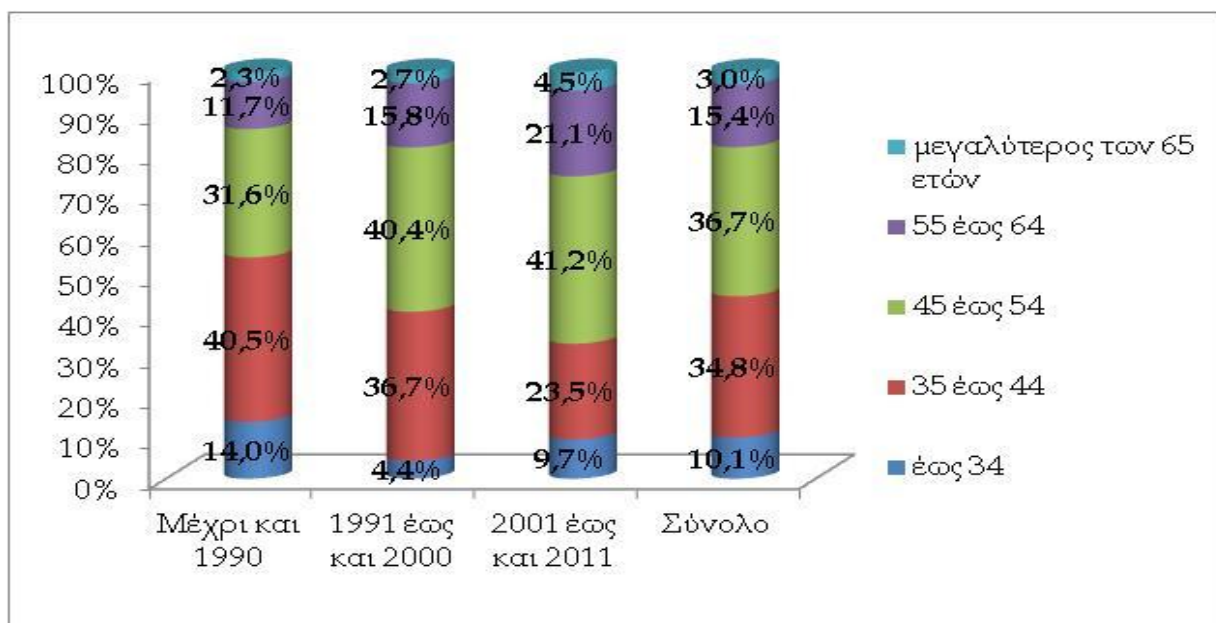
---

²⁸⁷ Βλέπε σχετικά πρώτο κεφάλαιο.

Η τελευταία αυτή διαπίστωση μπορεί να επαληθευτεί και από τη σύγκριση των ηλικιακών ομάδων των πολιτικών ελίτ, με τις αντίστοιχες ηλικιακές ομάδες που προκύπτουν από τις απογραφές της ΕΛΛ. ΣΤΑΤ για το σύνολο του πληθυσμού. Όπως προκύπτει από τη σύγκριση των σχετικών στοιχείων, ενώ ο πληθυσμός της χώρας στην ηλικιακή ομάδα «έως 34 ετών» για τις απογραφές του 1981, 1991 και 2001 κυμαίνεται από 20,8% έως 23,3%, το αντίστοιχο ποσοστό για τις πολιτικές ελίτ είναι πολύ χαμηλότερο και ειδικά κατά τις δύο τελευταίες περιόδους δεν υπερβαίνει το 10%. Αντιθέτως, πολύ σημαντική είναι η υπερεκπροσώπηση των ηλικιακών ομάδων «35-44» και «45-54», όπου ενώ σε καμία εκ των δύο ηλικιακών ομάδων σε απογραφικό επίπεδο δεν υπερβαίνουν το 15% η αντίστοιχη παρουσία των πολιτικών ελίτ ξεκινάει από το 23,5% φτάνοντας ακόμα και το 41,2%. Η μοναδική ηλικιακή ομάδα όπου παρατηρείται σχετική ισορροπία είναι στις ηλικίες 55-64 ετών, όπου με εξαίρεση την τελευταία περίοδο όπου το ποσοστό των πολιτικών στελεχών είναι διπλάσιο από εκείνο της απογραφής του 2001, στις αντίστοιχες περιόδους οι διαφορές είναι πολύ μικρές. Τέλος, η υποεκπροσώπηση της ηλικιακής ομάδας 65+ σε σχέση με τις απογραφές είναι εν πολλοίς δικαιολογημένη, καθώς είναι ιδιαίτερα δύσκολο κάποιο πολιτικό στέλεχος να καταλάβει για πρώτη φορά αξίωμα σε τόσο μεγάλη ηλικία.

Φυσικά, η επιρροή του ηλικιακού παράγοντα σε μεγάλο βαθμό συνδέεται και μ' άλλες παραμέτρους πέρα από την οικογενειοκρατία. Μια από αυτές είναι και η σταθερότητα του πολιτικού συστήματος. Όπως έχουμε ήδη αναφέρει, οι περίοδοι πολιτικής σταθερότητας συμβάλλουν στην εδραιοποίηση και την ευκολότερη αναπαραγωγή των υφιστάμενων πολιτικών ελίτ. Οι συγκεκριμένες συνθήκες συμβάλλουν στη μικρότερη ανανέωση των τρόπων στρατολόγησης των πολιτικών ελίτ και ως αποτέλεσμα των ηλικιακών ομάδων που τις εκπροσωπούν. Στον αντίποδα, σε περιόδους κρίσεων η ανανέωση αυτή συνοδεύεται και από αντίστοιχη ηλικιακή ανανέωση, μια παράμετρο που συναντάμε τόσο στις εκλογές του '89 όσο και στις πρόσφατες εκλογές που έλαβαν χώρα το Μάιο του 2012 (αντιθέτως η ανανέωση των στελεχών καθ' όλες τις υπόλοιπες κοινοβουλευτικές περιόδους είναι πολύ πιο περιορισμένη, όπως θα έχουμε και τη δυνατότητα να διαπιστώσουμε στην ενότητα 3.3.9).

Γράφημα 9: Ηλικιακή ομάδα ανά περίοδο πρώτης εκλογής

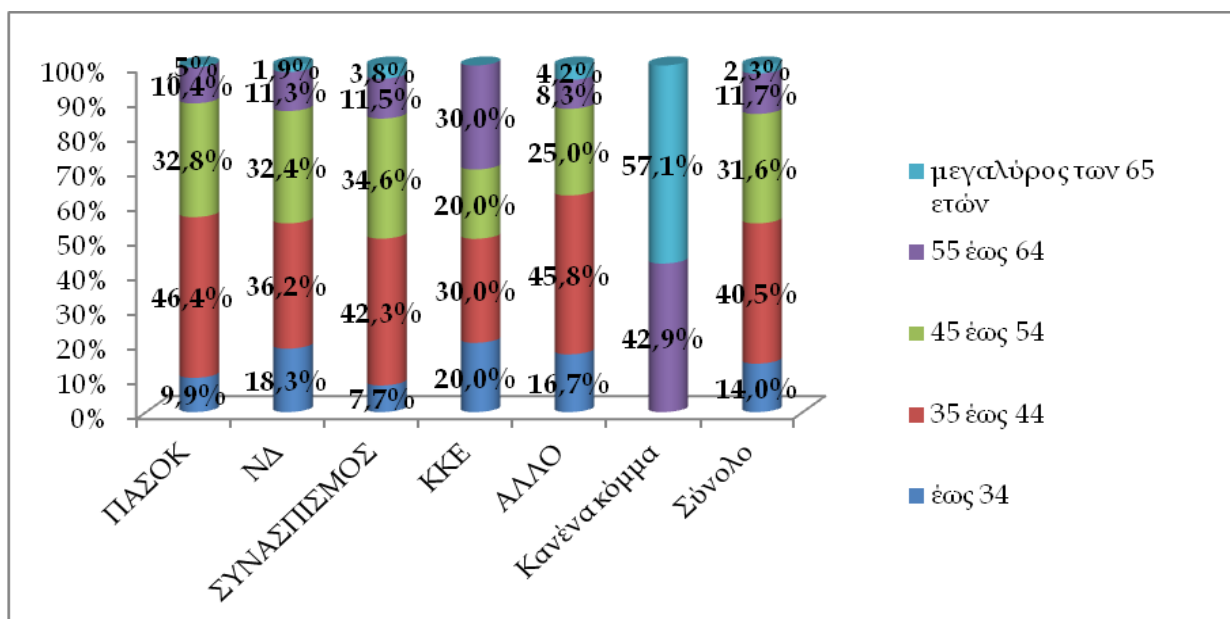
Προσπαθώντας να απεικονίσουμε τις συγκεκριμένες αλλαγές και σε επίπεδο κομμάτων, παρατηρούμε ότι κατά την πρώτη περίοδο με εξαίρεση το ΚΚΕ, σ' όλες τις υπόλοιπες περιπτώσεις, περισσότερα από τα μισά στελέχη έχουν εκλεγεί πριν συμπληρώσουν το 45^ο έτος της ηλικίας τους. Από τη συγκεκριμένη διαπίστωση εύλογα ευξαιρούνται τα εξωκοινοβουλευτικά στελέχη των δύο συμμαχικών κυβερνήσεων του 1989 και αυτό γιατί στην συντριπτική τους πλειοψηφία επρόκειτο για στελέχη που είχαν επιλεγεί στη βάση του τεχνοκρατικού τους χαρακτήρα και της επαγγελματικής τους αναγνώρισης, παράμετροι που δίχως άλλο απαιτούν χρόνια επαγγελματική εμπειρία και αναγνώριση (όπως θα δούμε και παρακάτω επρόκειτο κατά βάση για καθηγητές πανεπιστημίου και ανώτερα στελέχη κρατικών οργανισμών και φορέων).

Σε αντίθεση με τα όσα αναφέραμε παραπάνω, κατά τη δεύτερη περίοδο, παρατηρούμε ότι ο μεγάλος ηλικιακός μ.ό. συναντάται πολύ πιο συχνά στις περιπτώσεις των μικρών κομμάτων, σε σχέση με το ΠΑΣΟΚ και τη ΝΔ, όπου όπως βλέπουμε οι νεότερες ηλικιακές ομάδες είναι ελαφρώς πιο πολυπληθείς αν και σημαντικά περιορισμένες σε σχέση με την πρώτη περίοδο. Κατά την τελευταία περίοδο και σε αντίθεση με τα όσα είδαμε να ισχύουν στην περίπτωση της γυναικείας εκπροσώπησης, τα συντηρητικά κόμματα της περιόδου είναι αυτά που συγκεντρώνουν τις νεαρότερες ηλικιακές ομάδες στελεχών (ΝΔ 38,9% και Άλλο 42,1%), ξεπερνώντας το σχετικό μ.ό. της περιόδου. Αντιθέτως, τόσο το ΠΑΣΟΚ (30,5%) όσο κυρίως το ΚΚΕ (19%) βρίσκονται σημαντικά χαμηλότερα από το σχετικό ποσοστό, ενώ ο ΣΥΡΙΖΑ

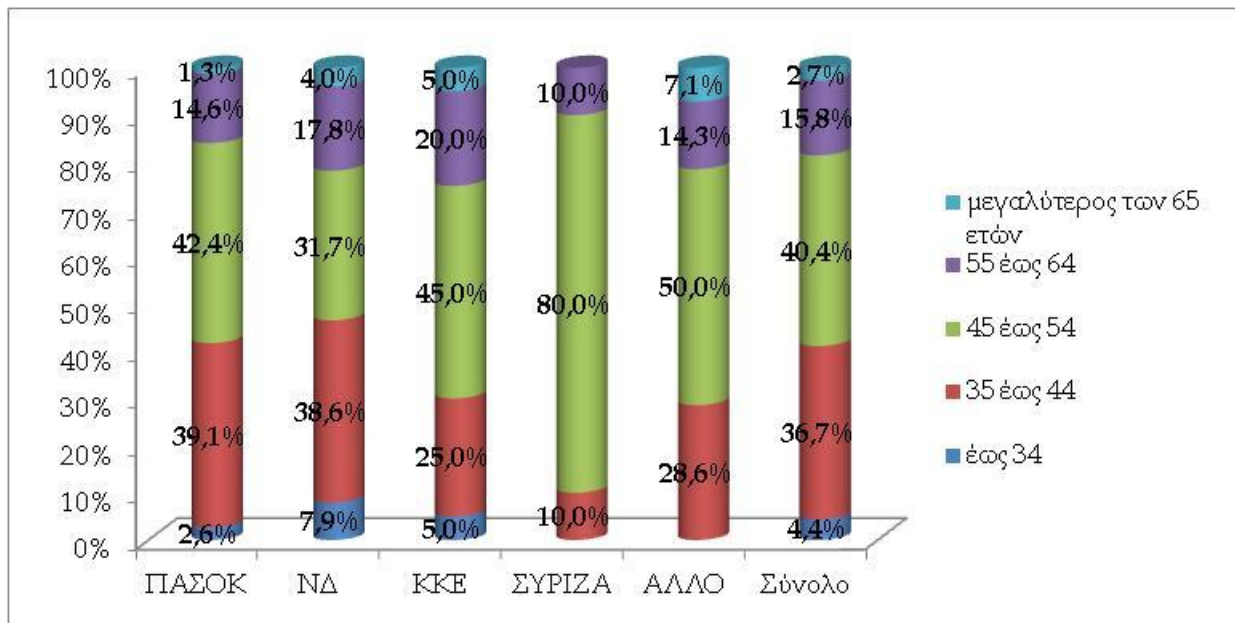
παρουσιάζει ταύτιση με το γενικό σύνολο της περιόδου. Παρ' όλα αυτά στην περίπτωση του ΣΥΡΙΖΑ είναι πολύ μεγαλύτερο και το ποσοστό των στελεχών που εκλέγονται για πρώτη φορά στις μεγαλύτερες ηλικιακές ομάδες (41,7%), όντας μακράν το μεγαλύτερο σε σχέση με τα υπόλοιπα κόμματα. Ολοκληρώνοντας την παρουσίαση της συγκεκριμένης μεταβλητής θα ήταν σκόπιμο να προσθέσουμε, ότι κατά την τελευταία αυτή περίοδο υπάρχουν και τρία στελέχη τα οποία αποτέλεσαν μέλη της κυβέρνησης συνεργασίας του Λουκά Παπαδήμου χωρίς όμως να αποτελούν μέλη κάποιου κόμματος. Και στις τρεις αυτές περιπτώσεις στελεχών παρατηρούμε αντίστοιχα χαρακτηριστικά με εκείνα των κυβερνήσεων συνεργασίας της πρώτης περιόδου, καθώς τα συγκεκριμένα στελέχη ανήκουν στις δύο μεγαλύτερες ηλικιακές ομάδες, μια κατάσταση που προκύπτει ως αποτέλεσμα των κύριων πηγών ανάδειξής τους, όπως είχαμε την ευκαιρία να υποστηρίξουμε και νωρίτερα.

Αναφερόμενοι στο συνολικό ηλικιακό μ.ό. των κομμάτων για την περίοδο που ερευνάμε, δεν προκαλεί έκπληξη το γεγονός ότι το χαμηλότερο ηλικιακό μ.ό. παρουσιάζει ο ενιαίος ΣΥΝΑΣΠΙΣΜΟΣ (43,8 έτη) λόγω ακριβώς της δραστηριοποίησής του κατά την πρώτη περίοδο της έρευνάς μας και για τους λόγους που αναφέραμε παραπάνω. Αναφορικά με τα κόμματα εξουσίας, παρουσιάζουν παραπλήσιο ηλικιακό μ.ό. (ΠΑΣΟΚ 45,8 έτη ΝΔ 45,3 έτη), ενώ τέλος τα κόμματα της Αριστεράς παρουσιάζουν μια αρκετά πιο γηρασμένη πολιτική ελίτ (ΚΚΕ 48,7 έτη, ΣΥΡΙΖΑ 49,6 έτη), κυρίως ως αποτέλεσμα της μικρής τους εκλογικής δύναμης η οποία καθιστά εφικτή την εκλογή στελεχών σχεδόν αποκλειστικά στις μεγάλες εκλογικές περιφέρειες της χώρας, στις οποίες δραστηριοποιούνται πολιτικά τα πιο προβεβλημένα στελέχη των συγκεκριμένων κομμάτων.

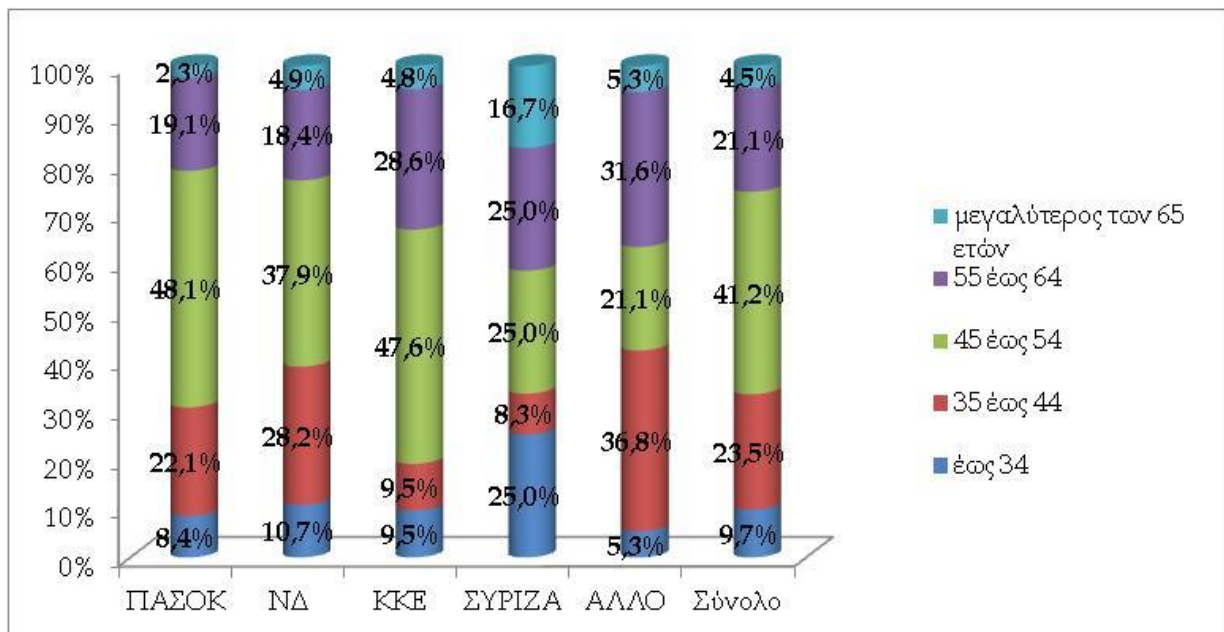
Γράφημα 10: Ηλικιακή ομάδα πρώτης εκλογής ανά κόμμα (περίοδος 1974- 1990)

Γράφημα 11: Ηλικιακή ομάδα πρώτης εκλογής ανά κόμμα (1991- 2000)

Γράφημα 12: Ηλικιακή ομάδα πρώτης εκλογής ανά κόμμα (2001- 2011)

3.3.3 Επίπεδο Εκπαίδευσης

Το επίπεδο εκπαίδευσης των πολιτικών ελίτ, συνιστά μια σημαντική παράμετρο του δημογραφικού τους προφίλ, ενώ ανέκαθεν στη μελέτη για τις ελίτ αποτελούσε μια σημαντική ένδειξη της κοινωνικοοικονομικής απόστασης που χωρίζει τις ελίτ από τους πολίτες.

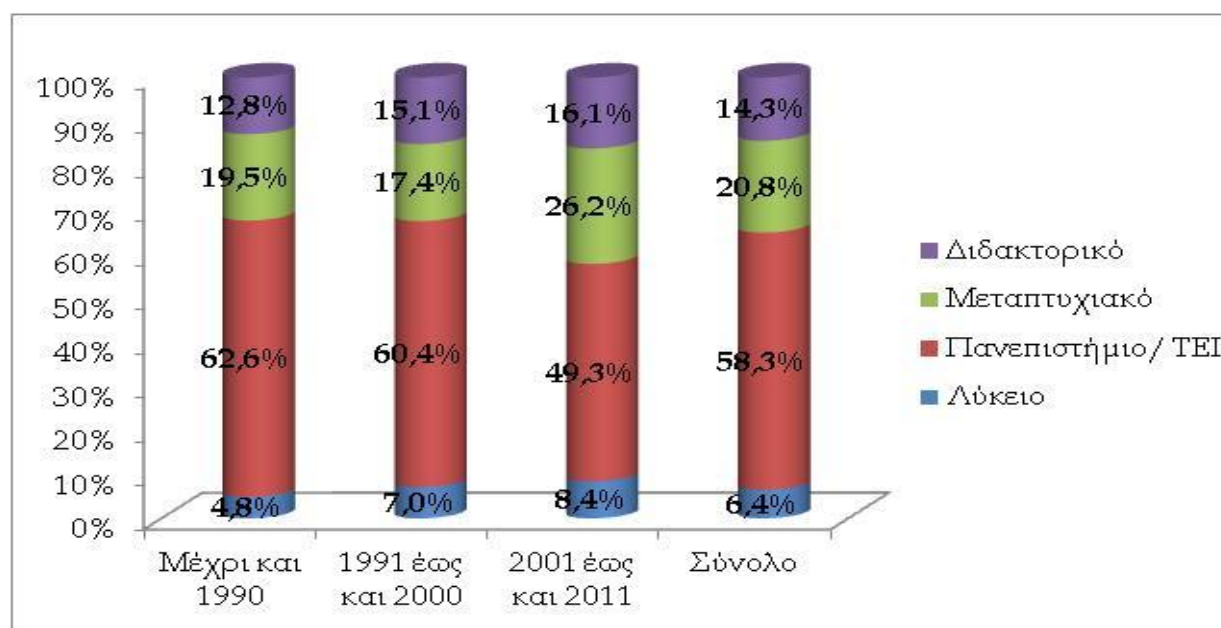
Όπως παρατηρούμε στο Γράφημα 13, η ελληνική πολιτική ελίτ διακρίνεται από ένα ιδιαίτερα υψηλό εκπαιδευτικό προφίλ. Αναφορικά με την πρώτη περίοδο της έρευνας μας ενδιαφέρον παρουσιάζει το γεγονός ότι σε επίπεδο τριτοβάθμιας εκπαίδευσης υπάρχει ελάχιστη απόκλιση από το συνολικό εκπαιδευτικό επίπεδο της περιόδου. Αντίστοιχες τάσεις διαμορφώνονται και κατά την δεύτερη περίοδο της έρευνας, καθώς υπάρχουν ελάχιστες διαφοροποιήσεις σε σχέση με το σύνολο της περιόδου, με μοναδική ίσως ενδιαφέρουσα διαφοροποίηση την μικρή αύξηση των στελεχών που έχουν ολοκληρώσει μόνο δευτεροβάθμια εκπαίδευση (7,0% έναντι 4,8% την πρώτη περίοδο). Ενδεικτικό του πολύ υψηλού εκπαιδευτικού επιπέδου της ελληνικής πολιτικής ελίτ, αποτελεί το γεγονός ότι κατά τις δύο πρώτες περιόδους της έρευνας, το ποσοστό των στελεχών που έχει ολοκληρώσει μεταπτυχιακές ή διδακτορικές σπουδές υπερβαίνει το 30% (32,3% την περίοδο 1974- 1990 και 32,5% την περίοδο 1991-2000). Επαληθευτικά στα παραπάνω αξίζει να αναφέρουμε ότι με βάση την απογραφή της ΕΛΛ. ΣΤΑΤ. του 1991 μόλις το 0,36% του πληθυσμού ήταν κάτοχοι μεταπτυχιακού διπλώματος, ενώ η κατοχή διδακτορικού διπλώματος δεν καταγραφόταν ξεχωριστά κατά τη συγκεκριμένη απογραφή, λόγω προφανώς και του πολύ μικρού αριθμού της συγκεκριμένης ομάδας (αξίζει να αναφερθεί ότι το ποσοστό κατόχων διδακτορικού διπλώματος κατά την απογραφή του 2001 ήταν μόλις 0,25% του πληθυσμού).

Σε ό,τι αφορά την τελευταία περίοδο της έρευνας βλέπουμε την ιδιαίτερα σημαντική αύξηση των στελεχών που έχουν ολοκληρώσει διδακτορικές ή μεταπτυχιακές σπουδές (42,3%). Παρ' όλα αυτά, ένα ενδιαφέρον στοιχείο αποτελεί και το γεγονός ότι το ποσοστό των στελεχών που έχουν ολοκληρώσει δευτεροβάθμια εκπαίδευση εξακολουθεί να καταλαμβάνει ένα σημαντικό ποσοστό (8,4%) και μάλιστα το μεγαλύτερο απ' όλες της υποπεριόδους της έρευνας, υπερβαίνοντας μάλιστα και το σχετικό ποσοστό της συνολικής χρονικής διάρκειας που εξετάζεται στο πλαίσιο της συγκεκριμένης μελέτης.

Όπως είναι λογικό, στην έρευνα μας υπήρχε η δυνατότητα καταγραφής των στελεχών εκείνων που είχαν ολοκληρώσει μόνο πρωτοβάθμια ή υποχρεωτική εκπαίδευση. Παρ' όλα αυτά οι συγκεκριμένες βαθμίδες εκπαίδευσης δεν καταγράφονται σχεδόν πουθενά μεταξύ των μελών της πολιτικής ελίτ. Λεπτομερέστερα, κατά την πρώτη περίοδο το ποσοστό των στελεχών που είχαν ολοκληρώσει τις συγκεκριμένες βαθμίδες εκπαίδευσης ήταν μόλις 0,2% και 0,1% αντίστοιχα, ενώ εκλείπουν ολοκληρωτικά κατά τις δύο επόμενες περιόδους. Η συγκεκριμένη διαπίστωση μας επιτρέπει να υποστηρίξουμε με ασφάλεια, ότι πράγματι οι πολιτικές ελίτ είναι πολύ πιο μορφωμένες σε σχέση με το σύνολο των πολιτών, καθώς δύο σημαντικές εκπαιδευτικές ομάδες δεν καταγράφονται καθόλου ως μέλη τους. Η τεράστια αυτή διαφορά

στην εκπαίδευση μεταξύ πολιτικών ελίτ και πολιτών επιβεβαιώνεται και πάλι από τα σχετικά στοιχεία της ΕΛΛ. ΣΤΑΤ όπου σύμφωνα με την απογραφή του 1991 το 44,44% του πληθυσμού είχε ολοκληρώσει είτε πρωτοβάθμια (34,96%) είτε στοιχειώδη εκπαίδευση (9,48%), ενώ το αντίστοιχο ποσοστό κατά την απογραφή του 2001 ήταν 39,32% (28,72% απολυτήριο δημοτικού και 10,60% στοιχειώδη εκπαίδευση).

Γράφημα 13: Επίπεδο εκπαίδευσης ανά περίοδο πρώτης εκλογής

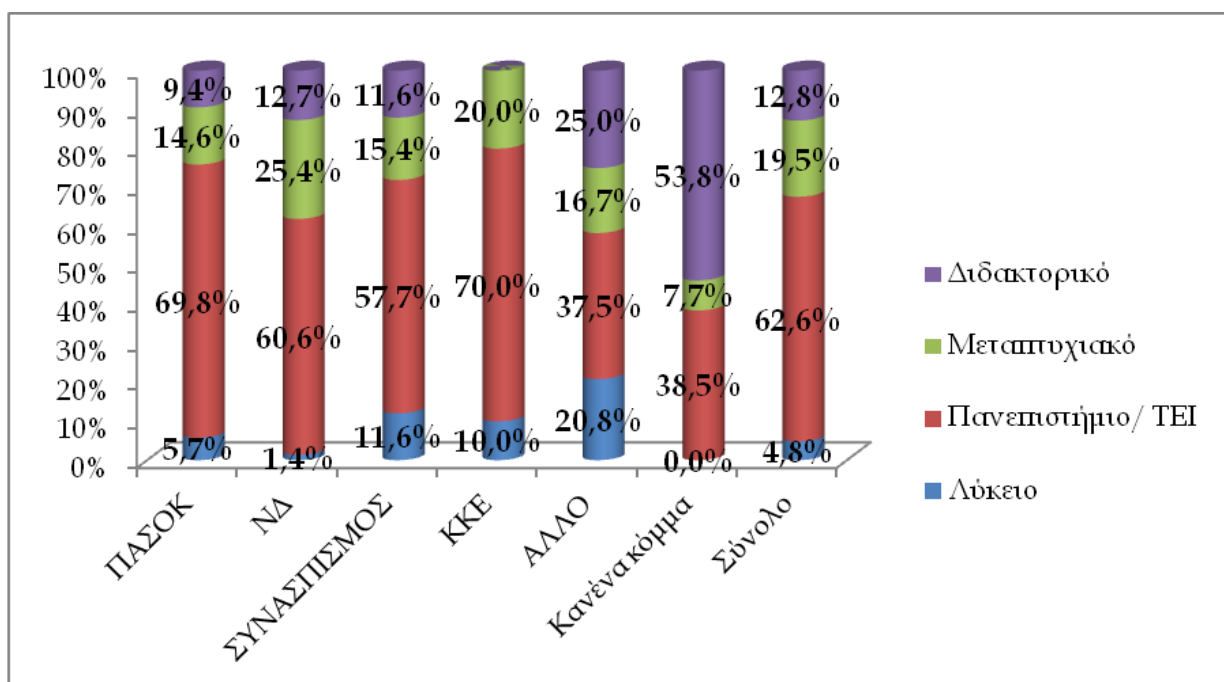
Προσεγγίζοντας το ζήτημα των βαθμίδων εκπαίδευσης σε επίπεδο κομμάτων (Γράφημα 14), μια πρώτη διαπίστωση είναι η επαλήθευση της τάσης που έχει παρατηρηθεί και διεθνώς για υψηλότερο εκπαιδευτικό επίπεδο μεταξύ των πιο συντηρητικών κομμάτων και χαμηλότερο μεταξύ των πιο προοδευτικών²⁸⁸.

Κατά την πρώτη περίοδο, βλέπουμε ότι η ΝΔ η οποία αποτελεί το κατ' εξοχήν συντηρητικό κόμμα της περιόδου παρουσιάζει το μεγαλύτερο ποσοστό στελεχών τα οποία έχουν ολοκληρώσει μεταπτυχιακές και διδακτορικές σπουδές. Στον αντίποδα τα αριστερά κόμματα συγκεντρώνουν ένα εμφανώς χαμηλότερο μορφωτικό επίπεδο με σημείο αναφοράς το σχετικά υψηλό ποσοστό στελεχών τα οποία έχουν ολοκληρώσει μόνο δευτεροβάθμια εκπαίδευση. Ενδιαφέρον επίσης σημείο αποτελεί και το γεγονός ότι τα στελέχη που δεν φαίνεται να έχουν κάποια ταύτιση με συγκεκριμένο κόμμα (εξωκοινοβουλευτικά υπουργικά στελέχη των δύο

²⁸⁸ Gaxie D.- Godmer L., "Cultural capital and political selection: educational backgrounds of parliamentarians", στο Best H.- Cotta M. (eds), *Democratic Representation in Europe...*, ό.π., σελ. 106-130 και Putnam R., *The Comparative study...*, ό.π., σελ. 88-95 και 190-191.

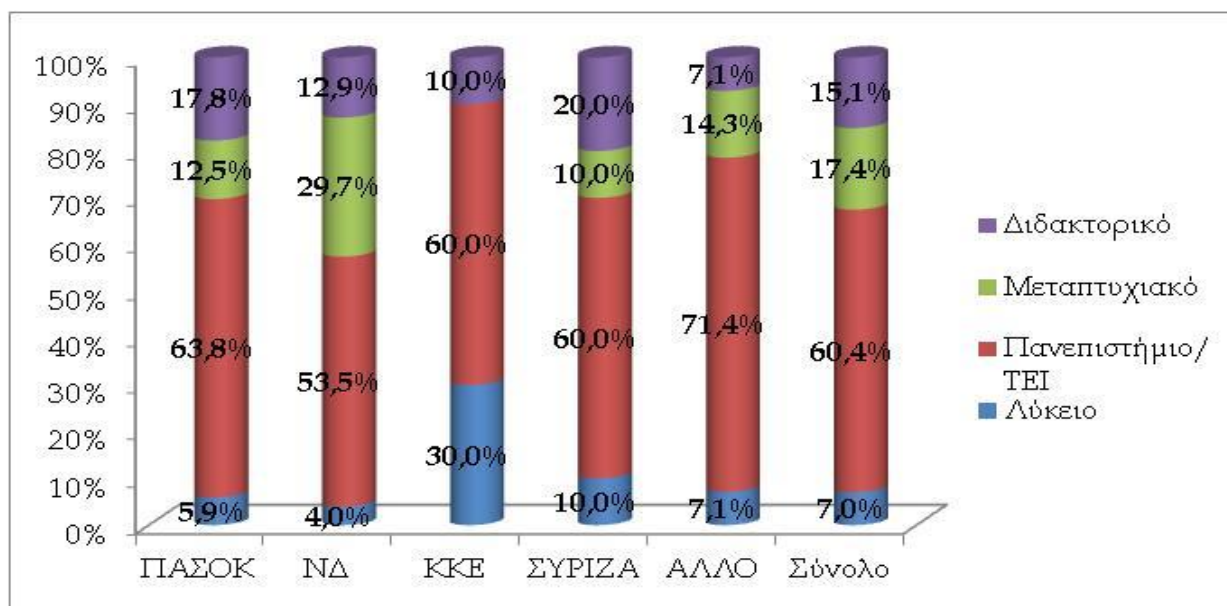
κυβερνήσεων συνεργασίας που προέκυψαν μετά τις δύο εκλογές του 1989) και τα οποία αποτελούν επιλογές των αρχηγών των κομμάτων, εμφανίζουν ένα εξαιρετικά υψηλό μορφωτικό επίπεδο λόγω ακριβώς και των επαγγελματιών που ασκούν (π.χ. καθηγητές πανεπιστημίου, ανώτερα στελέχη δημοσίων οργανισμών), εμφανίζοντας ένα σαφώς πιο τεχνοκρατικό προφίλ.

Γράφημα 14: Επίπεδο εκπαίδευσης ανά περίοδο πρώτης εκλογής (1974- 1990)

Αντίστοιχη τάση παρατηρείται και κατά τη δεύτερη περίοδο με τη ΝΔ να αποτελεί το κόμμα με το υψηλότερο εκπαιδευτικό επίπεδο, διατηρώντας την τάση που παρατηρήθηκε και κατά την προηγούμενη περίοδο. Αντιστοίχως τα κόμματα της Αριστεράς είναι εκείνα που παρουσιάζουν το χαμηλότερο εκπαιδευτικό επίπεδο, καθώς συγκεντρώνουν το μεγαλύτερο ποσοστό στελεχών που έχουν ολοκληρώσει δευτεροβάθμια εκπαίδευση. Μάλιστα, με την εξαίρεση του ΣΥΡΙΖΑ, όπου παρουσιάζει παρεμφερή ποσοστά στελεχών με μεταπτυχιακές και διδακτορικές σπουδές με τα δύο κόμματα εξουσίας (αν και σε πολύ μικρότερο αριθμό στελεχών, λόγω και της περιορισμένης κοινοβουλευτικής του δύναμης), τα στελέχη των υπολοίπων κομμάτων παρουσιάζουν σημαντικά χαμηλότερα ποσοστά στελεχών με εκπαίδευση σε επίπεδο μεταπτυχιακών και διδακτορικών σπουδών.

Γράφημα 15: Επίπεδο εκπαίδευσης ανά περίοδο πρώτης εκλογής (1991- 2000)

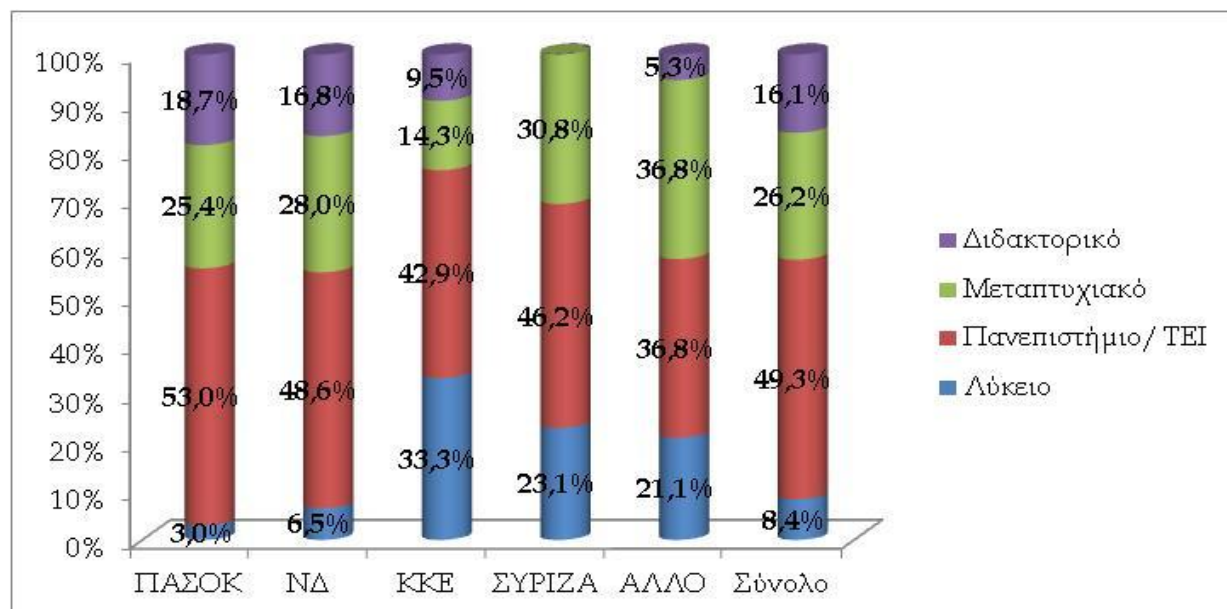

Ολοκληρώνοντας την ανάλυση σε επίπεδο κομμάτων (Γράφημα 16) παρατηρούμε κατά την τελευταία περίοδο της έρευνάς μας τον έντονο διαχωρισμό μεταξύ κομμάτων εξουσίας και κομμάτων της Αριστεράς. Λεπτομερέστερα, ΠΑΣΟΚ και ΝΔ συγκεντρώνουν έναν πολύ μικρό αριθμό στελεχών τα οποία έχουν ολοκληρώσει μόνο δευτεροβάθμια εκπαίδευση, κυρίως ως αποτέλεσμα της τάσης που διαμορφώνεται στο εσωτερικό της κοινωνίας για υψηλότερο επίπεδο εκπαίδευσης, αλλά και του γεγονότος ότι παραδοσιακά αντιπροσωπεύουν σε πολύ μεγαλύτερο βαθμό τις μεσαίες και ανώτερες κοινωνικοοικονομικές τάξεις. Στον αντίποδα περίπου το 45% των στελεχών τους έχει ολοκληρώσει μεταπτυχιακές ή διδακτορικές σπουδές. Αντιθέτως, τα κόμματα της Αριστεράς (ΚΚΕ 33,3%, ΣΥΡΙΖΑ 23,1%) συγκεντρώνουν ένα σημαντικό αριθμό στελεχών που προέρχονται από τη δευτεροβάθμια εκπαίδευση (καθώς σε αντίθεση με ό,τι συμβαίνει στην περίπτωση των δύο κομμάτων εξουσίας, έχουν πολύ πιο ισχυρούς δεσμούς με την εργατική τάξη), ενώ πολύ περιορισμένη σε σχέση με τα δύο κόμματα εξουσίας, είναι και η παρουσία στελεχών που να έχουν ολοκληρώσει τις δύο ανώτερες βαθμίδες εκπαίδευσης (μεταπτυχιακό, διδακτορικό).

Καταληκτικά λοιπόν θα μπορούσαμε να πούμε ότι η ελληνική πολιτική ελίτ ανέκαθεν διακρινόταν από ένα ιδιαίτερα υψηλό εκπαιδευτικό επίπεδο, σαφώς πολύ υψηλότερο από το αντίστοιχο του συνόλου της κοινωνίας. Η διαπίστωση αυτή μας οδηγεί μάλιστα και στο

συμπέρασμα ότι το εκπαιδευτικό επίπεδο συνιστά μια ουσιαστική μεταβλητή αποκλεισμού ενός σημαντικού μέρους της κοινωνίας από τα συγκεκριμένα αξιώματα.

Γράφημα 16: Επίπεδο εκπαίδευσης ανά περίοδο πρώτης εκλογής (2001- 2011)

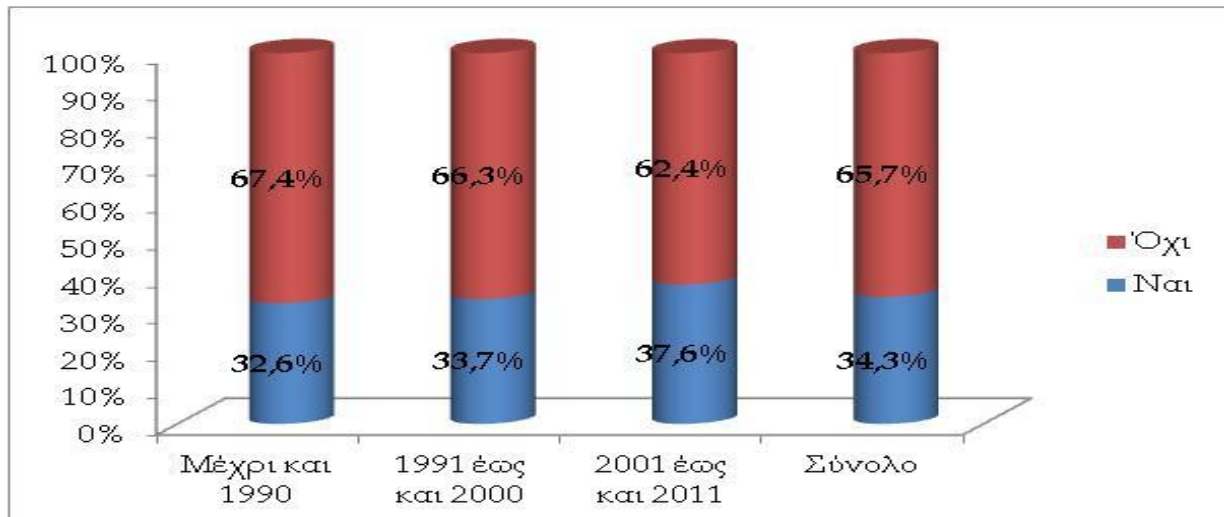
3.3.4 Σπουδές στο εξωτερικό

Εμβαθύνοντας ακόμα περισσότερο στο κομμάτι της εκπαίδευσης των μελών της πολιτικής ελίτ (Γράφημα 17), βλέπουμε ότι ένα πολύ σημαντικό ποσοστό των μελών της έχει ολοκληρώσει σπουδές στο εξωτερικό (είτε σε επίπεδο τριτοβάθμιας εκπαίδευσης είτε σε επίπεδο μεταπτυχιακών και διδακτορικών σπουδών) επιβεβαιώνοντας την παραπάνω διαπίστωση, για το πολύ υψηλό μορφωτικό επίπεδο της ελληνικής πολιτικής ελίτ.

Ενδεικτικό είναι το γεγονός ότι ενώ το συνολικό ποσοστό της περιόδου ανέρχεται σε 34,3%, το αντίστοιχο ποσοστό για την πρώτη περίοδο είναι 32,6%, όντα εξαιρετικά υψηλό αν αναλογιστούμε μάλιστα και το γεγονός ότι ορισμένα εξ' αυτών των στελεχών είχαν εκλεγεί στα συγκεκριμένα αξιώματα ήδη και πριν την εγκαθίδρυση του καθεστώτος των Συνταγματαρχών. Το πολύ υψηλό αυτό επίπεδο φαίνεται και από το γεγονός ότι κατά τη δεύτερη περίοδο της έρευνας μας το ποσοστό αυτό δεν είναι πολύ μεγαλύτερο σε σχέση με την προηγούμενη περίοδο (33,7%) και ενώ η εκπαίδευση στο εξωτερικό έχει γίνει μια σχετικά συνήθης πρακτική στην ελληνική κοινωνία. Η πραγματοποίηση σπουδών στο εξωτερικό κατά την τελευταία περίοδο είναι ακόμα εντονότερη, καθώς πλέον αποτελεί κοινή διάσταση εκπαίδευσης στο 37,6% των μελών της πολιτικής ελίτ παρουσιάζοντας μια σημαντικά αυξητική τάση. Το πολύ υψηλό ποσοστό στελεχών με σπουδές στο εξωτερικό καθ' όλη την περίοδο της

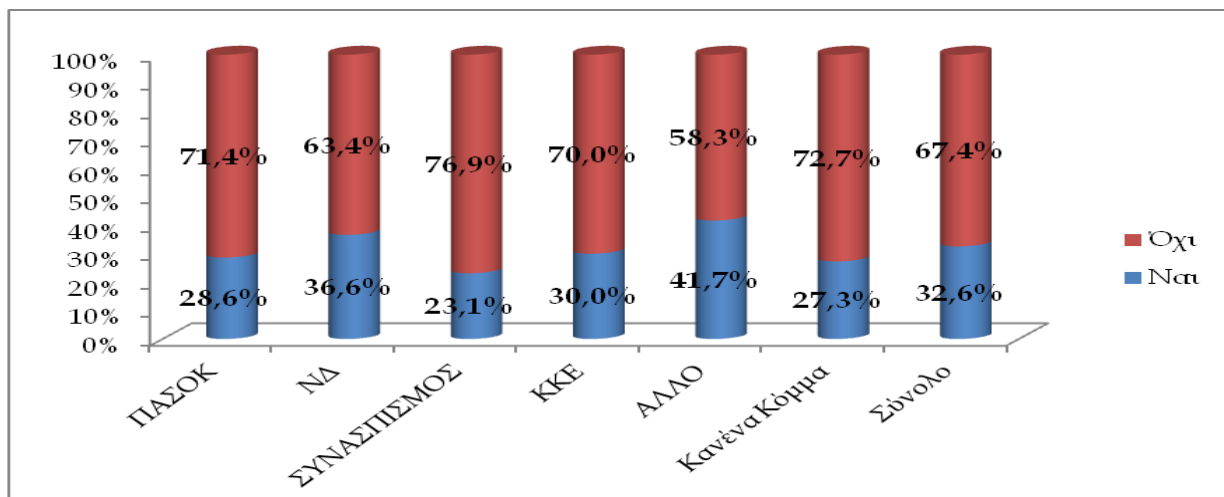
έρευνάς μας, το οποίο αυξάνεται ακόμα περισσότερο κατά την τελευταία περίοδο, αναμφίβολα αποτελεί μια πολύ σημαντική ένδειξη ότι τα μέλη των πολιτικών ελίτ προέρχονται από τα ανώτερα κοινωνικοοικονομικά στρώματα, δεδομένου του πολύ υψηλού κόστους που απαιτείται για την πραγματοποίηση των συγκεκριμένων σπουδών και ιδιαίτερα στα πιο φημισμένα πανεπιστήμια του εξωτερικού.

Γράφημα 17: Σπουδές στο εξωτερικό ανά περίοδο πρώτης εκλογής

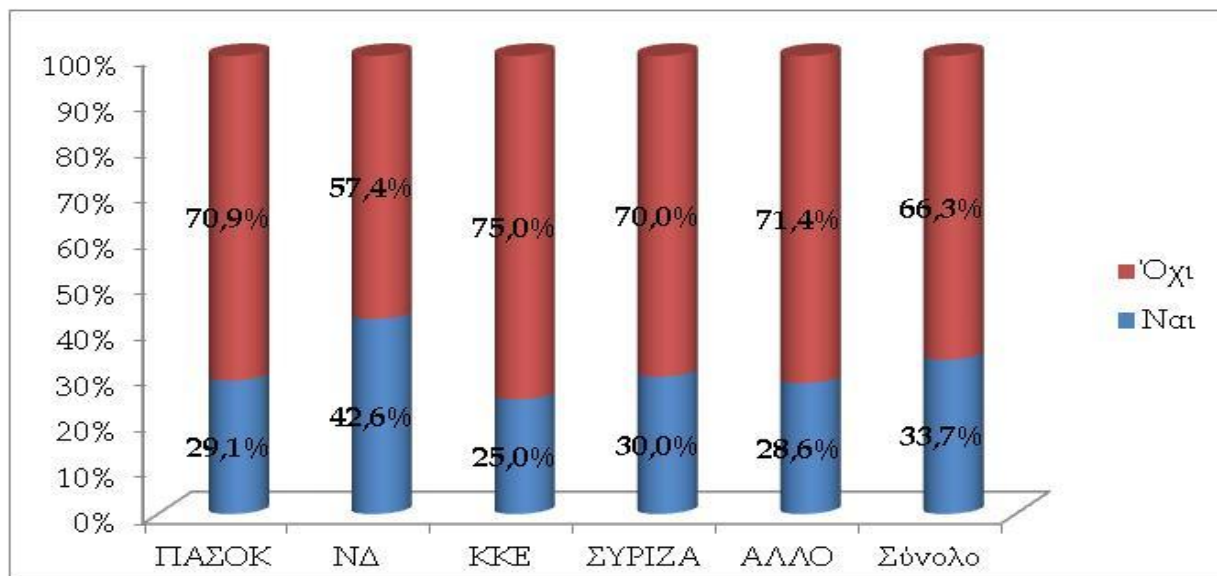
Κατά την πρώτη περίοδο, η ΝΔ αποτελεί το κόμμα που συγκεντρώνει το μεγαλύτερο ποσοστό στελεχών που έχουν παρακολουθήσει σπουδές στο εξωτερικό (Γράφημα 18), μια συνθήκη σε μεγάλο βαθμό αναμενόμενη αν συνυπολογίσουμε το επίπεδο εκπαίδευσης που αναλύθηκε στην προηγούμενη μεταβλητή. Στον αντίποδα, βλέπουμε ότι κατά τη συγκεκριμένη περίοδο το ΠΑΣΟΚ παρουσιάζει ένα ιδιαίτερα χαμηλό ποσοστό στελεχών που να έχουν πραγματοποιήσει σπουδές στο εξωτερικό, ενώ ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει το υψηλό ποσοστό στελεχών του ΚΚΕ με σπουδές εκτός Ελλάδας (κυρίως σε χώρες της πρώην ΕΣΣΔ).

Γράφημα 18: Σπουδές στο εξωτερικό ανά κόμμα (περίοδος πρώτης εκλογής 1974- 1990)

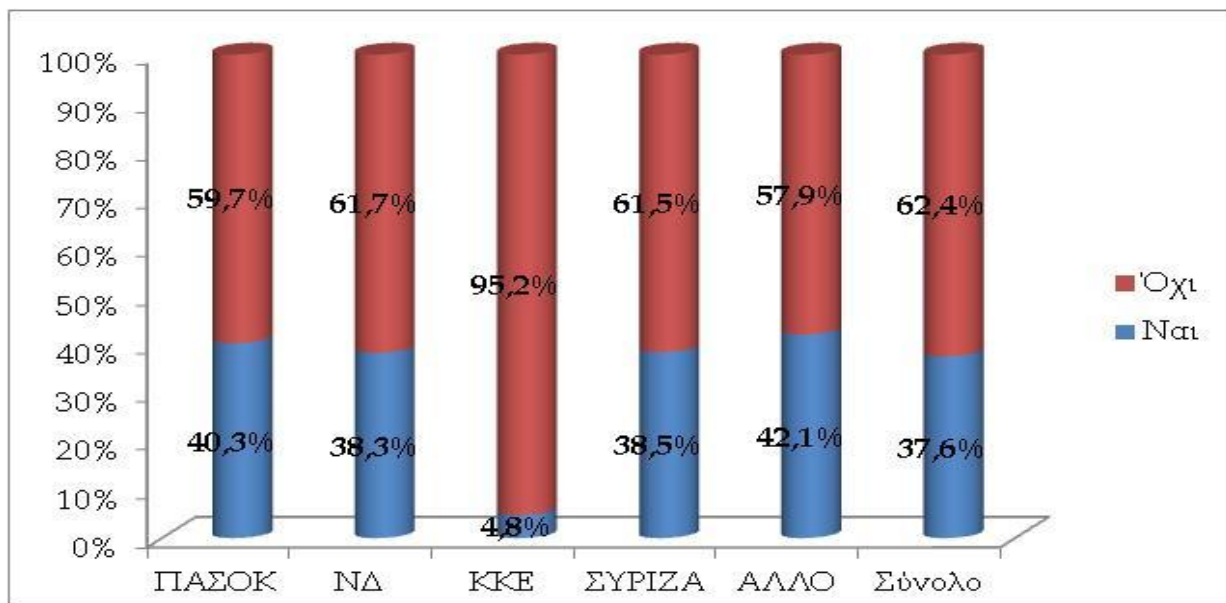
Το πολύ υψηλό ποσοστό μελών με σπουδές στο εξωτερικό, μεταξύ των στελεχών της ΝΔ, εξακολουθεί να υφίσταται και κατά τη δεύτερη περίοδο της έρευνας, όπου όπως παρατηρούμε η ΝΔ είναι μακράν το κόμμα με τα περισσότερα στελέχη που έχουν σπουδάσει στο εξωτερικό (περισσότερα από 4 στα 10 στελέχη της έχουν παρακολουθήσει σπουδές εκτός Ελλάδας). Αντιθέτως στα υπόλοιπα κόμματα παρουσιάζεται σχετική ισορροπία καθώς το αντίστοιχο ποσοστό κυμαίνεται μεταξύ 25% και 30%.

Γράφημα 19: Σπουδές στο εξωτερικό ανά κόμμα (περίοδος πρώτης εκλογής 1991- 2000)

Διαφορετική τάση ως προς τη συγκεκριμένη παράμετρο, παρατηρούμε κατά την περίοδο 2001-2011. Όπως φαίνεται και από το Γράφημα 20, οι σπουδές στο εξωτερικό αποτελούν μια σημαντική διάσταση της εκπαίδευσης για το σύνολο των κομμάτων με εξαίρεση το ΚΚΕ, όπου μόλις το 4,8% των στελεχών που αναδείχθηκαν κατά τη συγκεκριμένη περίοδο έχουν παρακολουθήσει σπουδές στο εξωτερικό, ποσοστό το οποίο είναι μακράν το χαμηλότερο για το σύνολο των κομμάτων που εξετάστηκαν κατά τη συγκεκριμένη περίοδο έρευνας. Αντιθέτως σ' όλα τα υπόλοιπα κόμματα το σχετικό ποσοστό κυμαίνεται περίπου στο 40% όντας σημαντικά αυξημένο σε συγκεκριμένα κόμματα, όπως το ΠΑΣΟΚ και ο ΣΥΡΙΖΑ.

Γράφημα 20: Σπουδές στο εξωτερικό ανά κόμμα (περίοδος πρώτης εκλογής 2001- 2011)

3.3.5 Επαγγέλματα

Εξίσου σημαντικό χαρακτηριστικό στον τρόπο προσδιορισμού του δημογραφικού προφίλ των πολιτικών στελεχών αποτελεί και ο προσδιορισμός του επαγγέλματος που ασκούσαν πριν την ανάδειξή τους στα αξιώματα των πολιτικών ελίτ. Η σημαντικότητα της συγκεκριμένης μεταβλητής προκύπτει από το γεγονός, ότι μέσω της ανάλυσης των επαγγελμάτων, είναι εύκολο να διαπιστωθεί κατά πόσο εκπροσωπούνται το σύνολο των επαγγελματικών κλάδων μιας κοινωνίας. Επιπρόσθετα, ένα ενδιαφέρον στοιχείο το οποίο προκύπτει από τη μελέτη των αλλαγών σε επίπεδο επαγγελμάτων, είναι και το γεγονός ότι απεικονίζουν και τις αλλαγές που λαμβάνουν χώρα σε μια κοινωνία σε επίπεδο καταμερισμού εργασίας και ανάδειξης νέων επαγγελματικών ομάδων. Η συγκεκριμένη διάσταση άλλωστε όπως είδαμε και στο πρώτο εισαγωγικό κεφάλαιο ανέκαθεν αποτελούσε μια σημαντική πτυχή στη μελέτη των πολιτικών ελίτ και στον τρόπο προσδιορισμού τους, καθώς απασχόλησε έναν μεγάλο αριθμό από θεωρητικούς που ασχολήθηκαν με τη μελέτη του φαινομένου.

Όπως περιγράψαμε και στην ενότητα 3.2, η παρουσίαση των γραφημάτων θα γίνει με βάση επαγγελματικές ομάδες και όχι μεμονωμένα επαγγέλματα -όπως δηλαδή καταγράφηκαν στην έρευνα- και αυτό λόγω του πολύ μεγάλου αριθμού τους που θα καθιστούσε αδύνατη την οποιαδήποτε γραφική τους απεικόνιση για τον αναγνώστη. Παρ' όλα αυτά, στην ανάλυση που θα ακολουθήσει θα υπάρχει και αναφορά σε μεμονωμένα επαγγέλματα και ιδιαίτερα σε εκείνα που απαντώνται πιο συχνά μεταξύ των μελών της ελληνικής πολιτική ελίτ.

Σε ό,τι αφορά λοιπόν την ανάλυσή μας σε επίπεδο υποπεριόδων (Γράφημα 21), παρατηρούμε ότι κατά την πρώτη περίοδο οι ελεύθεροι επαγγελματίες αποτελούν μακράν την πολυπληθέστερη επαγγελματική ομάδα με ποσοστό που ανέρχεται στο 63,8%. Εστιάζοντας λίγο περισσότερο στα επί μέρους επαγγέλματα της συγκεκριμένης κατηγορίας, αυτό που παρατηρούμε είναι η πολύ μεγάλη παρουσία των δικηγόρων, οι οποίοι αποτελούν συνολικά το 36,5% του συνόλου των πολιτικών στελεχών της πρώτης αυτής περιόδου και οι οποίοι αποτελούν μακράν το πιο πολυπληθές επάγγελμα. Εξίσου όμως σημαντικό είναι και το γεγονός ότι και τα δύο επόμενα πιο πολυπληθή επαγγέλματα ανήκουν στην κατηγορία των ελεύθερων επαγγελματιών και πιο συγκεκριμένα οι γιατροί (12,4%) και οι μηχανικοί/ αρχιτέκτονες (8,7%).

Η δεύτερη πιο πολυπληθής επαγγελματική ομάδα είναι εκείνη των δημοσίων υπαλλήλων με βασικότερες κατηγορίες εκείνες που προέρχονται από το χώρο της εκπαίδευσης (καθηγητές πανεπιστημίου 7,9%, δάσκαλοι/ καθηγητές 3,3%), ενώ πολύ μικρό είναι το ποσοστό των δημοσίων υπαλλήλων που εργάζονται στον ευρύτερο δημόσιο τομέα καταλαμβάνοντας μόλις το 1,1% (κατά κύριο λόγο προέρχονται από τις μεγάλες ΔΕΚΟ του δημοσίου ή τις ΔΟΥ) ή το διπλωματικό σώμα (0,4%). Επιπρόσθετα, κατά τη συγκεκριμένη περίοδο είναι σημαντική η παρουσία των στρατιωτικών, οι οποίοι αποτελούν το 3,5% του συνόλου των πολιτικών στελεχών.

Η επόμενη σημαντική επαγγελματική ομάδα είναι εκείνη που σχετίζεται με τα επαγγέλματα δημοσιότητας (7,2%). Στο πλαίσιο αυτό, όπως έχουμε ήδη αναφέρει, εντάσσουμε δημοσιογράφους, ηθοποιούς, τραγουδιστές, αθλητές και συγγραφείς. Δηλαδή επαγγέλματα τα οποία εκ φύσεως λαμβάνουν σημαντικής προβολής από τα ΜΜΕ. Η συγκεκριμένη κατηγορία, απολύτως φυσιολογικά κυριαρχείται από δημοσιογράφους (4,8%), ενώ πολύ περιορισμένη είναι η παρουσία των υπόλοιπων επαγγελμάτων.

Οι υπόλοιπες επαγγελματικές ομάδες της περιόδου έχουν εκπροσώπηση έως 5% (επιχειρηματίες) ή και λιγότερο, όπως οι ιδιωτικοί υπάλληλοι. Παρ' όλα αυτά εξαιρετικά σημαντικό είναι το γεγονός ότι τρεις πολύ μεγάλες επαγγελματικές ομάδες του πληθυσμού και πιο συγκεκριμένα συνταξιούχοι, αγρότες και εργάτες ουσιαστικά απουσιάζουν εντελώς, καθώς αποτελούν μόλις το 1,8% των επαγγελμάτων της περιόδου.

Κατά τη δεύτερη περίοδο της έρευνας, φαίνεται ότι πλέον υπάρχουν σημαντικές διαφοροποιήσεις ως προς την επαγγελματική εκπροσώπηση. Αν και η κυριαρχία των ελεύθερων επαγγελματιών εξακολουθεί να υφίσταται, παρ' όλα αυτά είναι πολύ πιο περιορισμένη σε σχέση με την προηγούμενη δεκαετία όντας μειωμένη κατά 15 περίπου

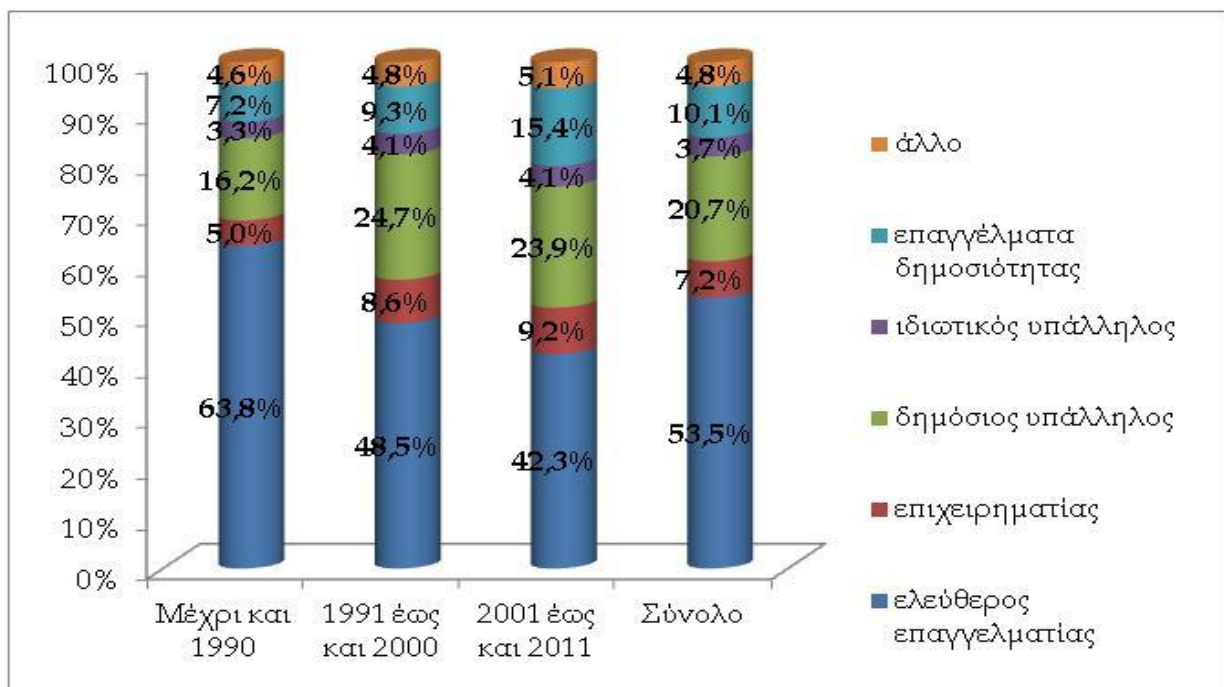
ποσοστιαίες μονάδες (48,5% έναντι 63,8% την προηγούμενη περίοδο). Λεπτομερέστερα, οι δικηγόροι και γενικότερα οι εκπρόσωποι των νομικών επαγγελμάτων, πλέον έχουν μειωθεί σημαντικά αποτελώντας μόλις το 16,5% των στελεχών που αναδείχθηκαν κατά τη συγκεκριμένη περίοδο. Αντίθετα η παρουσία των γιατρών έχει παραμείνει σταθερή στο 12%, ενώ σημαντική αύξηση παρουσιάζουν οι καθηγητές πανεπιστημίου και οι αρχιτέκτονες/μηχανικοί οι οποίοι συγκεντρώνουν το ίδιο ακριβώς ποσοστό (12,4%) όντας τα πιο πολυπληθή επαγγέλματα μετά τους δικηγόρους. Σημαντικό είναι και το ποσοστό των στελεχών που έχουν εργαστεί στο δημόσιο τομέα και το οποίο κατά τη συγκεκριμένη περίοδο ανέρχεται στο 24.7%. Μια αύξηση που σε μεγάλο βαθμό οφείλεται στην αύξηση της παρουσίας των καθηγητών πανεπιστημίου, όσο και στην αύξηση των δημοσίων υπαλλήλων οι οποίοι πλέον ανέρχονται στο 5,5% του συνόλου. Αντίστοιχα, μικρή αύξηση παρουσιάζει και η παρουσία δασκάλων και καθηγητών (4,5%), ενώ πλέον έχει περιοριστεί σημαντικά η παρουσία των στρατιωτικών οι οποίοι αποτελούν μόλις το 1,4% των στελεχών που αναδείχθηκαν κατά τη συγκεκριμένη περίοδο. Τέλος σημαντική είναι και η αύξηση των επιχειρηματιών αποτελώντας το 8,6% του συνόλου, ενώ μικρή είναι η αύξηση των εκπροσώπων που προέρχονται από τα επαγγέλματα δημοσιότητας (9,3% από 7,2%). Σε γενικές γραμμές κατά τη συγκεκριμένη περίοδο βλέπουμε ότι οι περισσότερες κατηγορίες επαγγελμάτων παρουσιάζουν παρεμφερή ποσοστά με εκείνα του συνόλου της περιόδου έρευνας μας.

Ο περιορισμός της παρουσίας των ελεύθερων επαγγελματιών συνεχίζεται και κατά την τελευταία περίοδο της έρευνας, καθώς πλέον αποτελούν το 42,3% των εκπροσώπων που αναδείχθηκαν κατά τη συγκεκριμένη περίοδο, εξακολουθώντας όμως να αποτελούν την πιο πολυπληθή επαγγελματική κατηγορία. Η περαιτέρω συρρίκνωση της κατηγορίας των ελεύθερων επαγγελματιών οφείλεται στην ακόμα μεγαλύτερη μείωση της παρουσίας των δικηγόρων, οι οποίοι κατά τη συγκεκριμένη περίοδο αποτελούν μόλις το 13,7% του συνόλου των νέων στελεχών, ενώ σταθερή εξακολουθεί να παραμένει η παρουσία των γιατρών με 11,9%. Αντίθετα, μειωμένη σε σχέση με την προηγούμενη περίοδο είναι και η παρουσία μηχανικών και αρχιτεκτόνων (8,2%), ενώ σημαντική επαγγελματική ομάδα αποτελούν πλέον οι οικονομολόγοι, οι οποίοι ανέρχονται στο 7,8% της περιόδου, όντας η μοναδική κατηγορία ελεύθερων επαγγελματιών η οποία παρουσιάζει αύξηση σε σχέση με τις προηγούμενες υποπεριόδους (5,2% κατά την περίοδο 1991- 2000). Ο περιορισμός των ελεύθερων επαγγελματιών προκύπτει ως αποτέλεσμα της αυξημένης παρουσίας στα αξιώματα των πολιτικών ελίτ, όλων των υπόλοιπων επαγγελματικών ομάδων, άλλων σε μικρότερο και άλλων σε μεγαλύτερο βαθμό.

Λεπτομερέστερα, τη μεγαλύτερη αύξηση παρουσιάζουν οι εκπρόσωποι των επαγγελμάτων δημοσιότητας και πιο συγκεκριμένα οι δημοσιογράφοι, οι οποίοι πλέον αποτελούν το 11,3% του συνόλου των μελών που αναδείχθηκαν κατά τη συγκεκριμένη περίοδο. Εξίσου σημαντική είναι και η αύξηση των στελεχών που πριν την εκλογή τους εργάζονταν στον δημόσιο και ευρύτερο δημόσιο τομέα. Κυριότερο επάγγελμα της συγκεκριμένης κατηγορίας αποτελούν οι καθηγητές πανεπιστημίου οι οποίοι αποτελούν το 9,9% των στελεχών της περιόδου (αν και με σημαντική μείωση σε σχέση με την προηγούμενη περίοδο), ενώ ακολουθούν οι δημόσιοι υπάλληλοι με 6,8% και οι δάσκαλοι/ καθηγητές με 5,5%. Ενδιαφέρον χαρακτηριστικό της περιόδου αποτελεί και η αύξηση της παρουσίας των επιχειρηματιών οι οποίοι προσεγγίζουν πλέον το 10% (9,2%).

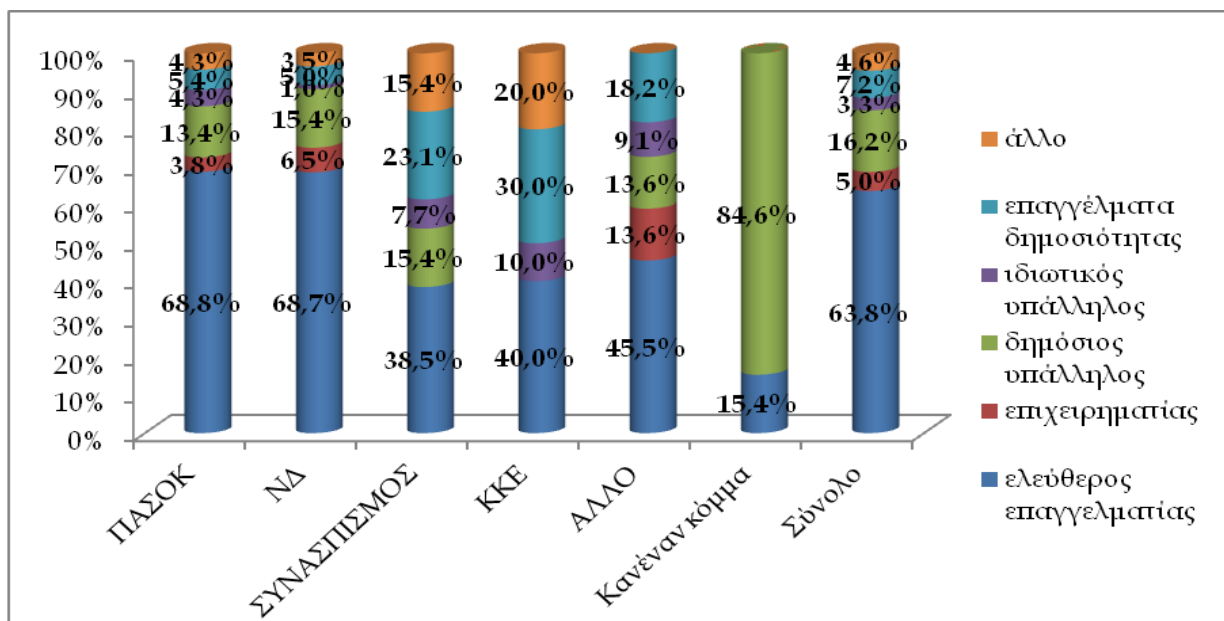
Σε γενικές γραμμές αυτό που παρατηρείται από την εξέλιξη των επαγγελμάτων κατά την περίοδο της έρευνάς μας είναι ένας μεγαλύτερος επιμερισμός σε περισσότερα επαγγέλματα απ' ό,τι παρατηρήθηκε στην αρχή της περιόδου. Παρ' όλα αυτά, η παρουσία των επαγγελμάτων εξακολουθεί να απέχει σημαντικά από την γενικότερη αναλογία των επαγγελμάτων που υφίστανται στο πλαίσιο της κοινωνίας, καθώς η παρουσία αγροτών, εργατών και συνταξιούχων είναι σχεδόν ανύπαρκτη, ενώ η παρουσία των ιδιωτικών υπαλλήλων είναι εξαιρετικά χαμηλή, καθώς περιορίζεται μόλις στο 3,7% του συνόλου της έρευνας.

Γράφημα 21: Ομαδοποιημένα επαγγέλματα ανά περίοδο πρώτης εκλογής

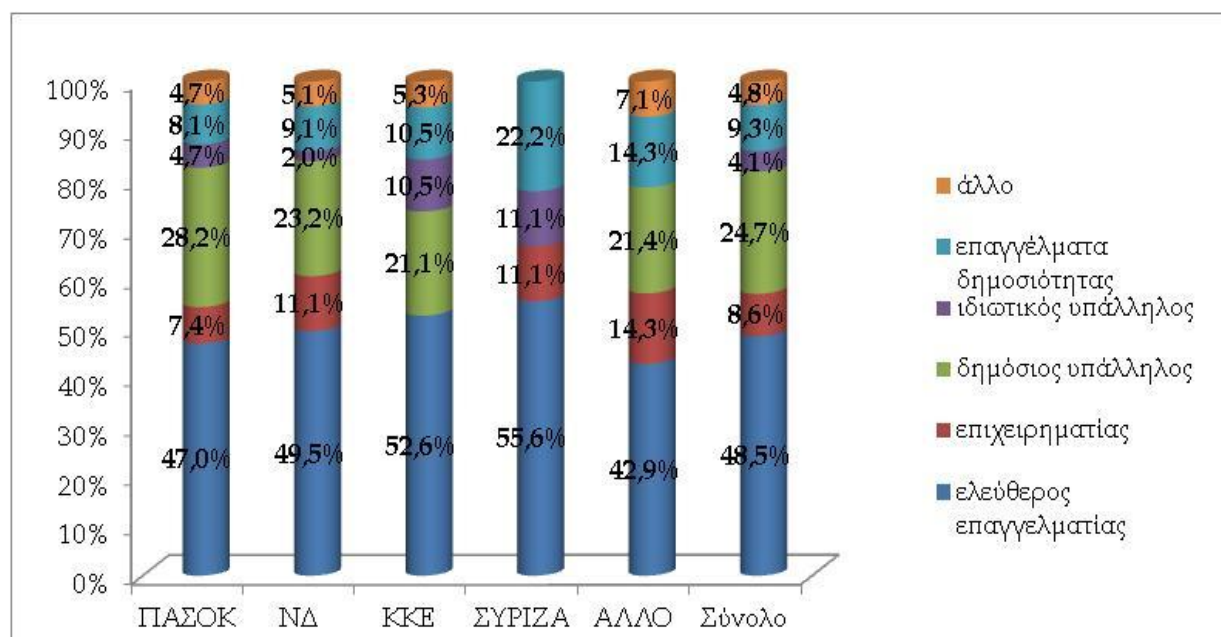
Εστιάζοντας την ανάλυσή μας σε επίπεδο κομμάτων διαπιστώνουμε την ύπαρξη πολλών και σημαντικών διαφοροποιήσεων. Στο Γράφημα 22 παρουσιάζεται η κατανομή των ομαδοποιημένων επαγγελμάτων σε επίπεδο κομμάτων για την περίοδο 1974- 1990. Το πρώτο στοιχείο στο οποίο μπορούμε να σταθούμε είναι, ότι το πολύ μεγάλο ποσοστό ελεύθερων επαγγελματιών που είδαμε στο προηγούμενο γράφημα οφείλεται εν πολλοίς στα δύο κόμματα εξουσίας τα οποία επιλέγουν περίπου το 70% των μελών των πολιτικών τους ελίτ από το χώρο των ελεύθερων επαγγελματιών (με τους δικηγόρους να ανέρχονται περίπου στο 40% του συνόλου των στελεχών, ενώ σημαντική είναι και η παρουσία των γιατρών τόσο στο ΠΑΣΟΚ με 11.3% όσο και τη ΝΔ με 16.4%, ενώ σημαντική είναι και η παρουσία μηχανικών και αρχιτεκτόνων με 12,4% στο ΠΑΣΟΚ και 7,5% στη ΝΔ). Στον αντίποδα παρατηρούμε ότι τα μικρότερα κόμματα παρουσιάζουν πολύ μεγαλύτερη ισορροπία ως προς την επαγγελματική ομάδα από την οποία αντλούν τα πολιτικά τους στελέχη, αν και εδώ οι ελεύθεροι επαγγελματίες εξακολουθούν να είναι η κυρίαρχη ομάδα. Πάντως αξίζει να αναφερθεί ότι ειδικά στην περίπτωση του ΚΚΕ απουσιάζουν εντελώς οι δικηγόροι, ενώ είναι σημαντική η παρουσία των οικονομολόγων οι οποίοι αποτελούν το 30% των στελεχών του κόμματος. Τέλος σημαντικό σημείο στη κατηγορία «κανένα κόμμα» στην οποία εντάσσονται τα εξωκοινοβουλευτικά στελέχη των δύο κυβερνήσεων του 1989 που δεν ανήκουν σε κάποιο κόμμα, είναι η παρουσία των δημοσίων υπαλλήλων και πιο συγκεκριμένα των καθηγητών πανεπιστημίου οι οποίοι αποτελούν το 53,6% των συγκεκριμένων στελεχών, αλλά και των στρατιωτικών με 23,1%.

Γράφημα 22: Ομαδοποιημένα επαγγέλματα ανά κόμμα (περίοδος πρώτης εκλογής 1974-1990)

Σε αντίθεση με την τάση που εντοπίσαμε κατά την προηγούμενη περίοδο βλέπουμε ότι πλέον τα δύο κόμματα εξουσίας αντλούν σε πολύ μικρότερο βαθμό στελέχη που προέρχονται από το χώρο των ελεύθερων επαγγελματιών (ενδεικτικό είναι το γεγονός ότι οι δικηγόροι και στις δύο περιπτώσεις είναι λίγο περισσότεροι από το 15% των στελεχών των δύο κομμάτων), σε αντίθεση με τα δύο κόμματα της Αριστεράς όπου παρουσιάζουν αυξητική τάση. Εξίσου σημαντική ομάδα για όλα τα κόμματα της περιόδου είναι εκείνη των δημοσίων υπαλλήλων, καθώς με εξαίρεση το ΣΥΡΙΖΑ (όπου κανένα νέο στέλεχος δεν είχε επαγγελματική ιδιότητα που να σχετίζεται με το δημόσιο), σ' όλες τις υπόλοιπες περιπτώσεις οι δημόσιοι υπάλληλοι ξεπερνούν το 20% των νέων στελεχών. Επιπλέον, για τα μικρά κόμματα της περιόδου σημαντική είναι και η παρουσία των στελεχών που προέρχονται από τα επαγγέλματα δημοσιότητας (ως επί το πλείστον δημοσιογράφοι), ενώ κατά τη συγκεκριμένη περίοδο σημαντική είναι μεταξύ των στελεχών του ΚΚΕ και η παρουσία αγροτών και εργατών (περίπου 20% των στελεχών του).

Γράφημα 23: Ομαδοποιημένα επαγγέλματα ανά κόμμα (περίοδος πρώτης εκλογής 1991-2000)

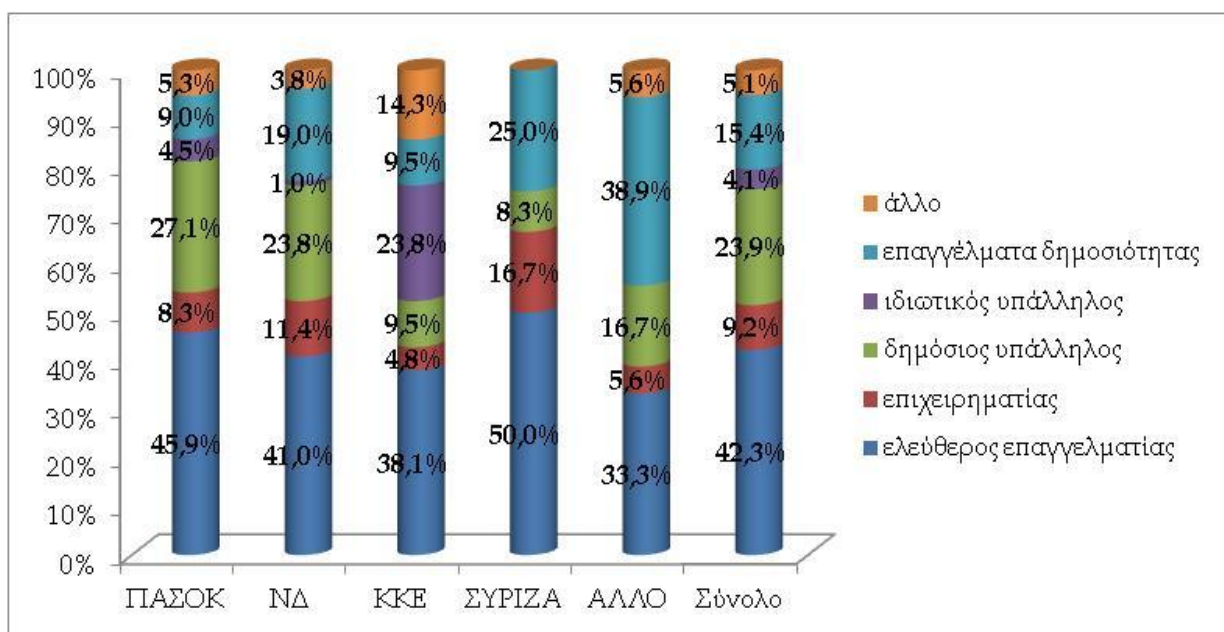

Η έντονη ανομοιογένεια ως προς τη μεταβλητή του επαγγέλματος εξακολουθεί να υφίσταται και κατά την περίοδο 2001- 2011. Οι ελεύθεροι επαγγελματίες εξακολουθούν να αποτελούν την κύρια επαγγελματική ομάδα, όντας όμως πολύ πιο περιορισμένη σε σχέση με το παρελθόν. Ειδικότερα, στην περίπτωση του ΠΑΣΟΚ πιο πολυπληθής είναι η ομάδα των γιατρών που αποτελούν το 15% των νέων μελών της περιόδου, ενώ οι δικηγόροι ακολουθούν με 13,5%.

Αντίστοιχα, και στην περίπτωση της ΝΔ η παρουσία των δικηγόρων είναι ακριβώς ίδια με εκείνη των δημοσιογράφων (16,2%), ένα επάγγελμα με πολύ πιο περιορισμένη παρουσία στην περίπτωση του ΠΑΣΟΚ (5,3%). Σε γενικές γραμμές στα δύο κόμματα εξουσίας παρατηρούμε την έντονη παρουσία των δημοσίων υπαλλήλων σε σχέση με τα υπόλοιπα κόμματα μια παράμετρος που πρωτίστως προέρχεται από την παρουσία των καθηγητών πανεπιστημίου (ΠΑΣΟΚ 12,0% ΝΔ 9,5%) και δευτερευόντως από τους δημοσίους υπαλλήλους (ΠΑΣΟΚ 9,0% και ΝΔ 5,7%) και τους εκπαιδευτικούς (ΠΑΣΟΚ 5,3% και ΝΔ 6,7%)..

Σε ό,τι αφορά τα υπόλοιπα κόμματα στην περίπτωση του ΚΚΕ είναι πολύ ενδιαφέρον το γεγονός ότι παρουσιάζει ένα σημαντικό ποσοστό ιδιωτικών υπαλλήλων (23,8%), ενώ σημαντική είναι και η παρουσία εκπροσώπων από άλλα επαγγέλματα που δεν εντάσσονται σε κάποια από τις παραπάνω κατηγορίες (και που στη συγκεκριμένη περίπτωση δεν πρόκειται για αγρότες, εργάτες). Στην περίπτωση του ΣΥΡΙΖΑ σημαντική είναι η παρουσία αρχιτεκτόνων και μηχανικών ενώ πιο περιορισμένη είναι η παρουσία των δικηγόρων. Σε ό,τι αφορά την παρουσία των δημοσιογράφων είναι εξίσου έντονη (16,7%), όπως και των επιχειρηματιών (16,7%), ενώ στην περίπτωση των υπόλοιπων κομμάτων βλέπουμε την ιδιαίτερα έντονη παρουσία των επαγγελματιών δημοσιότητας και αυτό εξαιτίας της φύσης της πολιτικής ελίτ του ΛΑΟΣ, όπου σε μεγάλο βαθμό προερχόταν από το δημοσιογραφικό επάγγελμα (38,9%) και κυρίως το χώρο της τηλεόρασης.

Γράφημα 24: Ομαδοποιημένα επαγγέλματα ανά κόμμα (περίοδος πρώτης εκλογής 2001-2011)

3.3.6 Κύρια πηγή ανάδειξης

Στο Γράφημα 25 παρουσιάζεται η κύρια πηγή ανάδειξης των πολιτικών ελίτ για την περίοδο της έρευνάς μας. Όπως περιγράφηκε και στο προηγούμενο κεφάλαιο η πρώτη μεταπολιτευτική περίοδος και ιδιαίτερα η δεκαετία του '80, υπήρξε η περίοδος όπου τα πολιτικά κόμματα και ιδιαίτερα εκείνα της ΝΔ και του ΠΑΣΟΚ ανέπτυξαν τους κομματικούς τους μηχανισμούς. Η εξέλιξη αυτή σε μεγάλο βαθμό απεικονίζεται και στο συγκεκριμένο Γράφημα όπου η ανάδειξη από τους κομματικούς μηχανισμούς (π.χ. Νομαρχιακή Επιτροπή, Κεντρική Επιτροπή, Κομματική Νεολαία) αποτελεί την κύρια πηγή ανάδειξης στο 47,8% των πολιτικών στελεχών της περιόδου. Ως δεύτερη σημαντικότερη πηγή κύριας ανάδειξης προβάλλει η Τοπική Αυτοδιοίκηση η οποία συγκεντρώνει ποσοστό 13,5%, επιβεβαιώνοντας ουσιαστικά το σημαντικό ρόλο που οι τοπικές ελίτ μπορούν να διαδραματίσουν και σε κεντρικό επίπεδο, έχοντας εκ των προτέρων διασφαλίσει συγκεκριμένο εκλογικό ακροατήριο, λόγω και της εμπλοκής τους με θέματα τοπικού ενδιαφέροντος. Οι ομάδες πίεσης και ιδιαίτερα ο συνδικαλισμός, επίσης, διαδραματίζουν ένα σημαντικό ρόλο κατά τη συγκεκριμένη περίοδο αν και σε ορισμένες περιπτώσεις τα κόμματα ανέπτυξαν με σχετική καθυστέρηση οργανωμένες συνδικαλιστικές οργανώσεις (π.χ. ΝΔ). Στον αντίποδα παρατηρούμε τον περιορισμένο ρόλο που διαδραματίζουν κατά την πρώτη περίοδο τα ΜΜΕ τα οποία εξαιτίας ακριβώς της μη ύπαρξης ιδιωτικής ραδιοτηλεόρασης διαδραματίζουν έναν σαφώς πιο δευτερεύοντα ρόλο στον επηρεασμό και την ανάδειξη των πολιτικών ελίτ.

Μια ιδιαίτερα σημαντική παράμετρος της συγκεκριμένης περιόδου είναι και η αντιστασιακή δράση. Η συγκεκριμένη κατηγορία αναφέρεται σε στελέχη τα οποία δεν είχαν δραστηριοποιηθεί πολιτικά πριν τη δικτατορία και τα οποία ανέπτυξαν έντονη αντιστασιακή δράση κατά τη διάρκεια της. Τα στελέχη αυτά φαίνεται μετά τη πτώση της δικτατορίας να αναμειγνύονται ενεργά με την πολιτική χωρίς να προέρχονται από κάποιον συγκεκριμένο χώρο και έχοντας ως ιστορική κληρονομιά τους αγώνες τους για τη δημοκρατία. Εύλογα η συγκεκριμένη κατηγορία εντοπίζεται σε πολύ μεγάλο βαθμό κατά τη συγκεκριμένη περίοδο, καθώς συνδέεται έντονα με την ιστορική συγκυρία που προηγήθηκε της Γ' Ελληνικής Δημοκρατίας. Τέλος σημαντική είναι και η παρουσία στελεχών τα οποία προέρχονται από την κρατική μηχανή (ή και από διεθνείς οργανισμούς) αποτελώντας την κύρια πηγή ανάδειξης στο 7,8% των στελεχών της περιόδου.

Κατά την δεκαετία 1991- 2000 (Γράφημα 25), τα κομματικά όργανα εξακολουθούν να αποτελούν τη σημαντικότερη πηγή ανάδειξης των μελών των πολιτικών ελίτ συγκεντρώνοντας μάλιστα αντίστοιχο ποσοστό με εκείνο της πρώτης περιόδου (47,9% έναντι

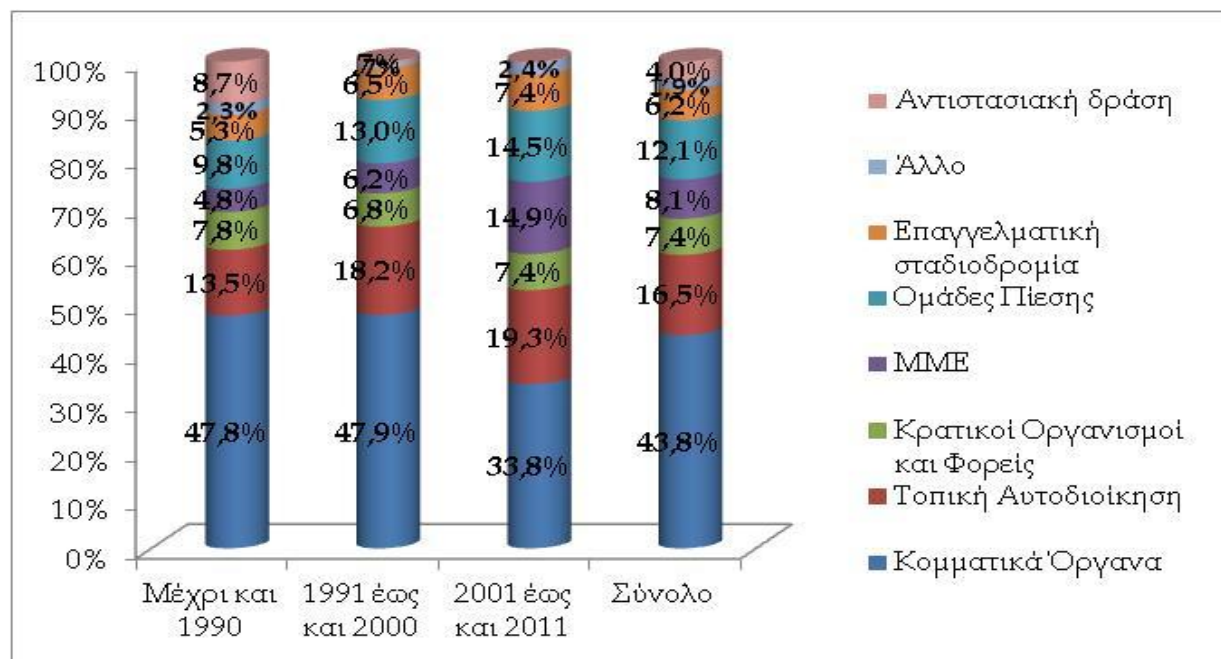
47,8% κατά την προηγούμενη περίοδο), δείχνοντας ουσιαστικά το σημαντικό ρόλο που οι μηχανισμοί των κομμάτων εξακολουθούν να διαδραματίζουν κατά τη συγκεκριμένη περίοδο. Σημαντική είναι και η παρουσία τόσο της Τοπικής Αυτοδιοίκησης (18,2%) όσο και των εκπροσώπων που προέρχονται από το συνδικαλισμό (13%). Μάλιστα αξίζει να διευκρινίσουμε ότι σκόπιμα κάνουμε λόγο για συνδικαλισμό και όχι για ομάδες πίεσης, καθώς οι υπόλοιπες κατηγορίες της συγκεκριμένης ομαδοποίησης (π.χ. τοπικά κινήματα, θεματικά κινήματα ή ΜΚΟ) έχουν πολύ ισχυρή παρουσία στο σύνολο της περιόδου της έρευνας.

Ένα επιπλέον στοιχείο της περιόδου 1991- 2000 αποτελεί –όπως και στην προηγούμενη περίοδο- η περιορισμένη παρουσία των ΜΜΕ ως κύριων πηγών ανάδειξης αν και με ελαφρώς αυξημένη παρουσία (6,2%). Σε γενικές γραμμές πάντως θα μπορούσαμε να υποστηρίξουμε ότι κατά τη συγκεκριμένη περίοδο οι κύριες πηγές ανάδειξης σε μεγάλο βαθμό ταυτίζονται με αυτές που παρατηρούνται για το σύνολο της περιόδου, με την εξαίρεση προφανώς του παράγοντα «Αντιστασιακή δράση», ο οποίος πλέον έχει σχεδόν εξαφανιστεί ως παράγοντας ανάδειξης.

Οι μεγαλύτερες μεταβολές ως προς την κύρια πηγή ανάδειξης δίχως άλλο παρατηρούνται κατά την περίοδο 2001- 2011, παρουσιάζοντας σημαντικές διαφοροποιήσεις τόσο σε σχέση με τις προηγούμενες δεκαετίες όσο και σε σχέση με το σύνολο της έρευνας. Τα κόμματα όργανα διαδραματίζουν πλέον πολύ πιο περιορισμένο ρόλο ως πηγές ανάδειξης των πολιτικών ελίτ. Ενδεικτικό ως προς αυτό είναι το γεγονός ότι μόλις ένα στα τρία στελέχη των ελίτ των κομμάτων που αναδείχθηκαν κατά την τελευταία αυτή περίοδο έχουν ως κύρια πηγή ανάδειξης τους κομματικούς μηχανισμούς (33,8%). Αντιθέτως, η μεγαλύτερη διαφοροποίηση κατά τη συγκεκριμένη περίοδο, δίχως άλλο, είναι η ανάδειξη από τα ΜΜΕ ενός πολύ σημαντικού μέρους των εκπροσώπων των κομμάτων (14,9%), αντικατοπτρίζοντας σε μεγάλο βαθμό το ρόλο που διαδραματίζουν κατά τα τελευταία χρόνια στην πολιτική ζωή. Πέρα από τα ΜΜΕ σημαντική αύξηση ως πηγής ανάδειξης εντοπίζεται και στην Τοπική Αυτοδιοίκηση. Η παράμετρος αυτή μπορεί εξίσου να χαρακτηριστεί ως αναμενόμενη εξαιτίας και του Νόμου Καποδίστρια που συνέβαλε στη δημιουργία μεγαλύτερων δήμων και κατ' επέκταση πιο ισχυρών δημάρχων τουλάχιστον σε επίπεδο επιρροής εκλογικών ακροατηρίων. Επιπρόσθετα, και μολονότι η περίοδος αυτή διακρίνεται από την απουσία της ενεργούς συμμετοχής των πολιτών στα κοινά, αλλά και την απουσία μιας ισχυρής κοινωνίας πολιτών, εντύπωση προκαλεί η μικρή αύξηση του ποσοστού των στελεχών που προέρχονται από το χώρο του συνδικαλισμού.

Τέλος κατά την τελευταία αυτή περίοδο σημαντική είναι και η παρουσία δύο ακόμα πτυχών ανάδειξης των πολιτικών στελεχών. Η πρώτη εξ' αυτών είναι η ανάδειξη από την κρατική μηχανή μια πτυχή που απ' ό,τι φαίνεται και από το Γράφημα 25 είναι η πλέον σταθερή κατά το διάστημα που καλύπτει η έρευνάς μας (κυμαίνεται μεταξύ 7% και 8%). Η δεύτερη είναι η ανάδειξη ως αποτέλεσμα της επαγγελματικής αναγνώρισης και δραστηριοποίησης κάποιου στελέχους και η οποία φαίνεται να παρουσιάζει μια μικρή πλην όμως αυξητική τάση κατά την περίοδο της έρευνας (από 5,3% την πρώτη περίοδο φτάνει στο 7,4% κατά την περίοδο 2001-2011). Οι δύο αυτές παράμετροι όπως θα δούμε και στη συνέχεια της έρευνας, διαδραματίζουν πολύ σημαντικό ρόλο στην ανάδειξη συγκεκριμένων στελεχών, όπως εκείνα των συμβούλων των αρχηγών των κομμάτων, αλλά και των στελεχών που επιλέγονται απευθείας από τους αρχηγούς των κομμάτων.

Γράφημα 25: Κύρια πηγή ανάδειξης ανά περίοδο πρώτης εκλογής

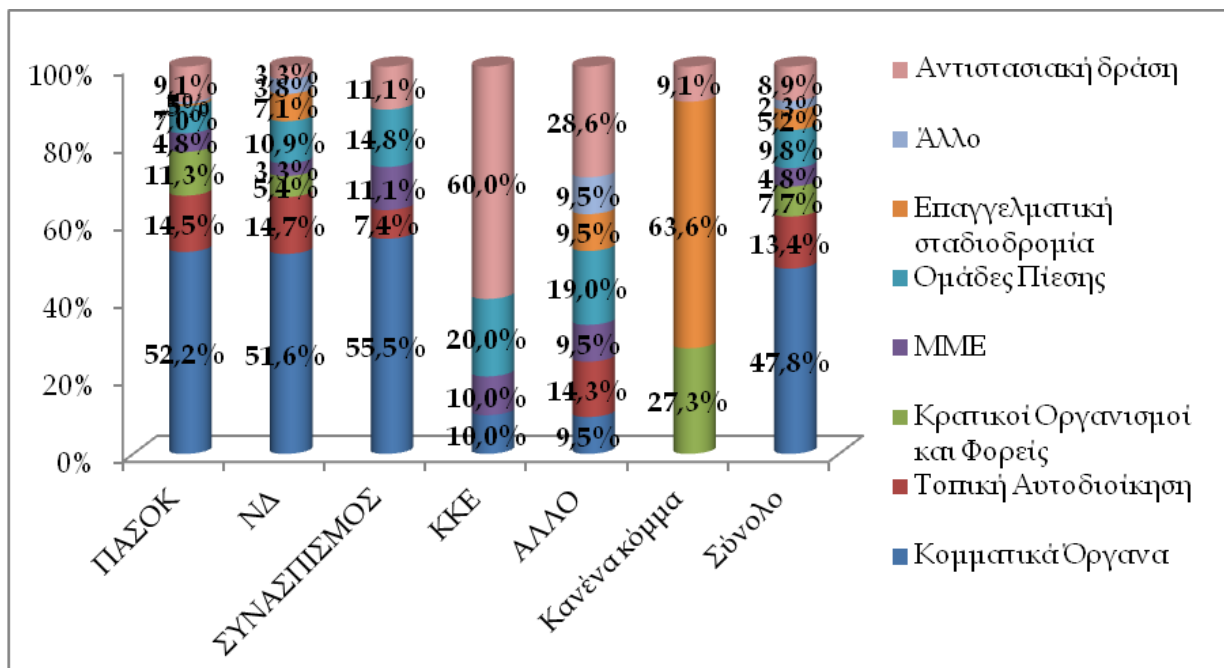
Στο Γράφημα 26 παρουσιάζεται η κύρια πηγή ανάδειξης των πολιτικών στελεχών ανά κόμμα για την περίοδο 1974- 1990. Όπως γίνεται εμφανές στην περίπτωση των δύο κομμάτων εξουσίας, του ΠΑΣΟΚ και της ΝΔ, η κύρια πηγή ανάδειξης σε περισσότερα από τα μισά στελέχη είναι ο κομματικός μηχανισμός, ενώ πολύ σημαντικός σε σχέση και με τα υπόλοιπα κόμματα είναι και ο ρόλος που διαδραματίζει η Τοπική Αυτοδιοίκηση, μια παράμετρος εν πολλοίς αναμενόμενη, μιας και από τα δύο αυτά κόμματα προερχόταν η συντριπτική πλειοψηφία δημάρχων και κοινοταρχών της περιόδου.

Στις υπόλοιπες όμως παραμέτρους παρουσιάζονται διαφοροποιήσεις μεταξύ των δύο μεγάλων κομμάτων με κυριότερη εκείνη που αναφέρεται στην ανάδειξη από κρατικούς οργανισμούς (εθνικούς και διεθνείς) και φορείς, όπου η παρουσία των στελεχών του ΠΑΣΟΚ είναι πολύ πιο έντονη, μια κατάσταση εν πολλοίς δικαιολογημένη, λόγω και της σημαντικής επέκτασης του ελληνικού κράτους κατά τα τελευταία χρόνια της διακυβέρνησης της ΝΔ και των πρώτων ετών της διακυβέρνησης του ΠΑΣΟΚ. Ως προς τη συγκεκριμένη παράμετρο εξαιρετικό ενδιαφέρον παρουσιάζει το γεγονός ότι η ανάδειξη από την κρατική μηχανή είναι μηδενική σ' όλα τα υπόλοιπα κόμματα, μια συνθήκη που επιβεβαιώνει και τον έλεγχο του κράτους από τα κόμματα εξουσίας, τα οποία είναι τα μόνα που έχουν τη δυνατότητα να αναδεικνύουν στελέχη από το συγκεκριμένο χώρο.

Αναφορικά με τα μικρά κόμματα, ενδιαφέρον παρουσιάζει ο περιορισμένος ρόλος που διαδραματίζουν τα κομματικά όργανα στην ανάδειξη των πολιτικών ελίτ, μια συνθήκη η οποία μπορεί να αιτιολογηθεί σε μια σειρά από λόγους. Στην περίπτωση του ΚΚΕ η συγκεκριμένη διαπίστωση σχετίζεται με το γεγονός ότι η πλειοψηφία των μελών της συγκεκριμένης περιόδου ανέπτυξε έντονη αντιστασιακή δράση και στη συνέχεια ανεδείχθη σε κομματικά αξιώματα. Αντιθέτως, στα υπόλοιπα κόμματα της περιόδου η απουσία των κομματικών μηχανισμών οφείλεται σε μεγάλο βαθμό στο ότι δεν μπόρεσαν να δραστηριοποιηθούν παρά μόνο για ένα μικρό χρονικό διάστημα και στη συνέχεια εξαφανίστηκαν από την κεντρική σκηνή, χωρίς να προλάβουν παράλληλα να οργανώσουν ισχυρούς κομματικούς μηχανισμούς και εσωκομματικές διαδικασίες.

Παράλληλα, στα γραφήματα που παρουσίαζαν τα επαγγέλματα των πολιτικών ελίτ αναφερθήκαμε στον τεχνοκρατικό χαρακτήρα των στελεχών που δεν ανήκαν σε κάποιο κόμμα κατά τις δύο κυβερνήσεις συνεργασίας. Η διαπίστωση αυτή επιβεβαιώνεται και από το συγκεκριμένο Γράφημα, καθώς τα στελέχη εκείνα που συμμετείχαν στις δύο κυβερνήσεις συνεργασίας και δεν είχαν κάποια ξεκάθαρη κομματική ταύτιση, πρωτίστως έχουν αναδειχθεί ως αποτέλεσμα της επαγγελματικής τους αναγνώρισης (κατά κύριο λόγο καθηγητές πανεπιστημίου, και σε μικρότερο βαθμό διπλωμάτες ή στρατιωτικοί με αντιστασιακή δράση) ή είχαν υπάρξει διοικητές κάποιου οργανισμού ή φορέα.

Γράφημα 26: Κύρια πηγή ανάδειξης ανά κόμμα (περίοδος πρώτης εκλογής 1974- 1990)

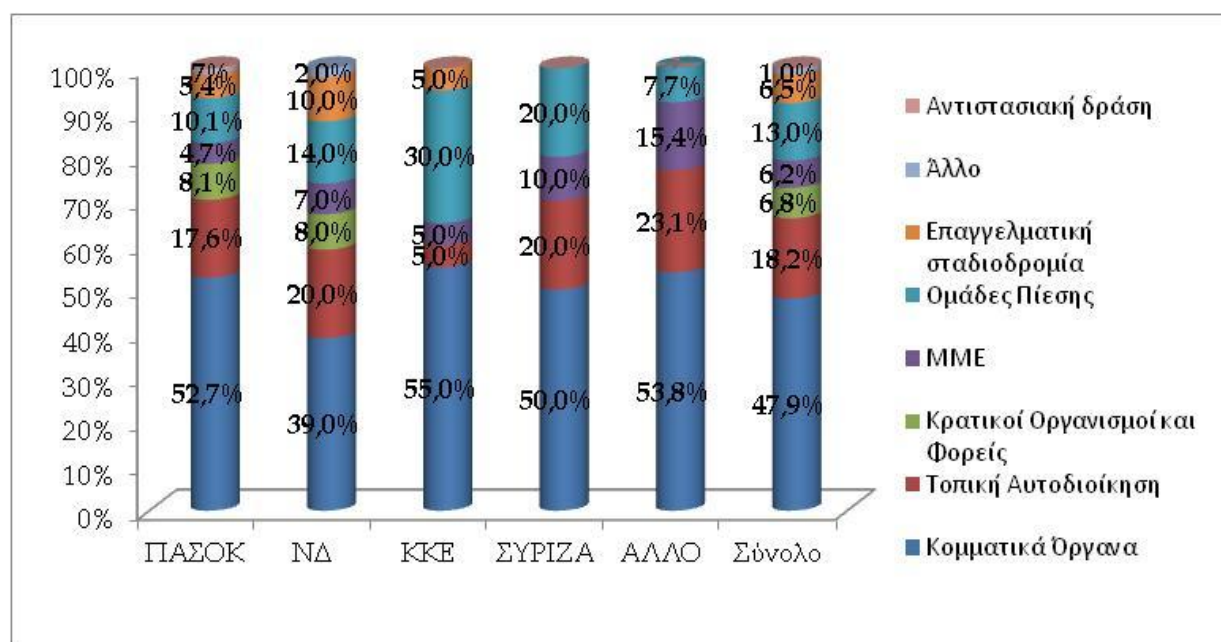

Κατά το χρονικό διάστημα 1991- 2000 βλέπουμε ότι εντοπίζονται σημαντικές διαφοροποιήσεις τόσο μεταξύ των κομμάτων εξουσίας, όσο και μεταξύ των μικρότερων κομμάτων της αντιπολίτευσης. Σ' ένα πρώτο επίπεδο παρατηρούμε το σημαντικά χαμηλότερο ρόλο που διαδραματίζει το κόμμα ως πηγή ανάδειξης στην περίπτωση της ΝΔ (39%) σε σχέση τόσο με το ΠΑΣΟΚ (52,7%), όσο και με τα υπόλοιπα κόμματα όπου σε ποσοστό περίπου 50% τα μέλη της πολιτικής τους ελίτ προέρχονται από τους μηχανισμούς των κομμάτων. Ένα δεύτερο επίπεδο διαφοροποίησης είναι αυτό που σχετίζεται με την ανάδειξη στελεχών από κρατικούς οργανισμούς και φορείς, όπου αν και μεταξύ των δύο κομμάτων εξουσίας η διαφορά έχει πλέον εξαλειφθεί, παρ' όλα αυτά εξακολουθεί να αποτελεί έναν προνομιακό χώρο ανάδειξης στελεχών μόνο για το ΠΑΣΟΚ και τη ΝΔ, όπως αναφέραμε και παραπάνω. Ο έλεγχος των συγκεκριμένων θέσεων από τα δύο κόμματα εξουσίας έχει σαν αποτέλεσμα να αποτελεί μια σημαντική παράμετρο για το ΠΑΣΟΚ και τη ΝΔ (8,1% και 8,0% αντίστοιχα). Επιπρόσθετα, στην περίπτωση της ΝΔ σημαντική παράμετρος ανάδειξης αποτελούν και τα στελέχη που έχουν αναδειχθεί ως αποτέλεσμα της επαγγελματικής τους δραστηριότητας (κυρίως επιχειρηματίες και σε μικρότερο βαθμό καθηγητές πανεπιστημίου), διάσταση σαφώς πιο περιορισμένη για τα υπόλοιπα κόμματα.

Στον αντίποδα στα κόμματα της Αριστεράς η έντονη δραστηριότητα σε επίπεδο διεκδικήσεων μέσω του συνδικαλισμού και των κινημάτων απεικονίζεται και ως πηγή ανάδειξης, καθώς ένα σημαντικό μέρος των μελών τους (σημαντικά μεγαλύτερο από εκείνο των δύο κομμάτων

εξουσίας) έχουν αναδειχθεί ως αποτέλεσμα της εμπλοκής στο συγκεκριμένο χώρο. Τέλος η σημαντική αύξηση του ρόλου της Τοπικής Αυτοδιοίκησης που αναφέρθηκε και παραπάνω κατά τη δεύτερη αυτή περίοδο, απεικονίζεται και σε επίπεδο κομμάτων, όπου με εξαίρεση το ΚΚΕ (μόλις 5,0%), σ' όλες τις υπόλοιπες περιπτώσεις παρουσιάζει σημαντική αύξηση σε σχέση με την προηγούμενη περίοδο.

Γράφημα 27: Κύρια πηγή ανάδειξης ανά κόμμα (περίοδος πρώτης εκλογής 1991- 2000)

Κύριο χαρακτηριστικό κατά την τελευταία περίοδο της έρευνας (Γράφημα 28) συνιστούν οι σημαντικές διαφοροποιήσεις τόσο σε σχέση με τις προηγούμενες περιόδους, όσο και μεταξύ των κομμάτων της περιόδου. Κατ' αρχάς σε κομματικό επίπεδο κατά την περίοδο 2001- 2011 παρατηρούμε ότι οι κομματικοί μηχανισμοί εξακολουθούν να αποτελούν την κύρια πηγή ανάδειξης, αν και με σημαντικά περιορισμένο ρόλο σε σχέση με τις προηγούμενες περιόδους. Παράλληλα, σε ό,τι αφορά τις υπόλοιπες πηγές ανάδειξης παρατηρούμε σημαντικές διαφοροποιήσεις κατά την τελευταία αυτή περίοδο. Συγκεκριμένα, στην περίπτωση του ΠΑΣΟΚ είναι ιδιαίτερα σημαντική η παρουσία στελεχών που προέρχονται από την Τοπική Αυτοδιοίκηση, αλλά και από τα ανώτερα κλιμάκια της κρατικής μηχανής και του ευρύτερου δημόσιου τομέα, ενώ πιο περιορισμένη είναι η παρουσία στελεχών που προέρχονται από τα ΜΜΕ. Αντιθέτως η παρουσία στελεχών που προέρχονται από το χώρο των ΜΜΕ είναι πολύ πιο εμφανής στις περιπτώσεις της ΝΔ και του ΣΥΡΙΖΑ. Επιπρόσθετα, στην περίπτωση της ΝΔ είναι περιορισμένη η παρουσία στελεχών από την Τοπική Αυτοδιοίκηση, ενώ είναι και το μοναδικό κόμμα όπου είναι ιδιαίτερα έντονη και η παρουσία στελεχών που έχουν αναδειχτεί

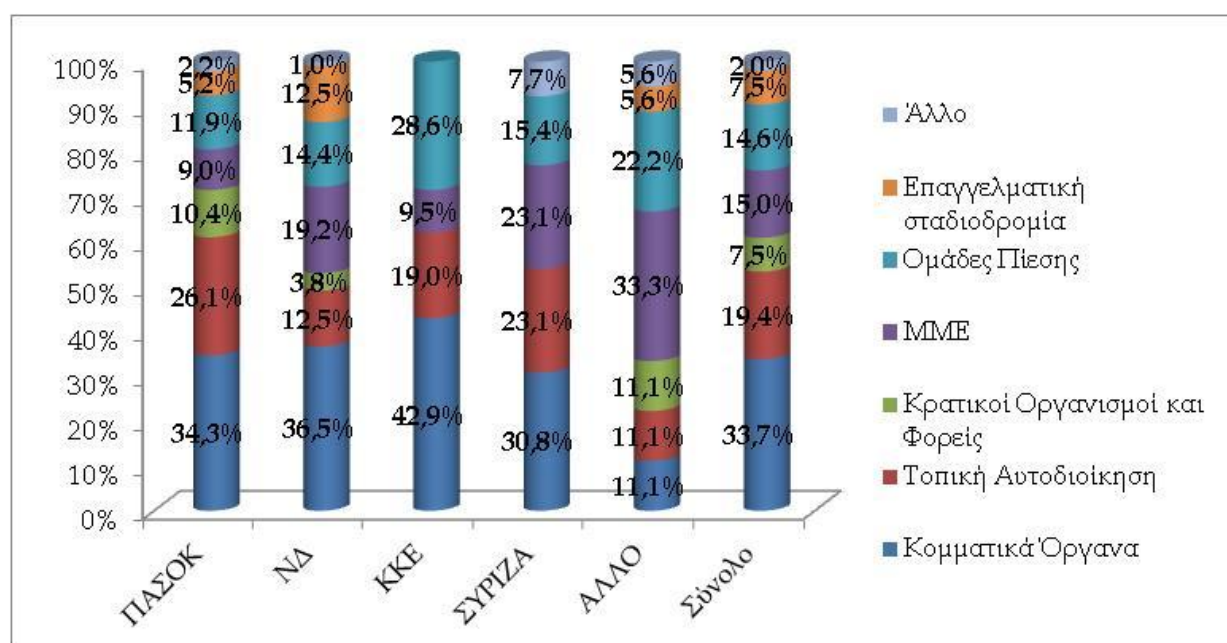
ως αποτέλεσμα της επαγγελματικής τους αναγνώρισης (π.χ. επιχειρήσεις, καθηγητές πανεπιστημίου). Στην περίπτωση του ΚΚΕ που φαίνεται να διατηρεί πιο «παραδοσιακά» χαρακτηριστικά ως προς τον τρόπο ανάδειξης των στελεχών του, βλέπουμε ακόμα και κατά την τελευταία αυτή περίοδο την πολύ σημαντική παρουσία στελεχών που προέρχονται από τα κομματικά όργανα και τις ομάδες πίεσης. Τέλος αναφορικά με τα υπόλοιπα κόμματα της περιόδου και κατά βάση του ΛΑΟΣ είναι εμφανής η πολύ σημαντική παρουσία στελεχών από τα ΜΜΕ, διαπίστωση αναμενόμενη αν αναλογιστούμε τη φιλοσοφία του κόμματος, όπου εξ' αρχής υιοθέτησε έντονα χαρακτηριστικά "life style", όπως αναφέραμε και προηγουμένως.

Εστιάζοντας, στις διαφοροποιήσεις σε σχέση με τις προηγούμενες περιόδους, δύο είναι τα σημαντικότερα χαρακτηριστικά. Το πρώτο είναι η πολύ σημαντική μείωση του ρόλου των κομματικών οργάνων στην ανάδειξη των πολιτικών ελίτ των κομμάτων όπου ειδικά στην περίπτωση του ΠΑΣΟΚ και του ΣΥΡΙΖΑ υπάρχει ένας περιορισμός κατά 20 περίπου ποσοστιαίες μονάδες (ΠΑΣΟΚ 34,3% έναντι 52,7% την προηγούμενη περίοδο και ΣΥΡΙΖΑ 30,8% έναντι 50% την προηγούμενη περίοδο,) ενώ σημαντική είναι και η μείωση στα υπόλοιπα κόμματα. Το δεύτερο στοιχείο που αφορά τη συγκεκριμένη περίοδο είναι η πολύ μεγάλη αύξηση των στελεχών που έχουν αναδειχθεί από το χώρο των ΜΜΕ και κυρίως την τηλεόραση, η οποία διαθέτει ηγεμονικό ρόλο στο ελληνικό κοινωνιακό πεδίο. Η τάση αυτή είναι ιδιαίτερα εμφανής στην περίπτωση της ΝΔ όπως σε ποσοστό 19,2% τα στελέχη της αναδεικνύονται από τα ΜΜΕ, έναντι μόλις 7% κατά την προηγούμενη περίοδο. Αντίστοιχα και στην περίπτωση του ΣΥΡΙΖΑ το σχετικό ποσοστό έχει πλέον διπλασιαστεί (23,1% έναντι 10%).

Γενικότερα από την περιγραφή που προηγήθηκε φαίνεται να επαληθεύονται μια σειρά από διαπιστώσεις και υποθέσεις που είχαμε διατυπώσει και νωρίτερα. Κατ' αρχάς είναι σαφές ότι ο ρόλος του κόμματος ως παραμέτρου ανάδειξης στα αξιώματα των ελίτ φαίνεται να μειώνεται σημαντικά. Αντίθετα σημαντική είναι η αύξηση των ΜΜΕ όσο και της Τοπικής Αυτοδιοίκησης. Οι συγκεκριμένες παράμετροι μπορούν κάλλιστα να ερμηνευτούν στη βάση του ρόλου που διαδραματίζουν στο πλαίσιο της κοινωνίας. Από τη μία, για τα στελέχη των ΜΜΕ είναι σαφές ότι η προβολή που λαμβάνουν τους εξασφαλίζει αυξημένη αναγνωρισιμότητα μεταξύ των υπολοίπων υποψηφίων για την ανάδειξη σε συγκεκριμένα αξιώματα, ενώ παράλληλα είναι σε θέση να ελέγξουν με μεγαλύτερη ασφάλεια τον τρόπο προβολής τους από τα ΜΜΕ, διασφαλίζοντας έτσι το απαραίτητο εκλογικό ακροατήριο. Από την άλλη, στην περίπτωση της Τοπικής Αυτοδιοίκησης είναι πολύ σημαντικός ο ρόλος που έχουν διαδραματίσει οι πρόσφατες μεταρρυθμίσεις (Σχέδιο Καποδίστρια, Νόμος

Καλλικράτη), οι οποίες συνέβαλλαν στην δημιουργία ισχυρότερης τοπικής αυτοδιοίκησης - τουλάχιστον σε διοικητικό και πληθυσμιακό επίπεδο- διασφαλίζοντας μεγαλύτερη εκλογική υποστήριξη για τους εμπλεκόμενους με τα τοπικά ζητήματα των δήμων. Τέλος η μοναδική περίπτωση στην οποία φαίνεται να μην επαληθεύεται η θέση, πως οι πηγές ανάδειξης επηρεάζονται από τις αλλαγές που λαμβάνουν χώρα στο εσωτερικό μιας κοινωνίας, είναι στην περίπτωση του συνδικαλισμού, όπου ενώ η συμμετοχή στα κοινά έχει μειωθεί σημαντικά, εξακολουθεί να αποτελεί σημαντική πηγή ανάδειξης με πιθανότερη ερμηνεία του συγκεκριμένου φαινομένου την στενή σχέση μεταξύ συνδικαλισμού και κομμάτων στην Ελλάδα.

Γράφημα 28: Κύρια πηγή ανάδειξης ανά κόμμα (περίοδος πρώτης εκλογής 2001- 2011)

Στον Πίνακα 1 παρουσιάζονται οι πηγές ανάδειξης από τις οποίες προέρχονται τα μέλη των πολιτικών ελίτ σε κάθε διοικητική περιφέρεια, όπως επίσης και για τους ευρωβουλευτές και τους βουλευτές επικρατείας. Όπως παρατηρούμε η ανάδειξη από τα κομματικά όργανα αποτελεί την κύρια πηγή σ' όλες τις περιφέρειες της χώρας, όπως επίσης και στην περίπτωση των βουλευτών επικρατείας και των ευρωβουλευτών. Από κει και πέρα όμως παρουσιάζονται σημαντικές διαφοροποιήσεις ως προς τις υπόλοιπες παραμέτρους. Στη μεγαλύτερη περιφέρεια της χώρας εκείνη της Αττικής, παρουσιάζεται ένα από τα μικρότερα ποσοστά ανάδειξης από κομματικά όργανα, με τα ΜΜΕ να αποτελούν τη δεύτερη σημαντικότερη παράμετρο (και μακράν την πιο σημαντική σε σχέση με οποιαδήποτε άλλη περιφέρεια) μια συνθήκη σε μεγάλο βαθμό αναμενόμενη λόγω και του γεγονότος ότι πρόκειται για στελέχη με αναγνωρισμότητα

σε εθνικό επίπεδο και ως εκ τούτου με τη δυνατότητα επηρεασμού σημαντικού αριθμού ψηφοφόρων. Η ίδια ερμηνεία εκείνη της αναγνωρισιμότητας μπορεί να αποδοθεί και στο γεγονός ότι στην περιφέρεια της Αττικής κατά την πρώτη περίοδο πολιτεύονται και τα στελέχη εκείνη τα οποία ανέπτυξαν έντονη αντιστασιακή δράση, καθώς έτυχαν ευρείας αποδοχής στο εσωτερικό της κοινωνίας ως αποτέλεσμα της δράσης τους κατά την περίοδο της δικτατορίας. Σε ό,τι αφορά την Τοπική Αυτοδιοίκηση, εν πολλοίς είναι αναμενόμενο το γεγονός ότι αποτελεί τη δεύτερη σημαντικότερη πηγή ανάδειξης, ως αποτέλεσμα της επιρροής των συγκεκριμένων στελεχών στην τοπική κοινωνία λόγω της προηγούμενης εμπλοκής τους με τα κοινά σε τοπικό επίπεδο. Εξαιρέση αποτελούν η περιφέρεια Αττικής, για τους λόγους που αναφέραμε και παραπάνω, αλλά και οι δύο περιπτώσεις όπου η εκλογή γίνεται με λίστα και όχι με σταυρό (ευρωκοινοβούλιο και επικρατείας). Στην τελευταία αυτή περίπτωση, η απουσία στελεχών που να έχουν ασχοληθεί με την Τοπική Αυτοδιοίκηση -όπως και στελέχη που προέρχονται από πολιτικές οικογένειες, όπως θα δούμε και στη συνέχεια- οφείλεται στο γεγονός ότι δεν απαιτείται η ύπαρξη εκλογικής υποστήριξης από τους ψηφοφόρους, καθώς δεν εκλέγονται με άμεση ψηφοφορία, αλλά με λίστα. Στις ενότητες 3.3.11 και 3.3.12 θα έχουμε τη δυνατότητα να ασχοληθούμε ενδελεχώς με τις συγκεκριμένες κατηγορίες στελεχών.

Παράλληλα σημαντικό ρόλο στην ανάδειξη των στελεχών διαδραματίζουν και οι ομάδες πίεσης και πιο συγκεκριμένα ο συνδικαλισμός, όπου πλην ελαχίστων εξαιρέσεων (π.χ. Περιφέρεια Κρήτης και Ιονίων Νήσων), αποτελεί την τρίτη σημαντικότερη πηγή ανάδειξης. Μάλιστα στις περιπτώσεις όπου ο ρόλος του κόμματος εμφανίζεται πιο περιορισμένος, ο ρόλος των συνδικαλισμού και των ομάδων πίεσης τείνει να είναι ακόμα πιο ισχυρός (π.χ. στις περιφέρειες Δυτικής Ελλάδας, Ηπείρου και Βορείου Αιγαίου). Στις συγκεκριμένες περιπτώσεις φαίνεται ότι η συμμετοχή στις ομάδες πίεσης έρχεται να υποκαταστήσει το ρόλο των κομμάτων, μια διάσταση που προφανώς συνδέεται και με το γεγονός της έντονης κομματικής ταύτισης του συνδικαλισμού στη χώρα μας.

Τέλος, σε ό,τι αφορά τις περιπτώσεις των Κρατικών Οργανισμών και της ανάδειξης ως αποτέλεσμα της επαγγελματικής αναγνώρισης, βλέπουμε ότι η παρουσία των συγκεκριμένων στελεχών είναι ιδιαίτερα σημαντική στις περιπτώσεις όπου η εκλογή γίνεται με έμμεσο τρόπο, όπως στο ευρωκοινοβούλιο και το ψηφοδέλτιο επικρατείας και όχι στις περιπτώσεις όπου υπάρχει άμεση εκλογή από το εκλογικό σώμα (με μοναδικές εξαιρέσεις την Περιφέρεια Ιονίων Νήσων και τη Θεσσαλία) και αυτό εν πολλοίς γιατί πρόκειται για στελέχη με ισχυρό τεχνοκρατικό και επιστημονικό προφίλ τα οποία δεν είναι επαγγελματίες πολιτικοί, αλλά σε

μεγάλο βαθμό στενοί συνεργάτες των αρχηγών των κομμάτων, όπως θα διαπιστώσουμε και στην ενότητα 3.3.12.2.

Πίνακας 1: Κύρια πηγή ανάδειξης ανά περιφέρεια εκλογής

	Κομματικά Όργανα	Τοπική Αυτοδιοίκηση	Κρατικοί Οργανισμοί και Φορείς	ΜΜΕ	Ομάδες Πίεσης	Επαγγελματική σταδιοδρομία	Άλλο	Αντιστασιακή δράση
Αττικής	37,4%	9,9%	4,9%	20,2%	12,3%	3,9%	1,5%	9,9%
Κεντρικής Μακεδονίας	45,6%	29,4%	2,2%	6,6%	11,0%	3,7%	,7%	,7%
Θεσσαλίας	51,6%	17,7%	12,9%	3,2%	11,3%	0,0%	0,0%	3,2%
Στερεάς Ελλάδας	47,3%	21,8%	5,5%	3,6%	20,0%	0,0%	1,8%	0,0%
Ηπείρου	40,5%	26,2%	4,8%	2,4%	19,0%	2,4%	0,0%	4,8%
Δυτικής Μακεδονίας	58,8%	17,6%	2,9%	5,9%	8,8%	2,9%	2,9%	0,0%
Πελοποννήσου	52,0%	18,0%	6,0%	2,0%	16,0%	0,0%	4,0%	2,0%
Δυτικής Ελλάδας	36,1%	23,6%	6,9%	4,2%	18,1%	5,6%	0,0%	5,6%
Ιονίων Νήσων	40,0%	26,7%	10,0%	3,3%	3,3%	13,3%	3,3%	0,0%
Βορείου Αιγαίου	31,8%	18,2%	9,1%	4,5%	18,2%	13,6%	0,0%	4,5%
Νοτίου Αιγαίου	45,5%	31,8%	0,0%	0,0%	18,2%	4,5%	0,0%	0,0%
Κρήτης	52,0%	8,0%	12,0%	0,0%	4,0%	4,0%	8,0%	12,0%
Ανατολικής Μακεδονίας- Θράκης	58,9%	25,0%	0,0%	1,8%	10,7%	3,6%	0,0%	0,0%
Επικρατείας	40,3%	1,4%	15,3%	11,1%	4,2%	16,7%	8,3%	2,8%
Ευρωκοινοβούλιο	44,0%	4,8%	11,9%	10,7%	15,5%	13,1%	0,0%	0,0%
Σύνολο	44,3%	17,0%	6,8%	8,2%	12,4%	5,5%	1,9%	3,9%

Στον Πίνακα 2 παρουσιάζονται οι κύριες πηγές ανάδειξης με βάση την ισχυρότερη πολιτική θέση των πολιτικών ελίτ, ακολουθώντας το σχετικό διαχωρισμό που κάναμε και νωρίτερα. Η ανάλυση του συγκεκριμένου πίνακα δίχως άλλο μπορεί να μας οδηγήσει σε ορισμένα πολύ χρήσιμα συμπεράσματα. Όπως βλέπουμε λοιπόν τα κομματικά όργανα αποτελούν την πιο σημαντική πηγή ανάδειξης για το σύνολο των υπό διερεύνηση αξιωμάτων. Παρ' όλα αυτά, όμως είναι γεγονός ότι με βάση την κύρια πηγή ανάδειξης παρουσιάζονται ορισμένες σημαντικές αποκλίσεις. Λεπτομερέστερα, από τα κομματικά όργανα έχουν αναδειχθεί περίπου οι μισοί (49,6%) υπουργοί και υφυπουργοί της υπό διερεύνηση περιόδου, ένα ποσοστό ελαφρώς μεγαλύτερο από το συνολικό μ.ό ανάδειξης για όλα τα αξιώματα από τα κομματικά όργανα (43,8%). Στον αντίποδα ο χαμηλότερος βαθμός ανάδειξης κομματικής ταύτισης παρουσιάζεται στην περίπτωση των ευρωβουλευτών, όπου μόλις το 32,1% της συγκεκριμένης κατηγορίας στελεχών έχουν αναδειχθεί από κάποιο εσωκομματικό όργανο.

Σε ό,τι αφορά την Τοπική Αυτοδιοίκηση, είναι γεγονός ότι η σημασία του επηρεασμού των συγκεκριμένων στελεχών στο εκλογικό ακροατήριο επαληθεύεται και σ' αυτήν περίπτωση. Ενώ λοιπόν η Τοπική Αυτοδιοίκηση αποτελεί την κύρια πηγή ανάδειξης στο 16,5% των στελεχών, αποτελεί την κύρια πηγή ανάδειξης μόνο στο 11,3% των στελεχών που έχουν διατελέσει μέλη κυβερνήσεων και μόλις το 5,4% των στελεχών που έχουν διατελέσει μόνο ευρωβουλευτές, αξιώματα στα οποία η επιρροή των ψηφοφόρων διαδραματίζει ήσσονο σημασία. Αντίθετα, αποτελούν το 20,4% της κύριας πηγής ανάδειξης μεταξύ των βουλευτών οι οποίοι εκλέγονται απ' ευθείας από τους ψηφοφόρους.

Σε ό,τι αφορά το συνδικαλισμό, όπως προκύπτει και από τον σχετικό πίνακα, είναι πολύ χαμηλός ο βαθμός ανάδειξης της συγκεκριμένης κατηγορίας στελεχών σε κυβερνητικές θέσεις, ενώ αντιθέτως είναι πολύ μεγαλύτερη η παρουσία τους στις θέσεις του ευρωβουλευτή και του βουλευτή. Αναφορικά, με την επόμενη πιο πολυπληθή πηγή ανάδειξης, τα ΜΜΕ, βλέπουμε ότι παρουσιάζουν μια σημαντική ομοιότητα με την κατηγορία του συνδικαλισμού. Ότι όσο η ισχύς του πολιτικού αξιώματος φθίνει τόσο μεγαλώνει η ανάδειξη στελεχών από τη συγκεκριμένη κατηγορία. Έτσι ενώ μόλις το 5,2% των στελεχών που έχουν αναδειχθεί από τα ΜΜΕ έχει αναλάβει κάποιο κυβερνητική θέση, το αντίστοιχο ποσοστό για την περίπτωση των ευρωβουλευτών είναι 12,5%.

Αντίθετα, μ' ό,τι ίσχυε στις δύο παραπάνω περιπτώσεις, η ανάδειξη στελεχών από Κρατικούς Οργανισμούς και Φορείς σε μεγάλο βαθμό συνεπάγεται και την ανάληψη κάποιου κυβερνητικού αξιώματος, καθώς το 11% των μελών των κυβερνήσεων έχει αναδειχθεί από τη συγκεκριμένη κατηγορία, τη στιγμή που συνολικά αποτελεί την κύρια πηγή ανάδειξης μόλις στο 7,4% του συνόλου των στελεχών. Αντίστοιχα, και στην περίπτωση των στελεχών που έχουν αναδειχθεί ως αποτέλεσμα της επαγγελματικής τους σταδιοδρομίας είναι αρκετά σημαντικός ο βαθμός ανάδειξης σε κάποια θέση υπουργού ή υφυπουργού (7,2%), ενώ ο ρόλος της συγκεκριμένης κατηγορίας είναι πολύ πιο περιορισμένος στην περίπτωση των βουλευτών (4,8%).

Συμπερασματικά, όπως προκύπτει από τον σχετικό πίνακα είναι γεγονός ότι υπάρχουν πηγές ανάδειξης στελεχών όπως εκείνων που προέρχονται από υψηλές κρατικές θέσεις και οργανισμούς ή που έχουν αναδειχθεί χάρη στην επαγγελματική τους σταδιοδρομία, που σε μεγάλο βαθμό καταλαμβάνουν κυβερνητικές θέσεις, χωρίς παράλληλα να έχουν αναδειχθεί από χώρους όπου ασκούν μεγάλη επιρροή στους ψηφοφόρους. Η ακριβώς αντίστροφη διαπίστωση ισχύει για την περίπτωση των στελεχών που έχουν αναδειχθεί από την Τοπική Αυτοδιοίκηση, τα ΜΜΕ και τις Ομάδες Πίεσης, όπου η προηγούμενη εμπλοκή τους με τα

κοινά ή η μεγάλη αναγνωρισιμότητά τους στο ευρύ κοινό, τους καθιστά ιδανικούς υποψηφίους για την ανάδειξη στο βουλευτικό αξίωμα, χωρίς όμως να καταλαμβάνουν και αντίστοιχα κυβερνητικά αξιώματα.

Πίνακας 2: Κύρια πηγή ανάδειξης ανά ανάληψη ισχυρότερου αξιώματος

	μέλος κυβέρνησης	βουλευτής	Ευρωβουλευτής	Σύνολο
Κομματικά Όργανα	49,6%	41,7%	32,1%	43,8%
Τοπική Αυτοδιοίκηση	11,3%	20,4%	5,4%	16,5%
Κρατικοί Οργανισμοί και Φορείς	11,0%	5,0%	12,5%	7,4%
ΜΜΕ	5,2%	9,3%	12,5%	8,1%
Ομάδες Πίεσης	7,8%	13,6%	21,4%	12,1%
Επαγγελματική σταδιοδρομία	7,2%	4,8%	16,1%	6,2%
Άλλο	2,9%	1,4%	0,0%	1,9%
Αντιστασιακή δράση	4,9%	3,8%	0,0%	4,0%

3.3.7 Δευτερεύουσα πηγή ανάδειξης

Όπως περιγράψαμε και παραπάνω (ενότητες 3.2.1 και 3.2.3), προκειμένου να είναι πιο πλήρης η καταγραφή των πηγών ανάδειξης των πολιτικών ελίτ προσθέσαμε και μια δεύτερη μεταβλητή εκείνη της «δευτερεύουσας πηγής ανάδειξης», η οποία προστέθηκε στα στελέχη εκείνα τα οποία είχαν πέρα από την κύρια πηγή και κάποια ακόμα παράμετρο που συνέβαλε στην ανάδειξή τους σε κάποια από τα αξιώματα που μελετάμε στο πλαίσιο της συγκεκριμένης έρευνας, μια προϋπόθεση που καταγράφηκε στο 55,3% των πολιτικών στελεχών.

Κατά την πρώτη λοιπόν περίοδο της έρευνάς μας παρατηρείται η σχεδόν πλήρης ταύτιση των δευτερευουσών τιμών ανάδειξης της περιόδου με το αντίστοιχο συνολικό μερίδιο της έρευνας (Γράφημα 29). Η ελάχιστη ποσοστιαία απόκλιση στις τιμές της μεταβλητής για τη συγκεκριμένη υποπερίοδο (από 2 έως 4 ποσοστιαίες μονάδες) σε σχέση με το σύνολο της περιόδου, προκύπτει από το σημαντικό ρόλο που διαδραματίζει η αντιστασιακή δράση την χρονική διάρκεια 1974- 1990 σε σχέση με το σύνολο της περιόδου, όπου προφανώς κατά την επόμενη περίοδο ελαχιστοποιείται σημαντικά, φτάνοντας να εκλείπει εντελώς κατά το διάστημα 2001- 2011. Εξετάζοντας λοιπόν τις επιμέρους τιμές της συγκεκριμένης μεταβλητής παρατηρούμε ότι και πάλι η ανάδειξη από τα κομματικά όργανα είναι η τιμή εκείνη που καταγράφεται πιο συχνά (30,3%), όχι όμως στο βαθμό που εντοπίστηκε στις δύο πρώτες

περιόδους της κύριας πηγής ανάδειξης. Επιπρόσθετα σημαντικά ποσοστά κατά τη συγκεκριμένη περίοδο παρουσιάζουν οι περισσότερες από τις υπόλοιπες παραμέτρους, με κυριότερες την Τοπική Αυτοδιοίκησης (18,4%) και την Αντιστασιακή δράση (17,9%), ενώ σημαντικό ρόλο φαίνεται να διαδραματίζουν τόσο οι ομάδες πίεσης (14,1%), όσο και η ανάδειξη από κρατικούς οργανισμούς ή φορείς (12,4%). Μοναδικές περιπτώσεις δευτερεύουσας ανάδειξης με μειωμένη παρουσία κατά τη συγκεκριμένη περίοδο είναι η ανάδειξη από το χώρο των ΜΜΕ (3,4%) και η ανάδειξη ως αποτέλεσμα της επαγγελματικής αναγνώρισης (3,0%).

Αντίστοιχες τάσεις ως προς τη δευτερεύουσα πηγή ανάδειξης διαπιστώνουμε και κατά τη δεύτερη υποπερίοδο της έρευνάς μας, όπου και πάλι παρατηρούμε πολύ μικρή διαφοροποίηση σε σχέση με το σύνολο της έρευνας. Η μόνη ουσιαστική διαφοροποίηση είναι η σημαντική μείωση του ρόλου της αντιστασιακής δράσης (από 17,9% σε 5,6%), η οποία έχει σαν αποτέλεσμα την αύξηση όλων των υπόλοιπων παραμέτρων (από 1-5 μονάδες) με μοναδική εξαίρεση εκείνη του ρόλου του κόμματος (όπου παρατηρείται μείωση από 30,3% σε 26,6%). Ως προς τη μείωση της αντιστασιακής δράσης και την παρουσία της σχεδόν αποκλειστικά ως δευτερεύουσας πηγής ανάδειξης κατά τη συγκεκριμένη περίοδο, είναι σκόπιμο να διευκρινίσουμε ότι είναι απόλυτα φυσιολογικό να εμφανίζεται σχεδόν αποκλειστικά στη συγκεκριμένη πηγή ανάδειξης, καθώς από την περίοδο της Μεταπολίτευσης έχουν ήδη μεσολάβησει περίπου 15 χρόνια οπότε εύλογα τα στελέχη που αναδείχθηκαν κατά την περίοδο αυτή, είχαν εμπλακεί είτε στα κοινά καταλαμβάνοντας άλλα αξιώματα, είτε είχαν αναπτύξει μια σημαντική επαγγελματική σταδιοδρομία.

Σε ό,τι αφορά τις υπόλοιπες παραμέτρους, ο ρόλος των κομμάτων αν και εξακολουθεί να αποτελεί τη σημαντικότερη πηγή ανάδειξης, παρ' όλα αυτά δεν απέχει πολύ από άλλες παραμέτρους όπως για παράδειγμα η Τοπική Αυτοδιοίκηση (23,7%). Εξίσου όμως σημαντικό μερίδιο καταλαμβάνουν και οι υπόλοιπες τιμές της συγκεκριμένης μεταβλητής, όπως οι ομάδες πίεσης (και κατά κύριο λόγο ο συνδικαλισμός) με 17,5% ή τα ανώτερα κρατικά αξιώματα με 13,6%, ενώ αντίστοιχα αυξητική παρουσία βλέπουμε τόσο στην περίπτωση των ΜΜΕ (6,8%), αλλά και στην ανάδειξη ως αποτέλεσμα της επαγγελματικής σταδιοδρομίας (6,2%).

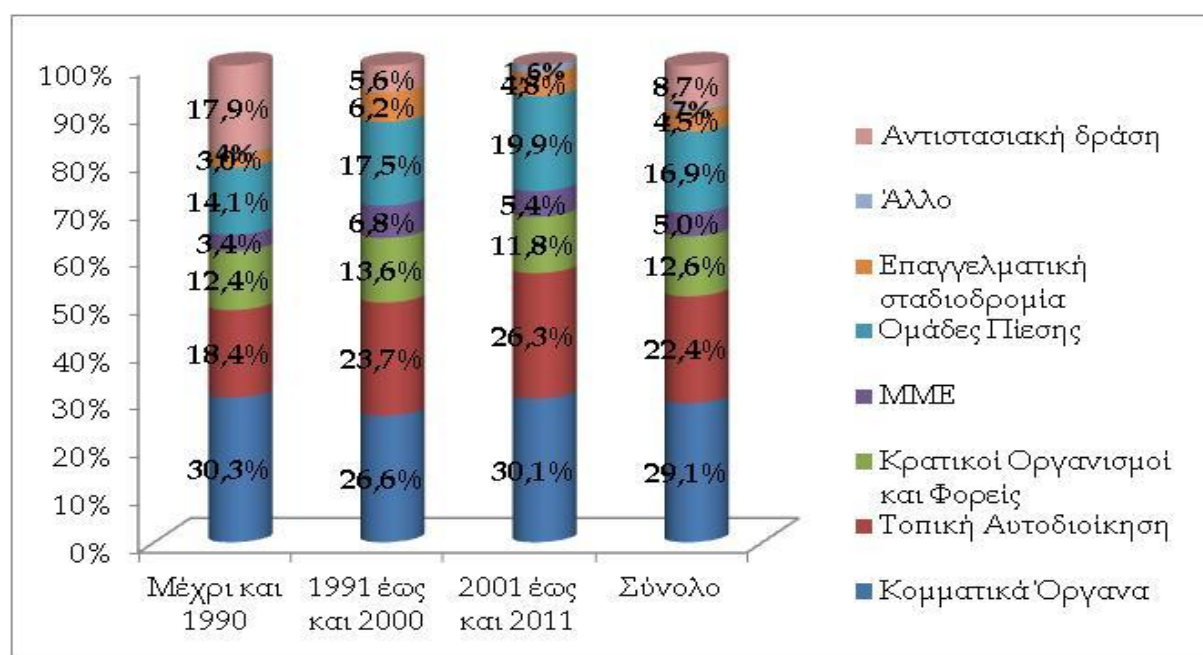
Τέλος, κατά την τελευταία περίοδο της έρευνας, ο ρόλος των κομματικών μηχανισμών παρουσιάζει αύξηση (30,1%) σε σχέση με την προηγούμενη περίοδο (μια εξέλιξη η οποία σε μεγάλο βαθμό συνδέεται με την πολύ μεγάλη μείωση που παρατηρήθηκε στο ρόλο των κομματικών οργάνων ως κύριας πηγής ανάδειξης κατά τη συγκεκριμένη περίοδο). Αυξητική

τάση όμως παρατηρείται τόσο στην περίπτωση των στελεχών που έχουν αναδειχθεί δευτερευόντως από την Τοπική Αυτοδιοίκηση (26.3%), αλλά και τις Ομάδες Πίεσης (19,9%), ενώ σταθερά σημαντική παραμένει και η παρουσία της ανάδειξης από κρατικούς οργανισμούς και φορείς (11,8%).

Συμπερασματικά, αναφορικά με την χρονική παράθεση των πηγών ανάδειξης (τόσο της κύριας όσο και της δευτερεύουσας), είναι σκόπιμο να κάνουμε μια σειρά από παρατηρήσεις. Κατ' αρχάς είναι εμφανές πλέον ότι ο ρόλος των κομμάτων στην ανάδειξη των πολιτικών τους ελίτ φαίνεται ότι φθίνει σημαντικά κατά τα τελευταία χρόνια επιβεβαιώνοντας και τις σχετικές θεωρίες για τα πολιτικά κόμματα και τις πολιτικές ελίτ. Ακόμα και η μικρή αύξηση που παρατηρήθηκε στο ρόλο του κόμματος ως δευτερεύουσας πηγής ανάδειξης κατά την τελευταία περίοδο σε καμία περίπτωση δεν μπορεί να εξισορροπήσει την μείωση της κύριας πηγής ανάδειξης τόσο γιατί η δευτερεύουσα πηγή ανάδειξης αφορά έναν πολύ μικρότερο αριθμό στελεχών της έρευνας και όχι το σύνολό τους, όπως η κύρια, όσο και γιατί η μείωση στην πρώτη περίπτωση είναι πάρα πολύ μεγάλη. Παράλληλα, η μείωση αυτή του ρόλου των κομμάτων έχει και μια ποιοτική διάσταση, καθώς κατά την τελευταία περίοδο της έρευνάς μας η ανάδειξη από τα κομματικά όργανα έχει περιοριστεί περαιτέρω μ' έναν σημαντικό αριθμό στελεχών να αναδεικνύεται ως αποτέλεσμα του γεγονότος ότι κατέχει θέση συμβούλου του αρχηγού του κόμματος ή κάποιου υπουργού, όπως θα έχουμε τη δυνατότητα να διαπιστώσουμε και στην επόμενη υποενότητα.

Σε ό,τι αφορά τις υπόλοιπες παραμέτρους που συμβάλλουν στην ανάδειξη πολιτικών στελεχών είναι γεγονός, ότι τόσο σε επίπεδο κύριας όσο και σε επίπεδο δευτερεύουσας πηγής ανάδειξης, παρουσιάζουν παρόμοιες τάσεις είτε σε μεγαλύτερο είτε σε μικρότερο βαθμό. Πιο συγκεκριμένα όπως είδαμε και παραπάνω τόσο η τοπική αυτοδιοίκηση όσο και τα ΜΜΕ γνωρίζουν σημαντικής αύξησης ως παράγοντες ανάδειξης πολιτικών στελεχών, μια διάσταση που σε μεγάλο βαθμό συνδέεται και με τη σημαντική αύξηση του ρόλου που επιτελούν στη σύγχρονη ελληνική κοινωνία. Αντίστοιχα όμως αυξητική τάση παρουσιάζει και η ανάδειξη στελεχών από το συνδικαλισμό, ενώ η μοναδική περίπτωση όπου η παρουσία στελεχών παρέμεινε σχετικά σταθερή καθ' όλη την περίοδο είναι εκείνη της ανάδειξης από κρατικούς οργανισμούς και φορείς.

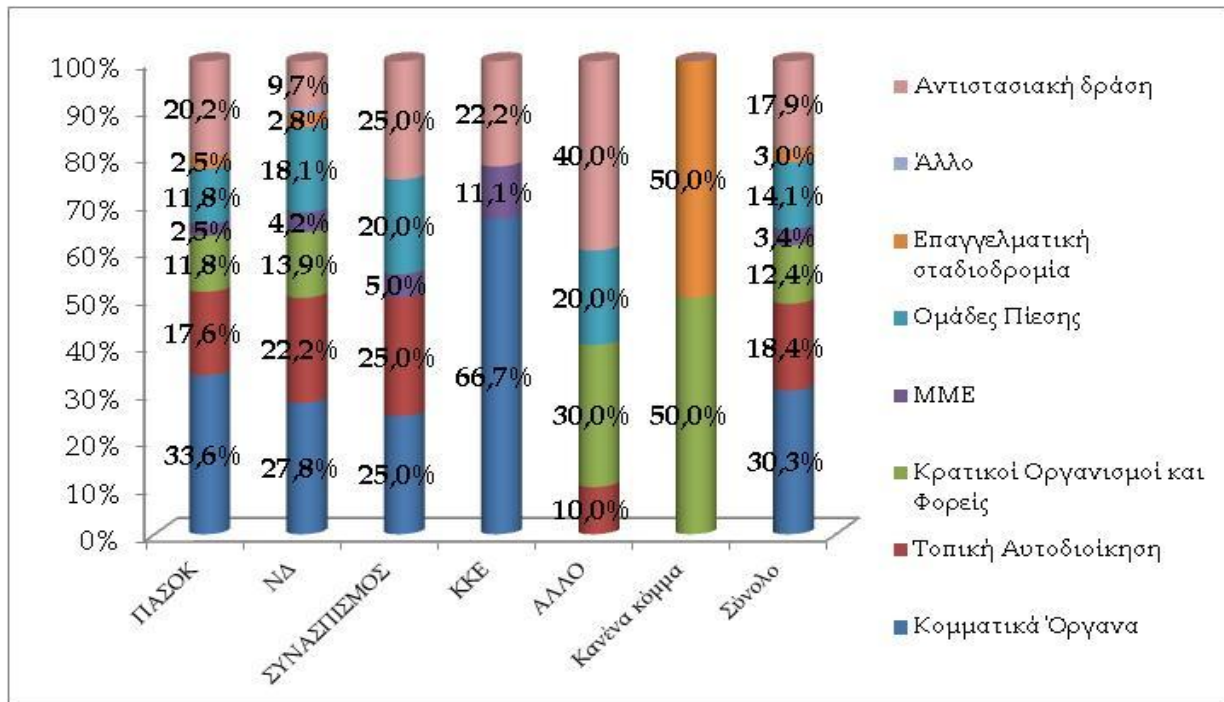
Γράφημα 29: Δευτερεύουσα πηγή ανάδειξης ανά περίοδο πρώτης εκλογής

Εστιάζοντας την προσοχή μας σε επίπεδο κομμάτων (Γράφημα 30), η βασικότερη διαπίστωση είναι ο σχετικά περιορισμένος ρόλος των κομματικών οργάνων και ιδιαίτερα στις περιπτώσεις της ΝΔ (27,8%) και του ΣΥΝΑΣΠΙΣΜΟΥ (25%), μια εξέλιξη εν πολλοίς αναμενόμενη λόγω της σημαντικής παρουσίας τους ως κύριας πηγής ανάδειξης, ενώ παράλληλα είναι σημαντικός ο ρόλος άλλων παραμέτρων όπως η Τοπική Αυτοδιοίκηση (και ιδιαίτερα στη ΝΔ 22,2% και τον ΣΥΝΑΣΠΙΣΜΟ 25%) οι κρατικοί οργανισμοί (ΠΑΣΟΚ 11,8% ΝΔ 13,9%), οι ομάδες πίεσης (ΠΑΣΟΚ 11,8%, ΝΔ 18,1%, ΣΥΝΑΣΠΙΣΜΟΣ 20,0%, άλλα κόμματα 20%)²⁸⁹, αλλά και η αντιστασιακή δράση, η οποία είναι πολύ έντονη κυρίως στα κόμματα της Αριστεράς (ΣΥΝΑΣΠΙΣΜΟΣ 25%, ΚΚΕ 22,2%) του ΠΑΣΟΚ (20,2%), και των υπολοίπων κομμάτων και κυρίως της ΕΚ- ΝΔ (40%). Τέλος σε ό,τι αφορά τα εξωκοινοβουλευτικά στελέχη των δύο κυβερνήσεων συνεργασίας, εκείνο που πρέπει να τονιστεί είναι, όπως και στην περίπτωση της κύριας πηγής ανάδειξης, ο τεχνοκρατικός τους χαρακτήρας, καθώς φαίνεται να αναδεικνύονται είτε ως αποτέλεσμα του ισχυρού τους ρόλου στην κρατική μηχανή είτε ως αποτέλεσμα της επαγγελματικής τους αναγνώρισης.

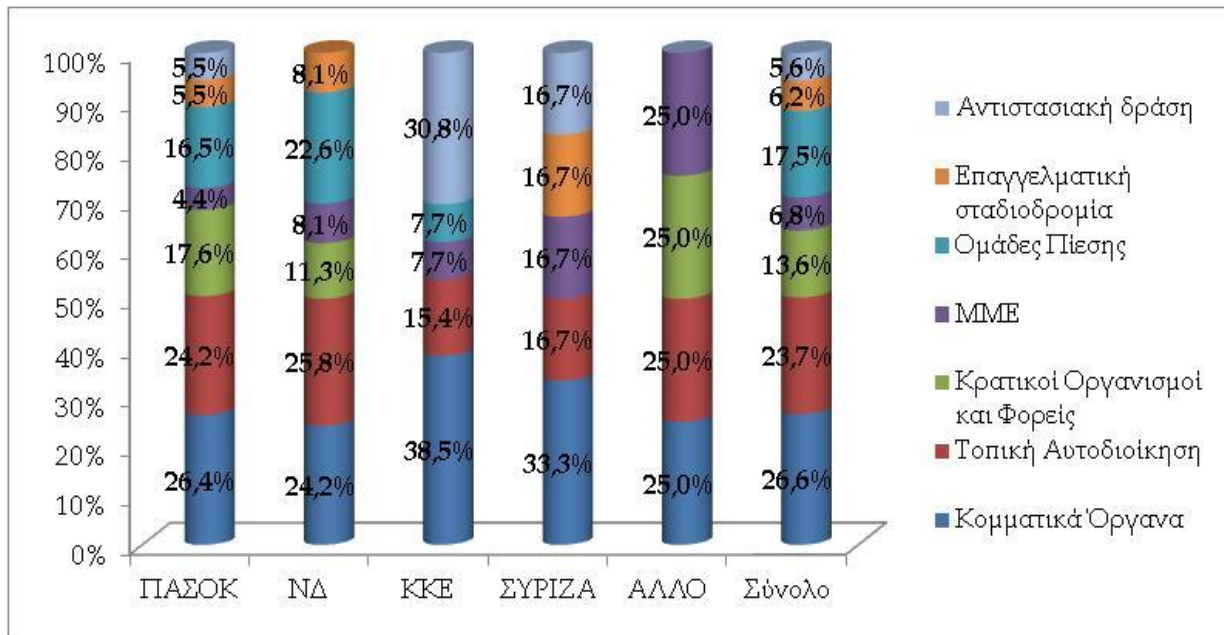
²⁸⁹Η απουσία του ΚΚΕ στη συγκεκριμένη τιμή προφανώς οφείλεται στο μεγάλο βαθμό άντλησης στελεχών από το συνδικαλισμό ως κύριας πηγής ανάδειξης κατά την περίοδο 1974- 1990, όπου συγκεντρώνει το μεγαλύτερο ποσοστό μεταξύ των κομμάτων (22,2%).

Γράφημα 30: Δευτερεύουσα πηγή ανάδειξης ανά κόμμα (περίοδος πρώτης εκλογής 1974-1990)

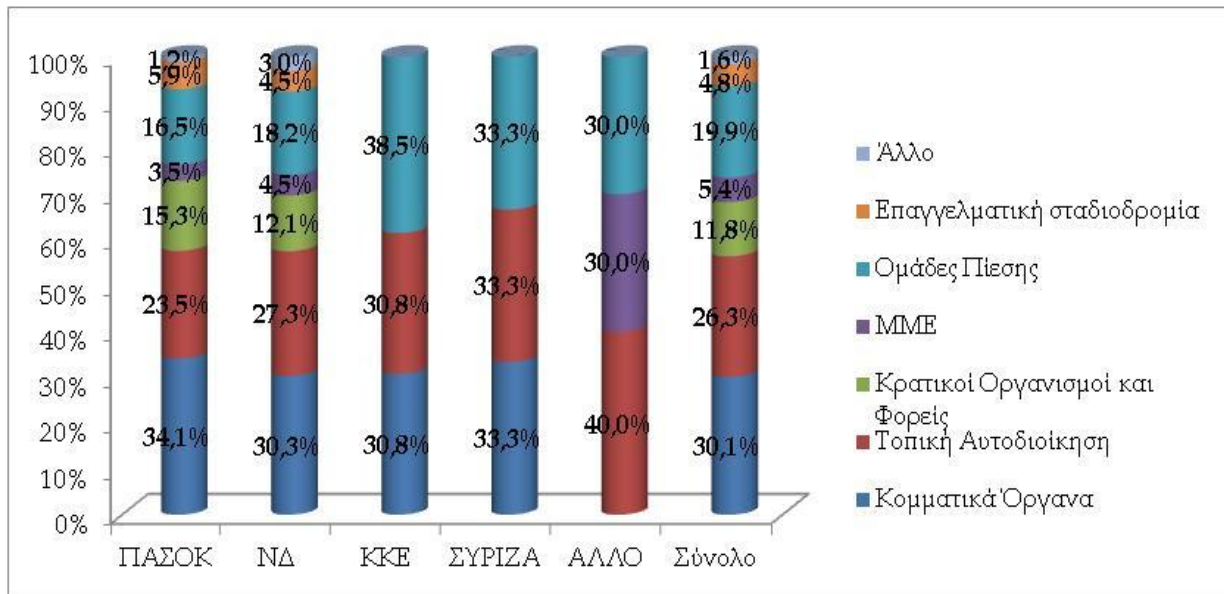
Κατά την περίοδο 1991- 2000, παρατηρούμε τις έντονες διαφορές μεταξύ των δύο κομμάτων εξουσίας και των υπόλοιπων κομμάτων της περιόδου. Τα δύο κόμματα εξουσίας τα οποία κατά την Μεταπολίτευση ήταν εκείνα που διαχειρίστηκαν και ήλεγξαν την κρατική μηχανή, είναι εκείνα τα οποία σε μεγάλο βαθμό μπορούν και αναδεικνύουν στελέχη από την κρατική μηχανή, μια παράμετρος που εκλείπει σχεδόν ολοκληρωτικά από τα υπόλοιπα κόμματα εξουσίας και κυρίως τα κόμματα της Αριστεράς. Η παρουσία στελεχών από την κρατική μηχανή στις περιπτώσεις των κομμάτων της ΠΟΛ. ΑΝ. και του ΔΗ.Κ.ΚΙ. δεν αλλάζει εν πολλοίς την παραπάνω διαπίστωση, καθώς επί της ουσίας τα συγκεκριμένα κόμματα προέκυψαν από τις αποχωρήσεις στελεχών τόσο από το ΠΑΣΟΚ (ΔΗ.Κ.ΚΙ.) όσο και από τη ΝΔ (ΠΟΛ. ΑΝ.). Σε ό,τι αφορά τις υπόλοιπες παραμέτρους ανάδειξης, παρατηρούμε ότι η Τοπική Αυτοδιοίκηση αποτέλεσε σημαντική διάσταση τόσο για τα δύο κόμματα εξουσίας, όσο και για τα υπόλοιπα κόμματα, παρουσιάζοντας σημαντική αύξηση έναντι της προηγούμενης περιόδου. Τέλος σταθερά σημαντικό ρόλο κατά τη συγκεκριμένη περίοδο για τα κόμματα εξουσίας διαδραματίζει και ο συνδικαλισμός η παρουσία του οποίου είναι πολύ πιο εμφανής σε σχέση με τα υπόλοιπα κόμματα.

Γράφημα 31: Δευτερεύουσα πηγή ανάδειξης ανά κόμμα (περίοδος πρώτης εκλογής 1991-2000)

Τέλος κατά την περίοδο 2001- 2011 (Γράφημα 32) παρατηρούμε τη σχεδόν πανομοιότυπη κατανομή μεταξύ των δύο κομμάτων εξουσίας. Πιο συγκεκριμένα, οι κομματικοί μηχανισμοί αποτελούν πηγή ανάδειξης περίπου στο 30% των στελεχών, σχετικά αυξημένο σε σχέση με την προηγούμενη περίοδο, ενώ σε ποσοστό που υπερβαίνει το 20% τα στελέχη αναδεικνύονται από την Τοπική Αυτοδιοίκηση. Αντίστοιχα σημαντική αλλά σε μικρότερο βαθμό είναι και η παρουσία στελεχών με θητεία σε κρατικούς οργανισμούς (ΠΑΣΟΚ 15,3%, ΝΔ 12,1%) ή τις ομάδες πίεσης (ΠΑΣΟΚ 16,5%, ΝΔ 18,2%). Πανομοιότυπα όμως χαρακτηριστικά παρατηρούμε και στην περίπτωση των κομμάτων της Αριστεράς όπου η παρουσία στελεχών που προέρχονται από τους κομματικούς μηχανισμούς, την Τοπική Αυτοδιοίκηση και τον συνδικαλισμό παρουσιάζονται σε παρεμφερή αναλογία (από 30% έως 38%).

Γράφημα 32: Δευτερεύουσα πηγή ανάδειξης ανά κόμμα (περίοδος πρώτης εκλογής 2001-2011)

Ολοκληρώνοντας την παρουσίαση των πηγών ανάδειξης και σε επίπεδο κομμάτων έχει ενδιαφέρον να καταγράψουμε μια σειρά από παρατηρήσεις. Κατ' αρχάς, η λογική και η θεωρητική αφετηρία του κόμματος καρτέλ και του ελέγχου του κράτους από τα κόμματα εξουσίας φαίνεται στη συγκεκριμένη περίπτωση να βρίσκει εφαρμογή. Ανατρέχοντας στα γραφήματα ανάδειξης των πολιτικών στελεχών σε επίπεδο κομμάτων στο σύνολο των περιόδων της έρευνας, διαπιστώνουμε ότι οι μοναδικές περιπτώσεις στελεχών που αναδεικνύονται από την κρατική μηχανή είναι εκείνη των δύο κομμάτων εξουσίας ή των εξωκοινοβουλευτικών μελών των κυβερνήσεων, χωρίς όμως τα συγκεκριμένα μέλη να ανήκουν σε κάποιο κόμμα. Επιπλέον, όπως παρατηρείται, η μείωση του ρόλου των κομματικών οργάνων στην ανάδειξη των στελεχών έχει σαν αποτέλεσμα την σημαντική αύξηση των υπόλοιπων παραμέτρων, όπως η Τοπική Αυτοδιοίκησης, τα ΜΜΕ, αλλά και ο συνδικαλισμός, επιβεβαιώνοντας σε μεγάλο βαθμό ότι η διαδικασία ανάδειξης στελεχών – τουλάχιστον σε περιόδους σταθερότητας του πολιτικού συστήματος- πρέπει να ακολουθεί και τις αλλαγές που παρατηρούνται σε μια κοινωνία. Η παρατήρηση αυτή στην περίπτωσή μας συνδέεται με την ισχυροποίηση τόσο του ρόλου των ΜΜΕ όσο και της Τοπικής Αυτοδιοίκησης στους κόλπους της ελληνικής κοινωνίας και παράλληλα στη μείωση της συμμετοχής των πολιτών στα κοινά μέσω των κομματικών μηχανισμών.

3.3.8 Κομματικά όργανα ανάδειξης

Εστιάζοντας περισσότερο στο ρόλο των κομματικών οργάνων στην ανάδειξη των πολιτικών ελίτ, στις σελίδες που θα ακολουθήσουν θα παρουσιαστούν τα κομματικά όργανα από τα οποία έχουν αναδειχθεί τα πολιτικά στελέχη της υπό εξέταση περιόδου και τα οποία είχαν είτε ως κύρια είτε ως δευτερεύουσα πηγή ανάδειξης τους κομματικούς μηχανισμούς. Στη συγκεκριμένη μεταβλητή έχουν συμπεριληφθεί και τα στελέχη εκείνα τα οποία αναδείχθηκαν και ως αποτέλεσμα του γεγονότος ότι διετέλεσαν σύμβουλοι αρχηγών κομμάτων ή υπουργών για τους λόγους που αναφέραμε και νωρίτερα στο πλαίσιο του συγκεκριμένου κεφαλαίου.

Κατά την πρώτη λοιπόν περίοδο της έρευνάς μας (Γράφημα 33) το σημαντικότερο ρόλο διαδραματίζουν οι Νομαρχιακές Επιτροπές (ΝΕ) και η Κεντρική Επιτροπή (ΚΕ) των κομμάτων, καθώς είτε μεμονωμένα είτε σε συνδυασμό και με κάποιο άλλο όργανο του κόμματος περισσότερα από το 40% των στελεχών έχουν συμμετάσχει στα συγκεκριμένα όργανα (ΝΕ το 42%, ΚΕ 43,5%) των κομμάτων τους, ενώ πολύ πιο περιορισμένος είναι ο ρόλος της νεολαίας των κομμάτων (ΚΝ) όπου και πάλι είτε σε συνδυασμό είτε μεμονωμένα έχουν συμμετάσχει μόλις το 13% των στελεχών. Επιπρόσθετα σχετικά περιορισμένος είναι και ο ρόλος των στελεχών που κατά τη συγκεκριμένη περίοδο έχουν αναδειχθεί σε κάποιο από τα υπό εξέταση αξιώματα, έχοντας διατελέσει πιο πριν σύμβουλοι των αρχηγών των κομμάτων ή των κορυφαίων στελεχών τους (16%).

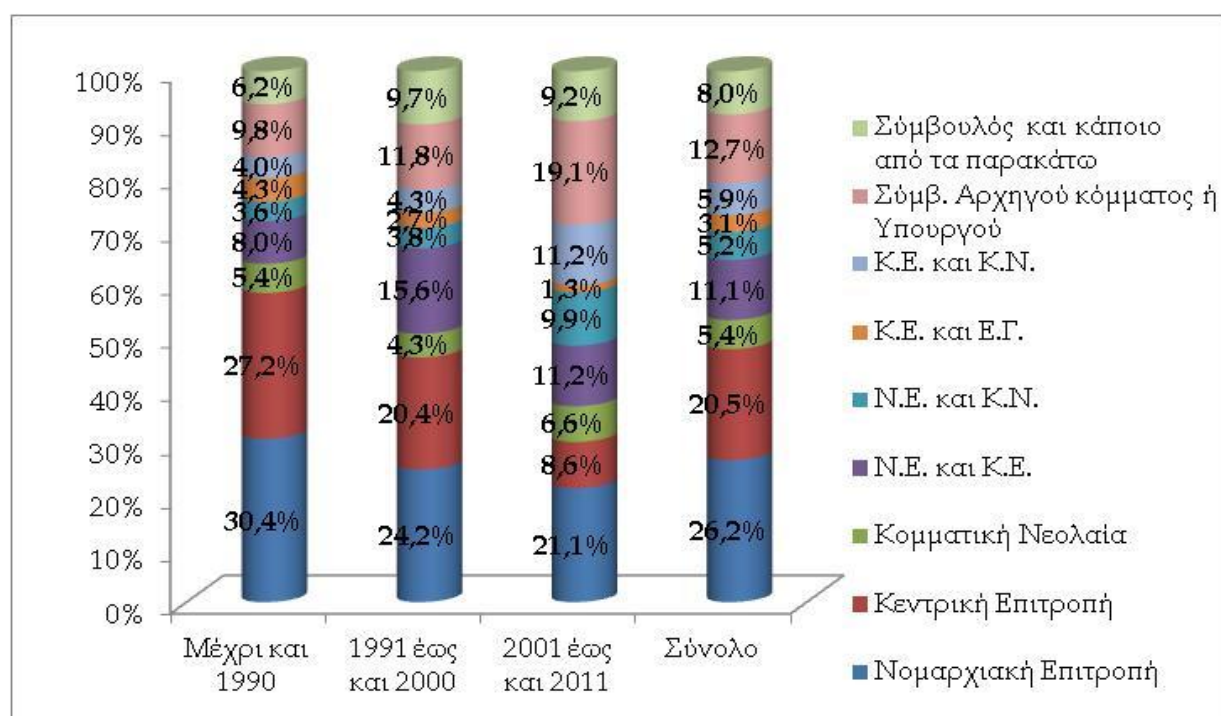
Σε ό,τι αφορά την επόμενη υποπερίοδο της έρευνάς μας και πιο συγκεκριμένα τη δεκαετία 1991-2000, παρατηρούμε την σχεδόν πλήρη ταύτιση του ρόλου των κομματικών οργάνων με τα αντίστοιχα ποσοστά του συνόλου της έρευνας. Σε γενικές γραμμές, η ΝΕ (43,6%) και η ΚΕ (43%) παρέμειναν τα όργανα από τα οποία αναδείχθηκαν οι πολιτικές ελίτ των κομμάτων, καθώς η συντριπτική πλειοψηφία των στελεχών έχει χρηματίσει μέλος σε κάποιο από τα δύο παραπάνω όργανα, σε ποσοστά παρόμοια με εκείνα της προηγούμενης περιόδου. Παρ' όλα αυτά σε σχέση με την προηγούμενη περίοδο υπάρχει μια σημαντική ποιοτική διαφοροποίηση, καθώς ενώ κατά την προηγούμενη περίοδο η πλειοψηφία των στελεχών κατείχαν κάποια θέση σε κάποιο από τα δύο όργανα, κατά τη συγκεκριμένη περίοδο παρουσιάζεται σημαντική αύξηση των μελών της πολιτικής ελίτ που έχει συμμετάσχει σε περισσότερα του ενός κομματικά όργανα.

Επίσης ενδιαφέρον στοιχείο αποτελεί και το γεγονός ότι κατά την υπό εξέταση περίοδο το 21,5% των στελεχών είχαν διατελέσει σύμβουλοι αρχηγού κόμματος ή υπουργού πριν αναδειχθούν σε κάποιο από τα αξιώματα των πολιτικών ελίτ, όντας σημαντικά υψηλότερο σε

σχέση με την πρώτη περίοδο, ενώ σταθερή έχει παραμείνει η παρουσία των στελεχών που είχαν αναλάβει κάποια σημαντική θέση στη νεολαία των κομμάτων τους.

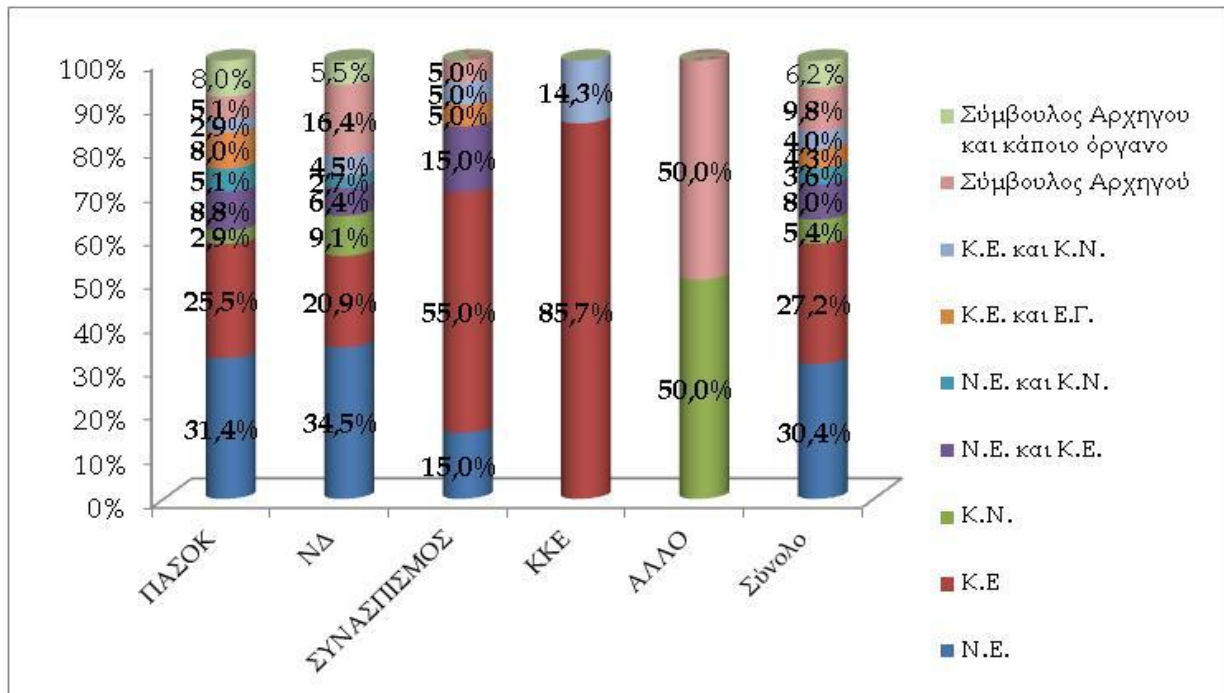
Τέλος κατά την τελευταία υποπερίοδο της έρευνάς μας παρατηρούμε και τις περισσότερες αλλαγές σε σχέση τόσο με το σύνολο της έρευνας όσο και με τις προηγούμενες περιόδους. Όπως είναι εμφανές η μεγαλύτερη αλλαγή της συγκεκριμένης περιόδου είναι ο πολύ αυξημένος αριθμός στελεχών που πριν την ανάδειξή τους είχαν διατελέσει σύμβουλοι αρχηγού κόμματος ή κάποιου Υπουργού. Το ποσοστό των συγκεκριμένων στελεχών ανέρχεται στο 28,3% αποτελώντας μακράν το μεγαλύτερο από την αρχή της Μεταπολίτευσης. Η εξέλιξη αυτή δίχως άλλο αποτελεί ένα σημαντικό στοιχείο που υποδηλώνει την αύξηση της δύναμης των αρχηγών των κομμάτων κατά τα τελευταία χρόνια, τόσο έναντι της κομματικής τους ελίτ όσο και έναντι των μελών του κόμματος με την ουσιαστική και αποφασιστική εμπλοκή τους στην ανάδειξη των ηγετικών πολιτικών ομάδων. Σε ό,τι αφορά τα υπόλοιπα όργανα πολύ μεγάλη αύξηση παρατηρείται και μεταξύ των στελεχών που είχαν καταλάβει κάποια σημαντική θέση στη νεολαία των κομμάτων τους, καθώς από 13% στις προηγούμενες περιόδους, το σχετικό ποσοστό διπλασιάζεται κατά την τελευταία περίοδο φτάνοντας στο 27,7%. Παρ' όλα αυτά αξίζει να σημειωθεί ότι στην περίπτωση της νεολαίας των κομμάτων, είναι γεγονός ότι η συντριπτική πλειοψηφία των στελεχών που αναδείχθηκαν είχαν συμμετάσχει και σε κάποιο ακόμα κομματικό όργανο (π.χ. ΝΕ ή ΚΕ). Αναφορικά με το ρόλο της ΝΕ και της ΚΕ βλέπουμε ότι εξακολουθούν να διαδραματίζουν σημαντικό ρόλο αν και στην περίπτωση της ΚΕ με σημαντική μείωση (ΝΕ 42,2%, ΚΕ 32,3%) κατά την τελευταία αυτή περίοδο.

Γράφημα 33: Κομματικό όργανο ανάδειξης ανά περίοδο πρώτης εκλογής

Εστιάζοντας στα επί μέρους κομματικά όργανα, παρατηρούμε ότι υπάρχουν σημαντικές διαφοροποιήσεις ακόμα και μεταξύ των κομμάτων εξουσίας. Αναλυτικότερα με την εξαίρεση της ΝΕ η οποία συνιστά σημαντικό όργανο ανάδειξης και στα δύο κόμματα (ΠΑΣΟΚ 44,8%, ΝΔ 43,6%) σ' όλες τις υπόλοιπες περιπτώσεις παρατηρούμε σημαντικές διαφοροποιήσεις. Κατ' αρχάς στην περίπτωση της ΚΕ παρατηρούμε ότι ενώ στο ΠΑΣΟΚ συγκεντρώνει πολύ υψηλό ποσοστό (44,7%) στην περίπτωση της ΝΔ το σχετικό ποσοστό είναι πολύ πιο περιορισμένο (μόλις 31,8%). Στον αντίποδα στη ΝΔ είναι πολύ πιο σημαντική η παρουσία στελεχών που έχουν αναδειχθεί από την κομματική νεολαία (16,3%, έναντι μόλις 10,9% του ΠΑΣΟΚ), ενώ δίχως άλλο πολύ σημαντική από την πρώτη κιόλας περίοδο είναι και η παρουσία στελεχών που έχουν διατελέσει σύμβουλοι του αρχηγού του κόμματος ή υπουργών (21,9% στη ΝΔ έναντι 13,1% στο ΠΑΣΟΚ). Από την άλλη στα κόμματα της Αριστεράς η παρουσία στην ΚΕ των κομμάτων είναι σχεδόν απαραίτητη προϋπόθεση για την ανάδειξη στα αξιώματα των πολιτικών ελίτ (στην περίπτωση του ΚΚΕ το ποσοστό αυτό είναι 100%, ενώ στην περίπτωση του Ενιαίου Συνασπισμού ανέρχεται στο 80%). Τέλος στην περίπτωση των στελεχών των υπολοίπων κομμάτων της περιόδου, σημαντικό ρόλο διαδραμάτισαν οι κομματικές νεολαίες (κατά κύριο λόγο νεολαίες κομμάτων της προδικτατορικής περιόδου), αλλά και η σχέση τους με τους αρχηγούς και τα κορυφαία στελέχη των κομμάτων.

Γράφημα 34: Κομματικό όργανο ανάδειξης ανά κόμμα (περίοδος πρώτης εκλογής 1974-1990)

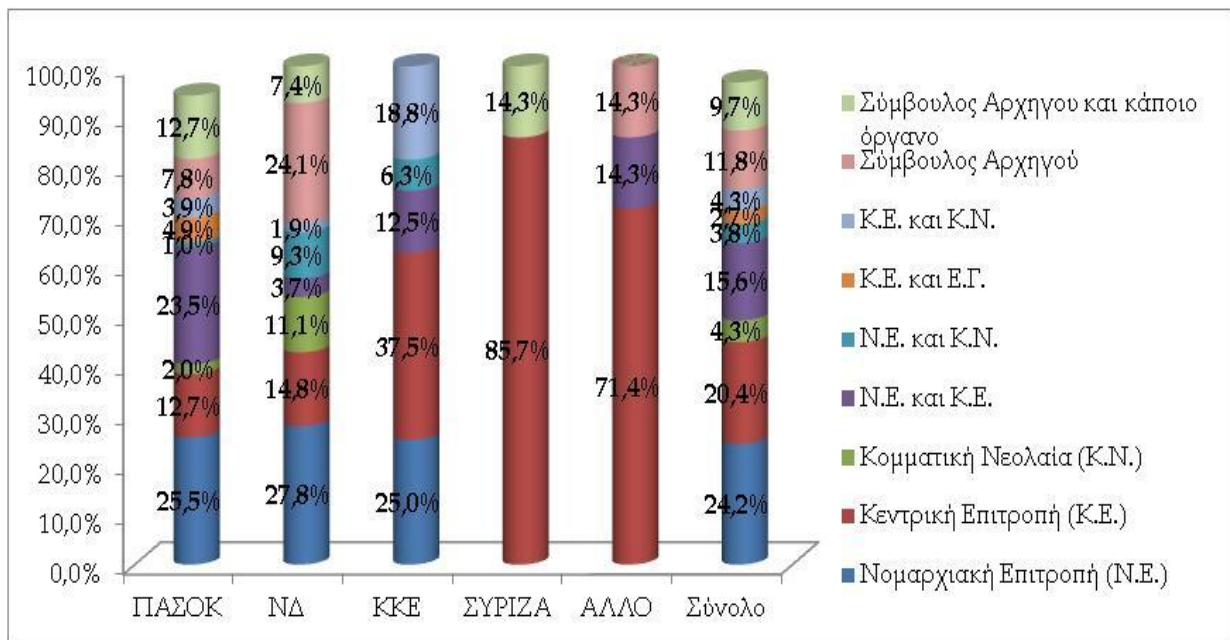

Στο Γράφημα 35 παρουσιάζεται η ανάδειξη των στελεχών από τα κομματικά όργανα κατά την περίοδο 1991- 2000. Στο συγκεκριμένο γράφημα οι μπάρες δεν αθροίζουν στο 100% και αυτό γιατί οι συνδυασμοί κομματικών οργάνων είναι πολλοί και για την καλύτερη γραφική απεικόνιση έχουν επιλεγεί εκείνοι οι συνδυασμοί που απαντώνται με μεγαλύτερη συχνότητα. Η αναφορά αυτή σχετίζεται με το ΠΑΣΟΚ στο οποίο το 2,9% των στελεχών του έχουν διατελέσει παράλληλα μέλη της ΝΕ, της ΚΕ και της ΚΝ, ενώ το ίδιο ποσοστό έχει συμμετάσχει σε ΚΕ, ΚΝ και Εκτελεστικό Γραφείο (ΕΓ). Εξετάζοντας το συγκεκριμένο γράφημα αυτό που εντοπίζεται είναι οι μεγάλες διαφοροποιήσεις μεταξύ των κομμάτων, διαπίστωση που ισχύει και για την προηγούμενη περίοδο. Κατ' αρχάς σε ό,τι αφορά τη ΝΕ εξακολουθεί να αποτελεί το πιο μαζικό όργανο ανάδειξης αν και στην περίπτωση του ΠΑΣΟΚ είναι πολύ πιο ισχυρό (52,9%) έναντι της ΝΔ (40,8%). Εκεί όπου παρατηρείται πολύ σημαντική διαφορά μεταξύ των δύο κομμάτων εξουσίας είναι στην περίπτωση της ΚΕ όπου ενώ στην περίπτωση του ΠΑΣΟΚ συνιστά ένα πολύ ισχυρό όργανο (46,9%) στην περίπτωση της ΝΔ φαίνεται να διαδραματίζει έναν πολύ πιο περιορισμένο ρόλο (μόλις 20,4%). Αντίστροφη τάση παρατηρούμε και στις περιπτώσεις της ΚΝ, αλλά και των συμβούλων των υπουργών. Ενώ λοιπόν στη ΝΔ η ΚΝ αποτελεί όργανο ανάδειξης στο 22,3% των στελεχών, στην περίπτωση του ΠΑΣΟΚ το σχετικό ποσοστό είναι μόλις 12,7%. Μια πιθανή ερμηνεία του συγκεκριμένου φαινομένου προφανώς μπορεί να αναζητηθεί και στην ιδιαίτερα ισχυρή νεολαία σε όρους εκλογικούς

αποτελεσμάτων, που διαθέτει η ΝΔ στο χώρο των πανεπιστημίων κατά τις τελευταίες δεκαετίες. Αντίστοιχα στην περίπτωση των συμβούλων παρατηρούμε τον πολύ πιο σημαντικό ρόλο που διαδραματίζουν στη ΝΔ (31,5%) έναντι του ΠΑΣΟΚ (20,5%). Πάντως ως προς τη συγκεκριμένη παράμετρο αξίζει να προσθέσουμε ότι η ανάδειξη των συμβούλων έχει αυξηθεί σημαντικά και στην περίπτωση του ΠΑΣΟΚ σε σχέση με την προηγούμενη περίοδο, παρατήρηση που προφανώς ισχύει και για τη ΝΔ.

Αναφορικά με τα κόμματα της Αριστεράς παρουσιάζουν έντονα το στοιχείο ανάδειξης από την ΚΕ τόσο στην περίπτωση του ΣΥΡΙΖΑ (85,7%) όσο και στην περίπτωση του ΚΚΕ (68,8%). Επιπλέον στην περίπτωση του ΚΚΕ σημαντικό παράγοντα ανάδειξης των στελεχών διαδραματίζει και η ΝΕ (43,8%) -παράμετρος που απουσιάζει εντελώς από την περίπτωση του ΣΥΡΙΖΑ-, αλλά και η κομματική νεολαία (περίπου 25%), μια διάσταση που δεν προκαλεί έκπληξη δεδομένης της οργανωτικής της δυναμικής, του μαζικού της χαρακτήρα και των δυναμικών της κινητοποιήσεων σε τακτική βάση. Τέλος στα υπόλοιπα κόμματα της περιόδου βλέπουμε ότι σημαντικό ρόλο και πάλι διαδραματίζει η ΚΕ την οποία συναντάμε περίπου στο 85% των περιπτώσεων.

Γράφημα 35: Κομματικό όργανο ανάδειξης ανά κόμμα (περίοδος πρώτης εκλογής 1991-2000)

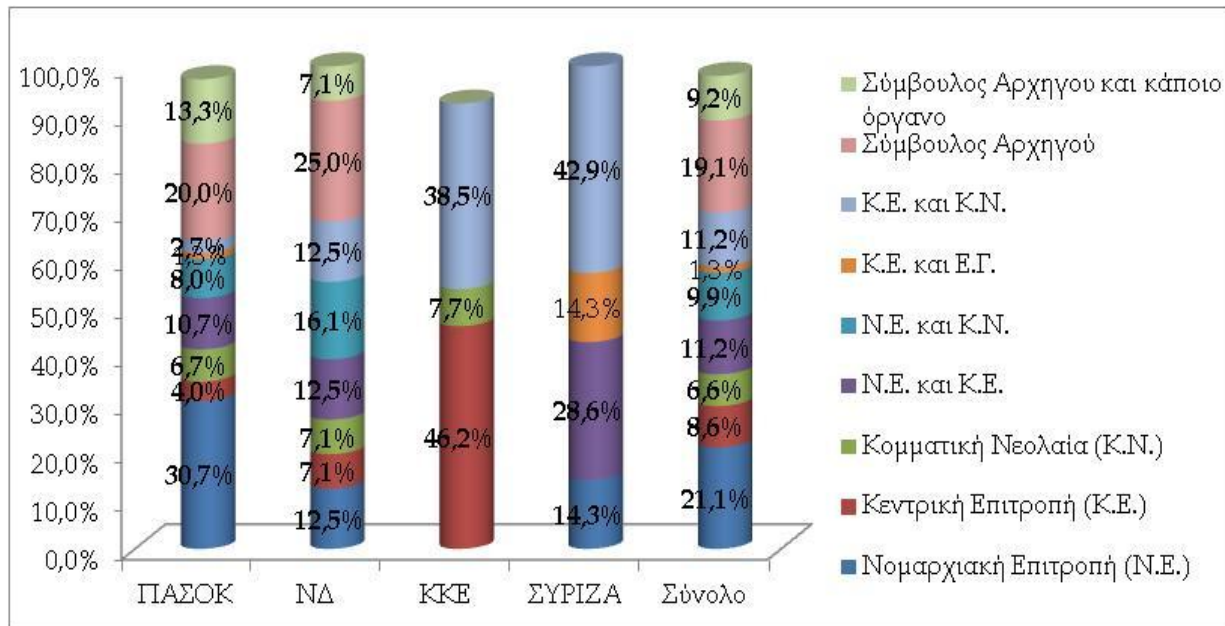

Τέλος κατά την περίοδο 2001- 2011 (Γράφημα 36), είναι και πάλι εμφανής η διαφοροποίηση ως προς τον ρόλο των κομματικών οργάνων μεταξύ των κομματικών σχηματισμών της περιόδου. Αναλυτικότερα, στην περίπτωση των κομμάτων εξουσίας διαπιστώνουμε τον ιδιαίτερα ισχυρό

ρόλο που διαδραματίζει η ΝΕ, καθώς τόσο στην περίπτωση του ΠΑΣΟΚ όσο και σε εκείνη της ΝΔ εντοπίζεται είτε μεμονωμένα είτε σε συνδυασμό με κάποιο άλλο όργανο, σε ποσοστό μεγαλύτερο του 40% (πιο συγκεκριμένα ΠΑΣΟΚ 49,4% και ΝΔ 41,1%). Από την άλλη αντίστροφη τροχιά παρατηρείται στην περίπτωση της ΚΕ όπου ενώ στην περίπτωση της ΝΔ επανέρχεται ως ισχυρό όργανο (32,1%, ποσοστό αντίστοιχο της πρώτης περιόδου) στην περίπτωση του ΠΑΣΟΚ έχει μειωθεί σε πάρα πολύ μεγάλο βαθμό (μόλις 18,7%). Σε ό,τι αφορά την ΚΝ βλέπουμε ότι στην περίπτωση της ΝΔ αναδεικνύεται ως ένα ολοένα και πιο ισχυρό όργανο, καθώς υψηλόβαθμα στελέχη της έχουν διατελέσει το 35,7% της πολιτικής της ελίτ, ενώ στην περίπτωση του ΠΑΣΟΚ αν και με ισχυρότερο ρόλο συγκεντρώνει ένα ποσοστό μόλις 17,4%. Το σημαντικότερο όμως χαρακτηριστικό της περιόδου αναμφίβολα συνιστά ο ρόλος των συμβούλων στις ελίτ των κομμάτων, καθώς ενώ στην περίπτωση της ΝΔ παραμένουν σταθεροί (32,1%) στην περίπτωση του ΠΑΣΟΚ παρουσιάζουν πολύ μεγάλη αύξηση (33,3%), επιβεβαιώνοντας για άλλη μια φορά τον πολύ σημαντικό ρόλο των κομματικών ηγεσιών στην ανάδειξη των πολιτικών ελίτ.

Σε ό,τι αφορά τα υπόλοιπα κόμματα μια πρώτη και σημαντική διαπίστωση αποτελεί η πλήρης απουσία στελεχών που να έχουν διατελέσει σύμβουλοι των αρχηγών των κομμάτων ακολουθώντας την αντίστροφη τροχιά από τα δύο κόμματα εξουσίας. Αντίθετα πάλι μ' ό,τι συμβαίνει στα δύο κόμματα εξουσίας, στην περίπτωση του ΚΚΕ και του ΣΥΡΙΖΑ η συντριπτική πλειοψηφία των στελεχών τους έχουν διατελέσει μέλη της ΚΕ (σε ποσοστό που και στα δύο κόμματα ξεπερνάει το 70%), ενώ εξαιρετικά σημαντικό ρόλο διαδραματίζει και η ΚΝ η οποία σε συνδυασμό με την ΚΕ αποτελούν τα κομματικά όργανα που απαντώνται πιο συχνά. Τέλος από το συγκεκριμένο γράφημα απουσιάζει η κατηγορία «Άλλο» και αυτό γιατί μόνο ένα στέλεχος έχει αναδειχθεί από τα κομματικά όργανα και αυτό αφορά στον ευρωβουλευτή των Οικολόγων Πράσινων ο οποίος έχει αναδείχθηκε από τη ΝΕ του κόμματος, ενώ στην περίπτωση των στελεχών του ΛΑΟΣ, όπως έχουμε ήδη αναφέρει έχουν αναδειχθεί από άλλες πηγές και κυρίως τα ΜΜΕ.

Γράφημα 36: Κομματικό όργανο ανάδειξης ανά κόμμα (περίοδος πρώτης εκλογής 2001-2011)

3.3.9 Συνεχής Εκλογή στο αξίωμα

Η δυνατότητα αναπαραγωγής στα αξιώματα των πολιτικών ελίτ αποτελεί μια σημαντική συνισταμένη που συνδέεται με την σταθερότητα του πολιτικού συστήματος, τη δυνατότητα ανανέωσης και προσαρμογής της διαδικασίας στρατολόγησης των πολιτικών ελίτ, αλλά και με τον «σιδερένιο νόμο της ολιγαρχίας» σύμφωνα με τον οποίο ο ηγέτης ενός κόμματος και η στενή ηγετική ομάδα είναι εκείνοι που αποφασίζουν για την ανάδειξη των πολιτικών ελίτ, με τους πολίτες απλά να έρχονται για να προσφέρουν την απαραίτητη νομιμοποίηση. Σε περιόδους σταθερότητας η ανανέωση των πολιτικών ελίτ σύμφωνα με τις θεωρίες που περιγράψαμε και στο πρώτο κεφάλαιο είναι πιο περιορισμένη, ενώ η δυνατότητα αυτή σε μεγάλο βαθμό εξαρτάται και από την ικανότητα προσαρμογής της διαδικασίας στρατολόγησης στις αλλαγές που λαμβάνουν χώρα σε επίπεδο κοινωνίας.

Πριν όμως προχωρήσουμε στην κύρια ανάλυση της συγκεκριμένης ενότητας σχετικά με τη συνεχή ή μη παρουσία των στελεχών των πολιτικών ελίτ στα υπό διερεύνηση αξιώματα, αξίζει να μελετήσουμε τις δύο προϋποθέσεις που περιγράψαμε και στις υποθέσεις εργασίας στην αρχή του κεφαλαίου αναφορικά με την ανανέωση των πολιτικών ελίτ τόσο σε περιόδους σταθερότητας όσο και σε περιόδους πολιτικών κρίσεων.

Στον πίνακα που ακολουθεί παρουσιάζεται η πρώτη εκλογή των στελεχών σε επίπεδο κοινοβουλευτικής περιόδου (συμπεριλαμβάνοντας τις όποιες αλλαγές έλαβαν χώρα σε

επίπεδο κοινοβουλίου, τη διεξαγωγή ευρωεκλογών, αλλά και το διορισμό εξωκοινοβουλευτικών υπουργών κατά τη διάρκεια κάποιας κοινοβουλευτικής περιόδου)²⁹⁰.

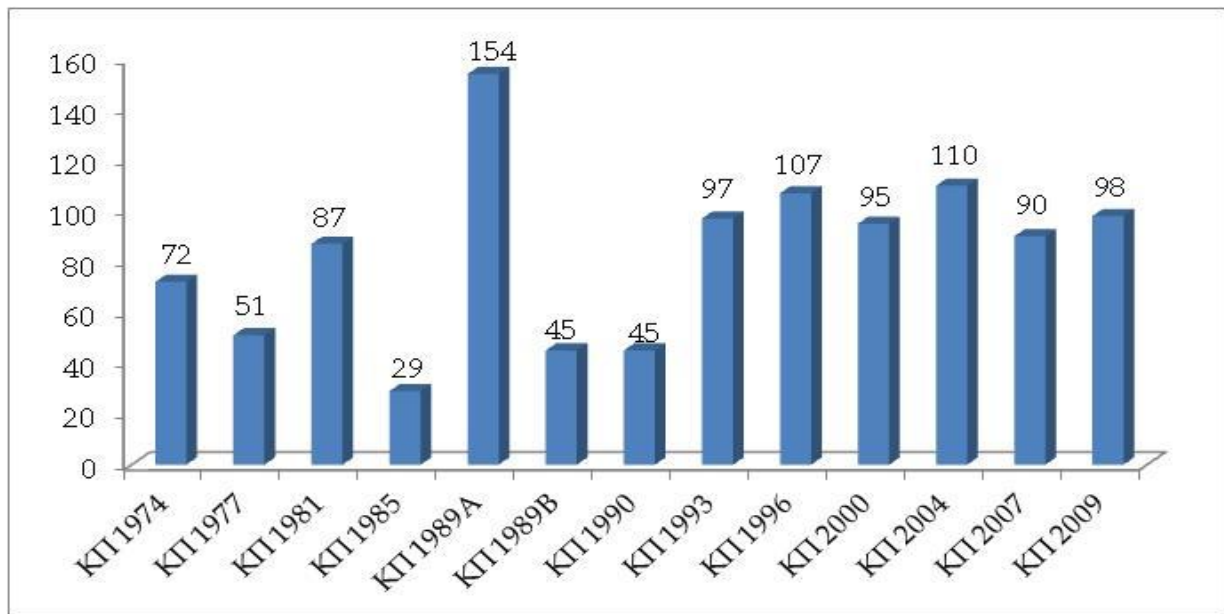
Όπως παρατηρούμε λοιπόν και από το Γράφημα 37, όντως κατά τις πρώτες βουλευτικές εκλογές του 1989 που έλαβαν χώρα τον Ιούνιο, παρατηρείται μακράν η μεγαλύτερη ανανέωση στελεχών σε επίπεδο πολιτικών ελίτ (154 στελέχη εξελέγησαν για πρώτη φορά, εκ των οποίων 144 ήταν βουλευτές), επιβεβαιώνοντας εν πολλοίς και τη σχετική θεωρία περί ανανέωσης σε περιόδους κρίσεων, καθώς υπήρξε ανανέωση των πολιτικών ελίτ σε ποσοστό που κυμαινόταν περίπου στο 50%. Αντιθέτως κατά τις επόμενες εκλογικές αναμετρήσεις που περιλαμβάνονται στην ερευνητική περίοδο που εξετάζεται βλέπουμε ότι η τάση ανανέωσης των στελεχών είναι πολύ πιο περιορισμένη και κυμαίνεται μεταξύ του 30- 35% χωρίς να επηρεάζεται από την εναλλαγή του ΠΑΣΟΚ και της ΝΔ στην εξουσία, επιβεβαιώνοντας και την αντίστοιχη θεωρητική αφετηρία για τη μειωμένη εναλλαγή των πολιτικών ελίτ σε περιόδους σταθερότητας του πολιτικού συστήματος.

Τέλος θα ήταν σκόπιμο να κάνουμε και μια σύντομη αναφορά στις εκλογές που προηγήθηκαν της περιόδου που καλύπτει η συγκεκριμένη έρευνα. Αν και δεν εντάσσονται στο συγκεκριμένο Γράφημα όλα τα στελέχη, αλλά μόνο εκείνα που εξελέγησαν σε κάποιο αξίωμα έστω μία φορά κατά την περίοδο 1989- 2011, εκείνο που πρέπει δίχως άλλο να παρατηρήσουμε είναι η πολύ μικρή ανανέωση κατά τις εκλογές του 1985. Οι συγκεκριμένες εκλογές διεξήχθησαν με λίστα και όχι με σταυρό προτίμησης, μια εξέλιξη που επιβεβαιώνει τις απόψεις που θέλουν το συγκεκριμένο τρόπο εκλογής να συμβάλλει στην ενίσχυση του ρόλου των αρχηγών οι οποίοι σε μεγάλο βαθμό επιλέγουν τη σειρά των υποψηφίων στα ψηφοδέλτια και παράλληλα τείνουν προς έναν χαμηλότερο βαθμό ανανέωσης των πολιτικών ελίτ. Τέλος κατά την πρώτη αυτή περίοδο της μεταπολίτευσης φαίνεται η ανανέωση των πολιτικών ελίτ να επηρεάζεται και από την ανάδειξη των κομμάτων στην εξουσία μια εξέλιξη εν πολλοίς αναμενόμενη, καθώς στις εκλογές του 1974 έχουμε την ανάδειξη νέων πολιτικών δυνάμεων που ακολούθησαν την πτώση της δικτατορίας με τη ΝΔ να αναλαμβάνει με πολύ μεγάλη πλειοψηφία την κυβέρνηση, ενώ το 1981 αναδεικνύεται για πρώτη φορά κυβέρνηση το ΠΑΣΟΚ.

---

²⁹⁰ Στο σημείο αυτό θα ήταν σκόπιμο να διευκρινίσουμε ότι ειδικά σε ό,τι αφορά τις εκλογές του 2009 και προκειμένου να έχουμε τη δυνατότητα να αξιολογήσουμε και τα στελέχη που εξελέγησαν κατά τη συγκεκριμένη εκλογική περίοδο, ανατρέξαμε ως ένα βαθμό «καταχρηστικά» στα αποτελέσματα των εκλογών του Μαΐου του 2012, παρ' όλο που δεν αποτελούν κομμάτι της έρευνάς μας, προκειμένου να μπορέσουμε να δώσουμε απάντηση στη συγκεκριμένη μεταβλητή.

Γράφημα 37: Πρώτη εκλογή των μελών των πολιτικών ελίτ ανά κοινοβουλευτική περίοδο

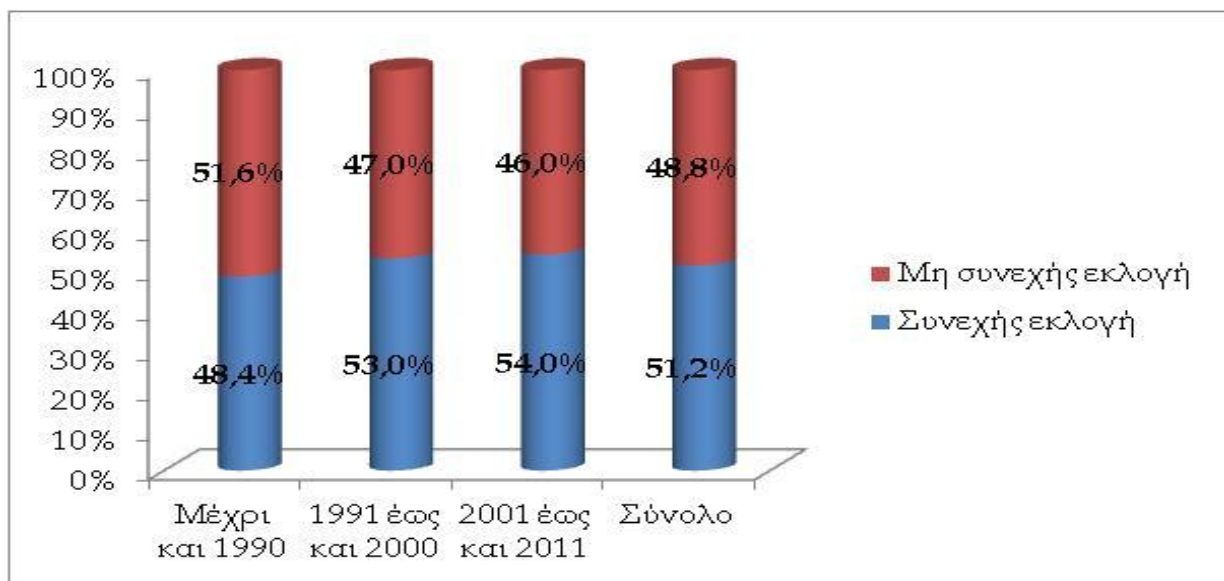
Εστιάζοντας την ανάλυση μας σε επίπεδο συνεχούς ή μη παρουσίας, στο Γράφημα 38 παρουσιάζεται η συνεχής ή μη εκλογή σε κάποιο από τα τρία αξιώματα των πολιτικών ελίτ, καθ' όλη τη διάρκεια της πολιτικής σταδιοδρομίας κάποιου στελέχους. Κατά την πρώτη περίοδο της έρευνάς μας δύο είναι τα βασικά στοιχεία. Το πρώτο είναι ότι περίπου ένα στα δύο στελέχη (48.4%) καταφέρνει να έχει συνεχή παρουσία στα κοινά κατά τη διάρκεια της πολιτικής του σταδιοδρομίας. Το συγκεκριμένο ποσοστό έχει ιδιαίτερο ενδιαφέρον αν αναλογιστούμε ότι στη συγκεκριμένη περίοδο περιλαμβάνονται και οι εκλογές του Ιουνίου του 1989, οι οποίες συνδέονται με μια περίοδο κρίσης του πολιτικού συστήματος και οι οποίες είχαν ως αποτέλεσμα μια σημαντική ανανέωση των πολιτικών στελεχών της περιόδου. Ενδεικτικά, περίπου το 50% των στελεχών που συμμετείχαν στη συγκεκριμένη κοινοβουλευτική περίοδο (Ιουνίου 1989) εκλέγονταν για πρώτη φορά, ενώ το 30% των στελεχών της περιόδου 1974- 1990 που αποτελούν μέρος της έρευνάς μας εξελέγησαν για πρώτη φορά κατά τις εκλογές του Ιουνίου του 1989.

Η σταθερότητα που αναφέραμε και παραπάνω γίνεται ακόμα πιο εμφανής κατά την περίοδο 1991- 2000 όπου πλέον το 53% των στελεχών της συγκεκριμένης περιόδου καταφέρνει να ανανεώσει την παραμονή του στα αξιώματα που καλύπτει η έρευνάς μας. Όπως γίνεται εμφανές περισσότερα από τα μισά στελέχη της συγκεκριμένης περιόδου κατείχαν συνεχόμενα για κάποιο χρονικό διάστημα ένα ή περισσότερα από τα εξεταζόμενα πολιτικά αξιώματα είτε μέχρι το τέλος της περιόδου έρευνας είτε μέχρι την αποχώρησή τους από την ενεργό πολιτική

σκηνή. Η συγκεκριμένη συνθήκη δίχως άλλο απεικονίζει την περίοδο σταθερότητας του ελληνικού συστήματος, καθώς κατά τη συγκεκριμένη δεκαετία το ελληνικό πολιτικό σύστημα είχε βγει από την πολιτική αστάθεια της προηγούμενης περιόδου και είχε προχωρήσει σε μια φάση σταθερότητας δεδομένου και του γεγονότος ότι κατά τη συγκεκριμένη περίοδο το ΠΑΣΟΚ κέρδισε το σύνολο των εκλογικών αναμετρήσεων σε εθνικό επίπεδο (1993, 1996, 2000), ενώ πρώτο κόμμα αναδείχθηκε και στις ευρωεκλογές του 1994, χάνοντας μόνο τις ευρωεκλογές του 1999 από τη ΝΔ.

Αντίστοιχα υψηλό είναι και το ποσοστό κατά την τελευταία περίοδο όντας μάλιστα το υψηλότερο καθώς ανέρχεται στο 54% του συνόλου των στελεχών. Μάλιστα το ποσοστό αυτό προκύπτει παρά το γεγονός ότι κατά τη συγκεκριμένη περίοδο έχουμε εναλλαγή κομμάτων στην εξουσία (η ΝΔ κέρδισε τις εκλογές του 2004 και του 2007, καθώς και τις ευρωεκλογές του 2004, ενώ το ΠΑΣΟΚ τις βουλευτικές αλλά και τις ευρωεκλογές του 2009).

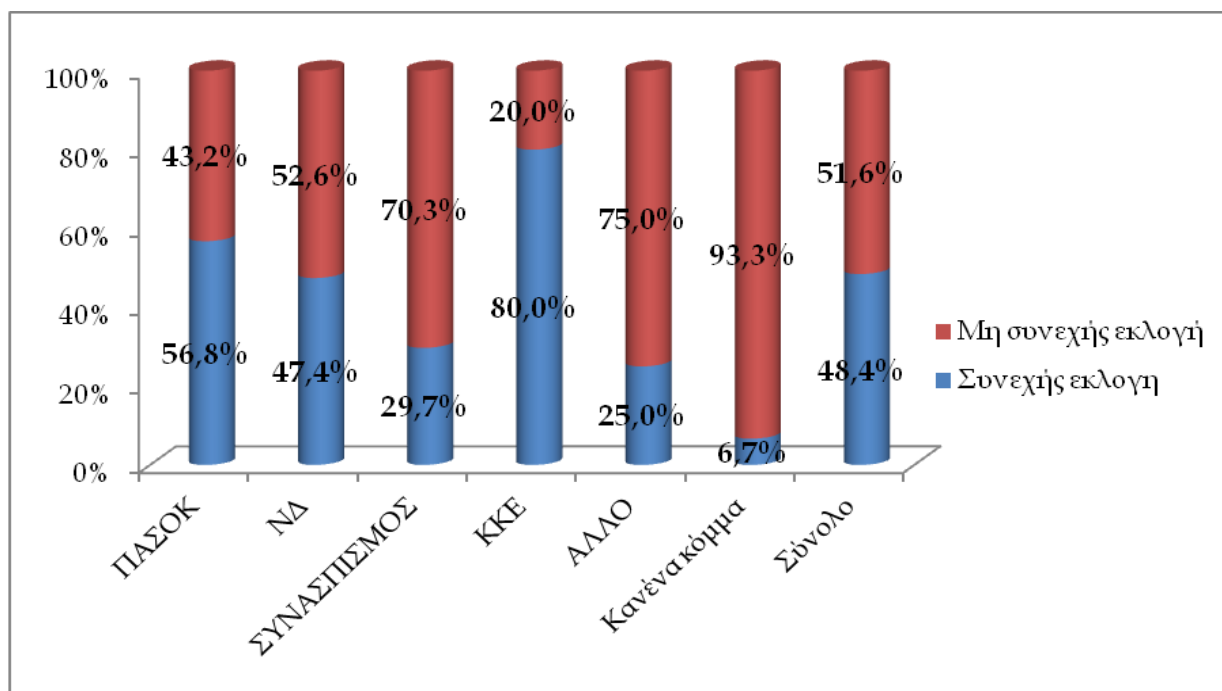
Γράφημα 38: Συνεχής εκλογή στο αξίωμα ανά περίοδο πρώτης εκλογής

Η συνεχής εκλογή σε κάποιο αξίωμα αποτελεί μια παράμετρο η οποία επηρεάζεται ως έναν βαθμό τόσο από τις ανακατατάξεις που λαμβάνουν χώρα στο εσωτερικό ενός κόμματος, αλλά και από το εξωτερικό περιβάλλον του πολιτικού συστήματος. Εστιάζοντας στην αναπαραγωγή των πολιτικών ελίτ σε επίπεδο κομμάτων (Γράφημα 39), βλέπουμε ότι μακράν το μεγαλύτερο ποσοστό συνεχούς εκλογής έχει το ΚΚΕ το οποίο ανέρχεται στο 80% κατά την πρώτη περίοδο της έρευνας. Αντίθετα το χαμηλότερο ποσοστό συγκεντρώνουν τα υπόλοιπα μικρά κόμματα, μια συνθήκη που προφανώς συνδέεται και με το γεγονός ότι δεν κατάφεραν να έχουν σταθερή παρουσία κατά τη διάρκεια της συγκεκριμένης περιόδου. Αναφορικά με τα δύο κόμματα

εξουσίας βλέπουμε ότι είναι εκείνα τα οποία βρίσκονται πιο κοντά στο μ.ό. της περιόδου, αν και το ΠΑΣΟΚ παρουσιάζει μεγαλύτερο ποσοστό συνεχούς ανανέωσης των στελεχών του (56,8%) εν πολλοίς και λόγω του ότι αναπτύχθηκε και κυβέρνησε περισσότερα χρόνια κατά τη συγκεκριμένη περίοδο, σε αντίθεση με τη ΝΔ η οποία από τις εκλογές του 1977 και μετά είδε την κοινοβουλευτική της δύναμη να μειώνεται σημαντικά (47,4%).

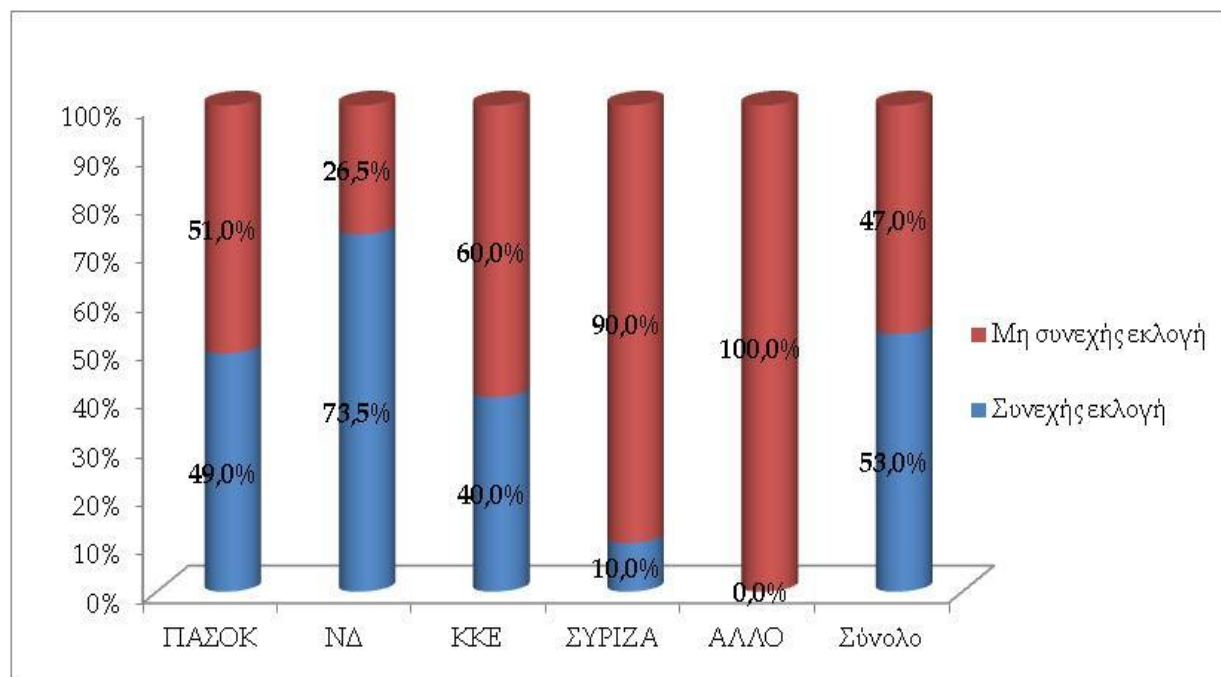
Γράφημα 39: Συνεχής εκλογή στα αξιώματα ανά κόμμα (περίοδος πρώτης εκλογής 1974-1990)

Κατά την περίοδο 1991- 2000 το γεγονός ότι το ΠΑΣΟΚ κέρδισε το σύνολο σχεδόν των εκλογικών αναμετρήσεων της περιόδου συνέβαλλε ώστε να υπάρχει σημαντική ανανέωση των στελεχών του, δεδομένου και του μεγάλου αριθμού εκπροσώπων που κατάφερε να διασφαλίσει. Στον αντίποδα το γεγονός ότι η ΝΔ είχε πολύ πιο περιορισμένη κοινοβουλευτική δύναμη (χωρίς παράλληλα να διαθέτει και μέλη στην εκτελεστική εξουσία) είχε αντίκτυπο στη συνεχή εκλογή των μελών της, καθώς ο κύριος κορμός πολιτικών στελεχών κατάφερε να επανεκλεγεί χωρίς να υπάρχει η δυνατότητα για σημαντική εκλογική ανανέωση. Σε ό,τι αφορά τα μικρότερα κόμματα της περιόδου συγκέντρωσαν σχετικά μικρά ποσοστά συνεχούς επανεκλογής των μελών τους. Στην περίπτωση των κομμάτων της αριστεράς παρατηρούμε ότι λιγότερα από τα μισά στελέχη της περιόδου καταφέρνουν να διασφαλίσουν τη συνεχή τους παρουσία. Τέλος, στην κατηγορία «Άλλο» βλέπουμε ότι το σύνολο των συγκεκριμένων στελεχών δεν κατάφεραν να πετύχουν την επανεκλογή τους σε κάποιο αξίωμα. Η

συγκεκριμένη διαπίστωση σχετίζεται με το γεγονός ότι η ΠΟΛ. ΑΝ. και το ΔΗ.Κ.ΚΙ. τα οποία αποτέλεσαν τα μικρά κόμματα της περιόδου κατάφεραν να εκλεγούν μόλις μία φορά στο εθνικό κοινοβούλιο.

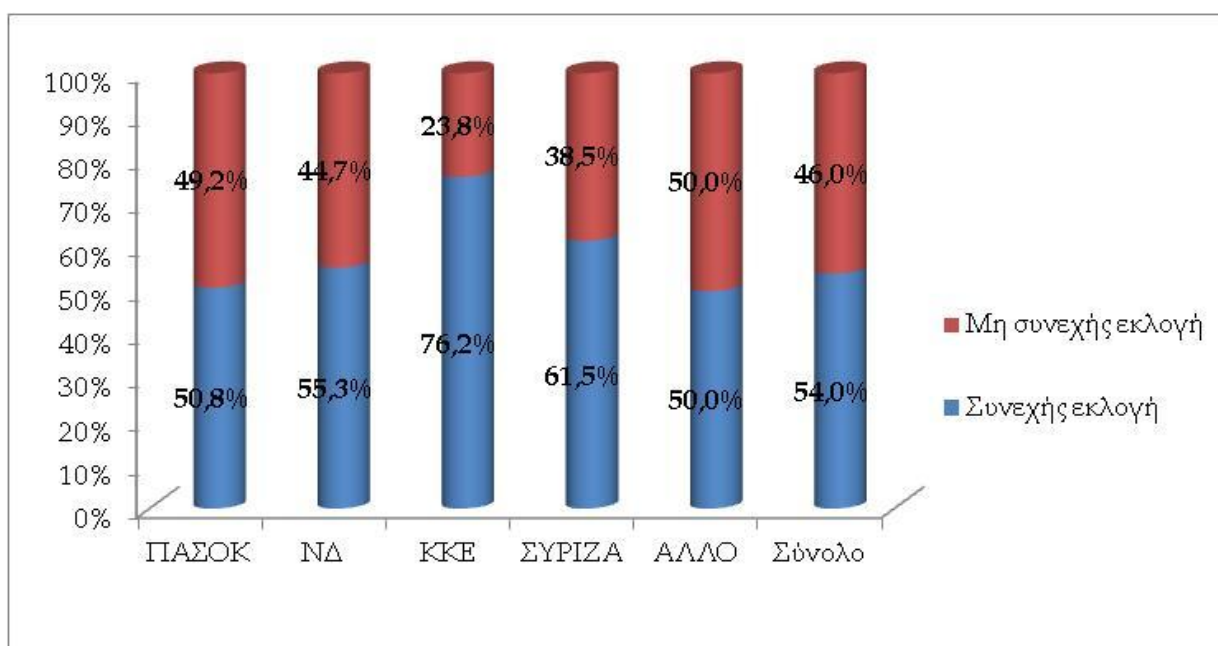
Γράφημα 40: Συνεχής εκλογή στα αξιώματα ανά κόμμα (περίοδος πρώτης εκλογής 1991-2000)

Αντίθετα με τα όσα παρατηρήσαμε κατά τη δεύτερη περίοδο, κατά την τρίτη περίοδο τα στελέχη των κομμάτων της Αριστεράς καταφέρνουν σε μεγαλύτερο βαθμό απ' ό,τι τα στελέχη των δύο κομμάτων εξουσίας να διασφαλίσουν τη συνεχή τους παρουσία. Ο μεγαλύτερος βαθμός αναπαραγωγής των στελεχών του ΣΥΡΙΖΑ και του ΚΚΕ στα αξιώματα που κατέχουν είναι λογικό να οφείλεται σε μια σειρά από παραμέτρους. Μεταξύ άλλων μπορεί να οφείλεται στην μικρή κοινοβουλευτική δύναμη των κομμάτων, την μεγαλύτερη προβολή από τα ΜΜΕ προκειμένου για την προβολή των θέσεων των κομμάτων τους, αλλά και της ευκολότερης πρόσβασης που έχουν στις ηγεσίες των κομμάτων. Παράλληλα σημαντικό ρόλο μπορεί να διαδραματίζει και η αδυναμία των μικρών σε όρους εκλογικής δύναμης κομμάτων να εκλέξουν κοινοβουλευτικά στελέχη σε μικρές εκλογικά περιφέρειες, με τους εκπροσώπους τους να προέρχονται ουσιαστικά από τις ίδιες περιφέρειες των μεγάλων αστικών κέντρων. Παρ' όλα αυτά αξίζει να αναφερθεί ότι κατά τη συγκεκριμένη περίοδο το ποσοστό επανεκλογής των στελεχών είναι ιδιαίτερα υψηλό για όλα τα κόμματα, καθώς υπερβαίνει σ' όλες ανεξαιρέτως τις περιπτώσεις το 50% (ΠΑΣΟΚ 50,8%, ΝΔ 55,3%). Προς την κατεύθυνση αυτή άλλωστε

συμβάλλει –αν και σε μικρό βαθμό- και το γεγονός ότι ο ΛΑΟΣ που αποτέλεσε το μικρό κόμμα της περιόδου κατάφερε να διασφαλίσει την παρουσία του στο κοινοβούλιο για περισσότερες από μια εκλογικές αναμετρήσεις. Η εξέλιξη αυτή εν πολλοίς δικαιολογείται και από τον υψηλό βαθμό σταθερότητας κατά τη συγκεκριμένη περίοδο με την εναλλαγή στην εξουσία μεταξύ του ΠΑΣΟΚ και της ΝΔ να αποτελεί ουσιαστικά τη μοναδική σημαντική διαφοροποίηση.

Γράφημα 41: Συνεχής εκλογή στα αξιώματα ανά κόμμα (περίοδος πρώτης εκλογής 2001-2011)

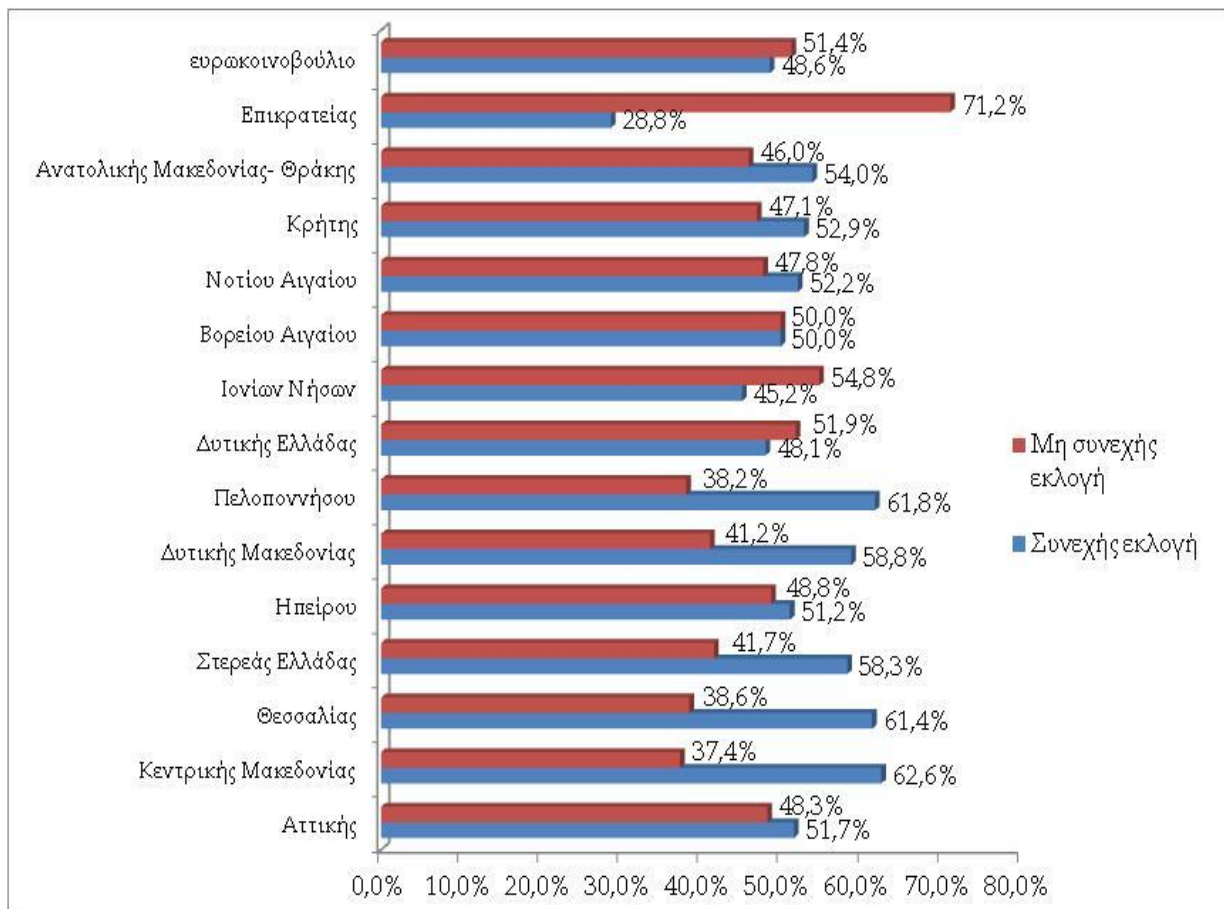

Η συνεχής ή μη εκλογή και παραμονή στα αξιώματα των πολιτικών ελίτ αποτελεί μια διάσταση που μπορεί να επηρεάζεται από συγκεκριμένες παραμέτρους (π.χ. ύπαρξη πολιτικών οικογενειών, σταθερότητα κυβερνήσεων). Ένα ενδιαφέρον στοιχείο ως προς τη συγκεκριμένη παράμετρο αποτελεί και το ενδεχόμενο η αναπαραγωγή των πολιτικών ελίτ να διαμορφώνεται και από τον γεωγραφικό παράγοντα (τόσο για το εθνικό όσο και για το ευρωπαϊκό κοινοβούλιο), μιας και συνιστά μια διαδικασία που μπορεί να διαμορφώνεται μεταξύ άλλων από το μέγεθος των εκλογικών περιφερειών, αλλά και από το αν η εκλογή γίνεται άμεσα από τους ψηφοφόρους ή έμμεσα με λίστα υποψηφίων.

Όπως παρατηρούμε και από το Γράφημα 42 οι διαφοροποιήσεις μεταξύ των περιφερειών διαδραματίζουν περιορισμένο ρόλο, καθώς στις περισσότερες των περιπτώσεων οι διαφοροποιήσεις δεν είναι ιδιαίτερα σημαντικές, μιας και κυμαίνονται πολύ κοντά στο γενικό μ.ό. της έρευνας (δηλ. περίπου 50%), χωρίς να υπάρχει διαχωρισμός μεταξύ μικρών ή μεγάλων

περιφερειών και εκλεγμένων με άμεσο ή έμμεσο τρόπο. Όπως βλέπουμε μοναδικές εξαιρέσεις που ξεφεύγουν από την αναλογία ένα προς ένα αποτελούν οι περιφέρειες Κεντρικής Μακεδονίας (37,4%), Πελοποννήσου (38,2%), Θεσσαλίας (38,6%), Δυτικής Μακεδονίας (41,2%) και Στερεάς Ελλάδας (41,7%), ενώ η μικρότερη αναλογία εντοπίζεται μεταξύ των βουλευτών Επικρατείας με το ποσοστό της συνεχούς παραμονής να είναι μόλις 28,8%. Στη συγκεκριμένη κατηγορία στελεχών όπως και σε εκείνη των ευρωβουλευτών θα σταθούμε σε άλλη ενότητα της έρευνας όπου θα γίνει ξεχωριστή αναφορά μεταξύ άμεσα και έμμεσα εκλεγμένων στελεχών.

Γράφημα 42: Συνεχής παραμονή ανά περιφέρεια εκλογής

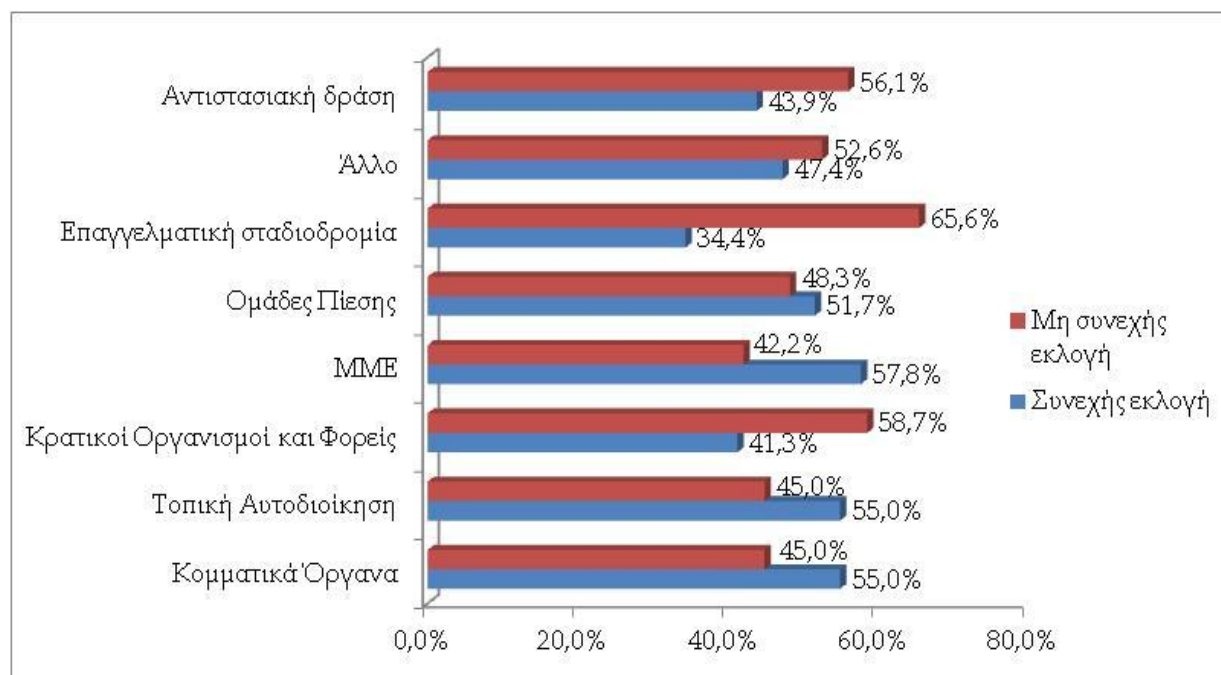

Μια ακόμα σημαντική διάσταση της συνεχούς ή μη παραμονής στα αξιώματα των πολιτικών ελίτ, αποτελεί και η διαπίστωση αναφορικά με το αν η παρουσία των στελεχών επηρεάζεται από τις πηγές ανάδειξης και πιο συγκεκριμένα από το ρόλο του κόμματος ή και των υπολοίπων αντίστοιχων παραμέτρων στις οποίες έχουμε αναφερθεί και νωρίτερα. Όπως παρατηρούμε και από το Γράφημα 43, δεν παρουσιάζονται σημαντικές διαφοροποιήσεις μεταξύ των πηγών ανάδειξης των πολιτικών στελεχών, τουλάχιστον όχι ως προς τις κύριες κατηγορίες όπως είναι τα κομματικά όργανα (55%), η τοπική αυτοδιοίκηση (55%) και ο

συνδικαλισμός (51,7%). Παρ' όλα αυτά, το μεγαλύτερο ποσοστό συνεχούς παρουσίας εντοπίζεται μεταξύ των εκπροσώπων που έχουν αναδειχθεί από τα ΜΜΕ. Όπως όμως θα έχουμε τη δυνατότητα να διαπιστώσουμε και παρακάτω, τα στελέχη που αναδεικνύονται από τα ΜΜΕ παραμένουν στα αξιώματα των πολιτικών ελίτ για περιορισμένη χρονική διάρκεια και αυτό γιατί σε μεγάλο βαθμό αποτελούν συμβούλους και συνεργάτες, αρχηγών κομμάτων και υπουργών, η αποχώρηση των οποίων από τις συγκεκριμένες θέσεις σηματοδοτεί και τη δική τους αποχώρηση από την κεντρική πολιτική σκηνή.

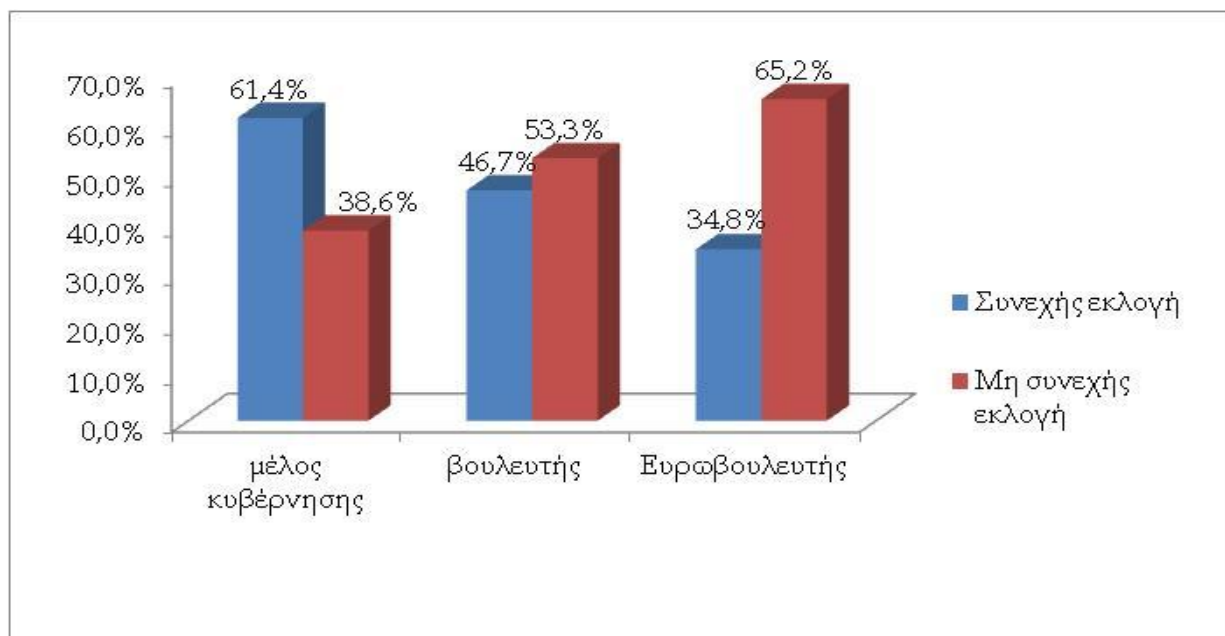
Αξίζει πάντως να αναφερθεί ότι οι τρεις πρώτες πηγές στις οποίες αναφερθήκαμε (κομματικά όργανα, τοπική αυτοδιοίκηση, ομάδες πίεσης) είναι και εκείνες που ταυτίζονται περισσότερο με κομματικά μέλη και στελέχη, δεδομένου του γεγονότος ότι τόσο η τοπική αυτοδιοίκηση όσο και ο συνδικαλισμός αποτελούν παραμέτρους που –όχι απαραίτητα- αλλά σε μεγάλο βαθμό ταυτίζονται με κάποιο κόμμα. Αντιθέτως το χαμηλότερο ποσοστό παρουσιάζεται μεταξύ των στελεχών που αναδεικνύονται ως αποτέλεσμα της επαγγελματικής σταδιοδρομίας που αναπτύσσουν (34,4%) ή των στελεχών που αναδεικνύονται από κρατικούς οργανισμούς και φορείς (41,3%), δύο κατηγορίες που όπως θα δούμε και παρακάτω στις περισσότερες των περιπτώσεων επιλέγονται από τους αρχηγούς των κομμάτων προκειμένου να χρηματίσουν προσωπικοί τους σύμβουλοι ή για να στελεχώσουν θέσεις, η εκλογή των οποίων δεν γίνεται απ' ευθείας από τους ψηφοφόρους (π.χ. ευρωβουλευτές, βουλευτές επικρατείας, εξωκοινοβουλευτικά μέλη κυβερνήσεων).

Γράφημα 43: Συνεχής παραμονή ανά κύρια πηγή ανάδειξης

Ένα τελευταίο στοιχείο που θα διερευνηθεί στο πλαίσιο της συνεχούς ή μη παραμονής των στελεχών στα αξιώματα των πολιτικών ελίτ, είναι εκείνο που αναφέρεται στην ανάδειξη των αξιωμάτων που διερευνώνται στη συγκεκριμένη μελέτη. Όπως λοιπόν παρατηρούμε και από το Γράφημα 44 υπάρχει σημαντική συσχέτιση μεταξύ των τριών αξιωμάτων και της συνεχούς ή μη παρουσίας των στελεχών. Βλέπουμε λοιπόν ότι το 61,4% των στελεχών που είχαν διατελέσει υπουργοί ή υφυπουργοί είχαν συνεχή παρουσία στην κεντρική πολιτική σκηνή, ποσοστό που περιορίζεται στο 46,7% των στελεχών που έχουν διατελέσει μόνο βουλευτές και το οποίο περιορίζεται ακόμα περισσότερο φτάνοντας στο 34,8% για τα στελέχη που έχουν αναλάβει μόνο τη θέση του ευρωβουλευτή. Φυσικά η συγκεκριμένη παράμετρος θα μπορούσε να ερμηνευτεί και στη βάση μιας σειράς από λόγους. Μεταξύ των λόγων αυτών μπορούμε να αναγνωρίσουμε το ρόλο των ΜΜΕ και το γεγονός ότι τα μέλη μιας κυβέρνησης απολαμβάνουν πολύ μεγαλύτερης προβολής από τους περισσότερους βουλευτές, τη στιγμή που οι ευρωβουλευτές λαμβάνουν από ελάχιστη έως και καθόλου προβολή. Ένα επιπλέον στοιχείο είναι και η δυνατότητα που έχουν τα μέλη της κυβέρνησης να διαχειριστούν με μεγαλύτερη ευκολία ζητήματα που αφορούν τις εκλογικές τους περιφέρειες συμβάλλοντας μ' αυτόν τον τρόπο στη διατήρηση ή ανάπτυξη των εκλογικών τους ακροατηρίων, ενώ τέλος σημαντικό ρόλο μπορεί να διαδραματίσει και το γεγονός ότι ως μέλη της κυβέρνησης μπορούν και βρίσκονται πιο κοντά στην στενή ηγετική ομάδα τους κόμματός τους και τον πρωθυπουργό.

Γράφημα 44: Συνεχής παραμονή ανά ισχύ αξιώματος

3.3.10 Η εξέλιξη της Οικογενειακής παράδοσης

Ένα από τα πιο ενδιαφέροντα ζητήματα στη μελέτη των πολιτικών ελίτ και την ανάδειξη και αναπαραγωγή στα κορυφαία πολιτειακά αξιώματα, αποτελεί και ο βαθμός επηρεασμού της συγκεκριμένης διαδικασίας από την ύπαρξη ή μη πολιτικής παράδοσης των στελεχών. Στην Ελλάδα ήδη από τη συγκρότηση του ελληνικού κράτους το 1832, τα «πολιτικά τζάκια» αποτέλεσαν έναν σημαντικό παράγοντα στη διαμόρφωση των πολιτικών συνθηκών της χώρας. Η παρουσία των σημαντικότερων εξ' αυτών είναι εμφανής ακόμα και στις μέρες μας και ιδιαίτερα κατά τις τελευταίες δεκαετίες, όπου τα ανώτερα πολιτικά αξιώματα της χώρας και ιδιαίτερα εκείνο του πρωθυπουργού έχουν κερδηθεί ως επί το πλείστον από γόνους πολιτικών οικογενειών.

Στο Γράφημα 45 βλέπουμε την εξέλιξη του βαθμού οικογενειακής παράδοσης μεταξύ των μελών της πολιτικής ελίτ. Όπως γίνεται εμφανές περίπου 2 στα 10 πολιτικά στελέχη (18,1%) που εκλέχτηκαν την περίοδο 1974- 1990 αποτελούν μέλη πολιτικών οικογενειών, ένα ποσοστό δίχως άλλο ιδιαίτερα υψηλό, δεδομένου μάλιστα και του γεγονότος ότι με την κατάρρευση του καθεστώτος των Συνταγματαρχών ακολούθησε μια σημαντική ανανέωση του πολιτικού προσωπικού της χώρας. Και αν η ανανέωση του πολιτικού προσωπικού αποτέλεσε ένα γεγονός κατά τη συγκεκριμένη περίοδο, γεγονός παράλληλα αποτέλεσε και ότι οι πολιτικές οικογένειες του παρελθόντος κατάφεραν να διατηρηθούν στο πολιτικό προσκήνιο και να διασφαλίσουν την παρουσία τους στις μεταπολιτευτικές πολιτικές ελίτ.

Εμβαθύνοντας περισσότερο στο ρόλο της οικογενειακής παράδοσης στην πολιτική, εκείνο το οποίο παρατηρούμε είναι ότι το μεγαλύτερο ποσοστό εκπροσώπων πολιτικών οικογενειών, συναντάται στις πρώτες μεταπολιτευτικές εκλογές του 1974 όπου το σχετικό ποσοστό ανέρχεται σε 44,4%, επιβεβαιώνοντας την εικόνα της συνέχειας των πολιτικών τζακιών και μετά την Μεταπολίτευση (στο συγκεκριμένο σημείο πρέπει να υπενθυμίσουμε ότι το σχετικό ποσοστό αφορά τα στελέχη που εξακολουθούν να δραστηριοποιούνται και μετά τις πρώτες εκλογές του 1989). Ακολούθως, και στις δύο επόμενες εκλογές του 1977 (23,5%) και του 1981 (18,4%) παρουσιάζονται ιδιαίτερα υψηλά ποσοστά. Αντίθετα, στις πρώτες εκλογές του 1989 εντοπίζεται το χαμηλότερο ποσοστό της περιόδου και το οποίο περιορίζεται στο 9,1%, επαληθεύοντας μια βασική θέση των θεωριών για τις ελίτ που υποστηρίζουν το σημαντικό βαθμό ανανέωσης των πολιτικών ελίτ σε περιόδους κρίσεων.

Η αντίστροφη τάση ως προς την οικογενειακή παράδοση παρατηρείται κατά την δεύτερη περίοδο της έρευνάς μας, όπου πλέον οι νεοεκλεγέντες εκπρόσωποι πολιτικών οικογενειών έχουν περιοριστεί σημαντικά. Όπως γίνεται εμφανές το ποσοστό στελεχών με οικογενειακή

παράδοση κατά τη συγκεκριμένη περίοδο είναι σημαντικά μειωμένο τόσο σε σχέση με την προηγούμενη δεκαετία όσο και με το σύνολο της περιόδου, καθώς ανέρχεται μόλις στο 8,7% των στελεχών που εξελέγησαν την περίοδο 1991- 2000. Το συγκεκριμένο ποσοστό σε μεγάλο βαθμό οφείλεται στη σημαντική ανανέωση του πολιτικού προσωπικού κατά την πρώτη μεταπολιτευτική περίοδο, όπου πέρα από τα νέα στελέχη των παραδοσιακών πολιτικών οικογενειών αναδείχθηκαν και νέα «πολιτικά τζάκια» τα οποία δραστηριοποιούνται και αναπτύσσονται στο σύνολο της συγκεκριμένης περιόδου, τα στελέχη των οποίων βρίσκονταν σε σχετικά νεαρή ηλικία κατά τη δεκαετία του 1990.

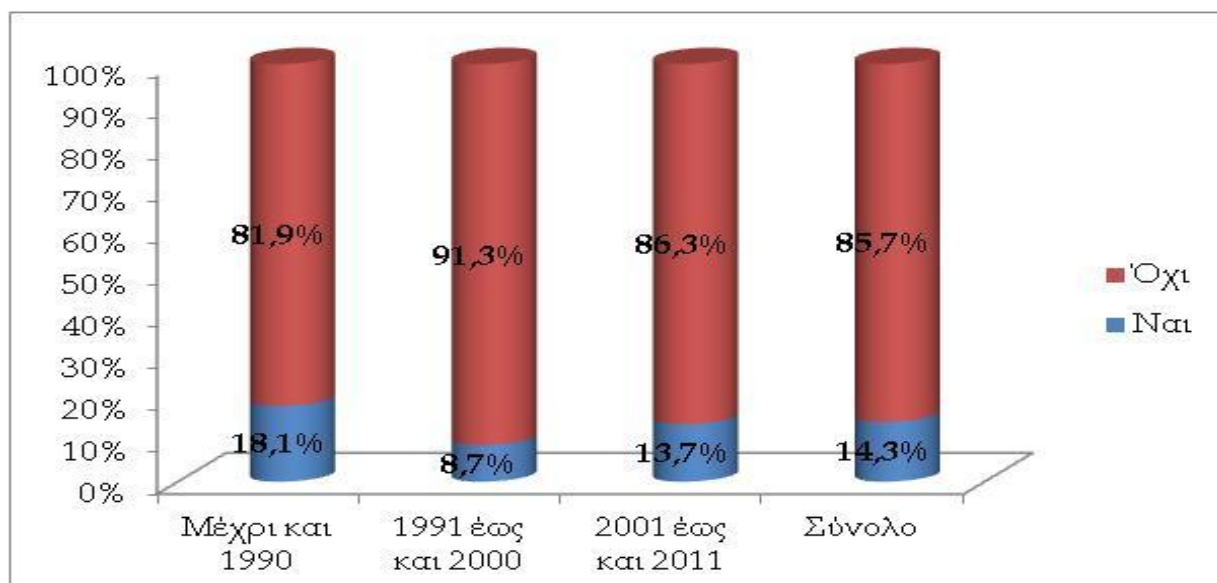
Η τελευταία περίοδος της έρευνας αναμφίβολα χαρακτηρίζεται από τη δυναμική επάνοδο και ανάδειξη νέων στελεχών με οικογενειακή παράδοση. Κατά την περίοδο 2001- 2011 το ποσοστό των στελεχών που εξελέγησαν και προέρχεται από κάποια πολιτική οικογένεια ανέρχεται σε 13,7%, όντας ιδιαίτερα υψηλό σε σχέση με την προηγούμενη περίοδο. Αυτό που φαίνεται να ισχύει από τη συγκεκριμένη εξέλιξη είναι ότι τα νεαρά στελέχη της πρώτης περιόδου (που είτε διέθεταν πολιτική παράδοση, είτε αναπτύχθηκαν ως πολιτικές οικογένειες κατά τη διάρκεια των δύο τελευταίων δεκαετιών) αρχίζουν πλέον να δίνουν τη θέση τους σε νεαρότερα μέλη των οικογενειών τους.

Είναι γεγονός άλλωστε, ότι η αποχώρηση πολλών και ιστορικών στελεχών των παρατάξεων κυρίως των δύο κομμάτων εξουσίας, από την ενεργό πολιτική ζωή, είχε σαν αποτέλεσμα τη διαδοχή τους από συγγενικά τους πρόσωπα. Μάλιστα τα συγκεκριμένα στελέχη κατάφεραν σε πολλές περιπτώσεις να εκλεγούν με χαρακτηριστική ευκολία στο αξίωμα του βουλευτή και στη συνέχεια σχετικά σύντομα να αποτελέσουν βασικά στελέχη και συνεργάτες των αρχηγών των κομμάτων –αλλά και μέλη κυβερνήσεων-, διαθέτοντας μάλιστα σε πολλές περιπτώσεις εντελώς διαφορετικό δημογραφικό προφίλ ή έχοντας ακολουθήσει εντελώς διαφορετική διαδρομή ανάδειξης σε σχέση με τη μεγαλύτερη πλειοψηφία των πολιτικών στελεχών, όπως θα δούμε και παρακάτω. Η συγκεκριμένη διαπίστωση δίχως άλλο αποτελεί μια σημαντική ένδειξη ότι η οικογενειακή παράδοση αποτελεί μια σταθερή μεταβλητή του ελληνικού κοινοπολιτευτικού συστήματος, παρά και τις αλλαγές που έλαβαν ή λαμβάνουν χώρα κατά τα τελευταία χρόνια²⁹¹, και που σε μεγάλο βαθμό συνδέεται και με την περίοδο σταθερότητας του ελληνικού πολιτικού συστήματος κατά τις τελευταίες δύο δεκαετίες.

---

²⁹¹Τις αλλαγές αυτές περιγράψαμε στο δεύτερο εισαγωγικό κεφάλαιο, μεταξύ των οποίων συγκαταλέγονται, η αλλαγή στον τρόπο λειτουργίας των κομμάτων και η σημαντική συρρίκνωση του ρόλου των μελών και των οργάνων τους, η αλλαγή στη δομή των πελατειακών σχέσεων, καθώς και η ανάδειξη νέων πτυχών στον τρόπο ανάδειξης των πολιτικών ελίτ, όπως ο ρόλος των ΜΜΕ και ιδιαίτερα της τηλεόρασης.

Γράφημα 45: Οικογενειακή παράδοση ανά περίοδο πρώτης εκλογής

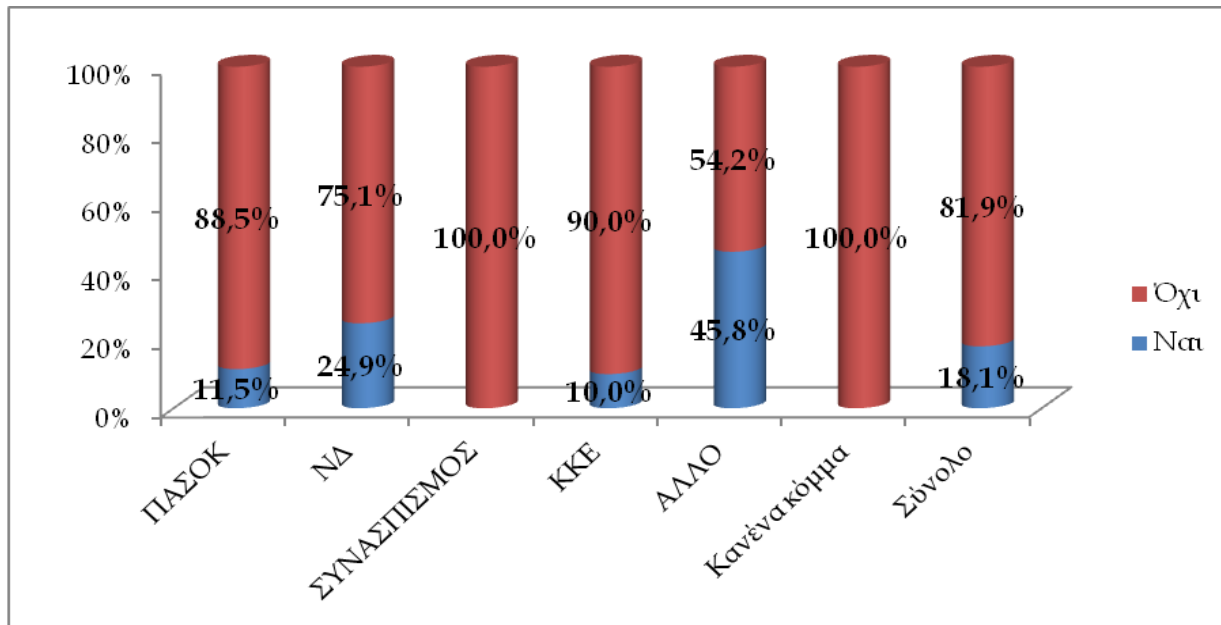

Η θέση ότι για να λειτουργήσουν τα «πολιτικά τζάκια» στο πλαίσιο ενός πολιτικού συστήματος προϋποθέτουν και την ιστορική τους συνέχεια, επαληθεύεται και από το Γράφημα 46, όπου όπως παρατηρούμε, ένα στα τέσσερα στελέχη της ΝΔ προέρχεται από κάποια πολιτική οικογένεια, μια συνθήκη η οποία βρίσκεται σε άμεση σύμπλευση με το γεγονός ότι η ΝΔ υπήρξε το κόμμα στο οποίο εντάχθηκε ένα σημαντικό ποσοστό στελεχών της προδικτατορικής περιόδου. Αντίθετα το ΠΑΣΟΚ το οποίο σε μεγάλο βαθμό ανέδειξε καινούργια στελέχη και ιδιαίτερα από τις εκλογές του 1977 και μετά, παρουσιάζει σχετικά χαμηλό ποσοστό οικογενειακής παράδοσης, όπως και το ΚΚΕ, ενώ ο Ενιαίος Συνασπισμός δεν ανέδειξε κανένα στέλεχος που να προέρχεται από κάποια πολιτική οικογένεια. Παρ' όλα αυτά ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει η παράμετρος της οικογενειακής παράδοσης στα μικρά κόμματα της περιόδου που εντάσσονται στην κατηγορία «Άλλο», καθώς το 45,8% των συγκεκριμένων στελεχών διέθεταν οικογενειακούς δεσμούς με άλλα παλαιότερα στελέχη. Εστιάζοντας στα συγκεκριμένα στελέχη δεν προκαλεί έκπληξη το γεγονός ότι κατά κύριο λόγο αποτελούν στελέχη της ΕΚ-ΝΔ και της μετεξέλιξής της, δηλαδή της ΕΔΗΚ, κόμματα τα οποία δραστηριοποιήθηκαν στις δύο πρώτες μεταπολιτευτικές εκλογές και τα οποία στη συνέχεια εξαφανίζονται με τα στελέχη τους όμως να παραμένουν στο πολιτικό στίβο εντασσόμενα σ' άλλους κομματικούς σχηματισμούς, όπως το ΠΑΣΟΚ και η ΝΔ.

Η κατάσταση αυτή επαληθεύει και την άποψη που έχει σε πολλές περιπτώσεις διατυπωθεί και η οποία αναφέρει ως κυρίαρχη αιτία διάσπασης και διάλυσης του μεταπολιτευτικού κέντρου το γεγονός ότι παρουσίαζε τα σημαντικότερα χαρακτηριστικά ιστορικής συνέχειας σε σχέση με

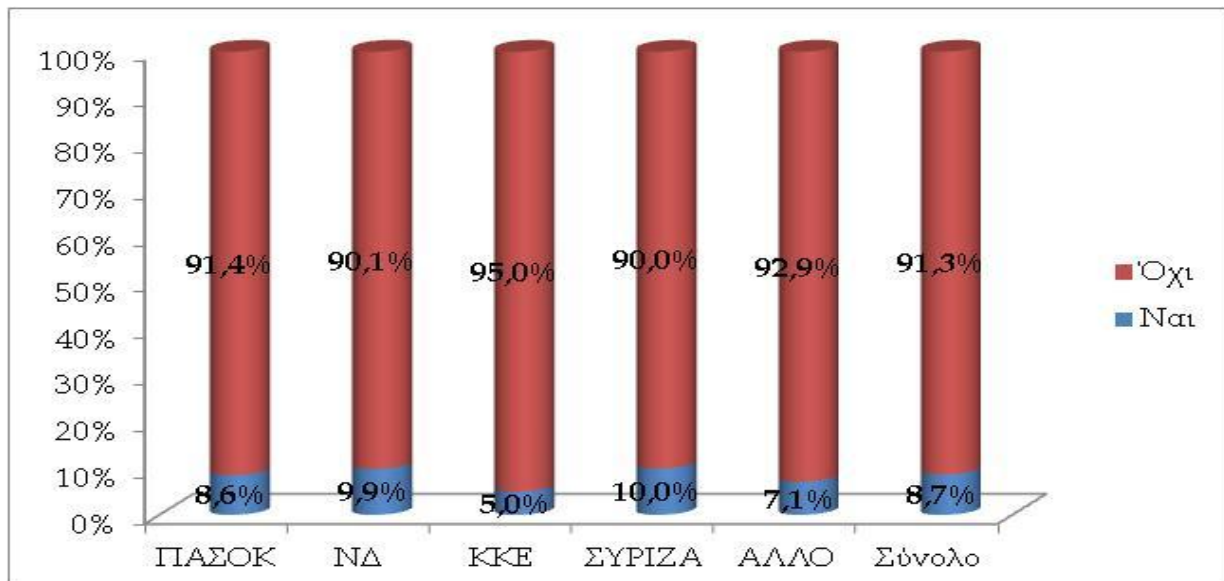
τα κόμματα της προδικτατορικής περιόδου, όπως αναφέραμε και νωρίτερα στο δεύτερο κεφάλαιο της συγκεκριμένης εργασίας.

Γράφημα 46: Οικογενειακή παράδοση ανά κόμμα (περίοδος πρώτης εκλογής 1974- 1990)

Αντίθετα κατά την δεύτερη περίοδο της έρευνάς μας η ανάδειξη νέων εκπροσώπων με πολιτική παράδοση διαφέρει σημαντικά. Πλέον όπως φαίνεται και από το Γράφημα 47 σε επίπεδο κομμάτων παρουσιάζεται μια εν πολλοίς ομοιόμορφη κατάσταση, καθώς κανένα από τα κόμματα της περιόδου δεν συγκεντρώνει ποσοστό μεγαλύτερο του 10% ως προς την παράμετρο της οικογενειακής παράδοσης. Η μεγαλύτερη διαφοροποίηση εντοπίζεται στην περίπτωση της ΝΔ, όπου πλέον μόλις το 9,9% των στελεχών που αναδείχθηκαν κατά τη συγκεκριμένη περίοδο προέρχεται από κάποια πολιτική οικογένεια. Αντίστοιχα μειωμένη είναι και η παρουσία στελεχών με πολιτική παράδοση και στην περίπτωση του ΚΚΕ, καθώς το ποσοστό των στελεχών με πολιτική παράδοση έχει μειωθεί κατά το ήμισυ σε σχέση με την προηγούμενη περίοδο.

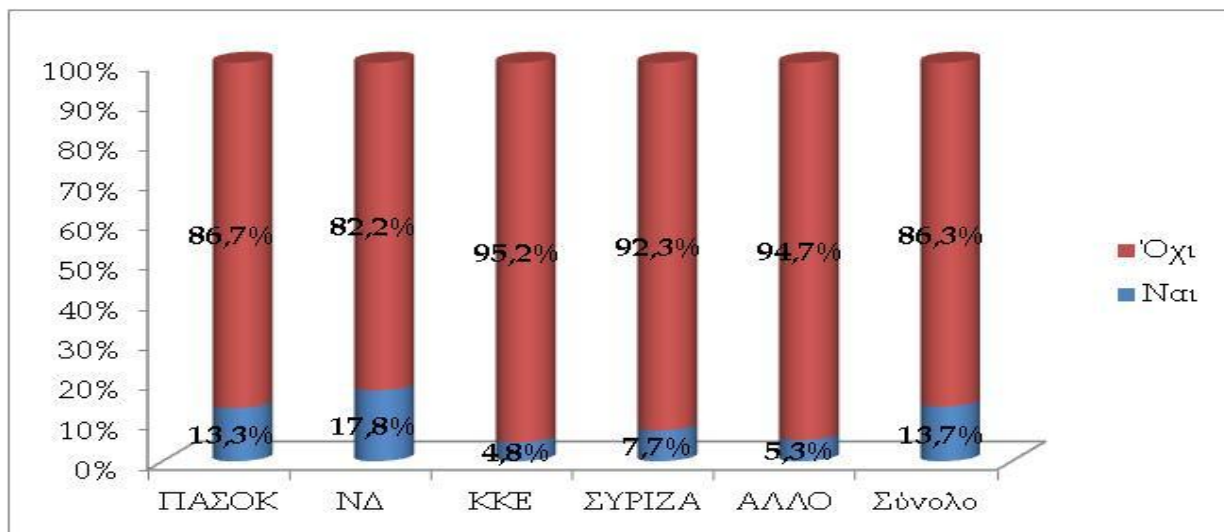
Γράφημα 47: Οικογενειακή παράδοση ανά κόμμα (περίοδος πρώτης εκλογής 1991- 2000)

Στον αντίποδα της προηγούμενης περιόδου, η τελευταία περίοδος θα μπορούσαμε να υποστηρίξουμε ότι χαρακτηρίζεται από την επιστροφή των πολιτικών οικογενειών, καθώς πλέον αυξάνεται σημαντικά ο αριθμός στελεχών που αναδεικνύονται και που ανήκουν σε κάποια πολιτική οικογένεια, για τους λόγους που αναφέραμε και νωρίτερα στην αρχή της συγκεκριμένης υποενότητας. Όπως φαίνεται και από το Γράφημα 48 η οικογενειακή παράδοση αποτελεί χαρακτηριστικό γνώρισμα εν πολλοίς των δύο κομμάτων εξουσίας. Κατά τη συγκεκριμένη περίοδο το 17,8% των στελεχών της ΝΔ που εξελέγησαν για πρώτη φορά και το 13,3% των στελεχών του ΠΑΣΟΚ (το μεγαλύτερο ποσοστό για το σύνολο της έρευνας) είχαν κάποια σχέση συγγένειας με παλαιότερα πολιτικά στελέχη. Ειδικότερα στην περίπτωση της πολιτικής ελίτ του ΠΑΣΟΚ, η αύξηση της οικογενειακής παράδοσης κάθε άλλο παρά εντύπωση προκαλεί, δεδομένου του γεγονότος ότι η διαχείριση της εξουσίας, ο έλεγχος του κράτους, η ευκολία στην αναπαραγωγή στα αξιώματα των πολιτικών ελίτ και η ταυτόχρονη ανάπτυξη πελατειακών σχέσεων, συμβάλλουν προς τη συγκεκριμένη κατεύθυνση.

Είναι γεγονός ότι η οικογενειακή παράδοση στο επίπεδο της εκλογής των πολιτικών ελίτ, εξακολουθεί να συνιστά έναν ιδιαίτερα σημαντικό παράγοντα όπου σε πολλές περιπτώσεις τα στελέχη αυτά κληρονομούν απ' ευθείας την πολιτική πελατεία των συγγενικών τους προσώπων. Αντίθετα στα μικρά κόμματα της περιόδου η οικογενειακή παράδοση δεν φαίνεται να αποτελεί σημαντική συνισταμένη στην ανάδειξη των νέων στελεχών.

Γράφημα 48: Οικογενειακή παράδοση ανά κόμμα (περίοδος πρώτης εκλογής 2001- 2011)

Στις σελίδες που προηγήθηκαν αναφερθήκαμε στην εξέλιξη της οικογενειακής παράδοσης κατά την περίοδο της Μεταπολίτευσης και κατά κύριο λόγο στην περίοδο 1989- 2011 που καλύπτει η έρευνάς μας. Όπως διαπιστώσαμε η δυνατότητα αναπαραγωγής των πολιτικών οικογενειών στα αξιώματα των πολιτικών ελίτ, συνιστά μια σταθερή μεταβλητή του ελληνικού πολιτικού συστήματος παρά τις όποιες αλλαγές έχουν λάβει χώρα κατά τα τελευταία χρόνια τόσο στο εσωτερικό των κομμάτων (μείωση συμμετοχής μελών, αύξηση ρόλου κομματικών ηγεσιών), όσο και στο εξωτερικό περιβάλλον του πολιτικού συστήματος (π.χ. ΜΜΕ, ισχυροποίηση τοπικής αυτοδιοίκησης, ανάπτυξη του κράτους).

Στο πλαίσιο αυτό θα εστιάσουμε την προσοχή μας στα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά της οικογενειοκρατίας στην Ελλάδα δεδομένου και του γεγονότος ότι αποτελεί μια από τις βασικότερες πτυχές στη διαμόρφωση των πολιτικών ελίτ, αλλά και την εν γένει λειτουργία του κομματικού συστήματος. Επεξηγηματικά θα ήταν σκόπιμο να διευκρινίσουμε ότι στα περισσότερα από τα γραφήματα που θα ακολουθήσουν, παρατίθενται τα σχετικά στοιχεία με βάση τον διαχωρισμό της ύπαρξης ή μη οικογενειακής παράδοσης στην πολιτική, προκειμένου να είναι εφικτές και ευκολότερες για τον αναγνώστη οι συγκρίσεις στις οποίες θα αναφερθούμε.

Όπως παρατηρούμε λοιπόν στο πρώτο από τα σχετικά Γραφήματα (Γράφημα 49) το οποίο αφορά την αναλογία ανά φύλο, βλέπουμε ότι υπάρχει σημαντική διαφοροποίηση μεταξύ των μελών των πολιτικών οικογενειών και των υπόλοιπων στελεχών ως προς την παρουσία αντρών και γυναικών. Ενώ λοιπόν οι γυναίκες αποτελούν ένα σχετικά μικρό κομμάτι της ελληνικής πολιτικής ελίτ τόσο σε σχέση με τον γυναικείο πληθυσμό όσο και σε σχέση με τις

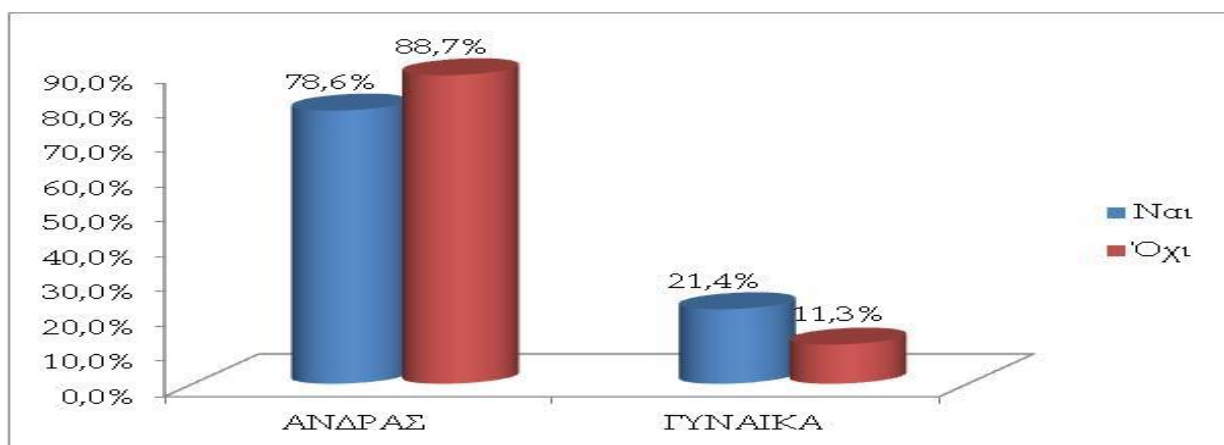
αντίστοιχες τάσεις που διαμορφώνονται διεθνώς, βλέπουμε ότι η παρουσία τους μεταξύ των εκπροσώπων των πολιτικών οικογενειών είναι πολύ πιο ισχυρή, ξεπερνώντας το 20% (για την ακρίβεια 21,4%), έναντι της παρουσίας τους μεταξύ των υπολοίπων μελών των πολιτικών ελίτ η οποία ανέρχεται στο 11,3%.

Όπως γίνεται κατανοητό, η προέλευση από κάποια πολιτική οικογένεια συνιστά μια παράμετρο ικανή να αντιπαρέλθει συγκεκριμένα εμπόδια προκειμένου για την παρουσία των γυναικών στα κοινά, όπως είναι στη συγκεκριμένη περίπτωση, η συμφιλίωση μεταξύ επαγγελματικής και οικογενειακής ζωής, η συντηρητική δομή (ειδικά σε συγκεκριμένες περιοχές) της ελληνικής κοινωνίας, αλλά και η αδυναμία εξασφάλισης -σε πολλές περιπτώσεις- της απαραίτητης εκλογικής υποστήριξης, όταν φτάνουν να διεκδικούν την εκλογή σε αξιώματα, όπως εκείνα του βουλευτή.

Θέλοντας να εμβαθύνουμε ακόμα περισσότερο στη συγκεκριμένη παράμετρο, θα ήταν σκόπιμο να αναφερθούμε στην παρουσία των γυναικών στο πιο ισχυρό από τα αξιώματα των πολιτικών ελίτ και πιο συγκεκριμένα σε εκείνο των μελών των κυβερνητικών σχημάτων. Εκείνο λοιπόν που παρατηρούμε είναι ότι ενώ μεταξύ των γυναικών που δεν προέρχονται από κάποια πολιτική οικογένεια μόλις το 6,3% καταλαμβάνει κυβερνητικό αξίωμα, στην περίπτωση των γυναικών που προέρχονται από πολιτικές οικογένειες το αντίστοιχο ποσοστό ανέρχεται σε 14,5%.

Επιπρόσθετα, ο περιορισμένος ρόλος των γυναικών εκπροσώπων σε επίπεδο κεντρικής εξουσίας διαφαίνεται και από το γεγονός ότι μεταξύ των τριών σημαντικότερων πολιτειακών αξιωμάτων (πρόεδρος της δημοκρατίας, πρωθυπουργός, πρόεδρος του κοινοβουλίου) το μόνο το οποίο έχει καταλάβει γυναίκα είναι εκείνο του προέδρου του κοινοβουλίου στο οποίο εξελέγη η Άννα Ψαρούδα Μπενάκη το 2004.

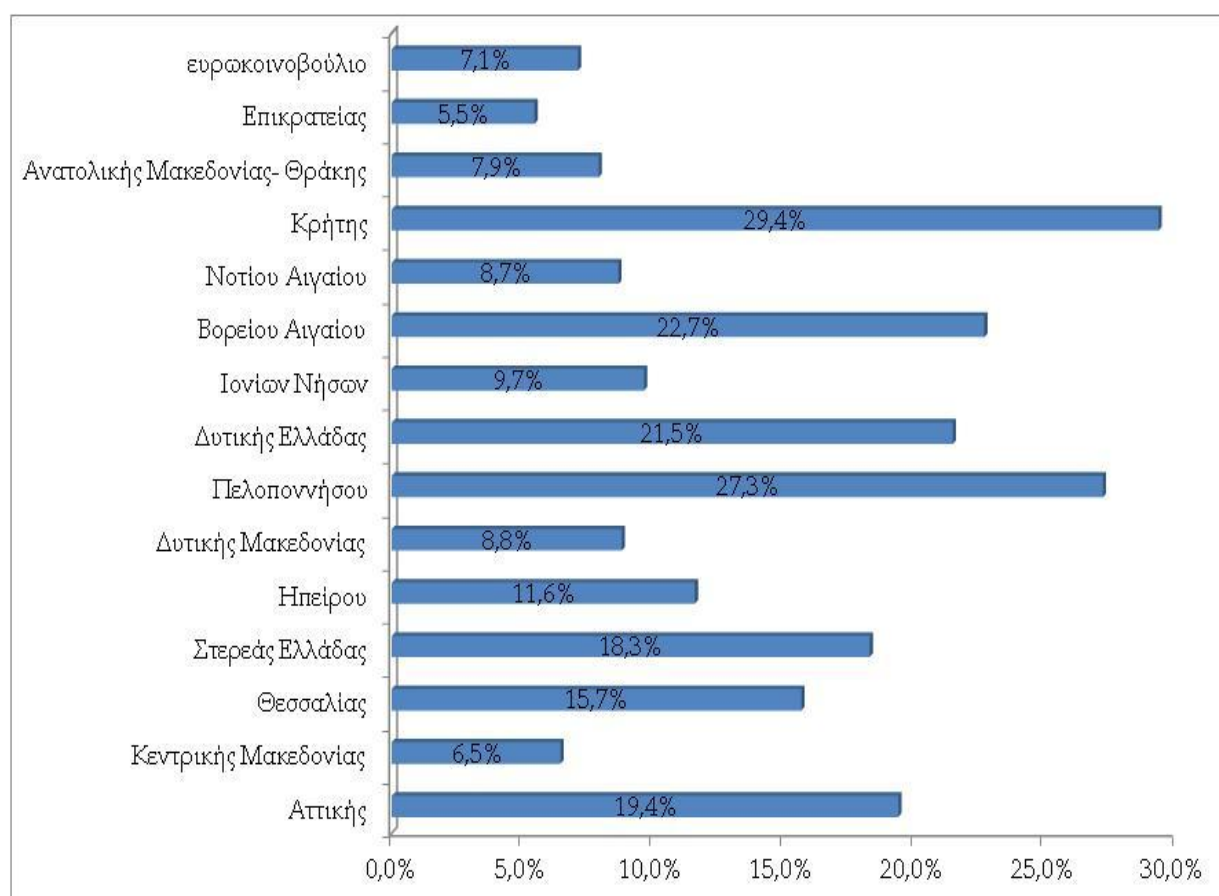
Γράφημα 49: Υπαρξη ή μη οικογενειακής παράδοσης ανά φύλο

Στο Γράφημα 50 παρουσιάζεται το ποσοστό των μελών που προέρχονται από πολιτικές οικογένειες με βάση την περιφέρεια στην οποία εξελέγησαν για πρώτη φορά. Όπως παρατηρούμε το υψηλότερο ποσοστό εντοπίζεται στην περιφέρεια της Κρήτης (29,4%) όπου άλλωστε δραστηριοποιούνται πολλές παλιές πολιτικές οικογένειες (οικογένεια Κεφαλογιάννη, οικογένεια Σκουλά), ενώ σημαντική είναι και η πολιτική παράδοση στην περιφέρεια της Πελοποννήσου με ποσοστό 27,3% (οικογένεια Καλαντζάκου, οικογένεια Παπαληγούρα, οικογένεια Παπαδημητρίου, οικογένεια Σαμαρά). Τρεις ακόμα περιφέρειες εκλέγουν στελέχη που προέρχονται από πολιτικές οικογένειες σε ποσοστό που κυμαίνεται περίπου στο 20% και πιο συγκεκριμένα η περιφέρεια Βορείου Αιγαίου (22,7%), η περιφέρεια Δυτικής Ελλάδας (21,5%, οικογένεια Παπανδρέου), η περιφέρεια Αττικής (19,4%, οικογένεια Βαρβιτσιώτη, οικογένεια Μητσοτάκη) αλλά και η περιφέρεια Στερεάς Ελλάδας (18,3%). Στον αντίποδα το μικρότερο ποσοστό οικογενειών με πολιτική παράδοση συναντάται στην περιφέρεια Κεντρικής Μακεδονίας (6,5%), στην περιφέρεια Ανατολικής Μακεδονίας και Θράκης, καθώς και στις περιφέρειες Νοτίου Αιγαίου (8,7%) και Δυτικής Μακεδονίας (8,8%). Αξίζει πάντως στο συγκεκριμένο σημείο να παρατηρήσουμε ότι στο ηπειρωτικό μέρος της χώρας, οι περιφέρειες με το μεγαλύτερο ποσοστό πολιτικής παράδοσης, είναι εκείνες οι οποίες ανήκουν στη λεγόμενη «παλιά Ελλάδα».

Μια τελευταία παρατήρηση που μπορούμε να κάνουμε στο συγκεκριμένο σημείο και η οποία θα αναλυθεί ενδελεχώς στην ενότητα 3.3.12.1 και τον διαχωρισμό που γίνεται μεταξύ άμεσα και έμμεσα εκλεγμένων μελών της πολιτικής ελίτ, είναι εκείνη που σχετίζεται με τα μέλη που εκλέγονται για πρώτη φορά είτε στο ευρωκοινοβούλιο είτε ως βουλευτές Επικρατείας. Όπως παρατηρούμε, στη συγκεκριμένη περίπτωση, το ποσοστό των στελεχών που εκλέγονται για πρώτη φορά μέσω των δύο συγκεκριμένων κατηγοριών είναι πολύ πιο περιορισμένο και μικρότερο σε σχέση με το σύνολο σχεδόν των υπόλοιπων περιφερειών (μοναδική εξαίρεση αποτελεί η Κεντρική Μακεδονία σε σχέση με το ποσοστό που εμφανίζει το ευρωκοινοβούλιο). Η συγκεκριμένη παρατήρηση κάθε άλλο παρά έκπληξη προκαλεί και αυτό γιατί η πολιτική παράδοση είναι στενά συνυφασμένη με την επιρροή μεγάλων εκλογικών ακροατηρίων τα οποία από τη μία διασφαλίζουν με σχετική βεβαιότητα στα μέλη των πολιτικών οικογενειών την εκλογή τους στα αξίωμα του βουλευτή και από την άλλη όμως συνεπάγονται έναν σημαντικό αριθμό ψήφων για το κόμμα στο οποίο συμμετέχουν τα συγκεκριμένα στελέχη. Ως εκ τούτου, η επιλογή της απ' ευθείας εκλογής από το λαό συνιστά μια συμφέρουσα επιλογή για αμφότερες τις πλευρές (μέλη πολιτικών οικογενειών – κόμμα).

Γράφημα 50: Οικογενειακή παράδοση ανά περιφέρεια

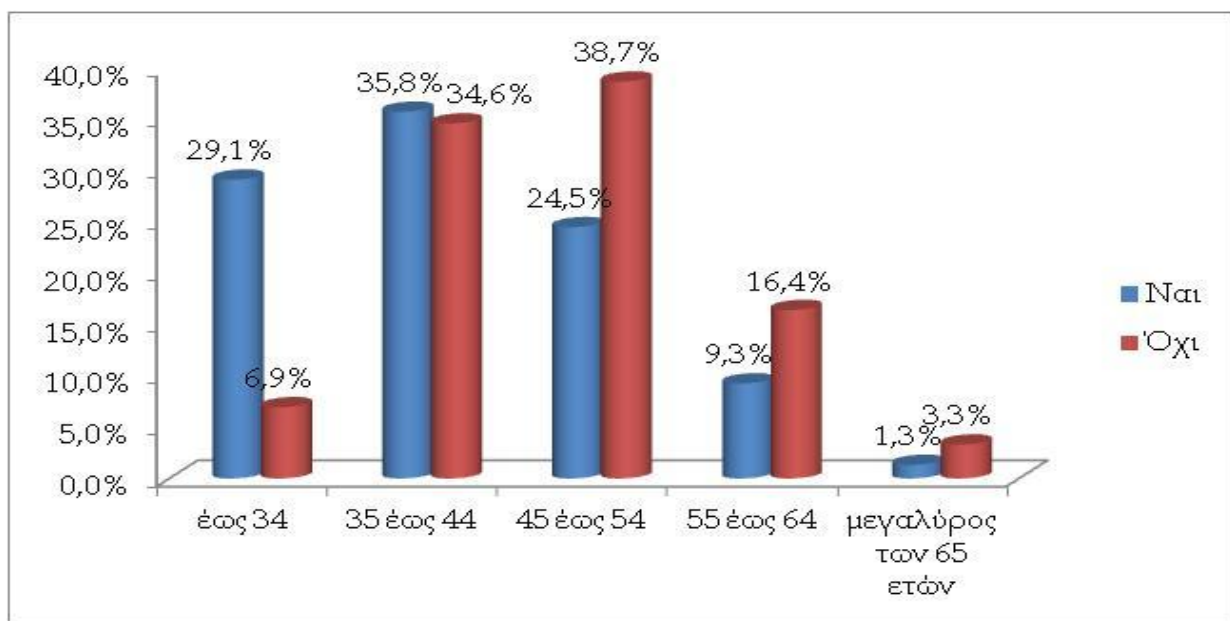

Όπως είχαμε τη δυνατότητα να διαπιστώσουμε και νωρίτερα, η πολιτική παράδοση συνιστά μια ιδιαίτερα ισχυρή παράμετρο στην ανάδειξη των πολιτικών ελίτ, ικανή να αντιπαρέλθει σημαντικά εμπόδια που υφίστανται στη συγκεκριμένη διαδικασία (όπως π.χ. η περιορισμένη ανάδειξη των γυναικών). Αντίστοιχη παρατήρηση και μάλιστα σε πολύ μεγαλύτερο βαθμό μπορούμε να κάνουμε και στην περίπτωση της ηλικιακής ομάδας πρώτης εκλογής. Όπως παρατηρούμε στο Γράφημα 51, το μεγαλύτερο μέρος των στελεχών και πιο συγκεκριμένα το 64,9%, που προέρχονται από πολιτικές οικογένειες εκλέγεται στις δύο νεότερες ηλικιακές ομάδες, τη στιγμή που το αντίστοιχο ποσοστό για τα μέλη που δεν προέρχονται από πολιτικές οικογένειες είναι μόλις 41,5%. Παρ' όλα αυτά η μεγαλύτερη διαφορά παρατηρείται στην πρώτη ηλικιακή ομάδα, στην οποία εντάσσονται τα στελέχη που έχουν εκλεγεί έως και το 34^ο έτος της ηλικίας τους. Όπως παρατηρούμε κατά τη συγκεκριμένη ηλικιακή περίοδο εκλέγεται το 29,1% των στελεχών με πολιτική παράδοση, ενώ για τα υπόλοιπα στελέχη το αντίστοιχο ποσοστό είναι μόλις 6,9%, φανερώνοντας μια πολύ σημαντική προκατάληψη των πολιτικών ελίτ, αλλά και των ψηφοφόρων, έναντι των νεότερων ηλικιών. Ενώ λοιπόν η πλειοψηφία των στελεχών χωρίς οικογενειακή παράδοση εκλέγεται μετά τα 45 έτη (58,4%), το αντίστοιχο

ποσοστό για τα μέλη που προέρχονται από οικογένειες με πολιτική παράδοση είναι μόλις 35,1%, ένα ποσοστό που μάλλον σχετίζεται με την επιλογή των συγκεκριμένων στελεχών να εμπλακούν με την πολιτική πιο αργά και όχι με την αδυναμία τους να εκλεγούν νωρίτερα.

Η προαναφερθείσα διαφοροποίηση αναφορικά με την ηλικία εκλογής, αποτυπώνεται καλύτερα και στον ηλικιακό μ.ό. εκλογής μεταξύ των δύο συγκεκριμένων κατηγοριών. Ενώ λοιπόν για τα στελέχη που δεν προέρχονται από κάποια πολιτική οικογένεια το σχετικό μ.ό. είναι τα 47,8 έτη, το αντίστοιχο μ.ό. για τα στελέχη με πολιτική παράδοση είναι μόλις τα 42,3 έτη, αντιστοιχώντας σε μια ηλικιακή διαφορά μεγαλύτερη των πέντε ετών.

Γράφημα 51: Ύπαρξη ή μη οικογενειακής παράδοσης ανά ηλικιακή ομάδα εκλογής

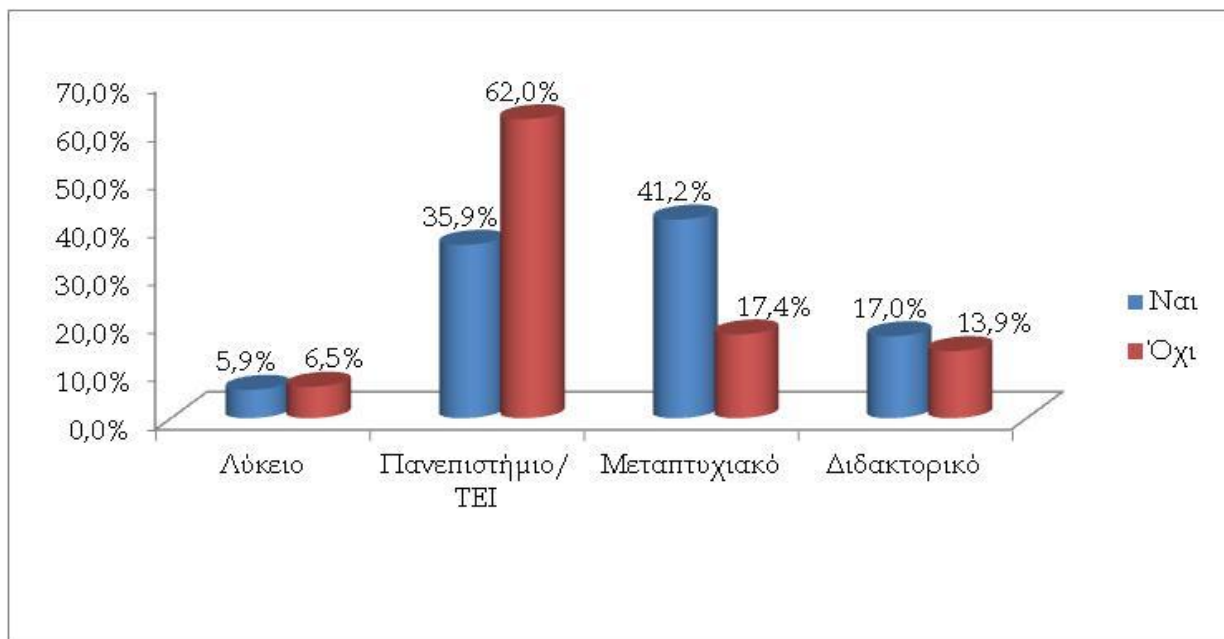

Στα Γραφήματα 52 και 53 παρουσιάζεται το επίπεδο εκπαίδευσης, αλλά και η παρακολούθηση σπουδών στο εξωτερικό. Όπως υποστηρίξαμε και νωρίτερα το επίπεδο σπουδών και ιδιαίτερα εκείνες που πραγματοποιούνται στο εξωτερικό αποτελούν μια σημαντική ένδειξη του κοινωνικοοικονομικού επιπέδου των συγκεκριμένων στελεχών. Εστιάζοντας λοιπόν στα συγκεκριμένα γραφήματα δύο είναι τα βασικότερα σημεία τα οποία προκύπτουν. Το πρώτο είναι το πολύ υψηλό εκπαιδευτικό επίπεδο των στελεχών που προέρχονται από πολιτικές οικογένειες, αναλογικά πολύ υψηλότερο σε σχέση με τα υπόλοιπα στελέχη της έρευνας. Ενώ λοιπόν η μεγάλη πλειοψηφία των μελών της πολιτικής ελίτ έχει ολοκληρώσει μέχρι και την τριτοβάθμια εκπαίδευση (68,5%) το αντίστοιχο ποσοστό για τα μέλη που προέρχονται από πολιτικές οικογένειες περιορίζεται στο 41,8%. Αντιθέτως, το μεγαλύτερο μέρος των στελεχών με πολιτική παράδοση και συγκεκριμένα το 41,2% έχει ολοκληρώσει μεταπτυχιακές σπουδές,

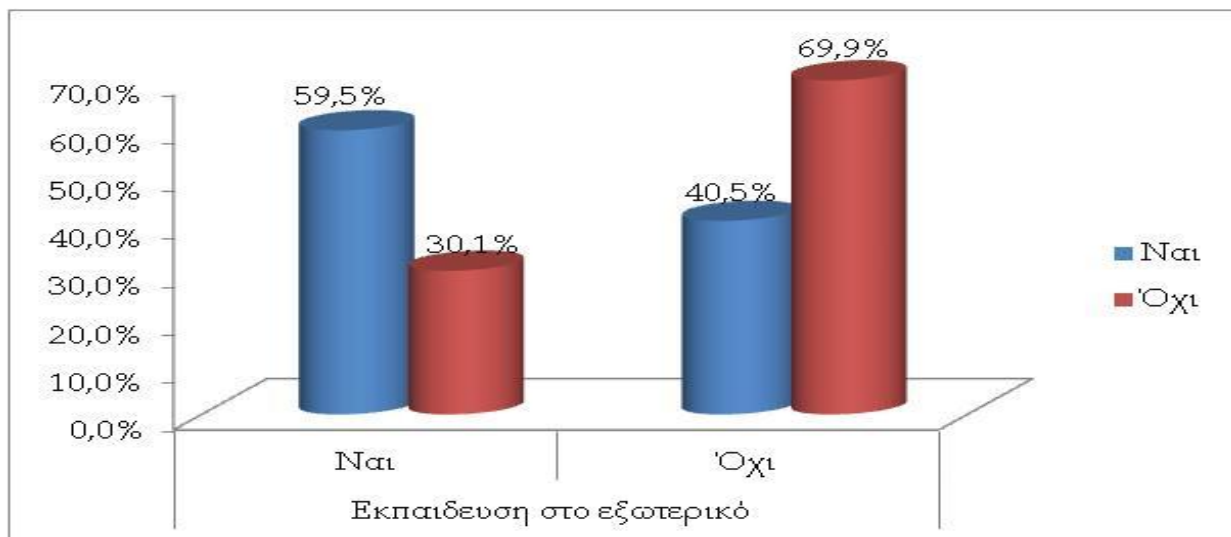
έναντι μόλις 17,4% για τα υπόλοιπα στελέχη, ενώ σημαντικό είναι και το ποσοστό εκείνων που έχουν ολοκληρώσει διδακτορικές σπουδές (17%, έναντι 13,9% των υπόλοιπων στελεχών).

Αντίστοιχα πολύ μεγάλη διαφορά εντοπίζεται και στην παρακολούθηση σπουδών στο εξωτερικό. Σύμφωνα με το Γράφημα 53 σχεδόν το 60% (59,5%) των στελεχών που προέρχονται από πολιτικές οικογένειες έχουν παρακολουθήσει σπουδές στο εξωτερικό, ένα δίχως άλλο τεράστιο ποσοστό. Το αντίστοιχο ποσοστό για τα υπόλοιπα μέλη της έρευνας περιορίζεται στο ήμισυ περίπου του παραπάνω ποσοστού, καθώς ανέρχεται στο 30,1%, εμφανίζοντας μια πολύ σημαντική διαφορά μεταξύ των δύο συγκεκριμένων κατηγοριών στελεχών.

Γράφημα 52: Ύπαρξη ή μη οικογενειακής παράδοσης ανά επίπεδο εκπαίδευσης

Γράφημα 53: Ύπαρξη ή μη οικογενειακής παράδοσης ανά σπουδές στο εξωτερικό

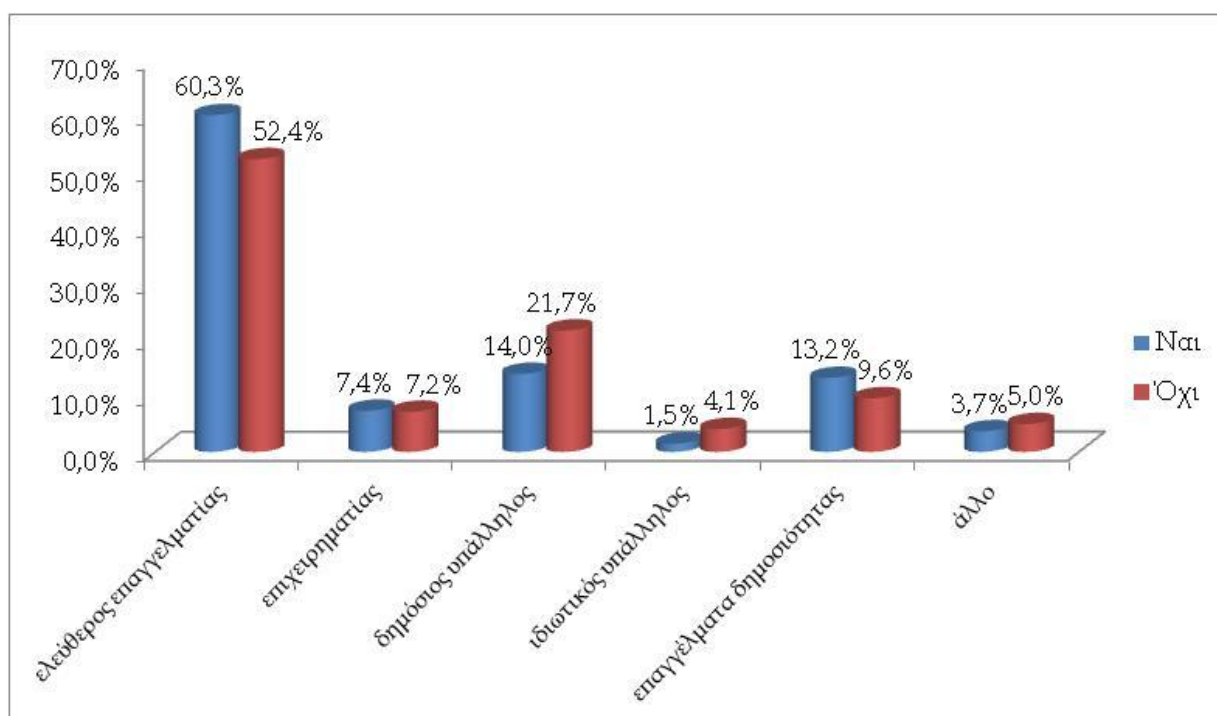
Σε αντίθεση με τις υπόλοιπες κατηγορίες του δημογραφικού προφίλ που αναλύθηκαν παραπάνω, οι διαφοροποιήσεις σε επίπεδο επαγγέλματος είναι σαφώς πιο περιορισμένες και σε μεγάλο βαθμό εντοπίζονται στις περιπτώσεις επαγγελμάτων με χαμηλή κοινωνικοοικονομική αναγνώριση. Όπως παρατηρούμε στο Γράφημα 54, η πιο πολυπληθής ομάδα επαγγελμάτων είναι μακράν οι ελεύθεροι επαγγελματίες, καθώς συναφή επαγγέλματα ασκεί το 60,3% των στελεχών με οικογενειακή παράδοση. Στη συγκεκριμένη κατηγορία συναντάμε πολύ πιο συχνά δικηγόρους έναντι των υπολοίπων στελεχών (35,5% έναντι 22,8%), ενώ αντίθετα σημαντικά λιγότεροι είναι οι γιατροί (7,4% έναντι 12,9%), μια κατάσταση σε μεγάλο βαθμό αναμενόμενη εξαιτίας του γεγονότος ότι το συγκεκριμένο επάγγελμα μπορεί να χρησιμεύσει πολύ λιγότερο ως ένα σημαντικό γνωστικό υπόβαθρο για πολιτική σταδιοδρομία. Αντίθετα στην κατηγορία των ελεύθερων επαγγελματιών πολύ πιο συχνή είναι η παρουσία των οικονομολόγων για τον ακριβώς αντίθετο λόγο που αναφέραμε και παραπάνω, με τα στελέχη που προέρχονται από πολιτικές οικογένειες να ασκούν το επάγγελμα του οικονομολόγου σε ποσοστό 10,3%, ποσοστό σχεδόν διπλάσιο από τα στελέχη της έρευνας με μη πολιτική παράδοση (5,4%).

Αντίστοιχα, πολύ πιο περιορισμένη είναι η παρουσία δημοσίων υπαλλήλων οι οποίοι να προέρχονται από κάποια πολιτική οικογένεια (14,0% έναντι 21,7% σε σχέση με τα υπόλοιπα στελέχη). Αναλυτικότερα, η μεγαλύτερη διαφορά στη συγκεκριμένη κατηγορία επαγγελμάτων εντοπίζεται στην κατηγορία των δασκάλων/ καθηγητών, όπου ενώ στα στελέχη που δεν προέρχονται από πολιτικές οικογένειες αποτελούν το 4,9%, στην περίπτωση των στελεχών με οικογενειακή παράδοση δεν εντοπίζεται κανένα στέλεχος που να έχει ασκήσει το συγκεκριμένο επάγγελμα. Σ' όλες τις υπόλοιπες κατηγορίες δημοσίων υπαλλήλων η διαφορά μεταξύ των δύο κατηγοριών στελεχών είναι μικρή αν και σ' όλες τις περιπτώσεις υπέρ των στελεχών χωρίς οικογενειακή παράδοση (δημόσιοι υπάλληλοι 2,9% έναντι 4,1%, καθηγητές πανεπιστημίου 8,8% έναντι 9,8%).

Επιπρόσθετα, τα στελέχη με οικογενειακή παράδοση υπερτερούν σημαντικά και στην κατηγορία των επαγγελμάτων δημοσιότητας, καθώς σχετικά επαγγέλματα –και κατά βάση το επάγγελμα του δημοσιογράφου (11%)- ασκούν το 13,2%, ενώ το αντίστοιχο ποσοστό για τα μέλη που δεν έχουν πολιτική παράδοση περιορίζεται στο 9,6%. Τέλος σε ό,τι αφορά τις υπόλοιπες κατηγορίες επαγγελμάτων, βλέπουμε πως σε ό,τι αφορά των ιδιωτικούς υπαλλήλους το ήδη πολύ περιορισμένο ποσοστό περιορίζεται ακόμα περισσότερο όταν πρόκειται για στελέχη πολιτικών οικογενειών (μόλις 1,5%), ενώ τέλος ισορροπημένο είναι το ποσοστό μεταξύ των επιχειρηματιών (7,4% έναντι 7,2%).

Ολοκληρώνοντας την ανάλυση σε επίπεδο επαγγέλματος θα ήταν σκόπιμο να κάνουμε και μια ακόμα παρατήρηση. Όπως τονίσαμε και νωρίτερα ένα σημαντικό μέρος των στελεχών που προέρχεται από πολιτικές οικογένειες, εκλέγονται σε πολύ νεαρές ηλικίες. Η συγκεκριμένη συνθήκη σε μεγάλο βαθμό απεικονίζεται και στην έλλειψη άσκησης κάποιου συγκεκριμένου επαγγέλματος πριν από την εκλογή τους, καθώς με το πέρασμα των σπουδών τους εμπλέκονται ενεργά στην πολιτική. Αναλυτικότερα, σε ποσοστό 11,6% των μελών που προέρχονται από πολιτικές οικογένειες δεν καταγράφηκε κάποιο συγκεκριμένο επάγγελμα, μια εξέλιξη που στην συντριπτική πλειοψηφία των περιπτώσεων οφείλεται στην μη άσκηση κάποιου επαγγέλματος και όχι στην αδυναμία εύρεσής του κατά τη διάρκεια της έρευνας.

Γράφημα 54: Ύπαρξη ή μη οικογενειακής παράδοσης ανά ομαδοποιημένα επαγγέλματα

Στο Γράφημα 55 παρουσιάζεται η κύρια πηγή ανάδειξης των στελεχών με βάση την ύπαρξη ή μη πολιτικής παράδοσης. Όπως παρατηρούμε ως προς τη συγκεκριμένη παράμετρο δεν εντοπίζονται ιδιαίτερα σημαντικές διαφοροποιήσεις. Η ανάδειξη από τους κομματικούς μηχανισμούς και στις δύο κατηγοριοποιήσεις στελεχών είναι η κύρια πηγή ανάδειξης παρουσιάζοντας σχεδόν ίδιο ποσοστό (43,9% για τα στελέχη με οικογενειακή παράδοση και 43,8% για τα στελέχη χωρίς οικογενειακή παράδοση).

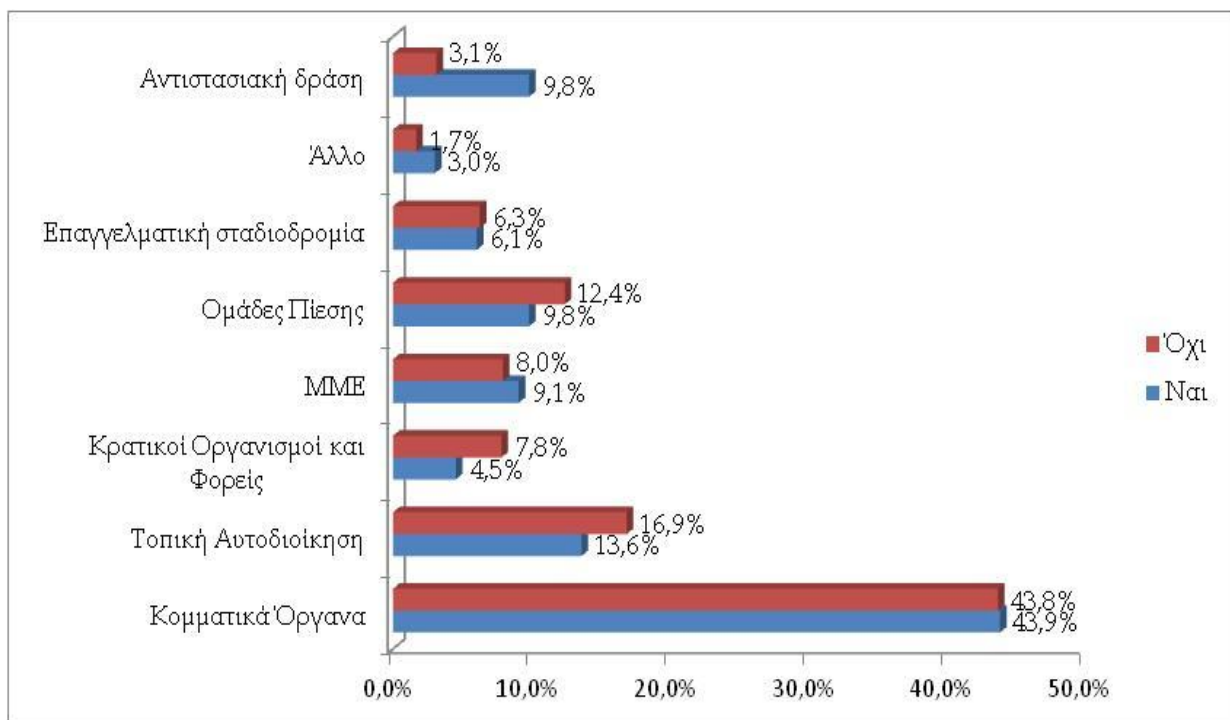
Αντίστοιχα και στις δύο περιπτώσεις στελεχών η ανάδειξη από την Τοπική Αυτοδιοίκηση παραμένει η δεύτερη σημαντικότερη πηγή ανάδειξης αν και ελαφρώς πιο ισχυρή στην

περίπτωση των στελεχών που δεν διέθεταν κάποια πολιτική παράδοση (16,9% έναντι 13,6%). Παρεμφερείς τάσεις παρατηρούμε και στην περίπτωση της ανάδειξης των στελεχών από τις ομάδες πίεσης (12,4% έναντι 9,8%), αλλά και τους κρατικούς οργανισμούς (7,8% έναντι 4,5%), ενώ ισορροπημένη είναι η ανάδειξη στελεχών από τα ΜΜΕ (8% έναντι 9,1%), αλλά και την επαγγελματική τους σταδιοδρομία (6,3% έναντι 6,1%).

Μοναδική περίπτωση στην οποία συναντάμε σημαντική διαφοροποίηση είναι στην περίπτωση των στελεχών που έχουν αναδειχθεί ως αποτέλεσμα της αντιστασιακής δράσης που ανέπτυξαν κατά την περίοδο της δικτατορίας. Προφανώς η συγκεκριμένη παράμετρος αναφέρεται κατά κύριο λόγο σε στελέχη της πρώτης περιόδου της έρευνάς μας, όπου όπως αναφέραμε και νωρίτερα ήταν η περίοδος με το μεγαλύτερο ποσοστό οικογενειακής παράδοσης μεταξύ των στελεχών.

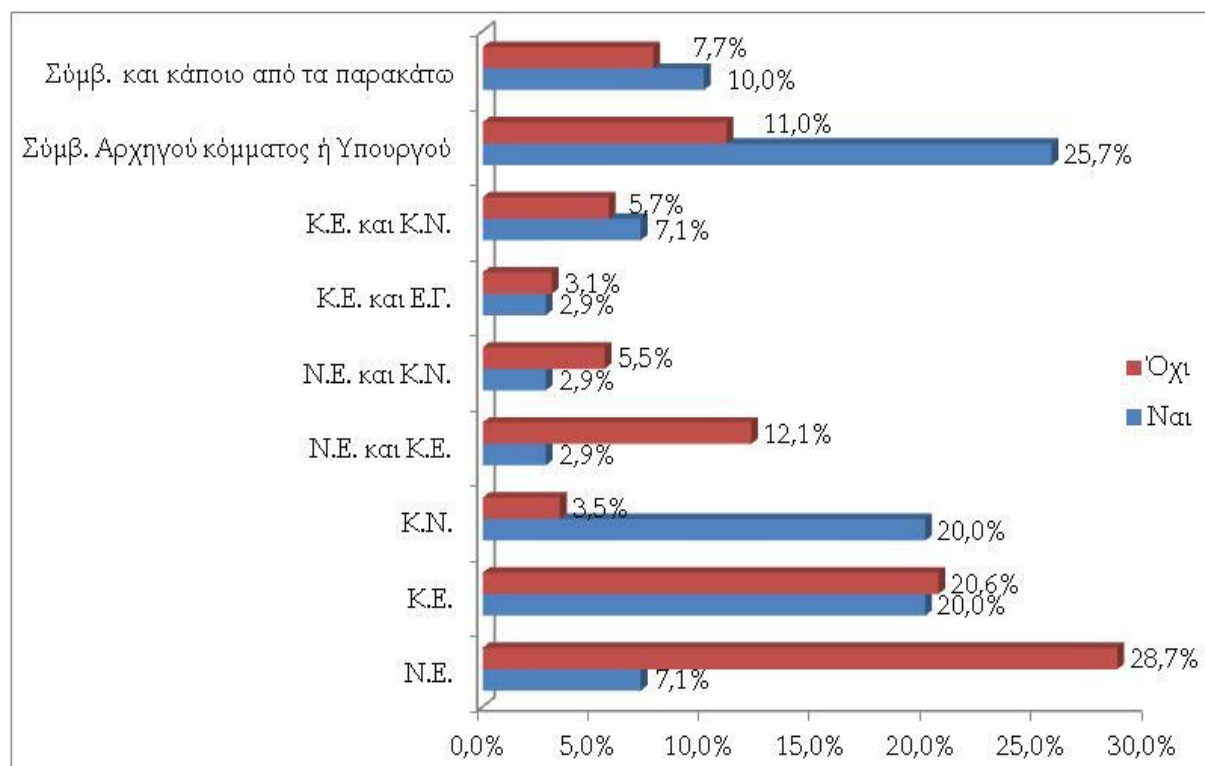
Ολοκληρώνοντας την ανάλυση ως προς τη συγκεκριμένη μεταβλητή θα ήταν χρήσιμο να αναφερθεί ότι σ' ένα ποσοστό στελεχών με οικογενειακή παράδοση που ανέρχεται στο 14,3% δεν καταγράφηκε κάποια πηγή ανάδειξης. Όπως και στην περίπτωση των ομαδοποιημένων επαγγελματιών, ο λόγος σχετίζεται με το γεγονός ότι τα συγκεκριμένα στελέχη με την ολοκλήρωση των σπουδών τους, ουσιαστικά ενεπλάκησαν ενεργά με την πολιτική χωρίς όμως προηγουμένως να έχουν κάποια άλλη εμπλοκή, πέρα από την κληρονομιά του πολιτικού ονόματος.

Γράφημα 55: Ύπαρξη ή μη οικογενειακής παράδοσης ανά κύρια πηγή ανάδειξης

Παρ' όλα αυτά, αναφορικά με την παράμετρο της ανάδειξης από τους κομματικούς μηχανισμούς στην οποία αναφερθήκαμε ακριβώς από πάνω, αξίζει να προσθέσουμε και μια ποιοτική διάσταση. Αν και τα ποσοστά ανάδειξης είναι παρεμφερή μεταξύ των δύο κατηγοριών στελεχών, είναι γεγονός ότι ως προς τα κομματικά όργανα υπάρχουν σημαντικές διαφοροποιήσεις. Αυτό λοιπόν που παρατηρείται είναι ότι τα στελέχη που προέρχονται από πολιτικές οικογένειες καταφέρνουν σε πολύ μεγάλο βαθμό να βρίσκονται κοντά στην κομματική ηγεσία και τα ανώτερα κομματικά στελέχη, όπως οι υπουργοί, καθώς σε ποσοστό 35,7%, πριν εκλεγούν έχουν διατελέσει σύμβουλοι των ηγεσιών των κομμάτων τους, ενώ στην περίπτωση των στελεχών χωρίς πολιτική παράδοση το σχετικό ποσοστό μειώνεται σχεδόν κατά το ήμισυ (18,7%). Αντίστοιχα η εκλογή σε νεαρή ηλικία στα συγκεκριμένα αξιώματα επιβεβαιώνεται και από το υψηλό ποσοστό στελεχών με οικογενειακή παράδοση τα οποία να έχουν συμμετάσχει μόνο στη νεολαία του κόμματος (20% έναντι μόλις 3,5% για τα υπόλοιπα στελέχη). Στον αντίποδα είναι εξαιρετικά περιορισμένη η παρουσία στελεχών που προέρχονται από πολιτικές οικογένειες στις ΝΕ, όργανο το οποίο διαθέτει τις πιο περιορισμένες αρμοδιότητες και το οποίο αποτελεί το σύνηθες όργανο ανάδειξης για τα υπόλοιπα στελέχη (ενώ το 46,3% των υπόλοιπων στελεχών έχει διατελέσει μέλος της ΝΕ είτε αποκλειστικά είτε σε συνδυασμό με κάποιο άλλο όργανο το αντίστοιχο ποσοστό για τα στελέχη που προέρχονται από πολιτικές οικογένειες περιορίζεται στο 12,9%).

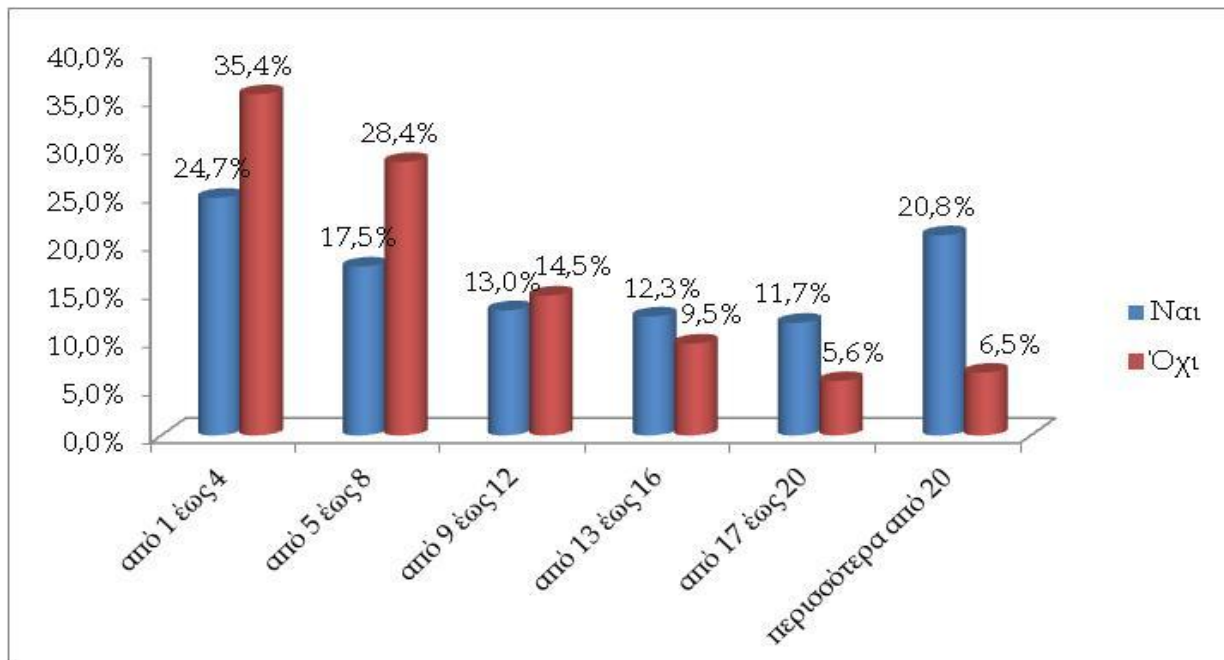
Γράφημα 56: Ύπαρξη ή μη οικογενειακής παράδοσης ανά κομματικό όργανο ανάδειξης

Ένα από τα βασικά ερωτήματα που σχετίζονται με τις πολιτικές ελίτ είναι και η δυνατότητα αναπαραγωγής τους στα συγκεκριμένα αξιώματα. Πόσο όμως διαφοροποιείται η συγκεκριμένη μεταβλητή σε ό,τι αφορά τα στελέχη με οικογενειακή παράδοση; Η απάντηση στο συγκεκριμένο ερώτημα δίνεται από το Γράφημα 57. Όπως παρατηρούμε η διαφοροποίηση μεταξύ των δύο κατηγοριών στελεχών είναι πολύ μεγάλη, εντοπίζοντας ουσιαστικά μια ευθεία σχέση μεταξύ της δυνατότητας παραμονής στα αξιώματα των ελίτ και την ύπαρξη οικογενειακής παράδοσης στην πολιτική. Όπως γίνεται εύκολα κατανοητό παρατηρώντας το σχετικό Γράφημα, οι μεγαλύτερες διαφορές παρατηρούνται στα δύο άκρα των τιμών της συγκεκριμένης μεταβλητής. Λεπτομερέστερα, ενώ για τα στελέχη που δεν προέρχονται από κάποια πολιτική οικογένεια η παραμονή στα υπό διερεύνηση αξιώματα δεν υπερβαίνει τα οκτώ χρόνια σε ποσοστό που αγγίζει το 65% (για την ακρίβεια 63,8%) στην περίπτωση των μελών της πολιτικής ελίτ με οικογενειακή παράδοση το σχετικό ποσοστό περιορίζεται στο 42,2%, παρουσιάζοντας μια πολύ σημαντική διαφοροποίηση. Αντιθέτως, εστιάζοντας την προσοχή μας στις δύο μεγαλύτερες χρονικές περιόδους παραμονής στα αξιώματα των πολιτικών ελίτ παρατηρούμε ότι ένα πολύ μεγάλο ποσοστό των στελεχών με πολιτική παράδοση και πιο συγκεκριμένα το 32,5% παραμένει στα συγκεκριμένα αξιώματα για τουλάχιστον 17 χρόνια, ενώ το 20,8% του συνόλου των στελεχών ξεπερνάει τα 20 χρόνια. Τα αντίστοιχα ποσοστά για τα υπόλοιπα στελέχη είναι εξαιρετικά περιορισμένα, καθώς μόλις το 12,1% των στελεχών παραμένει για τουλάχιστον 17 χρόνια στα αξιώματα των πολιτικών ελίτ, ενώ μόλις το 6,5% του συνόλου των συγκεκριμένων στελεχών συμπληρώνει δύο δεκαετίες.

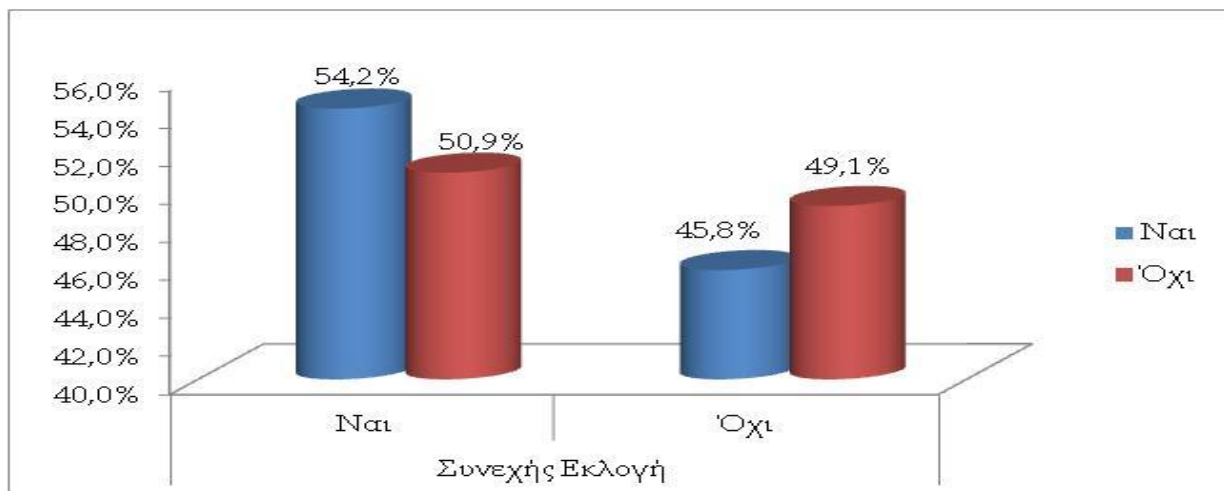
Από τα παραπάνω προκύπτει, ότι πέραν των όποιων πλεονεκτημάτων υφίστανται από την ύπαρξη οικογενειακής παράδοσης στην πολιτική για την ανάδειξη σε κάποιο από τα σημαντικότερα πολιτικά αξιώματα, είναι σαφές ότι το συγκεκριμένο πλεονέκτημα αντικατοπτρίζεται και στην διάρκεια παραμονής στο συγκεκριμένο καθεστώς, όπου πλέον η δυνατότητα αναπαραγωγής για μεγάλο χρονικό διάστημα είναι πολύ πιο πιθανή και συχνή έναντι των υπολοίπων στελεχών.

Γράφημα 57: Οικογενειακή παράδοση ανά διάρκεια παραμονής στα αξιώματα των ελίτ

Η χρονικά εκτενής παραμονή στα αξιώματα των πολιτικών ελίτ συνδυάζεται εν πολλοίς και με τη δυνατότητα συνεχούς παραμονής στην κεντρική πολιτική σκηνή. Αν και όπως παρατηρούμε στο Γράφημα 58, η διαφορά μεταξύ των στελεχών που προέρχονται από πολιτικές οικογένειες και εκείνων που δεν διέθεταν κάποια πολιτική παράδοση είναι ελαφρώς μεγαλύτερη υπέρ των πρώτων (54,2% έναντι 50,9%), χωρίς να παρουσιάζονται μεγάλες διαφοροποιήσεις, παρ' όλα αυτά το γεγονός ότι η παραμονή των πρώτων στα συγκεκριμένα αξιώματα έχει πολύ μεγαλύτερη διάρκεια μας επιτρέπει να αναφερθούμε στην ιδιαίτερα σημαντική διάσταση του συγκεκριμένου ποσοστού και στον πολύ μεγάλο ρόλο που διαδραματίζει στην παρουσία τους στο πολιτικό σκηνικό.

Γράφημα 58: Ύπαρξη ή μη οικογενειακής παράδοσης ανά συνεχή ή μη παραμονή στα αξιώματα

Η διάρκεια παραμονής στα αξιώματα των πολιτικών ελίτ εστιάζει στην ποσοτική διάσταση της αναπαραγωγής των πολιτικών στελεχών που αναδεικνύονται στα υπό διερεύνηση αξιώματα, και αποτελεί ένα μόνο από τα σημεία τα οποία σχετίζονται με τη συγκεκριμένη πτυχή της μελέτης των πολιτικών ελίτ. Μια δεύτερη διάσταση του όλου ζητήματος είναι η ποιοτική του απεικόνιση. Στο πλαίσιο αυτό θα μελετήσουμε τις θέσεις τις οποίες κατέλαβαν τα μέλη που προέρχονται από πολιτικές οικογένειες σε σχέση με τα υπόλοιπα στελέχη της έρευνας.

Όπως έχουμε τονίσει και σε άλλο σημείο της έρευνας, ο διορισμός ή η εκλογή σ' ένα από τα αξιώματα των πολιτικών ελίτ δεν σημαίνει παράλληλα και την ανάληψη των ιδίων αρμοδιοτήτων και κατ' επέκταση την δυνατότητα άσκησης της ίδιας επιρροής. Υπό το πρίσμα αυτό ο διορισμός σε κάποια κυβερνητική θέση προφανώς συνεπάγεται μεγαλύτερη επιρροή από την απλή εκλογή στην θέση ενός βουλευτή του εθνικού κοινοβουλίου, λόγω ακριβώς και των αρμοδιοτήτων που κάθε μία από τις δύο κατηγορίες θέσεων προϋποθέτει. Αντίστοιχα, η παραπάνω διαπίστωση ισχύει και στην περίπτωση των ευρωβουλευτών σε σχέση με τα μέλη ενός εθνικού κοινοβουλίου για μια σειρά από λόγους, ο σημαντικότερος εκ των οποίων έχει να κάνει με το «έλλειμμα δημοκρατίας» στην Ε.Ε. και τις σχετικά περιορισμένες αρμοδιότητες του ευρωβουλευτή (παρ' όλα αυτά μπορούμε να εντοπίσουμε και μια σειρά από άλλους λόγους όπως ο σχετικά πιο περιορισμένος ρόλος σε επίπεδο κομμάτων, αλλά και η αδυναμία ουσιαστικής επιρροής σημαντικών εκλογικών ακροατηρίων).

Λαμβάνοντας λοιπόν υπόψη την παραπάνω συλλογιστική μελετήσαμε και τα αξιώματα που έλαβαν τα μέλη της πολιτικής ελίτ. Όπως προκύπτει από τα σχετικά στοιχεία το 40,3% των στελεχών με οικογενειακή παράδοση έχουν καταφέρει να αναδειχθούν σε κάποιο κυβερνητικό αξίωμα, ποσοστό αρκετά μεγαλύτερο από τα στελέχη που δεν διαθέτουν κάποια οικογενειακή παράδοση και το οποίο ανέρχεται σε 32,3%. Παράλληλα το ποσοστό των στελεχών που προέρχονται από πολιτικές οικογένειες και τα οποία έχουν καταφέρει να καταλάβουν περισσότερα του ενός πολιτικά αξιώματα (π.χ. μέλος κυβέρνησης και βουλευτής ή βουλευτής και ευρωβουλευτής), ανέρχεται σε 50% ενώ το αντίστοιχο ποσοστό για τα υπόλοιπα μέλη της έρευνας είναι μόλις 35,1%.

Ολοκληρώνοντας λοιπόν την ανάλυσή μας αναφορικά με τον ρόλο της οικογενειακής παράδοσης στη διαμόρφωση των πολιτικών ελίτ, αξίζει να κάνουμε μια σειρά από παρατηρήσεις. Αν και όπως έχουμε ήδη αναφέρει οι συνθήκες εξέλιξης του πολιτικού και του κομματικού συστήματος στην Ελλάδα έχουν μεταβληθεί σημαντικά, παρ' όλα αυτά είναι γεγονός ότι η οικογενειοκρατία παραμένει μια σταθερή μεταβλητή. Όπως είδαμε και από την ανάλυση που προηγήθηκε τα μέλη των πολιτικών οικογενειών παρουσιάζουν σημαντικές

διαφοροποιήσεις στις περισσότερες μεταβλητές που εξετάσαμε, όπως το δημογραφικό τους προφίλ, η δυνατότητα αναπαραγωγής στα αξιώματα των πολιτικών ελίτ, η συνεχής παρουσία τους, αλλά και οι πηγές από τις οποίες αναδεικνύονται. Εμπόδια τα οποία στις περισσότερες περιπτώσεις είναι πολύ δύσκολο να τα υπερβούν τα στελέχη χωρίς οικογενειακή παράδοση στην πολιτική στην πραγματικότητα δεν υφίστανται για τα μέλη των πολιτικών οικογενειών. Παράγοντες όπως το φύλο, η ηλικία ή η άσκηση κάποιου επαγγέλματος δεν διαδραματίζουν σημαντικό ρόλο στην διαδικασία ανάδειξης, ενώ όπως διαπιστώσαμε και παραπάνω τα συγκεκριμένα στελέχη είναι πιο εύκολο να διασφαλίσουν σημαντικότερα αξιώματα (όπως κυβερνητικές θέσεις), όντας άλλωστε και πιο κοντά στις ηγεσίες των κομμάτων στα οποία ανήκουν.

Όπως αναφέραμε και προηγουμένως η διαδικασία ανάδειξης νέων στελεχών από πολιτικές οικογένειες είναι μια διαδικασία με αμφίδρομα οφέλη τόσο για τα κόμματα όσο και για τα συγκεκριμένα στελέχη, με αφετηρία της όλης διαδικασίας την επιρροή σημαντικών εκλογικών ακροατηρίων. Από τη μία τα στελέχη που προέρχονται από πολιτικές οικογένειες διασφαλίζουν την απαραίτητη στήριξη τόσο σε επίπεδο κόμματος όσο και σε επίπεδο επιρροής στο εσωτερικό των κομμάτων (και γι' αυτό όπως είδαμε είναι λίγες οι περιπτώσεις όπου τα συγκεκριμένα στελέχη διορίζονται από την κομματική ηγεσία και δεν εκλέγονται), από την άλλη τα ίδια τα στελέχη φαίνεται να διασφαλίζουν για τους εαυτούς τους τόσο την ανάδειξη όσο και την παραμονή σε σημαντικές θέσεις για μεγάλα χρονικά διαστήματα.

3.3.11 Η εκπροσώπηση των επαγγελματιών δημοσιότητας

Τα ΜΜΕ και ιδιαίτερα η τηλεόραση η οποία διατηρεί έναν ηγεμονικό ρόλο στο επικοινωνιακό σύστημα, συνιστούν μια πολύ σημαντική παράμετρο στην διαμόρφωση και ανάδειξη των πολιτικών ελίτ, είτε αυτό σχετίζεται με την ανάδειξη νέων στελεχών μέσα από τα Μέσα Ενημέρωσης, είτε με την συμβολή τους στην διατήρηση και αναπαραγωγή των υφιστάμενων πολιτικών ελίτ. Αναμφίβολα, ο ρόλος των ΜΜΕ και ιδιαίτερα της τηλεόρασης αναδεικνύεται από το 1989 και μετά οπότε και ολοκληρώνεται η αποκρατικοποίηση της τηλεόρασης και η δημιουργία ιδιωτικών τηλεοπτικών σταθμών.

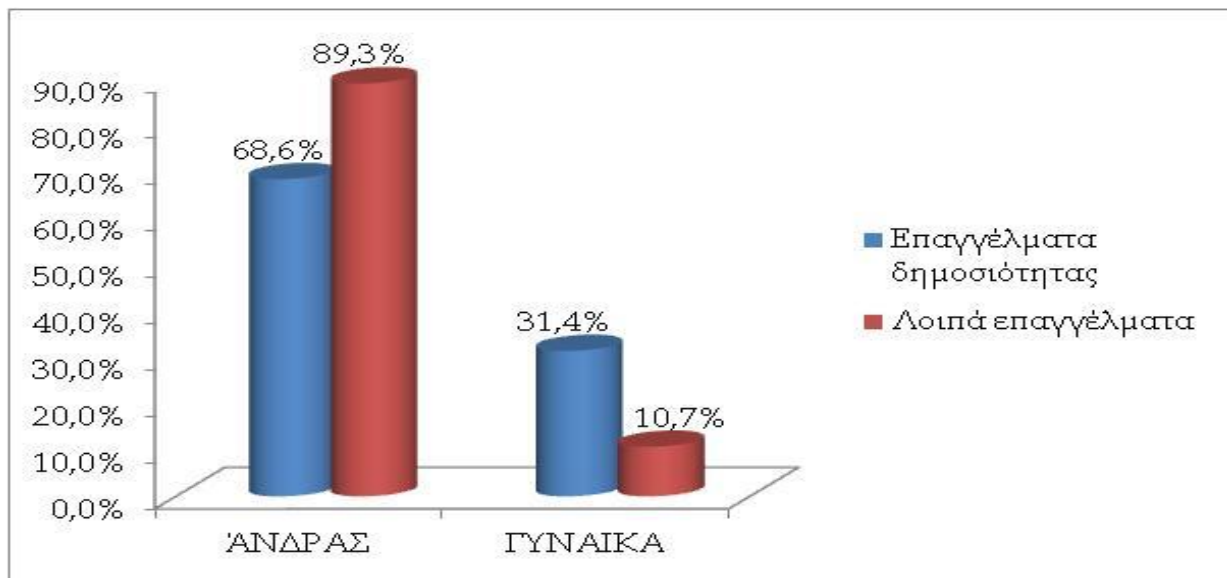
Στα Γραφήματα που ακολουθούν θα ασχοληθούμε με την συγκεκριμένη κατηγορία στελεχών προκειμένου να διαπιστώσουμε κατά πόσο τα μέλη της πολιτικής ελίτ που προέρχονται από τα επαγγέλματα που λαμβάνουν μεγάλης δημοσιότητας και προβολής από τα ΜΜΕ (δημοσιογράφοι, ηθοποιοί, αθλητές, τραγουδιστές, συγγραφείς) διαφοροποιούνται ως προς τις παραμέτρους που καλύπτει η συγκεκριμένη έρευνα. Διευκρινιστικά και πριν ξεκινήσουμε τη

συγκεκριμένη ανάλυση θα ήταν σκόπιμο να προσθέσουμε ότι το μεγαλύτερο μέρος των συγκεκριμένων στελεχών σε ποσοστό 70,5% είναι δημοσιογράφοι, το 15,2% είναι ηθοποιοί, το 5,7% αθλητές, το 4,7% είναι συγγραφείς, και το 3,8% είναι τραγουδιστές.

Ξεκινώντας λοιπόν την ανάλυσή μας σε επίπεδο φύλου βλέπουμε ότι αν και η παρουσία των γυναικών είναι γενικά περιορισμένη, όπως διαπιστώσαμε και από την ανάλυση που προηγήθηκε, παρ' όλα αυτά η παρουσία των γυναικών είναι ιδιαίτερα σημαντική μεταξύ των επαγγελματιών δημοσιότητας σε αναλογία περίπου ένα προς τρία (31,4%), τη στιγμή που μεταξύ των υπολοίπων στελεχών το σχετικό ποσοστό μόλις που υπερβαίνει το 10%. Όπως γίνεται εμφανές η διαφοροποίηση μεταξύ των δύο κατηγοριών είναι ιδιαίτερα σημαντική και προφανώς όπως και στην περίπτωση της οικογενειοκρατίας έτσι και στην συγκεκριμένη περίπτωση, η γυναικεία παρουσία ευνοείται σημαντικά από την προβολή στα ΜΜΕ συμβάλλοντας μ' αυτόν τον τρόπο και στην συχνότερη ανάδειξη γυναικών στην κεντρική πολιτική σκηνή.

Μάλιστα, ότι η συγκεκριμένη εξέλιξη ταυτίζεται και με τα ΜΜΕ επιβεβαιώνεται και από τα όσα αναφέρθηκαν παραπάνω σχετικά με την αύξηση της παρουσίας των γυναικών κατά τις δύο τελευταίες δεκαετίες και πιο συγκεκριμένα από την αποκρατικοποίηση της τηλεόρασης και μετά.

Γράφημα 59: Επαγγέλματα δημοσιότητας και λοιπά επαγγέλματα ανά φύλο

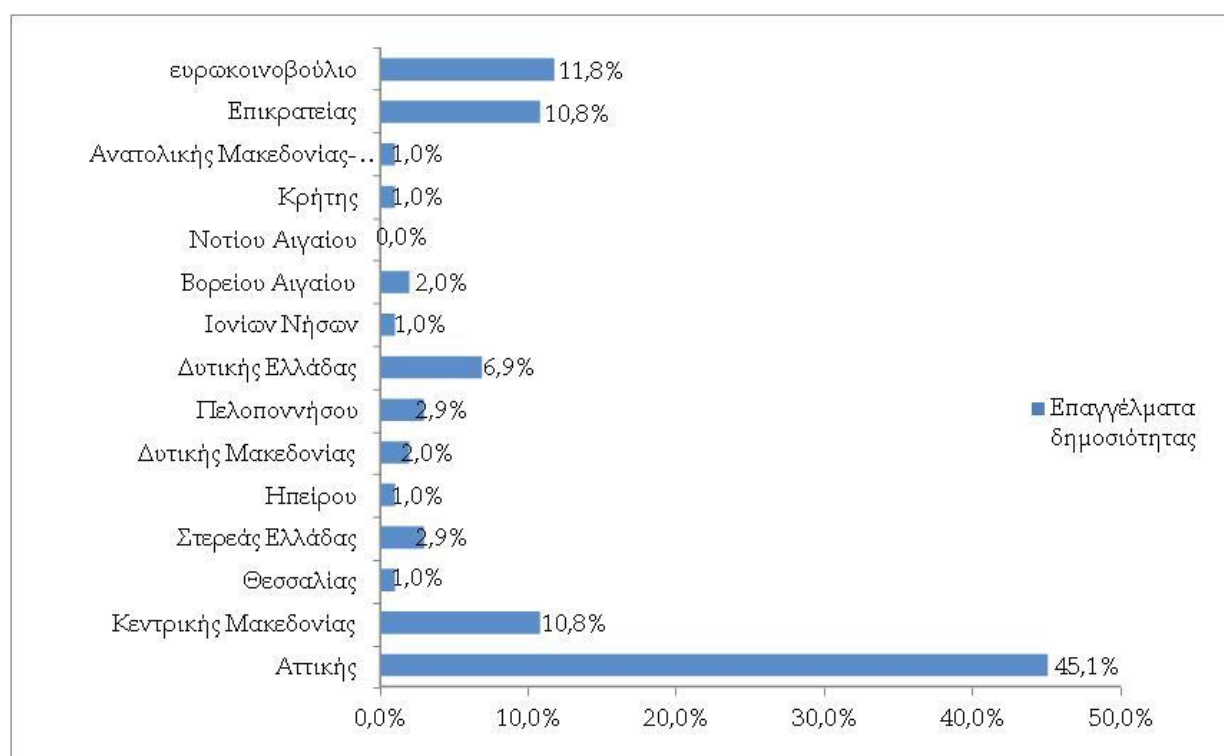
Σε ό,τι αφορά την περιφέρεια εκλογής των στελεχών που προέρχονται από τα επαγγέλματα δημοσιότητας, αναμφίβολα θα μπορούσαμε να υποστηρίξουμε ότι αποτελούν υπόθεση των

μεγάλων εκλογικών περιφερειών της πρωτεύουσας. Όπως φαίνεται και στο Γράφημα 60 σε ποσοστό 45,1% τα στελέχη που προέρχονται από τα επαγγέλματα δημοσιότητας εκλέγονται στις περιφέρειες της Αττικής. Η εξέλιξη αυτή, εν πολλοίς, δικαιολογείται από το μεγάλο αριθμό θέσεων που εκλέγουν τα κόμματα και ιδιαίτερα τα κόμματα εξουσίας στις συγκεκριμένες περιφέρειες, επιδιώκοντας μ' αυτόν τον τρόπο να εκμεταλλευτούν την αναγνωρισιμότητα των συγκεκριμένων στελεχών μέσω της δραστηριοποίησής τους στα μεγαλύτερα εκλογικά ακροατήρια της χώρας. Ενδεικτικό της παρουσίας των στελεχών δημοσιότητας στις περιφέρειες της πρωτεύουσας, είναι και το γεγονός ότι το 21,9% των στελεχών που εκλέγονται στις συγκεκριμένες περιφέρειες προέρχονται από τα επαγγέλματα δημοσιότητας.

Αναφορικά με τις υπόλοιπες περιφέρειες, παρατηρούμε ότι η δεύτερη μεγαλύτερη περιφέρεια με στελέχη που λαμβάνουν σημαντικής προβολής από τα ΜΜΕ, είναι η Κεντρική Μακεδονία (10,8%), στην οποία περιλαμβάνονται και οι δύο περιφέρειες της Θεσσαλονίκης, όπου και πάλι συγκεντρώνονται μεγάλα εκλογικά ακροατήρια. Αντίθετα σ' όλες τις υπόλοιπες περιφέρειες η παρουσία στελεχών δημοσιότητας είναι εξαιρετικά περιορισμένη, καθώς εκλέγεται μόλις το 21,7% των συγκεκριμένων στελεχών. Ακόμα όμως και σ' αυτήν την περίπτωση το ποσοστό των στελεχών που εκλέγονται στις περιφέρειες της επαρχίας θα μπορούσε να είναι ακόμα μικρότερο αν ένα σημαντικό ποσοστό από τα συγκεκριμένα στελέχη (για την ακρίβεια το 17,1%) δεν αποτελούσαν μέλη πολιτικών οικογενειών.

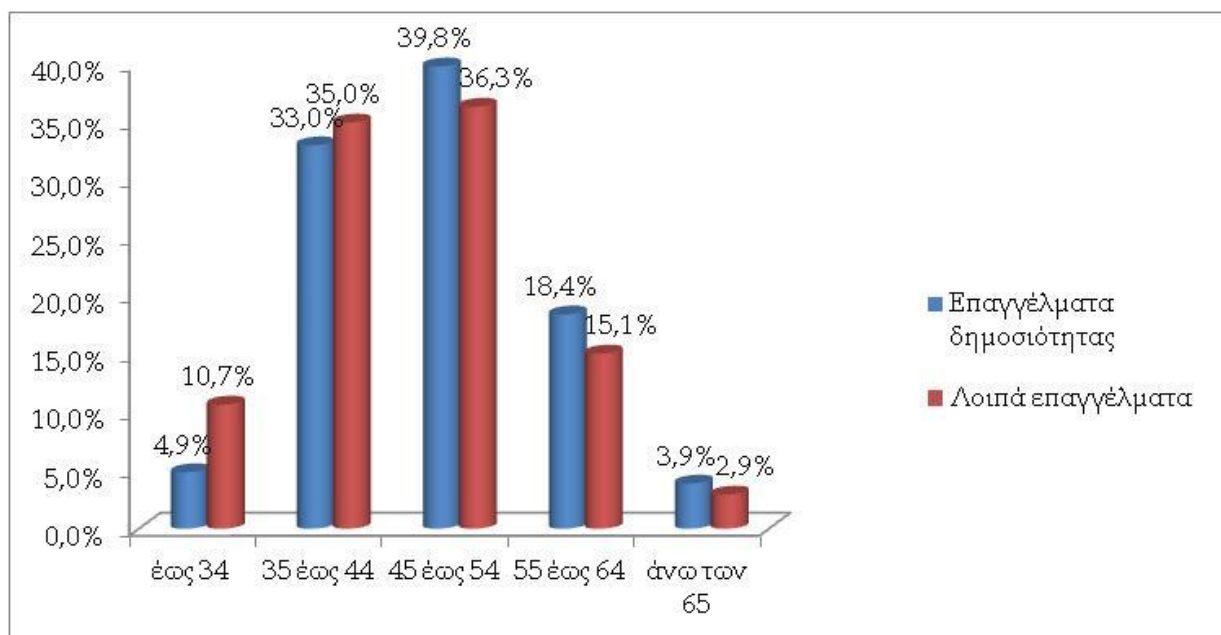
Αξίζει πάντως να αναφερθεί ότι σημαντική είναι και η παρουσία της συγκεκριμένης κατηγορίας στελεχών τόσο στα ψηφοδέλτια επικρατείας σε εκλόγιμες θέσεις, όσο και σε εκλόγιμες θέσεις του ευρωκοινοβουλίου, παρά το γεγονός ότι δεν εκλέγονται με σταυρό προτίμησης, αλλά με βάση τα αποτελέσματα των κομμάτων τους σε εθνικό επίπεδο. Η εξέλιξη αυτή μερικώς ερμηνεύεται και από το ότι ένα σημαντικό μέρος από τους συγκεκριμένους βουλευτές και ευρωβουλευτές είχαν διατελέσει στενοί συνεργάτες των αρχηγών των κομμάτων τους σε θέματα επικοινωνίας (π.χ. Ε. Αντώνιος, Θ. Ρουσόπουλος, Π. Ευθυμίου, Γ. Ρουμπάτης, Γ. Ρωμαίος, Σ. Κωστόπουλος, Γ. Αναστασόπουλος).

Γράφημα 60: Επαγγέλματα δημοσιότητας ανά περιφέρεια εκλογής

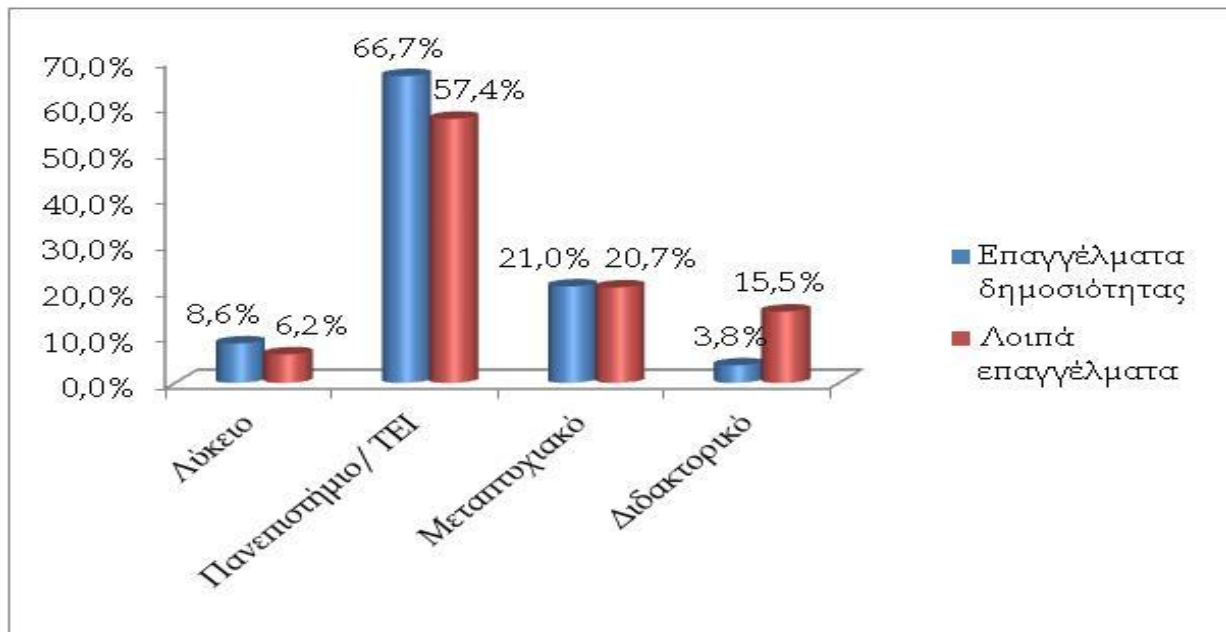
Αναφορικά με την ηλικιακή ομάδα πρώτης εκλογής παρατηρούνται μικρές διαφοροποιήσεις σε σχέση με τα υπόλοιπα στελέχη της έρευνας. Όπως γίνεται εμφανές από το Γράφημα 61 η σημαντικότερη διαφοροποίηση παρατηρείται στην πρώτη ηλικιακή ομάδα όπου ενώ το 10,7% των στελεχών εκλέγεται πριν τα 34 έτη, το αντίστοιχο ποσοστό για τους εκπροσώπους των επαγγελμάτων δημοσιότητας είναι μόλις 4,9%. Μάλιστα, ελαφρώς μικρότερη είναι η παρουσία της συγκεκριμένης κατηγορίας στελεχών και στη δεύτερη ηλικιακή ομάδα, ενώ είναι μεγαλύτερη σ' όλες τις υπόλοιπες ηλικιακές κατηγορίες. Η διαπίστωση αυτή προφανώς και συνδέεται με το γεγονός ότι οι εκπρόσωποι των επαγγελμάτων δημοσιότητας στηρίζουν την αναγνωρισιμότητά τους ως επί το πλείστον στην επαγγελματική τους αναγνώριση, παράμετρος που προφανώς προϋποθέτει και την χρόνια ενασχόληση και ανάδειξη σ' ένα συγκεκριμένο επαγγελματικό κλάδο (όπως π.χ. εκείνος της δημοσιογραφίας ή της υποκριτικής). Η παραπάνω εικόνα αποτυπώνεται και στο μ.ό. πρώτης εκλογής, ο οποίος ενώ για τα υπόλοιπα στελέχη είναι τα 46,7 έτη, για τα στελέχη που προέρχονται από τα επαγγέλματα που λαμβάνουν μεγάλης προβολής ανέρχεται στα 48,7 έτη.

Γράφημα 61: Επαγγέλματα δημοσιότητας και λοιπά επαγγέλματα ανά ηλικιακή ομάδα εκλογής

Στο Γράφημα 62 παρατηρούμε το επίπεδο εκπαίδευσης των στελεχών με βάση τη διάκριση της προέλευσης από τα επαγγέλματα δημοσιότητας ή όχι. Όπως γίνεται εμφανές το επίπεδο σπουδών των συγκεκριμένων στελεχών είναι σημαντικά χαμηλότερα σε σχέση με τα υπόλοιπα στελέχη της έρευνας και ιδιαίτερα σε ό,τι αφορά την εκπόνηση διδακτορικών διατριβών, παράμετρος που προφανώς δεν είναι απαραίτητη για την άσκηση των επαγγελμάτων που σχετίζονται με το χώρο της δημοσιότητας. Το 66,7% των συγκεκριμένων στελεχών έχουν ολοκληρώσει τριτοβάθμια εκπαίδευση, ενώ ένα σημαντικό ποσοστό της τάξης του 8,6% (έναντι μόλις 6,2% για τα υπόλοιπα στελέχη) έχει ολοκληρώσει μόνο την δευτεροβάθμια εκπαίδευση. Αντιθέτως, όπως αναφέραμε και παραπάνω, μόλις το 3,8% των στελεχών που ασκούν επαγγέλματα με μεγάλη προβολή από τα ΜΜΕ έχουν ολοκληρώσει διδακτορικές σπουδές, ποσοστό που υπολείπεται σημαντικά σε σχέση με το 15,5% που παρατηρείται για τα υπόλοιπα στελέχη. Πάντως αξίζει να αναφερθεί πως σε ό,τι αφορά την παρακολούθηση σπουδών στο εξωτερικό παρουσιάζεται ισορροπία μεταξύ των δύο κατηγοριών, καθώς για τα στελέχη δημοσιότητας το σχετικό ποσοστό είναι 33,3%, ενώ για τα υπόλοιπα στελέχη είναι ελαφρώς μεγαλύτερο φτάνοντας το 34,4%.

Γράφημα 62: Επαγγέλματα δημοσιότητας και λοιπά επαγγέλματα ανά επίπεδο εκπαίδευσης

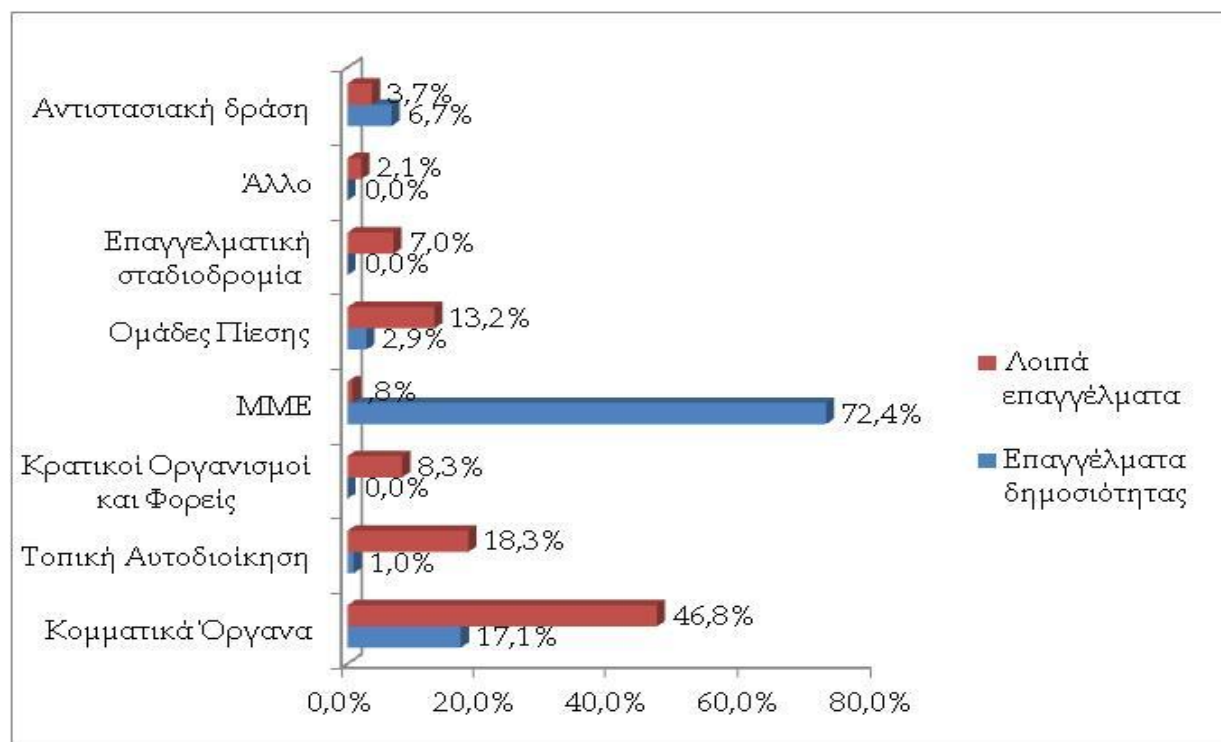
Στο Γράφημα 63 παρουσιάζεται η κύρια πηγή ανάδειξης των στελεχών που ασκούν επαγγέλματα που λαμβάνουν μεγάλης προβολής από τα ΜΜΕ. Όπως είναι αναμενόμενο η συντριπτική πλειοψηφία των συγκεκριμένων στελεχών αναδεικνύεται από το χώρο των ΜΜΕ σε ποσοστό που υπερβαίνει το 70%. Παρ' όλα αυτά το γεγονός ότι πριν την ανάδειξή τους σε κάποια από τις θέσεις των πολιτικών ελίτ, μπορεί να είχαν αναλάβει κάποιο άλλο αξίωμα αφήνει ένα ποσοστό της τάξης του 30% όπου τα στελέχη προέρχονται από κάποια άλλη πηγή κύριας ανάδειξης. Παρατηρώντας και το σχετικό Γράφημα, βλέπουμε ότι το 17,1% έχει αναδειχθεί μέσα από τα κόμματα. Επικεντρώνοντας όμως λίγο παραπάνω στην συγκεκριμένη διάσταση αυτό που παρατηρούμε είναι ότι το υψηλό ποσοστό ανάδειξης μέσα από τα κόμματα στην πραγματικότητα αναφέρεται πλην ελαχίστων εξαιρέσεων σε συμβούλους αρχηγών κομμάτων και όχι σε στελέχη που έχουν αναδειχθεί μέσα από τα καθ' αυτό κομματικά όργανα (π.χ. Σ. Καλαντζάκου, Γ. Κοντογιάννης, Π. Λουκάκος, Ν. Λιναρδάτος, Σ. Νικηφοράκης, Π. Παρασκευόπουλος, Τ. Χυτήρης).

Σε ό,τι αφορά τις υπόλοιπες κατηγορίες ανάδειξης των πολιτικών ελίτ, η παρουσία της συγκεκριμένης κατηγορίας στελεχών είναι σχεδόν μηδενική με μοναδική εξαίρεση την ανάδειξη ως αποτέλεσμα της αντιστασιακής δράσης που ανέπτυξε ένας σημαντικός αριθμός δημοσιογράφων, ηθοποιών ή συγγραφέων κατά την περίοδο της δικτατορίας.

Διευκρινιστικά, θα ήταν σκόπιμο να κάνουμε και μια σύντομη αντιπαραβολή μεταξύ του τρόπου ανάδειξης των στελεχών που μελετώνται στη συγκεκριμένη κατηγορία, με τα

υπόλοιπα στελέχη της έρευνας. Όπως γίνεται εμφανές από το Γράφημα 63 ουδεμία σχέση υπάρχει ως προς τον τρόπο ανάδειξης μεταξύ των δύο κατηγοριών στελεχών δεδομένου του ισχυρού ρόλου που διαδραματίζουν στην κατηγορία αυτή τα ΜΜΕ, τη στιγμή που ανάδειξη για τα υπόλοιπα στελέχη είναι σαφώς πιο πολύπλοκη και από διαφορετικές μεταξύ τους πηγές.

Γράφημα 63: Επαγγέλματα δημοσιότητας και λοιπά επαγγέλματα ανά κύρια πηγή ανάδειξης

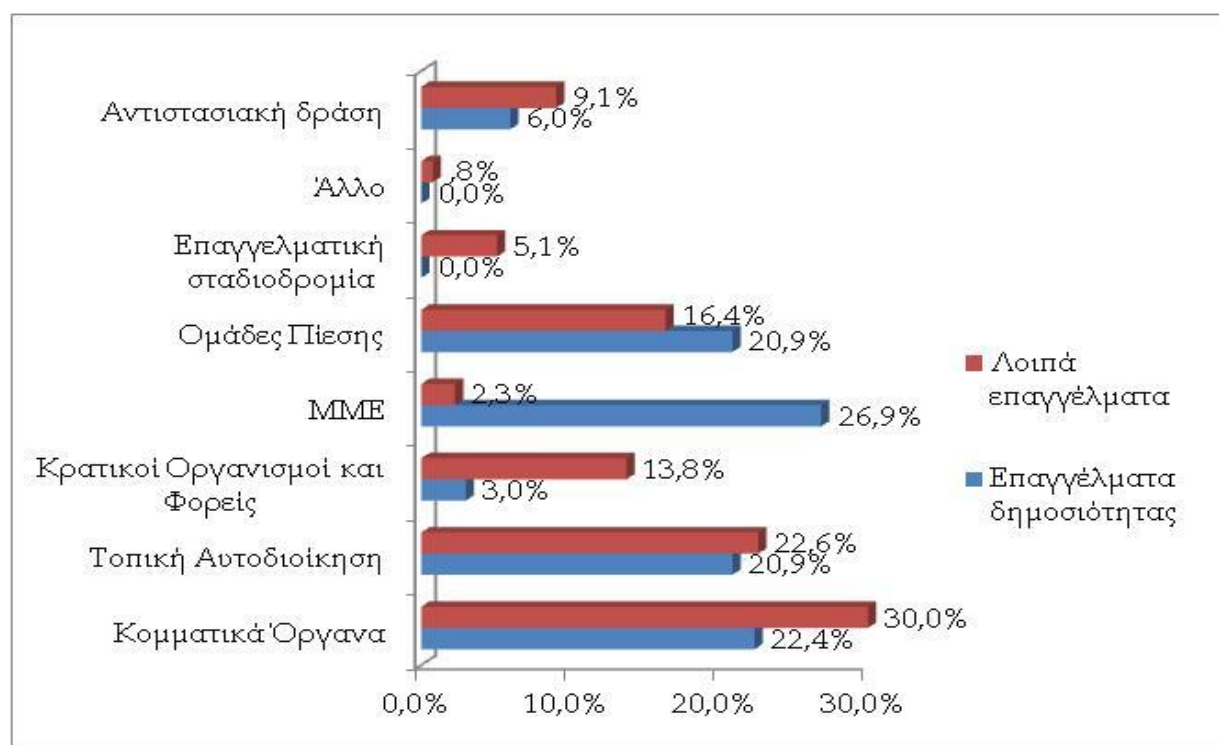

Επιπρόσθετα σ' έναν σημαντικό αριθμό στελεχών (63,8%) που λαμβάνουν σημαντικής προβολής από τα ΜΜΕ (Γράφημα 64), καταγράφηκε και κάποια δευτερεύουσα πηγή ανάδειξης πέρα από αυτήν που είδαμε ακριβώς από πάνω. Όπως παρατηρούμε λοιπόν, η ανάδειξη από τα ΜΜΕ είναι και πάλι η πιο συχνή πηγή ανάδειξης (26,9%) και η οποία προφανώς και αναφέρεται στα στελέχη που δεν είχαν ως κύρια πηγή ανάδειξης τα ΜΜΕ. Από κει και πέρα βλέπουμε ότι υπάρχουν αρκετές πηγές ανάδειξης οι οποίες επιμερίζονται ως δευτερεύουσες πηγές. Μεταξύ άλλων βλέπουμε ότι σημαντικό ρόλο διαδραματίζουν τα κομματικά όργανα (όπου και πάλι ένας σημαντικός αριθμός από τα συγκεκριμένα στελέχη είχαν διατελέσει σύμβουλοι των αρχηγών των κομμάτων), ενώ σημαντικό ρόλο διαδραματίζει και η Τοπική Αυτοδιοίκηση με 20,9% (όπου κυρίως πρόκειται για στελέχη τα οποία κάποια στιγμή είχαν εκλεγεί σε κάποια θέση της Τοπικής Αυτοδιοίκησης είτε ως δήμαρχοι είτε ως δημοτικοί σύμβουλοι) και οι ομάδες πίεσης (στη συγκεκριμένη κατηγορία κατά κύριο λόγο

συναντάμε δημοσιογράφους ή ηθοποιούς οι οποίοι είχαν διατελέσει στελέχη των συνδικαλιστικών τους οργάνων παράλληλα με την άσκηση των επαγγελμάτων τους).

Σ' όλες τις υπόλοιπες τιμές της συγκεκριμένης μεταβλητής η παρουσία των στελεχών που λαμβάνουν σημαντικής προβολής από τα ΜΜΕ είναι ιδιαίτερα περιορισμένη. Αξίζει πάντως να κάνουμε και μια σύντομη διευκρίνιση αναφορικά με την παράμετρο «επαγγελματική σταδιοδρομία», την οποία και παρατηρούμε στα δύο αυτά Γραφήματα. Όπως διαπιστώνουμε και στις δύο αυτές περιπτώσεις η τιμή για τα στελέχη δημοσιότητας είναι μηδενική και αυτό δικαιολογείται από το γεγονός, ότι στην πραγματικότητα η συγκεκριμένη τιμή εν πολλοίς είναι ταυτόσημη με εκείνη της ανάδειξης από τα ΜΜΕ, η οποία όμως για λόγους που σχετίζονται με τις ανάγκες της έρευνας έχει εξειδικευτεί περαιτέρω, τη στιγμή που σε αντίθετη περίπτωση πολλά από τα στελέχη των ΜΜΕ θα μπορούσαμε κάλλιστα να υποστηρίξουμε ότι έχουν αναδειχθεί χάρη στην επιτυχή «επαγγελματική τους σταδιοδρομία».

Γράφημα 64: Επαγγέλματα δημοσιότητας και λοιπά επαγγέλματα ανά δευτερεύουσα πηγή ανάδειξης

Στα Γραφήματα που ακολουθούν (Γραφήματα 65 και 66) παρουσιάζεται η χρονική διάρκεια παραμονής των στελεχών δημοσιότητας στις θέσεις των πολιτικών ελίτ, η δυνατότητα

αναπαραγωγής τους, αλλά και η συνεχής ή μη παρουσία τους στα αξιώματα της κεντρικής πολιτικής σκηνής.

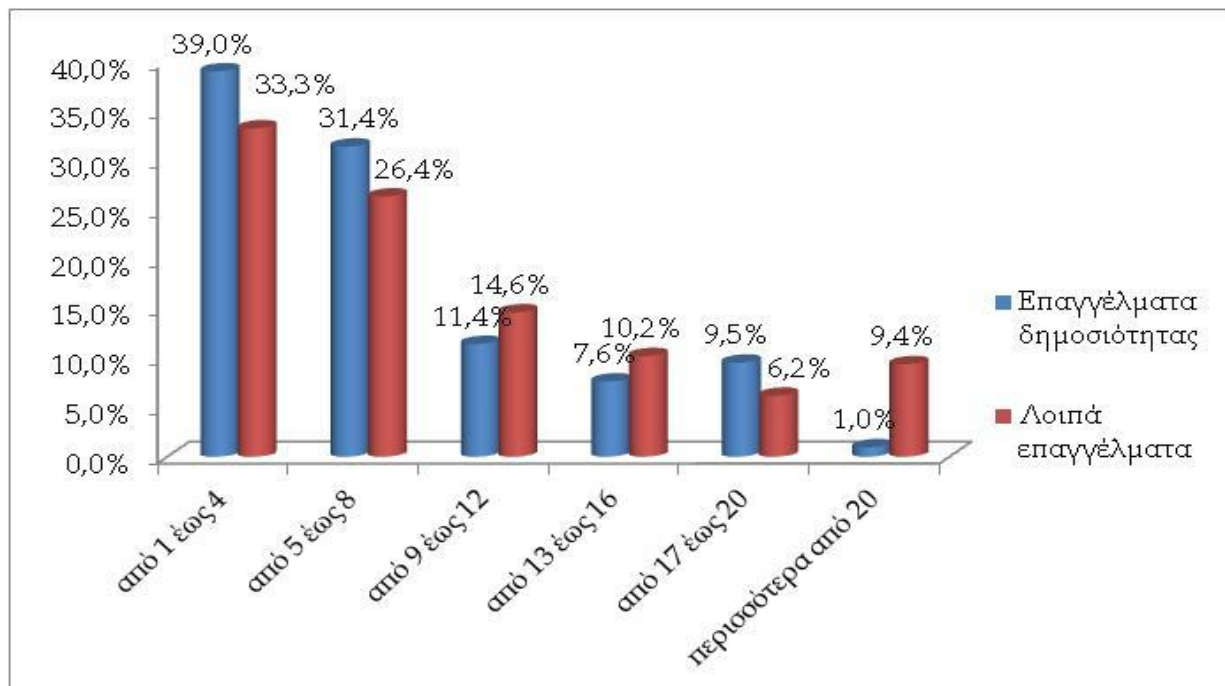
Αναφορικά με την χρονική διάρκεια παραμονής των στελεχών που προέρχονται από τα ΜΜΕ, η βασικότερη παρατήρηση που προκύπτει και από το σχετικό γράφημα είναι η μικρή διάρκεια παραμονής τους στα αξιώματα που μελετά η συγκεκριμένη έρευνα. Όπως προκύπτει και από το Γράφημα 65, το 70,4% των στελεχών δημοσιότητας παραμένει στα συγκεκριμένα αξιώματα μέχρι 8 χρόνια, ένα χρονικό διάστημα το οποίο είναι σημαντικά περιορισμένο για τα υπόλοιπα στελέχη της έρευνας (μόλις 59,7%). Ενδεικτικό της σχετικά μικρής παραμονής της κατηγορίας αυτής στελεχών στα αξιώματα των πολιτικών ελίτ αποτελεί το γεγονός ότι μόλις το 1% έχει παραμείνει στο συγκεκριμένο καθεστώς για περισσότερα από 20 χρόνια, τη στιγμή που για τα υπόλοιπα στελέχη το αντίστοιχο ποσοστό είναι 9,4%. Η συγκεκριμένη διαπίστωση επαληθεύεται και από τη χρονική διάρκεια παραμονής των συγκεκριμένων στελεχών στο καθεστώς των πολιτικών ελίτ, όπου η παραμονή τους κατά μ.ό. διαρκεί 7,2 έτη τη στιγμή που για τα υπόλοιπα στελέχη ανέρχεται στα 9,3 έτη.

Μάλιστα, όπως παρατηρούμε και από το Γράφημα 66 η σύντομη και γενικά ασταθής παρουσία των συγκεκριμένων στελεχών στα αξιώματα των πολιτικών ελίτ, επιβεβαιώνεται και από τη δυνατότητα συνεχούς παρουσίας τους στα υπό εξέταση αξιώματα. Όπως γίνεται εμφανές από την μελέτη της συγκεκριμένης μεταβλητής δεν παρουσιάζονται σημαντικές διαφοροποιήσεις μεταξύ των δύο κατηγοριών στελεχών, καθώς για τα στελέχη που προέρχονται από τα επαγγέλματα δημοσιότητας το σχετικό ποσοστό είναι 53,8%, ενώ για τα υπόλοιπα στελέχη 51,1%.

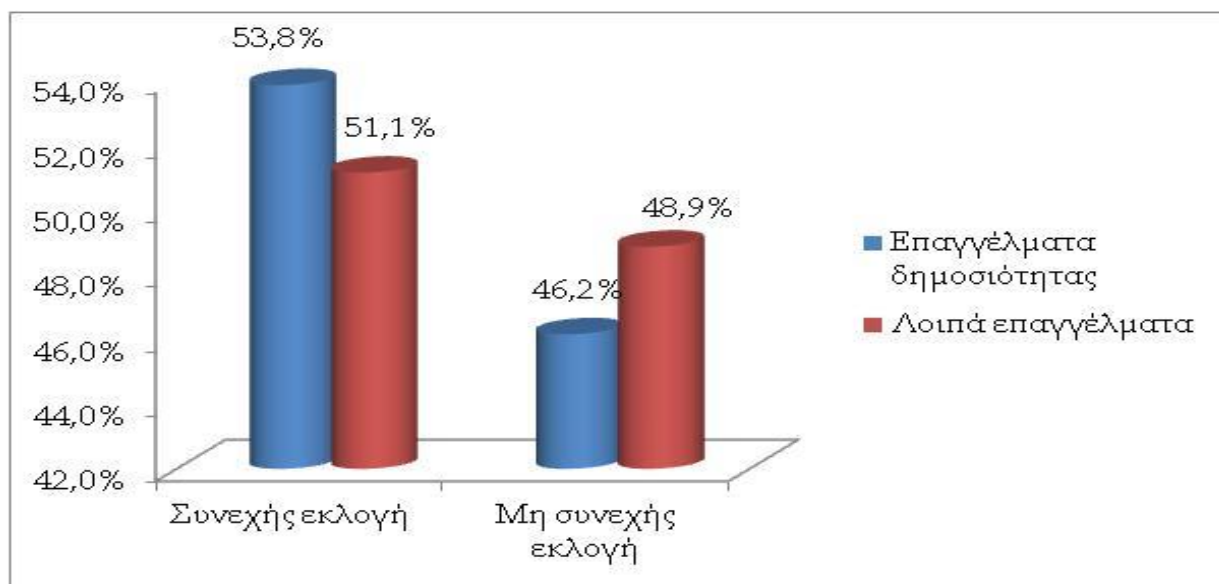
Προκειμένου να γίνουν κατανοητές οι παραπάνω παρατηρήσεις θα ήταν χρήσιμο να προβούμε και σε μια σειρά από διευκρινίσεις. Σε ό,τι αφορά τη χρονική διάρκεια παραμονής των στελεχών δημοσιότητας στα αξιώματα των πολιτικών ελίτ και τη σχετικά μικρή παραμονή τους σ' αυτά, θα ήταν σκόπιμο να διευκρινίσουμε ότι η συγκεκριμένη κατηγορία στελεχών έκανε μαζικά την εμφάνισή της κατά την τελευταία δεκαετία (όπως διαπιστώσαμε και στο Γράφημα 21), οπότε επί της ουσίας αναφερόμαστε σε μια σχετικά νέα κατηγορία στελεχών, η οποία διεισδύει μαζικά στην κεντρική πολιτική σκηνή από την αποκρατικοποίησης της ραδιοτηλεόρασης και μετά. Παρ' όλα αυτά όμως, είναι γεγονός ότι ένα σημαντικό μέρος από τα συγκεκριμένα στελέχη, στην πραγματικότητα είναι στελέχη «μιας χρήσης», καθώς ταυτίζονται και αναδεικνύονται από τη συνεργασία τους με τις κομματικές ηγεσίες και τελικά ολοκληρώνουν την παρουσία τους στα συγκεκριμένα αξιώματα με την αλλαγή που λαμβάνει χώρα στην αρχηγία ενός κόμματος.

Σε γενικές γραμμές ένα μεγάλο μέρος των στελεχών που απολαμβάνουν σημαντικής προβολής από τα ΜΜΕ, αναδεικνύονται πολύ γρήγορα στα αξιώματα των πολιτικών ελίτ χωρίς να απαιτείται μακροχρόνια ενασχόληση με τα κοινά, όπως συμβαίνει με τα περισσότερα στελέχη (με εξαίρεση φυσικά όπως αναφέρθηκε και προηγουμένως τα στελέχη που προέρχονται από πολιτικές οικογένειες). Ενδεικτικό ως προς τα παραπάνω είναι το γεγονός ότι αν και η μεγάλη πλειοψηφία των στελεχών παραμένει για λίγα χρόνια στα παραπάνω αξιώματα, παρ' όλα αυτά σε ποσοστό 25,7% τα συγκεκριμένα στελέχη αναλαμβάνουν κυβερνητικές θέσεις (το αντίστοιχο ποσοστό για τα υπόλοιπα στελέχη είναι 34,3% αν και με αρκετά περισσότερα χρόνια παραμονής στην κεντρική πολιτική σκηνή).

Γράφημα 65: Επαγγέλματα δημοσιότητας και λοιπά επαγγέλματα ανά χρονική διάρκεια παραμονής στα αξιώματα

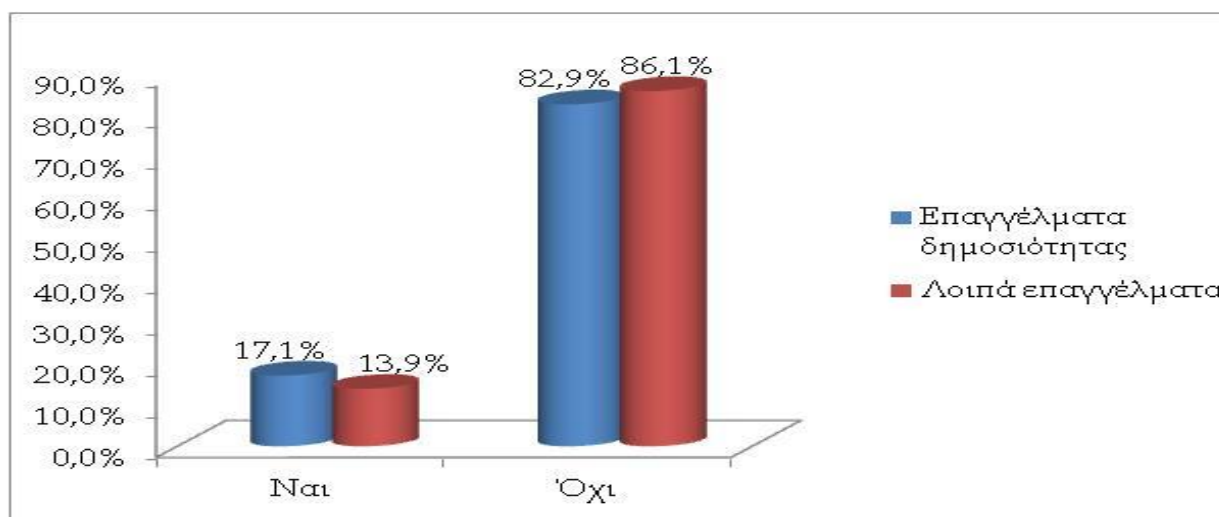

Γράφημα 66: Επαγγέλματα δημοσιότητας και λοιπά επαγγέλματα ανά συνεχή εκλογή στα αξιώματα

Σε ό,τι αφορά τη σχέση επαγγελμάτων δημοσιότητας και οικογενειακής παράδοσης, θα μπορούσαμε να υποστηρίξουμε ότι είναι ιδιαίτερα ισχυρή. Όπως παρατηρούμε και από το Γράφημα 67 το 17,1% των στελεχών που δραστηριοποιούνται στα συγκεκριμένα επαγγέλματα προέρχονται από πολιτικές οικογένειες (ποσοστό ελαφρώς μεγαλύτερο από το αντίστοιχο των υπολοίπων επαγγελμάτων που ανέρχεται στο 13,9%). Στις περισσότερες περιπτώσεις τα συγκεκριμένα στελέχη δημοσιότητας ανέλαβαν κυβερνητικές θέσεις, ενώ η παραμονή τους στην πολιτική ήταν σαφώς μακροβιότερη απ' ό,τι στις περιπτώσεις των υπολοίπων συναδέλφων τους (π.χ. Γ. Λιάνης, Τ. Χυτήρης, Ι. Ανθόπουλος, Ε. Τσουρή, Σ. Καλαντζάκου) που ασκούσαν παρεμφερή επαγγέλματα.

Γράφημα 67: Επαγγέλματα δημοσιότητας και λοιπά επαγγέλματα ανά οικογενειακή παράδοση

Ολοκληρώνοντας την ανάλυση αναφορικά με τα χαρακτηριστικά των στελεχών που προέρχονται από τα επαγγέλματα που λαμβάνουν σημαντικής προβολής από τα ΜΜΕ (δημοσιογράφοι, ηθοποιοί, συγγραφείς, τραγουδιστές, αθλητές) θα αναφερθούμε σε ορισμένα συμπεράσματα. Αναφορικά με το δημογραφικό προφίλ, στις περισσότερες των περιπτώσεων υπάρχουν σημαντικές διαφοροποιήσεις σε σχέση με τα υπόλοιπα στελέχη -αν και προς την αντίθετη κατεύθυνση σε σχέση μ' αυτές που παρατηρήσαμε στην περίπτωση των στελεχών με οικογενειακή παράδοση- με εξαίρεση την περίπτωση της παρουσίας γυναικών όπου και εδώ είναι ιδιαίτερα ισχυρή. Όπως είδαμε η συγκεκριμένη κατηγορία στελεχών εκλέγεται σε μεγαλύτερη σχετικά ηλικία από τα υπόλοιπα μέλη της έρευνας, ενώ παρουσιάζει χαμηλότερο επίπεδο εκπαίδευσης σε σχέση με τα υπόλοιπα στελέχη. Αντίστοιχα παρουσιάζει διαφορετικές πηγές από τις οποίες αναδεικνύεται με βασική παράμετρο τα ΜΜΕ, ενώ σε πολύ σημαντικό βαθμό η παρουσία των στελεχών είναι χρονικά περιορισμένη.

Σε γενικές γραμμές τα στελέχη δημοσιότητας είναι σε θέση να υπερκεράσουν εμπόδια που υφίστανται για τα υπόλοιπα στελέχη (π.χ. κομματική ανάδειξη), κυρίως λόγω της μεγάλης αναγνωρισιμότητάς τους, αλλά και της γρήγορης ανέλιξής τους στους κόλπους της ηγεσίας των κομμάτων. Επιπρόσθετα, η ανάμειξη με την πολιτική για τη συγκεκριμένη κατηγορία στελεχών παρουσιάζει και ένα ακόμα πλεονέκτημα το οποίο σχετίζεται με τα εκλογικά ακροατήρια. Στην πραγματικότητα πρόκειται για στελέχη που σε μεγάλο βαθμό έχουν ήδη πρόσβαση στους ψηφοφόρους δημιουργώντας ευνοϊκότερες συνθήκες εκλογής, μεταξύ άλλων και χωρίς να απαιτείται η ίδια οικονομική δαπάνη σε σχέση με τα υπόλοιπα στελέχη.

Παρ' όλα αυτά, όπως είδαμε και νωρίτερα σε πολλές περιπτώσεις αποτελούν στελέχη «μιας χρήσης» η θητεία των οποίων ταυτίζεται με την ανάδειξη ενός κομματικού αρχηγού, η αποχώρηση του οποίου από την ηγεσία σημαίνει και τη δική τους αποχώρηση από την κεντρική πολιτική σκηνή.

3.3.12 Η επιλογή των στελεχών από τις κομματικές ηγεσίες

3.3.12.1 Οι διαφοροποιήσεις μεταξύ άμεσα εκλεγμένων και επιλεγμένων από τις κομματικές ηγεσίες στελεχών

Ο διαχωρισμός μεταξύ εκλεγμένων από τους πολίτες μελών και διορισμένων ή επιλεγμένων από τις ηγεσίες των κομμάτων στελεχών εξυπηρετεί μια σειρά από παραμέτρους τις οποίες στοχεύει να καλύψει η ανάλυση που ακολουθεί. Σ' ένα πρώτο επίπεδο ο διαχωρισμός αυτός αντικατοπτρίζει την πλήρη ελευθερία και βούληση που σε πολλές περιπτώσεις οι αρχηγοί των

κομμάτων διαθέτουν και ιδιαίτερα εκείνων που βρίσκονται στην κυβέρνηση, προκειμένου να αναδείξουν τα στελέχη που επιθυμούν. Η ανάδειξη αυτή επιτυγχάνεται χωρίς παρεμβάσεις και επιρροές τόσο από το εσωτερικό των κομμάτων (από τα υπόλοιπα στελέχη των πολιτικών τους ελίτ, αλλά και τα μέλη), όσο και από το εξωτερικό περιβάλλον, όπως είναι οι επιλογές των ψηφοφόρων.

Οι δύο συγκεκριμένες κατηγορίες στελεχών δεν είναι ακριβώς παρόμοιες μεταξύ τους δεδομένου και του γεγονότος ότι στην περίπτωση των ευρωβουλευτών και των βουλευτών επικρατείας έχουμε την εκλογή μέσω λίστας και στην περίπτωση των εξωκοινοβουλευτικών μελών μιας κυβέρνησης τον απευθείας διορισμό τους από τον εκάστοτε πρωθυπουργό. Παρόλα αυτά όμως, το γεγονός ότι η εκλογή μέσω λίστας για τους ευρωβουλευτές και τους βουλευτές επικρατείας, σε μεγάλο βαθμό επιτυγχάνεται από τη θέση που θα κατέχουν οι υποψήφιοι στη συγκεκριμένη λίστα -διαδικασία που εν πολλοίς αποφασίζεται από την ηγεσία των κομμάτων-, στην πραγματικότητα αντικατοπτρίζει τον ουσιαστικό ρόλο που ο αρχηγός ενός κόμματος διαδραματίζει στην όλη διαδικασία.

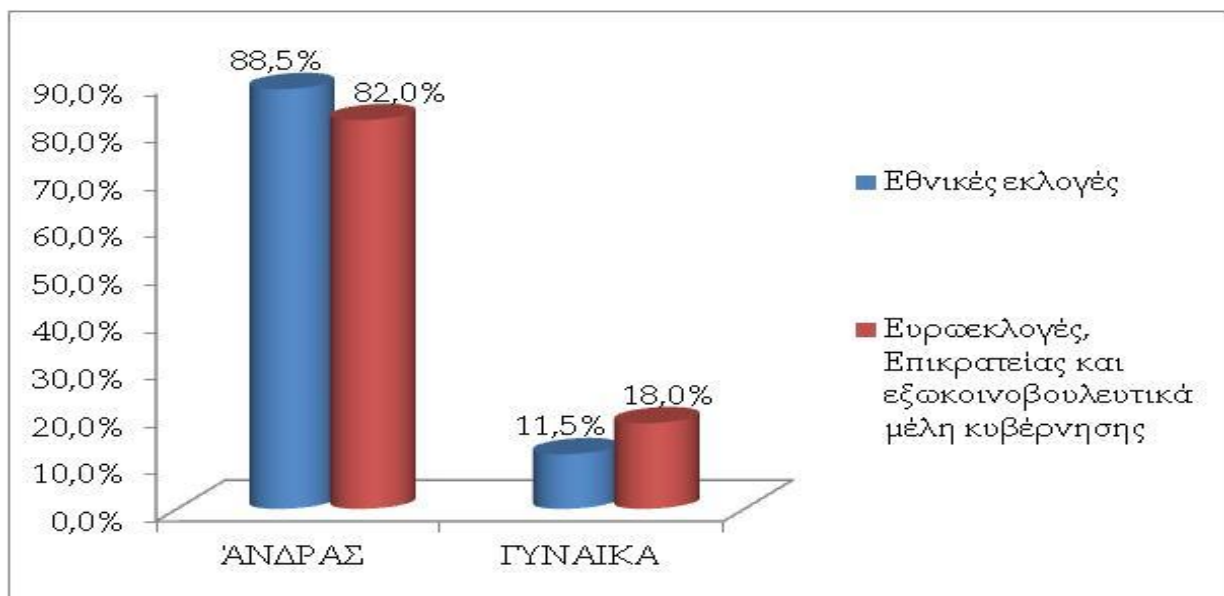
Εν προκειμένω οι συγκεκριμένες επιλογές σε μεγάλο βαθμό αντικατοπτρίζουν και μια απαλλαγή από εκλογικά οφέλη σε επίπεδο ψήφων ή την υποχρέωση τήρησης συγκεκριμένων εσωκομματικών ισορροπιών (οικογενειακή παράδοση, τάσεις στο εσωτερικό των κομμάτων κ.ά.). Αντίθετα σε πολλές περιπτώσεις στελεχών που έχουν αποτελέσει επιλογή του αρχηγού ενός κόμματος, η συγκεκριμένη επιλογή έχει συνδυαστεί είτε με την αποστολή ενός επικοινωνιακού μηνύματος (π.χ. άνοιγμα σε νέες ηλικίες, προστασία του περιβάλλοντος, άνοιγμα σε νέες ιδεολογικές ομάδες και ομάδες ψηφοφόρων) είτε με την ανάδειξη στελεχών κυρίως σε κυβερνητικά πόστα τα οποία θα σηματοδοτούσαν σε μεγάλο βαθμό την αλλαγή στην άσκηση συγκεκριμένων πολιτικών (κυρίως σε περιπτώσεις «δύσκολων» από πλευράς διαχείρισης υπουργείων, όπως εκείνα που σχετίζονται με την άσκηση κοινωνικής πολιτικής δηλ. Υπουργεία Εργασίας, Υγείας και Παιδείας ή το Υπουργείο Οικονομικών).

Διευκρινιστικά και πριν προχωρήσουμε στην ανάλυση των Γραφημάτων θα ήταν σκόπιμο να προσθέσουμε ότι ο διαχωρισμός μεταξύ των δύο κατηγοριών στελεχών, έχει γίνει με βάση το πρώτο αξίωμα που κατέλαβαν, ανεξαρτήτου των υπολοίπων τρόπων εκλογής και ανάδειξης που μπορεί να ακολούθησαν στη συνέχεια της πολιτικής τους καριέρας.

Εστιάζοντας κατ' αρχάς στο δημογραφικό προφίλ των συγκεκριμένων στελεχών, όπως προκύπτει και από το Γράφημα 68, η παρουσία των γυναικών μεταξύ των στελεχών που έχουν αναδειχθεί είτε μέσω λίστας είτε μέσω απευθείας διορισμού από τους αρχηγούς των κομμάτων, είναι πολύ πιο συχνή σε σχέση με τα υπόλοιπα στελέχη των πολιτικών ελίτ, καθώς στην πρώτη

περίπτωση ανέρχεται σε 18% ενώ στη δεύτερη σε 11,5%. Παρ' όλα αυτά σε γενικές γραμμές θα μπορούσαμε να υποστηρίξουμε, ότι και πάλι η γυναικεία παρουσία είναι σχετικά περιορισμένη σε σχέση με τις υπόλοιπες κατηγορίες στελεχών όπως είδαμε και νωρίτερα (π.χ. στελέχη δημοσιότητας ή μέλη πολιτικών οικογενειών). Άλλωστε αν επιμερίζαμε το σχετικό ποσοστό των γυναικών με βάση και την ισχύ των πολιτικών αξιωμάτων, θα βλέπαμε ότι το 18% επιμερίζεται με το 8,7% να έχουν εκλεγεί ευρωβουλευτές, το 8,2% βουλευτές επικρατείας και μόλις το 1,1% εξωκοινοβουλευτικά μέλη κυβερνήσεων.

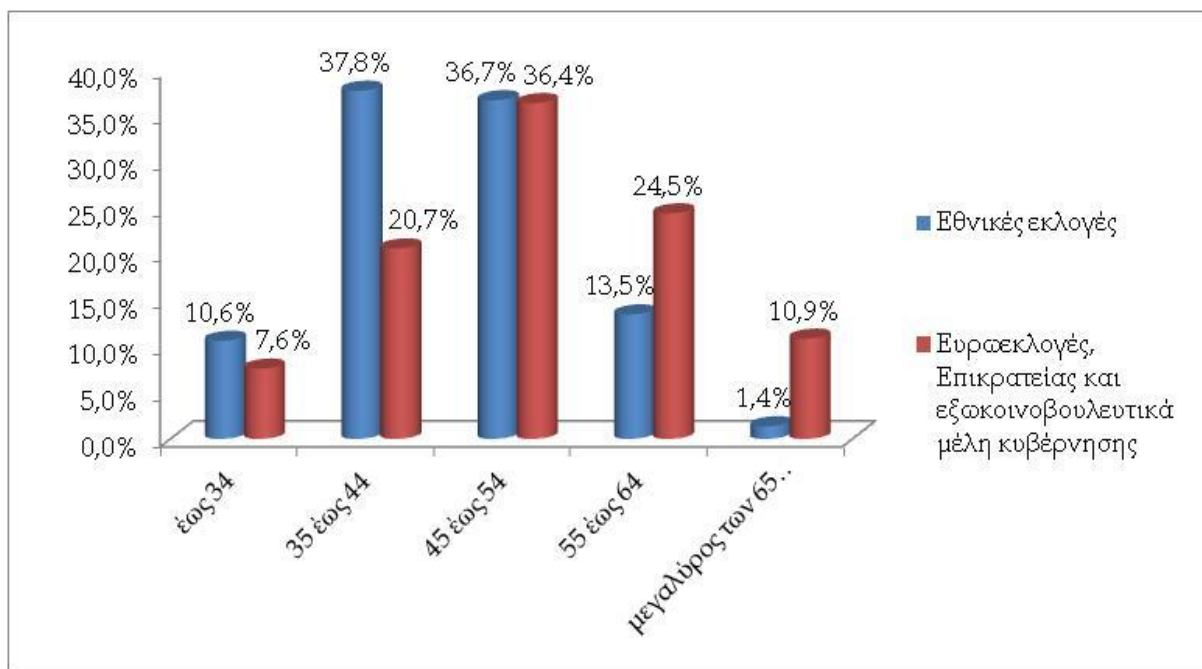
Γράφημα 68: Εθνικές εκλογές και υπόλοιποι τρόποι εκλογής ανά φύλο

Αναφορικά με την ηλικιακή ομάδα πρώτης εκλογής, όπως παρατηρούμε και από το Γράφημα 69, τα στελέχη που αναδεικνύονται στις πολιτικές ελίτ χωρίς την άμεση εκλογή τους από τους πολίτες, φαίνεται ότι καταλαμβάνουν τα συγκεκριμένα αξιώματα σε πολύ μεγαλύτερη ηλικία απ' ό,τι τα υπόλοιπα στελέχη. Λεπτομερέστερα, μόλις το 28,3% της συγκεκριμένης κατηγορίας στελεχών εκλέγονται πριν να συμπληρώσουν τα 44 έτη, ποσοστό που για τα υπόλοιπα στελέχη ανέρχεται στο 48,4%, παρουσιάζοντας μια πολύ μεγάλη διαφορά. Αντίστοιχα όμως μεγάλη διαφορά παρατηρούμε και στις δύο μεγαλύτερες ηλικιακές ομάδες, καθώς για το στελέχη που εκλέγονται άμεσα από τους ψηφοφόρους μόλις το 14,9% εκλέγεται για πρώτη φορά μετά τα 55 έτη, τη στιγμή που το αντίστοιχο ποσοστό για τα στελέχη που αποτελούν επιλογή των αρχηγών των κομμάτων ανέρχεται στο 35,4%. Η εικόνα αυτή αντικατοπτρίζεται πλήρως και στο ηλικιακό μ.ό. όπου για τα στελέχη με άμεση εκλογή είναι 45,8 έτη, ενώ για τα στελέχη που έχουν εκλεγεί από λίστα ή έχουν διοριστεί σε κάποιο υπουργικό σχήμα αυξάνεται στα 53,5 έτη.

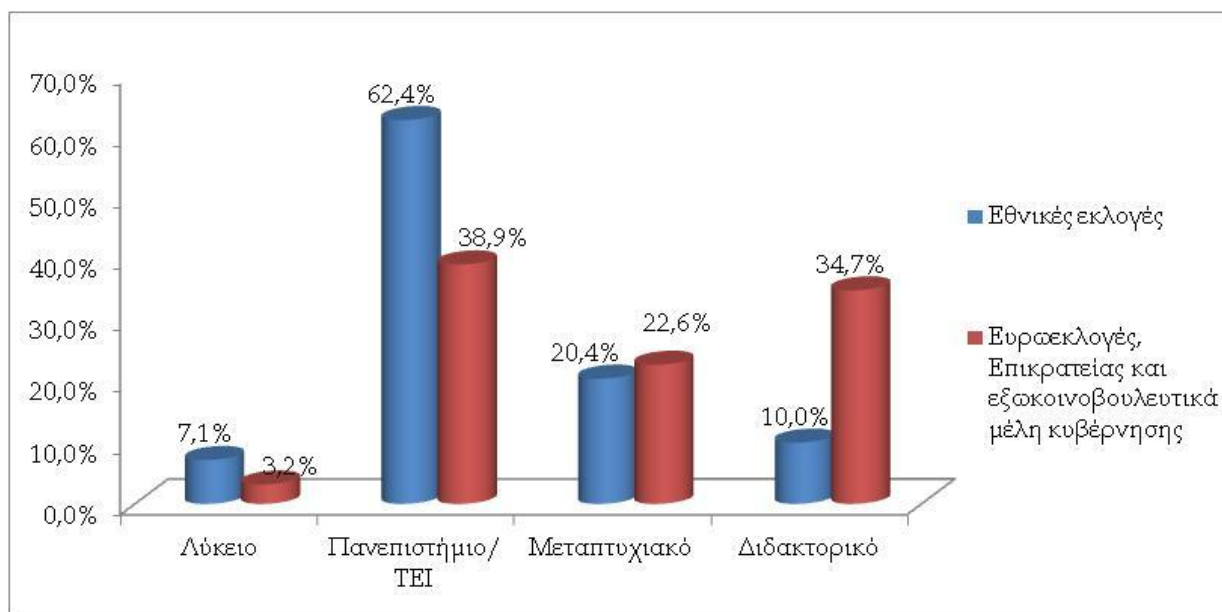
Η προαναφερθείσα κατάσταση αναφορικά με την ηλικία πρώτης εκλογής, σε μεγάλο βαθμό μπορεί να ερμηνευτεί και από το γεγονός ότι κατά βάση πρόκειται για στελέχη που έχουν αναδειχθεί είτε ως αποτέλεσμα της επαγγελματικής τους αναγνώρισης είτε ως αποτέλεσμα της γνώσης τους γύρω από ένα συγκεκριμένο αντικείμενο (π.χ. κρατική μηχανή), παράμετροι που προϋποθέτουν χρόνια ενασχόληση με κάποιο επιστημονικό πεδίο.

Γράφημα 69: Εθνικές εκλογές και υπόλοιποι τρόποι εκλογής ανά ηλικιακή ομάδα πρώτης εκλογής

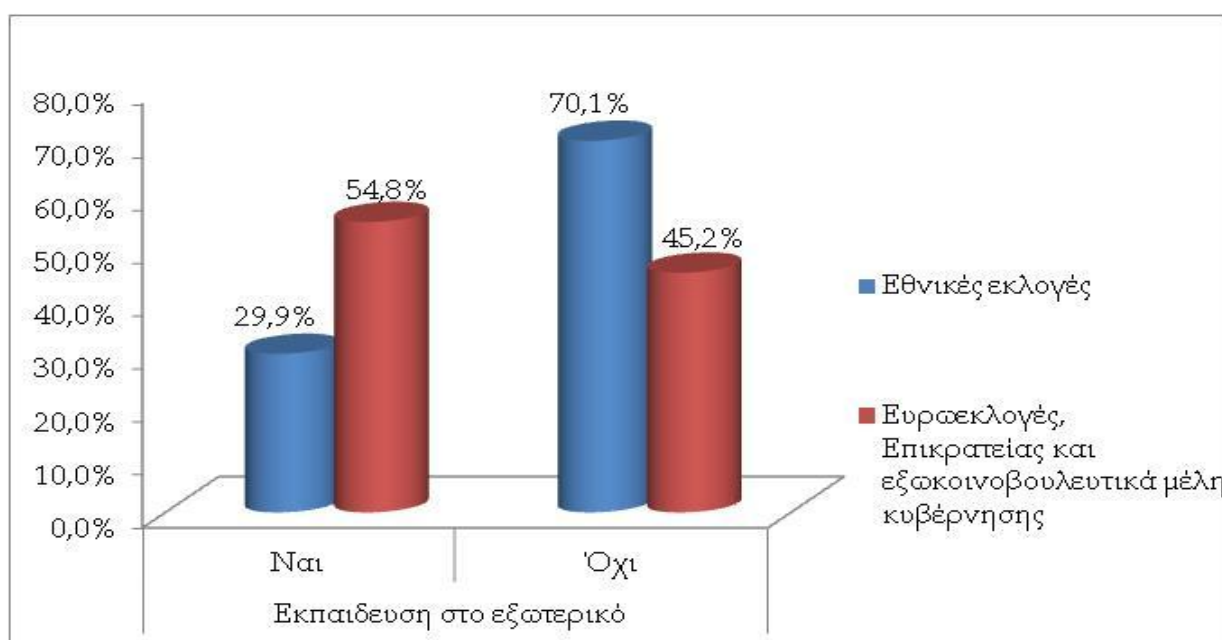
Αναφορικά με το επίπεδο εκπαίδευσης των συγκεκριμένων στελεχών είναι ιδιαίτερα υψηλό και μάλιστα σημαντικά υψηλότερο απ' ό,τι των υπόλοιπων στελεχών, αν αναλογιστούμε ότι το 34,7% διαθέτει διδακτορικό δίπλωμα, ποσοστό που για τα υπόλοιπα στελέχη της έρευνας περιορίζεται στο 10%. Η διαφορά αυτή επί της ουσίας προκύπτει από τον αριθμό των υπολοίπων στελεχών που έχουν ολοκληρώσει μέχρι και τριτοβάθμια εκπαίδευση όπου η για τη συγκεκριμένη κατηγορία είναι 62,4%, ενώ για τα στελέχη που έχουν εκλεγεί με λίστα ή έχουν διοριστεί από των πρωθυπουργό σε κάποιο κυβερνητικό σχήμα είναι μόλις 38,9%. Η διαφορά αυτή σε επίπεδο εκπαίδευσης όπως θα δούμε και παρακάτω αποτυπώνεται και σε επίπεδο επαγγέλματος.

Γράφημα 70: Εθνικές εκλογές και υπόλοιποι τρόποι εκλογής ανά επίπεδο εκπαίδευσης

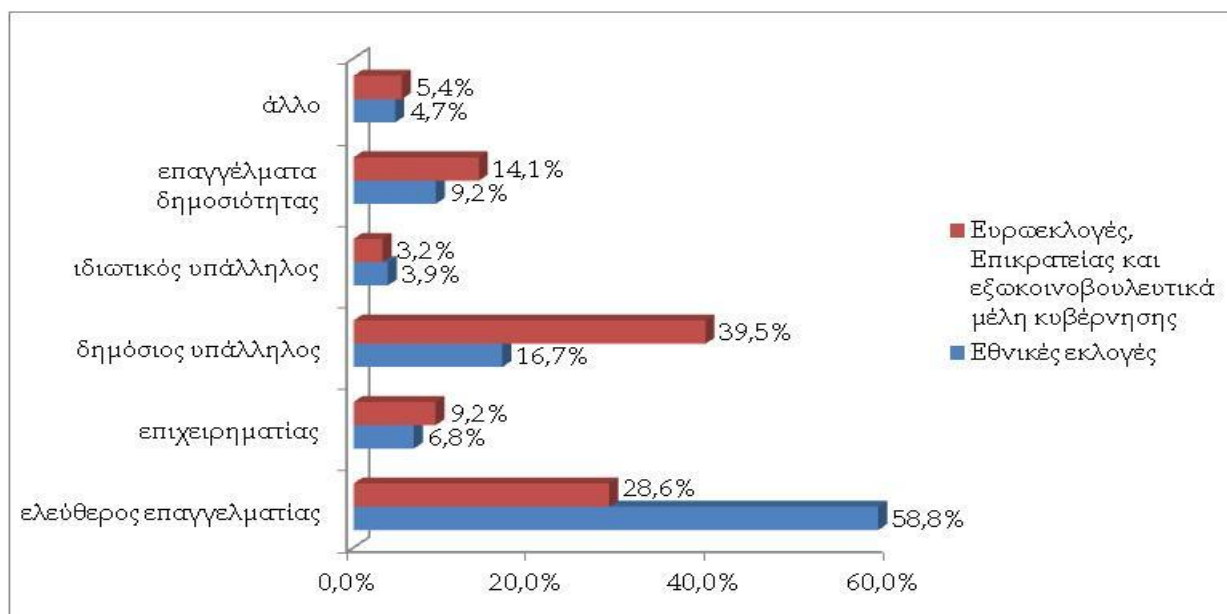
Επιπρόσθετα, η διαφορά αναφορικά με το εκπαιδευτικό επίπεδο στην οποία αναφερθήκαμε ακριβώς από πάνω επιβεβαιώνεται και σε ένα δεύτερο επίπεδο που σχετίζεται με τις σπουδές στο εξωτερικό. Όπως παρατηρούμε τα στελέχη που έχουν αναδειχθεί στα αξιώματα των πολιτικών ελίτ είτε με έμμεση εκλογή είτε με απόφαση της κομματικής ηγεσίας, στην πλειοψηφία τους έχουν σπουδάσει στο εξωτερικό (54,8%), ολοκληρώνοντας, δίχως άλλο, ένα ιδιαίτερα υψηλό εκπαιδευτικό προφίλ. Το σχετικό ποσοστό είναι σχεδόν διπλάσιο από το ποσοστό των υπολοίπων στελεχών το οποίο περιορίζεται στο 29,9%.

Γράφημα 71: Εθνικές εκλογές και υπόλοιποι τρόποι εκλογής ανά σπουδές στο εξωτερικό

Το ιδιαίτερα υψηλό εκπαιδευτικό επίπεδο αποτυπώνεται αντίστοιχα και στην περίπτωση του επαγγέλματος. Όπως παρατηρούμε, ενώ για τα στελέχη που έχουν εκλεγεί μέσα από άμεση ψηφοφορία στις εθνικές εκλογές η κύρια επαγγελματική ομάδα είναι εκείνη των ελεύθερων επαγγελματιών με 58,8% (δικηγόροι 27,7%, γιατροί 13,9%, μηχανικοί/ αρχιτέκτονες 10,4%, οικονομολόγοι 5,6%) το αντίστοιχο ποσοστό για την ομάδα στελεχών που εξετάζουμε στη συγκεκριμένη ενότητα περιορίζεται στο 28,6% (δικηγόροι 9,7%, γιατροί 4,3%, μηχανικοί/ αρχιτέκτονες 5,9%, οικονομολόγοι 8,1%). Αντίθετα η κύρια επαγγελματική ομάδα μεταξύ των στελεχών που σε μεγάλο βαθμό επιλέγονται από τις ηγεσίες των κομμάτων είναι εκείνη των δημοσίων υπαλλήλων (39,5%) και πιο συγκεκριμένα των καθηγητών πανεπιστημίου οι οποίοι αποτελούν το 28,1% των στελεχών αυτής της κατηγορίας, αποτελώντας μακράν το πιο πολυπληθές επάγγελμα. Ένα ακόμα ενδιαφέρον στοιχείο σχετικά με την κατηγορία των δημοσίων υπαλλήλων αποτελεί και η σχετικά σημαντική παρουσία διπλωματών (3,8%), οι οποίοι αναδεικνύονται σχεδόν αποκλειστικά μέσω της συγκεκριμένης κατηγορίας στελεχών, μιας και στα υπόλοιπα στελέχη αποτελούν μόλις το 0,1%. Αντιθέτως πολύ περιορισμένη είναι η παρουσία δασκάλων και καθηγητών οι οποίοι αποτελούν μόλις το 0,5% των επιλεγμένων από τις κομματικές ηγεσίες στελεχών, τη στιγμή που μεταξύ των υπολοίπων στελεχών ανέρχονται στο 5%. Σημαντική επίσης είναι και η παρουσία των επαγγελματιών δημοσιότητας η οποία είναι σημαντικά πιο πολυπληθής σε σχέση με τα υπόλοιπα στελέχη (14,1% έναντι 9,2%) με τους δημοσιογράφους να αποτελούν το δεύτερο πιο πολυπληθές επάγγελμα μετά από εκείνο των καθηγητών πανεπιστημίου.

Γράφημα 72: Εθνικές εκλογές και υπόλοιποι τρόποι εκλογής ανά ομαδοποιημένα επαγγέλματα

Στα Γραφήματα 73 και 74 παρουσιάζονται οι πηγές ανάδειξης των στελεχών. Όπως γίνεται εμφανές μεταξύ των δύο κατηγοριών υφίστανται σημαντικές διαφορές και μόνο περιορισμένες ομοιότητες. Λεπτομερέστερα, όπως παρατηρούμε η ανάδειξη από το κόμμα αποτελεί την κύρια παράμετρο ανάδειξης και στις δύο κατηγορίες στελεχών, καθώς η ποσοστιαία διαφορά είναι σχετικά περιορισμένη με τα στελέχη που έχουν εκλεγεί άμεσα να αναδεικνύονται από το κόμμα σε ποσοστό 44,6% ενώ τα στελέχη έχουν προέλθει από επιλογή των κομματικών ηγεσιών να προέρχονται από το κόμμα σε ποσοστό 40,2%. Αν και η διαφορά μεταξύ των δύο κατηγοριών είναι πολύ περιορισμένη, παρ' όλα αυτά, όπως θα δούμε και στο Γράφημα 75, η πλειοψηφία των συγκεκριμένων στελεχών δεν προέρχεται απαραίτητα από τα όργανα των κομμάτων, αλλά από τη θέση συμβούλων που κατέχουν σε αρχηγούς κομμάτων ή υπουργούς κυβερνήσεων.

Όπως όμως παρατηρούμε η μεγάλη διαφορά στην οποία αναφερθήκαμε και προηγουμένως δεν εντοπίζεται στο ρόλο του κόμματος, αλλά στις υπόλοιπες πηγές ανάδειξης. Όπως είδαμε και νωρίτερα στην ενότητα 3.3.6 η Τοπική Αυτοδιοίκηση αποτελεί τη δεύτερη πιο σημαντική πηγή ανάδειξης στελεχών στα αξιώματα των ελίτ. Παρ' όλα αυτά, στην κατηγορία των στελεχών που έχουν εκλεγεί ευρωβουλευτές ή βουλευτές επικρατείας ή έχουν τοποθετηθεί σε κάποιο κυβερνητικό σχήμα ως εξωκοινοβουλευτικά στελέχη, το σχετικό ποσοστό είναι εξαιρετικά περιορισμένο και ανέρχεται μόλις στο 2,6% τη στιγμή που για τα υπόλοιπα στελέχη αντιστοιχεί στο 19,6%. Η ερμηνεία της συγκεκριμένης διαφοροποίησης δίχως άλλο προκύπτει από την αποδέσμευση των πρώτων από την ανάγκη εξασφάλισης της εκλογικής υποστήριξης των πολιτών, μια υποστήριξη που σε μεγάλο βαθμό μπορούν και διασφαλίζουν τα στελέχη που εκλέγονται άμεσα από τους πολίτες και τα οποία πριν την ανάδειξή τους στην κεντρική πολιτική σκηνή έχουν ανέλθει στο ανώτατο επίπεδο των τοπικών ελίτ.

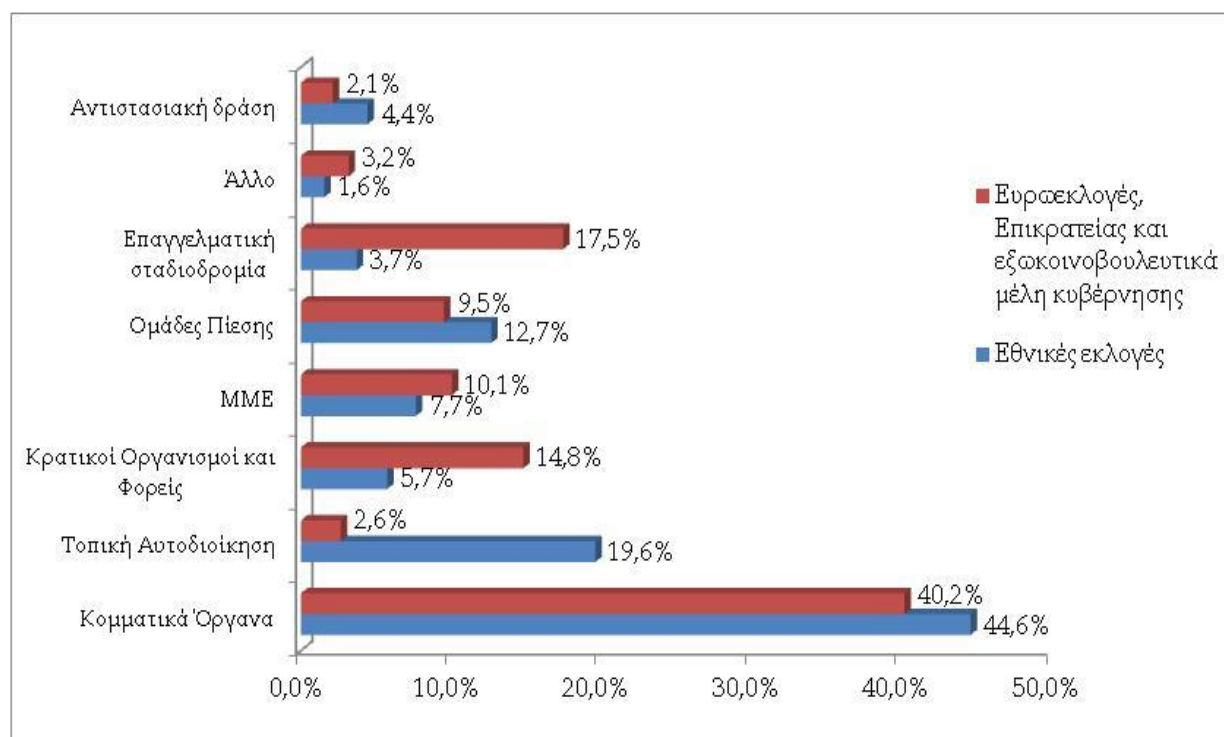
Αντιθέτως, η παρουσία των στελεχών που εκλέγονται έμμεσα από τους πολίτες ή που διορίζονται από τους αρχηγούς των κομμάτων είναι πολύ έντονη μεταξύ των στελεχών που αναδεικνύονται είτε από κρατικούς και διεθνείς οργανισμούς είτε ως αποτέλεσμα της επαγγελματικής σταδιοδρομίας που έχουν αναπτύξει. Λεπτομερέστερα, η ανάδειξη ως αποτέλεσμα της επαγγελματικής σταδιοδρομίας των στελεχών (κατά κύριο λόγο καθηγητές πανεπιστημίου και σε μικρότερο βαθμό επιχειρηματίες) εντοπίζεται στο 17,5% της συγκεκριμένης κατηγορίας στελεχών, ποσοστό που για τα υπόλοιπα στελέχη είναι μόλις 3,7%. Αντίστοιχα, τα στελέχη που αναδεικνύονται από κρατικούς οργανισμούς και φορείς (και τα οποία όπως έχουμε ήδη υποστηρίξει αναφέρονται σε ανώτερα στελέχη υπουργείων, οι

διοικητές οργανισμών και φορέων) αποτελούν το 14,8%, ποσοστό που περιορίζεται μόλις στο 5,7% όταν πρόκειται για τα στελέχη που εκλέγονται άμεσα στις εθνικές εκλογές.

Οι παραπάνω διαπιστώσεις επιβεβαιώνουν την τάση η επιλογή των στελεχών που δεν εκλέγονται άμεσα από το λαό να γίνεται σε πολύ μεγάλο βαθμό μεταξύ τεχνοκρατών και εμπειρογνομόνων οι οποίοι καλούνται μ' αυτόν τον τρόπο να συμβάλλουν με τις γνώσεις τους σε συγκεκριμένα πεδία τα οποία στις περισσότερες των περιπτώσεων είναι συνυφασμένα με την επαγγελματική εμπειρία που διαθέτουν.

Στις υπόλοιπες κατηγορίες κύριας ανάδειξης δεν παρατηρούνται σημαντικές διαφοροποιήσεις με την ανάδειξη από τα ΜΜΕ να είναι πιο έντονη στην περίπτωση των στελεχών που αναδεικνύονται έμμεσα από τους πολίτες ή που διορίζονται απευθείας από τις ηγεσίες των κομμάτων (10,1% έναντι 7,7%) και την ανάδειξη από το συνδικαλισμό και τις ομάδες πίεσης να είναι πιο έντονη στην περίπτωση των υπόλοιπων στελεχών (12,7% έναντι 9,5%).

Γράφημα 73: Εθνικές εκλογές και υπόλοιποι τρόποι εκλογής ανά κύρια πηγή ανάδειξης

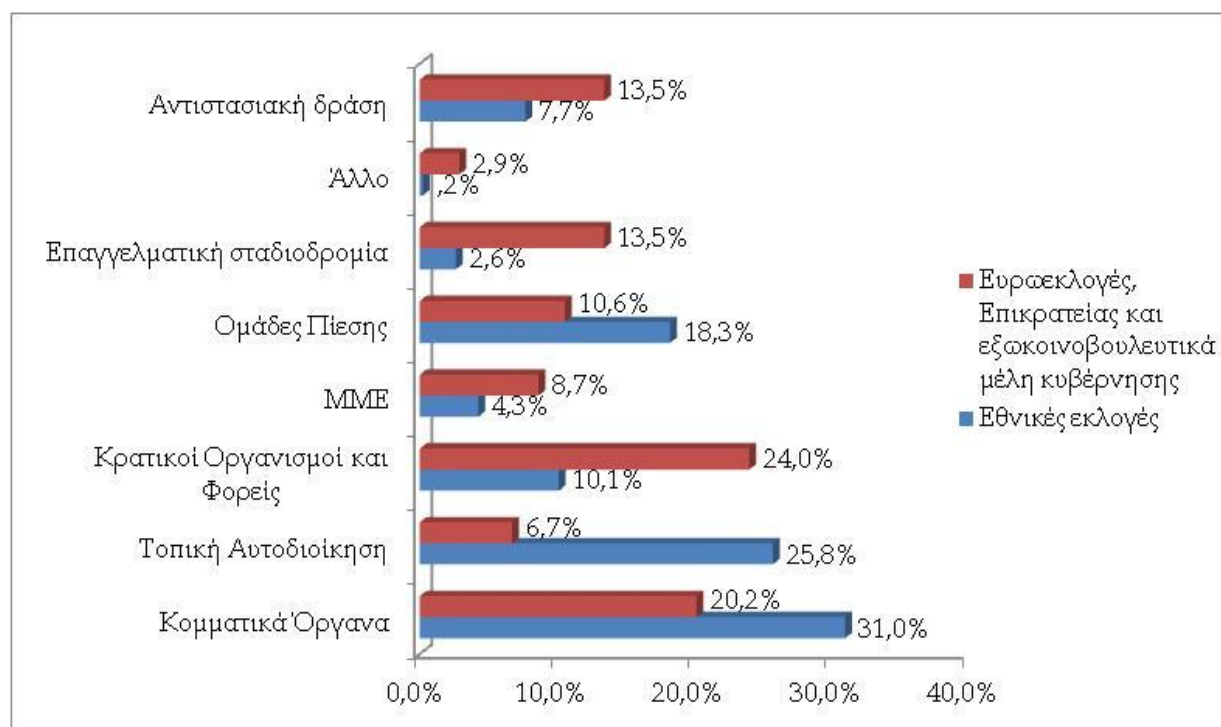

Αντίστοιχες τάσεις μ' αυτές που παρατηρήθηκαν στην κύρια πηγή ανάδειξης, παρατηρούμε και στην δευτερεύουσα πηγή ανάδειξης (παράμετρος που καταγράφηκε στο 53,6% των στελεχών που εκλέγονται με λίστα ή χρηματίζουν εξωκοινοβουλευτικά μέλη υπουργικών σχημάτων). Ο ρόλος της ανάδειξης από τους κρατικούς οργανισμούς και φορείς αποτελεί τη

σημαντικότερη διάσταση (24%) παράμετρος που εξακολουθεί να είναι περιορισμένη για τα υπόλοιπα στελέχη (μόλις 10,1%), ενώ ως δεύτερη πιο σημαντική παράμετρος εντοπίζεται ο ρόλος των κομμάτων (20,2%). Αντίστοιχα σημαντικός είναι και ο ρόλος της ανάδειξης ως αποτέλεσμα της επαγγελματικής σταδιοδρομίας των στελεχών (13,5% έναντι 2,6%), ενώ σημαντικός εξακολουθεί να παραμένει και ο ρόλος των ΜΜΕ (8,7%).

Η σημαντικότερη διαφοροποίηση μεταξύ κύριας και δευτερεύουσας πηγής ανάδειξης είναι ο ρόλος της αντιστασιακής δράσης, όπου αν και περιορισμένος και για τις δύο κατηγορίες στελεχών ως κύρια πηγή ανάδειξης, φαίνεται να είναι αρκετά συχνός ως δευτερεύων παράγοντας ανάδειξης, καθώς για τα στελέχη που εκλέγονται άμεσα ανέρχεται σε 7,7% και σε 13,5% για τα στελέχη που εξετάζουμε στη συγκεκριμένη ενότητα.

Γράφημα 74: Εθνικές εκλογές και υπόλοιποι τρόποι εκλογής ανά δευτερεύουσα πηγή ανάδειξης

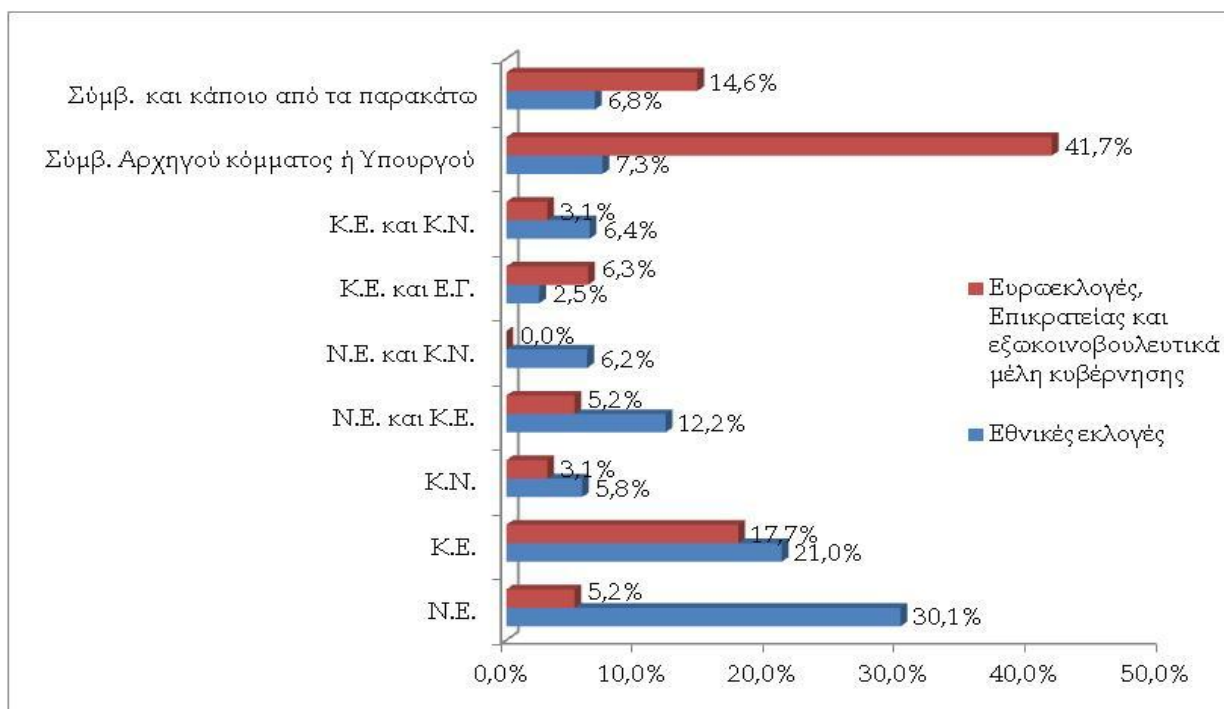

Στα Γραφήματα που προηγήθηκαν αναφερθήκαμε στο σημαντικό ρόλο της ανάδειξης των στελεχών και των δύο κατηγοριών μέσα από τα κομματικά όργανα. Όπως όμως αναφέραμε και νωρίτερα η δομή της συγκεκριμένης ανάδειξης είναι εντελώς διαφορετική μεταξύ άμεσα εκλεγμένων και μη στελεχών. Συγκεκριμένα, αν και ο ρόλος του κόμματος είναι σημαντικός στην ανάδειξη των στελεχών που αποτελούν προσωπικές επιλογές των αρχηγών των κομμάτων, στην πραγματικότητα τα κομματικά όργανα διαδραματίζουν έναν ιδιαίτερα περιορισμένο ρόλο σε σχέση με τα υπόλοιπα στελέχη. Σύμφωνα με το Γράφημα 75 η

πλειοψηφία των συγκεκριμένων στελεχών σε ποσοστό που υπερβαίνει το 55% έχουν διατελέσει σύμβουλοι των αρχηγών των κομμάτων ή κάποιων υπουργών πριν αναδειχθούν σε κάποια από τις θέσεις των πολιτικών ελίτ, απεικονίζοντας με ξεκάθαρο τρόπο το σημαντικό ρόλο που διαδραματίζει στην διαδικασία ανάδειξης των πολιτικών ελίτ, η ισχυρή πρόσβαση στις ηγετικές πολιτικές ομάδες των κομμάτων. Ενδεικτική της διαφοράς που υφίσταται μεταξύ των δύο κατηγοριών είναι ότι στην περίπτωση των στελεχών που εκλέγονται άμεσα από τους πολίτες το αντίστοιχο ποσοστό είναι μόλις 14,1%.

Σε ό,τι αφορά όμως τα βασικά όργανα των κομμάτων όπως είναι η ΝΕ, η ΚΕ και η ΚΝ η παρουσία των μη εκλεγμένων με άμεσο τρόπο στελεχών είναι εξαιρετικά περιορισμένη και ειδικά σε ό,τι αφορά την περίπτωση των ΝΕ και της ΚΝ των κομμάτων. Όπως παρατηρούμε μόλις το 10,4% έχει αποτελέσει μέλος κάποιας ΝΕ είτε αποκλειστικά είτε σε συνδυασμό με κάποιο άλλο όργανο τη στιγμή που το αντίστοιχο ποσοστό για τα υπόλοιπα στελέχη ανέρχεται σε 48,5%. Αντίστοιχα μόλις το 6,2% της πρώτης κατηγορίας στελεχών έχει περάσει από την ΚΝ ποσοστό που για τα υπόλοιπα στελέχη είναι σχεδόν τριπλάσιο φτάνοντας το 18,4%. Η μοναδική περίπτωση κομματικού οργάνου όπου η παρουσία των έμμεσα εκλεγμένων ή διορισμένων στελεχών είναι σημαντική, είναι εκείνη της ΚΕ, όργανο στο οποίο έχει συμμετάσχει το 32,3% των στελεχών, αν και πάλι είναι σημαντικά περιορισμένο σε σχέση με τα υπόλοιπα στελέχη τα οποία έχουν συμμετάσχει σε ποσοστό 42,1%.

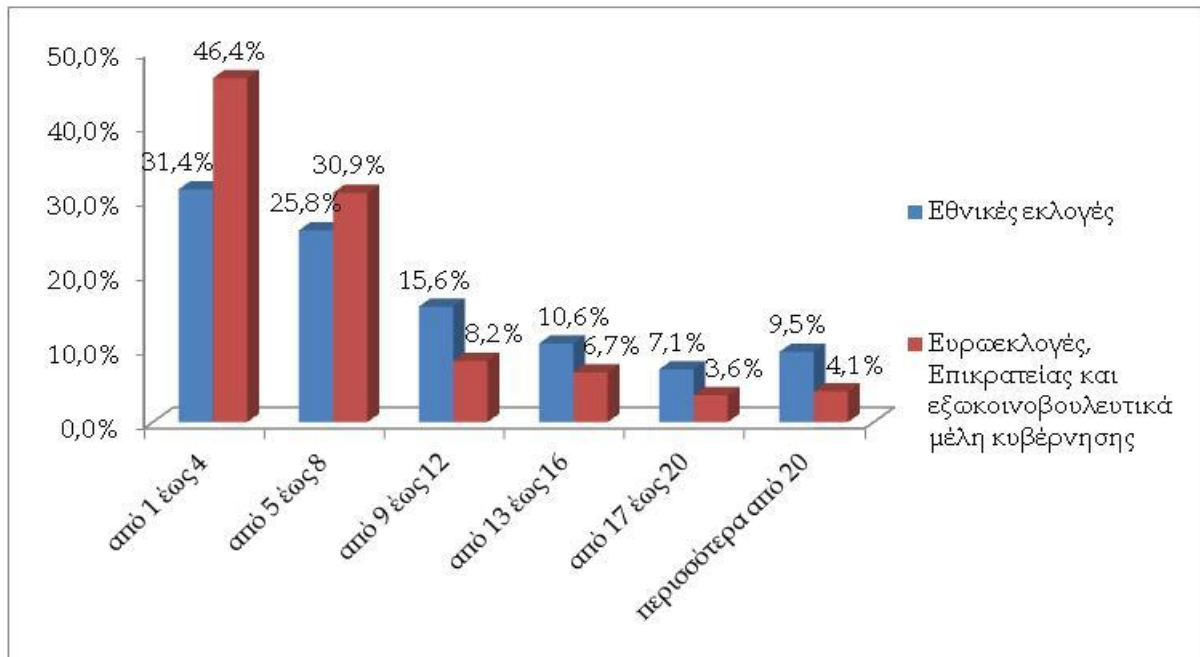
Γράφημα 75: Εθνικές εκλογές και υπόλοιποι τρόποι εκλογής ανά κομματικό όργανο ανάδειξης

Αναφορικά με τη διάρκεια παραμονής και την αναπαραγωγή των συγκεκριμένων στελεχών στα αξιώματα των πολιτικών ελίτ, το πρώτο συμπέρασμα στο οποίο μπορούμε να καταλήξουμε παρατηρώντας τα Γραφήματα 76 και 77, είναι η πολύ μικρή χρονική διάρκεια παραμονής των στελεχών που επιλέγονται από την ηγεσία των κομμάτων στο καθεστώς των πολιτικών ελίτ. Μάλιστα από το σχετικό Γράφημα παρατηρείται ότι η χρονική διάρκεια παραμονής είναι μικρότερη ακόμα και από την περίπτωση των στελεχών δημοσιότητας που είδαμε στο Γράφημα 65. Αναλυτικότερα, σχεδόν τα μισά στελέχη (46,4%) αποχωρούν από τα συγκεκριμένα αξιώματα πριν συμπληρώσουν τα 5 χρόνια, ενώ το αντίστοιχο ποσοστό για τα στελέχη που παραμένουν έως και 8 χρόνια είναι 77,3%. Ενδεικτικό είναι το γεγονός ότι το αντίστοιχο ποσοστό για τα στελέχη που εκλέγονται με άμεση ψηφοφορία κατά τη διάρκεια των εθνικών εκλογών είναι μικρότερο κατά 20 ποσοστιαίες μονάδες (57,2%). Χαρακτηριστικό είναι και το γεγονός ότι μόλις το 7,7% των συγκεκριμένων στελεχών παραμένει στα συγκεκριμένα αξιώματα περισσότερα από 17 χρόνια ενώ για τα υπόλοιπα στελέχη το σχετικό ποσοστό είναι 16,6%.

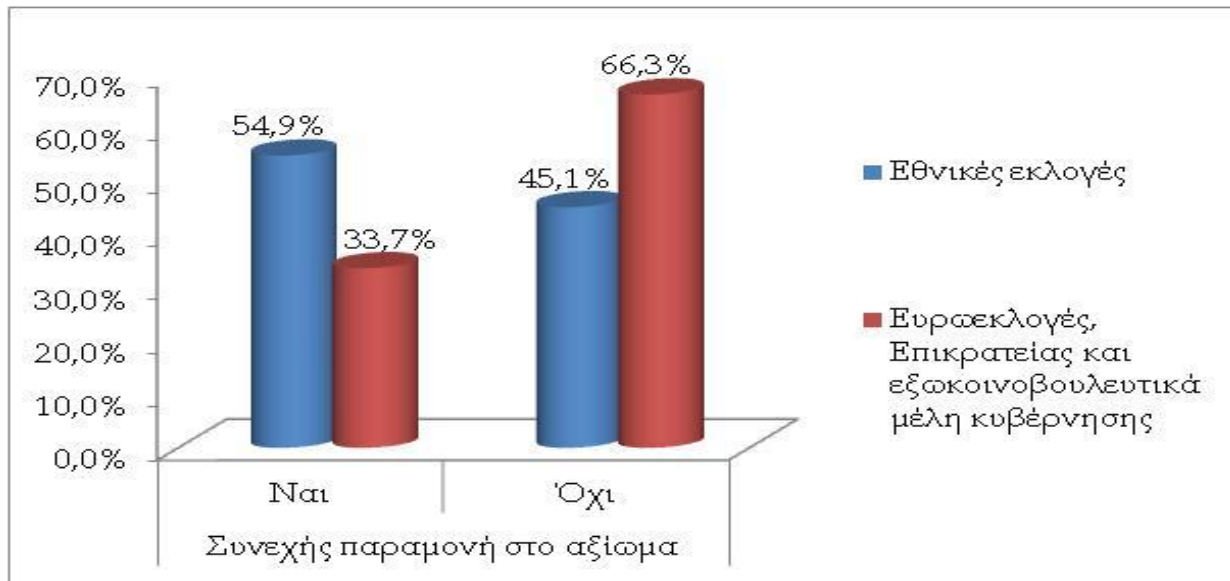
Η ιδιαίτερα περιορισμένη χρονική διάρκεια παραμονής των συγκεκριμένων στελεχών στην κεντρική πολιτική σκηνή, εν πολλοίς συνδέεται και με το γεγονός ότι στην υπό εξέταση κατηγορία περιλαμβάνονται και τα στελέχη με εξωκοινοβουλευτική θητεία σε κυβερνήσεις και τα οποία στην πραγματικότητα επιλέγονται για κυβερνητικά αξιώματα τα οποία διατηρούν για λίγους μήνες δεδομένου του γεγονότος ότι μπορεί να αντικατασταθούν σε κάποιον ανασχηματισμό κατά τη διάρκεια της ίδιας κοινοβουλευτικής περιόδου. Ως προς τη συγκεκριμένη διαπίστωση αξίζει να αναφέρουμε ότι περίπου τα μισά από τα στελέχη που εντάσσονται στη συγκεκριμένη κατηγορία (για την ακρίβεια το 47,4%) είναι εξωκοινοβουλευτικά μέλη κυβερνήσεων. Ακόμα όμως και μεταξύ των υπολοίπων στελεχών η πρακτική της ανάδειξης για μια κοινοβουλευτική θητεία (είτε στο εθνικό είτε στο ευρωπαϊκό κοινοβούλιο) είναι πολύ συνηθισμένη.

Γράφημα 76: Εθνικές εκλογές και υπόλοιποι τρόποι εκλογής ανά χρονική διάρκεια παραμονής στα αξιώματα των πολιτικών ελίτ

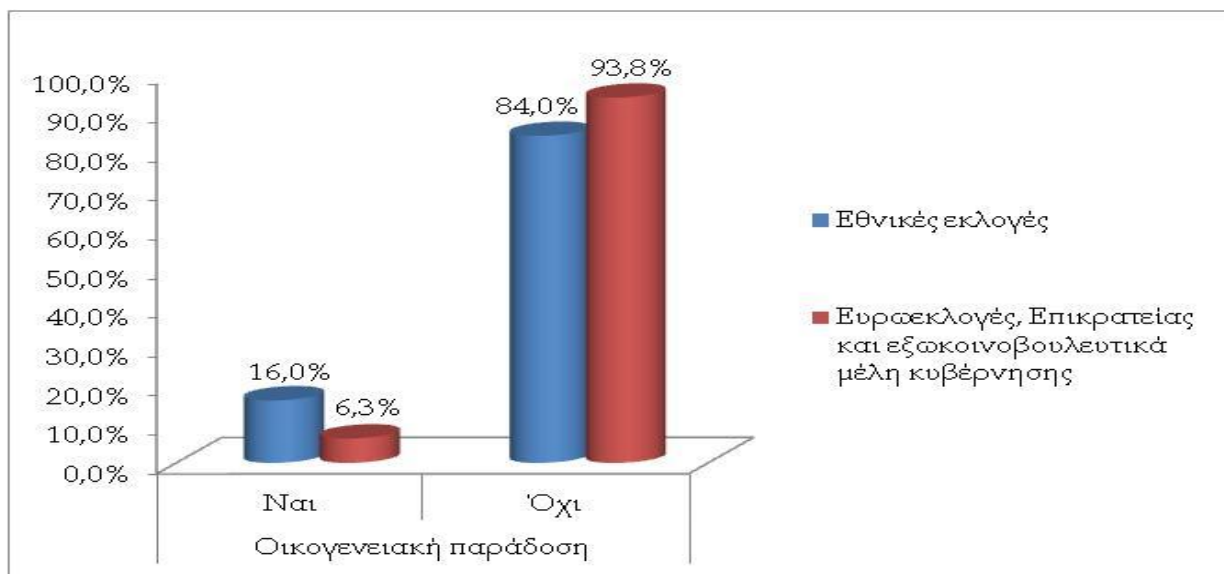
Η πρακτική του διορισμού σ' ένα κυβερνητικό σχήμα, χωρίς περαιτέρω εμπλοκή με την κεντρική πολιτική, εν πολλοίς αντικατοπτρίζεται και από το Γράφημα 77, όπου παρουσιάζεται η συνεχής ή μη παραμονή στα αξιώματα των πολιτικών ελίτ. Όπως παρατηρούμε, τα στελέχη που έχουν αναδειχθεί ως επιλογές των αρχηγών των κομμάτων, καταφέρνουν να ανανεώσουν την παραμονή τους σε κάποιο αξίωμα μόλις σε ποσοστό 33,7%, ποσοστό πολύ μικρότερο σε σχέση με τα υπόλοιπα στελέχη που υπερβαίνει το 50%. Αξίζει όμως να αναφερθεί ότι στη συγκεκριμένη περίπτωση το εξαιρετικά χαμηλό ποσοστό συνεχούς παραμονής δεν οφείλεται σε αδυναμία επανεκλογής, αλλά στην απροθυμία των συγκεκριμένων στελεχών να ασχοληθούν «επαγγελματικά» με την πολιτική για μεγαλύτερο χρονικό διάστημα.

Γράφημα 77: Εθνικές εκλογές και υπόλοιποι τρόποι εκλογής ανά συνεχή παραμονή στα αξιώματα των πολιτικών ελίτ

Τέλος, σε ό,τι αφορά την οικογενειακή παράδοση μεταξύ των συγκεκριμένων στελεχών, παρατηρούμε ότι είναι εξαιρετικά περιορισμένη (μόλις 6,3% έναντι 16% για τα υπόλοιπα στελέχη) μια διαπίστωση αναμενόμενη, καθώς όπως τονίσαμε και νωρίτερα τα στελέχη που προέρχονται από πολιτικές οικογένειες σε μεγάλο βαθμό επιλέγουν την άμεση εκλογή από τους ψηφοφόρους, δεδομένου του γεγονότος ότι είναι σε θέση αφενός να διασφαλίζουν με σχετική ευκολία την εκλογή τους και αφετέρου έναν σημαντικό αριθμό ψήφων για τα κόμματα από τα οποία προέρχονται.

Γράφημα 78: Εθνικές εκλογές και υπόλοιποι τρόποι εκλογής ανά οικογενειακή παράδοση

Καταληκτικά θα μπορούσαμε να υποστηρίξουμε ότι τα στελέχη που επιλέγονται από τις ηγεσίες των κομμάτων για να καλύψουν θέσεις όπως εκείνες του ευρωβουλευτή και του βουλευτή επικρατείας που εκλέγονται με λίστα ή διορίζονται σε υπουργικά σχήματα, είναι στελέχη που παρουσιάζουν σημαντικές διαφοροποιήσεις σε σχέση με τα υπόλοιπα στελέχη της έρευνας. Η συγκεκριμένη κατηγορία στελεχών δεν αναφέρεται σε επαγγελματίες πολιτικούς με την έννοια της χρόνιας ενασχόλησής τους με τα κοινά και με το εσωτερικό των κομμάτων, διασφαλίζοντας έτσι την τακτική ανάδειξή τους σε διάφορα αξιώματα. Αντίθετα πρόκειται για στελέχη τα οποία έχουν έντονο τεχνοκρατικό και επιστημονικό προφίλ και επιλέγονται στη βάση της αξιοποίησής τους για συγκεκριμένα χρονικά διαστήματα και σε συγκεκριμένες θέσεις. Η συγκεκριμένη τάση άλλωστε ενισχύεται και από τη λογική της επιλογής ενός μέρους των συγκεκριμένων στελεχών κυρίως με συμβολικό και επικοινωνιακό χαρακτήρα για την αποστολή μηνυμάτων στο ευρύ κοινό (π.χ. Άτομα με Ειδικές δεξιότητες, εκπρόσωποι θεματικών κινημάτων, αναγνωρισμένες διεθνώς προσωπικότητες).

Η κατηγορία αυτή στελεχών, εν αντιθέσει με τα όσα αναφέραμε παραπάνω, παρουσιάζει σημαντικές ομοιότητες με τα στελέχη που προέρχονται από το χώρο των επαγγελματιών δημοσιότητας και αυτό γιατί παρουσιάζουν παρεμφερείς πηγές ανάδειξης (κυρίως λόγω της επαγγελματικής τους σταδιοδρομίας και αναγνώρισης), αλλά και γιατί διασφαλίζουν και ταυτίζουν την πολιτική τους διαδρομή σε μεγάλο βαθμό με τις πολιτικές ηγεσίες των κομμάτων, μ' ό,τι αυτό συνεπάγεται σε επίπεδο αναπαραγωγής και παραμονής στα αξιώματα των πολιτικών ελίτ.

3.3.12.2 Τα χαρακτηριστικά των συμβούλων των πολιτικών αρχηγών και των υπουργών

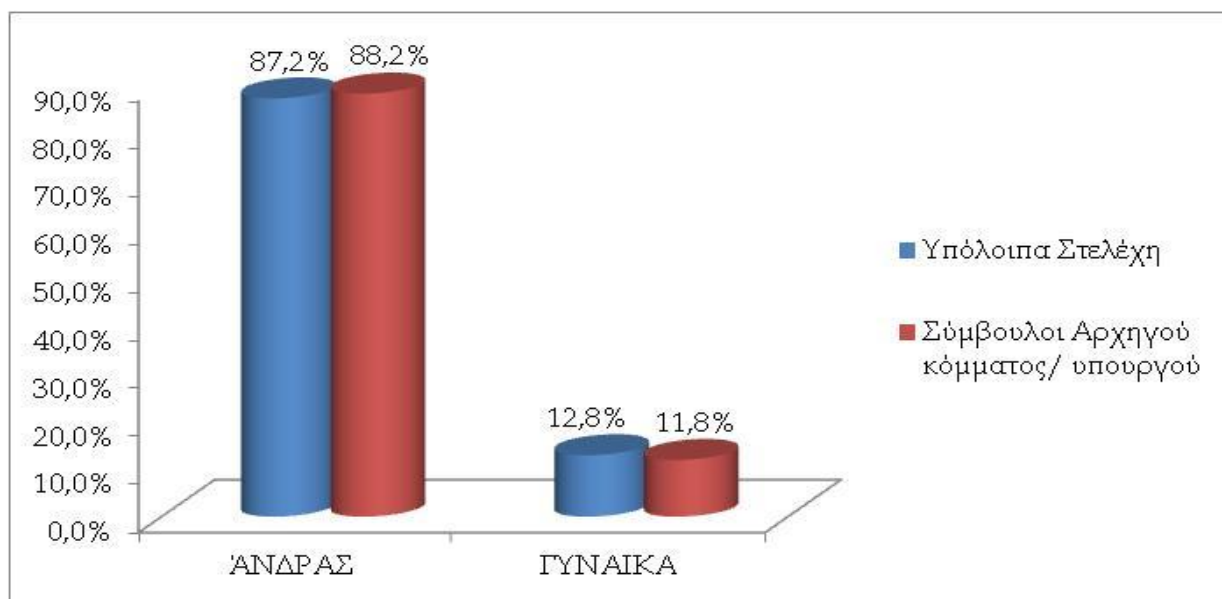
Μια ιδιαίτερη κατηγορία στελεχών αποτελούν και οι σύμβουλοι των πολιτικών αρχηγών (ως επί το πλείστον) και των υπουργών (σε σαφώς μικρότερο βαθμό), οι οποίοι όπως είδαμε και νωρίτερα αποτελούν ένα πολύ σημαντικό κομμάτι ανάδειξης στελεχών στις πολιτικές ελίτ, με ιδιαίτερα αυξητική τάση κατά τα τελευταία χρόνια. Όπως διαπιστώσαμε και στην ενότητα 3.3.8, η συγκεκριμένη κατηγορία στελεχών αφορά σχεδόν αποκλειστικά τα δύο κόμματα εξουσίας, το ΠΑΣΟΚ και τη ΝΔ, καθώς στα μικρότερα κόμματα διαδραματίζουν από ελάχιστο έως και καθόλου ρόλο ως προς την ανάδειξη στις θέσεις των πολιτικών ελίτ. Η συγκεκριμένη διαπίστωση δεν σημαίνει απαραίτητα ότι στα μικρότερα κόμματα δεν υφίσταται η κατηγορία αυτή στελεχών, πλην όμως δεν φαίνεται να καταλαμβάνει κάποιο θέση μεταξύ των πολιτικών ελίτ, που εξετάζονται στο πλαίσιο της συγκεκριμένης έρευνας. Ακόμα όμως και στην περίπτωση των κομμάτων εξουσίας δεν σημαίνει ότι το σύνολο των συγκεκριμένων

συμβούλων εκλέγεται ή τοποθετείται σε κάποιο από τα αξιώματα του βουλευτή, του ευρωβουλευτή ή του μέλους κάποιου κυβερνητικού σχήματος. Άλλωστε ειδικά τα τελευταία χρόνια τα πολιτικά γραφεία του πρωθυπουργού, των αρχηγών των κομμάτων και κατά κύριο λόγο της αξιωματικής αντιπολίτευσης, όπως επίσης και κάποιων υπουργών, αποτελούνται από πολυπληθείς ομάδες συμβούλων εξειδικευμένων σε συγκεκριμένα θέματα οι οποίοι είτε συνεργάζονται σε τακτική και συνεχή βάση, είτε μεμονωμένα ανάλογα με συγκεκριμένα ζητήματα τα οποία μπορεί να αφορούν το γνωστικό πεδίο στο οποίο δραστηριοποιούνται επαγγελματικά.

Στο πλαίσιο αυτό η συγκεκριμένη μελέτη δεν εξετάζει το σύνολο των προαναφερθέντων συμβούλων, αλλά μόνο τα στελέχη εκείνα τα οποία ανέλαβαν είτε κατά τη διάρκεια της συνεργασίας τους με κάποιον πολιτικό αρχηγό είτε σε μεταγενέστερο στάδιο κάποιο από τα αξιώματα των πολιτικών ελίτ. Παρ' όλα αυτά όμως είναι γεγονός ότι η αύξηση του αριθμού των συμβούλων των πολιτικών αρχηγών, ακολούθησε και μια πολύ σημαντική αύξηση της παρουσίας των συγκεκριμένων στελεχών στις θέσεις των πολιτικών ελίτ, κατά τις δύο τελευταίες δεκαετίες, με αποτέλεσμα ένας πολύ σημαντικός αριθμός από τα συγκεκριμένα στελέχη να συμπεριλαμβάνεται στην παρούσα έρευνα.

Ξεκινώντας λοιπόν από την παρουσία γυναικών και αντρών, όπως παρατηρούμε και από το Γράφημα 79, δεν υπάρχει διαφοροποίηση μεταξύ των δύο κατηγοριών, με τη γυναικεία παρουσία να είναι και στις δύο κατηγορίες στελεχών περιορισμένη (11,8% μεταξύ των συμβούλων και 12,8% για τα υπόλοιπα στελέχη) όντας μάλιστα πολύ κοντά στο σύνολο των γυναικών της έρευνας (12,7%). Αξίζει μάλιστα να προχωρήσουμε και σε μια περαιτέρω διαπίστωση. Ότι ο διαχωρισμός μεταξύ στελεχών με βάση το φύλο είναι ο μόνος που δεν παρουσίασε αυξημένη παρουσία των γυναικών σε σχέση με τους υπόλοιπους διαχωρισμούς της έρευνας, παράμετρος που όπως είδαμε υφίσταται στην περίπτωση των μελών των πολιτικών οικογενειών, των στελεχών που προέρχονται από επαγγέλματα δημοσιότητας, αλλά και των στελεχών που αναδεικνύονται ως αποτέλεσμα έμμεσης εκλογής ή διορισμού από τον αρχηγό ενός κόμματος.

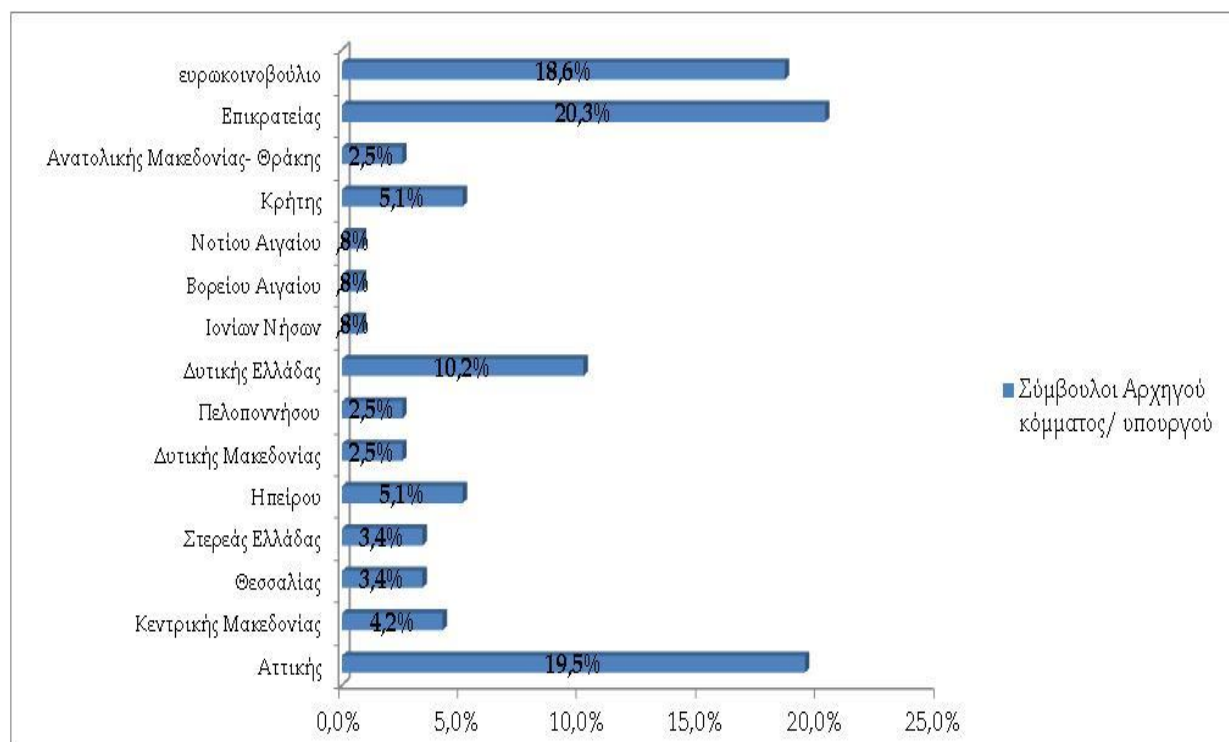
Γράφημα 79: Σύμβουλοι αρχηγών κομμάτων και υπουργών και υπόλοιπα στελέχη ανά φύλο

Αναφορικά με την περιφέρεια εκλογής των συμβούλων των αρχηγών των κομμάτων και των υπουργών, όπως παρατηρούμε και από το Γράφημα 80, ένα σημαντικό μέρος των συγκεκριμένων στελεχών εκλέγεται με έμμεσο τρόπο μέσω λίστας όπως στις περιπτώσεις των βουλευτών επικρατείας και των ευρωβουλευτών (20,3% και 18,6% αντίστοιχα), στελέχη που προφανώς εντάσσονταν και στην προηγούμενη κατηγορία ανάλυσης μεταξύ άμεσα και έμμεσα εκλεγμένων ή διορισμένων στελεχών. Μάλιστα αν στη συγκεκριμένη κατηγορία στελεχών προσθέσουμε και τα στελέχη που δεν έχουν εκλεγεί με έμμεσο ή άμεσο τρόπο και που έχουν απλά διοριστεί μέλη σε κάποια κυβέρνηση τότε το συνολικό τους άθροισμα φτάνει το 42,5% μεταξύ των συμβούλων. Σε ό,τι αφορά τα στελέχη που εκλέγονται με άμεση ψηφοφορία βλέπουμε ότι σε μεγάλο βαθμό εκλέγονται στις μεγάλες εκλογικές περιφέρειες της Αττικής, παράμετρος που προφανώς αυξάνει σημαντικά τις πιθανότητες εκλογής των συγκεκριμένων στελεχών, σε σχέση με το αν πολιτεύονταν σε κάποια από τις μικρές περιφέρειες της επαρχίας.

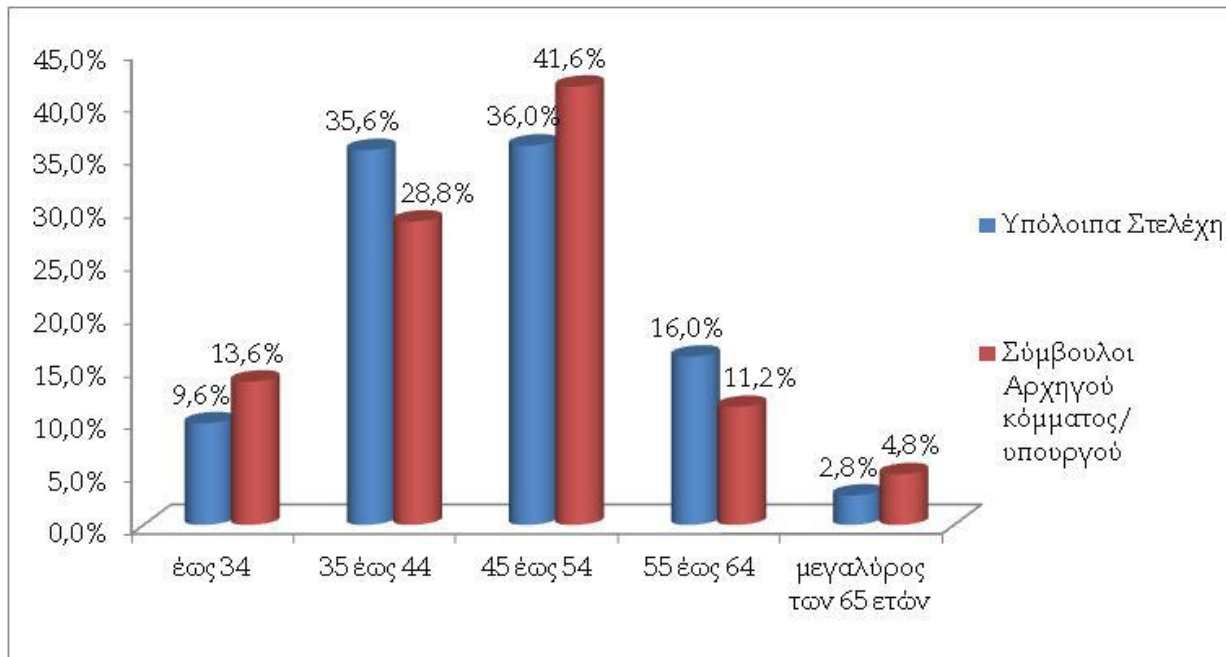
Παρ' όλα αυτά, προκαλεί έκπληξη το γεγονός ότι σε ποσοστό 41,3% τα συγκεκριμένα στελέχη εκλέγονται για πρώτη φορά σε περιφέρειες της επαρχίας (και μάλιστα σε μικρό ποσοστό στην Περιφέρεια Κεντρικής Μακεδονίας όπου εντάσσονται και οι δύο μεγάλες εκλογικές περιφέρειες της Θεσσαλονίκης) με άμεση ψηφοφορία. Μερικώς το συγκεκριμένο φαινόμενο μπορεί να ερμηνευτεί και από τον υψηλό βαθμό οικογενειακής παράδοσης που υφίσταται μεταξύ της συγκεκριμένης κατηγορίας στελεχών (19,7%), όπως θα δούμε και παρακάτω.

Γράφημα 80: Σύμβουλοι αρχηγών κομμάτων και υπουργών ανά περιφέρεια εκλογής

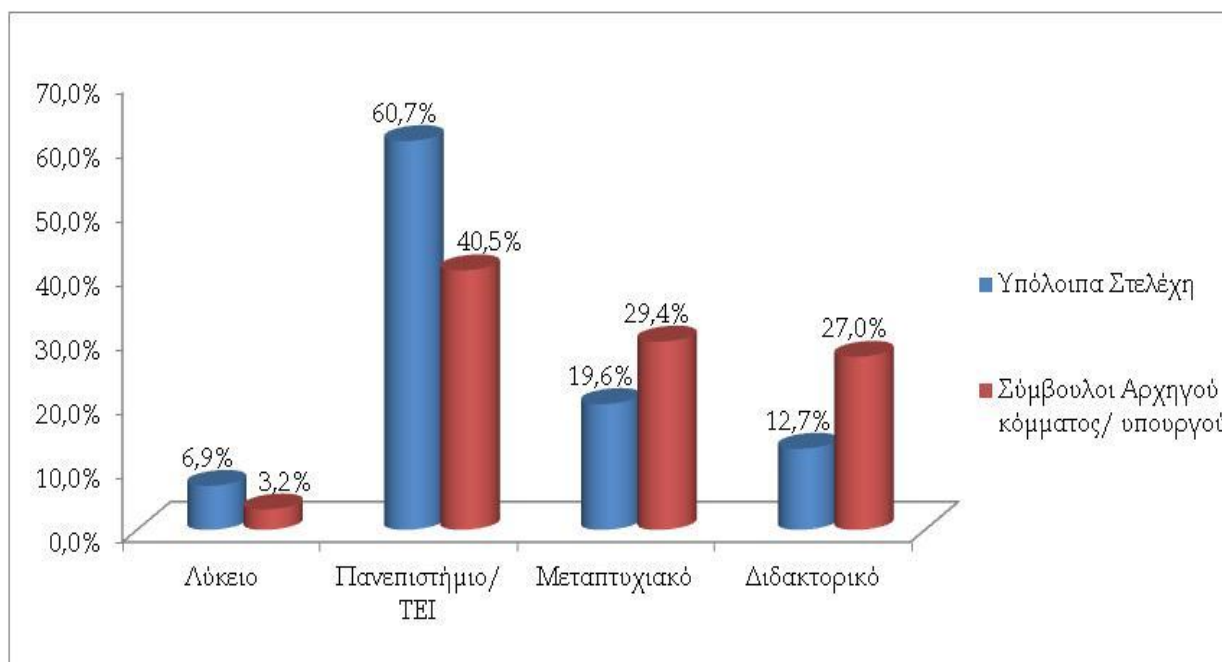
Αναφορικά με την ηλικία πρώτης εκλογής της συγκεκριμένης κατηγορίας στελεχών, όπως παρατηρούμε και από το Γράφημα 81 παρουσιάζεται μια σημαντική κατανομή των ηλικιακών ομάδων κυρίως στις μεσαίες κατηγορίες (35-44 ετών και 45-54 ετών), ενώ είναι πολύ πιο περιορισμένη στις δύο ακραίες τιμές. Αν και μεταξύ των συμβούλων των πολιτικών αρχηγών και των υπολοίπων στελεχών παρουσιάζονται διαφοροποιήσεις στις ηλικιακές ομάδες, παρ' όλα αυτά δεν εντοπίζονται προς μια συγκεκριμένη κατεύθυνση (είτε προς τις μεγάλες είτε προς τις μικρές ηλικίες) φανερώνοντας μια μάλλον ισορροπημένη τάση. Η συγκεκριμένη διαπίστωση επαληθεύεται και από το γεγονός ότι το ηλικιακό μ.ό. των δύο κατηγοριών στελεχών είναι ακριβώς ίδιο και ανέρχεται στα 47,2 έτη. Αξίζει πάντως να αναφέρουμε ότι η σχετικά ισορροπημένη εικόνα ως προς την ηλικιακή ομάδα ανάδειξης που παρατηρούμε, σε μεγάλο βαθμό μπορεί να ερμηνευτεί από το ότι οι σύμβουλοι των αρχηγών των κομμάτων εν πολλοίς αποτελούνται από δύο μεγάλες κατηγορίες στελεχών. Από τη μία τα μέλη που έχουν κάποια σημαντική και αξιόλογη επαγγελματική σταδιοδρομία - όπως είδαμε και στις περιπτώσεις των στελεχών δημοσιότητας ή των στελεχών που δεν εκλέγονται άμεσα από τους ψηφοφόρους- και από την άλλη από τα μέλη που προέρχονται από πολιτικές οικογένειες και τα οποία όπως αναφέραμε και νωρίτερα αναδεικνύονται στις νεώτερες ηλικίες.

Γράφημα 81: Σύμβουλοι αρχηγών κομμάτων και υπουργών και υπόλοιπα στελέχη ανά ηλικιακή ομάδα πρώτης εκλογής

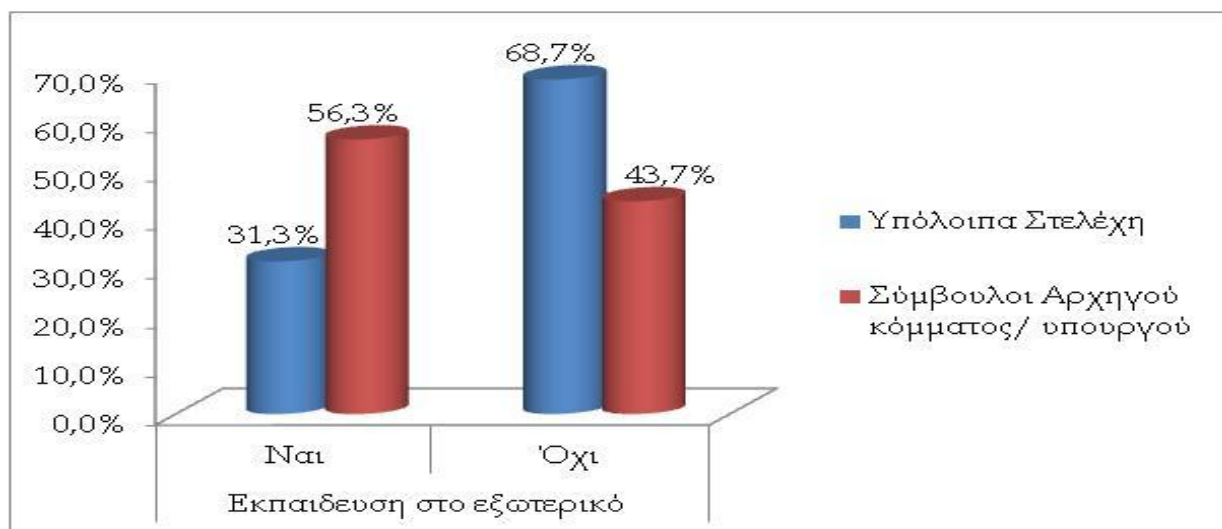
Η παραπάνω διαπίστωση αναφορικά με τις δύο κύριες κατηγορίες στελεχών που ως επί το πλείστον αποτελούν τους συμβούλους των αρχηγών των κομμάτων επαληθεύεται και από το Γράφημα 82 όπου παρουσιάζεται το επίπεδο εκπαίδευσης. Όπως παρατηρούμε τα στελέχη που έχουν χρηματίσει σύμβουλοι αρχηγών κομμάτων χαρακτηρίζονται από ένα ιδιαίτερα υψηλό μορφωτικό επίπεδο, σαφώς υψηλότερο από εκείνο των υπολοίπων στελεχών της έρευνας. Λεπτομερέστερα, ενώ η πλειοψηφία των στελεχών που δεν έχουν διατελέσει σύμβουλοι αρχηγών κομμάτων ή υπουργών έχει ολοκληρώσει πανεπιστημιακές σπουδές (60,7%), στην περίπτωση των συμβούλων- στελεχών το επίπεδο εκπαίδευσης είναι σαφώς υψηλότερο, καθώς το 56,4% έχει ολοκληρώσει μεταπτυχιακές ή διδακτορικές σπουδές, ποσοστό που για τα υπόλοιπα στελέχη είναι μόλις 32,3%.

Γράφημα 82: Σύμβουλοι αρχηγών κομμάτων και υπουργών και υπόλοιπα στελέχη ανά επίπεδο εκπαίδευσης

Η παραπάνω διαπίστωση επιβεβαιώνεται και από το ιδιαίτερα υψηλό ποσοστό στελεχών με σπουδές στο εξωτερικό ποσοστό που στην περίπτωση των στελεχών- συμβούλων ανέρχεται στο 56,3%, ενώ για τα υπόλοιπα στελέχη περιορίζεται στο 31,3%. Σε γενικές γραμμές όπως υποστηρίξαμε και νωρίτερα το εκπαιδευτικό προφίλ των συγκεκριμένων στελεχών παρουσιάζει παρόμοια χαρακτηριστικά μ' αυτά που εντοπιστήκαν στην περίπτωση των στελεχών με οικογενειακή παράδοση και των στελεχών που εκλέγονται με λίστα ή διορίζονται από τον πρωθυπουργό.

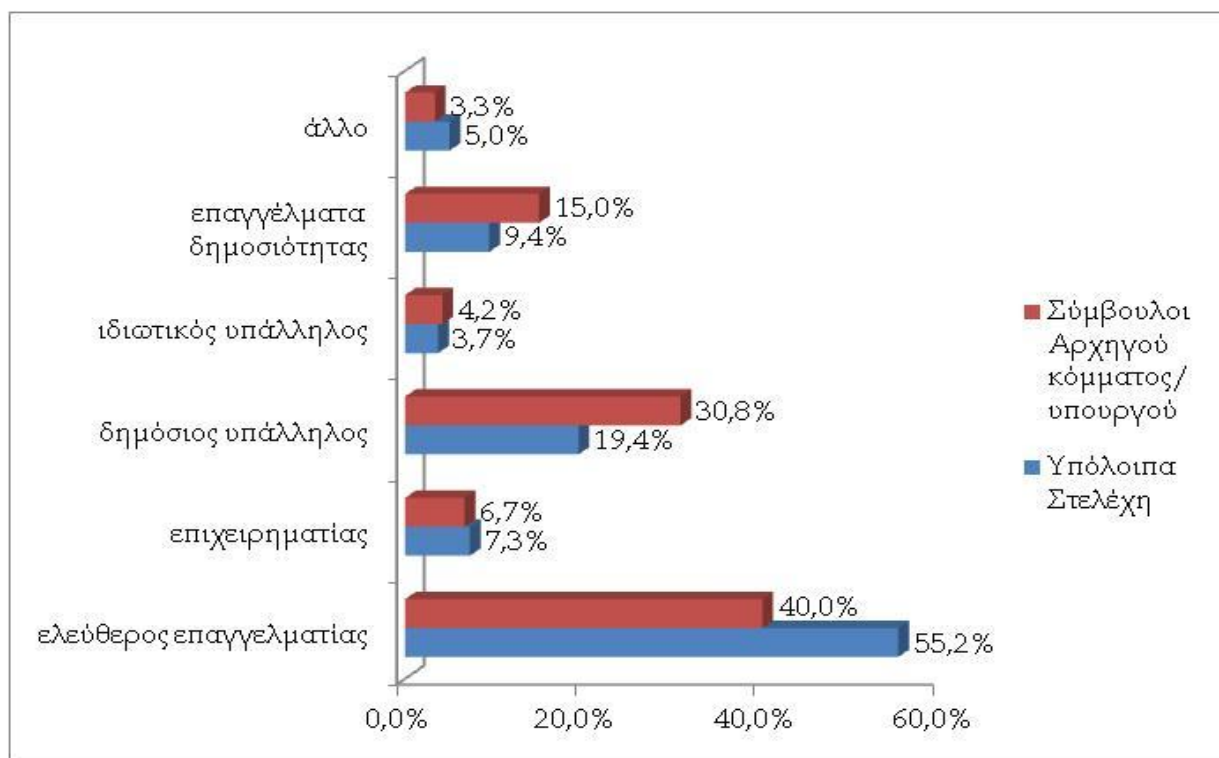
Γράφημα 83: Σύμβουλοι αρχηγών κομμάτων και υπουργών και υπόλοιπα στελέχη ανά εκπαίδευση στο εξωτερικό

Αναφορικά με το επάγγελμα των συμβούλων, όπως παρατηρούμε το βασικότερο ρόλο διαδραματίζουν οι ελεύθεροι επαγγελματίες σε ποσοστό 40%, ποσοστό που όμως είναι κατά πολύ περιορισμένο σε σχέση με τα υπόλοιπα στελέχη της έρευνας (55,2%). Οι δικηγόροι αποτελούν την πιο πολυπληθή επαγγελματικά ομάδα σε ποσοστό 25,8%, μια αναλογία που είναι παρεμφερής μ' αυτήν που συναντάμε και στα υπόλοιπα στελέχη (24,3%), ενώ πολύ περιορισμένη είναι παρουσία των υπόλοιπων επαγγελμάτων που εντάσσονται στην κατηγορία των ελεύθερων επαγγελματιών με εξαίρεση τους οικονομολόγους (γιατροί 5% έναντι 13,1% για τα υπόλοιπα στελέχη των πολιτικών ελίτ, μηχανικοί/ αρχιτέκτονες 2,5% έναντι 10,5%, οικονομολόγοι 6,7% έναντι 6%). Αντιθέτως σημαντική είναι η παρουσία των δημοσίων υπαλλήλων με κυριότερο επάγγελμα εκείνο των καθηγητών πανεπιστημίου, καθώς αποτελούν το 15,8% των στελεχών (έναντι 8,9% για τα υπόλοιπα στελέχη), όντας το δεύτερο πιο πολυπληθές επάγγελμα, ενώ περιορισμένη είναι η παρουσία των υπολοίπων επαγγελμάτων του δημοσίου τομέα (δάσκαλοι/ καθηγητές 3,3%, δημόσιοι υπάλληλοι 4,2%). Ακολουθώντας οι δημοσιογράφοι αποτελούν το 15% των στελεχών που έχουν χρηματίσει σύμβουλοι των αρχηγών των κομμάτων (έναντι 6,1% για τα υπόλοιπα στελέχη), όντας όμως το μοναδικό επάγγελμα που συναντάμε και που εντάσσεται στην κατηγορία των επαγγελμάτων δημοσιότητας.

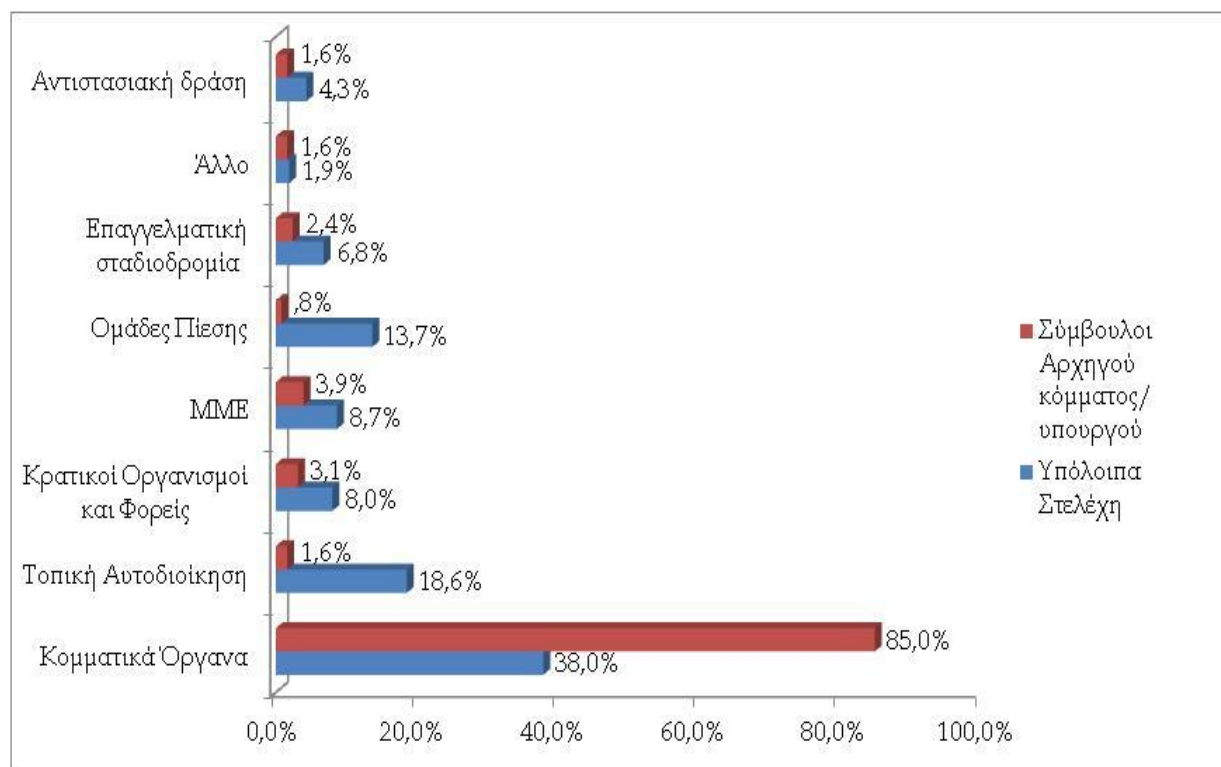
Όπως φαίνεται και από το περιορισμένο εύρος επαγγελμάτων που εντοπίζεται μεταξύ των συμβούλων (δικηγόροι, καθηγητές πανεπιστημίου, οικονομολόγοι, διπλωμάτες και δημοσιογράφοι αποτελούν το 67,5%), γίνεται αισθητή η παρουσία στελεχών με ικανότητα στην επίλυση είτε εξειδικευμένων (δικηγόροι, καθηγητές πανεπιστημίου, οικονομολόγοι, διπλωμάτες) είτε επικοινωνιακών ζητημάτων (δημοσιογράφοι).

Γράφημα 84: Σύμβουλοι αρχηγών κομμάτων και υπουργών και υπόλοιπα στελέχη ανά ομαδοποιημένα επαγγέλματα

Αναφορικά με τις πηγές ανάδειξης των συγκεκριμένων στελεχών, είναι σαφές ότι είτε ως κύρια είτε ως δευτερεύουσα πηγή θα προέρχονται από το κόμμα και πιο συγκεκριμένα από την κατηγορία των συμβούλων. Παρ' όλα αυτά έχει ενδιαφέρον να διαπιστώσουμε αν υφίσταται κάποια άλλη πηγή ανάδειξης από την οποία έχουν προέλθει τα συγκεκριμένα στελέχη. Όπως βλέπουμε λοιπόν από το Γράφημα 85 η συντριπτική πλειοψηφία των στελεχών σε ποσοστό που ανέρχεται στο 85% έχει αναδειχθεί από το κόμμα και πιο συγκεκριμένα μέσω της ηγετικής πολιτικής ομάδας, της οποίας αποτέλεσαν μέλη πριν την ανάδειξή τους σε κάποιο αξίωμα των πολιτικών ελίτ. Από κει και πέρα όλες οι υπόλοιπες κατηγορίες είναι εξαιρετικά περιορισμένες με τα ΜΜΕ (3,9%), τους κρατικούς οργανισμούς (3,1%) και την επαγγελματική σταδιοδρομία (2,4%) να συγκεντρώνουν ποσοστό μεγαλύτερο του 2% και να είναι όπως αναφέραμε και προηγουμένως σημαντικές πτυχές στην ανάδειξη στελεχών που σχετίζονται με τα επαγγέλματα δημοσιότητας ή που δεν εκλέγονται άμεσα με ψηφοφορία από τους πολίτες. Τέλος σε ό,τι αφορά την Τοπική Αυτοδιοίκηση η οποία στο σύνολο των στελεχών της έρευνας αποτελεί τη δεύτερη πιο σημαντική παράμετρο ανάδειξης των στελεχών, παρατηρούμε και πάλι τον πολύ περιορισμένο ρόλο που διαδραματίζει στην συγκεκριμένη κατηγορία στελεχών.

Γράφημα 85: Σύμβουλοι αρχηγών κομμάτων και υπουργών και υπόλοιπα στελέχη ανά κύρια πηγή ανάδειξης

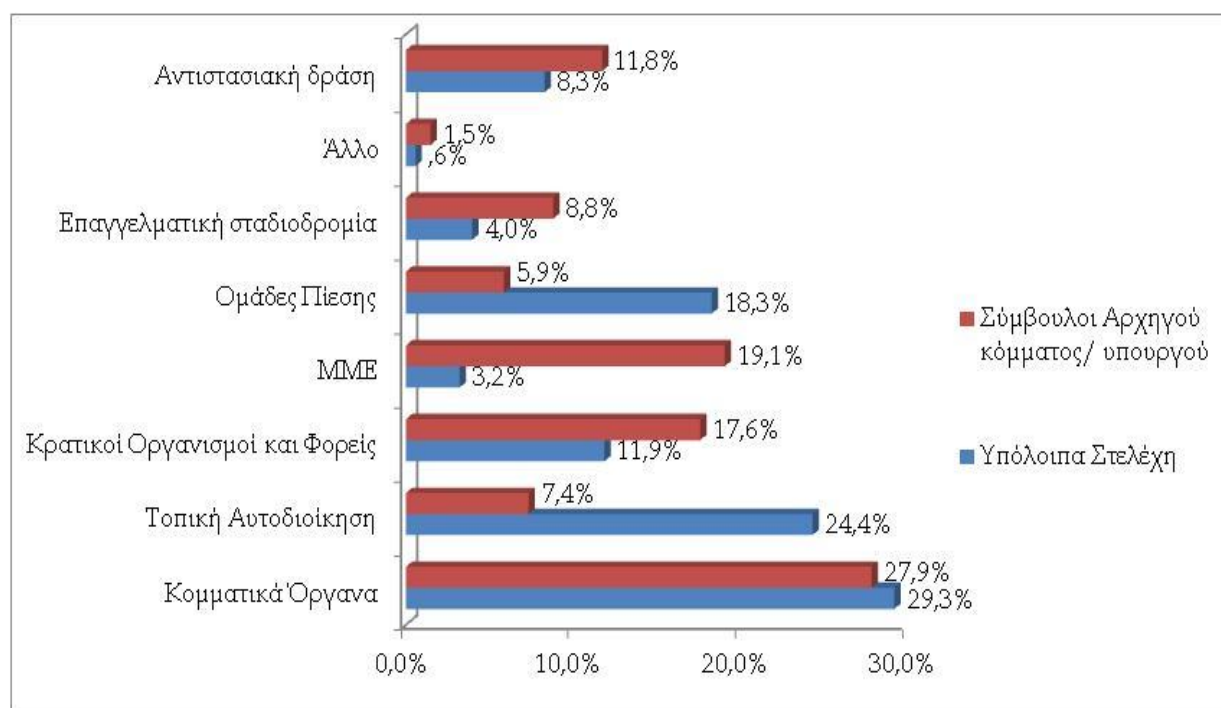

Η δευτερεύουσα πηγή ανάδειξης κατεγράφη ως τιμή στο 55% των στελεχών που έχουν διατελέσει σύμβουλοι αρχηγών κομμάτων και υπουργών. Όπως προκύπτει λοιπόν από το Γράφημα 86 κύρια παράμετρος εξακολουθεί να αποτελεί η ανάδειξη από το κόμμα, παράμετρος η οποία περιλαμβάνει όλα τα στελέχη τα οποία δεν είχαν ως κύρια πηγή ανάδειξης το κόμμα. Από κει και πέρα τη σημαντικότερη παρουσία εντοπίζουμε στις παραμέτρους που αναλύσαμε και νωρίτερα στην κύρια πηγή και κατά κύριο λόγο στα ΜΜΕ (19,1%) και στους Κρατικούς Οργανισμούς και Φορείς (17,6%), κατάσταση εν πολλοίς αναμενόμενη λόγω και του εκπαιδευτικού και επαγγελματικού προφίλ των στελεχών. Ακολουθώντας, σημαντική παράμετρος αποτελεί και η αντιστασιακή δράση που συναντάμε σε στελέχη που αναδείχθηκαν κατά τις πρώτες περιόδους της έρευνας (11,8%), ενώ σημαντική εξακολουθεί να παραμένει και η ανάδειξη ως αποτέλεσμα της επαγγελματικής σταδιοδρομίας που έχει αναπτύξει ένας σημαντικός αριθμός από τη συγκεκριμένη κατηγορία στελεχών (8,8%).

Ολοκληρώνοντας την αναφορά μας σχετικά με τις πηγές ανάδειξης θα ήταν σκόπιμο να παρατηρήσουμε ότι τόσο μεταξύ των συμβούλων όσο και στις υπόλοιπες κατηγορίες στελεχών που αναλύθηκαν νωρίτερα, ο ρόλος τόσο της Τοπικής Αυτοδιοίκησης όσο και των ομάδων πίεσης παραμένει εξαιρετικά περιορισμένος εν αντιθέσει με ό,τι συμβαίνει για τα υπόλοιπα

στελέχη της έρευνας που δεν ανήκουν σε κάποια από τις συγκεκριμένες κατηγορίες, μια συνθήκη εν πολλοίς δικαιολογημένη καθώς δεν αποτελούν στελέχη που αναδεικνύονται ως αποτέλεσμα της υψηλής επιστημονικής τους ειδίκευσης, της επαγγελματικής τους αναγνώρισης ή εξαιτίας του γεγονότος ότι προέρχονται από κάποια πολιτική οικογένεια. Αντίθετα στην περίπτωση των στελεχών που αναδεικνύονται από τον συνδικαλισμό, αλλά και την Τοπική Αυτοδιοίκηση προφανώς διαδραματίζει σημαντικό ρόλο η αποδοχή που απολαμβάνουν είτε σε τοπικό είτε σε επαγγελματικό επίπεδο.

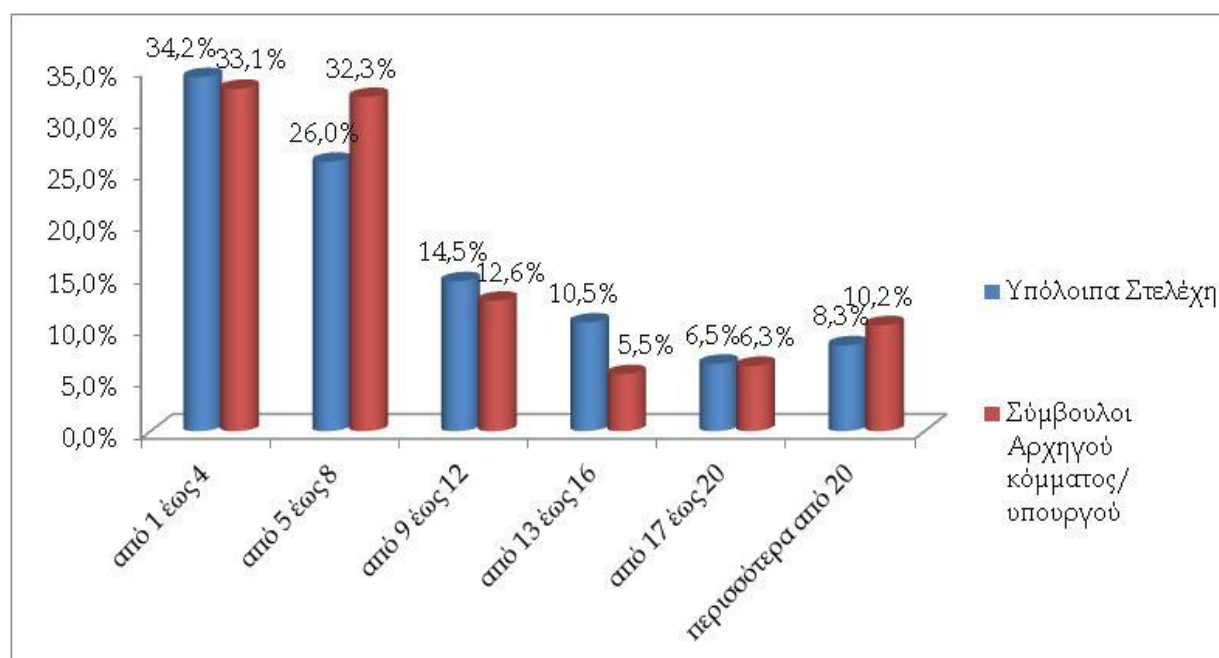
Γράφημα 86: Σύμβουλοι αρχηγών κομμάτων και υπουργών και υπόλοιπα στελέχη ανά δευτερεύουσα πηγή ανάδειξης

Η χρονική διάρκεια παραμονής και η δυνατότητα συνεχούς διατήρησης στα αξιώματα των πολιτικών ελίτ, εξετάζονται στα Γραφήματα 87 και 88. Αναφορικά με την χρονική διάρκεια παραμονής των συμβούλων των αρχηγών των κομμάτων και των υπουργών, όπως παρατηρούμε δεν υφίστανται σημαντικές διαφορές σε σχέση με την χρονική διάρκεια παραμονής των υπολοίπων στελεχών. Και στις δύο κατηγορίες στελεχών η πλειοψηφία των μελών τους διατηρεί τα αξιώματα που εξετάζουμε έως και οκτώ χρόνια (65,4% μεταξύ των συμβούλων και 60,2% μεταξύ των υπολοίπων στελεχών) με τη συγκεκριμένη τάση να είναι ελαφρώς πιο έντονη μεταξύ των στελεχών που έχουν χρηματίσει σύμβουλοι κάποιου αρχηγού κόμματος. Από κει και πέρα στις υπόλοιπες ομαδοποιημένες τιμές παραμονής των στελεχών,

εντοπίζεται μια σημαντική ισορροπία μεταξύ των δύο κατηγοριών στελεχών όπου η παρουσία των στελεχών που δεν έχουν τοποθετηθεί σύμβουλοι πολιτικών αρχηγών είναι ελαφρώς πιο έντονη στις μεσαίες τιμές, ενώ για τους συμβούλους είναι πιο έντονη στην τελευταία τιμή όπου παρουσιάζεται παραμονή των στελεχών για περισσότερο από 20 χρόνια. Η συγκεκριμένη εικόνα ισορροπίας μεταξύ των δύο κατηγοριών μελών των πολιτικών ελίτ απεικονίζεται και από το μ.ό. παραμονής των στελεχών όπου η διαφορά μεταξύ των δύο κατηγοριών είναι εξαιρετικά περιορισμένη με τους συμβούλους να παραμένουν στις συγκεκριμένες θέσεις κατά μ.ό. για 8,9 έτη και τα υπόλοιπα στελέχη για 9,1έτη.

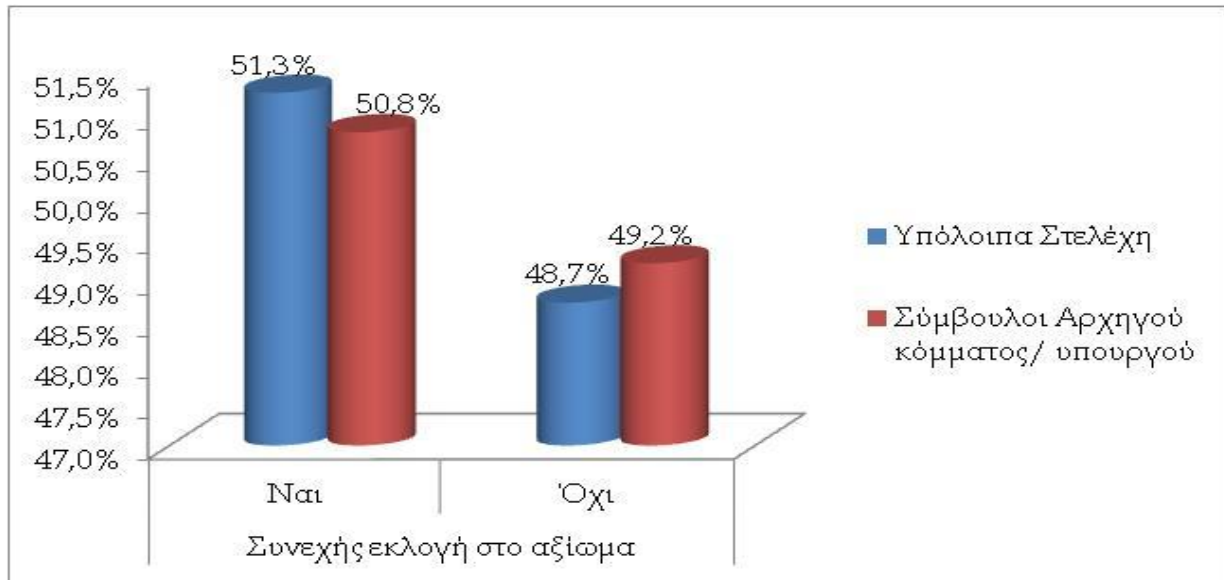
Γράφημα 87: Σύμβουλοι αρχηγών κομμάτων και υπουργών και υπόλοιπα στελέχη ανά διάρκεια παραμονής στα αξιώματα των πολιτικών ελίτ

Αντίστοιχα ισορροπημένη είναι και η συνεχής ή μη εκλογή των συγκεκριμένων στελεχών στις θέσεις των πολιτικών ελίτ, καθώς όπως παρατηρούμε και από το Γράφημα 88 και στις δύο περιπτώσεις το ποσοστό συνεχούς παραμονής υπερβαίνει ελαφρώς το 50% (50,8% για τα στελέχη που έχουν χρηματίσει σύμβουλοι αρχηγών κομμάτων και 51,3% για τα υπόλοιπα στελέχη). Σε ό,τι αφορά τη συγκεκριμένη παράμετρο θα ήταν σκόπιμο να αναφερθεί ότι η συνεχής ή μη παραμονή επηρεάζεται και από το γεγονός ότι στην κατηγορία των συμβούλων εντάσσεται και ένας σημαντικός αριθμός στελεχών οι οποίοι δεν είναι «επαγγελματίες πολιτικοί» και οι οποίοι όπως τονίσαμε και προηγουμένως συνδέονται σε μεγάλο βαθμό με

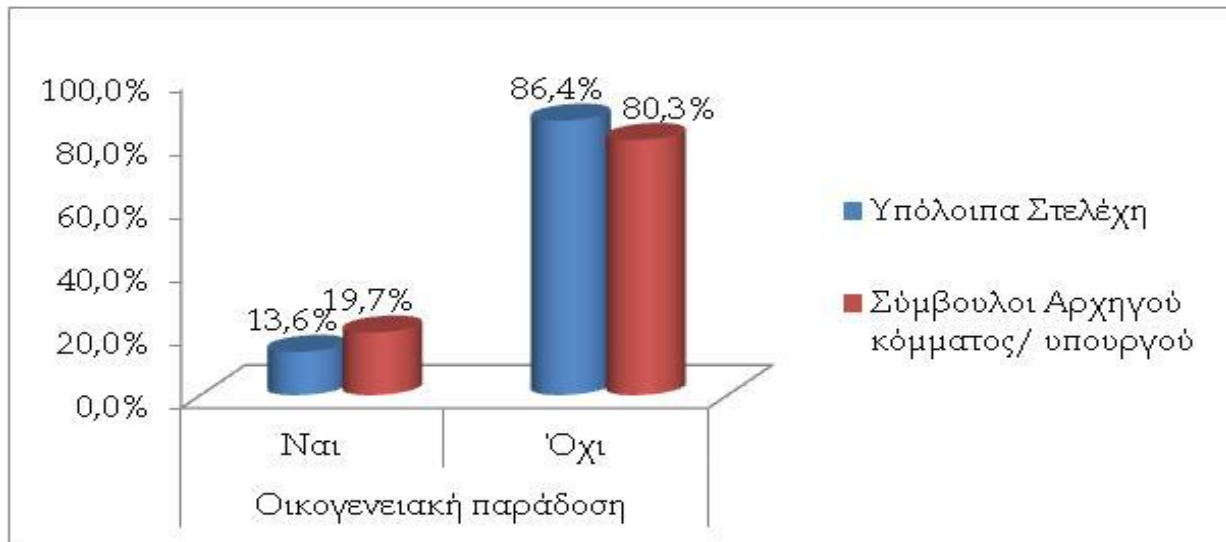
τον αρχηγό ενός κόμματος η αποχώρηση του οποίου από την αρχηγία σημαίνει και τη δική τους αποχώρηση από το πολιτικό σκηνικό.

Γράφημα 88: Σύμβουλοι αρχηγών κομμάτων και υπουργών και υπόλοιπα στελέχη ανά συνεχή παραμονή στα αξιώματα των πολιτικών ελίτ

Όπως αναφέρθηκε και προηγουμένως η οικογενειακή παράδοση αποτελεί μια σημαντική συνιστώσα της συγκεκριμένης κατηγορίας στελεχών, καθώς αποτελούν συνολικά το 19,7% των συμβούλων πρωθυπουργών, αρχηγών πολιτικών κομμάτων και υπουργών κυβερνήσεων. Σε μεγάλο βαθμό η συγκεκριμένη εξέλιξη μπορεί να δικαιολογηθεί από την πρόσβαση που τα συγκεκριμένα στελέχη διαθέτουν στις ηγετικές πολιτικές ομάδες των κομμάτων, ενισχύοντας μ' αυτόν τον τρόπο την παρουσία τους τόσο σε επίπεδο πολιτικής εμπειρίας (καθώς όπως είδαμε σε μεγάλο βαθμό εκλέγονται σε νεαρή ηλικία), όσο και σε επίπεδο επιρροής μέσα στο ίδιο το κόμμα.

Γράφημα 89: Σύμβουλοι αρχηγών κομμάτων και υπουργών και υπόλοιπα στελέχη ανά οικογενειακή παράδοση

Στην ενότητα που προηγήθηκε περιγράφηκαν τα κυριότερα χαρακτηριστικά των στελεχών που πριν την ανάδειξή τους σε κάποιο από τα αξιώματα των πολιτικών ελίτ, είχαν χρηματίσει σύμβουλοι πρωθυπουργών, αρχηγών κομμάτων και υπουργών. Όπως παρατηρήσαμε, η συγκεκριμένη κατηγορία στελεχών ήταν εκείνη η οποία βρισκόταν πιο κοντά στα χαρακτηριστικά που συγκέντρωναν και τα υπόλοιπα στελέχη της έρευνας, χωρίς όμως αυτό να σημαίνει ότι σε ορισμένες κατηγορίες δεν υπήρχαν και σημαντικές διαφορές. Η ισορροπία αυτή εν πολλοίς οφείλεται στο γεγονός ότι ένα σημαντικός μέρος των στελεχών- συμβούλων αποτελείται από δύο σημαντικές κατηγορίες στελεχών. Από τη μία τεχνοκράτες και επιστήμονες αυξημένου επαγγελματικού κύρους και από την άλλη μέλη τα οποία προέρχονται από πολιτικές οικογένειες. Στελέχη τα οποία παρουσιάζουν σημαντικές διαφοροποιήσεις ως προς έναν σημαντικό αριθμό μεταβλητών. Κατ' αρχάς σε ό,τι αφορά την χρονική διάρκεια παραμονής στα αξιώματα των πολιτικών ελίτ, αυτή είναι πολύ πιο παρατεταμένη για τα μέλη που προέρχονται από πολιτικές οικογένειες (περισσότερο από οποιαδήποτε άλλη κατηγορία στελεχών) τόσο γιατί πρόκειται για επαγγελματίες πολιτικούς, οι οποίοι εκλέγονται σε πολύ νεαρή ηλικία, όσο και γιατί λόγω του πολιτικού παρελθόντος της οικογένειάς τους μπορούν και αναπαράγονται με σχετική ευκολία στα συγκεκριμένα αξιώματα, παράμετροι που προφανώς δεν υφίστανται για την πρώτη κατηγορία στελεχών. Η διαφοροποίηση αυτή αντικατοπτρίζεται και στις πηγές από τις οποίες αναδεικνύονται τα συγκεκριμένα στελέχη όπου στη μία περίπτωση έχουμε στελέχη με έντονη ανάδειξη από τους Κρατικούς οργανισμούς ή ως αποτέλεσμα της επαγγελματικής τους αναγνώρισης, ενώ στην περίπτωση των πολιτικών

που προέρχονται από πολιτικές οικογένειες, προφανώς και το κόμμα διαδραματίζει πολύ πιο σημαντικό ρόλο.

Επιπροσθέτως, σημαντικές διαφοροποιήσεις παρουσιάζονται και σε επίπεδο δημογραφικού προφίλ, όπου ενώ η γυναικεία παρουσία είναι πιο έντονη μεταξύ των μελών με πολιτική παράδοση, στην περίπτωση των υπολοίπων στελεχών είναι πιο περιορισμένη. Αντίστοιχα, παράμετροι που διαφοροποιούνται εξίσου σημαντικά αποτελούν τόσο η ηλικία όσο και η άσκηση επαγγέλματος, όπου ενώ η παρουσία των ελεύθερων επαγγελματιών είναι πολύ πιο έντονη στην περίπτωση των μελών που προέρχονται από πολιτικές οικογένειες, για τα μέλη που έχουν αποτελέσει επιλογή των αρχηγών των κομμάτων είναι πολύ πιο έντονη η παρουσία επαγγελματιών που ανήκουν στον ευρύτερο δημόσιο τομέα, όπως οι καθηγητές πανεπιστημίου και οι διπλωμάτες.

Ο σημαντικός άλλωστε ρόλος που οι σύμβουλοι διαδραματίζουν πλέον στο πλαίσιο της λειτουργίας του πολιτικού συστήματος, φαίνεται και από το γεγονός ότι στην πλειοψηφία τους έχουν διατελέσει μέλη κυβερνητικών σχημάτων (59%), τη στιγμή που για τα υπόλοιπα στελέχη το αντίστοιχο ποσοστό είναι πολύ μικρότερο (δεν ξεπερνάει το 35%). Επιπρόσθετα, όσο η ισχύς των αξιωμάτων φθίνει (με την παράλληλη συρρίκνωση και των σχετικών αρμοδιοτήτων), τόσο φθίνει και η παρουσία των συμβούλων. Τέλος, ενδεικτικό ως προς την ισχύ της συγκεκριμένης κατηγορίας στελεχών είναι και το γεγονός ότι το 53,5% των συμβούλων έχει καταλάβει περισσότερα του ενός αξιώματα, ενώ το αντίστοιχο ποσοστό για την περίπτωση των υπολοίπων στελεχών είναι μόλις 34,9%.

3.3.13 Οι δείκτες της έρευνας

Στις σελίδες που θα ακολουθήσουν θα επιχειρηθεί η δημιουργία και παρουσίαση δύο δεικτών οι οποίοι προέκυψαν από την αξιοποίηση των ευρημάτων της έρευνάς μας έχοντας ως κύριο στόχο να συμπυκνώσουμε με τον καλύτερο δυνατό τρόπο τα όσα αναφέρθηκαν στις προηγούμενες σελίδες. Από την ανάλυση που προηγήθηκε καλύφθηκαν δύο σημαντικές ενότητες που σχετίζονται με τις πολιτικές ελίτ. Η μία έχει να κάνει με τα χαρακτηριστικά της ανάδειξης των πολιτικών ελίτ και η δεύτερη με τη διατήρησή και την αναπαραγωγή τους στο συγκεκριμένο καθεστώς.

Υπό το πρίσμα αυτό δημιουργήθηκαν δύο στατιστικοί δείκτες, οι οποίοι στοχεύουν στο να παρουσιάσουν μια συνολική αποτύπωση των συγκεκριμένων εξελίξεων, αλλά και το βαθμό της μεταξύ τους συσχέτισης. Ο πρώτος από τους δείκτες είναι ο δείκτης «κομματικής

ανάδειξης» και στην ουσία παρουσιάζει το βαθμό συσχέτισης και ταύτισης ενός στελέχους με το κόμμα στο οποίο ανήκει πριν την ανάδειξή του σε κάποιο από τα υπό διερεύνηση αξιώματα. Ο δεύτερος δείκτης είναι ο «δείκτης πολιτικής αναπαραγωγής» και στοχεύει στην περιγραφή της δυνατότητας των πολιτικών ελίτ να διατηρούνται και να αναπαράγονται σε συγκεκριμένα αξιώματα.

Αναλυτικότερα, σε ό,τι αφορά το δείκτη κομματικής ανάδειξης, όπως αναφέραμε και νωρίτερα, στην πραγματικότητα αποτυπώνει την κομματική συσχέτιση και ταύτιση του στελέχους πριν την ανάδειξή του σε κάποιο από τα υπό διερεύνηση αξιώματα και όχι τη μετέπειτα επιρροή του. Στο πλαίσιο αυτό συνδυάζει μια σειρά από ποιοτικές μεταβλητές δίνοντας παράλληλα στη κάθε μεταβλητή και την αντίστοιχη βαρύτητα. Συγκεκριμένα ο δείκτης περιλαμβάνει τις ακόλουθες μεταβλητές:

- 1) Ανάδειξη από κάποιο κόμμα (Ναι= 4, Όχι= 0)
- 2) Κύρια ή δευτερεύουσα πηγή ανάδειξης (αν υπάρχει ανάδειξη από το κόμμα είτε ως κύρια είτε ως δευτερεύουσα τιμή επιλέγεται η τιμή 2. Αν δεν υπάρχει ανάδειξη από το κόμμα τότε επιλέγεται η τιμή 0)
- 3) Κομματικά όργανα ανάδειξης (η απόδοση συγκεκριμένης τιμής ταυτίζεται με τον αριθμό των οργάνων από τον οποίο έχει περάσει ένα στέλεχος με εξαίρεση την περίπτωση των συμβούλων όπου υπάρχει διαφοροποίηση. Αναλυτικότερα, ένα όργανο= 2, δύο όργανα= 4, τρία όργανα= 6, τέσσερα όργανα= 8, Σύμβουλος αρχηγού/ υπουργού= 8, Σύμβουλος Υπουργού και κάποιο ακόμα όργανο= 10).
- 4) Μέλος οικογένειας με πολιτική παράδοση (Ναι= 4, Όχι= 0)²⁹².

Με βάση λοιπόν τις παραπάνω μεταβλητές και τη βαρύτητα που αποδίδεται στην κάθε μία εξ' αυτών, το εύρος των τιμών του συγκεκριμένου δείκτη κυμαίνεται μεταξύ του 0 ως κατώτατη τιμή και του 20 ως ανώτατη τιμή.

Ο δείκτης πολιτικής αναπαραγωγής σε αντίθεση με το δείκτη κομματικής ανάδειξης, αποτελεί έναν δείκτη ο οποίος κατά βάση περιλαμβάνει ποσοτικές μεταβλητές και στοχεύει στο να αποτυπώσει τη δυνατότητα παραμονής και αναπαραγωγής στο πλαίσιο του πολιτικού συστήματος. Ο δείκτης πολιτικής αναπαραγωγής περιλαμβάνει τις ακόλουθες μεταβλητές:

---

²⁹² Η ένταξη της οικογενειακής παράδοσης στο συγκεκριμένο δείκτη προκύπτει, ως αποτέλεσμα του ιδιαίτερα σημαντικού ρόλου που διαδραματίζουν οι πολιτικές οικογένειες στη λειτουργία των κομμάτων, μια παράμετρο στην οποία αναφερθήκαμε εκτενώς και στις προηγούμενες ενότητες της έρευνάς μας.

- 1) Πολιτικά αξιώματα που έχει αναλάβει ένα στέλεχος, ανάλογα με τη βαρύτητα του κάθε αξιώματος (μέλος κυβέρνησης= 3, βουλευτής του εθνικού κοινοβουλίου= 2, ευρωβουλευτής= 1). Η κατάληψη περισσότερων του ενός αξιωμάτων υπολογίζεται αθροίζοντας τις αντίστοιχες τιμές.
- 2) Αριθμός ανάληψης των παραπάνω αξιωμάτων από κάποιο στέλεχος, όπου αθροίζεται ο αντίστοιχος αριθμός
- 3) Έτη παραμονής στα παραπάνω αξιώματα, όπου προστίθενται τα σχετικά έτη.

Αντίστοιχα στην περίπτωση του δείκτη πολιτική αναπαραγωγής, είναι σαφές ότι η χρονική διάρκεια παραμονής στα αξιώματα, αλλά και ο αριθμός των αξιωμάτων διαδραματίζουν σημαντικό ρόλο στις τιμές που θα λαμβάνει. Με βάση λοιπόν τη συγκεκριμένη προϋπόθεση η ελάχιστη τιμή που μπορεί να λάβει ο δείκτης είναι το 3 ενώ η ανώτατη τιμή που προέκυψε είναι το 57.

Για την καλύτερη κατανόηση των παραπάνω δεικτών θα παραθέσουμε και ένα παράδειγμα για κάθε έναν από τους δείκτες.

Στέλεχος που έχει αναδειχθεί από το ΠΑΣΟΚ και από τα κομματικά όργανα του κόμματος ενώ έχει διατελέσει μέλος της ΚΕ και σύμβουλος του αρχηγού του κόμματος έχει δείκτη κομματικής ανάδειξης ως ακολούθως:

Δείκτης κομματικής ανάδειξης= 4 (ΠΑΣΟΚ)+ 2 (ανάδειξη από κομματικά όργανα) + 10 (σύμβουλος αρχηγού ή υπουργού και κάποιο ακόμα κομματικό όργανο) + 0 (δεν προέρχεται από οικογένεια με πολιτική παράδοση)= 16

Στέλεχος που έχει διατελέσει δύο φορές υπουργός και 3 φορές βουλευτής έχοντας συνολική παρουσία στα αξιώματα 8 χρόνια έχει δείκτη πολιτικής αναπαραγωγής ως ακολούθως:

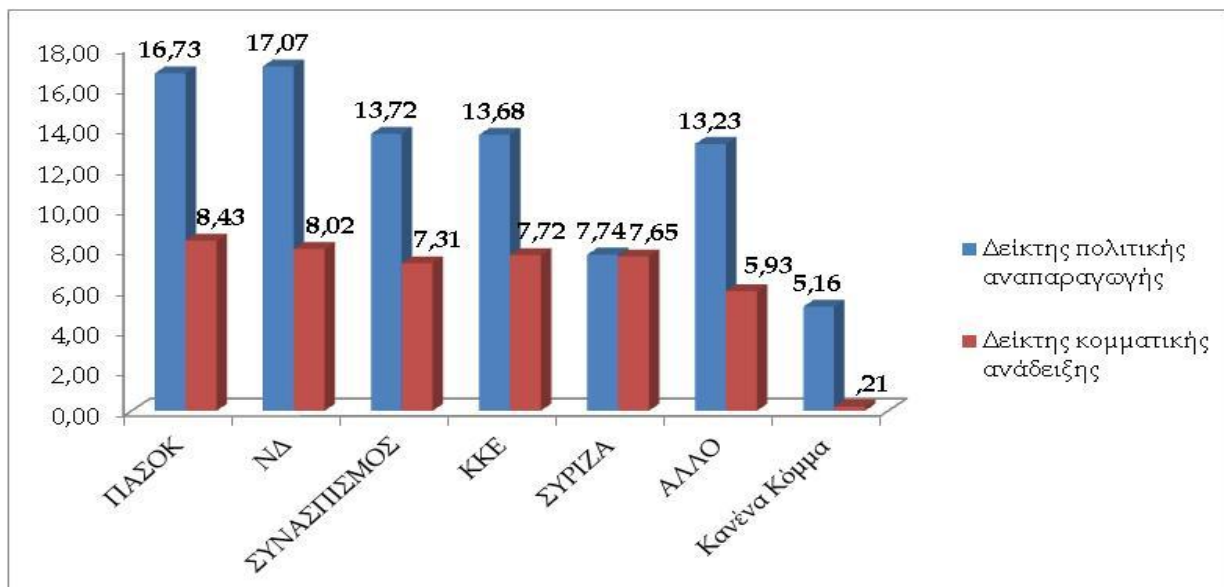
Δείκτης πολιτικής αναπαραγωγής= 3 (μέλος κυβέρνησης) + 2 (βουλευτής) + 5 (οι φορές που έχει αναλάβει τα συγκεκριμένα αξιώματα) + 8 (χρόνια παραμονής)= 18

Μια πρώτη παρουσίαση των δύο δεικτών αναφέρεται στο ρόλο που διαδραματίζουν σε επίπεδο κομμάτων. Όπως παρατηρούμε και στο Γράφημα 90 ο δείκτης κομματικής ανάδειξης δεν παρουσιάζει σημαντικές αποκλίσεις μεταξύ των κομμάτων που δραστηριοποιούνται κατά τη συγκεκριμένη περίοδο με το ΠΑΣΟΚ και τη ΝΔ να σημειώνουν τις μεγαλύτερες τιμές στο δείκτη κομματικής ανάδειξης (8,43 και 8,02 αντίστοιχα) μια συνθήκη που εν πολλοίς προέρχεται από το μεγαλύτερο ποσοστό συμβούλων και στελεχών με οικογενειακή παράδοση που διαθέτουν στο πολιτικό τους προσωπικό. Σε ό,τι αφορά τα κόμματα της Αριστεράς οι τιμές

του δείκτη πλησιάζουν το 8 στις περιπτώσεις του ΚΚΕ (7,72) και του ΣΥΡΙΖΑ (7,65), ενώ και στη περίπτωση του Ενιαίου ΣΥΝΑΣΠΙΣΜΟΥ η σχετική τιμή βρίσκεται στο 7,31 όντας ιδιαίτερα υψηλή. Παρ' όλα αυτά, από την εφαρμογή του στατιστικού ελέγχου ανάλυσης διακύμανσης (ANOVA), προκύπτει ότι η μέση τιμή του δείκτη κομματικής ανάδειξης επηρεάζεται από το πολιτικό κόμμα και αυτό γιατί ο σχετικός δείκτης είναι ιδιαίτερα χαμηλός μεταξύ των μικρών κομμάτων της περιόδου (μόλις 5,93) για λόγους που σχετίζονται με την μη ύπαρξη ουσιαστικών κομματικών οργάνων, αλλά και στελεχών που προέρχονται από πολιτικές οικογένειες. Τέλος εύλογα τη χαμηλότερη τιμή εντοπίζουμε μεταξύ των εξωκοινοβουλευτικών στελεχών που έχουν συμμετάσχει σε κυβερνήσεις, τα οποία προφανώς και δεν προέρχονται από τους εσωκομματικούς μηχανισμούς με αποτέλεσμα να παρουσιάζουν και περιορισμένη κομματική ταύτιση (0,21).

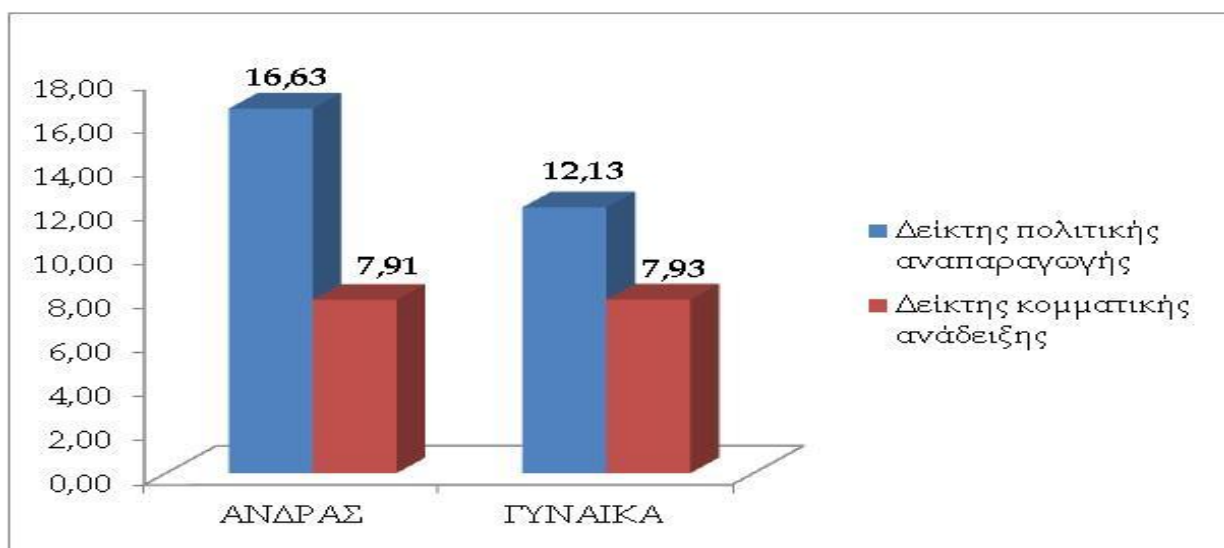
Αντίθετα, με ότι ίσχυε στην περίπτωση του δείκτη κομματικής ανάδειξης, στο δείκτη πολιτικής αναπαραγωγής υπάρχει σαφής οριοθέτηση μεταξύ των κομμάτων εξουσίας και των υπόλοιπων κομμάτων. Όπως παρατηρούμε το ΠΑΣΟΚ και η ΝΔ, τα δύο κόμματα που διαχειρίστηκαν την εξουσία μεταπολιτευτικά, έχουν τις υψηλότερες τιμές στο δείκτη πολιτικής αναπαραγωγής (ΠΑΣΟΚ 16,73, ΝΔ 17,07), κυρίως χάρη στη δυνατότητα ενός σημαντικού αριθμού στελεχών τους να λαμβάνουν κυβερνητικές θέσεις και παράλληλα να διασφαλίζουν με μεγαλύτερη ευκολία την παραμονή τους στο καθεστώς των πολιτικών ελίτ ως αποτέλεσμα μιας σειράς παραγόντων (π.χ. οικογενειακή παράδοση, μεγαλύτερος αριθμός θέσεων, εξυπηρέτηση πολιτικής πελατείας). Στην περίπτωση των υπόλοιπων κομμάτων παρατηρούμε τις σχεδόν παρόμοιες τιμές μεταξύ των στελεχών του ΚΚΕ (13,68) και του ΣΥΝΑΣΠΙΣΜΟΥ (13,72), όπως και των υπόλοιπων μικρών κομμάτων (13,23), κυρίως λόγω της παρουσίας των στελεχών είτε στα συγκεκριμένα είτε σε άλλα κόμματα της περιόδου για αρκετά μεγάλο χρονικό διάστημα. Αντίθετα η σχετικά μικρή παρουσία των στελεχών του ΣΥΡΙΖΑ (7,74) εν πολλοίς διαμορφώνεται από το γεγονός ότι τα στελέχη του κατά κύριο λόγο κάνουν την εμφάνισή τους από τη δεκαετία του '90 και μετά. Τέλος σε ό,τι αφορά τα στελέχη που δεν προέρχονται από κάποιο κόμμα εντοπίζουμε και τη χαμηλότερη τιμή κυρίως γιατί πρόκειται για στελέχη που όπως τονίσαμε και νωρίτερα παραμένουν στην κεντρική πολιτική σκηνή για πολύ μικρό χρονικό διάστημα.

Γράφημα 90: Δείκτης κομματικής ανάδειξης και πολιτικής αναπαραγωγής ανά κόμμα

Στο Γράφημα 91 παρουσιάζεται η διαμόρφωση των δύο δεικτών σε επίπεδο φύλου. Όπως παρατηρούμε στην περίπτωση του δείκτη κομματικής ανάδειξης δεν παρουσιάζεται κάποια σημαντική διαφορά καθώς οι τιμές μεταξύ αντρών και γυναικών είναι σχεδόν πανομοιότυπες (άντρες 7,91, γυναίκες 7,93), παρουσιάζοντας μια ομοιόμορφη τάση πριν την εκλογή τους σε κάποιο αξίωμα. Η αντίστροφη τάση όμως παρατηρείται στην περίπτωση του δείκτη πολιτικής αναπαραγωγής όπου οι άντρες παρουσιάζουν πολύ υψηλότερη τιμή (16,63) σε σχέση με εκείνη των γυναικών (12,13) δίνοντας μια εικόνα της περιορισμένης παρουσίας τους κυρίως σε κυβερνητικές θέσεις, αλλά και της μεγαλύτερης δυσκολίας που αντιμετωπίζουν να παραμείνουν στα συγκεκριμένα αξιώματα για μεγάλα χρονικά διαστήματα.

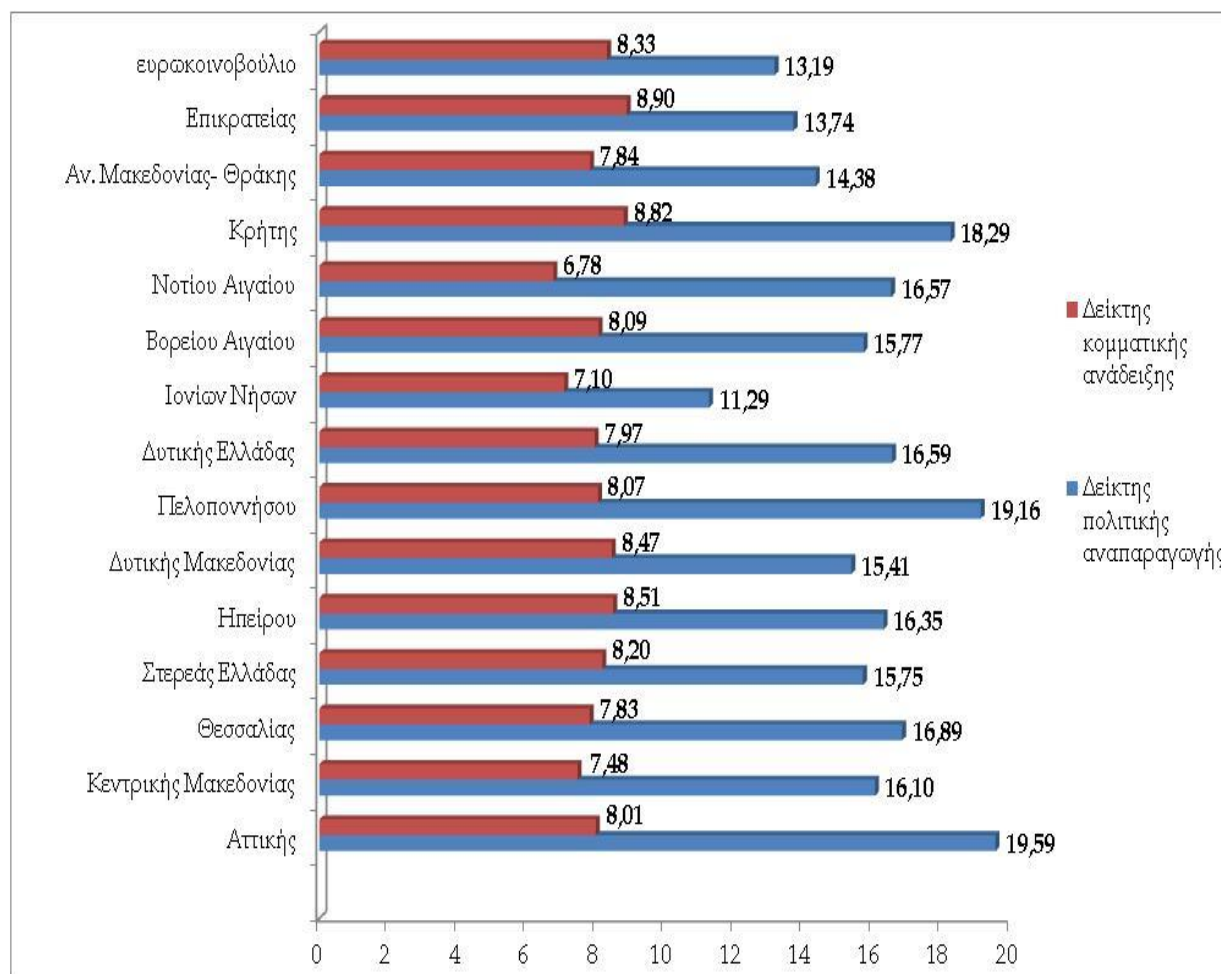
Γράφημα 91: Δείκτης κομματικής ανάδειξης και πολιτικής αναπαραγωγής ανά φύλο

Μια πολύ ενδιαφέρουσα παράμετρος των δύο δεικτών που μελετάμε είναι και η διαμόρφωσή τους ανάλογα με τη διοικητική περιφέρεια εκλογής ή την έμμεση εκλογή όπως στις περιπτώσεις του ψηφοδέλτιου επικρατείας ή του ευρωκοινοβουλίου. Όπως παρατηρούμε λοιπόν η διαφοροποίηση σε επίπεδο κομματικής ανάδειξης είναι σχετικά περιορισμένη, καθώς η μεγαλύτερη τιμή κομματικής ανάδειξης σημειώνεται στις περιπτώσεις των στελεχών που έχουν αναδειχθεί από το ψηφοδέλτιο επικρατείας (8,90), μια εξέλιξη που σε μεγάλο βαθμό οφείλεται στο γεγονός ότι πρόκειται για στελέχη τα οποία έχουν διατελέσει σύμβουλοι των αρχηγών των κομμάτων. Αντίστοιχα η δεύτερη μεγαλύτερη τιμή παρατηρείται στην περίπτωση της εκλογικής περιφέρειας Κρήτης, όπου όπως είδαμε και νωρίτερα εντοπίζεται το μεγαλύτερο ποσοστό στελεχών με πολιτική παράδοση, αν και στην περίπτωση της Κρήτης συναντάμε και ένα από τα μεγαλύτερα ποσοστά ανάδειξης από τα κομματικά όργανα. Αντίστοιχα μεγάλα ποσοστά συναντάμε τόσο στις περιφέρειες Ηπείρου (8,51) και Δυτικής Μακεδονίας (8,47) όσο και στην περίπτωση των ευρωβουλευτών (8,33), ενώ τις χαμηλότερες τιμές συναντάμε στις περιφέρειες Ιονίων Νήσων (7,10) και Νοτίου Αιγαίου (6,78).

Η τάση που εντοπίσαμε παραπάνω αναφορικά με το δείκτη κομματικής ανάδειξης διαφοροποιείται σημαντικά όταν μελετάμε το δείκτη πολιτικής αναπαραγωγής όπου πλέον βλέπουμε αντίστροφη τροχιά. Όπως φαίνεται και από το Γράφημα 92, μεταξύ των τιμών σε επίπεδο περιφέρειας παρουσιάζονται σημαντικές διακυμάνσεις και διαφορές. Συγκεκριμένα το μεγαλύτερο βαθμό πολιτικής αναπαραγωγής έχουν τα στελέχη που εκλέγονται στην Αθήνα, μια συνθήκη που προφανώς συνδέεται με μια σειρά από παραμέτρους, όπως η αναλογικά συχνότερη παρουσία τους σε κυβερνητικά σχήματα, η μεγαλύτερη προβολή τους από τα ΜΜΕ, αλλά και η μεγαλύτερη επιρροή που διαμορφώνουν σε επίπεδο εκλογικών ακροατηρίων. Αντίστοιχα σημαντική επιρροή παρατηρούμε και στις περιφέρειες Κρήτης (18,29) και Πελοποννήσου (19,16), όπου αφενός παρουσιάζονται τα μεγαλύτερα ποσοστά οικογενειακής παράδοσης και αφετέρου είναι πιο σημαντική σε σχέση με τις υπόλοιπες περιφέρειες της επαρχίας η παρουσία σε κυβερνητικά σχήματα. Η αντίστροφη τάση παρατηρείται στις περιπτώσεις των στελεχών που δεν εκλέγονται άμεσα από τους πολίτες και πιο συγκεκριμένα στις περιπτώσεις των βουλευτών επικρατείας (13,74) και του ευρωκοινοβουλίου (13,19), ενώ τέλος τη χαμηλότερη τιμή συναντάμε και πάλι στην περιφέρεια Ιονίων Νήσων.

Γράφημα 92: Δείκτης κομματικής ανάδειξης και πολιτικής αναπαραγωγής ανά διοικητική περιφέρεια

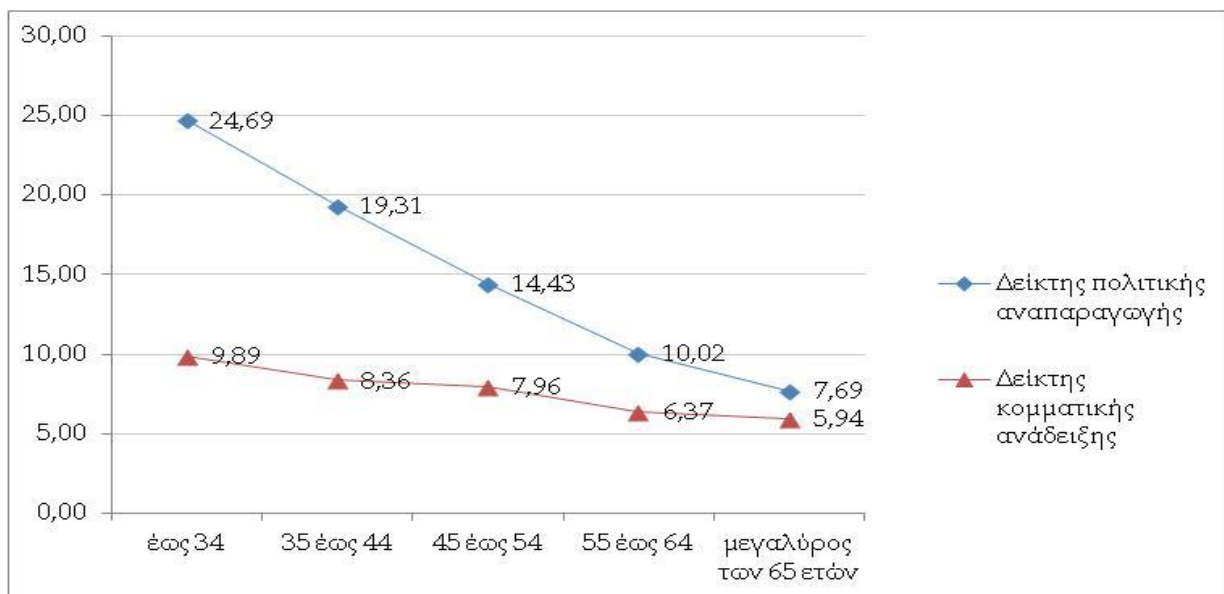

Η ηλικιακή ομάδα πρώτης εκλογής αποτελεί μια ιδιαίτερα σημαντική παράμετρο επιρροής και διαμόρφωσης της πολιτικής δυναμικής των στελεχών. Όπως παρατηρούμε και από το σχετικό Γράφημα (Γράφημα 93), οι δύο δείκτες παρουσιάζουν παρεμφερή τάση αν και όχι με τις ίδιες διακυμάνσεις, επιβεβαιώνοντας την επιρροή της μέσης τιμής των δύο δεικτών με βάση την ηλικιακή ομάδα πρώτης εκλογής. Όπως βλέπουμε και οι δύο δείκτες ξεκινάνε από τις υψηλότερες τιμές τους στις νεαρότερες ηλικίες φθίνοντας συνεχώς όσο η ηλικιακή ομάδα πρώτης εκλογής αυξάνει. Βλέπουμε λοιπόν ότι στην πρώτη ηλικιακή ομάδα όπου η πρώτη ανάδειξη σε κάποιο αξίωμα έχει επιτευχθεί πριν τη συμπλήρωση του 34 έτους η κομματική επιρροή ανέρχεται στο 9,89 μια τιμή που κατά κύριο λόγο επηρεάζεται από το σημαντικό βαθμό οικογενειακής παράδοσης, αλλά και τον μεγάλο αριθμό συμβούλων που εντοπίζουμε στη συγκεκριμένη ηλικιακή ομάδα. Ειδικά σε ό,τι αφορά την πρώτη από τις δύο παραμέτρους

η παρουσία της φθίνει όσο οι ηλικιακές ομάδες μεγαλώνουν, καθώς όπως είδαμε, τα στελέχη με πολιτική παράδοση είναι κατ' εξοχήν εκείνα που αναδεικνύονται σε νεαρές ηλικίες.

Αντίστοιχα και στην περίπτωση του δείκτη πολιτικής αναπαραγωγής παρουσιάζεται πολύ μεγάλη διαφοροποίηση μεταξύ των μεγαλύτερων και των νεότερων ηλικιών πρώτης εκλογής, μια συνθήκη εν πολλοίς αναμενόμενη, καθώς τα νεότερα σε ηλικία στελέχη για τους λόγους που αναφέραμε και παραπάνω καταλαμβάνουν με πολύ μεγαλύτερη ευκολία κυβερνητικά αξιώματα, ενώ παράλληλα το γεγονός της εύκολης αναπαραγωγής τους στα αξιώματα των πολιτικών ελίτ συμβάλλει στην πολυετή και συνεχή παρουσία στην κεντρική πολιτική σκηνή.

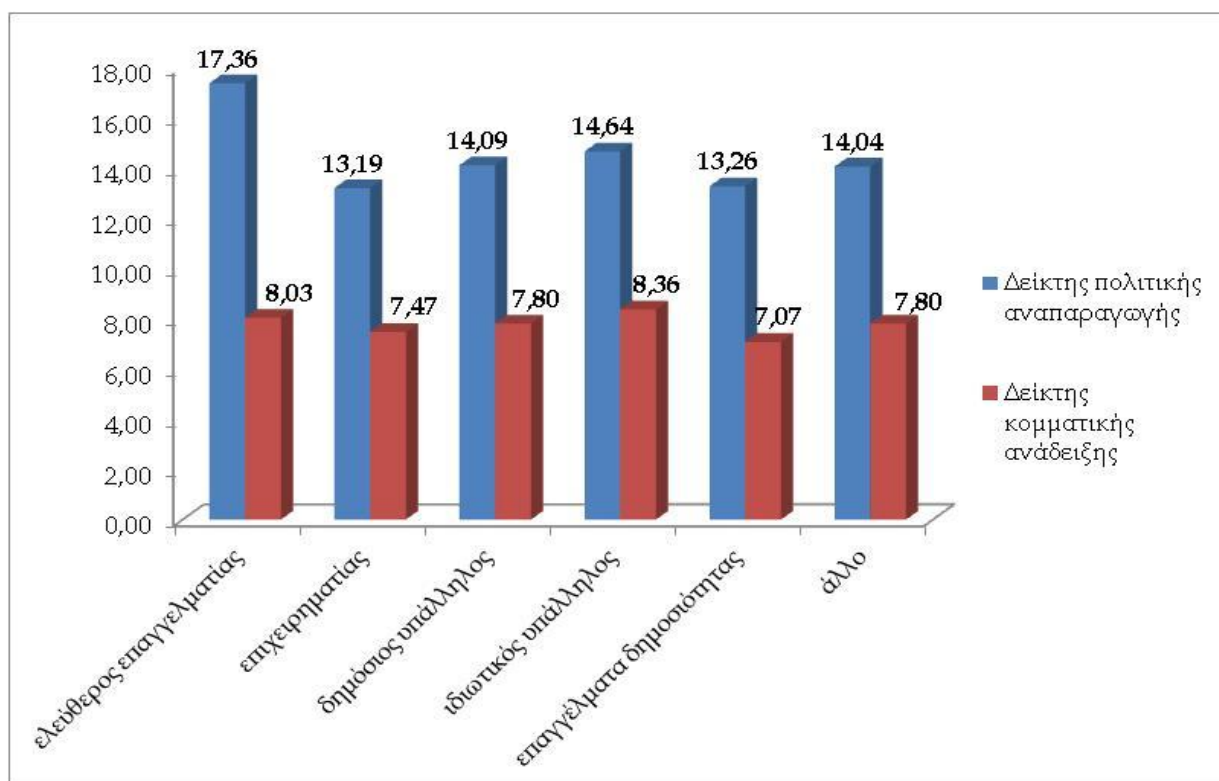
Γράφημα 93: Δείκτης κομματικής ανάδειξης και πολιτικής αναπαραγωγής ανά ηλικιακή ομάδα πρώτης εκλογής

Αναφορικά με τους δείκτες που μελετάμε και τη σχέση τους με τα ομαδοποιημένα επαγγέλματα παρατηρούμε ότι στην περίπτωση του δείκτη κομματικής ανάδειξης δεν εντοπίζονται σημαντικές διαφοροποιήσεις, καθώς οι διακυμάνσεις είναι σχετικά περιορισμένες. Αντίθετα στην περίπτωση του δείκτη πολιτικής αναπαραγωγής παρατηρείται μια έντονη διαφοροποίηση στην περίπτωση των ελεύθερων επαγγελματιών (17,36) κυρίως ως αποτέλεσμα της δυνατότητας των δικηγόρων να αναδεικνύονται σε κυβερνητικές θέσεις σε ποσοστό πολύ μεγαλύτερο απ' ό,τι στα υπόλοιπα επαγγέλματα (ενδεικτικά αξίζει να αναφερθεί ότι περίπου το 25% των μελών που έχουν περάσει από κάποια κυβερνητική θέση προέρχονται από το συγκεκριμένο επάγγελμα). Αντίστοιχα, στην περίπτωση των ιδιωτικών υπαλλήλων εντοπίζεται η δεύτερη μεγαλύτερη τιμή (14,64), παρά το γεγονός ότι αποτελούν

ένα πολύ μικρό μέρος των πολιτικών ελίτ. Ακολουθώς τη μεγαλύτερη τιμή συγκεντρώνουν οι δημόσιοι υπάλληλοι (14,09) αν και με μικρή διαφορά από τις υπόλοιπες επαγγελματικές ομάδες (σημαντικό ρόλο στη συγκεκριμένη κατηγορία διαδραματίζουν οι καθηγητές πανεπιστημίου όπου παρουσιάζουν τη δεύτερη μεγαλύτερη τιμή κυβερνητικών θέσεων, καθώς καταλαμβάνουν περίπου το 16% των κυβερνητικών θέσεων της περιόδου της έρευνας). Αντιθέτως, σαφώς μικρότερες τιμές παρουσιάζει ο συγκεκριμένος δείκτης σ' άλλες περιπτώσεις όπως στους επιχειρηματίες (13,19), αλλά και τα επαγγέλματα δημοσιότητας (13,26) με τα οποία θα ασχοληθούμε εκτενώς και παρακάτω.

Γράφημα 94: Δείκτης κομματικής ανάδειξης και πολιτικής αναπαραγωγής ανά ομαδοποιημένα επαγγέλματα

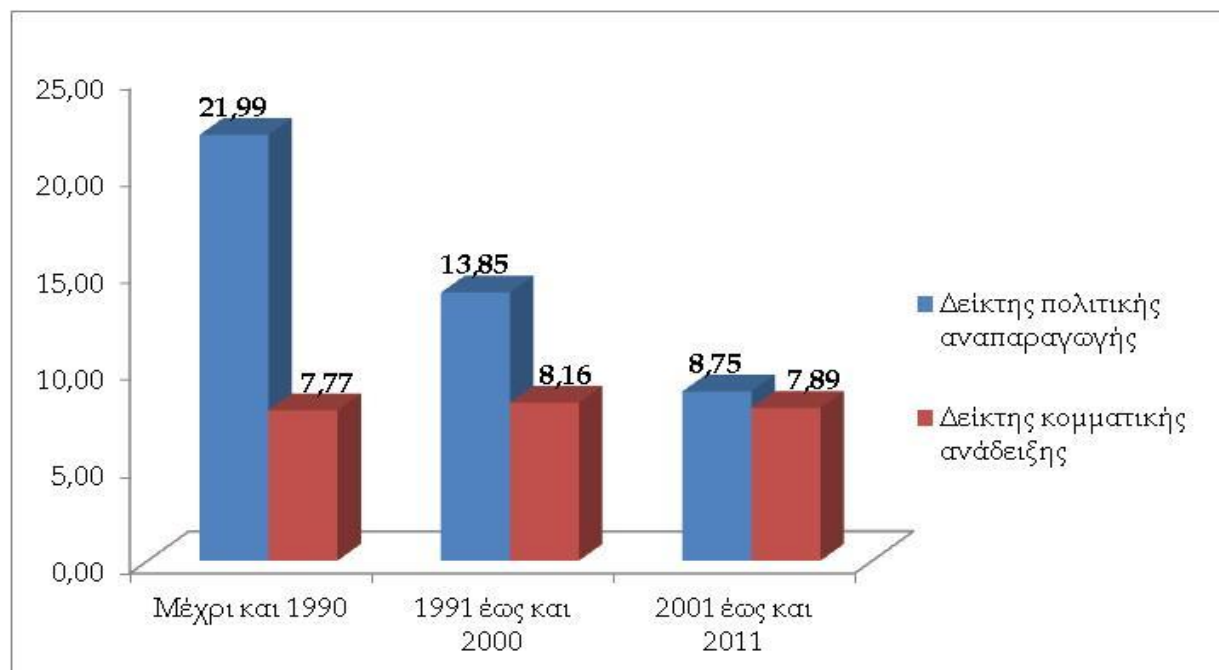
Σε ό,τι αφορά την χρονική εξέλιξη των δεικτών, παρατηρούμε ότι στην περίπτωση του δείκτη κομματικής ανάδειξης δεν παρουσιάζονται σημαντικές διαφοροποιήσεις μεταξύ των κατηγοριών. Μάλιστα είναι ενδεικτικό το γεγονός ότι ενώ κατά την περίοδο 1991- 2000 παρατηρήσαμε το χαμηλότερο βαθμό οικογενειακής παράδοσης, παρ' όλα αυτά εμφανίζεται η υψηλότερη τιμή του δείκτη κομματικής ανάδειξης (8,16) μια συνθήκη που προφανώς προκύπτει από τον πολύ σημαντικό ρόλο που διαδραματίζουν αφενός τα κομματικά όργανα

(όπου όπως είδαμε και νωρίτερα τα μέλη της πολιτικής ελίτ πολύ συχνά συμμετείχαν σε περισσότερα του ενός όργανα) και αφετέρου οι σύμβουλοι στην ανάδειξη των πολιτικών ελίτ.

Το πιο ενδιαφέρον όμως στοιχείο του συγκεκριμένου δείκτη προκύπτει κατά την τελευταία περίοδο, όπου ο ρόλος του κόμματος παρουσιάζεται ουσιαστικά σταθερός σε σχέση με τις προηγούμενες περιόδους. Επί της ουσίας η συγκεκριμένη συνθήκη απεικονίζει την ισχυροποίηση του ρόλου των κομματικών ηγεσιών έναντι των κομματικών οργάνων, καθώς σε μεγάλο βαθμό πλέον το ρόλο των κομματικών οργάνων έχουν αναλάβει οι σύμβουλοι του αρχηγού του κόμματος και των υπουργών, όπως είχαμε την ευκαιρία να διαπιστώσουμε και νωρίτερα, δίνοντας μια εικόνα της αποδυνάμωσης των κομματικών οργάνων έναντι των κομματικών ηγεσιών, όπως προκύπτει και από την σχετική βιβλιογραφία για τη θεωρία των κομμάτων και των πολιτικών ελίτ.

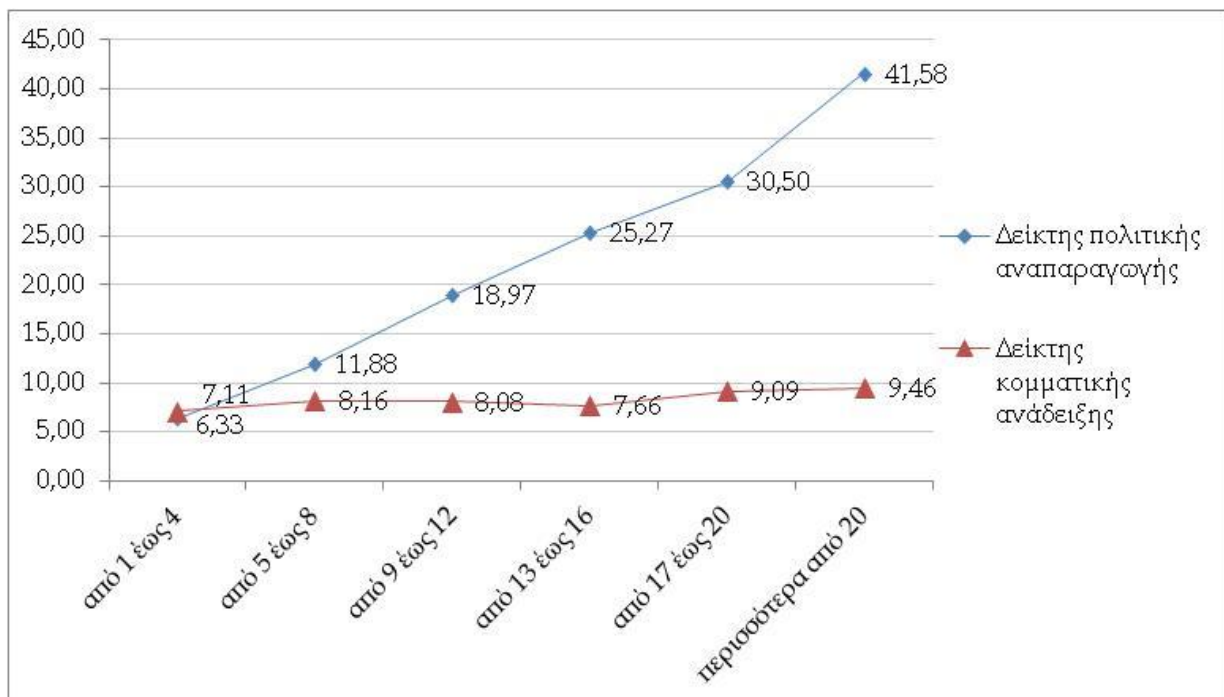
Τέλος σε ό,τι αφορά το δείκτη πολιτικής αναπαραγωγής παρατηρούμε τη σημαντική μείωση των τιμών όσο προχωράμε στις πιο πρόσφατες χρονικές περιόδους, μια συνθήκη που δικαιολογείται από το γεγονός ότι πρόκειται για έναν δείκτη με έντονο το χαρακτηριστικό της χρονικής διάρκειας, επηρεάζοντας αντίστοιχα και τις σχετικές τιμές και ως εκ τούτου παρουσιάζει περιορισμένο αναλυτικό ενδιαφέρον.

Γράφημα 95: Δείκτης κομματικής ανάδειξης και πολιτικής αναπαραγωγής ανά περίοδο πρώτης εκλογής

Η τελευταία αυτή διαπίστωση προφανώς και ισχύει και στην περίπτωση της χρονικής διάρκειας παραμονής στα αξιώματα και ως εκ τούτου δεν παρουσιάζει περαιτέρω αναλυτικό ενδιαφέρον στη συγκεκριμένη περίπτωση. Αντίθετα στην περίπτωση του δείκτη κομματικής ανάδειξης παρουσιάζεται σημαντική διαφοροποίηση στην οποία αξίζει να σταθούμε εκτενέστερα. Όπως παρατηρούμε, παρά το γεγονός ότι ο συγκεκριμένος δείκτης δεν επηρεάζεται από την χρονική εξέλιξη, παρ' όλα αυτά βλέπουμε ότι στο σύνολο σχεδόν των περιπτώσεων η μεγάλη χρονικά παραμονή των στελεχών σημαίνει και μεγαλύτερο βαθμό κομματικής ανάδειξης (ενδεικτικά τη μεγαλύτερη τιμή συναντάμε στα στελέχη που έχουν παραμείνει περισσότερα από 20 χρόνια με 9,46 και τη μικρότερη στα στελέχη που έχουν παραμείνει από 1 έως 4 έτη με 6,33). Μια ερμηνεία του συγκεκριμένου φαινομένου προκύπτει αφενός από το γεγονός ότι συναντήσαμε το μεγαλύτερο βαθμό οικογενειακής παράδοσης κατά την πρώτη περίοδο της έρευνάς μας και αφετέρου από το ότι κατά την πρώτη περίοδο παρουσιάζεται το μεγαλύτερο ποσοστό στελεχών που έχει τα κομματικά όργανα είτε ως κύρια είτε ως δευτερεύουσα πηγή ανάδειξης.

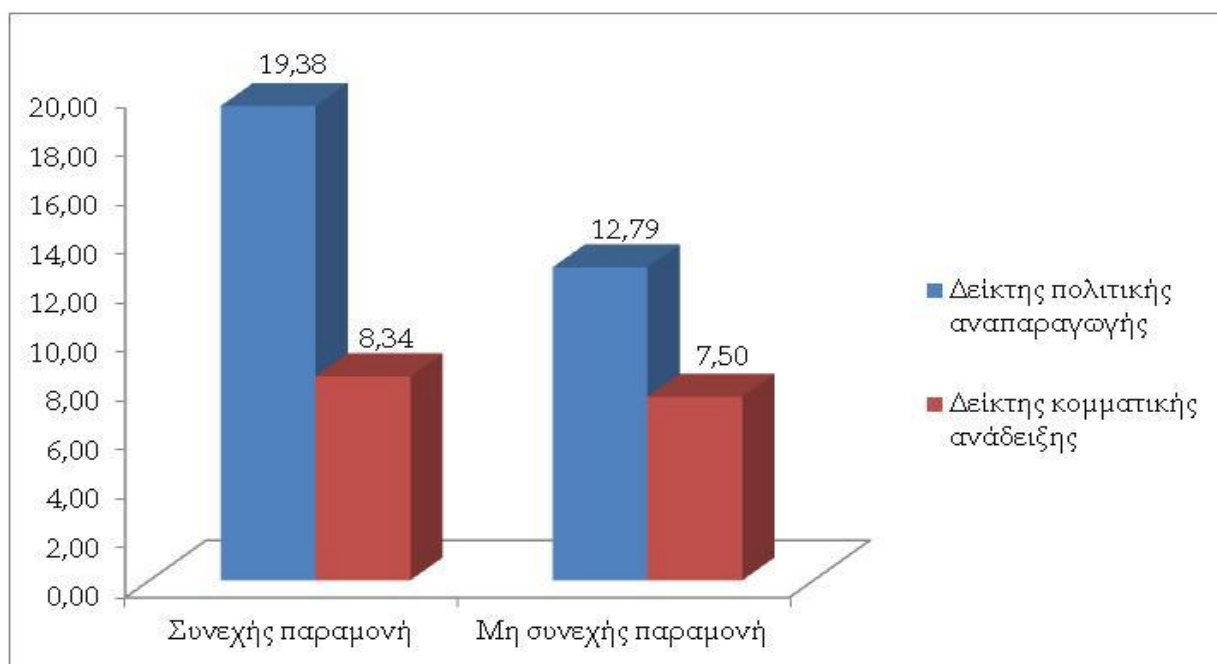
Γράφημα 96: Δείκτης κομματικής ανάδειξης και πολιτικής αναπαραγωγής ανά χρονική διάρκεια παραμονής στα αξιώματα των πολιτικών ελίτ

Σε ό,τι αφορά τη συνεχή ή μη παρουσία των στελεχών, όπως παρατηρούμε και από το Γράφημα 97, στην περίπτωση του δείκτη κομματικής ανάδειξης είναι εμφανής μια μικρή

διαφοροποίηση μεταξύ της συνεχούς ή μη παρουσίας (8,34 η τιμή για τη συνεχή παρουσία και 7,50 για τη μη συνεχή παρουσία). Αντίθετα σημαντική διαφορά παρατηρείται στην περίπτωση του δείκτη πολιτικής αναπαραγωγής όπου η συνεχής παρουσία σε μεγάλο βαθμό ταυτίζεται με την συγκέντρωση πολύ μεγαλύτερων τιμών (19,38 για τη συνεχή παρουσία και 12,79 για τη μη συνεχή παρουσία). Το εύρημα αυτό επιβεβαιώνεται και από τον στατιστικό έλεγχο t, ο οποίος έδειξε ότι η μέση τιμή του δείκτη πολιτικής αναπαραγωγής εξαρτάται από τη συνεχή ή μη παραμονή στα πολιτικά αξιώματα ενός πολιτικού προσώπου.

Γράφημα 97: Συνεχής ή μη παραμονή στα αξιώματα ανά δείκτη πολιτικής αναπαραγωγής και κομματικής ανάδειξης

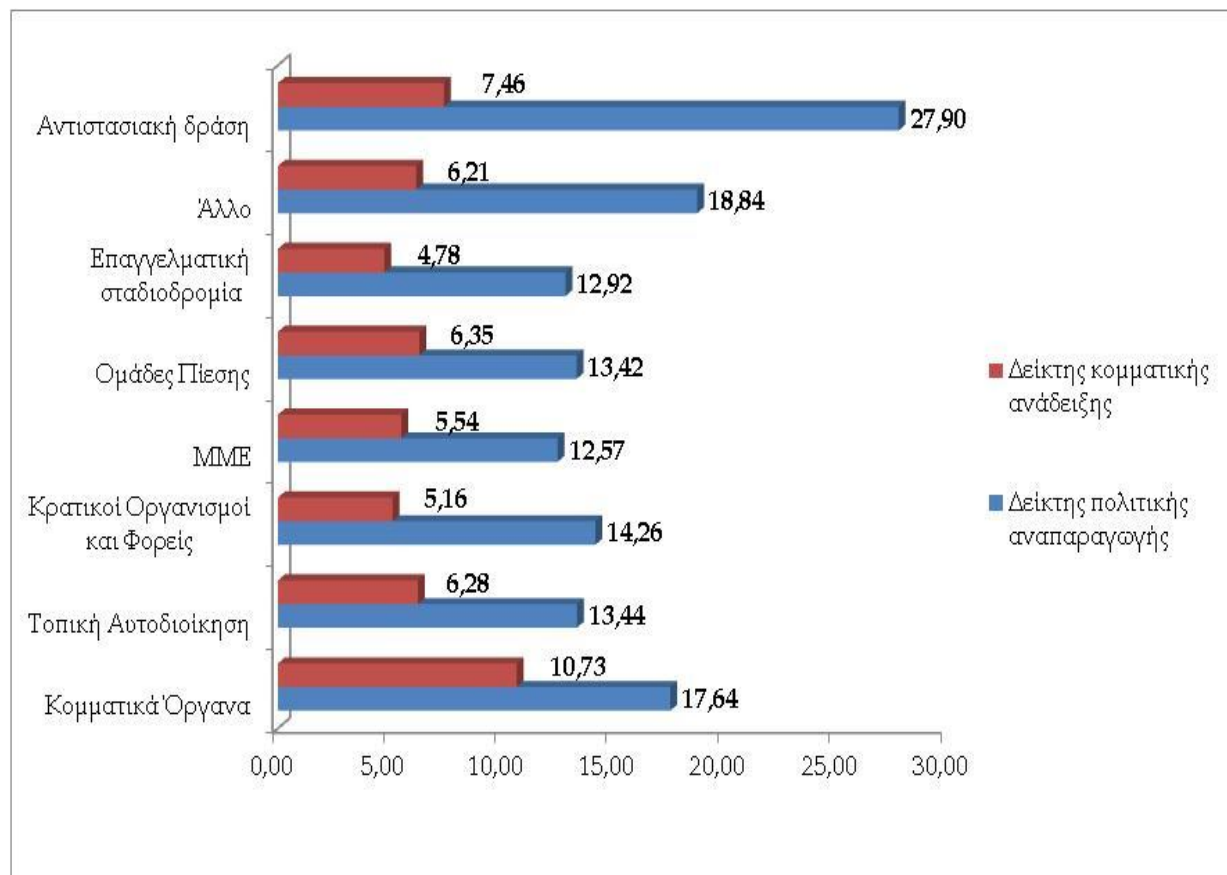

Στο Γράφημα 98 παρουσιάζονται οι δείκτες της έρευνάς μας με βάση την κύρια πηγή ανάδειξης. Όπως τονίσαμε και προηγουμένως ο δείκτης κομματικής ανάδειξης περιλαμβάνει και την πηγή ανάδειξης των στελεχών είτε κύρια είτε δευτερεύουσα. Παρ' όλα αυτά παρουσιάζεται στη συγκεκριμένη περίπτωση μιας και υπάρχει η πιθανότητα κάποιο στέλεχος που δεν έχει ως κύρια πηγή ανάδειξης το κόμμα, να το έχει ως δευτερεύουσα ή να προέρχεται από πολιτική οικογένεια ή όπως συμβαίνει στην συντριπτική πλειοψηφία των περιπτώσεων να έχει εκλεγεί με κάποιο κόμμα ανεξαρτήτως πηγής ανάδειξης. Παρατηρώντας το συγκεκριμένο δείκτη, όπως γίνεται εμφανές, τα στελέχη που έχουν αναδειχθεί από το κόμμα έχουν μακράν την πιο υψηλή τιμή κομματικής ανάδειξης (10,73). Στον αντίποδα τις χαμηλότερες τιμές εντοπίζουμε στην περίπτωση των στελεχών που έχουν αναδειχθεί από τους Κρατικούς Οργανισμούς (5,16) ή τα στελέχη που έχουν αναδειχθεί ως αποτέλεσμα της

επαγγελματικής τους αναγνώρισης (4,78). Η συγκεκριμένη διαπίστωση δεν είναι τυχαία και σχετίζεται σε μεγάλο βαθμό με τα γενικά χαρακτηριστικά των συγκεκριμένων στελεχών (κυρίως διορισμένων στελεχών κυβερνήσεων ή συμβούλων), όπως περιγράφηκε και νωρίτερα.

Αντίστοιχη τάση παρατηρείται και στην περίπτωση του δείκτη πολιτικής αναπαραγωγής. Αν και στην περίπτωση αυτή τις μεγαλύτερες τιμές συναντάμε μεταξύ των στελεχών που έχουν αναδειχθεί ως αποτέλεσμα της αντιστασιακής δράσης που ανέπτυξαν, μια κατηγορία στελεχών που χαρακτηρίστηκε από τη μακροβιότητά της στο μεταπολιτευτικό ελληνικό πολιτικό σύστημα. Επίσης ιδιαίτερα υψηλή είναι και η τιμή «Άλλο», όπου η σχετική τιμή ανέρχεται στο 18,84. Αν εξαιρέσουμε όμως τις συγκεκριμένες κατηγορίες οι οποίες αποτελούν άλλωστε ένα σχετικά μικρό μέρος των στελεχών που περιλαμβάνονται στην έρευνα, βλέπουμε ότι και πάλι τα στελέχη που έχουν αναδειχθεί από τα κομματικά όργανα παρουσιάζουν μακράν τον υψηλότερο δείκτη πολιτικής αναπαραγωγής, μια συνθήκη που επιβεβαιώνει την επιρροή του συγκεκριμένου δείκτη από την προηγούμενη συμμετοχή στα κομματικά όργανα ή την στενή συσχέτιση με τους ηγέτες των κομμάτων.

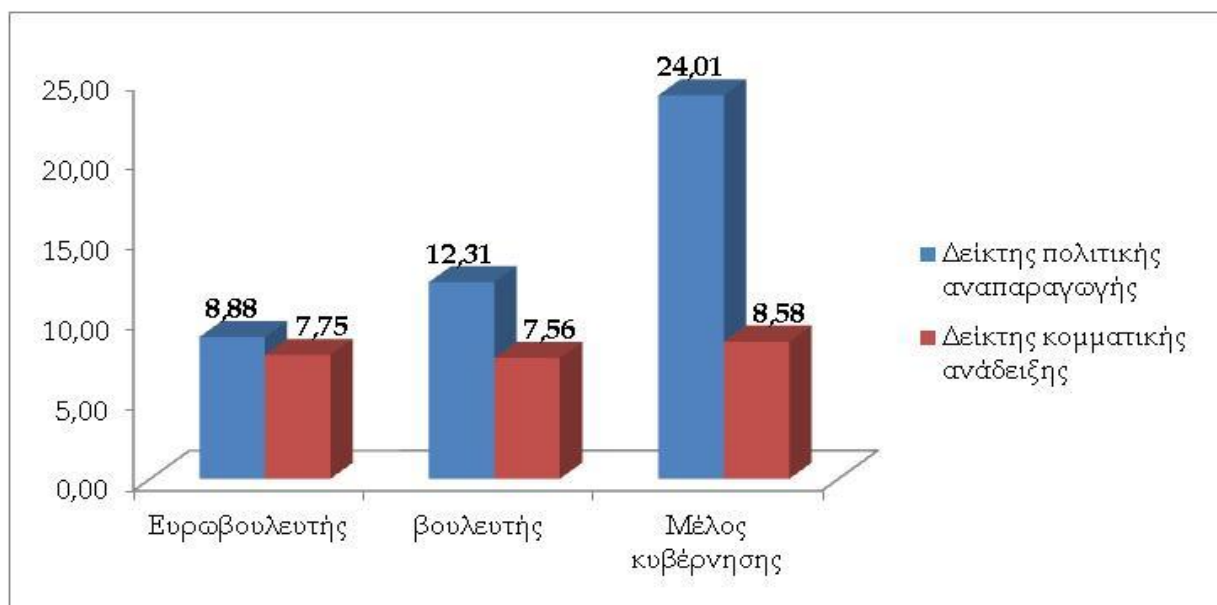
Γράφημα 98: Δείκτης κομματικής ανάδειξης και πολιτικής αναπαραγωγής ανά κύρια πηγή ανάδειξης

Στο Γράφημα 99 παρουσιάζεται η διαμόρφωση των δύο δεικτών με βάση το ισχυρότερο αξίωμα των πολιτικών ελίτ, στηριζόμενοι στη λογική που περιγράψαμε και προηγουμένως. Αναφορικά με την κομματική επιρροή παρατηρούμε ότι είναι πιο ισχυρή στην περίπτωση των στελεχών που έχουν καταλάβει κάποια στιγμή κυβερνητική θέση εν πολλοίς δείχνοντας το ρόλο που μπορεί να έχει το κόμμα ή η οικογενειακή παράδοση στην ανάληψη κυβερνητικών αξιωμάτων. Αντίστοιχα εξαιρετικά ενδιαφέρον είναι και το γεγονός ότι τα στελέχη που έχουν εκλεγεί ευρωβουλευτές παρουσιάζουν υψηλότερο δείκτη κομματικής ανάδειξης σε σχέση με τους βουλευτές, μια συνθήκη που εν πολλοίς επηρεάζεται και από το γεγονός ότι ένας σημαντικός αναλογικά αριθμός απ' αυτά τα στελέχη όπως είδαμε έχουν διατελέσει σύμβουλοι των αρχηγών των κομμάτων ή υπουργών.

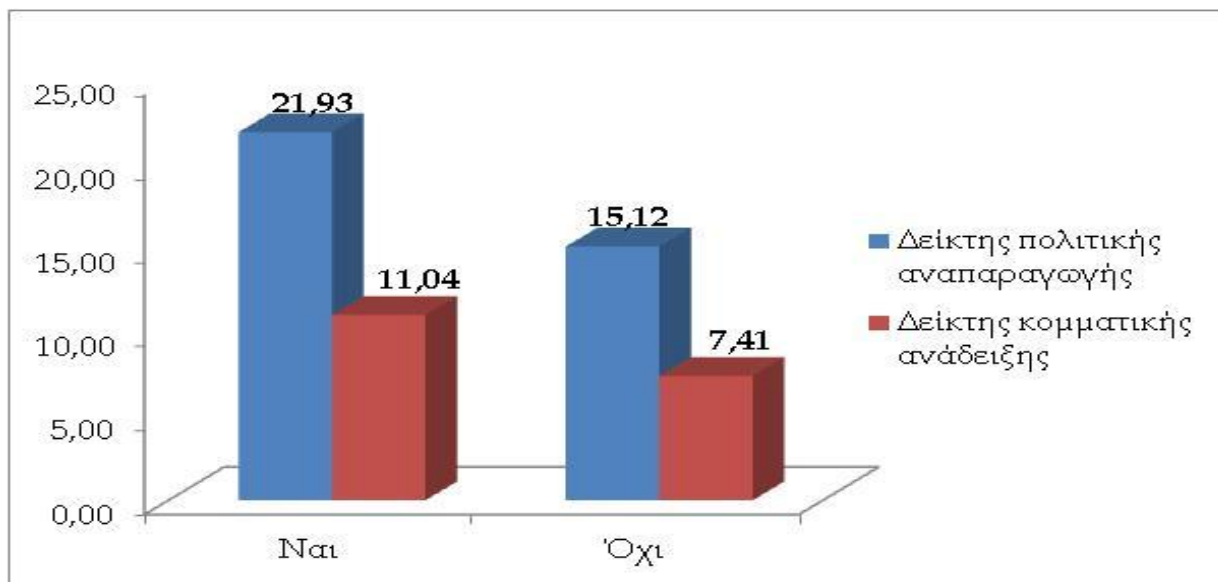
Σε ό,τι αφορά την πολιτική αναπαραγωγή το γεγονός ότι περιλαμβάνει ως μεταβλητές τη σημαντικότητα των συγκεκριμένων αξιωμάτων, είναι απολύτως λογικό να οδηγεί σε μια σημαντική διαφοροποίηση όσο αυξάνει η ισχύς τους αυτή. Παρ' όλα αυτά από την ιδιαίτερα σημαντική διαφοροποίηση που παρατηρούμε μεταξύ των τριών τιμών μπορούμε να καταλήξουμε στο συμπέρασμα ότι η ανάληψη κυβερνητικών θέσεων στην πραγματικότητα έχει άμεση συσχέτιση και με την πολύχρονη παρουσία των πολιτικών στελεχών σε κάποιο από τα συγκεκριμένα αξιώματα. Επιπρόσθετα, η τάση που διαπιστώθηκε προηγουμένως μεταξύ βουλευτών και ευρωβουλευτών δεν υφίσταται στο συγκεκριμένο δείκτη εν πολλοίς και λόγω των όσων αναφέραμε νωρίτερα στην διαφοροποίηση μεταξύ έμμεσα και άμεσα εκλεγμένων στελεχών.

Γράφημα 99: Δείκτης πολιτικής αναπαραγωγής και κομματικής ανάδειξης ανά ισχυρότερο αξίωμα των πολιτικών ελίτ

Στο Γράφημα 100 παρουσιάζεται η διαμόρφωση των δεικτών, αναφορικά με την οικογενειακή παράδοση. Όπως παρατηρούμε από το Γράφημα, παρουσιάζονται παρόμοιες τάσεις ως προς την διαμόρφωση των υπό διερεύνηση δεικτών. Και στις δύο περιπτώσεις η ύπαρξη οικογενειακής παράδοσης επηρεάζει αυξητικά τις μέσες τιμές τόσο του δείκτη πολιτικής αναπαραγωγής (21,93 έναντι 15,12) όσο και του δείκτη κομματικής ανάδειξης (11,04 έναντι 7,41). Φυσικά στην περίπτωση του δείκτη κομματικής ανάδειξης η σημαντική συμβολή της οικογενειακής παράδοσης ως μεταβλητής συνδιαμόρφωσης του δείκτη, είναι απολύτως φυσιολογικό να αποτυπώνεται και στα αποτελέσματα, μια παρατήρηση όμως που δεν έρχεται σε αντίθεση με τις διαπιστώσεις που περιγράψαμε (δεδομένης μάλιστα και της πολύ μεγάλης διαφοράς μεταξύ των δύο τιμών του συγκεκριμένου δείκτη).

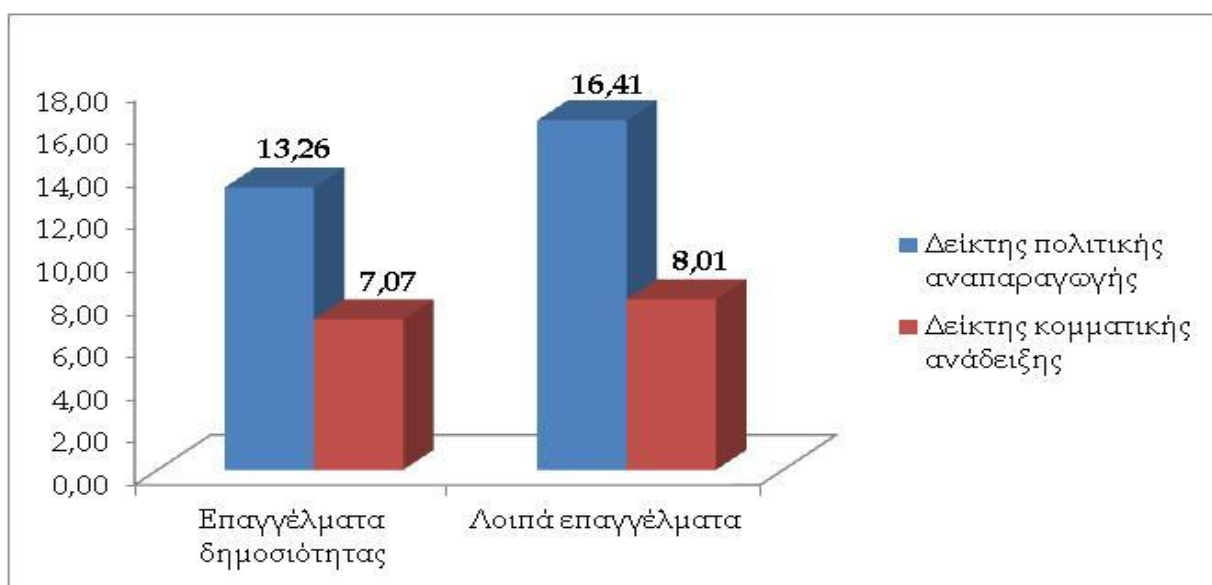
Γράφημα 100: Δείκτης πολιτικής αναπαραγωγής και κομματικής ανάδειξης ανά οικογενειακή παράδοση

Αντίστοιχη τάση καταγράφεται και στην περίπτωση της επόμενης διάκρισης που κάναμε στην έρευνά μας, μεταξύ στελεχών που προέρχονται από επαγγέλματα που απολαμβάνουν σημαντικού βαθμού δημοσιότητας και μη. Όπως προκύπτει και από το Γράφημα 101, τα στελέχη που προέρχονται από τη συγκεκριμένη κατηγορία επαγγελμάτων παρουσιάζουν εντελώς διαφορετικά χαρακτηριστικά σ' ό,τι αφορά την πολιτική τους διαδρομή, έναντι των υπολοίπων στελεχών. Λεπτομερέστερα, όπως γίνεται εμφανές, ο δείκτης κομματικής ανάδειξης επηρεάζεται σημαντικά με βάση τη συγκεκριμένη κατηγοριοποίηση επαγγελμάτων, καθώς η τιμή που καταγράφεται για τα στελέχη δημοσιότητας (7,07) είναι σημαντικά χαμηλότερη από την αντίστοιχη των στελεχών που προέρχονται από τα υπόλοιπα επαγγέλματα (8,01).

Αντίστοιχη τάση παρουσιάζεται και στην περίπτωση του δείκτη πολιτικής αναπαραγωγής με τα στελέχη που προέρχονται από τα επαγγέλματα δημοσιότητας να παρουσιάζουν πολύ χαμηλότερη τιμή στο συγκεκριμένο δείκτη (13,26) σε σχέση με τα υπόλοιπα μέλη της έρευνας (16,41). Παρ' όλα αυτά αξίζει να αναφερθεί ότι οι τιμές που παρουσιάζονται και στους δύο δείκτες κάθε άλλο παρά μικρές είναι αν αναλογιστούμε μια σειρά από παραμέτρους που αναφέραμε και παραπάνω, στη σχετική ενότητα, όπως το ότι εκλέγονται σε μεγαλύτερη ηλικία, ότι παραμένουν για σχετικά περιορισμένη χρονική διάρκεια στα αξιώματα των πολιτικών ελίτ και το ότι ένας σημαντικός αριθμός από τα συγκεκριμένα στελέχη δεν έχει το κόμμα είτε ως κύρια είτε ως δευτερεύουσα πηγή ανάδειξης.

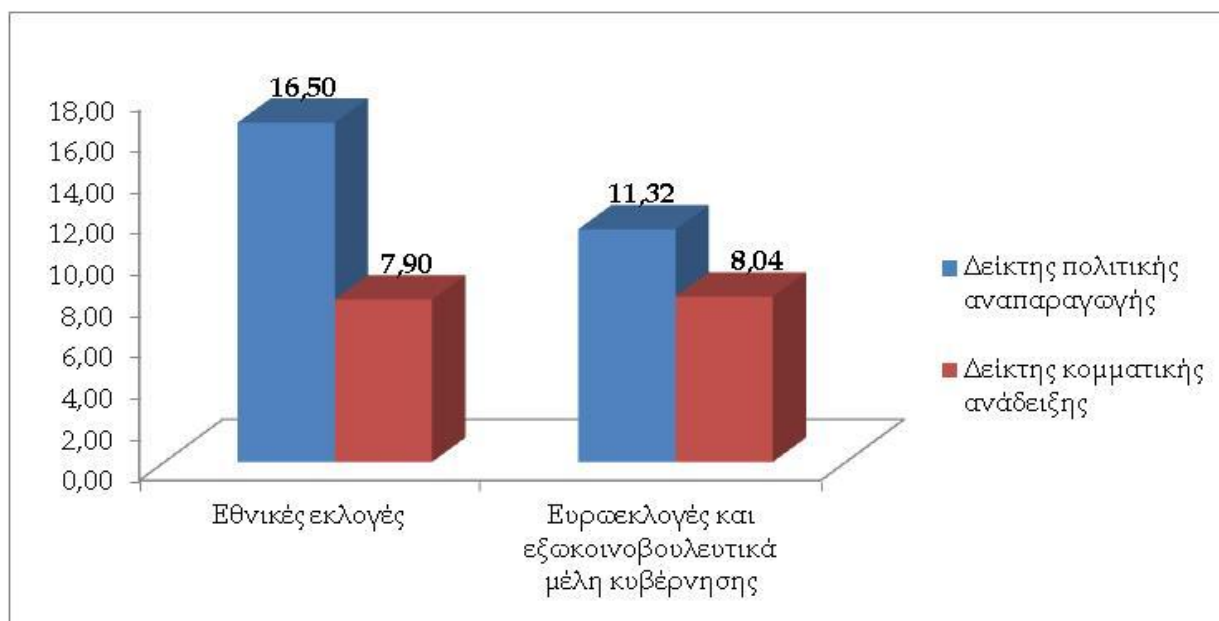
Γράφημα 101: Δείκτης πολιτικής αναπαραγωγής και κομματικής ανάδειξης ανά επαγγέλματα δημοσιότητας

Ένας ακόμα διαχωρισμός που έγινε στο πλαίσιο της έρευνάς μας ήταν εκείνος που σχετίζεται με τον τρόπο εκλογής των στελεχών και πιο συγκεκριμένα όσων έχουν εκλεγεί άμεσα από τους ψηφοφόρους ή έμμεσα μέσω του διορισμού τους ή την τοποθέτησή τους σε κάποια λίστα εκλογής όπως στο ψηφοδέλτιο επικρατείας ή το ευρωκοινοβούλιο. Στο Γράφημα 102 βλέπουμε την εξέλιξη των δεικτών με βάση το συγκεκριμένο διαχωρισμό. Όπως παρατηρούμε λοιπόν στην περίπτωση του δείκτη κομματικής ανάδειξης δεν εντοπίζεται κάποια σημαντική διαφορά, καθώς οι τιμές που συγκεντρώνουν οι δύο κατηγορίες στελεχών βρίσκονται πολύ κοντά, με τα στελέχη που έχουν εκλεγεί έμμεσα μέσω της συμμετοχής τους στη λίστα του ψηφοδελτίου επικρατείας ή των ευρωεκλογών ή έχουν διοριστεί σε κάποια κυβέρνηση ως εξωκοινοβουλευτικά μέλη κάποιας κυβέρνησης να παρουσιάζουν μια μικρή υπεροχή στη

σχετική τιμή (8,04 έναντι 7,90). Αντιθέτως στην περίπτωση του δείκτη πολιτικής αναπαραγωγής παρατηρούμε τη σαφέστατη υπεροχή των στελεχών που αναδεικνύονται από τις εθνικές εκλογές (16,50 έναντι 11,32) κυρίως ως αποτέλεσμα της «επαγγελματικής» και συνεχούς ενασχόλησής τους με την κεντρική πολιτική σκηνή, έναντι των στελεχών που αποτελούν αποκλειστική επιλογή των ηγεσιών των κομμάτων.

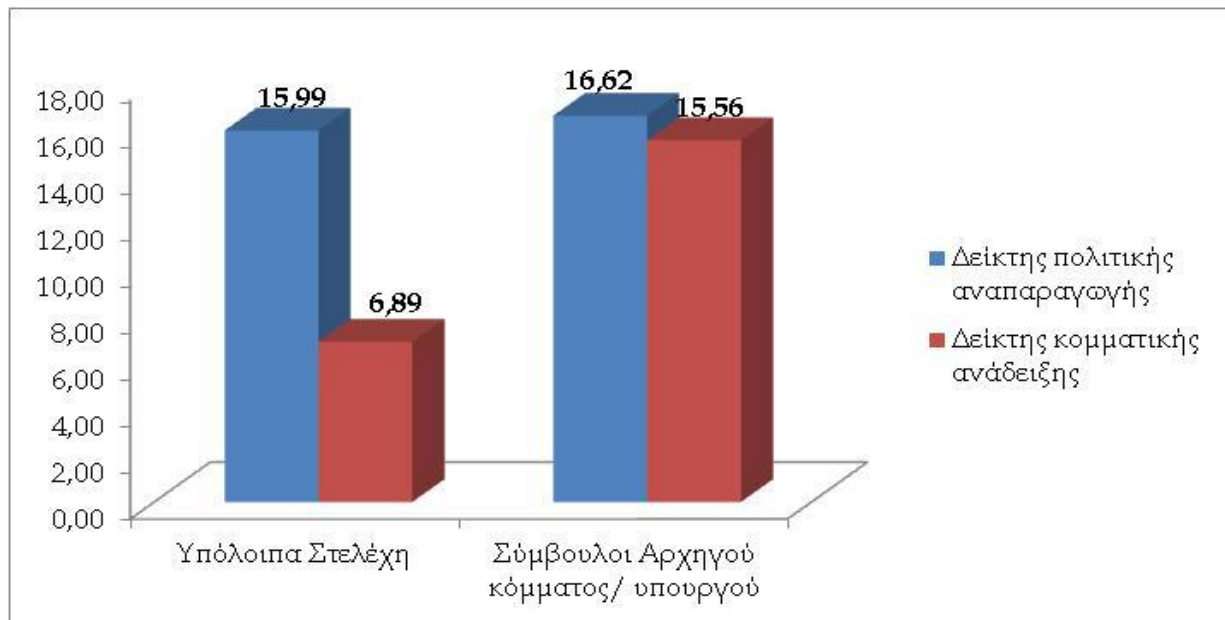
Γράφημα 102: Δείκτης πολιτικής αναπαραγωγής και κομματικής ανάδειξης ανά τρόπο ανάδειξης

Ο τελευταίος διαχωρισμός στελεχών που παρουσιάστηκε στη συγκεκριμένη έρευνα ήταν μεταξύ των στελεχών που έχουν διατελέσει σύμβουλοι αρχηγών κομμάτων και των υπολοίπων στελεχών της έρευνας. Παρατηρώντας το συγκεκριμένο διαχωρισμό, όπως προκύπτει από το Γράφημα 103, βλέπουμε ότι υφίσταται πολύ σημαντική διαφορά σε ό,τι αφορά το δείκτη κομματικής ανάδειξης υπέρ των στελεχών που έχουν διατελέσει σύμβουλοι αρχηγών κομμάτων ή υπουργών (15,86 έναντι 6,89) μια διαφορά που σε μεγάλο βαθμό δικαιολογείται τόσο από το ότι πρόκειται για στελέχη τα οποία ανήκουν στην στενή ηγετική ομάδα ενός κόμματος όσο και στο γεγονός ότι σε μεγάλο βαθμό τα συγκεκριμένα στελέχη προέρχονται από πολιτικές οικογένειες, απεικονίζοντας τον ιδιαίτερα σημαντικό τους ρόλο στη σύγχρονη λειτουργία των κομμάτων. Αντιθέτως η διαφορά που παρατηρείται σε επίπεδο πολιτικής αναπαραγωγής είναι πολύ μικρή και δεν παρουσιάζει κάποια στατιστικά σημαντική διαφορά (16,62 έναντι 15,99) κυρίως ως αποτέλεσμα του γεγονότος ότι όπως διαπιστώσαμε και νωρίτερα τα στελέχη που διέρχονται από το καθεστώς του συμβούλου με εξαίρεση τα μέλη των πολιτικών οικογενειών, διέρχονται για λίγο από την πολιτική σκηνή και ταυτίζουν την

παρουσία τους με εκείνη του αρχηγού ενός κόμματος, η αποχώρηση του οποίου σημαίνει και τη δική τους αποχώρηση από το πολιτικό σκηνικό.

Γράφημα 103: Δείκτης πολιτικής αναπαραγωγής και κομματικής ανάδειξης ανά συμβούλους πολιτικών αρχηγών και υπόλοιπα στελέχη

4. Συμπερασματικές παρατηρήσεις – Επίλογος

4.1 Συμπεράσματα επί των αποτελεσμάτων της έρευνας

Κύριο μέλημα των όσων προηγήθηκαν αποτέλεσε η μελέτη του τρόπου ανάδειξης και αναπαραγωγής των ηγετικών πολιτικών ομάδων των κομμάτων με έμφαση στις αλλαγές που πραγματοποιήθηκαν την περίοδο από το 1989 έως και το 2011.

Στο πρώτο εισαγωγικό κεφάλαιο παρουσιάστηκαν οι κυριότερες θεωρητικές προσεγγίσεις για τη λειτουργία των ελίτ, όπως αυτές διαμορφώθηκαν από τα τέλη του 19^{ου} αιώνα και την ιταλική σχολή των ελίτ, έως και τα πλέον πρόσφατα θεωρητικά μοντέλα γύρω από το συγκεκριμένο αντικείμενο. Η χρονολογική παράθεση των σημαντικότερων απόψεων για τις ελίτ έτσι όπως αυτές αναπτύχθηκαν από τους κυριότερες θεωρητικούς του αντικειμένου, εξυπηρέτούσε έναν διττό στόχο. Αφενός να παρουσιάσουμε την αναλυτική εξέλιξη γύρω από το συγκεκριμένο αντικείμενο και αφετέρου να προβούμε σε χρήσιμες συγκρίσεις, εντοπίζοντας νέες θέσεις, αλλά και διαχρονικές σταθερές στην έρευνα του επιστημονικού μας πεδίου. Προκειμένου η θεωρητική μας προσέγγιση να καλύπτει όλο το εύρος των πτυχών που επηρεάζουν τη διαδικασία ανάδειξης και αναπαραγωγής των πολιτικών ελίτ, κάναμε ξεχωριστές αναφορές στις κυριότερες μεταβλητές που διέπουν το αντικείμενο κατά τα τελευταία χρόνια. Στο πλαίσιο αυτό αναφερθήκαμε σε δύο βασικές παραμέτρους, την εξέλιξη των πολιτικών κομμάτων, καθώς και τον σημαίνοντα, κατά τα τελευταία χρόνια, ρόλο των ΜΜΕ. Σε ό,τι αφορά τα πολιτικά κόμματα αναφερθήκαμε τόσο στις παλαιότερες, αλλά κυρίως στις πλέον πρόσφατες θεωρητικές προσεγγίσεις (π.χ. κόμμα καρτέλ, κόμμα δίκτυο, επαγγελματικό κόμμα), προκειμένου να αναδείξουμε την αλληλεπίδραση τους με τις αντίστοιχες θεωρίες των πολιτικών ελίτ. Αντίστοιχα στην περίπτωση των ΜΜΕ περιγράψαμε τον τρόπο που επηρεάζουν τη λειτουργία των πολιτικών ελίτ, εστιάζοντας στις κυριότερες πτυχές της συγκεκριμένης διαδικασίας, όπως η αύξηση του κόστους των προεκλογικών εκστρατειών, η εστίαση σε πρόσωπα και ιδιαίτερα σ' εκείνα των πολιτικών αρχηγών και τέλος η δυνατότητα που διαθέτουν να αναδεικνύουν νέα μέλη για τις πολιτικές ελίτ.

Το δεύτερο κεφάλαιο εστίασε στο ιστορικό μέρος του αντικειμένου των πολιτικών ελίτ στην Ελλάδα και ειδικότερα την περίοδο που προηγήθηκε της έρευνας μας από τις αρχές της Μεταπολίτευσης έως και το 1989. Στο πλαίσιο αυτό παρουσιάσαμε το ρόλο των βασικότερων παραμέτρων που διαμόρφωσαν την ανάδειξη των ελληνικών πολιτικών ελίτ, η διαχρονική εξέλιξη των οποίων μας απασχόλησε στο ερευνητικό μέρος της εργασίας μας. Λεπτομερέστερα, αναλύθηκαν τέσσερις βασικές πτυχές που διαμορφώνουν την ανάδειξη των πολιτικών ελίτ

κατά το συγκεκριμένο χρονικό διάστημα και πιο συγκεκριμένα, η ισχυρή και χαρισματική παρουσία των αρχηγών των κομμάτων, η οργανωτική ανάπτυξη και η εσωκομματική λειτουργία τους (με έμφαση στη μαζικοποίησή τους), η οικογενειακή παράδοση των πολιτικών στελεχών και τέλος ο ρόλος του συνδικαλισμού, ο οποίος αναπτύσσεται βαθμιαία από τη δεκαετία του 1980 και μετά. Παράλληλα, υποστηρίξαμε ότι οι συγκεκριμένες παράμετροι δεν είναι ανεξάρτητες, αλλά αντίθετα αλληλεπιδρούν μεταξύ τους σε πολύ μεγάλο βαθμό. Υπό το πρίσμα αυτό αναφερθήκαμε στο ρόλο των πελατειακών σχέσεων στην ανάδειξη των πολιτικών ελίτ και τη μετεξέλιξή τους κατά τη διάρκεια της μεταπολίτευσης, ως παραμέτρου η οποία είναι εμφανής στο σύνολο των παραπάνω πηγών ανάδειξης. Τέλος, παρουσιάσαμε εν συντομία και την εξέλιξη του δημογραφικού προφίλ των στελεχών των κομμάτων (δηλ. φύλο, ηλικία, επίπεδο εκπαίδευσης, επάγγελμα), κυρίως σε επίπεδο κοινοβουλευτικής ομάδων προκειμένου να υπάρχει ένα σημείο αναφοράς σε σχέση με το ερευνητικό μέρος της εργασίας μας.

Τέλος, στο τρίτο κεφάλαιο παρουσιάσαμε τα βασικότερα συμπεράσματα της έρευνάς μας έχοντας ως κύριο άξονα και οδηγό τα όσα είχαν αναφερθεί στα δύο πρώτα κεφάλαια. Σ' ένα πρώτο επίπεδο παρουσιάσαμε τον τρόπο που διεξήχθη η έρευνά μας (πρωτόκολλο, μέθοδος συλλογής στοιχείων, υλοποίηση) και παράλληλα διαμορφώσαμε συγκεκριμένες υποθέσεις εργασίας και επί μέρους ερευνητικά ερωτήματα. Όπως αναφέραμε και στην αντίστοιχη ενότητα, αντικείμενο της έρευνάς μας υπήρξαν όλα τα στελέχη που διετέλεσαν βουλευτές, ευρωβουλευτές ή υπουργοί (συμπεριλαμβανομένου και των εξωκοινοβουλευτικών υπουργών) κατά την περίοδο από τις εκλογές του Ιουνίου του 1989 έως και το 2011. Στο πλαίσιο αυτό αναλύθηκαν τα βιογραφικά των συγκεκριμένων στελεχών τα οποία ανέρχονταν σε 1.080, τα οποία και συγκεντρώθηκαν σε μια βάση SPSS.

Εν συνεχεία, παρουσιάστηκαν τα αποτελέσματα της έρευνας σε τρία βασικά επίπεδα. Στο πρώτο επίπεδο αναλύθηκαν τα ευρήματα της έρευνας με βάση τα δημογραφικά χαρακτηριστικά, αλλά και τις κύριες πηγές ανάδειξης των πολιτικών ελίτ, παρουσιάζοντας παράλληλα και τη διαχρονική τους εξέλιξη κατά την περίοδο της έρευνας από το 1989 έως και το 2011. Για λόγους καλύτερης απεικόνισης και ευκολότερης άντλησης συμπερασμάτων υπήρξαν τρεις διαφορετικές υποπερίοδοι ανάλυσης των αποτελεσμάτων. Η πρώτη από το 1974 έως και το 1990 στην οποία όμως περιλαμβάνονται μόνο τα στελέχη τα οποία κατείχαν κάποιο από τα τρία αξιώματα που ερευνήσαμε στο πλαίσιο της συγκεκριμένης μελέτης (βουλευτές, ευρωβουλευτές, μέλη κυβερνήσεων) κατά την περίοδο της έρευνάς μας (1989-2011), η δεύτερη από το 1991 έως και το 2000 και τέλος η τρίτη από το 2001 έως και το 2011. Στο δεύτερο μέρος

της παρουσίασης των αποτελεσμάτων, υπήρξε διαχωρισμός μεταξύ στελεχών με συγκεκριμένα χαρακτηριστικά ανάδειξης στα αξιώματα των πολιτικών ελίτ (στελέχη με πολιτική παράδοση, σύμβουλοι αρχηγών κομμάτων και υπουργών, εκπρόσωποι των ΜΜΕ, έμμεσα και άμεσα εκλεγμένα στελέχη) και των υπολοίπων μελών της έρευνας, προκειμένου να διαπιστώσουμε, κατά πόσο οι συγκεκριμένες μεταβλητές διαδραματίζουν ή όχι σημαντικό ρόλο στην ανάδειξη και αναπαραγωγή των πολιτικών ελίτ κατά την περίοδο της έρευνας. Τέλος, στο τρίτο μέρος της παρουσίασης των αποτελεσμάτων, μέσω της δημιουργίας δύο διαφορετικών δεικτών, οι οποίοι προέκυψαν ως αποτέλεσμα συνδυασμού συγκεκριμένων μεταβλητών της έρευνας που διεξήχθη, προσπαθήσαμε να δώσουμε μια πολύπλευρη εικόνα των αποτελεσμάτων που παρουσιάστηκαν.

Θα ήταν σκόπιμο λοιπόν στο συγκεκριμένο σημείο να παρουσιάσουμε τα κυριότερα συμπεράσματα που προκύπτουν από την έρευνα μας και τα οποία θα στηριχθούν στις υποθέσεις εργασίας και τα επί μέρους ερευνητικά ερωτήματα, τα οποία περιγράφηκαν στο τρίτο κεφάλαιο και που προέκυψαν ως αποτέλεσμα του θεωρητικού πλαισίου και της ιστορικής αναδρομής των δύο πρώτων κεφαλαίων.

Ένα σημείο στο οποίο αναφερθήκαμε στο πρώτο κεφάλαιο, είναι η αναγκαιότητα για τις πολιτικές ελίτ να προσαρμόζουν τη διαδικασία ανάδειξης νέων στελεχών στις συνθήκες που διαμορφώνονται στο εσωτερικό μιας κοινωνίας προκειμένου να διασφαλίσουν τη διατήρηση και την αναπαραγωγή τους στο πλαίσιο ενός πολιτικού συστήματος. Η εξέλιξη αυτή σε μεγάλο βαθμό απεικονίζεται και στις αλλαγές που πραγματοποιούνται στο δημογραφικό προφίλ των πολιτικών ελίτ.

Όπως προκύπτει και από τα αποτελέσματα της έρευνάς μας η συγκεκριμένη αλλαγή όντως βρήκε εφαρμογή στις περιπτώσεις των ελληνικών πολιτικών ελίτ, καθώς οι αλλαγές στο δημογραφικό τους προφίλ ακολουθούν τις αλλαγές που υφίστανται στο εσωτερικό της κοινωνίας. Η παρουσία των γυναικών στα αξιώματα των πολιτικών ελίτ έχει αυξηθεί σημαντικά κατά τα τελευταία χρόνια υπό το πρίσμα και μιας κοινωνίας όπου βαθμιαία αρχίζει να ξεφεύγει από τις συντηρητικές της δομές, αναγνωρίζοντας ένα πολύ σημαντικότερο ρόλο στις γυναίκες πέρα από εκείνον της οικογένειας. Παρ' όλα αυτά αξίζει να κάνουμε και μια σειρά από επισημάνσεις στις οποίες αναφερθήκαμε και νωρίτερα. Ο ρόλος των γυναικών στην πολιτική ζωή άρχισε να γίνεται ολοένα και πιο έντονος, απέχοντας όμως σημαντικά από το να υπάρχει ισορροπία μεταξύ αντρών και γυναικών. Παράλληλα η τάση αυτή σε μεγάλο βαθμό δεν φαίνεται να αποτυπώνεται και σε επίπεδο πολιτών- ψηφοφόρων. Όπως είχαμε την ευκαιρία να παρατηρήσουμε η γυναικεία παρουσία είναι ιδιαίτερα έντονη στις περιπτώσεις

των αξιωμάτων εκείνων όπου η εκλογή είναι έμμεση (ευρωκοινοβούλιο, επικρατείας) και όχι άμεση από τους πολίτες, με μοναδική εξαίρεση τις μεγάλες εκλογικές περιφέρειες της Αττικής. Μια συνθήκη που σε μεγάλο βαθμό αποδεικνύει μια προτίμηση των πολιτικών ηγεσιών των κομμάτων για την ανάδειξη των γυναικών στα αξιώματα, στέλνοντας παράλληλα και τα αντίστοιχα επικοινωνιακά μηνύματα. Η τάση αυτή όμως έχει και συγκεκριμένα όρια, καθώς η παρουσία των γυναικών εκπροσώπων, περιορίζεται όσο η ισχύς των αξιωμάτων αυξάνει, με την παρουσία των γυναικών να είναι πολύ πιο σπάνια μεταξύ των μελών των κυβερνήσεων και αντίστοιχα πολύ πιο συχνή μεταξύ των ευρωβουλευτών. Ο περιορισμένος αυτός ρόλος των γυναικών στην ελληνική πολιτική ζωή μπορεί πολύ απλά να επαληθευτεί αν συγκρίνουμε την παρουσία των γυναικών στο ελληνικό κοινοβούλιο, αλλά και τις κυβερνήσεις, σε σχέση με την αντίστοιχη παρουσία τους στην Ευρώπη και ιδιαίτερα σε συγκεκριμένες χώρες, όπως η Σουηδία, η Φιλανδία, η Ολλανδία, η Γαλλία και η Ισπανία²⁹³, όπου η παρουσία τους είναι πολύ πιο έντονη και εν πολλοίς ισότιμη με εκείνη των αντρών.

Η ανανέωση της διαδικασίας ανάδειξης των πολιτικών ελίτ με βάση τις αλλαγές που λαμβάνουν χώρα στο εσωτερικό μιας κοινωνίας, αποτυπώνεται και στην περίπτωση των σπουδών των μελών της, καθώς η τάση των νέων που διαμορφώνεται τα τελευταία χρόνια για υψηλότερο επίπεδο σπουδών, επαληθεύεται και στην περίπτωση των ηγετικών πολιτικών ομάδων, αν και σε πιο περιορισμένο βαθμό, κυρίως ως αποτέλεσμα του ήδη υψηλού εκπαιδευτικού τους προφίλ που παρατηρείται από την αρχή της περιόδου της έρευνάς μας.

Τέλος στην περίπτωση των επαγγελματιών, οι αλλαγές που έλαβαν χώρα κατά τα τελευταία χρόνια ως προς την κατανομή και τον επιμερισμό της εργασίας με τη δημιουργία νέων επαγγελμάτων στην κοινωνία, φαίνεται να αποτυπώνονται ως ένα βαθμό και εδώ με τη ιδιαίτερα σημαντική μείωση των δικηγόρων που αποτελούσαν μακράν το πιο πολυπληθές επάγγελμα και την ανάδειξη στελεχών που προέρχονται από άλλα επαγγέλματα, όπως του καθηγητή πανεπιστημίου, του επιχειρηματία, αλλά και του δημοσιογράφου.

Ακολουθώντας και βάση των όσων περιγράψαμε στα δύο εισαγωγικά κεφάλαια για τις πολιτικές ελίτ, είναι σε μεγάλο βαθμό αναμενόμενη η ύπαρξη διαφορών μεταξύ των πολιτικών κομμάτων που δραστηριοποιούνται κατά τη συγκεκριμένη περίοδο τόσο σε επίπεδο δημογραφικού προφίλ όσο και σε επίπεδο πηγών ανάδειξης. Σ' ένα πρώτο επίπεδο και με βάση τις αντίστοιχες θεωρητικές προσεγγίσεις, είναι αναμενόμενη η ύπαρξη διαφοροποιήσεων

---

²⁹³ Για την παρουσία και το ρόλο των γυναικών στην πολιτική ζωή τα τελευταία χρόνια τόσο στην Ελλάδα όσο και διεθνώς βλ. Παντελίδου – Μαλούτα Μ., *Πολιτική Συμπεριφορά: θεωρία, έρευνα, και ελληνική πολιτική*, Σαββάλας, Αθήνα, 2012, σελ. 266- 296.

μεταξύ κομμάτων εξουσίας και των υπόλοιπων κομμάτων λόγω των διαφορών που υφίστανται σε επίπεδο ιδεολογικής προσέγγισης των πολιτών, της διεκδίκησης της εξουσίας, αλλά και του ελέγχου του κράτους. Σ' ένα δεύτερο επίπεδο, τα κόμματα εξουσίας ως αποτέλεσμα της εναλλαγής τους στην εξουσία και την επικράτηση της καθεστωτικής νοοτροπίας, οδηγούνται στη βαθμιαία ομογενοποίηση τους τόσο ως προς το δημογραφικό τους προφίλ όσο και ως προς τις πηγές ανάδειξης των πολιτικών τους ελίτ. Με βάση τα όσα περιγράψαμε στο δεύτερο κεφάλαιο αναφορικά με την ιστορική εξέλιξη του ελληνικού πολιτικού συστήματος κατά την περίοδο της Μεταπολίτευσης, είναι λογικό η συγκεκριμένη παρατήρηση να ισχύει για το ΠΑΣΟΚ και τη ΝΔ, από τη δεκαετία του 1990 και μετά οπότε και ήδη έχει υπάρξει μια ικανή περίοδος σταθερότητας του συστήματος και παράλληλα τα δύο κόμματα έχουν ήδη διαχειριστεί για αρκετά μεγάλο χρονικό διάστημα την εξουσία στην Ελλάδα. Η βαθμιαία αυτή ομογενοποίηση μεταξύ των δύο κομμάτων εξουσίας προκύπτει ως αποτέλεσμα μιας σειράς παραγόντων, όπως ο χαμηλός βαθμός ανανέωσης των στελεχών τους λόγω της σταθερότητας του πολιτικού συστήματος, ο έλεγχος της κρατικής μηχανής, η αλλαγή στην εσωκομματική τους λειτουργία με την ισχυροποίηση των πολιτικών τους ελίτ και την παράλληλη συρρίκνωση του ρόλου των μελών, η δημιουργία νέων, αλλά και η συντήρηση παλαιών πολιτικών τζακιών, καθώς και η διαμόρφωση προνομιακών σχέσεων με τις υπόλοιπες ελίτ που υφίστανται στο εσωτερικό μιας κοινωνίας (π.χ. οικονομική, γραφειοκρατική).

Σε ό,τι αφορά λοιπόν την εξέλιξη του δημογραφικού προφίλ τόσο μεταξύ του ΠΑΣΟΚ και της ΝΔ, όσο και μεταξύ των κομμάτων εξουσίας και των υπόλοιπων κομμάτων της ελάσσονος αντιπολίτευσης, βλέπουμε ότι οι υποθέσεις εργασίας που είχαν διατυπωθεί στο τρίτο κεφάλαιο φαίνεται να επαληθεύονται μόνο σε ορισμένες περιπτώσεις. Λεπτομερέστερα, στην περίπτωση της παρουσίας γυναικών και αντρών στα αξιώματα των πολιτικών ελίτ, η πραγματική διάκριση που μπορεί να γίνει είναι μεταξύ προοδευτικών και συντηρητικών κομμάτων, καθώς η παρουσία των γυναικών είναι πιο έντονη στα κόμματα της Αριστεράς, ενώ αντιθέτως η παρουσία τους φθίνει όσο προχωράμε προς το δεξιό άκρο του πολιτικού φάσματος. Αντίστοιχη τάση παρατηρούμε και στην περίπτωση των επαγγελματιών, όπου ενώ συναντάμε ομοιομορφία μεταξύ των κομμάτων εξουσίας, παρ' όλα αυτά υπάρχουν σημαντικές διαφοροποιήσεις μεταξύ των μικρών κομμάτων της περιόδου, όπου σε ορισμένες περιπτώσεις το επαγγελματικό προφίλ των στελεχών τους είναι παραπλήσιο με εκείνο των κομμάτων εξουσίας. Η μοναδική περίπτωση στην οποία βρίσκουν εφαρμογή οι δύο παραπάνω διαφοροποιήσεις είναι στις περιπτώσεις του εκπαιδευτικού επιπέδου των στελεχών. Όπως

παρατηρούμε και από τα στοιχεία που παρουσιάστηκαν στο τρίτο κεφάλαιο, βαθμιαία και ενώ το ΠΑΣΟΚ μετατρέπεται σε κόμμα εξουσίας, τα μέλη της πολιτικής του ελίτ παρουσιάζουν ένα ιδιαίτερα υψηλό μορφωτικό επίπεδο, φτάνοντας ουσιαστικά στην τελευταία περίοδο της έρευνας να μην παρουσιάζουν σημαντικές διαφορές σε σχέση με το αντίστοιχο των στελεχών της ΝΔ. Αντίθετα το επίπεδο εκπαίδευσης μεταξύ των υπολοίπων στελεχών είναι σαφώς πιο περιορισμένο, με τα μικρά κόμματα της περιόδου να έχουν πολλά περισσότερα στελέχη που έχουν ολοκληρώσει μόνο δευτεροβάθμια εκπαίδευση, ενώ σαφώς λιγότερα είναι τα στελέχη τους που διαθέτουν μεταπτυχιακό ή διδακτορικό δίπλωμα.

Αντίθετα, οι αλλαγές που περιγράψαμε παραπάνω φαίνεται να βρίσκουν σαφή εφαρμογή στις περιπτώσεις των πηγών ανάδειξης των κομμάτων και πιο συγκεκριμένα την ομοιομορφία μεταξύ κομμάτων εξουσίας, αλλά και τις διαφοροποιήσεις μεταξύ κομμάτων εξουσίας και των υπολοίπων κομμάτων της περιόδου. Αναλυτικότερα, ως προς την ανάδειξη των στελεχών παρατηρούμε τον περιορισμό του ρόλου των κομματικών οργάνων στην όλη διαδικασία μια διάσταση που είναι πολύ πιο έντονη στην περίπτωση των δύο κομμάτων εξουσίας, έναντι των υπολοίπων κομμάτων. Μάλιστα στη συγκεκριμένη εξέλιξη παρατηρείται και μια ποιοτική διαφοροποίηση, καθώς κατά τις δύο τελευταίες περιόδους ένα σημαντικό μέρος των στελεχών του ΠΑΣΟΚ και της ΝΔ που αναδεικνύονται από το κόμμα δεν έχουν καταλάβει κάποιο αξίωμα στα εσωκομματικά όργανα, αλλά έχουν διατελέσει σύμβουλοι του αρχηγού του κόμματος ή ηγετικών στελεχών του. Η τάση αυτή μάλιστα είναι τόσο ισχυρή που θα μπορούσαμε να ισχυριστούμε ότι υπάρχει πλέον μια νέα μορφή κόμματος στελεχών, όπως αυτά είχαν διαμορφωθεί κατά τις αρχές του προηγούμενου αιώνα²⁹⁴. Μάλιστα η συγκεκριμένη ομοιότητα των σύγχρονων κομμάτων με τα κόμματα στελεχών έχει επισημανθεί ήδη κατά τη δεκαετία του 1990 και το «σύγχρονο κόμμα στελεχών»²⁹⁵.

Επιπρόσθετα, τα δύο κόμματα εξουσίας είναι τα μοναδικά τα οποία αναδεικνύουν στελέχη από τα ανώτερα αξιώματα της κρατικής μηχανής, μια διαπίστωση που επαληθεύει και τις πρόσφατες θεωρίες των κομμάτων, όπως του κόμματος καρτέλ, όπου η πολιτική σύγκλιση μεταξύ των κομμάτων εξουσίας στην πραγματικότητα αποτελεί μια προσπάθεια για τον έλεγχο του κράτους²⁹⁶. Μια ακόμα παράμετρος όπου είναι εμφανής η διαφορά μεταξύ

---

²⁹⁴ Για μια περιγραφή των κυριότερων χαρακτηριστικών του κόμματος στελεχών βλ. Duverger M., *Political Parties: their organization and activity in the modern state*, Methuen and Co Ltd, London, 1978, σελ. 62-70.

²⁹⁵ Koole R., "The Vulnerability of the Modern Cadre Party in the Netherlands", στο Katz R. – Mair P., *How Parties Organize*, Sage, London, 1994, σελ. 278-303.

²⁹⁶ Βλ. σχετικά Katz R.- Mair P., "Changing Models of Party Organization and Party Democracy...ό.π., σελ. 5-6 και 17.

ΠΑΣΟΚ και ΝΔ και των υπολοίπων κομμάτων της αντιπολίτευσης είναι η περίπτωση των στελεχών που έχουν αναδειχθεί ως αποτέλεσμα της επαγγελματικής τους αναγνώρισης (π.χ. επιχειρηματίες, καθηγητές πανεπιστημίου), παράμετρος η οποία ενώ έχει μια σταθερή παρουσία στην περίπτωση των δύο κομμάτων που εναλλάχθηκαν στην εξουσία, κατά την περίοδο της έρευνας, εκλείπει σχεδόν ολοκληρωτικά στην περίπτωση των υπολοίπων κομμάτων. Αντίθετα στην περίπτωση των υπόλοιπων κομμάτων είναι διαρκής η παρουσία στελεχών που έχουν αναδειχθεί από το συνδικαλισμό (ως επί το πλείστον) ή την κοινωνία πολιτών και τα κινήματα (σε πολύ μικρότερο βαθμό). Η μόνη παράμετρος που παρατηρείται σχετική ισορροπία μεταξύ του συνόλου των κομμάτων της περιόδου, είναι εκείνη της Τοπικής Αυτοδιοίκησης όπου είναι εμφανής ένας βαθμιαία αυξανόμενος ρόλος στην όλη διαδικασία.

Ένα ακόμα σημείο στο οποίο πρέπει να σταθούμε στο πλαίσιο των συμπερασμάτων μας είναι και οι μεταβολές που υφίστανται σε επίπεδο ανάδειξης των στελεχών ως αποτέλεσμα των αλλαγών που υφίστανται στο εσωτερικό μιας κοινωνίας. Νωρίτερα στο συγκεκριμένο κεφάλαιο αναδείξαμε τη συγκεκριμένη πτυχή ως προς τις αλλαγές στο δημογραφικό προφίλ. Στο συγκεκριμένο σημείο αυτό που πρέπει να τονίσουμε είναι ότι επειδή η διαδικασία ανάδειξης των στελεχών δεν είναι στατική, αλλά αντίθετα οφείλει να προσαρμόζεται στις συνθήκες, κοινωνικές και οικονομικές, που λαμβάνουν χώρα σε μια κοινωνία, έτσι και οι συγκεκριμένες αλλαγές απεικονίζονται και στην περίπτωση των ελληνικών πολιτικών ελίτ.

Όπως είχαμε τη δυνατότητα να διαπιστώσουμε και στο προηγούμενο κεφάλαιο, κατά τη περίοδο της έρευνάς μας φαίνεται να λαμβάνουν χώρα σημαντικές αλλαγές ως προς τις πηγές ανάδειξης των πολιτικών ελίτ. Οι αλλαγές αυτές σε μεγάλο βαθμό δικαιολογούν και τη σταθερότητα του κομματικού συστήματος κατά την περίοδο που εξετάζουμε και ιδιαίτερα από τις εκλογές του 1989 και μετά. Όπως παρατηρούμε η μείωση του ρόλου των κομμάτων και το πέρασμα από τα μαζικά κόμματα, σ' άλλες μορφές κομμάτων, όπως το κόμμα καρτέλ και το κόμμα δίκτυο, βρίσκει όντως εφαρμογή και ιδιαίτερα στις περιπτώσεις των κομμάτων εξουσίας όπως υποστηρίζουν και οι σχετικές θεωρίες. Στη δική μας περίπτωση οι αλλαγές σε επίπεδο θεσμών και λειτουργίας του κράτους απεικονίστηκαν και στις πηγές ανάδειξης των στελεχών. Σε ένα πρώτο επίπεδο η κατάσταση αυτή βρίσκει εφαρμογή στη μείωση του ρόλου των κομμάτων ως πηγών ανάδειξης των στελεχών ιδιαίτερα κατά την περίοδο 2001-2011. Η κατάσταση αυτή ακολούθησε και τη σχετική μείωση του ρόλου και του αριθμού των μελών των κομμάτων και κυρίως στην περίπτωση των κομμάτων εξουσίας. Είναι γεγονός άλλωστε

ότι η μείωση αυτή του ρόλου των μελών σε μεγάλο βαθμό αποτυπώνεται και στη συρρίκνωση του ρόλου τους ως πηγών χρηματοδότησης των κομμάτων κατά τα τελευταία χρόνια²⁹⁷.

Η μοναδική περίπτωση όπου το κόμμα εξακολουθεί να διαδραματίζει σημαντικό ρόλο και μάλιστα ακόμα πιο σημαντικό σε σχέση με το παρελθόν είναι στην περίπτωση του ρόλου που διαδραματίζουν οι κομματικοί αρχηγοί και ιδιαίτερα στις περιπτώσεις του ΠΑΣΟΚ και της ΝΔ. Όπως είχαμε τη δυνατότητα να διαπιστώσουμε η σημαντική ισχυροποίησή τους συμβάλλει στην ανάδειξη μιας νέας κατηγορίας στελεχών τα οποία αναδεικνύονται κατευθείαν από τις ηγετική κομματική ομάδα και όχι από τη βάση των κομμάτων. Στη συγκεκριμένη ομάδα στελεχών θα σταθούμε ενδελεχώς και παρακάτω.

Εστιάζοντας λοιπόν την προσοχή μας στις υπόλοιπες πηγές ανάδειξης των στελεχών αξίζει να εστιάσουμε σε μια σειρά από παραμέτρους. Μια πρώτη διάσταση είναι εκείνη των ΟΤΑ οι οποίοι διαδραματίζουν έναν ολοένα και πιο σημαντικό ρόλο στην ανάδειξη των πολιτικών ελίτ σε επίπεδο κεντρικής εξουσίας, αποτελώντας μάλιστα και μια κοινή συνισταμένη μεταξύ του συνόλου των κομμάτων της περιόδου. Η συγκεκριμένη εξέλιξη σε μεγάλο βαθμό βρίσκεται σε πλήρη σύμπλευση και με την ισχυροποίηση των ΟΤΑ, τουλάχιστον σε πληθυσμιακό επίπεδο και κατά συνέπεια σε επίπεδο εκλογικών ακροατηρίων, όπως έχει λάβει χώρα κατά την τελευταία δεκαπενταετία τόσο με το Σχέδιο Καποδίστρια όσο και με το νόμο Καλλικράτη. Οι δήμοι σε μεγάλο βαθμό λειτούργησαν ως μέσα ανάδειξης στελεχών από τις τοπικές ελίτ στις πολιτικές ελίτ της κεντρικής πολιτικής σκηνής. Το συγκριτικό τους πλεονέκτημα σε σχέση με τα υπόλοιπα στελέχη αποτέλεσε το γεγονός ότι μπόρεσαν διαχειριζόμενα σημαντικά τοπικά θέματα να αποκτήσουν έναν μεγάλο αριθμό ψηφοφόρων- υποστηρικτών.

Εν πολλοίς τα στελέχη που αναδείχθηκαν από την Τοπική Αυτοδιοίκηση λειτούργησαν ως σημαντικοί παράγοντες προσέλκυσης ψηφοφόρων, μια διάσταση που συναντάμε και στην περίπτωση των στελεχών με οικογενειακή παράδοση. Η συνθήκη αυτή επαληθεύεται και από δύο επιπλέον λόγους. Ο πρώτος, ότι τα στελέχη που αναδεικνύονται από την τοπική αυτοδιοίκηση σε μεγάλο βαθμό προέρχονται από τις περιφέρειες της επαρχίας και όχι από τις μεγάλες περιφέρειες του κέντρου της Αθήνας όπου υπάρχει πολύ μεγαλύτερος αριθμός δήμων και πολύ μεγάλη κινητικότητα των ψηφοφόρων. Επιπρόσθετα το συγκεκριμένο σκεπτικό επαληθεύεται και από το γεγονός ότι τα στελέχη που προέρχονται από το χώρο της Τοπικής

---

²⁹⁷ Για τη μείωση του ρόλου των μελών στη χρηματοδότηση των κομμάτων και τις ουσιαστικές αλλαγές που έχουν διαμορφωθεί στο συγκεκριμένο πεδίο με έμφαση στην ενδυνάμωση του ρόλου του κράτους και των ιδιωτικών οικονομικών συμφερόντων βλέπε, Βερναρδάκης Χ., *Πολιτικά Κόμματα, εκλογές και κομματικό σύστημα: Οι μετασχηματισμοί της πολιτικής αντιπροσώπευσης 1990- 2010*, Σάκκουλας, Αθήνα-Θεσσαλονίκη, 2011, σελ. 310- 314 και Χαϊρετάκης Μ., *Τρία Κείμενα ...*, ό.π., σελ. 45-66.

Αυτοδιοίκησης σπάνια δεν εκλέγονται με άμεση ψηφοφορία (δηλαδή μέσω του ευρωκοινοβουλίου ή του ψηφοδελτίου επικρατείας). Ο δεύτερος από τους λόγους είναι το γεγονός ότι αν και αποτελούν τη δεύτερη μεγαλύτερη πηγή ανάδειξης των μελών των πολιτικών ελίτ, παρ' όλα αυτά η παρουσία τους στα ανώτερα κλιμάκια των ελίτ και πιο συγκεκριμένα σε εκείνα των μελών των κυβερνήσεων είναι εξαιρετικά περιορισμένη, φανερώνοντας μια σχετικά περιορισμένη πολιτική επιρροή, όπως άλλωστε προκύπτει και από το δείκτη πολιτικής αναπαραγωγής.

Σε πλήρη σύμπλευση με την συγκεκριμένη υπόθεση εργασίας βρίσκεται και η παράμετρος της ανάδειξης από τα ΜΜΕ. Όπως είχαμε την ευκαιρία να διαπιστώσουμε τα ΜΜΕ έχουν αποτελέσει μια πολύ σημαντική δεξαμενή άντλησης στελεχών για τις πολιτικές ελίτ, μια τάση που είναι ιδιαίτερα εμφανής κατά την περίοδο 2001 - 2011. Μια περίοδο όπου πλέον τα ιδιωτικά ραδιοτηλεοπτικά Μέσα και ιδιαίτερα η τηλεόραση έχουν φύγει από το στάδιο του έντονου κατακερματισμού και των συχνών αλλαγών, φτάνοντας σε ένα στάδιο παγιοποίησης τόσο των συγκεκριμένων επιχειρήσεων όσο και των δημοσιογράφων οι οποίοι αναμφίβολα αποτελούν σημεία αναφορά της λειτουργίας των εκάστοτε Μέσων και ιδιαίτερα της τηλεόρασης.

Σε ό,τι αφορά την ανάδειξη στελεχών από την κρατική μηχανή ή από διεθνείς φορείς και οργανισμούς, παρατηρούμε μια σχετική σταθερότητα καθ' όλη την περίοδο της έρευνας. Η εξέλιξη αυτή σε μεγάλο βαθμό βρίσκεται και σε άμεση συνάρτηση με τον αυξημένο ρόλο του κράτους στην ελληνική κοινωνικοοικονομική ζωή κυρίως από την περίοδο της Μεταπολίτευσης και μετά, συνιστώντας μια πολύ σημαντική παράμετρο διαμόρφωσης σημαντικών πτυχών της ελληνικής κοινωνίας, μια διαπίστωση που περισσότερο επαληθεύει παρά έρχεται σε αντίθεση με το σκεπτικό της συγκεκριμένης υπόθεσης εργασίας.

Η μοναδική εξαίρεση όπου φαίνεται η συγκεκριμένη υπόθεση εργασίας να μην ακολουθεί τις αλλαγές που υφίστανται στο εσωτερικό της κοινωνίας, είναι στην περίπτωση του συνδικαλισμού, όπου ενώ η συμμετοχή στα κοινά έχει περιοριστεί σημαντικά κατά τα τελευταία χρόνια, παρ' όλα αυτά εξακολουθεί να αποτελεί έναν σημαντικό παράγοντα ανάδειξης στελεχών (μια συνθήκη που εν πολλοίς μπορεί να ερμηνευτεί από τη πολύ στενή σχέση που υφίσταται μεταξύ κομμάτων και συνδικαλισμού στην Ελλάδα). Η συνθήκη αυτή μάλιστα προκαλεί ακόμα μεγαλύτερη εντύπωση αν αναλογιστούμε τον ιδιαίτερα περιορισμένο ρόλο που διαδραματίζουν στην Ελλάδα η κοινωνία πολιτών, αλλά και τα κοινωνικά κινήματα.

Στο πρώτο κεφάλαιο αναφερθήκαμε και στο ρόλο που έχουν αναπτύξει τα ΜΜΕ στη διαδικασία ανάδειξης και αναπαραγωγής των πολιτικών ελίτ με έμφαση σε δύο βασικές παραμέτρους, όπως αυτές έχουν διαμορφωθεί κατά τις τελευταίες δεκαετίες τόσο διεθνώς όσο και στην Ελλάδα. Η πρώτη απεικονίζεται στη δυνατότητα των ΜΜΕ και ιδιαίτερα της τηλεόρασης, να αναδεικνύουν στελέχη τόσο από το συγκεκριμένο επαγγελματικό κλάδο (π.χ. δημοσιογράφοι) όσο και από επαγγέλματα που λαμβάνουν μεγάλο βαθμό δημοσιότητας (π.χ. αθλητές, τραγουδιστές). Η δεύτερη από τις δύο παραμέτρους αποτελεί μια ποιοτική ερμηνεία του δίπολου πολιτικές ελίτ και ΜΜΕ, αναφορικά με την ανάδειξη στελεχών στα αξιώματα των πολιτικών ελίτ από το συγκεκριμένο χώρο και σχετίζεται με το γεγονός ότι ένας σημαντικός αριθμός στελεχών βρίσκονται από την αρχή της πολιτικής τους σταδιοδρομίας πολύ κοντά στους αρχηγούς των κομμάτων, χωρίς περαιτέρω εμπλοκή με τα εσωκομματικά όργανα. Η συνθήκη αυτή σε μεγάλο βαθμό σχετίζεται με την αναγκαιότητα του ελέγχου από τα πολιτικά κόμματα του τρόπου προβολής τους από τα ΜΜΕ, καθιστώντας ουσιαστικά την ύπαρξη ειδικών του χώρου (ως επί το πλείστον δημοσιογράφων) απαραίτητη προϋπόθεση.

Όπως είχαμε λοιπόν τη δυνατότητα να διαπιστώσουμε, πράγματι οι δύο συγκεκριμένες παράμετροι βρίσκουν εφαρμογή στο ελληνικό πολιτικό σύστημα της περιόδου 1989- 2011. Λεπτομερέστερα, όπως περιγράψαμε και στην παρουσίαση που προηγήθηκε, η παρουσία των στελεχών από το χώρο των ΜΜΕ αυξάνεται καθ' όλη την περίοδο της έρευνάς μας φτάνοντας να αποτελούν ένα πολύ μεγάλο ποσοστό μεταξύ των στελεχών κατά την τελευταία δεκαετία (14,9%). Είναι γεγονός ότι η συγκεκριμένη εξέλιξη σε μεγάλο βαθμό ταυτίζεται με το τηλεοπτικό πεδίο που διαμορφώνεται στην Ελλάδα μετά τα πρώτα χρόνια της αποκρατικοποίησης που πραγματοποιήθηκε από το 1989 και μετά και που παρέμεινε αναλλοίωτο μέχρι και την έναρξη της κρίσης του 2010. Η κατάσταση αυτή σε μεγάλο βαθμό αποτυπώθηκε και στην ανάδειξη των συγκεκριμένων στελεχών από τα ΜΜΕ μια κατηγορία που κατά κύριο λόγο απευθύνεται σε δημοσιογράφους και σε μικρότερο βαθμό σε ηθοποιούς, τραγουδιστές, συγγραφείς και αθλητές και η οποία επίσης αποτέλεσε κύρια πηγή ανάδειξης για έναν πολύ σημαντικό αριθμό στελεχών κατά τα τελευταία χρόνια. Ο ρόλος των συγκεκριμένων στελεχών είναι μείζονος σημασίας στο πλαίσιο του υφιστάμενου κομματικού συστήματος και γι' αυτό ένας πολύ σημαντικός αριθμός μεταξύ των συγκεκριμένων μελών αποτελεί ευθεία επιλογή των αρχηγών των κομμάτων και η πολιτική τους σταδιοδρομία εξαρτάται ακριβώς με τη παραμονή του αρχηγού ενός κόμματος στην ηγεσία. Η προϋπόθεση αυτή στην ουσία καθιστά την παρουσία τους στην κεντρική πολιτική σκηνή σχετικά σύντομη αν και με ιδιαίτερα σημαντικό ρόλο (όπως άλλωστε φαίνεται και από την εξέλιξη των δεικτών

κομματικής ανάδειξης και πολιτικής αναπαραγωγής), καθώς εκτός από σύμβουλοι με προνομιακή πρόσβαση στην ηγεσία ενός κόμματος, καταλαμβάνουν και σημαντικά αξιώματα όπως εκείνα των κυβερνητικών θέσεων με κύριο πεδίο δράσης τα θέματα Τύπου και Επικοινωνιών.

Η πραγματικότητα είναι ότι τα στελέχη που προέρχονται από το χώρο των ΜΜΕ, αποτελούν στελέχη τα οποία έχουν επιλεγεί ως αποτέλεσμα της επαγγελματικής τους αναγνώρισης, αν και για τις ανάγκες της συγκεκριμένης έρευνας παρουσιάζονται ξεχωριστά, λόγω και της βαρύτητας που διαδραματίζουν στην διαδικασία ανάδειξης και αναπαραγωγής των πολιτικών ελίτ. Παρ' όλα αυτά δεν θα ήταν λανθασμένο να υποστηρίξουμε ότι η συγκεκριμένη κατηγορία στελεχών κατά ένα πολύ μεγάλο μέρος αποτελεί ανώτερα στελέχη επιχειρήσεων δεδομένου και του γεγονότος ότι τα ιδιωτικά ΜΜΕ λειτουργούν ως εμπορικές επιχειρήσεις με στόχο τη διασφάλιση κερδών. Το συγκεκριμένο σκεπτικό προκύπτει αφενός εξαιτίας του επιχειρηματικού τρόπου λειτουργίας των ΜΜΕ και ιδιαίτερα της τηλεόρασης όπου βασικό κίνητρο στις επιλογές τους αποτελεί η προσέλκυση όσο το δυνατόν μεγαλύτερων δεικτών τηλεθέασης και αφετέρου ως αποτέλεσμα του ιδιοκτησιακού καθεστώτος των ελληνικών ΜΜΕ, όπου εκτός από οριζόντια και κάθετη ιδιοκτησία στο χώρο, παρατηρείται έντονα και το φαινόμενο της διαγώνιας ιδιοκτησίας όπου πολλοί τηλεοπτικοί και ραδιοφωνικοί σταθμοί ανήκουν σε μεγάλες επιχειρήσεις (π.χ. κατασκευαστικές, εφοπλιστικές, τηλεπικοινωνίες) οι οποίες έχουν σημαντικά επιχειρηματικά συμφέροντα με το δημόσιο.

Μια ακόμα θεματική στην οποία αναφερθήκαμε εκτενώς στο πρώτο κεφάλαιο είναι η συμπεριφορά των πολιτικών ελίτ ανάλογα με το βαθμό σταθερότητας ο οποίος υφίσταται στο πλαίσιο ενός πολιτικού συστήματος. Όπως υποστηρίζουν και οι σχετικές θεωρίες των πολιτικών ελίτ, οι περίοδοι σταθερότητας ενός συστήματος συνδέονται με τη μεγαλύτερη παγιοποίηση και το χαμηλότερο βαθμό ανανέωσης των πολιτικών ελίτ. Αντιστρόφως, κατά τη διάρκεια των κοινωνικοοικονομικών και πολιτικών κρίσεων που διέρχεται ένα πολιτικό σύστημα, παρατηρείται μεγάλος βαθμός ανανέωσης των πολιτικών στελεχών κυρίως εξαιτίας του γεγονότος ότι αποδομείται ένα μέρος της υφιστάμενης πολιτικής ελίτ αναδεικνύοντας νέες κοινωνικές και πολιτικές δυνάμεις οι οποίες δεν εκπροσωπούνται από το υφιστάμενο πολιτικό πλαίσιο. Αντίστοιχα, στο δεύτερο κεφάλαιο αναφερθήκαμε στο μεγάλο βαθμό ανανέωσης των ελληνικών πολιτικών ελίτ στις πρώτες εκλογές που ακολούθησαν την πτώση της δικτατορίας, μια περίοδος κατά την οποία το πολιτικό σύστημα της περιόδου βγήκε από μια σημαντική και έντονη κρίση. Υπό το πρίσμα αυτό, μια από τις κυριότερες παραμέτρους με βάση την οποία ορίσαμε τη χρονική έκταση της έρευνάς μας ήταν και το γεγονός ότι οριοθετείται μεταξύ δύο

περιόδων κρίσεων, η μία του 1989 με το «Σκάνδαλο Κοσκωτά» και η δεύτερη με την κοινωνικοοικονομική κρίση που ξεκίνησε το 2010 και εξακολουθεί μέχρι και σήμερα να εξελίσσεται.

Πράγματι, κατά τις πρώτες εκλογές του 1989, εκλογές που διεξήχθησαν κάτω από ένα πολωμένο κλίμα, έντονης αμφισβήτησης και σκανδάλων ο βαθμός ανανέωσης των πολιτικών ελίτ είναι μακράν ο μεγαλύτερος της περιόδου που ερευνάμε, μια συνθήκη που συνδέεται δίχως άλλο με το κλίμα πολιτικής αναταραχής της εποχής. Αντίθετα κατά τις επόμενες κοινοβουλευτικές περιόδους ο βαθμός ανανέωσης των πολιτικών ελίτ ήταν πολύ χαμηλότερος, μια συνθήκη που προέκυψε ως αποτέλεσμα της σταθερότητας του πολιτικού συστήματος και των πολιτικών κομμάτων που το πλαισίωσαν, με μοναδικές ουσιαστικές διαφοροποιήσεις εκείνες που σημειώθηκαν σε επίπεδο εναλλαγής του ΠΑΣΟΚ και της ΝΔ στην άσκηση της εξουσίας.

Μια ακόμα πτυχή στην οποία αναφερθήκαμε εκτενώς είναι και η παράμετρος της οικογενειακής παράδοσης ως παράγοντα διαμόρφωσης της πολιτικής ελίτ. Στηριζόμενοι στις πρόσφατες θεωρίες των πολιτικών ελίτ και περιγράφοντας παράλληλα την κατάσταση που ίσχυσε στο ελληνικό πολιτικό σκηνικό κατά την πρώτη περίοδο της Μεταπολίτευσης διαπιστώσαμε, ότι παρά τις αλλαγές που έλαβαν χώρα (π.χ. αλλαγή στη δομή των πελατειακών σχέσεων, η ανάδειξη των ΜΜΕ και η ισχυροποίηση της πολιτικής ηγεσίας των κομμάτων) η παράδοση των πολιτικών τζακιών εξακολουθούσε να είναι ιδιαίτερα ισχυρή.

Η ίδια διαπίστωση προκύπτει και από την ανάλυση των αποτελεσμάτων για το ελληνικό πολιτικό σύστημα της περιόδου 1989- 2011, καθώς η οικογενειοκρατία εξακολουθεί να αποτελεί ένα ισχυρό συστατικό του ελληνικού πολιτικού συστήματος. Αν και κατά την πρώτη μεταπολιτευτική περίοδο υπήρξε ιδιαίτερα έντονη, στη συνέχεια κατά τη δεύτερη περίοδο περιορίστηκε σημαντικά σε μεγάλο βαθμό ως αποτέλεσμα μιας σειράς παραγόντων, όπως η νεαρή σχετικά ηλικία πολλών εξ' αυτών των στελεχών, αλλά και η περίοδος της πολιτικής κρίσης που σε μεγάλο βαθμό συνέβαλλε στη σημαντική ανανέωση των πολιτικών ελίτ. Παρ' όλα αυτά η πολιτική παράδοση επιστρέφει σε ιδιαίτερα υψηλά επίπεδα κατά την τελευταία περίοδο της έρευνάς μας, επιβεβαιώνοντας την σταθερότητά της μέσα στο πλαίσιο του κομματικού συστήματος. Μάλιστα όπως φαίνεται και από την συνολική αποτίμηση των χαρακτηριστικών των συγκεκριμένων στελεχών, μπορούμε με σχετική ασφάλεια να καταλήξουμε στο συμπέρασμα ότι αναφερόμαστε στην πιο ισχυρή κατηγορία στελεχών, καθώς παρουσιάζουν μια σειρά από ιδιαίτερα ενδιαφέροντα χαρακτηριστικά. Η παρουσία αυτή των στελεχών με πολιτική παράδοση αποτελεί μια συνθήκη η οποία επαληθεύεται και από τις

σχετικές θεωρητικές προσεγγίσεις στις οποίες αναφερθήκαμε και στο πρώτο κεφάλαιο της συγκεκριμένης εργασίας.

Όπως είχαμε την ευκαιρία να διαπιστώσουμε στην πραγματικότητα πρόκειται για στελέχη τα οποία εκλέγονται σε νεότερη ηλικία, αναπαράγονται με σχετική ευκολία στα αξιώματα των πολιτικών ελίτ (και μάλιστα μέσω την απευθείας εκλογής από τους πολίτες) και αποκτούν σημαντικά αξιώματα, όπως κυβερνητικές θέσεις σε κρίσιμα υπουργεία ή σημαντικές θέσεις στον κομματικό μηχανισμό. Παράλληλα σε πολλές περιπτώσεις τα συγκεκριμένα στελέχη καταλαμβάνουν και θέσεις συμβούλων κομματικών αρχηγών, ενώ η κυριαρχία τους στο εσωτερικό των κομμάτων επιβεβαιώνεται και από τις σχετικές τιμές των δύο δεικτών που παρουσιάστηκαν στη συγκεκριμένη έρευνα. Κατά συνέπεια παρατηρούμε ότι οι παράμετροι που αναλύθηκαν και παραπάνω και που θα μπορούσαν εν πολλοίς να δικαιολογήσουν μια συρρίκνωση του ρόλου της οικογενειακής παράδοσης στην πολιτική, δεν επηρέασαν παρά ελάχιστα προς τη συγκεκριμένη κατεύθυνση.

Αντιθέτως μέσα από τα καθήκοντα που τα μέλη των πολιτικών οικογενειών αναλαμβάνουν (π.χ. σύμβουλοι αρχηγών κομμάτων, υπουργοί ή υφυπουργοί, εκτενής χρονικά παρουσία στην κεντρική πολιτική σκηνή), στην πραγματικότητα συγκλίνουν προς τη δημιουργία μιας ισχυρότερης ηγετικής πολιτικής ομάδας, η οποία αφενός αποκτάει πολύ σημαντική δύναμη και επιρροή και αφετέρου έχει τη δυνατότητα να διασφαλίζει σημαντικό βαθμό ανεξαρτησίας στις κινήσεις της τόσο από τους πολίτες και τα μέλη των κομμάτων όσο και από τα υπόλοιπα μέλη των πολιτικών ελίτ.

Σε γενικές γραμμές θα μπορούσαμε να υποστηρίξουμε ότι η βαθειά ριζωμένη λογική των πελατειακών σχέσεων και των πολιτικών τζακιών τα οποία συναντάμε στην ελληνική πολιτική σκηνή ήδη από την απελευθέρωση του ελληνικού κράτους, εξακολουθεί να υφίσταται μέχρι και τις μέρες μας. Η δυνατότητα ενός αριθμού πολιτικών οικογενειών να επηρεάζουν σε σταθερή βάση έναν σημαντικό αριθμό ψηφοφόρων και ως εκ τούτου αφενός να διατηρούνται στο καθεστώς των πολιτικών ελίτ και αφετέρου να ασκούν σημαντική επιρροή στο εσωτερικό των κομμάτων, συνιστά μια βαθειά ριζωμένη νοοτροπία στην ελληνική πολιτική κουλτούρα. Η επίτευξη της συγκεκριμένης επιρροής προκύπτει ως αποτέλεσμα μιας σειράς παραγόντων όπως η διασφάλιση σημαντικών κυβερνητικών θέσεων η οποία οδηγεί αφενός στην εξυπηρέτηση τοπικών πελατειακών σχέσεων και αφετέρου στην υιοθέτηση πολιτικών οι οποίες συμβάλλουν στην ανάπτυξη συγκεκριμένων εκλογικών περιφερειών, η μεγαλύτερη και ευκολότερη πρόσβαση στα ΜΜΕ (τοπικής και εθνικής εμβέλειας), αλλά και η διασφάλιση προνομιακών σχέσεων με μέλη των υπολοίπων ελίτ (π.χ. οικονομικής ελίτ)

Ένα ακόμα ζήτημα που αποτελεί κοινή συνισταμένη τόσο στις θεωρίες των πολιτικών κομμάτων όσο και των ελίτ, είναι η ισχυροποίηση του ρόλου των πολιτικών αρχηγών κατά τα τελευταία χρόνια, μια ισχυροποίηση που μεταφράζεται παράλληλα και σε αύξηση της ηγετικής πολιτικής ομάδας των κομμάτων. Η εξέλιξη αυτή προκύπτει ως αποτέλεσμα μιας σειράς παραγόντων, όπως π.χ. η συρρίκνωση της λειτουργίας του ρόλου των κομματικών οργανώσεων και η μετακίνηση από το κόμμα μαζών σε άλλες μορφές κομμάτων (π.χ. κόμμα καρτέλ, πολυσυλλεκτικό κόμμα ή κόμμα δίκτυο), ο περιορισμός της ενεργούς συμμετοχής των πολιτών, αλλά και ο ρόλος των ΜΜΕ που αύξησαν σημαντικά την αίσθηση της πλήρους απαξίωσης του πολιτικού συστήματος και παράλληλα ευνόησαν άλλες πτυχές στην καθημερινότητα των ανθρώπων, όπως ο καταναλωτισμός και η αποξένωση. Προς την συγκεκριμένη κατεύθυνση συνέβαλε στην περίπτωση της Ελλάδας και η Συνταγματική ισχυροποίηση του ρόλου του πρωθυπουργού, όπως αυτή υλοποιήθηκε κυρίως με την αναθεώρηση του 1986 και τη σημαντική συρρίκνωση του ρόλου του Προέδρου της Δημοκρατίας.

Οι παραπάνω εξελίξεις στο σύγχρονο πολιτικό περιβάλλον έχουν ως αποτέλεσμα αφενός την αύξηση της επιρροής των συμβούλων των πολιτικών αρχηγών στις πολιτικές αποφάσεις και αφετέρου την ολοένα και μεγαλύτερη παρουσία τους στα αξιώματα των πολιτικών ελίτ. Η ανάλυση που προηγήθηκε στο τρίτο κεφάλαιο επιβεβαίωσε τη συγκεκριμένη διαπίστωση, καθώς κατά τα τελευταία χρόνια παρατηρείται η έντονη ανάδειξη συμβούλων των δύο κομμάτων εξουσίας, του ΠΑΣΟΚ και της ΝΔ, σε σημαντικά αξιώματα των πολιτικών ελίτ, όπως κυβερνητικές θέσεις ή βουλευτικά αξιώματα χωρίς όμως να έχουν ποτέ εκτεθεί στην κρίση των ψηφοφόρων, θέλοντας μ' αυτόν τον τρόπο οι κομματικές ηγεσίες να διασφαλίσουν το ρόλο τους στα ανώτερα πολιτικά αξιώματα.

Οι συγκεκριμένες επιλογές στελεχών που αποτελούν προσωπικές επιλογές των αρχηγών των κομμάτων, από τη μία παρουσιάζουν σημαντικές διαφορές από τα υπόλοιπα στελέχη των πολιτικών ελίτ, καθώς όπως παρατηρήσαμε πρόκειται για στελέχη με υψηλό τεχνοκρατικό και επιστημονικό προφίλ, ενώ σε μεγάλο βαθμό είναι αποδεδειγμένα από την προϋπόθεση της διασφάλισης εκλογικής υποστήριξης που συναντάμε στις υπόλοιπες κατηγορίες στελεχών. Από την άλλη οι σύμβουλοι ως κατηγορία στελεχών, όντας ισχυρά ταυτισμένοι με μια συγκεκριμένη ηγετική ομάδα (και με μοναδική περίπτωση εξαίρεσης τα στελέχη που προέρχονται από πολιτικές οικογένειες), διάγουν έναν σχετικά πιο σύντομο πολιτικό βίο, καθώς όπως αναφέραμε και νωρίτερα, η παρουσία στην κεντρική πολιτική σκηνή είναι ταυτισμένη με την διάρκεια της προαναφερθείσας ηγετικής ομάδας. Παρ' όλα αυτά όμως, ο

ισχυρός τους ρόλος επαληθεύεται και από το γεγονός ότι στις περισσότερες των περιπτώσεων καταφέρνουν και αναλαμβάνουν κυβερνητικές θέσεις.

Ένα ακόμα ζήτημα που αναλύθηκε στο πλαίσιο της έρευνας μας ήταν και η διαφοροποίηση που υφίσταται μεταξύ άμεσα και έμμεσα εκλεγμένων στελεχών των πολιτικών ελίτ. Όπως υποστηρίχθηκε και νωρίτερα μεταξύ των συγκεκριμένων κατηγοριών στελεχών υφίστανται σημαντικές διαφορές τόσο ως προς το δημογραφικό τους προφίλ όσο και ως προς τις πηγές ανάδειξής τους και αυτό γιατί αφενός πρόκειται για στελέχη που δεν απαιτείται η εκλογή τους από τους ψηφοφόρους και αφετέρου γιατί στην πραγματικότητα αποτελούν στελέχη τα οποία έχουν επιλεγεί απευθείας από τους αρχηγούς των κομμάτων.

Σύμφωνα με την ανάλυση που προηγήθηκε διαπιστώσαμε σημαντικές διαφορές τόσο σε επίπεδο δημογραφικού προφίλ (μεγαλύτερη ηλικία, υψηλότερο επίπεδο εκπαίδευσης, ισχυρότερη παρουσία των γυναικών) όσο και σε επίπεδο πηγών ανάδειξης των συγκεκριμένων στελεχών (επαγγελματική αναγνώριση, κρατικοί οργανισμοί και φορείς). Στη συγκεκριμένη κατηγορία στελεχών κύριο γνώρισμα αποτελεί η πολύ περιορισμένη παρουσία τους στα υπό διερεύνηση αξιώματα σε σχέση με τα υπόλοιπα στελέχη, μια εξέλιξη που σε μεγάλο βαθμό οφείλεται αφενός στη μεγάλη ηλικία εκλογής τους και αφετέρου στο γεγονός ότι δεν πρόκειται για «επαγγελματίες πολιτικούς» ή «πολιτικούς καριέρας». Αντίθετα, στη συντριπτική πλειοψηφία των περιπτώσεων πρόκειται για στελέχη τα οποία έχουν εκλεγεί είτε ως αποτέλεσμα της επαγγελματικής τους αναγνώρισης (π.χ. καθηγητές πανεπιστημίου, ανώτερα στελέχη κρατικών και διεθνών οργανισμών) είτε ως αποτέλεσμα της εμπλοκής τους με κάποια συγκεκριμένη δραστηριότητα (κοινωνικά κινήματα, νεολαία, ΑμΕΑ, περιβάλλον). Σε πολύ μεγάλο βαθμό η συγκεκριμένη κατηγορία στελεχών στοχεύει είτε στην υλοποίηση συγκεκριμένων πολιτικών (στελέχη που διορίζονται σε υπουργικά σχήματα ως τεχνοκράτες προκειμένου να αντιμετωπίσουν συγκεκριμένα προβλήματα λόγω της επαγγελματικής εμπλοκής τους μ' αυτά), είτε –σε μεγαλύτερο βαθμό– στην αποστολή επικοινωνιακών μηνυμάτων (π.χ. προστασία περιβάλλοντος, ανάδειξη της νεολαίας, ανάδειξη των δικαιωμάτων των ΑμΕΑ, εναντίωση στη διαφθορά).

Ένα τελευταίο σημείο το οποίο μας απασχόλησε στο πλαίσιο του ερευνητικού μας κεφαλαίου ήταν και η δυνατότητα αναπαραγωγής των μελών των πολιτικών ελίτ στο πλαίσιο του πολιτικού συστήματος. Όπως υποστηρίζεται και από τις σύγχρονες θεωρίες των πολιτικών ελίτ, αλλά και της επικοινωνίας, που είχαμε τη δυνατότητα να αναλύσουμε στο πρώτο κεφάλαιο, η συχνή προβολή από τα ΜΜΕ συμβάλλει στην ευκολότερη αναπαραγωγή των πολιτικών στελεχών στα συγκεκριμένα αξιώματα. Η δυνατότητα μέτρησης της προβολής

δίχως άλλο αποτελεί αντικείμενο ξεχωριστής έρευνας και κατά κύριο λόγο μιας έρευνας media monitoring. Παρ' όλα αυτά με σχετική ασφάλεια μπορεί να υποστηριχθεί ότι οι υπουργοί και οι υφυπουργοί ακριβώς λόγω των ζητημάτων που διαχειρίζονται λαμβάνουν μεγαλύτερης προβολής σε σχέση με τους βουλευτές και με τους ευρωβουλευτές. Οι τελευταίοι μάλιστα προβάλλονται σπάνια από τα ελληνικά ΜΜΕ και ιδιαίτερα από την τηλεόραση, κυρίως εξαιτίας του γεγονότος ότι δραστηριοποιούνται πολιτικά στο εξωτερικό, αλλά και επειδή τα θέματα που διαχειρίζονται σε πολλές περιπτώσεις είναι περιορισμένης δυναμικής εξαιτίας του τρόπου που λειτουργούν τα θεσμικά όργανα της Ε.Ε..

Όπως είχαμε τη δυνατότητα να διαπιστώσουμε και στο τρίτο κεφάλαιο, πράγματι υπάρχει άμεση συσχέτιση μεταξύ της ισχύος ενός πολιτικού αξιώματος και της συνεχούς παρουσίας ενός μέλους της πολιτικής ελίτ στα συγκεκριμένα αξιώματα. Με βάση και τα αποτελέσματα που παρουσιάστηκαν, όσο πιο ισχυρό ένα πολιτικό αξίωμα τόσο πιο πιθανή η συνεχής παρουσία ενός στελέχους στην κεντρική πολιτική σκηνή, μια τάση η οποία πράγματι διαφοροποιείται σημαντικά όσο περιορίζεται η ισχύς των πολιτικών αξιωμάτων. Η τάση αυτή σε μεγάλο βαθμό επαληθεύει και τον ισχυρό ρόλο των ΜΜΕ στην πολιτική σκηνή, αν και είναι γεγονός ότι η τάση την επανεκλογής προφανώς επηρεάζεται και από μια σειρά από περαιτέρω παραμέτρους, όπως η οικογενειακή παράδοση, η εξυπηρέτηση τοπικών συμφερόντων (ακριβώς λόγω και των ζητημάτων που διαχειρίζονται μέλη κυβερνήσεων και βουλευτές), η αρμονική συνύπαρξη των στελεχών που προέρχονται από τα ίδια κόμματα σε τοπικό επίπεδο, αλλά και η παραμονή ή μη ενός κόμματος στην εξουσία.

4.2 Επίλογος: Πολιτικές ελίτ και λειτουργία του δημοκρατικού πολιτεύματος

Ένα από τα βασικότερα ζητήματα που αναδείχθηκαν στο πλαίσιο της συγκεκριμένης εργασίας είναι και ο αντίκτυπος που έχει η λειτουργία και η ανάδειξη των πολιτικών ελίτ στη διαμόρφωση του δημοκρατικού πολιτεύματος. Όπως χαρακτηριστικά αναφέραμε όλη η μεταπολεμική θεωρία για τις πολιτικές ελίτ εστίασε την προσοχή της ακριβώς στο συγκεκριμένο θέμα, σε μια προσπάθεια ανάλυσης και απαγκίστρωσης των προσεγγίσεων για τις ελίτ από την ιταλική σχολή των ελίτ και την ταύτισή της με τα φασιστικά καθεστώτα του μεσοπολέμου.

Κατά την περίοδο που εξετάζουμε η Γ' Ελληνική Δημοκρατία επέδειξε μια έντονη σταθερότητα ως προς τον τρόπο λειτουργίας της, με εξαίρεση την περίοδο 1989-1990 με το «Σκάνδαλο Κοσκωτά» και την αλλαγή του εκλογικού νόμου που συνέβαλλε σε μια αποσταθεροποίηση του

κομματικού συστήματος, κυρίως ως αποτέλεσμα της έλλειψης της νοοτροπίας των κυβερνήσεων συνεργασίας στην ελληνική πολιτική κουλτούρα.

Με βάση τα όσα περιγράψαμε, είναι γεγονός ότι κατά την περίοδο της έρευνάς μας η σταθερότητα του δημοκρατικού πολιτεύματος μπορεί να ερμηνευτεί υπό το πρίσμα μιας σειράς παραμέτρων, όπως η δημιουργία σταθερών και μονοκομματικών κυβερνήσεων, η σταθερότητα των πολιτικών αρχηγών στην αρχηγία των κομμάτων τους για μεγάλα χρονικά διαστήματα, η συνεχής παρουσία των κυριότερων κομμάτων της περιόδου (καθώς τα μοναδικά νέα κόμματα ήταν αυτά που δημιουργήθηκαν ως αποτέλεσμα της αποχώρησης στελεχών από τα δύο κόμματα εξουσίας), αλλά και ο σχετικά σταθερός βαθμός παραμονής και ανανέωσης των πολιτικών ελίτ καθ' όλη την περίοδο της έρευνας.

Πέρα όμως από την αρμονική συνύπαρξη των πολιτικών ελίτ με το δημοκρατικό πολίτευμα κατά τη συγκεκριμένη περίοδο, είναι γεγονός ότι μια σειρά από προγενέστερες ή από σύγχρονες παραμέτρους συνέβαλλαν προς την κατεύθυνση της αύξησης της απόστασης που υφίσταται μεταξύ πολιτικών ελίτ και πολιτών σε όρους διαμόρφωσης και επιρροής των αποφάσεων. Επιπρόσθετα, κατά τη συγκεκριμένη περίοδο έγινε πολύ πιο εμφανής και η δυνατότητα αλληλεπίδρασης μεταξύ των ελίτ (πολιτικών, οικονομικών επιχειρηματικών, γραφειοκρατικών) σε επίπεδο επηρεασμού της διαδικασίας στρατολόγησης των στελεχών στα ανώτερα πολιτικά αξιώματα.

Προς τη συγκεκριμένη κατεύθυνση συνέβαλε η συρρίκνωση του ρόλου των κομμάτων όπως την περιγράψαμε και νωρίτερα. Τα κόμματα φαίνεται να διαδραματίζουν έναν πολύ πιο περιορισμένο ρόλο στη διαδικασία ανάδειξης των στελεχών των πολιτικών ελίτ ιδιαίτερα σε επίπεδο κατώτερων οργάνων και όχι σε επίπεδο ηγετικών πολιτικών ομάδων. Δεν θα ήταν υπερβολικό να ισχυριστούμε ότι τα κόμματα και τα κομματικά τους όργανα από το «σύνδρομο της οργάνωσης»²⁹⁸ της δεκαετίας του 1980 περνάνε βαθμιαία στο περιθώριο, αναφορικά με τη διαδικασία επηρεασμού των αποφάσεων, αλλά και την ανάδειξη των πολιτικών ελίτ των κομμάτων. Μια τάση η οποία είναι σαφώς πιο εμφανής μεταξύ των κομμάτων εξουσίας και που δίχως άλλο συνδέεται με την κρατικοποίηση τους κατά τις προηγούμενες δεκαετίες. Στην ελληνική περίπτωση άλλωστε η συγκεκριμένη εξέλιξη θα μπορούσε να χαρακτηριστεί ως το χρονικό ενός προαναγγελλθέντος γεγονότος, καθώς στα ελληνικά κόμματα η ποσοτική αύξηση των μελών των κομμάτων ουδέποτε συνοδεύτηκε και με

---

²⁹⁸ Σπουρδαλάκης Μ. – Παπαβλασόπουλος Ε., "Κόμματα, ομάδες συμφερόντων και οι μετασχηματισμοί στο σύστημα εκπροσώπησης...", ό.π., σελ. 299-301.

μια ποιοτική αύξηση των αρμοδιοτήτων των συγκεκριμένων οργάνων (όπως π.χ. οι Νομαρχιακές Επιτροπές ή ακόμα και η Κεντρική Επιτροπή).

Αντιθέτως οι οργανώσεις αυτές κατά τη δεκαετία του 1980 υπολειπονόταν διαθέτοντας έναν ουσιαστικό ρόλο μόνο κατά την προεκλογική περίοδο τόσο σε επίπεδο κινητοποιήσεων και συλλογής ψήφων όσο και σε επίπεδο επικοινωνιακής προβολής. Ακόμα όμως και ο συγκεκριμένος ρόλος φαίνεται να εξανεμίζεται βαθμιαία καθ' όλη την περίοδο που εξετάζουμε. Σε επίπεδο μελών η συγκεκριμένη διαπίστωση σχετίζεται με το γεγονός ότι σε μια από τις λίγες περιπτώσεις όπου τα μέλη μπορούν να επηρεάσουν άμεσα τις εξελίξεις, δηλαδή στην επιλογή των αρχηγών των κομμάτων, η ιδιότητά τους αυτή «νοθεύεται» με την συμμετοχή στη διαδικασία εκλογής και απλών φίλων του κόμματος. Εκείνο όμως που αξίζει να αναφερθεί, είναι ότι ο περιορισμένος ρόλος των κομματικών οργανώσεων δεν αποτελεί παρά μια συνειδητή επιλογή των πολιτικών ελίτ των κομμάτων, οι οποίες επιθυμούσαν μια μαζική πλην όμως ελεγχόμενη συμμετοχή των υποστηρικτών τους στα κοινά, μια τάση που ενισχύεται περαιτέρω κατά τα τελευταία χρόνια.

Σε επίπεδο επικοινωνιακής προβολής οι μεγάλες σκηνοθετημένες προεκλογικές εκστρατείες των πρώτων χρόνων της μεταπολίτευσης έδωσαν τη θέση τους σε πιο επικοινωνιακές και ελεγχόμενες από τους πολιτικούς και τα Μέσα πρακτικές, όπως τα ντιμπέϊτ και οι ομιλίες σε στοχευμένα ακροατήρια με τη συμμετοχή των πολιτών. Οι εξελίξεις αυτές είχαν σαν αποτέλεσμα τον μαρασμό σε μεγάλο βαθμό των κομματικών οργανώσεων και την αναστολή λειτουργίας πολλών εξ' αυτών σε διάφορες περιοχές της χώρας²⁹⁹.

Από τα παραπάνω συνάγεται ότι έχει πλέον διαμορφωθεί ένας σαφέστατα περιορισμένος ρόλος των κομμάτων ως δημοκρατικών θεσμών προκειμένου για την ένταξη και ενσωμάτωση των πολιτών στην συμμετοχή τους στα κοινά και την ανάδειξή τους στα αξιώματα των πολιτικών ελίτ. Φυσικά ο συγκεκριμένος περιορισμός, έχει σαν αποτέλεσμα την πραγματοποίηση της συγκεκριμένης διαδικασίας εν πολλοίς εκτός των κομμάτων και των μηχανισμών τους.

Στον αντίποδα άλλες βασικές παράμετροι κάτω από τις οποίες λειτούργησε το δημοκρατικό πολίτευμα στην Ελλάδα φαίνεται να επέδειξαν έναν ισχυρό βαθμό σταθερότητας. Μια από τις συγκεκριμένες παραμέτρους ήταν ο ρόλος των πολιτικών αρχηγών ο οποίος είτε θεσμικά (π.χ.

---

²⁹⁹ Βλ. σχετικά Γεωργιάδου Β., «Labour Party, SPD και ΠΑΣΟΚ: συστήματα κομματικής διεύθυνσης και οργανωτικής ανασυγκρότηση», στο Κατσούλης Η. (επιμ.), *Νέα Σοσιαλδημοκρατία: περιεχόμενα πολιτικής, θεσμοί, οργανωτικές δομές*, Σιδέρης, Αθήνα, 2002, σελ. 368-411 και Βερναρδάκης Χ., *Πολιτικά κόμματα, εκλογές και κομματικό σύστημα...*, ό.π., σελ. 191- 310.

αύξηση των αρμοδιοτήτων του πρωθυπουργού ιδιαίτερα από την αναθεώρηση του Συντάγματος 1986 και μετά) είτε μέσω της επιβολής έναντι συγκεκριμένων διαδικασιών (έλεγχος επί του κόμματος) αποτέλεσαν ισχυρές παραμέτρους διαμόρφωσης του δημοκρατικού πολιτεύματος. Η ισχύς αυτή παρά τις όποιες αλλαγές έλαβαν χώρα, παρέμεινε εξίσου σημαντική ή και ενισχύθηκε περαιτέρω, μέσω της λειτουργίας μεγάλων και πολυπληθών γραφείων των πολιτικών αρχηγών –όπως και στην περίπτωση του πρωθυπουργικού γραφείου του οποίου οι αρμοδιότητες και οι εξουσίες επεκτάθηκαν σημαντικά κατά τα τελευταία χρόνια³⁰⁰-, μια συνθήκη που οδήγησε σε ακόμα μεγαλύτερη ενίσχυση υπό το πρίσμα της ανάδειξης συμβούλων των αρχηγών σε σημαντικές θέσεις των πολιτικών ελίτ, μια εξέλιξη που επιτείνει την αλλοίωση της διαδικασίας ανάδειξης των στελεχών και τον ανοιχτό της χαρακτήρα.

Αντίστοιχη σταθερότητα επέδειξε και μια ακόμα σημαντική «ενδημική» παράμετρος του δημοκρατικού πολιτεύματος στην Ελλάδα και πιο συγκεκριμένα η οικογενειακή παράδοση στην ανάδειξη των αξιωμάτων των πολιτικών ελίτ. Η συγκεκριμένη διαδικασία παρά τις όποιες αλλαγές έλαβαν χώρα από τη Μεταπολίτευση και μετά, όπως η αλλαγή στη δομή των πελατειακών σχέσεων στην οποία αναφερθήκαμε και στο δεύτερο κεφάλαιο, παρ' όλα αυτά επέδειξε μια σημαντική σταθερότητα και κατά την περίοδο της έρευνάς μας. Η εξέλιξη αυτή προφανώς και δεν είναι τυχαία και συνδέεται με μια σειρά από παραμέτρους. Κατ' αρχάς όπως είχαμε την ευκαιρία να διαπιστώσουμε πρόκειται για στελέχη τα οποία αποτελούν μέλη της ηγετικής πολιτικής ομάδας ενός κόμματος, ευρισκόμενα πολύ κοντά στον αρχηγό και ως εκ τούτου διατηρούν τη δυνατότητα να συνδιαμορφώνουν και να επηρεάζουν τις αποφάσεις ενός πολιτικού κόμματος. Παράλληλα η ισχύς αυτή που διαθέτουν στο εσωτερικό των κομμάτων τόσο σε επίπεδο κορυφής όσο και σε επίπεδο βάσης, τους επιτρέπουν με σχετική ευκολία την πρόσβαση στα ανώτερα πολιτικά αξιώματα, όπως εκείνα των υπουργών. Η συνθήκη όμως αυτή μπορεί ακριβώς να λειτουργεί και αναδραστικά καθώς μέσω των συγκεκριμένων θέσεων μπορούν σε μεγάλο βαθμό να εξυπηρετούν τοπικά συμφέροντα –όπως πολλές φορές έχει καταγγελλθεί κατά το πρόσφατο παρελθόν- διασφαλίζοντας και διατηρώντας μ' αυτόν τον τρόπο την απαραίτητη εκλογική πελατεία και υποστήριξη.

Στο πρώτο κεφάλαιο αναφερθήκαμε στο μοντέλο του Putnam για την πυραμίδα των ελίτ στην οποία κατατάσσεται το σύνολο των πολιτών και των πολιτικών ελίτ. Όπως είχε υποστηρίξει οι πηγές ανάδειξης των πολιτικών ελίτ (μια διαδικασία για την οποία ο Putnam χρησιμοποίησε

---

³⁰⁰ Σωτηρόπουλος Δ., *Η Κορυφή του πελατειακού Συστήματος: οργάνωση, στελέχωση και πολιτικοποίηση των ανώτερων βαθμίδων της Κεντρικής Διοίκησης στην Ελλάδα 1974- 2000*, Ποταμός, Αθήνα, 2001, σελ. 122- 144.

τον όρο δίκτυα ανέλιξης) στην πραγματικότητα αποτελούν το πέρασμα από την τρίτη κατηγορία, των ενεργών πολιτών, στην κατηγορία των πολιτικών ελίτ και πιο συγκεκριμένα στην περίπτωση μας στην πρώτη κατηγορία όπου υπάρχει η δυνατότητα για άμεση επιρροή των αποφάσεων. Όπως αναφέραμε και προηγουμένως η διαδικασία ανάδειξης των πολιτικών στελεχών διαφοροποιήθηκε σημαντικά και ιδιαίτερα κατά την τελευταία περίπου δεκαετία, ακολουθώντας και τις αλλαγές που έχουν λάβει χώρα στο εσωτερικό της ελληνικής κοινωνίας.

Δίχως άλλο όμως στη διαδικασία ανάδειξης των στελεχών δύο ήταν οι κύριες παράμετροι που υιοθετήθηκαν προκειμένου για την επιλογή των στελεχών. Η πρώτη ήταν η διασφάλιση όσο το δυνατόν μεγαλύτερων εκλογικών ακροατηρίων (παράμετρος που ήρθε να καλύψει την ολοένα αυξανόμενη αποστασιοποίηση των πολιτών από τα κοινά) και το δεύτερο ήταν ο ραγδαίος επηρεασμός των πολιτικών ελίτ, από άλλες ελίτ που δραστηριοποιούνται σε μια κοινωνία όπως οι οικονομικές, οι πολιτιστικές και οι γραφειοκρατικές ελίτ. Οι συγκεκριμένες προϋποθέσεις για την ανάδειξη των πολιτικών ελίτ στην πραγματικότητα συρρικνώνουν την όλη διαδικασία η οποία δεν υλοποιείται πρωτίστως με πολιτικά κίνητρα (πολιτικές θέσεις, ιδεολογία, ικανότητες), αλλά αντίθετα με κίνητρα εξυπηρέτησης συγκεκριμένων σκοπών είτε από τα «κάτω» (εκλογική επιρροή) είτε από τα «πάνω» (π.χ. οικονομικά συμφέροντα, λειτουργία κρατικής μηχανής).

Αναφορικά με τον παραπάνω ισχυρισμό πρέπει να προχωρήσουμε σε μια σειρά από παρατηρήσεις οι οποίες μας οδήγησαν στο παραπάνω συμπέρασμα. Οι κύριες αλλαγές που είδαμε να διαμορφώνονται ως προς τις πηγές ανάδειξης ήταν η συρρίκνωση του ρόλου των κομματικών οργάνων και η σημαντική αύξηση των εκπροσώπων που αναδεικνύονται από την τοπική αυτοδιοίκηση, την επαγγελματική αναγνώριση και τα ΜΜΕ, ενώ η μόνη περίπτωση όπου παρατηρείται σταθερότητα στην ανάδειξη στελεχών είναι από το χώρο των κρατικών οργανισμών και των φορέων.

Λεπτομερέστερα, σε ό,τι αφορά την Τοπική Αυτοδιοίκηση, η αύξηση του ρόλου της απεικονίζει την σημαντική ισχυροποίηση των αρμοδιοτήτων της κατά τα τελευταία χρόνια με τις διαδοχικές νομοθετικές πρωτοβουλίες. Η εξέλιξη αυτή συνέβαλε στην ανάδειξη νέων ισχυρών και δραστήριων στελεχών σε τοπικό επίπεδο, τα οποία ήταν ικανά να διασφαλίσουν σημαντικούς αριθμούς ψήφων. Παράλληλα, όμως τα συγκεκριμένα στελέχη, είναι γεγονός ότι είχαν τη δυνατότητα να διαχειριστούν σημαντικά ζητήματα σε τοπικό επίπεδο (κατά κύριο λόγο ζητήματα που σχετίζονταν με τις αρμοδιότητες των δήμων και των νομαρχιών) και παράλληλα να ικανοποιήσουν έναν αριθμό στελεχών και υποστηρικτών (μέσω του διορισμού τους ή την σύναψη επαγγελματικών σχέσεων με ιδιωτικές επιχειρήσεις). Εναλλακτικά, θα

μπορούσαμε να υποστηρίξουμε ότι τα στελέχη που προέρχονται από την τοπική αυτοδιοίκηση παρουσιάζουν σημαντικές ομοιότητες με τα στελέχη που προέρχονται από πολιτικές οικογένειες, όπως η διασφάλιση σημαντικών ακροατηρίων, η άμεση εκλογή από το σώμα, αλλά και η δυνατότητα διαχείρισης σημαντικών ζητημάτων πριν από την εκλογή τους στα αξιώματα των πολιτικών ελίτ.

Στην περίπτωση της αύξησης των στελεχών που προέρχονται από τις επιχειρήσεις και τα ΜΜΕ η κατάσταση είναι εντελώς διαφορετική. Οι δύο συγκεκριμένες παράμετροι καταδεικνύουν την αύξηση της εμπλοκής της οικονομικής ελίτ στην πολιτική ζωή κατά τα τελευταία χρόνια, μια εξέλιξη που μπορεί να ερμηνευτεί με βάση την ύπαρξη σχέσεων αλληλεπίδρασης μεταξύ των διαφορετικών κατηγοριών ελίτ. Η διαπίστωση αυτή επαληθεύεται και από την αύξηση των στελεχών που αναδεικνύονται στα αξιώματα των πολιτικών ελίτ είτε είναι οι ίδιοι επιχειρηματίες, είτε έχουν διατελέσει υψηλόβαθμα στελέχη μεγάλων επιχειρήσεων. Στην κατηγορία των οικονομικών ελίτ μπορούμε να εντάξουμε και τα ΜΜΕ και τους εκπροσώπους τους οι οποίοι αναδεικνύονται στις πολιτικές ελίτ. Αν και τα ΜΜΕ λόγω του ιδιαίτερου χαρακτήρα τους σε πολλές ερμηνευτικές προσεγγίσεις προσεγγίζονται ως μεμονωμένος παράγοντας ανάλυσης, παρ' όλα αυτά το γεγονός ότι λειτουργούν με βάση τους κανόνες της αγοράς και αποτελούν και τα ίδια επιχειρήσεις, συμβάλλει ώστε να μπορούν να καταταχθούν ως κομμάτι της οικονομικής – επιχειρηματικής ελίτ.

Αν και κάτω υπό προϋποθέσεις θα μπορούσε να υπάρξει μια ξεχωριστή κατηγορία επικοινωνιακής ελίτ (π.χ. μη κερδοσκοπικός χαρακτήρας των ΜΜΕ, ανεξαρτησία από λοιπές επιχειρηματικές δραστηριότητες, απαγόρευση διαφημιστικής δαπάνης), είναι γεγονός ότι στην Ελλάδα δεν υφίστανται οι συγκεκριμένες προϋποθέσεις για δύο κύριους λόγους. Αφενός τα ελληνικά ΜΜΕ στην συντριπτική τους πλειοψηφία και ιδιαίτερα οι μεγαλύτερες επιχειρήσεις τηλεόρασης και εφημερίδων ανήκουν ιδιοκτησιακά σε μεγάλους ομίλους επιχειρηματιών και εφοπλιστών τα συμφέροντα των οποίων εν πολλοίς εκπροσωπούν και τα οποία συμβάλλουν στην άσκηση πολιτικής πίεσης. Αφετέρου γιατί η συντριπτική πλειοψηφία των στελεχών που εξελέγησαν στα αξιώματα των πολιτικών ελίτ κατά τα τελευταία χρόνια προέρχονται από το χώρο της δημοσιογραφίας και στην πραγματικότητα αποτελούν ανώτερα στελέχη επιχειρήσεων με σημαντικές αρμοδιότητες και ευρείες δυνατότητες επηρεασμού των αποφάσεων της κοινής γνώμης. Αν και η διαπίστωση αυτή δεν ισχύει για το σύνολο των εκπροσώπων του δημοσιογραφικού επαγγέλματος παρ' όλα αυτά είναι εμφανές στις περισσότερες των περιπτώσεων. Αντιθέτως, είναι αμελητέες οι περιπτώσεις στελεχών που έχουν αναδειχθεί από τα υπόλοιπα επαγγέλματα δημοσιότητας μια συνθήκη που ενισχύει και

το παραπάνω συμπέρασμα. Τα συγκεκριμένα στελέχη λοιπόν αν και με εμφανή ρόλο να διαχειριστούν επικοινωνιακά ζητήματα στην πολιτική, παρ' όλα αυτά δεν παύουν να εξυπηρετούν και συγκεκριμένα επιχειρηματικά συμφέροντα. Βέβαια είναι γεγονός ότι η σημαντικότερη διαφορά μεταξύ των συγκεκριμένων δύο κατηγοριών στελεχών που προέρχονται από το χώρο των οικονομικών ελίτ δεν είναι άλλη από τη δυνατότητα που διασφαλίζουν τα στελέχη που προέρχονται από το χώρο της δημοσιογραφίας παράλληλα με όλα τα άλλα να διασφαλίζουν και μεγάλα εκλογικά ακροατήρια, συνδυάζοντας εν πολλοίς και τις δύο ιδιότητες. Η κατάσταση αυτή αποτελεί ένα εκ των πολλών παραδειγμάτων που θα μπορούσαν να επιβεβαιώσουν και την αλληλεξάρτηση και αλληλεπίδραση μεταξύ πολιτικής και οικονομικής ελίτ.

Έχοντας κατά νου τα παραπάνω αυτό που προκύπτει από το ρόλο των ΜΜΕ και ιδιαίτερα της τηλεόρασης που στην περίπτωση της Ελλάδας διατηρεί δεσπόζουσα θέση, είναι ότι οι αλλαγές που υλοποιήθηκαν ως αποτέλεσμα και των εξελίξεων στο επικοινωνιακό πεδίο, αποτέλεσαν ένα σημαντικό εργαλείο όχι για την αλλαγή, αλλά για την διατήρηση του υφιστάμενου πλαισίου λειτουργίας του πολιτικού και κομματικού συστήματος. Η εργαλειακή αυτή χρησιμοποίηση των ΜΜΕ από την πολιτική εξουσία δεν συνέβαλλε στον μεγαλύτερο εκδημοκρατισμό της διαδικασίας ανάδειξης και αναπαραγωγής των πολιτικών στελεχών. Αντίθετα, κατέστησε τη συγκεκριμένη διαδικασία ακόμα περισσότερο περιοριστική από τα κατώτερα κοινωνικοοικονομικά στρώματα, καθώς μεταξύ των υπολοίπων παραμέτρων που καθιστούσαν απαγορευτική τη διαδικασία ανάδειξης (εκπαίδευση, πρόσβαση σε ισχυρά πολιτικά και οικονομικά δίκτυα) για ένα μεγάλο μέρος του πληθυσμού πρόσθεσε και την εκτόξευση του κόστους πραγματοποίησης των προεκλογικών εκστρατειών. Ως προς αυτό, χαρακτηριστικό είναι το γεγονός, ότι αν και μεταβλήθηκε σημαντικά το επαγγελματικό προφίλ των εκπροσώπων της πολιτικής ελίτ, παρ' όλα αυτά, η συγκεκριμένη εξέλιξη ήταν περισσότερο αποτέλεσμα της αλλαγής του καταμερισμού εργασίας στην ελληνική κοινωνία, παρά του εκδημοκρατισμού της διαδικασίας. Και αυτό γιατί επαγγελματικές ομάδες που παραδοσιακά δεν εκπροσωπούνταν στην ελληνική πολιτική σκηνή, όπως ιδιωτικοί υπάλληλοι, εργάτες, αγρότες και συνταξιούχοι, εξακολουθούν να μην αποτελούν μέρος της στρατολόγησης των μελών της πολιτικής ελίτ.

Παρ' όλα αυτά η εμπορευματοποίηση των Μέσων Ενημέρωσης, η οποία έλαβε χώρα στην ελληνική περίπτωση από το 1989 και μετά δεν συνέβαλλε παρά στη θεμελιώδη αλλαγή της

δημόσιας σφαίρας, όπως υποστήριξε και κατά τη δεκαετία του 1960 ο J. Habermas³⁰¹. Οι αλλαγές αυτές προφανώς και εντοπίζονται τόσο σε επίπεδο πολιτικής όσο και σε επίπεδο συμπεριφοράς των πολιτών. Συνέβαλλαν με το δικό τους τρόπο στην ανάδειξη του καταναλωτικού προτύπου μιας κοινωνίας και της αποχής από τα κοινά, τη στιγμή που οι εκπρόσωποι των πολιτικών ελίτ μπόρεσαν με σχετική ευκολία όπως τελικά φάνηκε να προσαρμοστούν στις υφιστάμενες αλλαγές της δημόσιας σφαίρας και να «διαβάσουν» τις αλλαγές στο εσωτερικό της κοινωνίας, όπως είχαμε την ευκαιρία να διαπιστώσουμε στα προηγούμενα κεφάλαια της έρευνάς μας. Πλέον το πεδίο εκφοράς του δημόσιου λόγου, καθώς και ένα πολύ σημαντικό κομμάτι της πολιτικής διαβούλευσης έχει μετατοπιστεί από το κοινοβούλιο και τα κομματικά όργανα, στα τηλεοπτικά και ραδιοφωνικά στούντιο. Αντίστοιχα, οι εκπρόσωποι της πολιτικής ελίτ έχουν εξαναγκαστεί σε μεγάλο βαθμό να προσαρμόσουν τον πολιτικό χρόνο στο αντίστοιχο επικοινωνιακό χρόνο ο οποίος απαιτεί άμεση δραστηριότητα και ανταπόκριση, διαστάσεις που σε μεγάλο βαθμό στρέφονται ενάντια στον παραδοσιακό πολιτικό χρόνο, ο οποίος προϋποθέτει πιο μακροχρόνιες διαβουλευτικές διαδικασίες.

Ολοκληρώνοντας, όμως την αναφορά μας στα ΜΜΕ και στο ρόλο που διαδραματίζουν στο σύγχρονο πολιτικό και κομματικό σύστημα θα ήταν σκόπιμο να διευκρινίσουμε, πως σε ό,τι αφορά τη διαδικασία ανάδειξης των στελεχών πλέον έχουν αρχίσει να διαδραματίζουν έναν πολύ σημαντικό ρόλο. Μάλιστα δεν θα ήταν υπερβολικό να υποστηρίξουμε ότι στις τρεις παραδοσιακές πτυχές ανάδειξης των στελεχών που αναγνώρισε ο Putnam και πιο συγκεκριμένα το κόμμα, τις τοπικές κυβερνήσεις (στην Ελλάδα την Τοπική Αυτοδιοίκηση) και τη γραφειοκρατία πλέον μπορούν να προστεθούν και τα ΜΜΕ.

Τέλος αξίζει να αναφερθούμε και σ' ένα ακόμα χαρακτηριστικό του τρόπου ανάδειξης των στελεχών στα αξιώματα των πολιτικών ελίτ και το οποίο σχετίζεται με την αλληλεξάρτηση και αλληλοεπρροή μεταξύ των ελίτ. Η αναφορά μας αυτή σχετίζεται με την γραφειοκρατική ελίτ, η οποία όπως αναφέραμε και παραπάνω αποτελεί την πλέον σταθερή μεταβλητή της ανάδειξης στελεχών. Η παράμετρος αυτή κάθε άλλο παρά έκπληξη προκαλεί δεδομένου του ιδιαίτερα ισχυρού ρόλου που διαδραματίζει το κράτος στην ελληνική οικονομία ιδιαίτερα κατά τις προηγούμενες δεκαετίες, αλλά και του μεγάλου αριθμού στελεχών που εκλέγονται στα ανώτερα κλιμάκια της ελληνικής δημόσιας διοίκησης με τη μέθοδο του απευθείας

---

³⁰¹ Στο σχετικό του έργο ο Habermas στάθηκε ιδιαίτερα επικριτικός σ' ότι αφορά τον αρνητικό αντίκτυπο που η αλλαγή της δημόσιας σφαίρας υφίσταται ως αποτέλεσμα των επιδράσεων των ΜΜΕ παραχαράσσοντας την πολιτική διαδικασία και ιδιαίτερα την εκλογική συμπεριφορά των πολιτών. Βλ. σχετικά Habermas J., *Αλλαγή δομής της δημοσιότητας*, Νήσος, Αθήνα, 1997, σελ. 119- 322.

διορισμού (κοοππάτσια) από πολιτικά στελέχη, τα οποία αποκτώντας εμπειρία και ισχυρούς πολιτικούς δεσμούς έχουν τη δυνατότητα να αναδειχτούν στη συνέχεια στα αξιώματα των πολιτικών ελίτ.

Στις σελίδες που προηγήθηκαν αναφερθήκαμε στον τρόπο λειτουργίας του δημοκρατικού πολιτεύματος στην Ελλάδα, υπό το πρίσμα των θεωριών για τις πολιτικές ελίτ γενικότερα, αλλά και τα συμπεράσματα που προέκυψαν από την έρευνα μας ειδικότερα. Ολοκληρώνοντας τη συγκεκριμένη ενότητα εκείνο που πρέπει να διατηρηθεί ως βασικότερο σημείο είναι, ότι οι αλλαγές που έλαβαν χώρα στο επίπεδο της ανάδειξης και της αναπαραγωγής των ελληνικών πολιτικών ελίτ στην πραγματικότητα υλοποιήθηκαν ως αποτέλεσμα μιας ανοιχτής διαδικασίας ανάδειξης η οποία διασφάλισε τη διατήρηση των κυριότερων χαρακτηριστικών των πολιτικών ελίτ. Εναλλακτικά, αυτό που θα μπορούσε να υποστηριχθεί είναι ότι η συμπεριφορά των πολιτικών ελίτ άλλαξε όχι όμως για να υιοθετηθεί μια διαφορετική και πιο ανοιχτή διαδικασία, αλλά αντίθετα για να μπορέσουν στην πραγματικότητα να παραμείνουν ίδιες και να διασφαλίσουν την παρουσία τους στο ελληνικό πολιτικό σύστημα. Αλλαγές όπως αυτές που παρατηρήθηκαν στον τρόπο λειτουργίας των κομμάτων, στην ισχυροποίηση των πολιτικών αρχηγών, στον τρόπο λειτουργίας των ΜΜΕ, αλλά και της Τοπικής Αυτοδιοίκησης δεν σηματοδότησαν την μεταβολή, αλλά αντίθετα την παγιοποίηση των υφιστάμενων πολιτικών ελίτ της περιόδου.

4.3 Περιορισμοί της έρευνας- Προτάσεις για περαιτέρω μελέτη

Η μελέτη των πολιτικών ελίτ, συνιστά ένα αντικείμενο το οποίο αν και παρουσιάζει ιδιαίτερο ενδιαφέρον για την ερμηνεία του τρόπου λειτουργίας του πολιτικού συστήματος, των κομμάτων και εν γένει της δημοκρατίας, παρ' όλα αυτά δεν έχει μελετηθεί ενδελεχώς στη χώρα μας και ιδιαίτερα υπό το πρίσμα των πλέον πρόσφατων εξελίξεων. Λαμβάνοντας υπόψη τα όσα αναφέραμε νωρίτερα στο πλαίσιο της συγκεκριμένης μελέτης, θα ολοκληρώσουμε τη παρούσα διδακτορική εργασία με μια αναφορά σε προτάσεις για περαιτέρω έρευνα αναφορικά με το αντικείμενο των πολιτικών ελίτ, αλλά και κάποιους περιορισμούς της έρευνας που υλοποιήσαμε. Οι προτάσεις στις οποίες θα αναφερθούμε στη συνέχεια στοχεύουν τόσο στην περαιτέρω ανάλυση των ελληνικών πολιτικών ελίτ, όσο και τη συγκριτική μελέτη τους με χώρες του εξωτερικού και ιδιαίτερα με την Νότια Ευρώπη.

Μια πρώτη πρόταση για περαιτέρω έρευνα σχετίζεται με τις πηγές ανάδειξης των πολιτικών ελίτ. Η έρευνα που παρουσιάσαμε κατέστησε δυνατό να επιβεβαιώσει την ύπαρξη και

διατήρηση συγκεκριμένων παραγόντων που συμβάλλουν ουσιαστικά στην όλη διαδικασία, όπως η οικογενειακή παράδοση, ο ρόλος των πολιτικών αρχηγών, τα ΜΜΕ, οι εκπρόσωποι τους που αναδεικνύονται στα πολιτικά αξιώματα, αλλά και ο τρόπος που μπορούν να συμβάλλουν στην αναπαραγωγή των πολιτικών ελίτ. Η εις βάθος μελέτη και καταγραφή οποιασδήποτε εκ των παραπάνω παραμέτρων θα μπορούσε να αποτελέσει αντικείμενο μιας ξεχωριστής μελέτης, όπου σημαντικό ρόλο θα μπορούσαν να διαδραματίσουν οι συνεντεύξεις με στελέχη που ανήκουν στις συγκεκριμένες κατηγορίες μελών των πολιτικών ελίτ, με την παράλληλη χρησιμοποίηση και άλλων ερευνητικών εργαλείων όπως το κόστος διεξαγωγής μιας προεκλογικής εκστρατείας, η εκλογική γεωγραφία των συγκεκριμένων στελεχών, αλλά και η δυνατότητα που διαθέτουν να επηρεάζουν άμεσα τις πολιτικές εξελίξεις (π.χ. μέσω της συμμετοχής σε σημαντικές θεσμικές θέσεις).

Ένα ακόμα πολύ ενδιαφέρον ζήτημα που χρήζει μεγαλύτερης ανάλυσης αναφορικά με τον τρόπο λειτουργίας των ηγετικών πολιτικών ομάδων, είναι και η κινητικότητα των ελίτ (*circulation of elites*), ένας όρος εξαιρετικά πολυδιάστατος ο οποίο καλύπτει ένα ευρύ φάσμα θεμάτων αναφορικά με τη λειτουργία των πολιτικών ελίτ. Όπως αναφέραμε και νωρίτερα, στη συγκεκριμένη εργασία με τον όρο κινητικότητα των ελίτ περιγράφουμε την εναλλαγή των πολιτικών ελίτ στα υψηλότερα πολιτικά αξιώματα. Στο πλαίσιο της συγκεκριμένης εργασίας καλύφθηκαν, ορισμένες μόνο από τις παραμέτρους που καλύπτουν τη συγκεκριμένη διαδικασία, όπως οι αλλαγές σε επίπεδο δημογραφικών χαρακτηριστικών, αλλά και η συχνή ή μη αναπαραγωγή των πολιτικών ελίτ στα αξιώματα τους.

Πέρα όμως από τις συγκεκριμένους παραμέτρους υπάρχουν και άλλες που άπτονται του φαινομένου της κυκλοφορίας των πολιτικών ελίτ και που δεν κατέστη δυνατό να μελετηθούν στο πλαίσιο της συγκεκριμένης έρευνας. Μεταξύ αυτών σ' ένα πρώτο επίπεδο μπορούμε να εντοπίσουμε την κυκλοφορία των πολιτικών ελίτ σε επίπεδο αξιωμάτων και πιο συγκεκριμένα τη δυνατότητά τους να εναλλάσσονται σε υψηλού κύρους πολιτικά ή πολιτειακά αξιώματα. Σ' ένα δεύτερο επίπεδο ενδιαφέρον στοιχείο αποτελεί το γεγονός ότι ενώ οι πολίτες- ψηφοφόροι έχουν απομακρυνθεί από τα πολιτικά κόμματα, παρ' όλα αυτά η συγκεκριμένη αλλαγή δεν φαίνεται να απεικονίζεται –όπως κατέδειξε και η συγκεκριμένη έρευνα- σε επίπεδο εναλλαγής των πολιτικών ελίτ που συμμετέχουν στη διαχείριση της εξουσίας και των σημαντικότερων πολιτικών αξιωμάτων. Εναλλακτικά η συγκεκριμένη παράμετρος θα μπορούσε να ειδωθεί και υπό το πρίσμα των αιτιών εκείνων που συμβάλλουν στη σταθεροποίηση της ψήφου των πολιτών. Σ' ένα τρίτο επίπεδο η κινητικότητα των πολιτικών ελίτ όπως αναφέραμε και στο πρώτο κεφάλαιο σε μεγάλο βαθμό συνδέεται και με τις αλλαγές που λαμβάνουν χώρα στο

εσωτερικό μιας κοινωνίας. Ενδεικτικό παράδειγμα αποτελούν οι αλλαγές που έλαβαν χώρα με τις πρόσφατες κοινωνικοοικονομικές και εν συνεχεία πολιτικές εξελίξεις στην Ελλάδα, οι οποίες επέφεραν έναν τεράστιο αντίκτυπο στο υφιστάμενο κομματικό σύστημα με την αποκαθήλωση του υφιστάμενου status quo και την ανάδειξη νέων πολιτικών δυνάμεων τόσο σε επίπεδο κομμάτων όσο και σε επίπεδο στελεχών. Ένα τέταρτο σημείο το οποίο σχετίζεται με τη μελέτη των πολιτικών ελίτ είναι και η δυνατότητα που έχουν συγκεκριμένοι εκπρόσωποι της να μετακινούνται σε διάφορους κομματικούς σχηματισμούς χωρίς να επηρεάζεται η ισχύς τους στις ηγετικές πολιτικές ομάδες, αλλά και η απήχυσή τους στο εκλογικό ακροατήριο. Τέλος, ένα τελευταίο σημείο της κυκλοφορίας των ελίτ είναι και η αντίστροφη πορεία απ' αυτήν που αναλύσαμε στη συγκεκριμένη έρευνα και πιο συγκεκριμένα η διαδρομή τους από τη στιγμή που απομακρύνονται από τα αξιώματα των πολιτικών ελίτ (π.χ. παραμένουν σε θέσεις άλλων κατηγοριών ελίτ όπως η γραφειοκρατική ή η οικονομική;)

Η σχέση όμως των πολιτικών ελίτ με τους πολίτες δεν περιορίζεται μόνο στον τρόπο ψηφοφορίας. Αντίθετα περιλαμβάνει έναν σημαντικό αριθμό παραγόντων, όπως η σχέση των ψηφοφόρων με τους εκπροσώπους σε μη εκλογικές περιόδους, τα μέσα που χρησιμοποιούν οι πολιτικές ελίτ για να διασφαλίσουν την υποστήριξη των ψηφοφόρων (κύρια μέσα προπαγάνδας όπως π.χ. τα ΜΜΕ και το κράτος), οι αξίες και οι συνήθειες που συμβάλλουν στην παγιοποίηση των πολιτικής συμπεριφοράς των ψηφοφόρων και τέλος η προσπάθεια των πολιτικών ελίτ να εντάξουν τους πολίτες στα κοινά, παράμετροι που δίχως άλλο παρουσιάζουν εξαιρετικό ενδιαφέρον στη μελέτη των πολιτικών ελίτ.

Μια τελευταία διάσταση που θα είχε ενδιαφέρον να αναλυθεί περαιτέρω είναι η σχέση των πολιτικών ελίτ, με τις υπόλοιπες ελίτ που υφίστανται στο πλαίσιο μιας κοινωνίας (οικονομικές, γραφειοκρατικές, συνδικαλιστικές, θρησκευτικές, εκπαιδευτικές) και πιο συγκεκριμένα ο βαθμός αλληλεπίδρασης και αλληλεξάρτησης που υφίσταται μεταξύ τους. Στο πλαίσιο της συγκεκριμένης εργασίας είχαμε τη δυνατότητα να αναφερθούμε στη συγκεκριμένη διάσταση μόνο ως προς το βαθμό της επίδρασης που υπάρχει σε επίπεδο ανάδειξης πολιτικών στελεχών. Παρ' όλα αυτά όμως η σχέση μεταξύ των ελίτ είναι ιδιαίτερα πολύπλευρη και περιλαμβάνει και άλλες παραμέτρους όπως η επιρροή πολιτικών αποφάσεων και η ανάδειξη πολιτικών αιτημάτων, αλλά και η επιρροή σημαντικών τμημάτων της κοινωνίας, παράμετροι που παρουσιάζουν εξαιρετικό ενδιαφέρον.

Τέλος, μια τελευταία πρόταση για την περαιτέρω μελέτη των πολιτικών ελίτ έχει να κάνει με μια συγκριτική πολιτική ανάλυση σε επίπεδο ελληνικών και ξένων πολιτικών ελίτ. Στην ελληνική περίπτωση αναμφίβολα το βασικότερο σημείο συγκριτικής αποτίμησης εντοπίζεται

σε σχέση με τις υπόλοιπες χώρες της Νότιας Ευρώπης και αυτό γιατί είναι πάρα πολλές οι περιπτώσεις όπου οι συγκεκριμένες χώρες έχουν κεντρίσει το ερευνητικό ενδιαφέρον –αν και σε κάποιες περιπτώσεις έχουν εκφραστεί και κάποιες ουσιαστικές επιφυλάξεις για τη συγκεκριμένη θεωρητική προσέγγιση³⁰²– αναπτύσσοντας και τα αντίστοιχα θεωρητικά μοντέλα. Υπό αυτό το πρίσμα, ήδη αναφέραμε συνοπτικά το μοντέλο των Hallin και Mancini³⁰³ για τα ΜΜΕ που αναφέρεται στη Νότια Ευρώπη και πιο συγκεκριμένα το Μεσογειακό Μοντέλο ή αλλιώς Μοντέλο του Πολωμένου Πλουραλισμού, όπου εντόπισε συγκεκριμένες παραμέτρους γύρω από τη λειτουργία των έντυπων και ηλεκτρονικών Μέσων, όπως ο ρόλος του κρατικού ραδιοτηλεοπτικού πεδίου, το ιδιοκτησιακό καθεστώς των ΜΜΕ, οι σχέσεις τους με την πολιτική εξουσία, καθώς και ο ισχυρός ρόλος της τηλεόρασης έναντι των υπολοίπων ΜΜΕ.

Αντίστοιχα σημαντικές ομοιότητες έχουν εντοπιστεί και σε άλλες πτυχές λειτουργίας του πολιτικού φαινομένου. Ο Peter Mair αναφέρθηκε στις πολλές ομοιότητες των χωρών της Νότιας Ευρώπης ως προς τα εκλογικά τους χαρακτηριστικά, αλλά και τον εσωκομματικό τρόπο λειτουργίας των βασικότερων κομμάτων τους³⁰⁴. Μια ακόμα παράμετρος που αποτελεί κοινή συνισταμένη μεταξύ των χωρών της Ιταλίας, της Ισπανίας, της Πορτογαλίας και της Ελλάδας, είναι και ο ιδιαίτερα σημαντικός ρόλος που διαδραματίζουν στη διαμόρφωση των πολιτικών ελίτ και τον επηρεασμό των ψηφοφόρων οι πελατειακές σχέσεις. Αν και με σημαντικές διαφοροποιήσεις μεταξύ των χωρών, παρ' όλα αυτά είναι γεγονός ότι αποτελεί μια σταθερή και αναλλοίωτη παράμετρο στη διαδικασία ανάδειξης των πολιτικών ελίτ³⁰⁵.

---

³⁰² Μια από τις πρώτες απόψεις που εκφράστηκαν με επιφυλακτικότητα για τη συγκριτική προσέγγιση μεταξύ των χωρών της Νότιας Ευρώπης, ήταν τη δεκαετία του 1980 του Ν. Μουζέλη. Ο συγγραφέας αν και αναγνώρισε τη χρησιμότητα των συγκεκριμένων ερευνών, παρ' όλα αυτά εξέφρασε την επιφυλακτικότητά του ως προς τη συγκεκριμένη συγκριτική προσέγγιση, καθώς αναφέρθηκε στην ύπαρξη σημαντικών διαφοροποιήσεων μεταξύ Ισπανίας, Ιταλίας και Ελλάδας, τις οποίες απέδωσε αφενός στην οθωμανική κληρονομιά της Ελλάδας, και αφετέρου στην έλλειψη εκβιομηχάνισης που αναπτύχθηκε στις δύο πρώτες χώρες κατά τον 19^ο αιώνα. Βλ. σχετικά Μουζέλης Ν., *Κοινοβουλευτισμός και Εκβιομηχάνιση στην Ημι- Περιφέρεια: Ελλάδα, Βαλκάνια, Λατινική Αμερική*, Θεμέλιο, Αθήνα, 2005, σελ. 359-364.

³⁰³ Hallin D.- Mancini P., *Comparing Media Systems...*, ό.π., σελ. 73-74 και 90-138.

³⁰⁴ Mair P., *Party Systems Change...*, ό.π., σελ. 174.

³⁰⁵ Για μια λεπτομερή ανάλυση των πελατειακών σχέσεων στις τέσσερις χώρες της Νότιας Ευρώπης (Ισπανία, Ιταλία, Πορτογαλία και Ελλάδα) και μια αντίστοιχη ανάλυση των ομοιοτήτων των συγκεκριμένων χωρών της Μεσογείου βλ. Hopkin J., "A southern model of political mobilization? Clientelism and electoral politics in Spain, West European Politics, V.24, Routledge, London, 2001, Farelo Lopes F., 'Partisanship and Political Clientelism in Portugal (1983-1993), *South European society and Politics*, Routledge, London, 1997, Briquet J.L., "Scholarly formulation of a political category: clientelism and the sociohistorical interpretation of the 'Italian case', *Modern Italy*, V. 15, Routledge, London, 2009.

Αντίστοιχα κοινά σημεία ανάπτυξης των χωρών της Νότιας Ευρώπης εντοπίζουμε τόσο στην υιοθέτηση κοινών χαρακτηριστικών σε επίπεδο οικονομικής και κοινωνικής πολιτικής³⁰⁶, όσο και στον τρόπο λειτουργίας του δημόσιου τομέα και της κρατικής μηχανής. Σ' ότι αφορά τις σχετικές θεωρητικές προσεγγίσεις του Σωτηρόπουλου που αφορούν τη λειτουργία του δημόσιου τομέα ιδιαίτερη έμφαση δίνεται στις ομοιότητες της Νότιας Ευρώπης, όπως ο ρόλος των εξυπηρέτησης των υποστηρικτών των κομμάτων μέσω του διορισμού τους στο δημόσιο τομέα, οι μεγάλες δαπάνες για μισθούς και επιδόματα, η ανισοκατανομή του υπαλληλικού προσωπικού στο δημόσιο τομέα, ο απευθείας διορισμός ενός σημαντικού αριθμού θέσεων την επαύριο των εκλογών, καθώς και η υπερπαραγωγή νόμων και διαταγμάτων προκειμένου για την εξυπηρέτηση συγκεκριμένων συνδικαλιστικών και οικονομικών συμφερόντων³⁰⁷.

Αν και κατά τα τελευταία χρόνια οι συγκριτικές έρευνες για τις πολιτικές ελίτ στη Νότια Ευρώπη είναι εξαιρετικά περιορισμένες παρ' όλα αυτά είναι γεγονός, ότι έχουν καταδείξει σημαντικές ομοιότητες, αλλά και εξίσου σημαντικές διαφορές. Οι διαφορές αυτές προφανώς και δεν απορρέουν μόνο από την εκλογική συμπεριφορά και τις συνήθειες των ψηφοφόρων, αλλά αντίθετα σχετίζονται με βαθειά ριζωμένες αντιλήψεις των συγκεκριμένων κοινωνιών. Μεταξύ των ομοιοτήτων αυτών μπορούμε να αναφέρουμε τον περιορισμένο ρόλο των γυναικών στα αξιώματα των πολιτικών ελίτ³⁰⁸, τον αποκλεισμό των εργατικών τάξεων από τα συγκεκριμένα αξιώματα (παράμετροι που είναι ακόμα πιο έντονοι σε επίπεδο κυβερνητικών αξιωμάτων). Αντίστοιχα, παρεμφερή χαρακτηριστικά που ανέδειξε και η συγκεκριμένη έρευνα εντοπίζονται σε επίπεδο πηγών ανάδειξης των πολιτικών ελίτ, όπου το κόμμα αποτελεί την κύρια πηγή ανάδειξης, ενώ περιορισμένο ρόλο στην όλη διαδικασία διαδραματίζουν οι εκπρόσωποι των επιχειρηματικών- οικονομικών ελίτ, όπως και οι εκπρόσωποι της τοπικής αυτοδιοίκησης, ενώ διαφοροποιημένη είναι η κατάσταση ως προς το ρόλο των εκπροσώπων από το δημόσιο τομέα και τους κρατικούς φορείς³⁰⁹ (σε Ελλάδα και Ιταλία η ανάληψη σημαντικών κρατικών αξιωμάτων είναι πολύ πιο συχνή έναντι των περιπτώσεων της Ισπανίας και της Πορτογαλίας).

Τα τελευταία χρόνια οι έρευνες για τις πολιτικές ελίτ είναι σχετικά περιορισμένες αναφορικά με την ύπαρξη ή μη ενός Νοτιοευρωπαϊκού μοντέλου ή εν γένει για τη διαμόρφωση κοινών

---

³⁰⁶ Obinger H.- Wagschal U., "Families of Nations and Public Policy", *West European Politics*, V. 24, Routledge, London, 2001, σελ. 99-114.

³⁰⁷ Sotiropoulos D., "Southern European Public Bureaucracies in Comparative Perspective", *West European Politics*, V. 27, Routledge, London, 2004.

³⁰⁸ Bermeo N.- Costa Pinto A.- Tavares De Almeida P. (eds.), *Who Governs Southern Europe: Regime change and ministerial recruitment 1850-2000*, Frank Cass, London-Portland-Or, 2003, σελ. 25-26, 79-81, 160-161 και 192-193.

³⁰⁹ Bermeo N.- Costa Pinto A.- Tavares De Almeida P. (eds.), *Who Governs Southern...*, ό.π., σελ. 194- 204.

χαρακτηριστικών και παραμέτρων που διαμορφώνουν τη διαδικασίας ανάδειξης των ηγετικών πολιτικών ομάδων. Η ανάγκη αυτή είναι ακόμα μεγαλύτερη δεδομένου του γεγονότος ότι οι χώρες της Νότιας Ευρώπης βιώνουν από κοινού αν και σε διαφορετικό βαθμό η κάθε μία τις συνέπειες της κοινωνικοοικονομικής κρίσης, μια παράμετρος που όπως αναφέραμε και νωρίτερα έχει σημαντικό αντίκτυπο στη λειτουργία των πολιτικών ελίτ.

Η παρούσα μελέτη στόχευσε σε μια πρώτη αποτίμηση της έρευνας για τις πολιτικές ελίτ στην Ελλάδα, την τελευταία περίπου εικοσαετία, υπό το πρίσμα των πλέον πρόσφατων εξελίξεων που έχουν συντελεστεί στην κοινωνία, όπως ο ρόλος των κομμάτων, των ΜΜΕ, του κράτους, της τοπικής αυτοδιοίκησης και άλλων αντίστοιχων παραμέτρων. Κάθε έρευνα όμως πρέπει να ανοίγει ένα ερευνητικό πεδίο και όχι να το κλείνει. Ολοκληρώνοντας λοιπόν τη συγκεκριμένη διδακτορική εργασία θα ήταν σκόπιμο να σταθούμε και σε ορισμένους περιορισμούς της έρευνας που πραγματοποιήσαμε.

Κατ' αρχάς σε ό,τι αφορά την ερευνητική μας μεθοδολογία, είναι γεγονός ότι η μελέτη των βιογραφικών σημειωμάτων των πολιτικών ελίτ μπορεί να εμπεριέχει ένα βαθμό επισφάλειας, δεδομένου του γεγονότος ότι στις περισσότερες περιπτώσεις τα βιογραφικά σημειώματα αφενός παρουσιάζουν συγκεκριμένες πτυχές των στελεχών και αφετέρου έχουν συνταχθεί από τα ίδια τα στελέχη. Ως βασικότερο εργαλείο αντιμετώπισης του συγκεκριμένου προβλήματος επιλέξαμε την επαλήθευση και διασταύρωση των συγκεκριμένων στοιχείων σε περισσότερες από μία πηγές, χωρίς όμως η επαλήθευση αυτή να κατέστη δυνατή στο σύνολο των περιπτώσεων της έρευνάς μας.

Παράλληλα, προς την κατεύθυνση της μεγαλύτερης ακρίβειας των αποτελεσμάτων θα μπορούσε να συμβάλλει και ο συνδυασμός ερευνητικών εργαλείων, όπως για παράδειγμα η διεξαγωγή συνεντεύξεων, συνδυάζοντας με το συγκεκριμένο τρόπο τόσο ποσοτικά όσο και ποιοτικά εργαλεία. Οι συνεντεύξεις αυτές θα ήταν σκόπιμο να πραγματοποιηθούν μ' έναν αριθμό στελεχών- εκπροσώπων από τα κόμματα της περιόδου που μελετάμε, καθώς θα μπορούσαν αφενός να συμβάλλουν επιβεβαιωτικά σε ορισμένα από τα συμπεράσματα στα οποία καταλήξαμε και αφετέρου να προσφέρουν επιπλέον λεπτομέρειες για ορισμένα από τα θέματα που παρουσιάστηκαν στο πλαίσιο της συγκεκριμένης διδακτορικής εργασίας. Παρ' όλα αυτά μια τέτοια συνδυαστική μέθοδος θα απαιτούσε πολύ μεγαλύτερο και πολύπλοκο σχεδιασμό ως προς τη διεξαγωγή και τη μεθοδολογία της έρευνας, ενώ παράλληλα σε ορισμένες περιπτώσεις θα μπορούσε να λειτουργήσει και αποπροσανατολιστικά ως προς τα σημαντικότερα ευρήματα του ποσοτικού σκέλους της έρευνας.

Κλείνοντας θα ήταν σκόπιμο να αναφέρουμε ότι η εμπειρική ποσοτική έρευνα που διεξήχθη στην πραγματικότητα στόχευε σε μια πρώτη απεικόνιση, εν πολλοίς, απογραφική μιας αρκετά εκτενούς σειράς μεταβλητών για τις ελληνικές πολιτικές ελίτ. Η σε βάθος ανάλυση ορισμένων εκ των συγκεκριμένων μεταβλητών, όπως επί παραδείγματι, η οικογενειοκρατία ή ρόλος των ΜΜΕ, δεν θα μπορούσαν παρά να αποτελέσουν αντικείμενο μιας ξεχωριστής μελέτης, δομημένης με σαφώς διαφορετική μεθοδολογία.

Βιβλιογραφία

Aberbach J.D.- Putnam R.- Rockman B.A., *Bureaucrats and Politicians in Western Democracies*, Harvard University Press, Cambridge and London, 1981.

Aron R., "Social structure and the Ruling class", *The British Journal of Sociology*, V.1 και V.2, Blackwell Publishing, London, 1950.

Auernheimer G., «Robert Michels, Κριτική της Σοσιαλδημοκρατίας: Οι καταβολές της κοινωνιολογίας των κομμάτων», *Ελληνική Επιθεώρηση πολιτικής Επιστήμης*, τ.9, Θεμέλιο, 1997.

Βαμβακάς Β., *Εκλογές και Επικοινωνία στην Μεταπολίτευση: πολιτικότητα και θέαμα*, Σαββάλας, Αθήνα, 2006.

Bermeo N.- Costa Pinto A.- Tavares De Almeida P.(eds.), *Who Governs Southern Europe: Regime change and ministerial recruitment 1850-2000*, Frank Cass, London-Portland, 2003.

Best H.- Cotta M. (eds.), *Democratic Representation in Europe: Diversity, change and convergence*, Oxford University Press, Oxford, 2007.

Best H.- Higley J. (eds.), *Democratic Elitism: new theoretical and comparative perspectives*, Brill, Leiden- Boston, 2010.

Best H., "New Challenges, New Elites? Changes in the Recruitment and Career Patterns of European Representative Elites, *Comparative Sociology*, V.6, Brill, Leiden 2007.

Βέμπερ Μ., *Κοινωνιολογία του Κράτους: Κοινωνιολογία της ορθολογικής οργάνωσης του κράτους και των σύγχρονων πολιτικών κομμάτων και κοινοβουλίων*, Κένταυρος, Αθήνα, 1996.

Βερναρδάκης Χ., *Πολιτικά Κόμματα, εκλογές και κομματικό σύστημα: Οι μετασχηματισμοί της πολιτικής αντιπροσώπευσης 1990- 2010*, Σάκκουλας, Αθήνα- Θεσσαλονίκη, 2011.

Βερναρδάκης Χ., *Τα πολιτικά κόμματα στην Ελλάδα 1974-1985: Σχέσεις εκπροσώπησης και σχέσεις νομιμοποίησης στο φως του κοινωνικού και πολιτικού ανταγωνισμού*, Αθήνα, 1995, (αδημοσίευτη διδακτορική διατριβή)

Βερναρδάκης Χ.- Μαυρή Γ., *Κόμματα και Κοινωνικής Συμμαχίες στη Προδικτατορική Ελλάδα*, Εξάντας, Αθήνα, 1991.

Blokland H., *Modernization and its Political Consequences: Weber, Mannheim and Schumpeter*, Yale University Press, New Haven and London, 2006.

Βούλγαρης Γ., *Η Ελλάδα της Μεταπολίτευσης 1974- 1990: σταθερή δημοκρατία σηματοδευμένη από τη μεταπολεμική ιστορία*, Θεμέλιο, Αθήνα, 2001.

Βούλγαρης Γ., *Η Ελλάδα από τη Μεταπολίτευση στη Παγκοσμιοποίηση*, Πόλις, Αθήνα, 2008.

Briquet J.L., "Scholarly formulation of a political category: clientelism and the sociohistorical interpretation of the 'italian case', *Modern Italy*, V. 15, Routledge, London, 2009.

Canovan M., *Populism*, Harcourt Brace, New York, 1981.

Carty R.K., "Parties as Franchise Systems: The Stratarchical Organizational Imperative", *Party Politics*, V.10, Sage, London- Thousand Oaks- New Delhi, 2004

Conti N.- Cotta M.- Tavares De Almeida P., "Southern Europe: a Distinctive and More Pro-European Region in the EU?", *South European Society and Politics*, V.15, Routledge, 2010.

Cotta M.- Verzichelli M., "Ministers in Italy: Notables, Party Men, Technocrats and Media Men", *South European Society and Politics*, V. 7, Routledge, London, 2002.

Craig G., *The Media, Politics and Public Life*, Allen and Uniwin, Crows Nest, 2004.

Curran J.- Gurevitch M.(επιμ.), *Μέσα Μαζικής Επικοινωνίας και Κοινωνία*, Πατάκης, Αθήνα, 2001.

Czudnowski M.- Eulau H. (eds.), *Elite Recruitment in Democratic Polities: Comparative studies across nations*, Sage, New York, 1976.

Γεωργιάδου Β., «Labour Party, SPD και ΠΑΣΟΚ: συστήματα κομματικής διεύθυνσης και οργανωτικής ανασυγκρότηση», στο Κατσούλης Η. (επιμ.), *Νέα Σοσιαλδημοκρατία: περιεχόμενα πολιτικής, θεσμοί, οργανωτικές δομές*, Σιδέρης, Αθήνα, 2002.

Γναρδέλλης Χ., *Εφαρμοσμένη Στατιστική*, Παπαζήσης, Αθήνα, 2003.

Daadler. H., "Parties: Denied, dismissed or redundant? A critique" στο Gunther R.- Montero J.R.- Linz H.(eds), *Political Parties: Old concepts and new challenges*, Oxford University Press.

Dahl R., "A critique of the Ruling Elite model", *The American Political Science Review*, V. 52, N.2, American Political Science Association, New York, 1958.

Δαφνής Γ., *Τα Ελληνικά Πολιτικά Κόμματα*, Γαλαξίας, Αθήνα, 1961.

Δεμερτζής Ν.- Καφετζής Π., «Πολιτικός κυνισμός, πολιτική αλλοτρίωση και ΜΜΕ. Η περίπτωση της τρίτης ελληνικής δημοκρατίας», στο Λυριντζής Χ.- Νικολακόπουλος Η.- Σωτηρόπουλος Δ., *Κοινωνία και Πολιτική. Όψεις της Τρίτης Ελληνικής Δημοκρατίας 1974- 1994*, Θεμέλιο, Αθήνα, 1996.

Δεμερτζής Ν., *Πολιτική Επικοινωνία: διακινδύνευση, δημοσιότητα, διαδίκτυο*, Παπαζήσης, Αθήνα, 2002.

Diamond L.- Gunther R., "Species of Political Parties: a new typology", *Party Politics*, V.9, Sage, London- Thousand Oaks- New Delhi, 2003.

Dogan M. (eds.), *Elite Configurations at the Apex of Power*, Brill, Leiden – Boston, 2003.

Dogan M. – Higley J., "“Elites, crises, and regimes in comparative analysis”, *Historical Social Research*, V.37, Gesis Leibniz-Institute , Mannheim, 2012.

Domhoff G.W., *The Power Elite and the State: how policy is made in America*, Aldine de Gruyter, New York, 1990.

Domhoff G.W., *Who Rules America? Power, politics, and social change*, McGraw-Hill, New York, 2006.

Domhoff G.W., "C. Wright Mills, power structure research, and the failures of mainstream political science", *New Political Science*, V.27, N. 1, Routledge, London, 2007.

Δρεττάκης Μ., *Η Ανατομία της Βουλής 1974-1990*, Gutenberg, Αθήνα, 1991.

Duverger M., *Political Parties: their organization and activity in the modern state*, Methuen and Co Ltd, London, 1978.

Δώδου Δ., «Η κατάργηση του σταυρού προτίμησης και η καθιέρωση της λίστας», *Επιθεώρηση Πολιτικής Επιστήμης*, Τόπος Ελλάς, τ.2, Αθήνα, 1982.

Elcock H., *Political Leadership*, Edward Elgar Publishing, Northampton, 2001.

Etzioni-Halevy E., *Classes and Elites in Democracy and Democratization: a collection of readings*, Routledge, New York, 1997.

Eulau H., "Elite Analysis and Democratic Theory: the contribution of Harold D. Lasswell", στο Eulau H.- Czudnowski M.(eds.), *Elite Recruitment in Democratic Politics: Comparative studies across nations*, Sage, New York- London, 1976.

Farelo Lopes F., 'Partisanship and Political Clientelism in Portugal (1983-1993), *South European society and Politics*, Routledge, London, 1997.

Featherstone K., "The 'party-state' in Greece and the fall of Papandreou, *West European Politics*, V. 13, Routledge, London, 1990.

Gerraint P., *Political Elites*, Prager, New York, 1970.

Gill G., *The Dynamics of Democratization: Elites, Civil Society and the Transition Process*, MacMillan, Hampshire and London, 2000.

Habermas J., *Αλλαγή δομής της δημοσιότητας*, Νήσος, Αθήνα, 1997.

Hallin D.- Mancini P., *Comparing Media Systems: three models of media and politics*, Cambridge University Press, Cambridge, 2004.

Hartmann M., *The Sociology of Elites*, Routledge, London and New York, 2007.

Hayward J., "The populist challenge to elitist democracy in Europe", στο Hayward J. (eds.), *Elitism, populism and European politics*, Oxford University Press, Oxford, 1996.

Heidar K.- Saglie J., "Predestined Parties? Organizational Change in Norwegian Political Parties", *Party politics*, V.9, Sage, London- Thousand Oaks- New Delhi, 2003.

Helms L., *Presidents, Prime Ministers and Chancellors: executive leadership in Western democracies*, Palgrave, New York, 2005.

Helms L., "Governing in the Media Age: The Impact of the Mass Media on Executive Leadership in Contemporary Democracies", *Government and Opposition*, V.43, Blackwell Publishing, Oxford, 2008

Higley J.- Burton M., *Elite Foundations of Liberal Democracy*, Rowman & Littlefield Publishers, Oxford, 2006.

Higley J.- Pakulski J., "Elite and Leadership in Liberal Democracies", *Comparative Sociology*, Brill, V. 6, Leiden, 2007.

Higley J., "Introduction: Circulation and qualities of political elites", *Comparative Sociology*, V.10, Brill, Leiden, 2011.

Hopkin j., "A southern model of political mobilization? Clientelism and electoral politics in Spain, *West European Politics*, V.24, Routledge, London, 2001.

Ifantis K., "From factionalism to autocracy: PASOK's de-radicalization during the regime transition of the 1970's", *Democratization*, V.2, Routledge, London, 1995.

Jowett G.- O' Donnell V., *Propaganda and Persuasion*, Sage, London- New Delhi, 1999.

Karakatsanis N., *The politics of Elite Transformation: the consolidation of Greek democracy in theoretical perspective*, Praeger, Westport, 2001.

Kariotis T., "The Rise and the Fall of the Green Sun", στο Kariotis Th. (eds.), *The Greek Socialist Experiment: Papandreou's Greece 1981-1989*, Pella, New York, 1992.

Κατσούλης Η., Ο ρόλος και η σημασία της χαρισματικής ηγεσίας στην ελληνική μεταβατική κοινωνία», στο Παπασαραντόπουλος Π. (επιμ.), *ΠΑΣΟΚ και Εξουσία*, Παρατηρητής, Αθήνα, 1980.

Katz R.- Mair P., "Changing Models of Party Organization and Party Democracy: The Emergence of Cartel Party", *Party Politics*, V.1, N.1, Sage Publications, London- Thousand Oaks- New Delhi, 1995

Keller S., *Beyond the Ruling Class: strategic elites in modern society*, Randon House, New York, 1963.

Kirchheimer O., "The Transformation of Western European Party", στο LaPalombara J.- Weiner M.(eds.), *Political Parties and Political Development*, Princeton University Press, Princeton, 1966.

Koole R., "The Vulnerability of the Modern Cadre Party in the Netherlands", στο Katz R. – Mair P., *How Parties Organize*, Sage, London, 1994.

Κοντιάδης Ξ.- Τσάτος Δ. (επιμ.), *Το Μέλλον των Πολιτικών Κομμάτων*, Παπαζήσης, Αθήνα, 2003.

Κουτσούκης Κ., *Η πολιτική Ηγεσία: θεωρία συγκριτική έρευνα του πολιτικού προσωπικού και ανάλυση πολιτικών ηγετών*, Α. Αναστασίου, Αθήνα, 1990.

Κυπριανός Π., «Συγκρότηση και λειτουργία του κομματικού πεδίου στην Ελλάδα (1974-1989), *Ελληνική Επιθεώρηση Πολιτικής Επιστήμης*, τ.9, Θεμέλιο, Αθήνα, 1997.

Lasswell H., *On Political Sociology*, University of Chicago Press, Chicago and London, 1977.

Limberes N., "The Greek Election of 1985: A socialist entrenchment, *West European Politics*, V.9, Routledge, London, 1986.

Lyrantzis C., "The Changing Party System: Stable Democracy, Contested 'Modernisation'", *West European Politics*, V.28, Routledge, London, 2005.

Lyrantzis C., "PASOK in Power: From 'Change' to Disenchantment", στο Glogg R., *Greece, 1981-89: The populist decade*, St. Martin's Press, New York, 1993.

Lyrantzis C., "The rise of PASOK and the emergence of a new political personnel", στο Tzannatos Z. (eds.), *Socialism in Greece: the first years*, Gower, Aldershot, 1987

Lyrintzis C., "Political parties in post junta Greece: A case of "bureaucratic clientelism?", *West European Politics*, V.7, Routledge, London, 1984.

Λυριντζής Χ., *Το Τέλος των «Τζακιών»: κοινωνία και πολιτική στην Αχαΐα του 19^{ου} αιώνα*, Θεμέλιο, Αθήνα, 1991.

Λυριντζής Χ., «Το μεταβαλλόμενο κομματικό σύστημα: Σταθερή δημοκρατία, αμφισβητούμενος «εκσυγχρονισμός», στο Featherstone K. (επιμ.), *Η πολιτική στην Ελλάδα: Η πρόκληση του εκσυγχρονισμού*, Οκτώ, Αθήνα, 2007.

Λυριντζής Χ.- Νικολακόπουλος Η.(επιμ.), *Εκλογές και Κόμματα στη δεκαετία του '80: εξελίξεις και προοπτικές του πολιτικού συστήματος*, Θεμέλιο, Αθήνα, 1990.

Λυριντζής Χ.- Νικολακόπουλος Η.- Σωτηρόπουλος Δ. (επιμ.), *Κοινωνία και Πολιτική: Όψεις της Γ' Ελληνικής Δημοκρατίας, 1974- 1994*, Θεμέλιο, Αθήνα, 1996.

Λύτρας Π., *Οι 300 της Βουλής Χωρίς Μυστικά*, Interbooks, Αθήνα, 1990.

Macridis R., *Η Ελληνική Πολιτική στο Σταυροδρόμι: το Σοσιαλιστικό πείραμα*, Ελληνική Ευρωεκδοτική, Αθήνα, 1984.

Mair P., *Party Systems Change: Approaches and interpretations*, Clarendon Press, Oxford, 1997.

Mannheim K., *Essays on the Sociology of Culture: Collected works*, V.7, Routledge, New York, 1956.

Margetts H., "The Cyber Party", paper presented at the *ECPR Joint Sessions of Workshops*, Grenoble, France, April 2001.

Marvick D., "The Work of Harold D. Lasswell: His approach. Concern and influence", *Political Behaviour*, V.2, Agathon Press Inc., New York, 1980.

Μαυρής Γ., *Οι κοινωνικές συντεταγμένες της κομματικής επιρροής: οι σχέσεις εκπροσώπησης στη περίοδο 1974-85: διερεύνηση ψήφου στο επίπεδο των βουλευτικών κ συνδικαλιστικών εκλογών της μεταπολιτευτικής περιόδου*, Αθήνα, 1993, (αδημοσίευτη διδακτορική διατριβή).

Μαυρής Γ., «Οι τάσεις αποδόμησης/μετασχηματισμού του μεταπολιτευτικού κομματικού συστήματος», στο *Ελληνική Επιθεώρηση Πολιτικής Επιστήμης*, τ.9, Θεμέλιο, Αθήνα, 1997.

Mavrogordatos G., From traditional clientelism to machine politics: the impact of PASOK populism in Greece, *South European Society and Politics*, V.2, Frank Cass, London, 1997.

Mavrogordatos G., "The Greek Party System: a case of 'Limited but polarized pluralism'?", *West European Politics*, V.7, Routledge, London, 1984.

Μαυρογορδάτος Γ., *Μεταξύ Πιτυοκάμπη και Προκρούστη: οι επαγγελματικές οργανώσεις στη σημερινή Ελλάδα*, Οδυσσέας, Αθήνα, 1998.

Μεταξάς Α.-Ι., «Μεταθέσεις εξουσίας στο ελληνικό πολιτικό σύστημα», στο Κοντιάδης Ξ.-Ανθόπουλος Χ. (επιμ.), *Κρίση του Ελληνικού Πολιτικού Συστήματος*, Παπαζήσης, Αθήνα, 2008.

Meyer T., *Από τη Δημοκρατία των Κομμάτων στη Δημοκρατία των ΜΜΕ*, Πολύτροπον, Αθήνα, 2008.

Meynaud J., *Οι Πολιτικές Δυνάμεις στην Ελλάδα: 1946-1965*, Σαββάλας, Αθήνα, 2002.

Michels R., *Η Κοινωνιολογία των Πολιτικών Κομμάτων στη Σύγχρονη Δημοκρατία: έρευνες από τις ολιγαρχικές τάσεις του ομαδικού βίου*, Γνώση, Αθήνα, 1997.

Miliband R., *The State in Capitalist Society*, Basic Books, New York, 1969.

Mills C.W., *The Power Elite*, Oxford University Press, Oxford, 2000.

Mosca G., *The Ruling Class*, McGraw- Hill Book Company, New York and London, 1939.

Μοσχονάς Γ., «Η Διαιρετική τομή δεξιάς- αντιδεξιάς στη μεταπολίτευση (1974-1990): το περιεχόμενο της τομής και όψεις της στρατηγικής των κομμάτων του «αντιδεξιού υποσυστήματος»», στο Δεμερτζής Ν (επιμ.), *Η Ελληνική Πολιτική Κουλτούρα Σήμερα*, Οδυσσέας, Αθήνα, 1995.

Μουζέλης Ν., *Κοινοβουλευτισμός και Εκβιομηχάνιση στην Ημι- Περιφέρεια: Ελλάδα, Βαλκάνια, Λατινική Αμερική*, Θεμέλιο, Αθήνα, 2005.

Negrine R., «Το Κοινοβούλιο, ο Τύπος και η τηλεόραση στα τέλη του 20^{ου} αιώνα», στο *Επικοινωνία και Κοινωνία από τον 20^ο στον 21^ο αιώνα*, Καστανιώτης, Αθήνα, 2000.

Νικολακόπουλος Η., *Η Καχεκτική Δημοκρατία: κόμματα και εκλογές 1946-1967*, Σαββάλας, Αθήνα, 2001.

Νικολακόπουλος Η., «Εκλογές και ψηφοφόροι, 1974-2004: παλιές ρήξεις και νέα ζητήματα», στο Featherstone K. (επιμ.), *Η πολιτική στην Ελλάδα: Η πρόκληση του εκσυγχρονισμού*, Οκτώ, Αθήνα, 2007.

Norris P., *Political Recruitment: Gender, race and class in the British parliament*, Cambridge university Press, Cambridge, 1995.

Norris P., *A Virtuous Circle: Political Communication in postindustrial Societies*, Cambridge University Press, Cambridge, 2000.

Νόταρης Σ.- Παναγιωτοπούλου Ρ.- Ρηγοπούλου Π.- Ρήγου Μ., Η «Κατασκευή» της Πραγματικότητας και τα Μέσα Μαζικής Ενημέρωσης, Αλεξάνδρεια, Αθήνα, 1997.

Obinger H.- Wagschal U., "Families of Nations and Public Policy", *West European Politics*, V. 24, Routledge, London, 2001.

Ostrogorski M., *Democracy and the Organization of Political Parties*, V.1: *England*, Anchor Book, New York, 1964.

Ostrogorski M., *Democracy and the Organization of Political Parties*, V.2: *United States*, Anchor Book, New York, 1964.

Παντελίδου - Μαλούτα Μ., *Πολιτική Συμπεριφορά*, Αντ. Ν. Σάκκουλας, Αθήνα - Κομοτηνή, 1993.

Παντελίδου - Μαλούτα Μ., *Το Φύλο της Δημοκρατίας: ιδιότητα του πολίτη και έμφυλα υποκείμενα*, Σαββάλας, Αθήνα, 2002.

Παντελίδου - Μαλούτα Μ., *Πολιτική Συμπεριφορά: θεωρία, έρευνα, και ελληνική πολιτική*, Σαββάλας, Αθήνα, 2012.

Papadopoulos Y., "Parties, the state and society in Greece: Continuity within change", *West European Politics*, V.12, Routledge, London, 1989.

Παπαβλασόπουλος Ε., *Η ανασυγκρότηση του ελληνικού συντηρητισμού: η οργάνωση της Νέας Δημοκρατίας 1974-93*, Αθήνα, 2004, (αδημοσίευτη διδακτορική διατριβή).

Panebianco A., *Political Parties: Organization and power*, Cambridge University Press, Cambridge, 1988.

Pappas P., "The eighteenth October of Andreas Papandreou" στο Kariotis Th.(eds.), *The Greek Socialist Experiment: Papandreou's Greece 1981-1989*, Pella, New York, 1992.

Pappas T., *Making Party Democracy in Greece*, MacMillan, London, 1999.

Παππιάς Τ., «Το τέλος του χαρισματικού; Πολιτική κρίση, χαρισματική ηγεσία και δημοκρατία στην Ελλάδα του 20^{ου} αιώνα», *Ελληνική Επιθεώρηση Πολιτικής Επιστήμης*, τ.19, Θεμέλιο, Αθήνα, 2002.

Παππιάς Τ., *Το Χαρισματικό Κόμμα: ΠΑΣΟΚ, Παπανδρέου, Εξουσία*, Πατάκης, Αθήνα, 2008.

Pareto V., *The Rise and Fall of the Elites: An application of theoretical Sociology*, Bedminster Press, New Jersey, 1968.

Parsons T., *On Institutions and Social Evolution: selected writings*, the University of Chicago Press, Chicago and London, 1982.

Περδικάρης Ε., «Ο Ρόλος του Κοινωνικού Μετασχηματισμού στην Εξέλιξη της Κοινωνικής Σύνθεσης της Βουλής 1964-1977», *Επιθεώρηση Πολιτικής Επιστήμης*, τ.1, IBS, Αθήνα, 1981.

Pesmazoglou S., "The 1980s in the looking Glass: PASOK and the Media" στο Glogg R. (eds.), *Greece, 1981-89: The populist decade*, St. Martin's Press, New York, 1993.

Petras J., "The Contradictions of Greek Socialism", στο Kariotis Th. (eds.), *The Greek Socialist Experiment: Papandreou's Greece 1981-1989*, Pella, New York, 1992.

Poguntke T.- Webb P.(eds.), *The presidentialization of politics: a comparative study of modern democracies*, Oxford University Press, Oxford, 2005.

Πουλακιδάκος Σ.- Κάρουλας Γ., «Πολιτικές ελίτ και προπαγάνδα: η προβολή του Μνημονίου από τα ελληνικά πολιτικά κόμματα μέσα από τα δελτία ειδήσεων», στο Πλειός Γ. (επίμ.), *Η Κρίση και τα ΜΜΕ*, Παπαζήσης, Αθήνα, 2013.

Putnam R., *The Comparative Study of Political Elites*, Prentice Hall, New Jersey, 1976.

Roskin M. G.- Cord R. L.- Medeiros J. A.- Jones W. S., *Εισαγωγή στην Πολιτική Επιστήμη*, Επίκεντρο, Αθήνα, 2008.

Σακκελαρόπουλος Σ.- Σωτήρης Π., «Ο μετασχηματισμός των σύγχρονων πολιτικών κομμάτων και η ανάδυση του κόμματος- δικτύου: η περίπτωση του ΠΑΣΟΚ», *Πολιτική Επιστήμη*, τ. 1, Σάκκουλας, Αθήνα- Θεσσαλονίκη, 2005.

Scarrow S., "Parties and the expansion of Direct Democracy: Who benefits?", *Party Politics*, V. 5, Sage, London- Thousand Oaks- New Delhi 1999.

Scarrow S., "Party subsidies and the freezing of party competition: Do cartel mechanisms work?", *West European Politics*, V.29, Routledge, London, 2006

Schumpeter J.A., *Capitalism, Socialism and Democracy*, Routledge, London and New York, 2003.

Σιώμκος Γ. Ι. - Βασιλακοπούλου Α., *Εφαρμογή Μεθόδων Ανάλυσης στην Έρευνα Αγοράς*, Σταμούλης, Αθήνα, 2005.

Sloterdijk P., *Critique of Cynical Reason*, Verso, New York, 1988.

Smith J., "Campaigning and the Catch- all party: the process of party transformation in Britain, *Party Politics*, V.15, Sage Publications, LA- London- New Delhi, 2009.

Sotiropoulos D., "Bureaucrats and politicians: a case study of the determinants of perceptions of conflict and patronage in the Greek bureaucracy under PASOK rule, 1981-1989", *The British Journal of Sociology*, V.45, Blackwell, London, 1994.

Sotiropoulos D., "Southern European Public Bureaucracies in Comparative Perspective", *West European Politics*, V. 27, Routledge, London, 2004.

Σωτηρόπουλος Δ., *Η Κορυφή του πελατειακού Συστήματος: οργάνωση, στελέχωση και πολιτικοποίηση των ανώτερων βαθμίδων της Κεντρικής Διοίκησης στην Ελλάδα 1974- 2000*, Ποταμός, Αθήνα, 2001.

Σωτηρόπουλος Δ., «Υποθέσεις εργασίας και ανοικτά ερωτήματα στη βιβλιογραφία για την ελληνική κοινωνία πολιτών», στο Κοντιάδης Ξ.- Ανθόπουλος Χ.(επιμ.), *Κρίση του Ελληνικού Πολιτικού Συστήματος*;, Παπαζήσης, Αθήνα, 2008.

Spourdalakis M.- Tassis C., "Party Change in Greece and the Vanguard Role of PASOK", *South European Society and Politics*, Routledge, London, 2009.

Σπουρδαλάκης Μ., *ΠΑΣΟΚ: Δομή, εσωκομματικές κρίσεις και συγκέντρωση εξουσίας*, Εξάντας, Αθήνα, 1988.

Σπουρδαλάκης Μ., *Για τη Θεωρία και τη Μελέτη των Πολιτικών Κομμάτων*, Εξάντας, Αθήνα, 1990

Σπουρδαλάκης Μ. - Παπαβλασόπουλος Ε., "Κόμματα, ομάδες συμφερόντων και οι μετασχηματισμοί στο σύστημα εκπροσώπησης. Πέρα από τις θεωρίες της κρίσης", στο Κοντιάδης Ξ.- Ανθόπουλος Χ.(επιμ.), *Κρίση του Ελληνικού Πολιτικού Συστήματος*;, Παπαζήσης, Αθήνα, 2008.

Teruel J.R., "Ministerial and Parliamentary Elites in Multilevel Spain 1977- 2009, *Comparative Sociology*, V.10, Brill, Leiden 2011.

Τζιοβάρας Γ.- Χιώτης Β., *Ο Πολιτικός Χάρτης της Μεταπολίτευσης: 1974- 2006*, Λιβάνης, Αθήνα, 2006.

Τσαούσης Δ.Γ., «Εκλογές και Πολιτική Παράδοση», *Επιθεώρηση Πολιτικής Επιστήμης*, τ.2, Τύπος Ελλάς, Αθήνα, 1982.

Τσερόνι Ου., *Θεωρία του Πολιτικού Κόμματος*, Παρατηρητής, Θεσσαλονίκη, 1986.

Willis J., *The Media Effect: How the news influence politics and government*, Praeger, Westport- Connecticut- London, 2007.

Χαιρετάκης Μ., *Τρία Κείμενα για την Πολιτική Διαφήμιση*, University Studio Press, Θεσσαλονίκη, 2008.

Χαραλάμπης Δ., *Πελατειακές σχέσεις και λαϊκισμός: η εξωθεσμική συναίνεση στο ελληνικό πολιτικό σύστημα*, Εξάντας, Αθήνα, 1989.

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ 1: Πρωτόκολλο έρευνας «Ανάδειξη και αναπαραγωγή των πολιτικών ελίτ»

1. Ονοματεπώνυμο πολιτικού στελέχους (politician)

2. Κόμμα προέλευσης πολιτικού στελέχους (parpolit1)

- 1) ΠΑΣΟΚ
- 2) ΝΔ
- 3) ΣΥΝΑΣΠΙΣΜΟΣ
- 4) ΚΚΕ
- 5) ΣΥΡΙΖΑ
- 6) Άλλο

3. Κόμμα προέλευσης πολιτικού στελέχους (parpolit2) (Σε περίπτωση που το πολιτικό στέλεχος έχει καταλάβει κάποιο αξίωμα σε περισσότερα από ένα κόμματα)

- 1) ΠΑΣΟΚ
- 2) ΝΔ
- 3) ΣΥΝΑΣΠΙΣΜΟΣ
- 4) ΚΚΕ
- 5) ΣΥΡΙΖΑ
- 6) Άλλο

4. Ηλικία πρώτης εκλογής (ageelect)

5. Φύλο πολιτικού στελέχους(polgend)

- 1) Άντρας
- 2) Γυναίκα

6. Επίπεδο εκπαίδευσης πολιτικού στελέχους (educlevel)

- 1) Δημοτικό
- 2) Γυμνάσιο
- 3) Λύκειο
- 4) Πανεπιστήμιο/ ΤΕΙ
- 5) Μεταπτυχιακό
- 6) Διδακτορικό

7. Σπουδές στο εξωτερικό

- 1) Ναι
- 2) Όχι

8. Επάγγελμα πολιτικού στελέχους (polprof)

- 1) Δικηγόρος
- 2) Επιχειρηματίας
- 3) Γιατρός
- 4) Πανεπιστημιακός
- 5) Δάσκαλος/ καθηγητής
- 6) Δημοσιογράφος
- 7) Ηθοποιός
- 8) Τραγουδιστής
- 9) Συγγραφέας
- 10) Οικονομολόγος
- 11) Δημόσιος Υπάλληλος
- 12) Ιδιωτικός Υπάλληλος
- 13) Αγρότης
- 14) Εργάτης
- 15) Μηχανικός/ αρχιτέκτονας
- 16) Τραπεζοϋπάλληλος
- 17) Αθλητής
- 18) Στρατιωτικός
- 19) Συνταξιούχος
- 20) Άλλο
- 21) Διπλωμάτης
- 22) Ναυτικός

9. Εκλογική Περιφέρεια (elecgeogr)

- 1) Α' Αθήνας
- 2) Β' Αθήνας
- 3) Α' Πειραιά
- 4) Β' Πειραιά
- 5) Α' Θεσσαλονίκης
- 6) Β' Θεσσαλονίκης
- 7) Αιτωλοακαρνανίας
- 8) Αργολίδας
- 9) Αρκαδίας
- 10) Άρτας

- 11) Αχαΐας
- 12) Βοιωτίας
- 13) Γρεβενών
- 14) Δράμας
- 15) Δωδεκανήσου
- 16) Έβρου
- 17) Ευβοίας
- 18) Ευρυτανίας
- 19) Ζακύνθου
- 20) Ηλείας
- 21) Ημαθίας
- 22) Ηρακλείου
- 23) Θεσπρωτίας
- 24) Ιωαννίνων
- 25) Καβάλας
- 26) Καρδίτσας
- 27) Καστοριάς
- 28) Κερκύρας
- 29) Κεφαλονιάς
- 30) Κιλκίς
- 31) Κοζάνης
- 32) Κορινθίας
- 33) Κυκλάδων
- 34) Λακωνίας
- 35) Λάρισας
- 36) Λασιθίου
- 37) Λέσβου
- 38) Λευκάδας
- 39) Μαγνησίας
- 40) Μεσσηνίας
- 41) Ξάνθης
- 42) Πέλλας
- 43) Πιερίας
- 44) Πρέβεζας
- 45) Ρεθύμνου

- 46) Ροδόπης
- 47) Σάμου
- 48) Σερρών
- 49) Τρικάλων
- 50) Υπόλοιπου Αττικής
- 51) Φθιώτιδας
- 52) Φλώρινας
- 53) Φωκίδας
- 54) Χαλκιδικής
- 55) Χανίων
- 56) Χίου
- 57) Επικρατείας
- 58) Ευρωκοινοβούλιο

10. Εκλογική Περιφέρεια (elecgeogr2) (Σε περίπτωση που κάποιο στέλεχος έχει εκλεγεί σε περισσότερες από μία περιφέρειες)

- 1) Α' Αθήνας
- 2) Β' Αθήνας
- 3) Α' Πειραιά
- 4) Β' Πειραιά
- 5) Α' Θεσσαλονίκης
- 6) Β' Θεσσαλονίκης
- 7) Αιτωλοακαρνανίας
- 8) Αργολίδας
- 9) Αρκαδίας
- 10) Άρτας
- 11) Αχαΐας
- 12) Βοιωτίας
- 13) Γρεβενών
- 14) Δράμας
- 15) Δωδεκανήσου
- 16) Έβρου
- 17) Ευβοίας
- 18) Ευρυτανίας
- 19) Ζακύνθου
- 20) Ηλείας

- 21) Ημαθίας
- 22) Ηρακλείου
- 23) Θεσπρωτίας
- 24) Ιωαννίνων
- 25) Καβάλας
- 26) Καρδίτσας
- 27) Καστοριάς
- 28) Κερκύρας
- 29) Κεφαλονιάς
- 30) Κιλκίς
- 31) Κοζάνης
- 32) Κορινθίας
- 33) Κυκλάδων
- 34) Λακωνίας
- 35) Λάρισας
- 36) Λασιθίου
- 37) Λέσβου
- 38) Λευκάδας
- 39) Μαγνησίας
- 40) Μεσσηνίας
- 41) Ξάνθης
- 42) Πέλλας
- 43) Πιερίας
- 44) Πρέβεζας
- 45) Ρεθύμνου
- 46) Ροδόπης
- 47) Σάμου
- 48) Σερρών
- 49) Τρικάλων
- 50) Υπόλοιπου Αττικής
- 51) Φθιώτιδας
- 52) Φλώρινας
- 53) Φωκίδας
- 54) Χαλκιδικής
- 55) Χανίων

- 56) Χίου
- 57) Επικρατείας
- 58) Ευρωκοινοβούλιο

11. Πολιτική ιδιότητα (polstatus1)

- 1) Μέλος υπουργικού συμβουλίου
- 2) Βουλευτής
- 3) Ευρωβουλευτής
- 4) Μέλος κυβέρνησης πριν την περίοδο έρευνας

12. Συχνότητα Εκλογής (electfreq)

- 1) 1
- 2) 2
- 3) 3
- 4) 4
- 5) 5
- 6) 6
- 7) 7
- 8) περισσότερες φορές

13. Πολιτική ιδιότητα (polstatus2) (Σε περίπτωση που έχει αναλάβει δύο από τις παρακάτω ιδιότητες)

- 1) Μέλος υπουργικού συμβουλίου
- 2) βουλευτής
- 3) Ευρωβουλευτής
- 4) Μέλος κυβέρνησης πριν την περίοδο έρευνας

14. Συχνότητα Εκλογής (electfreq2) (στο δεύτερο αξίωμα)

- 1) 1
- 2) 2
- 3) 3
- 4) 4
- 5) 5
- 6) 6
- 7) 7
- 8) περισσότερες φορές

15. Πολιτική ιδιότητα (rolstatus3) (Σε περίπτωση που έχει αναλάβει 3 από τις ιδιότητες που αναφέρονται παρακάτω)

- 1) Μέλος υπουργικού συμβουλίου
- 2) βουλευτής
- 3) Ευρωβουλευτής
- 4) Μέλος κυβέρνησης πριν την περίοδο έρευνας

16. Συχνότητα Εκλογής (electfreq3) (στο τρίτο αξίωμα)

- 1) 1
- 2) 2
- 3) 3
- 4) 4
- 5) 5
- 6) 6
- 7) 7
- 8) περισσότερες φορές

17. Πολιτική ιδιότητα (rolstatus4) (Σε περίπτωση που έχει αναλάβει το σύνολο των ιδιοτήτων που αναφέρονται παρακάτω)

- 1) Μέλος υπουργικού συμβουλίου
- 2) βουλευτής
- 3) Ευρωβουλευτής
- 4) Μέλος κυβέρνησης πριν την περίοδο έρευνας

18. Συχνότητα Εκλογής (electfreq4) (στο τρίτο αξίωμα)

- 1) 1
- 2) 2
- 3) 3
- 4) 4
- 5) 5
- 6) 6
- 7) 7
- 8) περισσότερες φορές

19. Συνεχής ανάδειξη σε κάποιο αξίωμα; (conelect)

- 1) Ναι
- 2) Όχι

20. Πρώτη περίοδος εκλογής (firstelect)

- 1) 1990
- 2) 1993
- 3) 1994
- 4) 1996
- 5) 1999
- 6) 2000
- 7) 2004
- 8) 2007
- 9) 2009

21. Τελευταία περίοδος εκλογής (lastelect)

- 1) 1990
- 2) 1993
- 3) 1994
- 4) 1996
- 5) 1999
- 6) 2000
- 7) 2004
- 8) 2007
- 9) 2009

22. Διάρκεια παραμονής στα αξιώματα των πολιτικών ελίτ (durpoletit)

23. Κύρια πηγή ανάδειξης πολιτικού προσώπου (rolemerg1)

- 1) Κομματικά Όργανα
- 2) Τοπική Αυτοδιοίκηση
- 3) Κρατικοί Φορείς και Οργανισμοί
- 4) ΜΜΕ
- 5) Εργατικός Συνδικαλισμός
- 6) Επιχειρήσεις
- 7) Τοπικά Κινήματα
- 8) θεματικά κινήματα
- 9) ΜΚΟ
- 10) Επαγγελματικές οργανώσεις
- 11) Άλλο

- 12) Επαγγελματική Σταδιοδρομία
- 13) Αντιστασιακή δράση

24. Δευτερεύουσα πηγή ανάδειξης πολιτικού προσώπου (rolemerg2)

- 1) Κομματικά Όργανα
- 2) Τοπική Αυτοδιοίκηση
- 3) Κρατικοί Φορείς και Οργανισμοί
- 4) ΜΜΕ
- 5) Εργατικός Συνδικαλισμός
- 6) Επιχειρήσεις
- 7) Τοπικά Κινήματα
- 8) θεματικά κινήματα
- 9) ΜΚΟ
- 10) Επαγγελματικές οργανώσεις
- 11) Άλλο
- 12) Επαγγελματική Σταδιοδρομία
- 13) Αντιστασιακή δράση

25. Κομματικό όργανο ανάδειξης πολιτικού στελέχους (σε περίπτωση που έχει ως κύρια ή ως δευτερεύουσα πηγή ανάδειξης τα κομματικά όργανα);

- 1) Νομαρχιακή Επιτροπή
- 2) Κεντρική Επιτροπή
- 3) Εκτελεστικό Γραφείο
- 4) Νεολαία Κόμματος
- 5) Νομαρχιακή Επιτροπή και Κεντρική Επιτροπή
- 6) Νομαρχιακή Επιτροπή και Εκτελεστικό Γραφείο
- 7) Νομαρχιακή Επιτροπή και Νεολαία
- 8) Κεντρική Επιτροπή και Εκτελεστικό Γραφείο
- 9) Κεντρική Επιτροπή και Νεολαία
- 10) Εκτελεστικό Γραφείο και Νεολαία
- 11) ΝΕ, ΚΕ, ΕΓ
- 12) ΝΕ, ΚΕ, ΝΚ
- 13) ΝΕ, ΕΓ, ΝΚ
- 14) ΚΕ, ΕΓ, ΝΚ
- 15) Όλα τα παραπάνω όργανα
- 16) Σύμβουλος Πρωθυπουργού/ Υπουργού/ Αρχηγού κόμματος

17) Σύμβουλος Πρωθυπουργού/ Υπουργού/ Αρχηγού κόμματος και κάποιο από τα παραπάνω

26. Οικογενειακή παράδοση (famtrad)

1) Ναι

2) Όχι

27. Διετέλεσε αρχηγός κόμματος (parlead)

1) Ναι

2) Όχι

28. Ανάδειξη σε κάποιο αξίωμα πριν ή μετά το 1989

1) πριν

2) μετά

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ 2: Στατιστικά τεστ

Γράφημα	Τιμή Στατιστικού Τέστ	Αναμενόμενες τιμές κάτω από 5 (%)	Τιμή Στατιστικής Σημαντικότητας (sig.)	Ερμηνεία Σχέσης Μεταβλητών
1	$\chi^2 = 49.726$	0,0%	.000	Η αναλογία ανδρών και γυναικών διαφοροποιείται σημαντικά ανάλογα με την περίοδο στην οποία γίνεται αναφορά
2	$\chi^2 = 6.867$	33,3%	?	?
3	$\chi^2 = 10.068$	41,7%	?	?
4	$\chi^2 = 10.057$	41,7%	?	?
5	$\chi^2 = 37.552$	13,3%	.001	Η αναλογία ανδρών και γυναικών διαφοροποιείται σημαντικά ανάλογα με την περιφέρεια εκλογής
6	$\chi^2 = 22.548$	0,0%	.000	Η χρονική περίοδος παραμονής στο καθεστώς των πολιτικών ελίτ διαφοροποιείται σημαντικά με βάση το φύλο
7	$\chi^2 = 3.826$	0,0%	.050	Η συνεχής ή μη παραμονή στα αξιώματα των πολιτικών ελίτ δεν επηρεάζεται από το φύλο
8	$\chi^2 = 17.467$	0,0%	.000	Η αναλογία ανδρών και γυναικών παρουσιάζει στατιστικά σημαντική διαφορά με βάση το πολιτικό αξίωμα στο οποίο αναφερόμαστε
9	$\chi^2 = 51.384$	0,0%	.000	Η ηλικιακή ομάδα πρώτης εκλογής διαφοροποιείται σημαντικά ανάλογα με την περίοδο αναφοράς
10	$\chi^2 = 119.051$	60,0%	?	?
11	$\chi^2 = 20.552$	63,3%	?	?
12	$\chi^2 = 32.043$	63,3%	?	?
13	$\chi^2 = 19.995$	33,3%	?	?
14	$\chi^2 = 75.931$	63,9%	?	?
15	$\chi^2 = 35.600$	54,2%	?	?
16	$\chi^2 = 39.926$	50,0%	?	?
17	$\chi^2 = 2.116$	0,0%	.347	Δεν υπάρχει στατιστικά σημαντική διαφορά μεταξύ της περιόδου εκλογής και των σπουδών στο εξωτερικό
18	$\chi^2 = 5.301$	16,7%	.380	Δεν υπάρχει στατιστικά σημαντική διαφορά μεταξύ του κόμματος και της πρώτης περιόδου εκλογής
19	$\chi^2 = 7.840$	33,3%	?	?
20	$\chi^2 = 12.646$	25,0%	?	?

21	$\chi^2 = 43.621$	0,0%	.000	Η παρουσία των επαγγελματιών διαφοροποιείται σημαντικά ανάλογα με την χρονική περίοδο αναφοράς
22	$\chi^2 = 106.174$	55,6%	?	?
23	$\chi^2 = 15.426$	66,7%	?	?
24	$\chi^2 = 54.453$	58,3%	?	?
25	$\chi^2 = 91.236$	0,0%	.000	Οι κύριες πηγές ανάδειξης των πολιτικών ελίτ διαφοροποιούνται σημαντικά ανάλογα με την περίοδο αναφοράς
26	$\chi^2 = 177.934$	64,6%	?	?
27	$\chi^2 = 28.003$	70,8%	?	?
28	$\chi^2 = 56.717$	70,8%	?	?
Πίνακας 1	$\chi^2 = 258.303$	56,7%	?	?
Πίνακας 2	$\chi^2 = 67.856$	20,8%	?	?
29	$\chi^2 = 55.629$	12,5%	.000	Οι δευτερεύουσες πηγές ανάδειξης των πολιτικών ελίτ διαφοροποιούνται σημαντικά ανάλογα με την περίοδο αναφοράς
30	$\chi^2 = 70.207$	77,1%	?	?
31	$\chi^2 = 39.812$	73,8%	?	?
32	$\chi^2 = 42.764$	81,0%	?	?
33	$\chi^2 = 69.206$	33,3%	?	?
34	$\chi^2 = 69.394$	70,9%	?	?
35	$\chi^2 = 92.021$	81,8%	?	?
36	$\chi^2 = 95.127$	78,3%	?	?
37	δεν χρησιμοποιούνται στατιστικά τεστ στις συγκεκριμένες κατηγορίες πινάκων			
38	$\chi^2 = 2.748$	0,0%	.253	Δεν υφίσταται στατιστικά σημαντική διαφορά μεταξύ της περιόδου εκλογής και της συνεχούς ή μη παραμονής στα αξιώματα των πολιτικών ελίτ
39	$\chi^2 = 31.506$	16,7%	.000	Κατά την πρώτη περίοδο της έρευνας υφίσταται στατιστικά σημαντική διαφορά μεταξύ της συνεχούς παρουσίας στα αξιώματα των πολιτικών ελίτ και των κομμάτων στα οποία αναφερόμαστε
40	$\chi^2 = 43.925$	25,0%	?	?
41	$\chi^2 = 9.891$	16,7%	.078	Δεν υφίσταται στατιστικά σημαντική διαφορά μεταξύ της τελευταίας περιόδου αναφοράς και της συνεχούς ή μη παρουσίας των πολιτικών ελίτ στα αξιώματα
42	$\chi^2 = 29.585$	0,0%	.009	Η συνεχής ή μη παραμονή στα αξιώματα των πολιτικών ελίτ επηρεάζεται σημαντικά ανάλογα με την περιφέρεια ή τον τρόπο εκλογής
43	$\chi^2 = 15.613$	0,0%	.029	Η διαφορά που εντοπίζεται μεταξύ της συνεχούς παραμονής σε κάποιο αξίωμα των πολιτικών ελίτ και την κύρια πηγή ανάδειξης είναι στατιστικά σημαντική

44	$\chi^2= 25.419$	0,0%	.000	Η ισχύς ενός πολιτικού αξιώματος επηρεάζει σημαντικά τη συνεχή ή μη παραμονή στα αξιώματα των πολιτικών ελίτ
45	$\chi^2= 12.904$	0,0%	.002	Η οικογενειακή παράδοση των πολιτικών ελίτ επηρεάζεται σε σημαντικό βαθμό από την χρονική περίοδο αναφοράς
46	$\chi^2= 34.317$	25,0%	?	?
47	$\chi^2= 690$	41,7%	?	?
48	$\chi^2= 4.893$	41,7%	?	?
49	$\chi^2= 12.273$	0,0%	.000	Η παρουσία του φύλου επηρεάζεται σημαντικά από την ύπαρξη ή μη οικογενειακής παράδοσης
50	$\chi^2= 45.513$	13,3%	.000	Η παρουσία της οικογενειακής παράδοσης επηρεάζεται σημαντικά από την περιφέρεια εκλογής
51	$\chi^2= 76.191$	10,0%	.000	Η ύπαρξη οικογενειακής παράδοσης επηρεάζει την ηλικία εκλογής των πολιτικών ελίτ
52	$\chi^2= 52.372$	33,3%	?	?
53	$\chi^2= 50.365$	0,0%	.000	Υπάρχει συσχέτιση μεταξύ της παρακολούθησης ή μη σπουδών στο εξωτερικό και της ύπαρξης ή μη πολιτικής παράδοσης
54	$\chi^2= 8.937$	0,0%	.112	Η οικογενειακή παράδοση δεν επηρεάζει σε σημαντικό βαθμό την παρουσία ή μη συγκεκριμένων επαγγελματιών
55	$\chi^2= 17.344$	6,3%	.015	Η ύπαρξη ή μη οικογενειακής παράδοσης επηρεάζει σημαντικά την κήρια πηγή ανάδειξης
56	$\chi^2= 60.514$	46,2%	?	?
57	$\chi^2=50.500$	0,0%	.000	Η διάρκεια παραμονής στα αξιώματα των πολιτικών ελίτ επηρεάζεται από την ύπαρξη ή μη οικογενειακής παράδοσης
58	$\chi^2= 597$	0,0%	.440	Η οικογενειακή παράδοση δεν επηρεάζει σημαντικά τη συνεχή ή μη παραμονή στα αξιώματα των πολιτικών ελίτ
59	$\chi^2= 36.604$	0,0%	.000	Το φύλλο επηρεάζει σε σημαντικό βαθμό την ύπαρξη ή μη επαγγέλματος δημοσιότητας
60	$\chi^2= 63.419$	16,7%	.000	Η παρουσία επαγγελματιών δημοσιότητας επηρεάζεται από την περιφέρεια εκλογής
61	$\chi^2= 4.492$	10,0%	.343	Η ηλικιακή ομάδα πρώτης εκλογής δεν επηρεάζει σημαντικά την παρουσία ή μη επαγγελματιών δημοσιότητας
62	$\chi^2= 11.454$	33,3%	?	?
63	$\chi^2= 660.915$	12,5%	.000	Η κύρια πηγή ανάδειξης επηρεάζεται σημαντικά από την άσκηση επαγγέλματος δημοσιότητας
64	$\chi^2= 83.689$	25,0%	?	?

65	$\chi^2 = 12.635$	0,0%	.027	Η άσκηση επαγγέλματος δημοσιότητας επηρεάζει σημαντικά την χρονική διάρκεια παραμονής στα αξιώματα των πολιτικών ελίτ
66	$\chi^2 = 274$	0,0%	.600	η άσκηση επαγγέλματος δημοσιότητας δεν επηρεάζει τη συνεχή ή μη παρουσία στα αξιώματα των πολιτικών ελίτ
67	$\chi^2 = 807$	0,0%	.369	η ύπαρξη οικογενειακής παράδοσης δεν επηρεάζεται σημαντικά από την άσκηση ή μη επαγγέλματος δημοσιότητας
68	$\chi^2 = 6.125$	0,0%	.013	Η παρουσία ανδρών - γυναικών επηρεάζεται σημαντικά από τον τρόπο ανάδειξης
69	$\chi^2 = 71.336$	0,0%	.000	Η ηλικιακή ομάδα ανάδειξης επηρεάζεται σημαντικά από τον τρόπο εκλογής
70	$\chi^2 = 90.884$	33,3%	□	□
71	$\chi^2 = 42.627$	0,0%	.000	Ο τρόπος εκλογής επηρεάζεται σημαντικά από την ύπαρξη ή μη σπουδών στο εξωτερικό
72	$\chi^2 = 69.054$	0,0%	.000	ο τρόπος εκλογής επηρεάζεται σημαντικά από την άσκηση συγκεκριμένων επαγγελμάτων
73	$\chi^2 = 98.018$	6,2%	.000	Η κύρια πηγή ανάδειξης επηρεάζεται σημαντικά από τον τρόπο εκλογής
74	$\chi^2 = 71.548$	18,8%	.000	Η δευτερεύουσα πηγή ανάδειξης επηρεάζεται σημαντικά από τον τρόπο εκλογής
75	$\chi^2 = 120.822$	34,6%	□	□
76	$\chi^2 = 28.887$	0,0%	.000	Η διάρκεια παραμονής στα αξιώματα των πολιτικών ελίτ επηρεάζεται σημαντικά από τον τρόπο εκλογής
77	$\chi^2 = 27.297$	0,0%	.000	Η συνεχή ή μη παραμονή στα αξιώματα των πολιτικών ελίτ επηρεάζεται από τον τρόπο εκλογής
78	$\chi^2 = 12.353$	0,0%	.000	Ο τρόπος εκλογής επηρεάζεται σημαντικά από την ύπαρξη ή μη οικογενειακής παράδοσης
79	$\chi^2 = 99$	0,0%	.753	Η παρουσία ανδρών - γυναικών δεν επηρεάζεται από την κατοχή της ιδιότητας του συμβούλου αρχηγού κόμματος ή υπουργού
80	$\chi^2 = 74.223$	16,7%	.000	Η περιφέρεια εκλογής επηρεάζεται σημαντικά από την κατοχή της ιδιότητας του συμβούλου αρχηγού κόμματος ή υπουργού
81	$\chi^2 = 7.206$	10,0%	.125	Η κατοχή της ιδιότητας του συμβούλου αρχηγού κόμματος ή υπουργού δεν επηρεάζει σημαντικά την ηλικιακή ομάδα πρώτης εκλογής
82	$\chi^2 = 31.386$	33,3%	□	□

83	$\chi^2 = 30.914$	0,0%	.000	Η κατοχή της ιδιότητας του συμβούλου αρχηγού κόμματος ή υπουργού επηρεάζεται σημαντικά από την ύπαρξη σπουδών στο εξωτερικό
84	$\chi^2 = 15.259$	8,3%	.009	Η κατοχή της ιδιότητας του συμβούλου αρχηγού κόμματος ή υπουργού επηρεάζεται σημαντικά από την άσκηση συγκεκριμένων επαγγελματικών κατηγοριών
85	$\chi^2 = 103.494$	6,2%	.000	Η κατοχή της ιδιότητας του συμβούλου αρχηγού κόμματος ή υπουργού επηρεάζεται σημαντικά από την κύρια πηγή ανάδειξης
86	$\chi^2 = 49.953$	25,0%	∅	∅
87	$\chi^2 = 5.275$	0,0%	.383	Η παραμονή στα αξιώματα των πολιτικών ελίτ δεν επηρεάζεται από την κατοχή της ιδιότητας του συμβούλου αρχηγού κόμματος ή υπουργού
88	$\chi^2 = 10$	0,0%	.920	Η συνεχής ή μη παραμονή στα αξιώματα των πολιτικών ελίτ δεν επηρεάζεται από την κατοχή της ιδιότητας του συμβούλου αρχηγού κόμματος ή υπουργού
89	$\chi^2 = 3.408$	0,0%	.065	Δεν υφίσταται σημαντική διαφορά μεταξύ της ύπαρξης οικογενειακής παράδοσης και της κατοχής της ιδιότητας του συμβούλου αρχηγού κόμματος ή υπουργού

Γράφημα	Δείκτης	Τιμή Στατιστικού Ελέγχου	Τιμή Στατιστικής Σημαντικότητας (sig.)	Ερμηνεία Σχέσης Μεταβλητών
90	Πολιτικής αναπαραγωγής	Welch= 143.791 Brown-Forsythe= 11.816	.000 .000	Οι δείκτες πολιτικής αναπαραγωγής και κομματικής ανάδειξης επηρεάζονται σημαντικά ανάλογα με το κόμμα στο οποίο αναφερόμαστε
	Κομματικής Ανάδειξης	Welch= 176.471 Brown-Forsythe= 30.758	.000.000	
91	Πολιτικής αναπαραγωγής	Welch= 25.720 Brown-Forsythe= 25.720	.000 .000	Ο δείκτης πολιτικής αναπαραγωγής επηρεάζεται σημαντικά από το φύλλο
	Κομματικής Ανάδειξης	ANOVA= 031	.964	Ο δείκτης κομματικής ανάδειξης δεν παρουσιάζει σημαντικές μεταβολές με βάση το φύλλο

92	Πολιτικής αναπαραγωγής	Welch= 3.657 Brown-Forsythe= 3.438	.000 .000	οι τιμές του δείκτη επηρεάζονται σημαντικά από την περιφέρεια εκλογής
	Κομματικής Ανάδειξης	Welch= 1.217 Brown- Forsythe=1.211	.263 .262	οι τιμές του δείκτη δεν επηρεάζονται σημαντικά από την περιφέρεια εκλογής
93	Πολιτικής αναπαραγωγής	Welch= 69.537 Brown- Forsythe=54.386	.000 .000	Οι δείκτες επηρεάζονται σημαντικά από την ηλικιακή ομάδα πρώτης εκλογής
	Κομματικής Ανάδειξης	Welch= 16.644 Brown- Forsythe=14.186	.000 .000	
94	Πολιτικής αναπαραγωγής	Welch= 6.151 Brown- Forsythe=7.277	.000 .000	Ο δείκτης επηρεάζεται σημαντικά από την κατηγορία επαγγελματών
	Κομματικής Ανάδειξης	Welch= 1.193 Brown- Forsythe=1.372	.314 .234	Ο δείκτης δεν επηρεάζεται σημαντικά από την κατηγορία επαγγελματών
95	Πολιτικής αναπαραγωγής	Welch=247.377 Brown- Forsythe=241.969	.000 .000	Ο δείκτης επηρεάζεται σημαντικά ανάλογα με την περίοδο αναφοράς
	Κομματικής Ανάδειξης	Welch= 978 Brown-Forsythe= 913	.377 .402	Ο δείκτης δεν μεταβάλλεται σημαντικά με βάση την περίοδο αναφοράς
96	Πολιτικής αναπαραγωγής	Welch=2.107.208 Brown-Forsythe= 1.931.997	.000 .000	Οι δείκτες επηρεάζονται σημαντικά από την χρονική διάρκεια παραμονής στα αξιώματα των πολιτικών ελίτ
	Κομματικής Ανάδειξης	Welch= 7.343 Brown-Forsythe= 8.341	.000 .000	
97	Πολιτικής αναπαραγωγής	Welch=102.210 Brown-Forsythe= 102.210	.000 .000	Οι δείκτες επηρεάζονται σημαντικά από τη συνεχή ή μη εκλογή των μελών των πολιτικών ελίτ στα υπό εξέταση αξιώματα
	Κομματικής Ανάδειξης	ANOVA= 185.885	.000	
98	Πολιτικής αναπαραγωγής	Welch=10.773 Brown-Forsythe= 13.389	.000 .000	Οι δείκτες επηρεάζονται σημαντικά από την κύρια πηγή ανάδειξης των πολιτικών ελίτ
	Κομματικής Ανάδειξης	Welch=86.454 Brown-Forsythe= 92.163	.000 .000	

99	Πολιτικής αναπαραγωγής	Welch=168.408 Brown-Forsythe= 241.640	.000 .000	Η ισχύς του πολιτικού αξιώματος επηρεάζει σημαντικά τους δύο δείκτες
	Κομματικής Ανάδειξης	Welch=7.138 Brown-Forsythe= 6.992	.001 .001	
100	Πολιτικής αναπαραγωγής	Welch=32.458Brown- Forsythe= 32.458	.000.000	Οι μέσες τιμές των δύο δεικτών επηρεάζονται σημαντικά από την ύπαρξη ή μη οικογενειακής παράδοσης
	Κομματικής Ανάδειξης	Welch=114.540 Brown-Forsythe= 114.540	.000 .000	
101	Πολιτικής αναπαραγωγής	Welch=10.770 Brown-Forsythe= 10.770	.001 .001	Η άσκηση επαγγέλματος δημοσιότητας επηρεάζει σημαντικά τις τιμές των δύο δεικτών
	Κομματικής Ανάδειξης	Welch=4.312 Brown-Forsythe= 4.312	.040 .040	
102	Πολιτικής αναπαραγωγής	Welch=32.178 Brown-Forsythe= 32.178	.000 .000	Ο δείκτης επηρεάζεται σημαντικά ανάλο με τον τρόπο εκλογής στα αξιώματα των πολιτικών ελίτ
	Κομματικής Ανάδειξης	Welch=85 Brown-Forsythe= 85	.771 .771	Ο δείκτης δεν επηρεάζεται σημαντικά από τον τρόπο εκλογής
103	Πολιτικής αναπαραγωγής	ANOVA= 45.136	.548	Η κατοχή της ιδιότητας του συμβούλου ή μη δεν επηρεάζει σημαντικά το δείκτη πολιτικής αναπαραγωγής
	Κομματικής Ανάδειξης	Welch=2.264.187 Brown-Forsythe= 2.264.187	.000 .000	Η κατοχή της ιδιότητας του συμβούλου ή μη επηρεάζει σημαντικά το δείκτη κομματικής ανάδειξης

